

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

ГУМАНИТАРДЫК ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК
ИЛИМДЕР БӨЛҮМҮ

Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

Окурмандын китеп текчесине

НАСИРДИН БАЙТЕМИРОВ

17-том

Түзгөндөр: *Элмира Сардарбекова*
Айгүл Мусаева

БИШКЕК
«ПРИНТ-ЭКСПРЕСС» – 2016

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5
Н 31

Кыргыз Республикасында 2014–2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы (2014-ж. 2-июнь, № 119) жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомунун (2015-ж. 6-апрель, № 151-б.) негизинде жарык көрдү. Басмага Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылды.

Чыгышына жооптуу:

А. А. Акматалиев

Рецензент:

Филология илимдеринин доктору А. Кадырманбетова

Редколлегия:

Акматалиев А.А.	Мусаев С.Ж.
Байгазиев С.О.	Садыков Т.
Жайнакова А.Ж.	Токтоналиев К.Т.
Маразыков Т.	Эркебаев А.Э.

Н 31 **Насирдин Байтемиров.** «Окурмандын китеп текчеси» сериясы: 17-том. / Түз. Э.Сардарбекова, А.Мусаева. – Б.: «Принт-экспресс», 2016. – 642 б.

ISBN 978-9967-12-576-6

Бул китепке Насирдин Байтемировдун таңдалган ырлары, поэмалары жана «Тарых эстелиги» романы кирди. Китеп жалпы окурмандарга арналат.

Н 4702300200-16

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5

ISBN 978-9967-12-576-6

© КР УИА, 2016
© «Принт-экспресс», 2016

НАСИРДИН БАЙТЕМИРОВ (1916–1996)

Кыргыз Республикасынын Эл жазуучусу, акын, драматург, «Кыргыз искусствосуна эмгек сиңирген ишмер» Насирдин Байтемиров Чүй районунун Кегети айылында 1916-жылы туулган. Жазуучунун чыгармачылык жолу 1934-жылы «Ленинчил жаш» гезитине «Жаш тилек» аттуу алгачкы ыры жарыялануу менен башталат. 1937–1939-жылдары аскер кызматын өтөп келген соң энесинин, айрыкча агасы Касымдын айткан жомокторунун негизинде жазылган «Жомоктор» деген китеби жарык көрөт. Белгилүү прозаик Насирдин Байтемировдун апасы жомокчу, кошокчу болгондуктан, энеси Аруукенин кошоктору, Жаманкул, Калмырза жана Осмонкул сыңдуу атактуу ырчылардан уккан ырларынын арасында чоңойгон.

Ишмердик жана чыгармачылыгы согуш жылдарына туш келип ал айылда бухгалтер, зоотехник, мугалим болуу менен комсомолдук иштерди да аткарган.

1945-жылы Фрунзеге келип, «Кызыл Кыргызстан» гезитине кызматка орношот. Ушундан тарта чоң чыгарма жазууга камынып натыйжада «Азамат» аттуу повестин жарыкка чыгарат. Мында автор согуш учурундагы өлкөнү коргоо үчүн бүткүл күчүн жумшаган кыргыз учкучу Азаматтын образын түзүүгө аракеттенген. Согуштан кийинки жылдары 1947-1950-жж. жана 1955-1967-жж. Кыргызстан Жазуучулар союзунун адабий консуль-

танты, 1967–1978-жж. «Кыргызстан маданияты» жумалыгына атайын кабарчы болуп иштеген.

Н.Байтемиров жетишерлик турмуштук, жазуучулук тажрыйба топтогон кезде да адабий билимин тереңдетүүнү эңсеп, Москвадагы М.Горький атындагы адабият институтуна кирип, аны 1955-жылы бүтүргөн. Жазуучунун «Акыркы ок» романы да ушул жылы жарык көргөн. Ал эми 1966-жылы жарык көргөн «Тарых эстелиги» романы сүрөткерге реалисттик проза жазуунун чыгаан өкүлдөрүнүн бири, тарыхый роман жаратуунун чыныгы чебери катары таанытып, атак-даңк алып келген. «Махабатым канатым» аттуу ырлар жыйнагы 1984-жылы Кыргыз мамлекеттик Токтогул атындагы сыйлыкка татыктуу болгон.

Жазуучуну акын катары тааныткан поэзиялык жанрдагы «Жүрөк күүсү» (1955), «Сүйгөнүм» (1957), «Канаттуу күндөр» (1964), «Эриген таш» (1969), «Махабат дастаны» (1975), «Махабат жазы» (1979) жана башка көптөгөн ырлар жыйнактары жарык көргөн. Акын көптөгөн поэмалар, ырлар менен катар «Күйөө», «Айып кимде», «Уркуя» пьесаларынын, «Аста секин колукту» музыкалык комедиясынын либреттосун жазган. «Отко таазим» көркөм фильмин түзүүчүлөрдүн бири.

Эң негизгиси Н.Байтемировдун калеминен «Жаш жүрөктөр» (1957), «Жылдызкан» (1959), «Сонундар дүйнөсү» (1967), «Турмуш элеги» (1972), «Санта» (1970), сыяктуу көркөм дөөлөттөр жаралып, кыргыз адабиятында роман жанрынын бөксөсүн толтурууга зор үлүшүн кошкон.

«Кызыл Туу», «Ардак белгиси», «Эл достугу» ордендери жана медалдарынын ээси Насирдин Байтемиров 1996-жылы дүйнөдөн кайткан.

ЫРЛАР

ТӨРТ САПТАР

БИЛБЕЙМИН

Азыр жок мен төрөлгөн үйдүн дайны,
Билбеймин кайда чирип, кайда калды.
Үй түгүл ошол эски заманды да,
Бир кезде «өзү берген Кудай» алды.

ЭГЕР, КОКУС

Эгер, кокус, мага таалай бөлдүрсө,
Болбос эле, эч адамга тардыгым.
Ырдан башка кереги жок дээр элем,
Жалпы журтка бөлүп берип бардыгын.

ТИЛЕК

Алданайын, алдабайын бирөөнү,
Жаңылайын, жаңылтпайын бирөөнү,
Ыза кылып таарынтпайын бирөөнү,
Ак жолунан айнытпайын бирөөнү.

ЧЕКИТ БОЛБОЙТ

Өмүрүмө чекит болбойт, бүтпөймүн,
Өзүм эмес, эл дегенде түтпөймүн,

Мен жөнүндө оюн ала чалбаган,
Элден башка тууган деле күтпөймүн.

МЕН БИЛЕМИН

Мен билемин тойбос, ач көз бардыгын,
Мен билемин пейли алардын тардыгын,
Чачкым келет андайлардын көзүнө,
Жер шаарында топурактын бардыгын.

ӨЗҮҢ АЙТПА

Акынмын деп өзүң айтпа, эл айтсын,
Акылмын деп өзүң айтпа, эл айтсын.
Бүт дүйнөнүн ыр аталган дайрасы
Сен тарапка ашып-ташып келатсын...

АКЫЛ АЙТАТ

Акыл айтат жакшы дагы, жаман да,
Акыл айтат айбан дагы, адам да,
Өз акылы өз башынан ашпаган
Кээ бир неме акыл айтса жаман да.

КАПА БОЛБО

Капа болбо сугум арта карасам,
Өмүр бою айныбастан талашам.
Махабаттын тикен баскан жолунда
Мен ташыркап жылаңаяк баратам.

ОЙ ТӨРӨЛДҮ

Ой төрөлдү. Таңга айланып келатты,
Кең дүйнөгө жылмаюуну таратты.
Билгиң келсе... ойлорумдун бардыгын,
Эне мээрим таң чолпону жаратты.

КҮЧҮ ЧЫГАТ ЖИНИНЕ

Каршы-терши жылан сойлоп дилине,
Камчыланып минип жүргөн «жинине»,
Урушчаактын, оройлордун көбүнчө
Уу, чуу бүрккөн күчү чыгат тилине.

АЗИЯМ МЕНИН

Азиям менин аш бөксөрбөс казаным,
Байлыгым менин, бакыт-таалай базарым.
Азиям менин күрөшүм, улуу үмүтүм,
Азиям менин чыккан Күнүм, батаарым.

БИЗ АДАМДАР

Биз адамдар өңгүл-дөңгүл жолдобуз,
Бирде тентек, бирде жопжоош «молдобуз».
Кантсе дагы бир күн чалып жыгуучу
Кутула алгыс ажал деген тордобуз.

КҮН ТИЙБЕЙ ТУРАТ

Күн тийбей турат көңүлүм башка болуп,
Башына булут чалынган аска болуп.

Көп өмүрүм кыркылып кетмек болду
Көзүңүздү көрө албай ачка болуп.

САА КАЛГАНДА

Дидар сенде бар экен, тартып турган,
Көргөн сайын «көргүн» деп айтып турган.
Саа калганда өзүм бир чөп май белем,
Сууга сиңбей үстүндө калкып турган.

ЖАНМАГЫ КЫЙЫН

Карарган көңүл жанмагы кыйын,
Кандагы сүйүү чанмагы кыйын.
Каранган кишиң карабай кетсе,
Каптаган кайгы салмагы кыйын.

СУЛУУДАН АШКАН АРТИСТ КӨРӨ ЭЛЕКМИН

Пайгамбар, байды дагы арбап алган,
Жалынтып, жалдыратып айдап алган,
Сулуудан ашкан артист көрө элекмин
Кирпиктин ирмемине байлап алган.

БОЛБОЙТ ТУРА

Акчаны жаман көргөн болбойт тура.
Акчанын көз баштыгы толбойт тура.
Мансабын байлыгына жамагандар,
Байкуштун байкуштугун кордойт тура.

АМАН БОЛСУН

Эр баркын актамакпы. жаман тууган,
Ал өзү көзгө түшкөн арпа кылкан.
Жаманын, жакшысын да асыраган,
Деги ошо аман болсун жакшы тууган.

УБАЛ

Түшүнбөскө айтылган сөзгө убал,
Сүйбөгөнгө кадалган көзгө убал.
Теңин таппай саргарып жашы өтүп,
Солуп турган супсулуу кызга убал.

ЧЫНЫН АЙТСАК

Чынын айтсак, дүйнө ээси адам ээ?
Ойлондургуч күчү, мээси адам ээ?
Биз «ээ» деген адамдардын кай бири
Ыплас ишке катылганы жаман ээ?

СЫЙ ДАГЫ

Адамдар сый аркылуу жанашат ээ?
Сый дагы жарашканга жарашат ээ?
Сыйлоого татыбаган кем жамандар
Ыркырап ит мышыкча тарашат ээ?

МЕЗГИЛДИН

Мезгилдин тамыр кагуун биле албадым,
Бирөөлөр айткан сөзгө тил албадым.

Мартабам өсүшүнө далбас уруп
Жагынып ич-коюнга кире албадым.

ЭХ ТАГДЫР

Эх тагдыр, бирде бердиң, бирде бербей,
Эх үмүт, бирде келдиң, бирде келбей.
Тагдырдын, үмүттүн да кызыгы ошол,
Бет алды баш аламан төгө бербей.

УЛУУ АДАМ

Чыгыш, Батыш улууларды төрөптүр.
Өлбөс кылып атак-даңкка бөлөптүр.
Атак даңкка бөлөй турган себеби
Улуу адам эл-журтуна жөлөктүр.

БУГУМ ЧЫГАТ

Ичимден бугум чыгат ырдап алсам,
Жалбырттап өрттөй болуп ырбап алсам.
Тилегим: кыргыз деген бир ууч элдин
Тоосундай, ыры болуп туруп калсам.

КҮЙМӨК БЕЛЕ

Аккан суу барар жерин билмек беле,
Ным чалган күкүрт чакса күймөк беле
Сүйүүсүз туулган жүрөк сүймөк беле,
Кара өзөк бирөө үчүн күймөк беле.

ТУУЛГАН КҮНҮМ

Туулган күнүм билбейм кайда калганын,
Ал да билбейт, мен да билбейм чынында.
Туулган күнүм деген улуу керемет,
Жаңы жазган жакшынакай ырымда.

КЫЗДАР КӨП ЭЭ

Кыздар көп ээ, жайма көкүл, кумар көз,
Кыздар көп ээ, толуп турган акыл-эс.
Бирок дагы салыштырсак Лирага
Жетет деген, татыйт деген бекер сөз.

КЕЛГЕН САЙЫН

Келген сайын ай айланып жаңырып,
Ар нерсе ойлоп түтөй түшөт каңырык.
Жатканыңды эстебөөгө болобу,
Жашаар жолуң, басаар жолуң тарылып.

КӨПКӨНҮМ ЖОК

Көпкөнүм жок таалайыма эсирип,
Көпкөнүм жок жакыныма таянып.
Душманым да катуу кага алган жок,
Турса дагы бычак мизин жаланып.

ҮШҮП ТУРАМ

Үшүп турам таманыма муз тоңуп,
Жүрөгүм да, тилегим да муз болуп.

Терезеңден илебиңди жиберчи,
Кеңүл учсун көкөлөгөн куш болуп.

ЧАКТАБЫЗ ЭЭ

Адамзат атом сырын ачып алып,
Ар түрдүү курал жасап катып алып,
Жер шарын титиреткен чактабыз ээ,
Дүйнөнүн ар жерине жатып алып.

ОШОНУ ОЙЛОП

Жер байкуш берип жатат, берип жатат,
Бир күндө миң-миң эсе кемип жатат,
Уу болуп учканы көп желгенинен
Ошону ойлоп жаным кейип жатат.

МЕН ДЕЛЕ

Мен деле миллиарддардын биримин да,
Уйкашын жерден алган тилимин да.
Бардыгы Жер деп ойлоп келе жатам
Ыр, акыл, соолук, дилим, билимим да.

ӨЛТҮРГҮЛӨ СОГУШТУ!

Согуш болбойт, болсо кыйын бул согуш,
Жердин шарын жесир кылаар тул согуш.
Бешигинен өлтүргүлө согушту
Э-эй адамдар, анык адам болсоңуз!

ЖЕТПЕЙ ЖАТАТ

Жетпей жатат, аба, нан, суу, карамай,
Жерди эмне, жок дешеби аямай?
Жер кесээрип өлүп кетсе не болот
Өзүн дагы оозантууга жарабай.

ТЫНЧТЫК ЭЛЕ БОЛСО ЭКЕН

Биз согушту бети кара дейличи,
Биз тынчтыкты күндөй таза дейличи,
Жер жүзүндө тынчтык эле болсо экен,
Ток жүрсөк да, ач жүрсөк да мейличи.

УК БҮТ ДҮЙНӨ!

Ук бүт дүйнө, эмгекчи адамы!
Кутургандар курал минип сабады,
Курал, танкты быркыратып салсаңар
Колуңарга тиет тынчтык заманы.

БАРБАЙ КОЙДУ

Бир киши кызын берди, той чоң болду,
Беш-алты машинеге себи толду,
Эртеси кызы кайра качып келип:
«Отубуз тутанбайт», – деп барбай койду.

ДЕЛЕ ЫРААЗЫ БОЛБОЙТ ЭЭ?

Адам чиркин дөөлөткө түк тойбойт ээ,
Алк ачылса жутунганын койбойт ээ?

Күн бүтүндөй өзүн берип жатса да,
Аз көрүнүп деле ыраазы болбойт ээ.

КӨНҮЛҮҢ ЖЫРТЫК БОЛБОСУН

Көйнөгүң жыртык болсо да,
Көңүлүң жыртык болбосун,
Карының ачка болсо да,
Пейилиң ачка болбосун.

ЭЛ БАГАТ

Учурса да эл учурат, эл канат,
Каарын төгүп какса дагы эл кагат.
Элден чыккан анык элдик акындын
Ар бир сөзүн куштай таптап эл багат.

БИРӨӨ ӨЛДҮ

Бирөө өлдү, байлык күлдөй чачылды,
Бейитине ардак салют атылды.
Бирөө өлдү, ороп эски шейшепке,
Араң-зорго топуракка жашырды.

МЕЙЛИ ЭЛЕ

Мейли эле бак-таалайдан кем болсом,
Шордуулардын шордуусуна тең болсом,
Көңүлүмдүн канаттарын жөлөгөн
Болду мага катарымда сен болсоң!

МЕН ЭСТЕСЕМ

Мен ыйласам сен кургаттың жашымды,
Муң, санаадан сен арылттың башымды,
Жүрөгүмө толо түшүп тоодой күч
Мен эстесем Мекен деген атыңды.

КУБАТ ЭЭ?

Жаш кезек жалын, кубат ээ!
Жалынга, сууга урат ээ!
Кемшейип карып калсаң да
Көңүлдөн кетпей турат ээ!

БАЙЛЫГЫМ

Киймим да бар, ичээриме ашым бар,
Эмгек менен чыккан жалаң атым бар.
Бардыгынан артык бүткөн байлыгым
Мансап жакка жутунбаган батым бар.

А АДАМДЫН АЙРЫМАСЫ

Сылап коюп жемсөлөрүн торсойгон,
Куш ыраазы – жем табылса чоң тойгон.
А адамдын айрымасы алардан
Ой көтөрүп туулат тура олчойгон.

БИЛЕСИҢ ЭЭ?

Тамызгымын, талпынууга жок кубат,–
Тамызууга билесиң ээ, от кубат?

Келип турам аябачы жансекет
Жүрөгүндөн тамызгылык от сурап!

ЖУМУШЧУГА ЖАЛЫНДЫ

Орду түбү менен эски үй алынды,
Жаркыраган жапжаңы үй салынды.
Жер эненин даражасы көкөлөп,
Жумушчуга, куруучуга жалынды.

АПКЕЛЧИ

Чабалекей бачым барып, бат келчи,
Ооруп жатам, кадимкидей шат келчи.
Таңда шивер аралаган эликтен,
Илдет чалгыз соолук сурап апкелчи.

БУЛ КЕЗДЕ

Бул кезде той көбөйдү, сый көбөйдү,
Так ошо тойдон чыккан чыр көбөйдү.
Ай, жыл бою эбиреп жамандашат,
Тешилип түбү түшкүр «сыр» көбөйдү.

ЖАРЫНДАН АРТЫК ЖАКЫН ЖОК

«Минт, ант» деп айткан болуп акылдарды,
Бирөөгө тарынууга акың барбы?
Жакшылык, жамандыгың тең бөлүшкөн,
Жарындан артык сага жакын барбы?

МЕН ТОКОЙМУН

Мен токоймун ыр деген, киресиңби?
Ай, жыл бою аралап жүрөсүңбү?
Адаштырсам жолуңдан, чыккыс кылып,
Айтчы мени ошондо сүйөсүңбү?

ЭКӨӨБҮЗ БИР ЭКЕНБИЗ

Ажырымсыз экөөбүз бир экенбиз,
Арааласа таарылгыс дил экенбиз.
Бирде бороон бурганак карга айланып,
Мемиреген бирде тынч күн экенбиз.

САЛА КӨРБӨ ДАЛЫҢДЫ

Ээ Күн, мага сала көрбө далынды,
Нуруңду чач, көлөкөңдү тийгизбе.
Мен өзүңдөн аябаймын барымды,
Той жакка кой, түндүн кейпин кийгизбе.

БАСКАН ЖОЛ

Баскан жол түнчүп, күнчүп узак сапар,
Мен үчүн сансыз казал, ылакап, макал,
Баскан жол жүрөгүмдүн кагылышы,
Өң тургай түшүм менен бирге жатар.

СЕН ӨРТТӨГӨН

Аяксыз сен дегенде тилегим бар,
Канатсыз сен дегенде тилегим бар,

Чакалап суу чачса да өчпөй турган,
Шылдыңдап сен өрттөгөн жүрөгүм бар.

ИЗДЕП ЧЫГЫП

Бүгүн дагы Күн экөөбүз кайнаштык,
Жолду бастык чокко айланткан таманды,
Өрттөнсөк да мезгил менен кармаштык,
Издеп чыгып сендей сулуу адамды.

КАЙДА КАЛДЫ?

Жаркыраган үмүттөр кайда калды?
Жалбырттаган кезегим сайда калды.
Канталаган үлүгү тулпар мисал,
Сүйүү мени артымдан айдап алды.

МЕН СУУ БОЛДУМ

Мен суу болдум арыгын таба албаган,
Кадимкидей шаркырап агалбаган.
Кыргызымдын баарына жаксам дагы
Жайма көкүл сулууга жагалбаган.

ДЕГИ ӨЗҮҢ

Эркелешип секелек кыздай болуп,
Таарынышың чор каткан муздай болуп,
Деги өзүң бөтөнчө жаралыпсың,
Кум чайкаган табышмак издей болуп.

КЕЛЭЭРСИҢЕР УРПАКТАР

Улам жаңы урпактар келерсиңер,
Таразалап кебимди ченээрсиңер.
Миң жылдан соң, отурсам араңарда,
Ырдан бүткөн турпатым көрөөрсүңөр.

КУЛПУРУП ТУРДУ БОЗ ДӨБӨ

Чокусу Күнгө жагылып,
Чок болуп ылдый агылып.
Кулпуруп турду боз дөбө,
Койлордон шуру тагынып.

БИЛБЕЙМИН

Сен барсыңбы, мен жокмунбу, билбеймин,
Мен өңмүнбү, сен түшсүңбү, билбеймин,
Мен жаймынбы, сен кышсыңбы, билбеймин,
Алсызынбы, сен күчсүңбү, билбеймин.

НЕЧЕН ЖЫЛ

Мен уу ичтим эчен жыл сүйүү деген,
Беттеримдин кызылын сүйүү жеген.
Ажал жетээр күн бүтүп өлсөм кокус,
Ороп-чулгап койгула сүйүү менен.

КЕЧЭЭ КЕЧКЕ

Кечээ кечке ой болуп агып жаттым,
Күндүн нурун көөнүмө жагып жаттым.

Кирпигимден сызылды ак тилегим,
Сен ыйлаткан жаш болуп тамып жаттым.

БАСЫП ЖҮРДҮМ

Туман кийип басып жүрдүм түндө мен,
Бубак чачып көңүл деген дүйнөмөн,
Бубак болуп терезеңе ырларым,
Тоңгучакты эшке чыкпай кыйнадың.

ЖАНА БЕРДИМ

Чырмоок болуп сүйүүмдү чала бердиң,
Ал ан сайын жалбырттап жана бердим.
Сенин жүргөн жагыңа ээрчий басып,
Ырга айланып ар жерде кала бердим.

МЕН ДАРАКМЫН

Мен даракмын жемишин сага арнаган,
Башка кыздар суктанып алалбаган.
Сен аралсың айланаң катуу толкун,
Мен арманмын саа жетип баралбаган.

МЕН ЖҮРӨКМҮН

Мен учкунмун, карегиң ийип өткөн,
Кайык серпкен толкундай тийип өткөн.
Мен жүрөкмүн ашыглык тамызгысы,
Өмүр бою шыркырап күйүп өткөн.

ӨЗҮМ ТҮГҮЛ

Мен кишимин катар-катар уйкаштан,
Өзүм түгүл баскан изим уйкашкан.
Неге эмесе тагдырыма чалынбайт,
Мен көксөгөн, мен тилеген уйкаш жан!

ЭЛДЕ ЖҮРӨТ

Агып кеткен өмүрлөр сууга айланып,
Учуп кеткен өмүрлөр бууга айланып.
Агып, учуп кеткен жок кур талаага,
Элде жүрөт ыр деген күүгө айланып.

МЕН ӨРТТӨНДҮМ

Мен өрттөндүм, күлүм калды өзүм жок,
Делбе болдум, башым катты эсим жок.
Чаңкай түштө күн кийинип сен келип.
Суу боюнда сени өпкөн кезим жок.

АЛ ӨМҮРҮМ

Каркыранын канаттары жарк этсе,
Ал жаштыгым мезгил минип зуулаган.
Күн бүркөлүп чагылгандар чарт этсе,
Ал өмүрүм эпкининде куураган.

КӨЛ ОЙНОДУ

Көл ойноду көңүлүмө төгүлүп,
Менден көлгө ыр каптады көбүрүп.

Ак канаттай алып учту элесиң.
Ак толкундун өркөчүнөн көрүнүп.

ТАШ БООР

Айткан сөзү уу чылаган ок болот,
Жуусаң кеткис пейли кара кок болот,
Жүз граммга сатып кеткен эл, жерин,
Аракечтен ашкан таш боор жок болот.

ӨЗҮҢ ГҮЛСҮҢ

Гүл берейин десем мен, өзүң гүлсүң
Күн берейин десем мен, өзүң Күнсүң.
Сүйүү болуп мен жакты карап өтчү.
Өмүр бою кубаты тийип жүрсүн.

АДАТЫ БАР

Бетпактар бар төрөлгөн кара болуп,
Ак кишиге жабышкан жара болуп.
Ар кимдердин жолуна жата калмай,
Адаты бар акчалай пара болуп.

БИЛЕСИҢБИ?

Канаты бар ырымдын билесиңби?
Алчактатып ат кылып минесиңби?
Булут көрсө суктанган көйнөк болот,
Шуудуратып майрамда киесиңби?

ӨҢҮМ ТҮГҮЛ

Өңүм түгүл түшүм да сенде жүрөт,
Сенин көркүң, келбетиң менде жүрөт.
Күнү-түнү жанымды жай алдырбай,
Жүрөгүмдө, билбеймин, эмне жүрөт?

СЕН ДЕП ЖҮРҮП

Сен деп жүрүп тирүүлөй куурап калдым,
Тилегимди жик-жиктеп муунап салдың.
«Сүйөм» депсиң «ырларын, учкун саңоор»,
Көлдө сүзгөн аккудай куунап калдым.

КЫЛ КОМУЗ

Кылымдан кылымдарды аркалаган,
Кыл комуз кыргыз оюн кайталаган,
Кыздардын жүрөгүнөн бүткөнсүң го,
Сүйүүдөн кумары түк таркабаган.

ДОСТУН ОЮ

Кастын ою караңгы,
«Аңга түртсөм» деп турат.
Достун ою жапжарык,
Убадага бек турат.

УРМАТ ДЕ

Акыл менен башкарган,
Азаматка урмат де!

Орду менен башкарган,
Оңбогурга уят де.

МАГА КЕРЕК

Керек эмес дасторкондун төр жагы,
Мага керек поэзия өр жагы.
Дүнүйөгө көзү тойбос адамга,
Чөөт көрүнөт чалкып жаткан көл дагы.

ӨМҮРҮМ МЕНИН

Өмүрүм менин «түтүнү» эмес чылымдын,
Өмүрүм менин өзөгүдүр кылымдын.
Өзүм кокус, өлсөм дагы бир күнү,
Күүсү-шаасы жашай берет ырымдын.

ӨЗҮҢ БИЛ

Топурак чап, күл чачсаң да өзүң бил,
Бирок менде чаң жологус таза дил.
Анык чоңдук орунда эмес акылда,
Сенде орун... менде өлбөс кызыл тил.

БАР

Чоң болуу бар, чоңдук сыйын көрүү бар,
Кошоматтын колтугуна көнүү бар.
Карып-арып бошоткондо орунун,
Кырк күн өтпөй казык болуп чөгүү бар.

МЕН ДҮЙНӨГӨ

Мен дүйнөгө ырдап түшкөн пендемин,
Өлбөс ырлар жаралуучу жердемин.
Кыргызымдын жүрөгүнүн ичинде
Өмүр бою менин кылган эмгегим.

МЕНИН ЫРЫМ

Далай күн, түн азабымдан чарчаган,
Мен куу чөлмүн ырга тойбой чаңкаган.
Менин сотум, менин тактым, мартабам,
Менин ырым эл канына таркаган.

КАНАТЫҢДА БАРАСЫҢ

Куш талпынат көккө сермеп канатын,
Ой-санаама куш чабытын саласың.
Сага умтулган мен бактылуу жердеги
Жапан куштун канатында барасың...

СЕН БИЛБЕЙСИҢ

Сен билбейсиң менин жанган чогуумду,
Өрттөнөсүң сен кармасаң колумду.
Нечен жылы сен деп алоолонгонум
Алаканга, карегиме чогулду.

СЕНИ ЭСТЕП

Кыш кеп эмес, сени эстеп ысыкмын,
Жол кеп эмес, саа умтулсам бышыкмын.

Кыйла жылы сүйүү болуп куланып
Ойлоп турсам сени менен бышыпмын.

МЕЙЛИЧИ

Акылымды айран кылдың, мейличи,
Алды, артымды арман кылдың, мейличи,
Тез кармалган сүйүү дагы тез муздайт,
Анык сүйүү арман экен дейличи.

СЕН БЕРМЕТСИҢ

Сен берметсиң, өчпөгөн нуру сүйкүм,
Көргөн көздөр кызыгаар түркүн-түркүн.
Сендей кыздар дүйнөгө сейрек келет,
Сендей кыздар карыбай аман жүрсүн!

СЕН ДЕП ЧӨЛДӨ

Шыркырадым сен деп чөлдө кумдан бетер,
Зыркырадым өзөксүз муңдан бетер.
Кара кылдың кабагымды бүркөлдүрүп,
Кайгы кийген күн-түнү тулдан бетер.

ӨЗҮДҮР

Таалайым жок деш ал пенденин сөзүдүр,
Ал көргөн күн таалайынын көчүдүр.
Жашап жаткан, көрүп жаткан күндөрү
Ал тиленген таалайынын өзүдүр.

МЕН ЭМНЕ, АГА

Мага келер энчимди алып койсо,
Кулк эттире кулкунга салып койсо,
Мен эмне, ага рахмат демекминби
Мени жолдон жыланча чагып койсо?

СОЛУГУМДУ СУРАДЫҢ

Соолугумду сурадың сынай карап,
Кытмырлыкты көзүңө чылай карап.
Мен сурайын эмесе соолугуңду
Туруп берчи тик багып чыдай карап?!

ОЙЛОП ТУРСАМ

Ойлоп турсам кагаз, калем үчөөбүз,
Ажырагыс, ажыраткыс мүчөбүз.
Кылымдардын кылымдары сынасын
Жыртылбайбыз, жыгылбайбыз, түтөбүз.

БУЛ КҮНҮ

Кечилбеген суудан кечтим бул күнү,
Ууну ичтим, сууну ичтим бул күнү.
Бир Лира деп гүл багымды күл кылып,
Отко түштүм, сууга түштүм бул күнү.

ТЕРИКПЕГИН БИЙИК ЭКЕНСИҢ

Күйдүм десем сен ага терикпегин,
Күйбөс болсо сүйүүнүн не кереги.

Күйүү, сүйүү, жетүү, жетпөө, билесиң,
Табияттын татынакай белеги.

БАГЫ БАР

Чырак болуп, булак болуп тамылаар,
Сулууларга жеткендердин багы бар.
Ошол бактын арасында оролгон
Кээде катаал, кээде татаал жагы бар.

КЭЭДЕ

Тилден кээде уу тамат да, бал тамат,
Тил чабуулун ким токтотот балталап.
Кээде бир ооз сөздүн күчү көп жылы
Ууга айланып бүт денеңе таркалат.

МЕН ӨЗҮМДҮ

Мен өзүмдү жакшы дешим уят ээ?
Жакшы жорук жалпы журтка сыят ээ?
Болсом дагы жамандардын жаманы,
Кызым, уулум жакшы көрүп турат ээ?

АДАМ ЧИРКИН

Адам чиркин, бат эсирет, бат көбөт,
Таалай ташып келсе ан сайын аз көрөт.
Башка түшсө кайта эски шор күнү,
Кайыш болуп чоюлганга баш көнөт.

КИМГЕ УБАЛЫ?

Сени ойлоп сүзүлдү, ойдун кимге убалы?
Саа шилтелип чалыкты, буттун кимге убалы?
Сени тиктеп мокоду, көздүн кимге убалы?
Саа жалынып жыртылды, сөздүн кимге убалы?

КУМАРЫМ БАР

Сен деп менде жазылбас кумарым бар,
Саа өткөрбөс жолумда дубалым бар.
Көзүм менен сөзүмдөн агып турган,
Өлсөм дагы токтобос убалым бар.

МЕДЕР БОЛЧУ

Ысык оюм кымтыган кемер болчу.
Төгүлүүчү кезим келди, медер болчу,
Оюм учса кайрылып келбей калат
Чебер болчу секети, чебер болчу.

ОРУН БЕР

Мөлтүрөгөн сулуу каш, көз, эриндер,
Жайма чачтуу солкулдаган келиндер,
Мен барбаймын күтпөй эле койгула,
Ырым барса төшөгүңдөн орун бер.

ЖАНЫП КЕТЭЭР ӨНДӨНӨМ

Аппак этиң көзгө урунса кылт этип,
Жүрөгүмдү ийне саят зырп этип.

Жалыныңан жанып кетээр өңдөнөм
Кумда өрттөнгөн куурай болуп дүрт этип.

ОҢУП БАРАТ

Кудретим оңуп барат бир сен деп,
Оюм күнсүп соолуп барат бир сен деп.
Үмүтүмдүн учу улам кыскарып,
Үбөлөнүп тоңуп барат бир сен деп.

МЕН ОТУНМУН

Мен отунмун, көзүңдүн оту жаккан,
Жамгырда да жалбырттап күйүп жаткан.
Мен кароолмун максатым маанектеген
Түпсүз санаа башыма үйүп жаткан.

БОЛБОЧУ

Жел жүргөндө тыңшаймын табышыңды,
Тепсебечи жансекет намысымды.
Сен мекеме болбочу кат-кат каалга
Жалынса да албаган арызымды.

БОЛМОКПУ

Өтсүн өмүр, өтпө десем болмокпу,
Мезгил токтоп өмүрүмдү чоймокпу.
Азап, жыргал аралаша төрөлгөн
Адам чиркин махабатка тоймокпу.

ОЙГО САЛАТ

Үмүт татаал, ойго салат баш катып,
Миң бир ойду жоюп, кайра баштатып.
Бирок дагы сүйгөнүңдүн элесин,
Макмал кылып төшөндүрүп, жаздатып.

САМАЙМЫН

Өөдө-төмөн эл өткөндө караймын,
Арасында сен болсо деп самаймын.
Мага берчи кур дегенде бир күлкүң
Өмүр бою унутпоого жараймын.

БИЛБЕЙМ САГА

Билбейм сага деги бирөө жактыбы?
Жүрөгүңө кирүүчү жол таптыбы?
Же болбосо мага окшогон далайдын,
Супсуну сууп тилеги таш каптыбы?

КАНТЕЛИК

Күндөр өтөт, муң, шаттыкка тең шерик,
Мартабам жок, орунум жок сенчелик.
Өөдө жактан түнөк тандаар чыгаарсың,
Андай жайга жете албасак кантелик.

ТАРТААР ЭЛЕМ

Ак пейлимди тартар элем маа келсең,
Ак жол болуп жатаар элем маа келсең,

Ырларымды маржан кылып чубуртуп,
Асты-артыңа чачаар элем маа келсең.

СЕН ЫРДАДЫҢ

Сен ырдадың үнүңө мен жутулдум,
Билбейм мени кай тарапка учурдуң.
Кармап алдың, камап алдың заматта,
Кайра чыккыс болуп такыр тутулдум.

ЭЭЙ АРМАН

Суусуз чөлгө жол тартыпмын, ээй арман,
Жел кыялга көз артыпмын, ээй арман.
Жексен кылып бүтүрүүчү сулууга,
Желим болуп сөз артыпмын, ээй арман...

КАРААНЫҢА

Карааныңа сыйынсам дейм бир туруп,
Как алдына кыйылсам дейм бир туруп.
Каткан музга айланган бир түнүмдө
Көюнуңа жылынсам дейм бир туруп.

ЭС ЖУКАРДЫ

Калбыр болуп эс жукарды, бей опаа,
Көп айтылып сөз жукарды, бей опаа.
Какыр чөлдө мунарыкка айланып,
Карек өчүп көз жукарды, бей опаа.

ГҮЛТААЖЫ

Айланаңа жыпар чачтың гүлтаажы,
Түндүн дагы көңүлүн ачтың гүлтаажы,
Убадаңа мен ишенип түн катсам,
Сен жазгырып кайда качтың гүлтаажы?

ЖОК ЭКЕН ГО ТЕҢДИГИ

Адамдардын адамдыгы-кеңдиги,
Кең болбосо ал адамдын кемдиги.
Кайрым кылбас каным ирип жатса да
Махабаттын жок экен го теңдиги.

СЕН ИЗДЕГЕН ШУРУ БАР

Ырларымда издеримдин нугу бар,
Жалт-жулт эткен тиштеримдин нуру бар.
Моюнуңа тагып алчы дилкана,
Жер дүйнөдөн сен издеген шуру бар.

СӨЗ ТАППАДЫМ

Таң калтырып сендей укмуш жомокту,
Таасир берер сөз таппадым омоктуу,
Ийне кылып ичкерттиң го дилкана,
Мага окшогон сынбас-бүлбөс болотту.

ТАҢДА ТУРАМ

Таңда турам, таңдан шоола чубаймын,
Таң саа жаңы ой берсе деп сураймын.

Таңда жазган ырым менен ээрчишип
Таңды атырып маа келсе деп сураймын.

КЕЧИРГИН

Сүйбөсөң да тынчың алдым, кечиргин,
Качсаң дагы издеп бардым, кечиргин.
Капилеттен чыга түшсөң астымдан
Казык болуп катып калдым, кечиргин.

МЕНМИН

Жапырылган жел урса, ыраң менмин,
Кадамыңды тушаган кыяң менмин.
Качсаң болбой жабышып жетип барган
Айыктыргыс башыңды ылаң менмин.

КИМГЕ ТАҢ

Сен кыйнасаң, кыйналганым кимге таң,
Мен ыйласам ыйлаганым кимге таң.
Сен зуу этип өтүп кетчү, таңкы жел,
А мен балким... андан калган бопбоз чаң...

САГЫНГАНДА

Үйөр жүрсө астыңан,
Төш тосууга мен даяр.
Сагынганда санааркап,
Болсоң гана сен даяр!...

КҮНДӨР БОЛОТ

Күндөр болот ушунчалык кыйналган,
Кыш чилдеси сыяктанып чыйралган.
Өмүр, өлүм аралашып калгансын
Кечкиң келген уят-сыйт, ыймандан.

ТАШ ЖЕСЕҢ ДА

Таш жесең да, аш деп ойло чыдай бил,
Так ошондой кезде өзүңдү сынай бил.
Өзүң солуп өлө-сөлү турсаң да
Өзгөлөрдүн ахыбалын сурай бил.

АДАМ ГАНА АДАМ ЭЭ?

Ар шилтеми турмуштун,
Ачуу, таттуу кадам ээ?
Бардыгына чыдаган?
Адам гана адам ээ?

БИРӨӨ МЕНИ

Бирөө мени өлсө экен деп тилептир,
Тагдыр менин өмүрүмдү чойсочу?
Так ошонун тилегин таш каптырып,
Өмүрүмдү өлбөс кылып койсочу?

КЫРГЫЗЫМ-БООРУМ

Күнүңдүн даамы тилимден кетпейт,
Сенин атың дилимден кетпейт.

Күнүм сенсиң го деп ойлоймун,
Кыргызым-боорум, кыргызым менин.

ЖАТАСЫҢ ЭЭ?

«Бардыгына өзүм өмүр бердим» деп,
Азык болуп, ата болуп келдим» деп.
Жатасың ээ, менменсинген Жер-Эне?
Өмүрлөрдү өзүң төрөп, өзүң жеп?!

МЕНИН КҮЧҮМ

Менин күчүм колумда эмес, тилимде,
Жүрөгүм менин көөдөндө эмес, элимде,
Чубап жаткан ыр аталган казынам
Киндик каным тамган ыйык жеримде.

КИМДЕН ГАНА КАЛБАГАН

Мартаба, байлык кимден гана калбаган,
Малай кылып кимди астына салбаган.
Мартабаң да, байлыгың да биригип.
Ажал жетсе ажырата албаган.

ТАППАЙСЫҢ

Өз күнүңү, өз тушунду мактайсың,
Көргөндөрүң көңүлүңө сактайсың.
Замандаштан бирок артык сыр дана
Досту дагы, жолдошту да таппайсың.

ДЕЙ КӨРГҮН

Кундуз ичик кийсен да,
«Затым киши» дей көргүн.
Өзүңө эле шилебей
Элге да кам жей көргүн.

ОК БОЛОТ

Эл байлыгын жебегин
Эл каргышы ок болот.
Эси-көөнүн жыялбай
Эки күндө жок болот.

ЖҮРӨТ ЭЭ?

Колтуктарга суу бүркүп
Шыкакчылар жүрөт ээ,
Кылып.коюп балааны
Кыткылыктап күлөт ээ!

ОҢОЙ КЕЛБЕ

О-о бак-таалай, бак-таалай!
Оңой желбе, эзип кел!
Келчү болсоң жеңилип
Кеткис болуп бекип кел!

АРАЛАШ

Өлүм, өмүр аралаш
Мезгил зуулап баратат.

Канатынан кеч кирип
Канатынан таң атат.

САТПАЙМЫН

Бир ирмемин абанын,
Миң дилдеге сатпаймын.
Бир келсе өмүр кезегим,
Бүт дүйнөгө батпаймын.

ТУУЛУПМУН

Кертим-кертим мезгилге
Кесилгисиз туулупмун.
Жанып келгис ырымды
Жакут ташка жуурупмун.

БАЙЛЫГЫМ

Жашап жатам элимде
Ошол болгон байлыгым.
Барсаң кеткис жаралган,
Поэзия айлымын.

КЕЧ КИРБЕГЕН

Ар Күн сайын жаңылбай,
Күн чыгат, да, Күн батат.
Кетким келет адамга,
Кеч кирбеген Күн жасап.

БИР САБАК

Кыр-кырларын өмүрдүн
Баскан кезим бир сабак.
Кыр-кырына жеткенче
Көргөндөрүм миң сабак.

ҮЗҮП ӨТТҮМ

Турмуш мени тушаса
Үзүп өттүм чидерин.
Көңүлүмдүн жарыгын,
Кайта ага шиледим.

ЭРИШ-АРКАК

Жыргал менен кууралың
Эриш-аркак экен да.
Адамзаттын өмүрү,
Ошондуктан бекем да.

БАБАЛАР ӨТКӨН

Бабалар өткөн өмүр үчүн кагышып,
Бирде алдырып, бирде энчин алышып.
Антсе дагы өчпөс кылып кетиптир
Урпактарга сүйүү отун жагышып.

КАЙРАН ЖЕРДИН

Кайран жердин асты толгон табышмак,
Анын баарын ким жандыра алышмак?...

Жандырам деп баш катырган нечендер
Топурактын азуусунда калышмак.

КҮЛҮП КОЙ

Душмандык кылса душманың,
Душмандыгын билип кой.
Кабагыңа кар төшөп
Кайгырбастан күлүп кой.

ПАЙДА ЖОК

Кадырды билбес немеге,
Какшаган менен пайда жок.
Канчалык айтсаң түшүнбөс,
Кара жаактар кайда жок.

КҮЛҮК БОЛУП

Кырга жаттым мен түндө бийик болуп,
Тумоо чалбас туу жондо кийик болуп.
А жүрөгүм «Манасын» айта берди
Мезгилден да канаты күлүк болуп.

ТООГО БАРСАМ

Тоого барсам жылга мага,
Жалбырак төшөп жаткырды.
Кыраңдан жылдыз чач жазып,
Коюунун ачып азгырды.

БЕТИМДЕН СЫЛАП КОЙЧУ

Жылаңаяк чуркайын жонуң менен,
Жылып бирде ойноюн боорум менен.
Баягыдай бетимди сылап койчу
Көк шибер деп аталган колуң менен!

БЕКЕМБИЗ

Замандаштар ар кимибиз Мекенбиз,
Мекен бекем болгон үчүн бекембиз.
Төрөлгөндө тамган үчүн киндик кан
Биз Мекенге киндик кандаш экенбиз.

КӨБӨ КӨРБӨ

Мартабаң көтөрүлсө көбө көрбө,
Бактыңы кайра артка тебе көрбө.
Эл-журттун көз, сөзүнө шылдың болуп
Эзелки кебетеңе келе көрбө.

ЭМЕСПИ

Кар жаабаса, жаз бааланбайт эмеспи,
Карыбаса, жаш бааланбайт эмеспи.
Кылыктанып көркү менен жакпаса
Кызыл жүздүү кыз бааланбайт эмеспи.

МЕНИ ТАШТАП КЕТКИЛЕ

Ээй акындар! Максаттарга жеткиле!
Ар кимиңер менден алга өткүлө?

Асманды да, жерди дагы алгыла!
Сүйүү айлына мени таштап кеткиле!

ДЕЛИПТИР

Күлкү менен ый экөө
Эгиз бала делиптир.
Бир эненин эмчегин
Тең талашып эмиптир.

УНУТПА

Ач курсагың тоюнса
Ачка кезиң унутпа.
Шордон башың арылса
Шордуу кезиң унутпа.

БИЛЕ КӨР

Тууганың ким, досуң ким,
Ажырата биле көр.
Душманың ким, касың ким,
Жөнүн баамдап жүрө көр.

МЕН КӨРГӨНДҮ

Мен көргөндү сен көрүүгө болбойт ээ?
Менин оюм көңүлүңө конбойт ээ?
Түбү тешик менин махабатыма,
Үмүтүмдү миң жыл салсам толбойт ээ?

КҮН, ТҮН ЭКӨӨ

Күн, түн экөө бири-бирин куушкан,
Бирде тердеп, бирде кайра суушкан.
Не болсо да бир энеден төрөлгөн,
Ажырагыс бир киндиктеш туушкан.

ЭЛ ИЧИНДЕ БОЛОЮН

Эл тоюнсун, эл ичинде болоюн,
Эл кийинсин, эл ичинде болоюн.
Эл кийинсе андан кийин кийинип,
Эл тоюнса андан кийин тоёюн.

СЕН ОЙЛОБО

Сен ойлобо оруну жок экен деп,
«Сөзүн, өзүн эл унутаар бекен?» деп.
Кылымдарга кете берем жаңылбай
Кыргызымдын жүрөктөрүн мекендеп.

КӨПҮРӨҢӨ ЖАРАСАМ

Өткөөл таппай айла кетип кыйналсаң,
Көпүрөңө жарасам ээ тууган эл!
Алыс жолдо дем кысылып чарчасаң,
Ава болуп тарасам ээ тууган эл!

СУКТАНАМ

Канаттуу кушка суктанбайм,
Көктө учуп жүрөт деп.

Канаттуу ойго суктанам,
Каныма кубат берет деп.

ҮЙҮҢДӨ

Үйүндө тынчтык болбосо,
Үйүлгөн оокат курусун.
Жайында тынчтык болбосо,
Жайнаган оокат курусун.

ЖАРЫКТЫ ШИЛЕ КӨҢҮЛГӨ

Уңулдап ыйлап не керек,
Учуп өткөн өмүргө.
Жарты саат жашоо калса да,
Жарыкты шиле көңүлгө.

КАС КИШИ

Ээ, кас киши, кас киши,
Мансабына мас киши?!
Мизиң өтпөйт маа такыр
Парасаты пас киши?!

БЕРЕШЕН ТАЛАА

Бетеге, шыбак койдуку,
Беш көкүл бийкеч тойдуку,
Берекеси төгүлгөн
Берешен талаа чүйдүкү.

ТАЗАЛАНЫП БҮТӨ ЭЛЕК

Азап чекти о-у адамзат пендеси,
Каргыш согуш кайта айланып келбечи?!
Ансыз деле тазаланып бүтө элек
Ок жыттанган, кан жыттанган жер бети.

АКЫЛЫ ЖЕРДИН

Ой түбү жок ээ, тешик ээ?
Ой табылбас эшик ээ?
Адамдан да чынында
Акылы жердин жетик ээ?

ИРМЕМДЕН

Көгүчкөн болсоң бир келген,
Көк толкун өңдүү ирмелген.
Көөнөргүз таалай албаймбы,
Көлкүгөн ошол ирмемден.

КЕТПЕСЕ ЭКЕН ЭЛ ТАРЫП

Батпай кетип акыл-ойдун сыйымы,
Бара жатат, Жер кысылып, Жер тарып.
Арып, ачып алда келер кылымы,
Кетпесе экен эл кысылып, эл тарып.

АЙТКЫЛАЧЫ

Ойго келет өткөн согуш кан жалап,
Жер гана эмес ай асмаңды тамгалап.

Ал го... ал дейли, атом согуш башталса
Айткылачы, андан кантип жан калат.

СУЛУУЛАРГА СУКТАНАБЫЗ...

Сулууларга суктанабыз жан үрөп,
Өңү серттер эмне болот дебейбиз.
Аябаган өңүбүз суук болсо да
Өзүбүздү сулууларга теңейбиз.

УНУТТУРБАЙ МАХАБАТ КЫЙНАП ЖАТАТ

Сени эстесем жүрөгүм туйлап жатат
Унуттурбай махабат кыйнап жатат.
Сен мени түк жолотпой качкан менен
Көюнүңдө үмүтүм жыргап жатат.

Э-ЭЙ ИЛИМПОЗ!

Э-эй, илимпоз! Жаңылыктар ачкыла!
Жан бүткөнгө жапжарык күн чачкыла!
Адамзаттын өмүрү үчүн күрөшүп
Өлүм үчүн күрөшкөндөн качкыла!

ТААЛАЙГА БАЛКЫП ТУРАМЫН

Чойгулап айдын кулагын,
Таалайга балкып турамын.
Айланып үч кыл комузга,
Ак карлуу тоонун булагын.

ЭЛ ЖӨНҮНДӨ

Тагдыр мага тажабаган иш берген,
Эл жөнүндө ой-санааны жыш берген.
Мен адаммын элге кыйын күн түшсө
Ичи күйүп ийнеден да ичкерген.

БИРОК ДАГЫ

Аалам чексиз, адамдагы ой чексиз,
Аалам-дүйнө акыл менен ой жеткис.
Бирок дагы жердин соккон жүрөгү
Кайда экенин али биле элекпис.

ӨЗҮҢ ТАПКАН НАНДЫН ДААМЫ

Турмуш деген кайталангыс илим ээ?
Баш ийбеген, майтарылгыс билим ээ?
Кол жоорута, бел сорута иш кылып,
Өзүң тапкан нандын даамы ширин ээ?

БИЛЭЭРСИҢ

Тамак даамын, ээгинден
Тиш түшкөндө билерсиң.
Кордук эмне? Бирөөгө
Иш түшкөндө билээрсиң?!

КӨРҮНӨМҮН ТУРМУШКА

Адалдыгым, адамдыгым турмушта,
Кенендигим, сараңдыгым турмушта.

Кимдигимди билиш үчүн өзүмдүн
Күзгүгө эмес, көрүнөмүн турмушка.

ТУРМУШТА

Турмушта жумшак күн бар, катуу күн бар
Турмушта таттуу күн бар, ачуу күн бар.
Катуу, жумшак, ачуу, таттуу баарысын,
Ала кетип топуракка жатуу күн бар.

КИРПИКТЕЙ СЕРПУҮСҮНДӨ ИРМЕЛИПТИР

Дүйнөнүн учу-кыйрын ким көрүптүр,
Мезгилге атаандашып ким жеңиптир.
Кекенип жеңем деген дөө, шаалар да,
Кирпиктей серпүүсүндө ирмелиптир.

МАГА ОКШОШ

Өмүрдүн башталышы, акыры бар,
Өмүрдүн жашаңы бар, какыры бар.
Дегеле жакшы ырга тоюнбаган
Адамдын мага окшош жакыры бар.

АДАМДЫН АДАМДЫГЫ

Үй бүлө аябаган татаал орун,
Үй бүлө көрөр күнүң басар жолуң.
Так ошол татаалдыгын жеңе билген
Адамдын адамдыгы кандай сонун!

ТИЙБЕЙ КОЙЧУ

Жаналгыч мейли, келсин өзүмдү алсын,
Дүйнөнү туура көргөн көзүмдү алсын.
Жан алгыч даай албай кете турган,
Оюмдан өлбөс туулган сөзүм калсын.

ТОЛУП КЕТТИ

Байкасам, таң каларлык болуп кетти,
Нечен бир кыз, жигиттер соолуп кетти.
Бүгүнкү киймин эртең чанып турган,
Кары кыз, карт бойдоктор толуп кетти.

КАЗАКТЫН ТАЛААСЫ БАР

Казактын талаасы бар сыйбас көзгө,
Татыса татый турган улуу сөзгө.
Бүтпөгөн уза-а-ак дастан сыяктанат
Шарактап поезд минип жүргөн кезде.

КОРКУТУУЧУ СЕН ЭМЕС

Мен коркпоймун коркутарың мен эмес,
Корчоң этип коркутуучу сен эмес.
Кошоматчың, өзүң, бурдап жыйганың,
Менин төрт сап ырларыма тең эмес.

ӨЗ ЭНЧИНДИ

Замандаштар бир бириң баалай билгин,
Жардам кылып жакшылык каалай билгин

Өзгөнүкүн колунан жулуп албай,
Өз энчинди турмуштан доолай билгин.

КӨНГӨН ЖАКШЫ

Түндөр болот уйку качып чакчайган,
Күндөр болот көөмөй курган какчайган.
Анысына, мунусуна чым дебей,
Көп жанчылып көнгөн жакшы жаштайдан.

МЕН УККАМ

Мен уккам бир качкындын айткан сөзүн,
Чет элде кый-ла-а жылдар жүргөн кезин.
«Жай сатып алдым бүгүн көрүстөндөн»,
Дегенде жаш чайыган эки көзүн.

ОШОЛ КЕЗДЕР

Зоо коңулу калкалаган бороондон,
Ысык, суукка бирдей көнүп торолгон,
Ошол кездер тоо таштарда калды ээ,
Карагай чер, арча, шибер оронгон.

БЫЙЫЛ КӨРҮП

Мен жайлоодо быйыл көрүп кулунду,
Жүрөгүм да кулун болуп жулунду.
Жашыл жондо кишенеген кезеги
Мен апамды чакыргандай угулду.

ЖИГИТ БОЛСОҢ

Жигит болсоң болгондой бол, нагыз бол,
Адал жаша, арамдыктан алыс бол.
Эне, атанын татый билгин атына,
Эли-журтуң бетке тутар намыс бол.

ЖАЗ ЖҮРӨГҮ

Жаз келгенде муздар көчөт шагырап,
Өлгөн кыштын куу сөөгү окшойт кагырап.
Ошол муздун ар жагынан чарт этип
Жарык чачып жаз жүрөгү жаңырат.

ДЕП КОЙГУН

Таң шооласы агарса,
Менин оюм деп койгун.
Таң жели чачтан сыласа
Менин колум деп койгун.

КҮЧҮН САЛДЫМ ЫРЫМДЫН

Күрпүлдөгөн дайрага,
Күчүн салдым ырымдын.
Күнү-түнү тынба деп
Күүсү болуп кылымдын.

ЖӨНӨТТҮМ

Айлап, күндөп сиңирип,
Арча жытын боюма,

Ар кай жакка жөнөттүм
Арча чачып оюма.

ТОО БЕТТЕРИ КАРАСАҢ

Торпуларга биз чыгып,
Тоо беттерин карасак,
Томураңдап баратты
Туурук таман бала чак.

БИР СӨЗ ТУРА

Күңгөй жакшы деп айтсаң,
Тескейдин не айыбы?
Тескей, күңгөй дегениң
Бир сөз тура калыбы.

АР КЫЛ БЫЛАР

МЕН СИЛЕРГЕ

Жөө-жаландап бара жатсам тепендеп,
Сен ойлобо мени жалгыз экен деп.
Билип койгун ар сөзүмдүн ичинде,
Жашаганын кыргыз элим мекендеп.

Жөө-жаландап жаай баратсам тепендеп,
Сен ойлобо тепсеп өтүп кетем деп.
Билип койгун ар сөзүмдө турганын,
Ала-Тоомдун чокулары мекендеп.

Кайратым бар кете берээр шарактап,
Катар-катар аскаларды барактап.
Канжар миздүү каршылыктар кездешсе,
Кала берет даай албай жалактап.

Бүгүн, эртең менин эгиз кадамым,
Бүгүн, эртең бир замандаш адамым,
Кыйраса да кылымдардын сепили,
Мен урабай, мен кыйрабай каламын!..

Сөздөрүмдө менин жашоо таразам,
Сөздөрүмдө бересем да, аласам
Ээй кылымдар, жолду ача бергиле,
Мен силерге Жер көтөрүп баратам!

Эл таламын, жер таламын талашам,
Чарчабастан чабыламын, таң ашам.

Ээй кылымдар, таазим кылып тургула,
Мен силерге Эл көтөрүп баратам!

ЧЫН УШУ

Кечээ күнү бүгүн эмес, чын ушу,
Бүгүнкү күн эртең эмес, чын ушу.
Кечээ, бүгүн, эртең бирдей көрүнөт,
Бирок күндүн жарык чачып чыгышы.

Кечээки өң бүгүн башка, чын ушу,
Кечээки жөн бүгүн башка, чын ушу.
Бирок дагы өзгөрүлбөс көрүнөт,
Кең дүйнөнүн ойго сыйбай турушу.

Жер да өзгөрөт, эл да өзгөрөт, чын ушу,
Күн бөксөрөт, жер бөксөрөт, чын ушу.
Бирок дагы өзгөрүлбөс өңдөнөт,
Ала-Тоонун асман мелжип турушу.

Каада өзгөрөт, салт өзгөрөт, чын ушу,
Калк башынан көптү өткөрөт, чын ушу.
Жаңыланып кете берет тынымсыз,
Жер бетине Күн нурунун жугушу.

Ар бир муундун өз иши бар, чын ушу,
Жеңилиши, жеңиши бар, чын ушу,
Кечээкиден бүгүн башка ал тургай,
Ала-Тоонун туманы да, булуту.

Жаңылат баары кайра, чын ушу,
Жаңырбаска болбойт айла, чын ушу.
Өлүп, туулуп кете бермей түбөлүк,
Табияттын тайыбаган сыры ушу.

ТӨГҮЛҮП ӨТТҮ ЖАЙКЫ ЖААН

Төөгө окшоп чөккөн тайпыдан,
Төгүлүп өттү жайкы жаан.
Жарк этти укмуш чагылган,
Жан алгыч болуп кайкыган.

Ай-асман жара тилинди,
Апаппак жаанга киринди.
Ороло калып чагылган,
Орсойгон зоого илинди.

Былк этпей турган асканы,
Быркыратып таштады.
Жарылган сансыз келки таш,
Жай таппай уча баштады.

Жаан дагы жаады, таш жаады,
Жалмалып зоонун баш жагы.
Кызара чачып көбүгүн,
Кыяндар жүрө баштады.

Кайберен зоого камалды,
Жалдырап жаанга каранды.
Сызылып аккан саркынды,
Зооканын бетин жаланды.

Тартылып жамгыр токтоду,
Чагылып Күндүн оттору,
Талмоорсуп турган ысыкта,
Тамаша курган окшоду.

ЧОКУГА ЧЫГЫП КАРАДЫМ

Көрүүгө эңсеп асканы,
Көңүлүм толкуй баштады.

Кыйладан бери чакырып,
Кызыткан зоонун баш жагы.

Таштан бут тайып жатса да,
Тырмышып бийик аскага,
Көшөрүп чыгып баратам,
Көңүлүм чаппай башкага.

Уурчукка колум матамын,
Обдулуп араң басамын.
Кыямат мизи өңдөнүп,
Кылычта бара жатамын.

Талкууга боюм жанчылат,
Тер агат суудай тамчылап,
Электир зымы өңдөнүп,
Тамырым урат калтырап.

Өөдөлөй берсем авага,
Өскөндөй болот даража.
Арстандар даагыс сүр келет,
Аскадай болуп мага да.

Зоолордун тарам-тарамын,
Чокуга чыгып карадым.
Сонуркап баары тиктешти,
Сагынган акын адамын.

ТЕРЕК ТУРАТ

Терек турат терезеге кагынып,
Жалбырагы жарк-журк күнгө чагылып.
Ыр, күү күбүйт салабаттуу боюнан,
Булак болуп күнү-түнү агылып.

Терек турат алты катар там ашып,
Айдын, Күндүн ынак нурун талашып,
Айнектерден өзүн көрүп жаткансыйт,
Токтой кала тамашага баратып.

Терек сайрайт кыл комузга айланып,
Жалбыракка жандуу тарых байланып,
Жалбырактан ой күбүлүп жатат бейм,
Өткөн кездер кайруусуна кармалып.

Өткөн кездер ушул терек жаш курак,
Буга окшобойт бутагы да аз курак,
Түнү бою түбүн баардап жигит, кыз,
Таң атаарда тамган көздөн жаш кулап,

Тамган көз жаш, өбүшкөндө жуурулуп,
Табыш бербей сымап мисал чубуруп,
Кандуу согуш бөлө чапкан эмеспи,
Ысык сүйүү эки жакка жулунуп.

Жигит өлгөн болуп согуш курманы,
Күтө берип кыз кабыктай кургады,
Ал экөөнүн сактап таза сүйүүсүн,
Карыган жок чынар терек турманы.

МЕНИН ЖАШЫМ СУРАБА

Мезгил, мезгил менин жашым сураба,
Мандайымдан, саамайымдан сылаба.
Колуң тийсе чачым кетет агарып,
Өтө бергин мага болбой убара!

Мезгил, мезгил менден буйтай желип кет,
Он жылда бир жакыныраак келип кет,

Карылыкты камап сала билейин,
Сырын табар ачкычыңды берип кет.

Мезгил, мезгил ыр аталган мен булак,
Миң-сандаган өмүр жеген сен курак,
Ырымды алга кете бергин учуруп,
Ыр көлүндө мен калкыйын ой булап.

Туман, шамал, күз, кыш болуп сен келип,
Кете бергин мени таппай сенделип,
Өчөшсөң да кыйгай салып көрбөй кал,
Ырга минип баратканым термелип.

Мезгил, мезгил жаратылыш күү чеги,
Канды жеген, жанды жеген уу чеги.
Кокус мени издеп келсең таптырбай,
Кыл комузга боло калам ичеги.

Мезгил, мезгил маа өчөшсөң каршыгып,
Из кубалап сая түшсөң каршыгып,
Ырым менен кошо жүрөт дей бергин,
Ырчы кыздын авазында талпынып!..

АПТАП

Аптап күйдү, лапылдады асман, жер,
Таңдай катып акылдады асман, жер,
Учуп түшпөй кургап жатты жок болуп,
Бууга айланып, тамып жаткан маңдай тер.

Аптап күйдү, дарак бою селейди,
Жалбырактар куурагандай элейди.
Уйлар барып жаман тамга тыгылып,
Чочко сазда... төрт аягы дерейди.

Жер какшыды закым агып чымырап,
Учкан куш жок баягыдай зымырап.
Ошончолук кайнап жаткан казанда,
Эне бүркүт уясында кыбырап,...

Оозун ачат, тили кургап, кысылып,
Көөдөнүнө от чубурат сызылып...
Бүркүт жатат өзүн чалып курмандык,
Бала сактап күнгө боюн бышырып.

Кыбыраган кып-кызыл эт балдары,
Ал аптапка чыдамакпы алдары,
Өзү өрттөнүп кетсе дагы ыраазы,
Аман-эсен калса болду балдары.

Эне бүркүт Күн кайтканча кайнады,
Этин аптап, мээсин аптап чайнады,
Ошончолук Күн каарданган менен да,
Бүркүт эне энеликтен тайбады.

БУЛБУЛ ТИЛИ

Катуу баалап эне-атасы Токушту,
Акча аябай эки шаардан окутту.
Эки институт бүткөнүнө ыраазы,
Жетип турган кездери көккө кулачы.

Эне тили эбак эстен чыгыптыр:
Эски уядай болуп башы жыдыптыр,
Жыйырма беш жыл өткөндөн соң айлына,
Жалгыз гана ирет келип туруптур.

Эне-атасы жетине албай сүйүнүп,
Кам көрүшөт шаша басып күйүгүп,

Алма гүлү түтүндөгөн короодо,
Токуш булбул үнүн тыңшайт үңүлүп.

Булбул сайрайт күүгө айлантып гүлдү да,
Гүл жытына сергите берип дилди да,
Көргүсү келип кетти эми, Токуштун,
Булбул деген кереметтүү тилди да.

Кошатаарын ала коюп кабынан,
Ок салбасы таба коюп жанынан,
Эки жолу тарс-тарс этти атылуу,
Булбул түштү алма бутак сабынан.

Кумсара түштү, кубулжуган күү өлдү,
Кемпир чалдын кубанычы дуу өлдү.
Токуш болсо оозун ачып булбулдун,
Тилин тиктеп алма бакка сүйөндү.

СҮЙҮҮ ЭЗЕЛТЕН

Аска зоого жармашып, аска болдум,
Аска зоодой кесээрип ачка болдум.
Текеберлүү чоңдордой эшигиң бек,
Көңүлүм калып бүгүн мен башка болдум.

Бетине тал, чөп чыкпас жакта болдум,
Беш миң жоокер ачалгыс капка болдум.
Беш самолет алмашып учсаң дагы,
Беш кылымда жеталгыс жакта болдум.

Тоого айланган ырыма чыгып турдум,
Зоого айланган ырыма сепил курдум.
Ошол зоонун муздарын мөлтүлдөтүп,
Какыр ойлуу сен жакка төгүп турдум.

Машинелүү чоң болсо сенин оюң,
Тие койгун ошого, бара койгун.
Карааныма зар болуп жетпеген көп,
Машине эмес махабат менин оюм.

Сүйүү эзелтен ач карын, туурук таман,
Артуу артып жол кескен далай заман,
Ачка жакка умтулуп алактаган,
Ачык жүздүү сулуунун жолу жаман.

Баштатадан байлыкка сүйүү жукпайт,
Бапыраган акчадан сүйүү чыкпайт,
Көзү сокур сүйүүнүн, кулагы керең,
Азгыранды, алдоону такыр укпайт.

ӨМҮРҮМ МЕНИН

Мен көп көрдүм, жамандыкты, жакшыны,
Мен көп кечтим кайгыны да, бактыны.
Чакалап көө чачкан кезде бирөөлөр,
Тазалады ниетимдин актыгы.

Өмүрүм менин кээде акты чуу болуп,
Кээде учту кармалбаган буу болуп.
Антсе дагы каржалбаган күрөшүм,
Кала берди желбиреген туу болуп.

Өмүрүм менин кээде өткө чыланды,
Так ошондон сүттөй аппак чыга алды
Ууну дагы, сууну дагы шимирип,
Кайран башым кашка жолдо сыналды..

Өмүрүм өттү ойду дагы, кырды да,
Аң-дөңү көп узак-узак жылды да.

Так ошентип кашкалаган ырларым,
Мени өжөр, мени чымыр кылды да.

Өмүрүм өттү, баракталып жыгылды,
Ар бириңен ар түрдүү ой сыгылды.
Ак кагаздан ар-ар кимдер табат ээ,
Ашка, орунга сатылбаган чынымды.

Өтчүү өмүр өтө берип артыма,
Өлбөс, өтпөстөрү туруп калды да,
Өмүрүм менин өткөн, кеткен күндө эмес,
Маа бейтааныш келе жаткан алдыда.

ЖОКПУ?

Акталбаган адамда арман жокпу?
Адам өмүрү күрөштө жанган жокпу?
Арманына жетем деп жанын үрөп,
Ара жолдо далайлар калган жокпу?

Тилегине тилеген жеткен жокпу?
Дооран сүрүп турмушта өткөн жокпу?
«Эми жетем» дегенде колун сермеп,
Күм-жам болуп быркырап кеткен жокпу?

Мээнет чырмап өмүрү азган жокпу?
Түрдүү балаа төбөлөп баскан жокпу?
Өз канынан жаралган баласынын,
Шорун тартып муңканып жаткан жокпу?

Куурай башын сындырбай жүргөн жокпу?
Бак-таалайга батырап кирген жокпу?
Жардам кылып жетектеп жолун ачсаң,
Кырсык болуп желкеңе минген жокпу?

Адамдыгың баалабас тууган жокпу?
Эне-атасын кодулап кууган жокпу?
Жакшылыгын аябай жүрө берип,
Алкыш укпай акыры сууган жокпу?

Аалам баткан пейлине кенен жокпу?
Ата болгон элине берен жокпу?
Чоң орунга айла таап жетип алып,
Элин бөйдөй кууруп, жеген жокпу?

ТООНУН СУУСУ

Тоонун суусу миң бөгөткө туш болуп,
Жин тийгендей ажалына шашылат.
Санат жеткис ак оромол кыз болуп,
Жан талашып бирөөлөрдү чакырат.

От тийгендей этек-жеңин тытынып,
Көкүлдөрүн бир-бирине өрүшөт.
Күнү-түнү, өмүр бою жышынып,
Табышмактуу ырын ырдай беришет.

Бирде алдуу, бирде алсыз көрүнүп,
Бирде толуп, бирде кайта кемилет.
Тартылып да, ташып дагы төгүлүп,
Бир тынымсыз бирин-бири кемирет.

Кээде качып, кээде кайра кошулуп,
Таарынычы таркагандай көрүнөт,
Өчүп-тамган үнү дайым созулуп,
Арманы кайнап, кумары кайнап көбүрөт.

Тоонун суусу тамырларды кемирип,
Тоюнбаган алкы ачыла берет ээ!

Тамыр тургай таш да сүрдөп чегинип,
Атырылган азуусуна желет ээ.

Тоонун суусу тагдыр менен оп-окшош,
Катуу дагы, жумшак дагы жоругу.
Тоонун суусу өмүр менен оп-окшош,
Ачуу дагы, таттуу дагы оюну.

ЧАТЫРАП ТУРДУ КАРАГАЙ

Бутагы ташка жамалган
Чокусу көккө кадалган,
Чатырап турду карагай,
Жарака зоого камалган.

Артылып бийик аскадан,
Аркандай тамыр таштаган,
Чатырап турду карагай,
Чагылган айра чаппаган.

Жай кышы бирдей көктөгөн,
Жел, күндүн тиши өтпөгөн,
Чатырап турду карагай,
Жарылган зоока бөксөдөн.

Жылт этип учкун тийбеген,
Жыртылып бою күйбөгөн,
Чатырап турду карагай,
Жай алып укмуш дүйнөдөн.

Бурганак уруп жыкпаган,
Салмагын зоого ныктаган,
Чатырап турду карагай,
Сагызган учуп чыкпаган.

Көргөндүн көзү кубанган,
Көңүлү чалкып буланган.
Чатырап турду карагай,
Белдемчи тартып тумандан.

АДАМДАР

Адамдар алсызсыңар, балбансыңар.
Акыйкат чындыксыңар, жалгансыңар.
Мартаба, таалайсыңар, армансыңар,
Адамдар адам деген бармансыңар.

Адамдар жапыссыңар бийиксиңер,
Ыкшалган кашаңсыңар, күлүксүңөр.
Экисин жаңылыгы тепсеп өткөн,
Ой жактан ойрондогуч бүлүксүңөр.

Адамдар таш боорсуңар, айкөлсүңөр,
Көйкөлгөн шиберсиңер, куу чөлсүңөр.
Өзүнө эне болгон кара жерди,
Жок кылуу, бар кылуучу силерсиңер.

Адамдар адамсыңар, адамсыңар,
Зуулаган жер көтөрүп кадамсыңар,
Жараткан табияттын өзү сымал,
Адамдар жакшысыңар, жамансыңар.

Адамдар табиятка баласыңар,
Баары бир табияттан чаласыңар.
Пайгамбар деген атка консоңор да,
Мезгилдин тепсөөсүндө каласыңар.

Адамдар жарык күнгө келесиңер,
Тынымсыз узак сапар чегесиңер.

Адамдар адамбыз деп айткан менен,
Баары бир табиятка денесиңер.

ТОО САЛТЫНА КӨНӨЙҮНЧҮ

Көп жуулуп эскирген,
Бездөй болуп сүзүлүп,
Оюм турат үзүлүп.
Тоого чыгып келейинчи,
Аска таштан сүр алып,
Жаңырыктан үн алып.

Кээде токтоп, кээде агып,
Жүрөк каным, кертилет.
Селейчүүдөй ирмемдер,
Көкүрөгүм чертилет,
Өмүрүмдү улайынчы,
Кыл чокуга турайынчы.

Таманымды, ташка матап,
Кабыргамды тоого такап,
Кыр желине оонайынчы,
Кырчын кезим доолайынчы.
Желге айланып басмакка,
Жер дүйнөнү ашмакка.

Аягымды таяк кылып,
Колдорумду канат кылып,
Өөдө, төмөн калкыйынчы,
Чаалыкпоону адат кылып,
Тоо салтына көнөйүнчү,
Тоодой чыдап көрөйүнчү.

КАРЫШКЫР

Бирк кетирип күтүүсүздөн салган чыр,
Мен жайлоодо мына мындай көрдүм сыр:
Чоң зооканын астындагы короого,
Кара түндү минип келди карышкыр.

Жер оңтоюн нечен күнү чалыптыр,
Таш төшөнүп далай кырды багыптыр.
Бабыргандын балапаны түктөнгөн,
Жөө туманды кийип келди карышкыр.

Обол мурун куюлмадан агыптыр,
Кудум эле кумай боло калыптыр.
Бетегенин беш көкүлүн сербейтип,
Бапеселеп төбөсүнө тагыптыр.

Кан тумшугун түрдүү жытка малыптыр,
Арасынан койдун жытын тааныптыр.
Жалындаган оттору бар тишине,
Кыңырак таштан кеп жасатып алыптыр.

Ташка айланып, чөпкө айланып барыптыр,
Аягына жел тагынып алыптыр,
Көзгө сайса көрүнгүсүз түндөсү,
Карегине чырак коюп алыптыр.

Ошол түнү ага абдан жагыптыр,
Кудуңдап ал жолго чыгып алыптыр.
Койчумандын айылчылап кеткенин,
Алты кырдын ар жагынан тааныптыр.

КЕТПЕ ДЕЙТ

Атка айлантып мингенсиң,
«Кызыл өтүк» кезде дейт.

Жолго чыгам деп турсам,
Ыргай, боордон, кетпе дейт.

Каның катып талмоорсуп,
Суусап турган кезде дейт,
Жата калып суу иччү,
Булагың мен кетпе дейт.

Канча жылың калбады,
Карагандуу бетте дейт.
Кара көздүү кыз болуп,
Карагаттар кетпе дейт.

Коюлантып каныңды,
Кызык даамын жешке дейт,
Кол, бутумду өпкүлөп,
Кожогаттар кетпе дейт.

Капа болчу мен эмес,
Каалашыңча тепсе дейт.
Моюнумдан кучактап,
Буурчак гүлдөр кетпе дейт.

Мендей таалай таппайсың,
Дүйнөгө колуң жетсе дейт,
Торой чыгып астыман,
Тоо энекем кетпе дейт.

ЖАНДЫРГАН ҮМҮТ ОТУСУҢ

Ой чалсам оюм бурчусуң,
Оюмдан кетпей турчусуң.
Карекке чөккөн армандай,
Канбаган тилек курчусуң.

Кастары көркөм дараксың,
Казалдын өлбөс бараксың.
Канетсе дагы унуткус,
Кан болуп бойго тарапсың.

Кодура дандын гүлүсүң,
Комуздун мукам үнүсүң.
Кылымдар айныталгысыз,
Кыз түспөл назик сүйүүсүң.

Бермети жанбас калтарсың,
Перизат тууган залкарсың.
Берилген жүрөк унуткус,
Керемет толкун залкарсың.

Сулуудан ашкан сулуусуң,
Суу пери кыздын тунусуң.
Келберсип турган кезегиң,
Керме-Тоо көркөм кунусуң.

Жандырган үмүт отусуң,
Жанымдын каардуу сотусуң.
Ашыглык эзген мендей жан,
Азабын сенден окусун.

СЕНИН АТЫҢ

Кырк жыл бою аш ичпедиң, жаш ичтиң,
Кырк жыл бою өтгү өмүрүң упурап.
Сенин атың кан майдандын жесири,
Каалгадай тишиң күн, түн кычырап.

Бермет эмес байкуш жесир аталып,
Көргөндөрдү жалоорута караттың,

Үй аталган төрт дубалдын ичине,
Үмүтүңдү, күйүтүңдү тараттың.

Бермет десе Бермет элең кезинде,
Жигиттерди делбе кылган келбетин,
Тирүү арбак болуп калдың кырк жылда,
Тирүү муңга айландырып жер бетин.

Жулуп алып, кетти согуш жарыңды,
Эр ордуна кучактатып кайгыны,
Дагы эле көңүлүңдөн кете элек,
Каргашалуу кандуу согуш калдыгы.

Кетпейт такыр, кетпейт такыр көңүлдөн,
Согуш кагып кеткен даттуу бул кайгы,
Тулга айлантып, муңга айлантып кетүүчү,
Согуш деген анык дозок турбайбы.

Кырк жыл түгүл, миң жыл бою унутпас,
Кыйын тура жүрөктөгү кара так.
Биз жеңебиз, биз жеңебиз дегим бар,
Согуш тагын унутпоого жарасак.

БАБАЛАРДЫН ҮНДӨРҮ

Бабаларым эбак өткөн дүйнөдөн,
Мага ойлорун айткансышат жабылып.
Көз, мээ талып жетпей кеткен үмүтү,
Жүрөгүмө, сезимиме чагылып.

Кербен тартып чубай берет бир тынбай,
Алдуу-алсыз, жакшы-жаман көрүнүп.
Калып жатат кылымдарга кылымдар,
Бейит болуп улам кайта көмүлүп.

Бабаларым мага арткан өңдөнөт,
Көтөрөлбай таштап кеткен жүктөрүн.
Жарык нурга айлантагөр дегенсийт,
Жай алдырбай жанын жеген буктарың.

Үнүн угам күчтүү, сүрдүү, табышмак,
Сезимиме, жүрөгүмө урулган.
Дайра өңдүү, ар кылымда ар башка,
Агар жагы, арыктары бурулган.

Аный дебей мойунума алгансыйм,
Канча артса, жүктү, ошончо жүктөнүп,
Бабалардын бүтпөй кеткен иштерин,
Колдон келсе койсом деймин бүткөрүп.

Бабалардын бүтпөй кеткен иштери,
Менден кийин деле бүтпөс көп суроо.
Эбегейсиз жүк көтөрүп жашамак,
Адамдардын адамдыгы ушу го...

АРПАЧЫ ЧЫМЧЫК САЙРАСА

Желини толуп балбырап,
Жер ийип турган жазында,
Арпачы чымчык сайраса,
Дарактын кылда башында.

Гүлдөргө текши себелеп,
Күүлөрүн эркин таратат.
Төрөлүп жаткан жаңы ыр,
Төгүлгөн жазга жарашат.

Эркинче болот беймарал,
Экиден кайрык кайталап.

Жагымдуу чыккан назик үн,
Жаз болуп жерге таркалат.

Гүл менен кошо гүл болуп,
Шооласыз али таңга маал,
Керемет окшойт бөтөнчө,
Кубултуп сайрап жатса ал.

Тебиле түшүп чарт этип,
Күү чачса таттуу тилинен,
Ачылбай турган гүл дагы,
Ачылат анын үнүнөн.

Айлана жыргайт мамырап,
Арпачы чымчык сайраса.
Гүл болуп кетет өзү да,
Гүлдөр тилин кайраса.

КЕЛСИНЧИ ТОЛКУН, КЕЛСИНЧИ

Түрүлгөн толкун келсинчи,
Түрмөгүн ырга салайын.
Түрүлгөн аптак толкундай,
Түгөнгүс болуп калайын.

Кайнаган толкун келсинчи,
Кайнамын калпып алайын.
Кайнаган күчтүү толкундай,
Калкыма ташып барайын.

Удургуп толкун келсинчи,
Угайын бүтпөс дастанын,
Уютку кылып оюма,
Уюган тармал чачтарын.

Кубушкан толкун келсинчи,
Кумайды чачып жээктеги.
Куюлуп кетсин оюма,
Кумарды жазган кептери.

Кармалгыс толкун келсинчи,
Катылган сырга серпилип,
Катылып жаткан дастаным,
Кайрылсын күүдөй чертилип.

Буркандап толкун келсинчи,
Буулуккан көлдү телчитип.
Булактай кылып агызсын,
Булбулдай уйкаш ээрчитип.

ДЕГИ БЕКЕМ ЭЖЕНМИН

Менден башка бир топ эле жаш-кары,
Тандамалуу «том» чыгарып жатканы,
«Мага кезек качан жетет?» – дедиртип,
Мени катуу ойго сала баштады.

Менден башка «козулуу, кой» жаш-кары,
Колдо турат эмне, кандай жазганы.
Кезек жөнү жакшы эмгекпи, башкабы?
Болбосо алар ушунчалык шашмабы?

Кайсы эшиктен кирер жөнүн таппадым,
Эмнегедир Басмамкомго жакпадым.
Түшүнө албай башым катып баратат.
Тиги «томдор» кантип чыгып жатканын.

Чыгарар деп үмүттөнүп караган,
Нечен жылдар өтүп кетти арадан.

Качан болсо көздөрүнө илинбей,
Түшүп калчу болуп кеттим салаадан.

Өтпөй жаткан китебим жок. Кубанам,
Мени эңсеген окуучум бар. Ынанам.
«Сиздин томдор неге чыкпайт» дешкенде,
Чынын айтсам жооп табалбай уялам.

Мен жүрөмүн жетти го деп кезегим,
Аны элдин суроосунан сеземин,
Чатак салып эшиктерди тытпаган,
Ойлоп көрсөм деги бекем экенмин.

КЕТЕТ КҮНДӨР

Күндөр кетет өзүн өзү башкарып,
Берки өйүздөн аркы өйүзгө ташталып,
Түнгө өмүрдүн кырчып кетет күкүмүн
Алда күндөн анча-мынча аз калып.

Күндөр кетет булуту жок кымындай,
Таңдан кечи бир мүнөтчө туюлбай.
Жаңы үйлөнгөн жаш жубайдын төшөгү,
Салган бойдон убак жетип жыйылбай.

Күндөр кетет учкунун бүт жашырып,
Жамгыр, мөндүр, көз ачырбай сапырып.
Жүрөктөргө салган өңдүү жарака,
Ар кай жерден чагылганы атылып.

Күндөр кетет кыш күрөөсү жай болуп,
Таштак жолуң жумшак сары май болуп.
Күндөр кетет, көзгө, башка койгулап,
Күлкү ордуна көз ачырбас ый болуп.

Күндөр кетет өмүр бою эстелип,
Каалаганың бут астында тепселип.
Көк желкеге урдурган күндөр кетет
Каргыш болуп алкымыңа кептелип

Кетет күндөр, кетет сага багынбай,
Сен сагынып, сени такыр сагынбай.
Дөөлөттү да, мээнетти да кайрадан,
Көргүң келип зарылсаң да табылбай

ДЕП КОЙ

Насирдиндин турган үйү тар деп кой,
Тар болсо да айтаар ою шар деп кой.
Башкалардан башкачараак көрүнгөн,
Чоң көчөдө кабинети бар деп кой.

Насирдиндин чамгарагы көк деп кой,
Санат жеткис жылдыздары көп деп кой.
Ай, күндөрүн жагып алган үйүнө,
Көңүлүнүн көлөкөсү жок деп кой.

Насирдиндин ичээр суусу нур деп кой,
Асманга да айтаар сөзү бир деп кой.
Ою менен бүт дүйнөнү кыдырып,
Күн учкунун минип алып жүр деп кой.

Насирдиндин акылдашы Күн деп кой,
Ар сөзүнүн кийимдери гүл деп кой.
Ал кишиге конок болуп келгениң,
Дасторкондон не татаарың бил деп кой.

Насирдиндин баккан малы ой деп кой,
Көргөн күнү ачуу, таттуу той деп кой.

Не болсо да тагдырына ыраазы,
Жашай берсин ага тийбей кой деп кой.

Насирдиндин үйүндө ит жок деп кой,
Анткени элге ою ак деп кой.
Аны дайым сөзү жүрөт кайтарып,
Душманына тийген кызыл ок деп кой.

ЖИГИТТИККЕ УЧУЛГАМ

Сай ташынын ысыгы,
Жалап-жуктап бутумдан,
Жатса болбой умтулуп,
Жигиттике учулгам.

Карагай-чер тоодогу,
Кармаса кол, бутумдан,
Карап койбой таптакыр
Качкам бала тушумдан.

Мезгил колдон сүрөөлөп,
Белестерден учурган,
Байкалбастан күн сайын,
Балалыгым жышылган.

Бойдо күчүм ээ бербей,
Көл толкундай ташылган,
Чорбуланбай куюн кез,
Чоң өмүргө шашылгам.

Баракталып жалпылдап,
Бала, жигит, жаш курак,
Артта калган экен да,
Байкалбаган жакшы убак.

Алдап колдон жетелеп,
Алып келген карылык,
Качкан окшойт балалык,
Караманча таарынып...

СЕН МЕН ҮЧҮН

Сен мен үчүн кызыл чеке болупсуң,
Бир тобуна өзүң жеке болупсуң.
Чындык сөздү чыгарбастан туралбай,
Жүрөгүңдү бута кылып коюпсуң.

Сен мен үчүн өрттөнүпсүң жагылып,
Турса дагы кээ бирөөлөр кагынып,
Бирок учур эшигиңди каккылап,
Күтүп турат сендейлерди сагынып.

Талант коргоп сен күрөшкө чыгыпсың,
Деги акыры так көтөрүп жыгыпсың.
Эзелтеден талант баалайт талантты.
Так ошондой жөрөлгөнү кылыпсың.

Кетет күндөр, келет күндөр өзгөрүп,
Чүнчүй койбойт акын ою бөксөрүп.
Танды ырдай, күндү ырдай берет ээ,
Жатса дагы көөнүнө кыл өткөрүп.

Акын ырдайт ак-караны аралаш,
Жаман-жакшы катар жүрөт чамалаш.
Кандай күндө, кандай алда калса да,
Анык акын бир бирине санаалаш.

Эзелтеден мансап деген илдет бар,
Айланасын кайсап жеген илдет бар.

Андайларды сөз отуна куйкалап,
Өтүү деген бизде ыйык милдет бар.

НЕСИНЕ АНЫН КАЙГЫРАМ

Мен кайгырбайм тагдырга,
Ачуу болуп кетти деп,
Мен кубанбайм тагдырга,
Таттуу үлүш жетти деп,
Жүрөгүмө сойлосо,
Каршы-терши ок болуп,
Несине анын кайгырам,
Кетээрмин да жок болуп.
Кокус көзүм жумулса,
Бир нерсеге кайгырам:
Уulum менен кызымдын,
Күлкүсүнөн айрылам.
Кокус көзүм жумулса,
Дагы буга кайгырам:
Ар күн сайын жаркыган,
Күн нурунан айрылам.
Андан башка мен үчүн,
Кызык деле жок чыгар,
«А» деш «бу» деш чынында,
Сөздөн чыккан пок чыгар.
Не болсо да турмушта,
Тазалыгым аныктыр,
Шордуу апам, кантейин.
Таза төрөп салыптыр.

ЖАЗСАМ ЭЭ!

Беш көкүл кызга айланып,
Беш сабак ыр жазсам ээ!

Беш кылымды таңгалтып,
Белестерден ашсам ээ!

Он саамай кызга айланып,
Он сабак ыр жазсам ээ!
Он кылымды таңдантып,
Оюмдан сүйүү чачсам ээ!

Акак таш өңдүү кири жок,
Айтсам ээ сөздүн тунугун!
Кылымды ашык кылсам ээ,
Кызга айлантып кылыгын!

Айныгыс такыр наристе,
Адамдын көөнүн чайыган,
Тапсам ээ дартын жүрөктүн,
Даамдаса көөнү байыган!

Айтканым зарыл табылып,
Ар бир жан жүрсө демденип,
Эзелтен бери эңсеген,
Тилектери эмделип.

Периште кызга айлантып,
Берсем ээ жүрөк жалынын!
Таштан да катуу сулуунун,
Тапсам ээ көңүл жарыгын!

КЕЛДИҢ ГО ЖАЗ

Бийик тоонун ары жагынан тырмышып,
Келдиң го жаз бери карай жылмышып.

Чыйырчыктын күүлөрүнөн тамдың го,
Жылкычы чымчык канатынан жандың го.

Байчечекей тондон сууруп алды го,
Жазга айланып күлүмсүрөп калды го.

Дарактарга бүчүр болуп кирдиң го,
Жаңы көйнөк, жашыл көйнөк кийдиң го.

Сүйүп калган көзгө айланып тийдиң го,
Сүйүнгөндөн жашың төгүп ийдиң го.

ӨЛТҮРГҮЛӨ СОГУШТУ

Бй, ажалдан таза сактап конушту,
Ырга, күүгө кубулжутуп добушту,
Бирдик, эрдик таманына тепсетип,
О-о, адамдар, өлтүргүлө согушту!

Өткөн күндөр, от жалбырттап, ок уччу.
Кайгы, каргыш, муң менен зар чогуу уччу,
Баш көтөрбөй тилегин таш каптырып,
О-о, адамдар! Өлтүргүлө согушту!

Адам канын суудай чаңкап сорушчу,
Мээси кара фашист деген доңузду,
Жер жүзүнөн түбөлүккө жок кылып,
О-о, адамдар! Өлтүргүлө согушту!

Заман келген социализмге жол уччу,
Эмгекчиге эмгекчилер болушчу.
Биргелешип бир жеңден кол чыгарып,
О-о, адамдар! Өлтүргүлө согушту!

ЭСИМДЕ

Мен аты жок жөө жүргөн кезимде,
Тоону минип чапкан күнүм эсимде.

Кийими жок кышкы чилде кезинде,
Тоону кийип тердегеним эсимде.

Аскалардын сүрү калган көзүмдө,
Ак жал өзөн ташкыны бар сөзүмдө.
Мени деле бир кичине тоо деп кой
Бара жаткан анын талбас көчүндө.

АДАМЗАТТЫН ӨМҮРҮ

Сурап келди бүркүт менин ырымды,
Канатына сүртөйүн деп сүрүмдү.
Шумкар жулуп алып кетти ырымды,
Ийинине жүктөйүн деп кылымды.
Тоом турду борчугуна текчелеп,
Жыйып коюп өткөн бардык жылымды.
Мезгил атса ар бир өтөөр күнүмдү,
Жебе тийген жамбы болуп кыйылды.
Атаганат адамзаттын өмүрү,
Мерген Мезгил бутасындай туюлду.

СЕН КЕЛГЕНДЕ

Сен келгенде толо түштүм, ачылдым,
Суу каптаган тамыр болуп жазылдым.
Ак пейлимди асты, артыңа ыргытып,
Акак таштай тепсендиңе чачылдым

Сен келгенде желге айланып чуркадым,
Жылмайганда жибек болуп курчадың.
Ээриниңден чыккан эки сөзүңдү,
Эки ирмем таалай кылып ууртадым.

Сен келгенде Ай ээрчите апкелдиң,
Самап жүргөн ойдун өзүн таап келдиң.
Канча убак катып калган үмүттү,
Көгөртүүчү жамгыр болуп жаап келдиң.

Бермет болуп нур себелеп жайнаган,
Сен келгенде жарк дей түштү айланам.
Ошондогу ысык, кызык кучак ай,
Тогуз түрмөк толкун болуп байлаган.

Сен келгенде сүйүү болуп агылып,
Дүртүлдөдүм аптабыңа жагылып.
Аппак кайың делбиреди жел термеп,
Үлпүлдөгөн саамайыңа чабылып.

Сен келгенде жаздын көркүн кийинип,
Сулуулугуң ичкенсидим шимирип.
Кайра кетсең ката түштүм заматта,
Куурап калган кабык болуп күбүлүп.

СЕН ЖОК КЕЗДЕ

Сен жок кезде маа дем жетпей кысылып,
Саргаямын сансыз ойго тытылып.
Жүрөгүмдү өрттөй берип жадатат,
Бүтпөгөн муң күнү-түнү сызылып.

Сен жок кезде көңдөйлөнүп өзөгүм,
Өзүмдү өзүм жок сыяктуу сеземин.
Айланамды өрт каптаган өңдөнүп,
Баскан жолум чок сыяктуу сеземин.

Сен жок кезде калган окшоп жарымым,
Этим качып илингенсийт чарымым.

Кабагыма кара булут айланып,
Капкараңгы үйгө жаккан жарыгым.

Сен жок кезде жаман ойго төпселип,
Үмүтүмө капкара таш кептелип,
Таң атырам улам эшке жүгүрүп,
Мага тагдыр көз ирмөөнү кеч берип.

Сен жок кезде өмүрүмдүн тузу жок,
Жарык чачаар ойлорумдун буту жок.
Гүлдөр дагы ыйлап жаткан сыяктуу,
Мурдагыдай буруксуган жыты жок.

Сен жок кезде илең-салаң абалым,
Кээде өчүп, кайра ара-аң жанамын,
Такыр келбей койбосун дей кеткенде,
Ташка айланып муздап, катып каламын.

АККУУ УЧТУ

Аккуу учту, артка толкун чапчылып,
Канат күүсү калпый көбүк шапшылып.
Кыйкууласа кызык болуп угулду,
Кандайдыр бир кереметтүү каткырып.

Аккуу учту, ашпак тилек өңдөнүп,
Аркасынан ээрчий толкун термелип.
Көтөрүлө тизилгени кызык ээ,
Көк асманды көктөгөндөй жөрмөлүп.

Аккуу учту, ак канаттар талпынып,
Барегинен көктүн жели калпылып,
Көк толкундан алып бара жаткансыйт,
Көл ырдачуу көркөм казал артынып.

Аккуу учту, ак көбүккө айланып,
Аркасында албууттанган шар калып,
Жеңил келип, оор бараткан окшоду,
Чалгынына бирден таалай байланып.

Аккуу учту, айрымы жок окшошуп,
Ардактаган Көл Атага коштошуп.
Ай асманга бийиктеген кезекте,
Аргын карай калды бир аз токтошуп.

Аккуу учту, аккуу кетти жол чоюп,
Ак чокулар бой термеди олчоюп.
Ак чокудан алган кымбат белектей,
Ак моюндар сыза берди зоңкоюп.

ЖАМГЫР ТӨКТҮ

Күн бүркөлдү, булут көктө калкылдап,
Күн күркүрөп, чагылгандар чартылдап.
От жыландар ары, бери атылды,
Куйруктары жерге тие жаркылдап.

Күн бүркөлдү, көлбүй тарта жер ийип,
Дан күч алды өзөк өөдө тебилип.
Шибер жарк-журк чак түштөгү көл болуп,
Салаасынан сансыз кавхар себилип.

Жамгыр төктү, жер балбырап жым этип,
Тамыр жаяр, гүл чатырар кез жетип.
Дыйкан болсо көктөн көзүн алышпайт,
«Тө-өк жамгыр!» деп, «тө-өк жамгыр!»
деп тилешип.

Жамгыр төктү, шатырата сабалып,
Жаан опуруп, кемер агып, жар агып,

Жер өзгөрдү, тоо өзгөрдү заматта,
Өзүнчө эле жаңы дүйнө жаралып.

Жер өзгөрттү каалашынча кемирип,
Бак-дарактар сороктоду тебилип.
Кыян жүрдү кызыл буурул көбүрүп,
Өзөн туулду көз алдыда семирип.

Жамгыр төктү, сабап жатты, куюлду,
Күн ачылды, булут жашы тыйылды.
Жомок өңдүү кереметти дал ушу,
Күн жасады, Күндүн өзү буюрду.

ЖАЙЛОО КӨРГӨМ

Жайлоо көргөм, күн бүркөлүп, ачылган,
Эми жааса, эми кайра басылган.
Көкөлөгөн кереметтүү Ала-Тоо,
Кээде ай бою ак булутка жашынган.

Жайлоо көргөм, чаң учпаган өмүрү,
Жаш баладай бир наристе көңүлү.
Шуу-шуу этип кадамыңдан ыр чыгып,
Ою, кырын күү каптаган төгүлүү.

Жайлоо көргөм, бүткөн жалаң дастандан,
Көркүн калпып алган өңдүү асмандан.
Жайлоодогу койлор, уйлар, жылкылар,
Жуушаганда сонундап гүл жазданган.

Жайлоо көргөм, күнгө шибер эриген,
Жүргөн сайын жанга кубат демиген.
Сулуу кыздын жыты калган колуңа.
Токтой калып кол сермеген жериңен.

Жайлоо көргөм, суусун болгон абасы,
Күлүндөшкөн эки тоонун арасы.
Ошобу деп ойлоп кетем бир туруп,
Периштенин баласынын баласы.

Жайлоо көргөм жан сыяктуу таптаттуу,
Ойго келгис бир керемет набаттуу.
Ошо жерден ойлор сузуп апкелгем,
Көөнөрбөгөн, талыбаган канаттуу.

ЫРДАП БЕРЧИ

Ырдап берчи өзгөрөйүн жуурулуп,
Үнгө айланып, үнүндөн мен угулуп.
Артта калган далай далай жылдардын,
Өзөгүнөн саа келейин суурулуп.

Ырдап берчи, ирмеп кетсин авазың,
Ою, боюм авазыңа тарасын.
Ырың болуп ойкуп-кайкып учайын,
Ашыктардын козгой билип дабаасын.

Ырдап берчи, диркирейин канаттай,
Жалбырттайын чокко айланып манаттай.
Сен ырдасаң мелмилдеген мейкинмин,
Ырдабасаң чүрүшөмүн таң атпай.

Ырдап берчи, зыпылдатчы үнүңдү,
Жаркыратып ачып салчы күнүмдү.
Авазыңды укпай калып ай бою,
Беттин нуру, эттин нуру күбүлдү.

Ырдап берчи, ырдап берчи төгүлүп,
Жашарайын, тазарайын чөмүлүп.

Үнүң менен кошо жетип далайдын,
Жүрөгүнө, сезимине себилип.

Ырдап берчи, ырдап берчи март болуп,
Майрамдайын бүт турманым айт болуп.
Ырыңды укпай, үнүңдү укпай калганга,
Жараланды жан зардебим карт болуп.

СЕН ЖУМШАСАҢ

Сен жумшасаң мен кубанып сүйүнөм,
Таманыма канат бүтүп жүгүрөм,
Буйругунду мен издөөгө даярмын,
Шарпылдаган көк деңиздин түбүнөн.

Сен жумшасаң учам айткан тарапка,
Карабаймын кыян түгүл сел акса.
Көз ирмебей, тике туруп беремин,
Ач тырмагын ажал сунуп келатса.

Сен жумшасаң маа кеп эмес жол жогу,
Карап туруу, болбойт менде ойлоңу.
Сенин сөзүң жарагым да, кубатым,
Сен жумшасаң, сен жумшасаң болгону.

Сен жумшасаң андан ашкан таалай жок,
Карабасаң кайгы киём, маанай жок.
Өзүң сүйгүн, өзүм ага татысам,
Сен сүйбөсөң сага такыр даамай жок.

Сен кааласаң жок болууга даярмын,
Аткың келсе ок болууга даярмын.
Тебелей бер, тепсей бергин маа десең,
Сүйгөнүмө баш көтөргүс малаймын.

Сен жумшасаң мен даярмын, ишенгин,
Сен ич десең уудан коркпой ичермин.
Жаралганда тагдыр жамап коюптур,
Сенден чыкпас жаагындамын кишендин.

БОЗ ҮЙ ТУРАТ

Боз үй турат жапжашыл бир адырда,
Ит соксойот, козу ойнойт жанында.
Түтүн чыгат табышмактуу жазуудай,
Жел соккондо жай табалбай жанына.

Түтүн чыгат, булутка окшоп таралат,
Коштошо албай коломтону каранат.
Үй жанында бүлкүлдөгөн башатта,
Бир сулуу кыз чачын назик таранат.

Суудай болуп жалтылдаган кара чач,
Ушул үйгө, ушул жерге жарашат.
Көгүчкөндөр топ топ учуп өтүшкөн,
Атайылап жата калып карашат.

Эне билбейт кызы бойго жеткенин,
Жигит эңсеп ою алыс кеткенин.
Жалгыз үйлүү жайлоодогу адырда,
Санаа ичип сансыз сапар чеккенин.

Кызды энеси улам үйгө чакырат,
«Саба быш» деп, «чай кайнат» деп
шашылат.

Неге мынча саргайганын сураса,
Кыз үн катпайт, энесинен жашырат.

Боз үй турат, үй жанында кыз турат,
Жай келишсе шарт деп учаар куш турат.

Кыздын көөнү алдагайда жүрсө да,
Кызды күтүп үйдө толгон иш турат.

МӨНДҮР ТҮШТҮ

Мөндүр түштү башаламан кагышып,
Боппоз болуп төрт тараптан жарышып.
Шамал сокту жин тийгендей бырыксып,
Дарак боздойт бир бирине чабышып.

Мөндүр түштү куюндарга айланып,
Бир уюлу миң сан уюл байланып.
Сабап жатты, талап жатты Жер жүзүн,
Жалбырактар өлүп жатты жалмалып.

Машиналар токтоп калды жүралбай,
Ток бузулуп, жарык өчтү күйалбай.
Уя баскан боппоз болгон мисилче,
Былк этпеди бул кырсыкка тил албай.

Мөндүр сокту, каалашынча сабады,
Башы дагы, денеси кан талады.
Мисилчени бирок козгой алган жок,
Энелигин көрсөтүүгө жарады.

Эне чымчык энелигин актады,
Жел тийгизбей жумурткасын сактады.
Бузулган жок карапайым бул уя,
Келделенген ачык эле бактагы.

Шамал бүттү, мөндүр дагы токтоду,
Та-ак ошондо мисилче баш козгоду.
Бул алаамат каары ташкан добулду,
Эне чымчык жеке жеңген окшоду.

ЖООГАЗЫН

Шибер жиреп шүүдүрүмгө кабылдым,
Жыбытында калтарланган адырдын.
Баратканда бүткөн боюм шөптүрөп,
«Кызыл өтүк» балалыгым сагындым.

Бала кезде ушу жерге келчү элек,
Ары, бери гүл кубалап терчү элек.
Жалбырактын жанып чыккан ичинен,
Чоктой кызыл жоогазынды көрчү элек.

Жердин каны, жердин оту окшогон,
Жердин шамы, жердин жаны окшогон,
Жердин жүзү, жердин сөзү окшогон,
Жер зардеби, жердин кызы окшогон.

Кол күйчүүдөй кармоодон да аягам,
Табына бой кактаганды самагам.
Ар бирине бир далайга тигилип,
Астап сүйгөн ынагымдай карагам.

Балдар үзүп, соолуганда таштаган,
Өзүмчө эле сайсөөгүм какшаган.
Ал жок болсо жердин чогу өччүүдөй,
Туталанып ыйлап ийе жаздагам.

Дале барсам көк шиберге от коюп,
Жоогазындар жанып турат от болуп.
Бардыгы бар, бирок анын ичинен,
Балалыгым калган экен жок болуп.

ТОЛКУН

Толкун тепти, күрр-шарр этип жарылды,
Өзүн тытып, өзүнө өзү чабылды.
Кече эле мемиреген Ысык-Көл,
Бүгүн мынча билбейм неге таарынды?

Көл козголду көл октолду түрүлүп,
Дөңгө айланып, тоого айланып сүрүлүп.
Жээкке карай шашып жатты бардыгы,
Түтүндөлүп, түрмөктөлүп жүгүрүп.

Ак чокулуу аскаларга айланып,
Алдыңкысы арткысына айдалып,
Майда толкун өлүп жатты заматта,
Көкөлөгөн чоң толкунга байланып.

Асман дагы жылчыгы жок бүркөлүп,
Аска желди булуттарга күйшөлүп.
Көл, асмандын киндиги бир окшоду,
Бирин бирин кубаттаган түйшөлүп.

Көл толкуну, көк толкуну бир келип,
Булут көчтү аңтарыла жинденип.
Күн күркүрөп жара тепти асманды,
Жер ачуусу, көк ачуусу бир келип.

Жээкке жетти, жарга бою жанашты,
Жар экөвү жакалашты, сабашты.
Табияттын ачуусунун келгени, ай,
Не бол со да көлгө толкун жарашты.

СЕН ЭКӨӨБҮЗ

Жаралгансып сенин жибек чачыңан,
Мажүрүм тал сен экөөбүз жашынган.
Бактысына жетине албай теңселип,
Жел сермесе башаламан чачылган.

Мажүрүм тал салааланып төгүлгөн,
Чырпыктарын фонтан кылып чөмүлгөн.
Арасында анча-мынча ачыгы,
Сенин назик маңдайыңдай көрүнгөн.

Алдын пайляп сен экөөбүз отурган,
Мажүрүм тал сырыбызга кошулган.
Кээде акырын диркиресе жалбырак,
Тамган окшоп сенин мукам доошундан.

Тоо желине чачын тарап жуунган,
Ай нурунан, Күн нурунан туулган.
Далай-далай катып жүргөн жашырын,
Дартыбызды, антыбызды суурган.

Мажүрүм тал кыйышпаган досубуз,
Арман айтар, шаттык бөлчү досубуз.
Ажырагыс сиңип калган түбөлүк,
Тилегибиз, көз нурубуз, доошубуз.

Айда айын, күндө күнүн бөлүшкөн,
Кучактасаң кыздай назик өбүшкөн,
Саат сайын келип, кетип турсаң да,
Сагынчын айт түк жадабай көрүшкөн.

СЕН ЭКЕНСИҢ

Бір оқудум, көркү сага жетпеди,
Бірдын күчү ырга айланган кептеги.
Өзүнчө эле ыр эмеспи ой жеткис,
Сүйгөнүмдүн жөпжөнөкөй кептери.

Бір оқудум, анан сени самадым,
Гүлдөй жайнап баратканың карадым.
Сен экенсиң арман кошкон аваным,
Сен экенсиң жазыла элек барагым.

Табышыңдын тыңшап уйкаш, ыргагын,
Ташкын каптап келип турат ырдагым.
Сен экенсиң менин бүтпөс азабым,
Сен экенсиң менин чексиз жыргалым.

Бір оқудум, ырдан сени таппадым,
Сага аккандай сүйүү болуп акпадым.
Бір оқудум, ырга такыр жылыбай,
Элесиңе жүрөгүмдү кактадым.

Ар кадамың барак болуп ачылган,
Сен экенсиң поэзия чачылган.
Уйкаш агып турган өңдүү көрүнөт,
Кирпигиңден, кошоктошкон кашыңдан.

Басып кеткен кадамың да жарашат,
Көз кылгыртып гүлдөр дагы карашат.
Ишенбесең байкап көрчү басканын,
Дастан агып, казал агып баратат.

КЕЛЧИ ЖАНЫМ

Айтканыңды орундатып, жагайын,
Перизаттай үлпүлдөтүп багайын,
Ай нурунан аппак боз үй көтөрүп,
Ак булуттан үзүк, туурдук жабайын.

Келчи секет, берчи колуң, жүрөгүң,
Тагдыр жазган мен кыйышкыс түгөйүң,
Шамал соккон туман болуп жыртылып,
Сен деп жүрүп мээ бөксөрүп жүдөдүм.

Келчи жаным, менден сырттап качпачы,
Башкаларга жүрөгүңдү ачпачы.
Ай десе да, Күн десе да көрүнбөйт,
Бир өзүңдөн, бир өзүңдөн башкасы.

Келчи жаным, келчи менин жыргалым,
Менин арман, менин таалай жылдарым!
Санааркатып таңдан кечке ойлотуп,
Өчүрбөчү беттин кызыл нурларын.

БИР ЭЛЕ

Ташка жанган тумшугун,
Шумкар мага жеткирди.
Желге жанган канатын,
Торгой мага жеткирди.

Түндүгүнөн балбылдап,
Жылдыз түштү деп уктум.
Жылдыз нурун шыңгытып,
Чыңгыз ичти деп уктум.
Жылдыз канат кеп уктум.

Аска менен асканын,
Кеңешкенин мен уктум,
Аска зоого даража,
Теңешкенин мен уктум.

Жаңырыкты жаңырык,
Коштой чапты бу күндө,
Чыңгыз жүрдү жаркылдап,
Жаңырыктын үнүндө.

Күлүндөдү энелер,
Бешиктерин терметип.
Сүйүнчүлөп өткөндө,
Терезеден жел жетип.

Барпалактайт аталар,
Баласына ат коюп:
«Чыңгыз болсун!» деп калат,
Көңүлдөрү шат болуп.

Чыңгыз болсо мейличи,
Кыргыз элдин сыймыгы.
Элди сүрөп баратат,
Сөздүн анык чындыгы.

Чыңгыз болсо мейличи,
Кылым туусун бир эне.
Атын угуп алыстан,
Ардактасын миң эне.

КАБАГЫҢДЫ БҮРКӨБӨЧҮ

Жаап ачылдым жамгыр болуп,
Сен кападар келген кезде,

Сезимим бүт калбыр болуп,
Далдырадым келбей эске.

Түнгө айландым жарыгым жок,
Кабагыңды ачпаганга.
Жыгач болдум кабыгы жок,
Ээрдиң күлкү чачпаганда.

Сүйүүм сынып кеткен өңдүү,
Ташка тийген айнек болуп.
Өмүрүм жерге жеткен өңдүү,
Кунары суз аңгек болуп.

Кабагыңды бүркөбөчү,
Дүйнө кара кийинбесин.
Сарсанаага чүмкөбөчү,
Сүйүүм сынып ийилбесин.

БИЗ ДА СЕНДЕЙ ТОЛКУН ЭЛЕК

Толкундун түк карысы жок,
Бардыгы тең жаңы туулуп,
Көк примден көтөрүлөт,
Өөдө серпе өмүр сууруп.

Толкундардын өзөгү көп,
Жандап өтсө чымырашып,
Эң акыркы сөзүн айтат,
Бир-бирине шыбырашып.

Бири өлсө бири келет,
Кайра артынан убап-чубап.
Жээкке чабат, жерге чабат,
Табышмактуу үмүт сурап.

Жетпей калган тилек болуп,
Мин-миңдери кыйрап жатат.
Ээрин жалап үшкүрүнүп,
Күнү-түнү ыйлап жатат.

Толкундардын жаманы жок,
Тогуз кайрык сапка батып.
Кыткылыктап кыздар күлсө,
Чачтарына бермет чачып.

Толкундардын жаагы элпек,
Өзү менен өзү алек.
Карап туруп карыя айтат:
«Биз да сендей толкун элек!»

БИР КЕЗДЕ

Мария сен Лирамсың чексиз сүйгөн.
Алыста элесинди дилге түйгөн,
Сен үйдө алдагайда калсаң дагы,
Көөнүмдө мени менен бирге жүргөн.

Мария Лира сенсиң, Лира сенсиң,
Бір жандуу менин эрким-сенин эркиң.
Сен сүйгөн Лира өзүң болбогондо,
Бір мага кайдан келсин, кайдан келсин?

Мария ырларымдын жаштык чагы,
Наристе, жаш ырандай балалыгы.
Айлык жол, алдагайда жүрсөм дагы,
Мен үчүн жолдун болбойт аралыгы.

Мария ыр данекер арабызда,
Бір менен келечекке барабыз да.

Бир кезде өзүбүз да ырга айланып,
Акындын саптарында калабыз да.

ЖАЗ

Сен чакырдың эшикке,
Төгүп коюп гүлүңдү.
Кулагынан чойгулап,
Уктап жаткан сүйүүмдү.

Карегиме кадалып,
Карек болуп карадың.
Жүрөгүмдү сыйпалап.
Жүлүнүмө тарадың.

Таманыман көтөрүп,
Канат болуп учурдуң.
Күн учкунун шимиртип,
Суусун болуп сузулдуң.

Менин сүйүүм жарылды,
Бүчүрүндөй чарт этип.
Кабак бүркөп турганда,
Кайдан келдиң жарк этип?

Не болгонум байкабай,
Кучагыңа кысылдым.
Көңүлүмдө баржактап,
Кымыз болуп бышылдым.

Сен чакырдың эшикке,
«Жаншеригиң жазмын» деп.
«Жанга ченеп сүйө алсаң,
Жарашуучу кызмын» деп.

Кучагынын жылуусу ай,
Келбетинин сулуусу ай!
Жан шеригим өңдөнүп,
Жаздын карап турушу ай!

ДЫЙКАН

Таманыңдын алдында,
Таалай жатат, казып ал.
Эчен түркүн капкагын.
Эби менен ачып ал.

Таманыңдын астына,
Тапталат ээ кара Жер?
Таза тамак жегизип,
Ороп-чулгап багагөр.

Колуң менен жагагөр,
Оюң менен жагагөр.
Тай-тайласаң талпынсын,
Бала кылып алагөр.

Таманыңдын астына,
Тапталат ээ кара Жер?
Таза тамак жегизип,
Ороп-чулгап багагөр.

Колуң менен жагагөр,
Оюң менен жагагөр.
Тай-тайласан талпынсын,
Бала кылып алагөр.

ЧЕРТЕГӨР КОМУЗ АБЫШКА

Чертегөр комуз абышка,
Көнүлүм учсун алыска.
Кылымдан кылым арытып,
Кыйлалар түшсүн жарышка.

Белес, белес, белестин,
Бедерине айлангын.
Беш кылымды бир бүктөп,
Мезгилине байлангын.

Адыр, адыр, адырдын,
Алкагына айлангын.
Аска менен сынаакы,
Шамалыма байлангын.

Шамал жеген, Күн жеген,
Тоонун мизин жанып өт.
Куш токтогус ашуунун,
Жолдоруна конуп өт.

Бүркүт көктө айланса,
Шаңшыганын серпип ал.
Бир кылымды бүт камтып,
Ой арманын чертип ал.

Зуулап өткөн замана,
Сен аркылуу ойгонсун.
Кыйма-чийме жолундай,
Кыл күүсүндө толгонсун.

Сүйүү аксын, жаш аксын,
Тагдыр аксын окшошпой.
Таалай, кырсык эгешип,
Таш чайнасын от кошпой.

Күндөр өтсүн, түн өтсүн,
Жылдар өтсүн чапкылап.
Өмүрлөрдү карытып,
Колго, бутка каккылап.

Кыз жүрөгү чок болсун,
Жигитине жетпеген.
Жигит күйсүн жалбырттап,
Сүйгөн кызын эстеген.

Карыялар түтөсүн,
Карылыгын кайталап.
Бөкчөңдөсүн бел ооруп,
Сексен жашын аркалап.

Эрдин көзүн чагылдыр,
Жоо беттесе ирмелбес.
Сыр бекемин баянда,
Кылычтаса сүйлөнбөс.

Кыш чилдесин камтып ал,
Сөз сүйлөнбөй токтогон.
Жесир муңун баянда,
Өлгөн эрин жоктогон.

Таштын айткын таштыгын,
Үбөлөнүп жаралып.
Тоонун айткын тоолугун,
Жыртылганын таралып.

Аккан суунун баарынын,
Чыккан жери миң тарап.
Айланса да ийрилип,
Барар жагы бир тарап.

Бала туулса көз жарып,
Туулган жайы миң тарап,
Өмүр чеги бүткөндө,
Барар жери бир тарап.

Ой башаты чар тарап,
Ойго кенен ар тарап.
Өлбөс акыл төрөлсө,
Анын жайы эл тарап.

Эр эмгегин калтырса,
Өзү өтсө да ал жашайт.
Көзүн жумса акылман,
Сөзүн багаар эл жашайт.

Эл жашаган жер ыйык,
Жерин баккан эл ыйык.
Жердигине айлангын.
Элдигине байлангын.

Жүрөк болуп, көз болуп,
Жүлүн болуп, эс болуп,
Жүз кылымда жыртылбас,
Жүрсөң кана сез болуп!

Суунун күүсүн алып ал,
Куштун тилин салып ал,
Күндүн көркүн коротпой,
Ыргагыңа жагып ал.

Күн да сенин бир жагың,
Түн да сенин бир жагың,
Күлкү менен ый болуп,
Ага берсин ыргагың.

Ажал менен өмүрдүн,
Аралыгын серпип өт,
Ай ааламга умтулган,
Акыл күүсүн чертип өт.

Түрдүү тилде сүйлөгөн,
Эл көңүлүн бура бил.
Жер шарынын эң бийик,
Ашуусунда тура бил.

Күчүң жетсе күү кайыр,
Дүйнө алсын энчилеп.
Күн жетпеген жерге жет,
Күйүттүүнү телчилеп.

Жер шарын бүт ойго сал,
Серпиндиңе айлансын.
Бир серпимиң кайталап,
Миллион жүрөк байлансын.

Дил байлансын кайрууңа.
Тил байлансын кайрууңа,
Күүгүмдөрү таң болуп,
Күч жетпесин айнууга.

Асман ийсин, Жер ийсин,
Тамыр боло алагөр.
Жүз миңдеген улутту,
Жүрөгүңө салагөр.

Эне болуп дүйнөнү,
Сылап өтчү бир туруп.
Эртең келер үмүттүн,
Өзү болуп унчугуп.

Какса канат дем сүйөп,
Кайруусу сен дейличи,
Карысаң да абышка,
Кайрууң калса мейличи.

Учса үмүт ой сүрөп,
Учу сенде дейличи.
Уйпаланып өмүрүң,
Күүң калса мейличи.

Укса кулак – бир дөөлөт,
Укмуштугуң ырас ээ?
Укмушту да уйпаган,
Мезгил соту жылас ээ?

Жүзгө чыгып, жүз күндүк,
Иш кылбаса жылас ээ?
Жүз кылымга күү бычкан,
Комузчу бар, ырас ээ?

Колуң менен оюңдун,
Бирдигине эл ашык.
Күчүң учса укмуш ээ,
Миң кылымга жарашып?

Чертчи, чертчи абышка,
Толо түшсүн чар тарап.
Жетине албай эреркеп,
Жер айлансын кайталап!

ЖЕР

Сен сыйбайсың сөзгө түк,
Сөздү да өзүң жараттың,

Сен сыйбайсың эске түк,
Эсти да өзүң жараттың.

Сен болбосоң адам жок,
Жууруп соктуң денеңден.
Тамыр берип, кан берип,
Табышмактуу тереңден.

Там-туң басса ымыркай,
Таманынан жөлөдүң.
Адам түгүл чынында,
Ташты да өзүң төрөдүң.

Миллиард жылды ойлотуп,
Уктатып да ойготуп,
Көтөрүп сен келесиң,
Тынымы жок денесиң.

Нени гана көрбөдүң,
Ушул узак жашыңда.
Тарыхтарың катталып,
Турат ар кыл ташыңда.

Окуй алса адамзат,
Ойрондолуп өткөндү,
Коёр беле деп калам.
Жазыксыз кан төккөндү?

Адырың бар, белиң бар,
Аска зооң бар, мейкин бар.
Океан бар, дайраң бар,
Ар биринде энчиң бар.

Сен деле бир адамсың,
Бардыгына чыдаган.

Өзүңдөн өзүң сыналып,
Өзгөнү да сынаган.

Бирде урап, упурап,
Жаңы түргө келесиң.
Тоого айланып, түз болуп,
Сен өзгөрө бересиң.

Сенде деле тамыр бар,
Сенде деле жүрөк бар,
Өлүк эмес тирүүсүң,
Сен бүтүндөй сүйүүсүң.

Сенин кайгың түшүнөм,
Ырдап жүрөм ырыңды.
Өркөчтөрүң кучактап,
Өмүрлөрүм жыгылды.

Ашканым бар жонуңду,
Арыткамын оюңду.
Таштарыңды аттасаң,
Тарамышың чоюлду.

Жыгып, кээде тургузуп,
Түз басууну үйрөттүң,
Көзгө көптү көргөзүп,
Көркөм тилде сүйлөттүң.

Кезегинде өзүңдүн,
Жүрөгүңдөй кайнадым.
Турмуш деген ушу деп,
Өөдө, төмөн айдадың,

Ачууну да жегиздиң,
Таттууну да жегиздиң.

Кээде кысып демимди,
Кээде эркин кеңиттиң.

Сен бергенде тоюнуп,
Сен бербесең ач калдым.
Күндө көрүп жаңыны,
Күндө жаңы башталдым.

Аскаң мага сүр берип,
Назик кылды жашаңың.
Кээде күлүп, кумсарып,
Так өзүңчө жашадым.

Сууң болуп агылдым,
Отуң болуп жагылдым.
Жыл айланса бүрдөгөн,
Гүлүң мисал жаңырдым.

Кээде жатсам кучактап,
Мемиредиң энемдей,
Айырмабыз жок болуп,
Сезилдиң өз денемдей.

Аба бердиң, Күн бердиң,
Акыл бердиң ойлотуп.
Алга карай сүрөдүң,
Агын суунду бойлотуп.

Жемиш болуп төгүлдүң,
Жегенимди карабай.
Сыр алдырган жоксуң ээ,
Сындырсам да аябай.

Кээде ыргытсам ташыңды,
Ташка тийсе кымындап,

Тоодон төмөн кулады,
Октон катуу зырылдап.

Адыр болуп, түз болуп,
Аска болуп, кум болуп,
Жамгыр болуп шолоктоп,
Ач чөл болуп, ным болуп,

Шаттык болуп, муң болуп,
Арык болуп, дың болуп,
Кууштурасың кезинде,
Куяндарың миң болуп.

Чаңкатып да, сергитип,
Чарчатып да, дем берип,
Бийди дагы, күлкүнү,
Ырды дагы сен берип,

Түрдүү даам таттырып,
Түрдүү жемиш жедирдиң,
Өзүң жеңип өзүңдү,
Өзүңдөн өзүң жеңилдиң.

Өзүңө өзүң из салып,
Күнгө жаның катасың.
Күн чыкканда жаркырап,
Күн батканда батасың.

Сен деле бир адамсың,
Шыпкап сырын айтпаган.
Кылымдарды чимирип,
Тынып мүнөт жатпаган.

Кимге сабак бербедиң,
Кимдин башы катпады?

Китеп болуп табышмак,
Кыртышыңдын катмары.

Аалам чексиз, сен ага
Канатташ бир денесиң.
Адамзатын жараткан,
Айтып бүткүс энесиң.

Сен бар үчүн адам бар,
Сен адамдын жанысың.
Адам түгүл сактаган.
Жандуу, жансыз, баарысын.

Сени оору чалбасын,
Доо кетпесин денеңе.
Сен тагдырсың, өмүрсүң,
Сен ыйыксың Жер-Эне.

Сага бирөө катылса,
Аябаймын башымды.
Сен бергениң билемин,
Бакыт-таалай, ашымды.

О-о, Эне-Жер, Жерсиң ээ!
«Мен төрөгөм» дээрсиң ээ!
Кылымдарды жаратып,
Кылымдарды жээрсиң ээ!

Өзүң жасап, өзүң жеп,
Жаткан керемет дейличи.
Жаратканына ыракмат,
Жалмаса да мейличи.

Кагылайын Жер-Эне,
Карый көрбө дегеле.

Карысак да мейличи,
Калсак болду денеңе.

Айланайын Жер-Эне,
Аза көрбө дегеле.
Ажырагыс кат болуп,
Калсам болду денеңе.

ЭНЕ ЖӨНҮНДӨ ОЙ

Эстедим аптап күндөрү,
Эстедим бороон түндөрү,
Аптапта салкын чачканын,
Бороондо илеп жакканын.

Илеп илеп демекчи,
Илеби таалай эмеспи!
Эненин ысык илеби,
Өчпөс от окшош жүрөгү.

Өчпөс отпу, өмүрбү?
Өрттөнүп жаткан көңүлбү?
Өрттөнсө дагы саат сайын,
Өчпөстүгү төгүнбү?

Өчпөс от деген энеби?
Өлбөскө башат денеби?
Ошондуктан дүйнөгө,
Өмүрлөрдү береби?

Өмүрбү анын бериши?
Көңүлбү анын бериши?
Уланган адам тамырыбы,
Дүйнөгө эне келиши?

Дүйнөнүн башы энеби?
Эскирбес жашы энеби?
Дүйнөдө эне калбаса,
Тукуму жандын өлөбү?

Эненин аты энеби?
Тагдырлар тарткан кемеби?
Же эне деген кишилер,
Ак жоолук аял элеби?

Жо-жо-жок, эне башкача,
Учкундан дагы таптаза.
Башаты соолот өмүрдүн,
Бак-таалай болуп акпаса.

Жо-жо-жок, эне керемет,
Энеге эмне теңелет?
Эненин тарткан түйшүгү,
Эмнелер менен ченелет?

Энелик түйшүк демекчи,
Уйкусуз күн, түн эмеспи.
Эненин баркын билгендер,
«Ыйыгым – энем» дебеспи!

Бут чоюп жатпас эмгеги,
Баалашка кун жок өрнөгү.
Бүтпөгөн өмүр чегинен,
Булагы тура жердеги.

КЫЗ

Сен жарк этип күлүп койчу,
Дүйнө жүзү жашарсын.

Сен жытыңды чачып койчу,
Жердин бети тазарсын.

Саамайыңы тарап койчу,
Күн бермети куюлсун.
Армандуудан, азаптуудан,
Арман, азап суюлсун,

Сүйөмүн деп айтып койчу,
Күн эрисин нур төгүп,
«Ыраазымын» деп жалынсын,
Жер-Энекең ыр төгүп.

УКТАП ЖАТАТ

Улуу тоолор уктап жатат,
Өзөн суулар шаркырайт.
Айдын нуру аласалып,
Агымында жаркырайт.

Улуу тоолор катмарланат,
Ой сыяктуу бүтпөгөн.
Орой, бурай катмарына,
Кылымдарды бүктөгөн.

Улуу тоолор уктагыла,
Айдын нурун жамынып.
Аккан суунун чачтарына,
Ай оонасын чалынып.

ЭГИЗ ӨНДҮҮ

Булбул ыйлап жатыптыр,
Мажүрүм талда сайдагы.

Кумга жашын чачыштыр,
Муңун айтып кайдагы.

Мажүрүм тал жалгыз түп,
Булбул куштун түнөгү,
Булбул экөө болуп жуп,
Бирге кагат жүрөгү.

Шуудураса жалбырак,
Жел терметип таңдагы,
Булбул көшүйт магдырап,
Желге айланып салмагы.

Мажүрүм тал, булбул куш,
Эгиз өңдүү негедир.
Тагдыр айдап болуп туш,
Сай жердеген эмедир.

КУРБУЛАР

Жоодурап жапжаш курбулар,
Жолумдан тосуп турдуңар.
Жармаша калып от болуп,
Жоогазын гүлүн сундуңар.
Жактырбай кетсем кол шилтеп,
Жазгы тал болуп сындыңар.

Катарлаш өскөн курбулар,
Кайтарып жолдо турдуңар.
Кайталап жүрөк сүйүүсүн,
Кадырлап көңүл бурдуңар.
Кагуулап өтсөм сөз менен,
Кайың-тал болуп сындыңар.

Көрүнбөй көзгө бириңер,
Угулбай тааныш үнүңөр,

Улгайын бара жатканда,
Бааланат тура сүйүүңөр.
Теңсинбей жүрүп кур калган,
Теңтушту эстей жүрүңөр.

МЕН МАС БОЛДУМ

Мен Күн ичип мас болдум,
Кечээ кечке Күн ичип.
Мен гүл ичип мас болдум,
Кечээ кечке гүл ичип.
Аппак таңда төрөлгөн,
Арча менен күлүшүп.

Мен жел ичип мас болдум,
Таңдан кечке жел ичип.
Көңүлүмдү жел жууду,
Муз чокудан келишип.
Өзөн суулар ырдады,
Өлбөс көңүл себишип

Күн эриди быркырап,
Күкүмдөрү жыйылбай.
Тоо булагы ыйлады,
Көздөн жашы тыйылбай.
Ак чокулар талмоорсуйт,
Айткан сөзү угулбай.

Мен ой ичип мас болдум,
Кечке чейин ой ичип.
Көп кылымды аңтардым,
Көңүлүмдө жол ичип.
Жаркырады жүрөктө,
Күндүн нуру тебишип.

СОГУШ ТАГЫ

Согуш чыкты, элим жоого аттанды,
Көңүлдөргө көөдөй кара так салды.
Ок зыркырап, жан чыркырап жалында,
Кан майданда кайран асыл баш калды.

Согуш чыкты, шаар, кыштактар кыйрады,
Жесир катын, жетим балдар ыйлады.
Тоо, токойлор көрүстөнгө айланып,
Кара жерге кайгы жашы сыйбады.

Согуш бүттү, бүтпөй турган так калды,
Өлгөндөрдүн өмүр орду ак калды.
Антсе дагы тирүүлөрдүн эсинде,
Эрдиктери түбөлүккө сакталды.

ФРУНЗЕ

Фрунзем сенден таалай терип келем,
Элиндин эмгегине эрип келем.
Өркүндөп өскөнүңө куштар болуп,
Өзүмдү сага энчилеп берип келем.

Фрунзем сенден кубат алып келем,
Ырымды көчөң бойлой жагып келем.
Таңында ишке шашкан элдериңдин,
Ичинде тамчы болуп агып келем.

Фрунзем кең дүйнөсүң бизге таандык,
Биз үчүн сен бөксөргүс алтын сандык.
Кол менен тургузсак да сени өзүбүз,
Бир тууган уул, кызындай болуп калдык.
Фрунзем сен жаралдың терибизден,
Отторуң көөдөндөгү демибизден.

Кирпичиң тургузулду урагысыз,
Жалындуу коммунисттик тегибизден.

ЧАБАЛЕКЕЙ

Көмөкөйүң бүлк-бүлк этет,
Таалай ырын айтасыңбы?
Таалайга нык тойгондон соң,
Кайра айлыңа кайтасыңбы?

Чалгындарың жалт-жулт этет,
Жарык алып келдиң го ээ?
Кубулжутуп сайрап ийсең,
Кубанычтуу белгиң го ээ?

Дал төрүмө уя салсаң,
Бала жытын үйгө чачат.
Чабалекей сен келгенде,
Очогуман кырсык качат.

Эшигимди, тереземди,
Күнү-түнү ачып коюп,
Келет ко деп сени күтөм,
Көз нурумду чачып коюп.

Көмөкөйүң бүлк-бүлк этет,
Жүрөгүмдүн какканындай.
Ырың мени бек жыргатат,
Кан боюма акканындай.

Көмөкөйүң бүлкүлдөгөн,
Менин оюм болсо керек.
Мен эңсеген аппак тилек,
Жүрөгүңө толсо керек.

БУЛУТ КЫЗЫ

Булут келип сууга түштү,
Саргыч болуп, агыш болуп.
Кара сууга калкып жатты,
Этек, жеңин жайып коюп.

Этегинен айрып калдым,
Бир көйнөккө чыга турган.
Келиштире кызым кийсе,
Булутка окшоп тура турган.

Этегинин айрылганын,
Бара жатып сезген кезде,
Булут кызы ыйлап ийди,
Тоо башына жеткен кезде.

Тээ бийикте кетип барат,
Бир өңүрү айрык бойдон.
Анысы серт көрүнгөн жок,
Атайы өзүм айрып койгон.

Эртесинде кызым жүрдү,
Тоо боорунда булут болуп.
Булут кызы зоодо турду,
Кечегиси унут болуп.

КӨРӨСҮҢ

Жүрөгүмдү ачып алып карасаң,
Ак чокулуу тоо батканын көрөсүң.
Нарын дайра манасчыдай күпүлдөп,
Күнү-түнү күү чачканын көрөсүң.

Жүрөгүмдү ачып алып карасаң,
Бүткүл кыргыз эл батканын көрөсүң.
Манас бабам кырк чоросун ээрчитип,
Жоону жеңип келатканын көрөсүң.

МЕНИН АПАМ

Ойлоп турсам жылдар жылып карыптыр,
Элестин да көз кареги талыптыр.
Бирок апам ак жоолукчан, буралып,
Сулуу бойдон, жапжаш бойдон калыптыр.

Менин басаар жолум таанып багыптыр.
Көңүлүмө Күндүн нурун чагыптыр.
Сөздөрүмдүн күүсү күчтүү болсун деп,
Ак шумкардан канат сурап алыптыр.

Мени апам ойго чайкап багыптыр,
Ойлорума аппак сүтү тамыптыр.
Көздөрүнүн учкунундай ийилчээк,
Көңүлүмө жибек ороп салыптыр.

БАЛА ЧАК

Ат туягын жырталек,
Алыс сапар кыркалек.
Жол өңүтүн билелек,
Жорго терин алелек.
Жоочо көздөн сүрдөгөн,
Үлбүрөк көөн бала элек.

Ташка жатсак таш жылып,
Музга жатсак муз эрип,
Ташты көрккө айланткан,

Таптаза гүл биз элек.
Бетине кир жукпаган,
Бермет таштын өзү элек.

Кызыл-кызыл жарларга,
Кылык септик, үрөндөп,
Көркөмүбүз байлачу,
Көргөндөрдү жүгөндөп.
Үйрүлчүбүз ылайга,
Үй тургузуп жүрөм деп.

Жашыл-жашыл беттерден,
Жалбыракка чалындык,
Тоодон ылдый чуркасак,
Күн нурундай агылдык.
Улуу тоодон гүл терип,
Учкун болуп жабылдык.

Боордо туруп ыйласак,
Шүүдүрүмдөр ыргалды.
Бойго таккан тумардай,
Богок гүлдө сыр калды,
Чыбык минип чуркаган,
Жылаңаяк жыл калды.

Этке ээн кол тиелек.
Бетке бырыш кирелек.
Пендечилик дегендин,
Бир күкүмүн билелек.
Бешик жыты бойдо бар,
Периштенин бирелек.

Шибер жиреп сойлосок,
Уйку тартты бөпөлөп,
Түш көргөздү беймарал,
Таттуу жакка жетелеп.

Козголбодук мурунга,
Консо дагы көпөлөк.

Жолго чапсак жол чаңдап,
Жорго болуп алчаңдап,
Үйгө кайтуу ойдо жок,
Оюн бизди аркандап,
Эреркеди кубанып,
Эне-атабыз барпаңдап.

Үңкүрлөрдү ээледик,
Биз жашаган үй дешип,
Жетине албай көпөлөк,
Желе учту бийлешип.
Жата кеттик бүркөктө,
Жамгыр менен сүйлөшүп,

Жаракадан баш бактык,
Жаанда калсак шөптүрөп.
Чачыбыздан шүүдүрүм,
Жаркылдады мөлтүрөп.
Бизден бетер үшүгөн,
Зоо мистейди мелтирөп.

Тоо ээледик үйүм деп,
Зоо ээледик жүгүм деп,
Таш куурчактар ташыдык,
Конок күтөөр күнүм деп.
«Келин» отко киргиздик,
Таш куурчакты жүгүн деп.

Азыр ойлоп карасак,
Алтын экен бала чак.
Алтын болоор сөзүбүз,
Айтууга эми жарасак.

Ойноок кыял бала чак,
От экен ээ карасак!

ТООНУН ЖЕЛИ

Терезеден кирип келип,
Көкүлүмдү аймаладың.
Жүрөгүмдү сылай берип,
Тамырымды кармаладың.

Имериле токтой калып,
Кирпигимди серпип өттүң,
Лири кыздай кылыктанып,
Канат кага желпип өттүң.

Мен эңсеген кол сыяктуу,
Сезимиме урундуң да,
Мен самаган ой сыяктуу,
Бир башкача туюлдуң да.

Кучактадың сен ороло,
Бүт боюма колуң жетип.
Эшке кайта чыга качтың,
Эмнегедир менден безип.

Тоонун жели жибек колдуу,
Каным-жаным белемсиң да,
Жаңылантып бойду, ойду,
Самаганда келесиң да.

МЕН СОҢ-КӨЛГӨ БАРГАМЫН

Мен Соң-Көлгө баргамын,
Түндө жээктей калгамын,

Сууга түшкөн жылдыздын,
Киймин катып алгамын.

Шарга чүмүп кангамын,
Шар серпкенде жангамын.
Шарда сүзгөн жылдызды,
Саамайынан алгамын.

Жаным жыргап кангамын,
Шардан ылдый тамгамын.
Жылдыз киймин кийинип,
Жылдыз боло калгамын.

Мен Соң-Көлгө баргамын,
Ак толкунду жаргамын.
Ак толкундун жалынан,
Жылдыз тарап алгамын.

ЖАЙЛОДО

Бээлер чубайт желеге,
Белес чөбү жыттанып.
Жаткан менен иши жок,
Жаңы саба ышталып.

Койлор чубайт короого,
Козулары такымдап,
Жарым курсак болгонсуп,
Жаагын жанат какылдап.

Уйлар чубайт жайыттан,
Дөөлөтүнө чиренип.
Туягына тыгылган,
Шибер кошо шиленип.

АЙТПАЧЫ

Кыш жаман деп айтпачы,
Уулум кышта төрөлгөн,
Жазга окшоп жадырап,
Үйүм гүлгө бөлөнгөн.

Күз жаман деп айтпачы,
Кыздуу болгом күзүндө,
Андай жыргал таалайды,
Көрбөгөнмүн түшүмдө

ТОО ИЧИ

Туман басса тоо ичи,
Түнгө айланат заматта.
Ою дагы тумчугат,
Калган өңдүү камакта.

Шамал соксо дыркырап,
Туман тарап быркырап,
Күн аскадан көрүнөт
Күндөгүдөй жаркырап.

Качкан туман жашынат,
Кычыктарга кылтыйып,
Кыжырланат кабаарып,
Кара аскалар тултуюп.

Не болсо да баарысы,
Бир бирине жарашат.
Жүз кайтара каптаса,
Жүз кайтара тарашат.

Бирде бетин чүмкөсө,
Бирде бетин ачканын,
Көңүлгө алба таптакыр,
Адаты ошо асканын.

КҮН КҮНДҮГҮН БИЛГИЗДИ

Күн күндүгүн билгизди,
Кулпунтуп көрк киргизди:
Ак жоолукчан тоолорго,
Кызыл кийим кийгизди.

Улуулугун билгизди,
Сулуулугун билгизди.
Катып жаткан кылымдар,
Карт мөңгүнү күйгүздү.

Карга да кан жүргүздү,
Зоого да кан жүргүздү.
Батып бара жатканда,
Бүт дүйнөнү күлгүздү.

АТАГАНАТ ЖАШТЫК АЙ

Атаганат жаштык ай,
Агын суудай таштык ай!
Бешик жыты кетелек,
Кыз колтуктап бастык ай!

Жадыраган жаштык ай,
Жай, кышың бүт шаттык ай!
Жарк эттирип дүйнөнү,
Жазгы таңдай аттык ай!

Жибек көңүл жаштык ай,
Жигиттикке шаштык ай!
Жазгы түндүн уйкусун,
Жулуп ала качтык ай!

Кайталангыс жаштык ай,
Кароолдоп жол бактык ай!
Кышкы түндүн тиштерин,
Кычырата бастык ай!

Кубаты мол жаштык ай,
Уяты мол жаштык ай!
Сүзүлгөн кыз көзүнөн,
Сүйүү изин таптык ай!

БАСЫП ӨТКӨН ЖОЛУНА

Басып өткөн жолуңа,
Жытың калды чачылып.
Ороп-чулгап жалбырак,
Катып алды жашырып.

Өңүнө мен ачыгып,
Жытыңа мен ачыгып.
Кала бердим умсуна,
Куусам жетпей шашылып

Байтеректин боюна,
Күлкүң калды катылып.
Жалбырактар диркирейт,
Күлкүң болуп жазылып.

Жалбыракка айланган,
Күлкүңө мен акыйып,

Кетем сага даай албай,
Кайрылууга батынып.

БАЙКАЧЫ

Күлүндөгөи жай башы,
Гүлдөрү көп ай башы,
Күңгөй жактын ышкыны,
Катып барат байкачы.

Боз кыроо ай той башы,
Мал семирээр ай башы.
Коңшу айылдын кыздары,
Ырдап барат байкачы.

Боорсок жыты таркашы,
Кыз оюндун аркасы.
Кызы качкан кошуна,
Ыйлап турат байкачы.

Той бар жерде ыр жазы,
Келин алыш дил жазы.
Келин алган ата-эне,
Жыргап турат байкачы.

КЫЗЖАН А-АЙ

Эндиги бар тектирге,
Изиң калды кызжан а-ай
Эндик казам деп жүрүп,
Ишиң калды кызжан а-ай.

Эндигиңе чын ашык,
Кишиң барбы кызжан а-ай?

Эндик казып бир жүрбөй,
Ичим жанды кызжан а-ай.

СҮЙҮҮ ӨРТТӨНҮП ЖАТАБЫ?

Чо-оң зооканын түбүнөн,
Түтүн чыгат, ой бөлөт,
Арча жагып кызыл кыз,
Отурат деп ой келет.

Оттой болуп албырып,
Коломтонун жанында,
Отурабы балким ал,
Ой себелеп жалынга?..

От экөөбү алмашып,
Ысыктыгын чачабы?
От, кыз эмес, ал үйдө
Сүйүү өрттөнүп жатабы?

УСТА ӨТКӨН

Уста өткөн бүргөнү да такалап,
Сынчы өткөн кылым оюн жакалап.
Акын өткөн Күн нуруна жеталбай,
Бір берметин чачса дагы чакалап.

Баатыр өткөн эл тагдырын артынып,
Сулуу өткөн көркүнө көл тартылып.
Сүйүү өткөн кыйналса да чым дебес,
Кылымдардын кысымына жанчылып.

Жер айланган жыл серпилсе уралып,
Эл жаңырган тамыр таштай уланып.

Бардыгына бирдей чачып жарыгын,
Күн жаркырап зуулап жатат кубанып.

БААТЫР ЭЛЕМ ҮЙҮМДӨ

Баатыр элем үйүмдө,
Калтырадым саа барып.
Карбаластын түбүндө,
Калган өңдүү камалып.

Калч-калч эттим далдырап,
Кармаганда колумду.
Бүткөн боюм шалдырап,
Бытыраттым оюмду.

Үлбүрөгөн бетинден,
Гүлдүн жыты себилди.
Күлүндөгөн көзүндөн,
Сүйүү ташып төгүлдү.

ЖЕР

Таш да сенин балаң ээ,
Уктап жаткан денеңде?
Талдай алсак бүтпөгөн,
Таштын сыры тереңде.

Ташпы, кумбу, даракпы,
Чалкып жаткан деңизби.
Эне болуп алдейлеп,
Жер эмчегин эмизди.

Жетпеген ой чегине,
Жердин терең акылы.

Байкап турсам баарынан,
Жер адамдын жакыны.

Күч бар десем денемде,
А да сенин энчиң ээ?
Көп жашатсаң жарыкка,
Чексиз өмүр кенчиң ээ?

Аягыма ал кирсе,
Ал да сенин бергеңиң.
Адам түгүл баары үчүн,
Айтып бүткүс эмгегиң.

Сен жүрөксүң, денесиң,
Жер аталган адамсың.
Миллиард жылдар төрөгөн,
Тынымы жок кадамсың

КОМУЗ ЧЕРТСЕ

Комуз болуп апам ыйлап жаткандыр.
Бий аралаш, муң аралаш үн жүрдү.
Себелеп турду жамгырдай,
Серпимин кайра жандырбай.

Комуз чертсе тоо солк эткен окшоду,
Тоо дейсиңби? Мезгил тыңшай. токтоду.
Балким менин зарлап өткөн атакем,
Таш төшөнгөн шордуу кезин козгоду.

Комуз чертсе булак үнү угулду,
Сулуу көздөн сүйүү жашы сыгылды.
Эл алмашып, жер огошуп-өгөшүп,
Тоо быркырап жарга айланып жыгылды...

Комуз чертсе мен да, сен да жуурулдук,
Кылымдарды кырккан өңдүү туурулдук.
Закымдаган сансыз өткөн күндөрдүн,
Салаасынан шыпырылып суурулдук.

Комуз чертсе ой, ой менен кагышты,
Элес-булас эрегише чабышты,
Өткөн күндүн урунт-урунт жерлери,
Ар даванга тура, тура калышты.

Комуз чертсе былк эттирбей катырды,
Көңүлүмдү алыс жакка жапырды.
Мына ушу жөпжөнөкөй комузга,
Бир комузчу балким кылым батырды...

Комуз чертти, мен чарт этип ачылдым.
Тил айталгыс не сырларды батырдым.
Келечекке ала барчы деп сурап,
Жүрөгүмдү кыл күүсүнө жашырдым.

ЖАҢЫ ҮЙ АЛДЫМ

Жаңы үй алдым, жарык, кенен, көңүлдүү,
Жазга айлантып ажарлантты өңүмдү,
Ушул жолку ар бир жазган тамгамдан,
Жумушчунун көз карашы көрүндү.

Жакшы үй алдым, демге серпти демимди,
Жазбай жүргөн ыр бермети төгүлдү.
Бекем, күчтүү, түбөлүктүү болсун деп,
Жумушчудан сурап бердиң өмүрдү.

АК БУЛУТ

Ай сылап турган ак булут,
Акырын жылжып тарады.
Көзүнүн жашын көлдөтүп,
Күйүттүү мени карады.
Белестен белес арытып,
Бет алган жагы табышмак.
Башымды ойго матырып,
Бой салбай кетти алыстап.

Ай сылап турган ак булут,
Атайы мага көрүндү.
Ашыглык чогу өртөгөн.
Билгендей болуп жөнүмдү.
Жетекке кетип калды го,
Жел жүрсө кошо айдалып.
Көркүндөй ага Лиранын,
Көңүлүм түшкөн байланып.

Ай сылап турган ак булут,
Адашып кетти каякка?
Лирадай болуп көрүнгөн,
Сылана басып баратса.

Карачу болдум күндө мен,
Кабагы жарык таң атса,
Кайгыртып мени Лира кыз,
Каткырып жүрөт каякта?

ТАШБАКА

Тарбаңдаган ташбака,
Такшала элек жаш бака,

Койкоңдоптур күүлөнүп,
Коён бир күн мактаса.

Колу, бутун жазыптыр,
Чөп аралай басыптыр,
Коён менен жарышка.
Чыгамын деп шашыптыр.

Артына карай элендеп,
Коён кетсе серендеп,
Камырабайт ташбака,
Деги акыры жеңем деп.

Коён кайта келиптир,
Ташбаканы көрүптүр,
Тартаңдаган ташбака,
Колун шилтей бериптир.

Коён сүйлөйт серендеп:
Кыйнабагын жеңем деп,
Кечке чуркаар жолуңдан,
Бир мүнөттө келем деп.

Ташбаканын кеби дейт:
«Жеңе албайсын, деги» дейт.
«Секирмей жок, жылмай бар,
Карап тургун мени» дейт.

Коён аны караптыр,
Кыймылынан жадаптыр.
Тарбаңдаган бечара,
Ташбаканы аяптыр.

Серен, серен, серендеп,
Коён кетсе элендеп,
Ташбака айтат: уялбай,
Убара болбо жеңем деп.

МЕКЕНИМ МЕНИН АСМАНДА

Мекеним менин асманда,
Менсинген улуу таштан да.
Бетиме сүрүн түшүргөн,
Мен туулуп жаңы жатканда.

Адыр бар, кыр бар, аска бар,
Ар түрдүү жомок ташта бар.
Апамдай ыйык көрүнөт,
Ак булут кийген аскалар.

Ала-Тоо деген жерденбиз,
Ак калпак кыргыз элденбиз.
Ачканда көздү дүйнөгө,
Аркайган зоону көргөнбүз.

Үйлөргө жетпей калганда,
Үңкүргө түнөй бергенбиз.
Үйрөнчүк алып туулгандан,
Үйүбүздөй көргөнбүз.

Кой жайып жүрүп адашсак,
Коңулга жатам дегенбиз.
Кош эмчек эмген эгиздей,
Коңулда жатсак кененбиз.

Кымтыган бойду бешиктей,
Кам көргөн өңдүү жылуулап,
Ай агып кирген тешиктен,
Кыздардын чачын сулуулап.

Азуулуу зоого түнөсөк,
Апаппак булут жазданып,
Жылдыздар өпкөн маңдайдан,
Жарака таштан башпагып.

Мекеним менин башкача,
Бейиштен дагы таптаза.
Ак жамгыр жанды жыргатат,
Акак таш болуп каптаса.

ЭКИ АЙЛЫБЫЗ ЖАНАША

Эки айлыбыз жанаша,
Эгиз окшойт караса,
Эриш, аркак сүйүүбүз,
Эл, жургуна жараша.

Ортобузда чоң дайра,
Кирген кезде он дайра,
Жоругунан жан күйөт,
Жолду тосуп андайда.

Агып кетип көпүрө,
Айла таппай өтүүгө,
Алактаймын күйгөндөн,
Ай көпүрө, көпүрө!

Аркы өйүздө сен калып,
Берки өйүздө мен калып,
Карандайбыз түн бою,
Көлөкөгө айланып.

Жээкти бойлой басабыз,
Суу кубалай шашабыз.
Күм-жам кылган аккан суу.
Көпүрөгө капабыз.

Токтой калса токтошуп,
Карааныбыз окшошуп,

Жүргөнүбүз кыйын да,
Жүрөктөрдү боздотуп.

ЖАШТЫК КЕЗ

Жаштык кез бүтпөс армандыр,
Арманга жалын салгандыр...
Жаштыгы өтүп кетсе да,
Жалыны өчпөй калгандыр...

Кубалап мезгил арыгандыр,
Куучуюп жылдар карыгандыр,
Карагат өңдүү сулуу көз,
Карыптыр десе жалгандыр.

Карыптыр десе жалгандыр,
Карызга сурап алгандыр,
Кыпкызыл таштан сызылган,
Булакта калып калгандыр...

Булакта калып калгандыр,
Бууланса бермет тамгандыр,
Чагылган тийген кезекте,
Чакмак таш болуп жангандыр.

Жаштыктын аты дармандыр,
Жаркыган назик бармандыр,
Жалдырап адам карыса да,
Жаштыгын эстеп балбандыр.

ДАГЫ БИР ЖОЛУ ЖАЗ КЕЛДИ

Дагы бир жолу жаз келди,
Ак жамгыр болуп жаап келди.

Канатка салып көтөрүп,
Карлыгач чымчык апкелди.

Эрке кыз – сулуу жаз келди,
Сүйүүгө ташып мас келди.
Канчалык алыс жол басып,
Каркыра бизге апкелди.

КАПТАСА ТУМАН ЖЫЛГАГА

Гүлдү гүл сүйөөр чак келди,
Гүлгө Күн ийер чак келди.
Көрүнбөй кеткен кыйла убак,
Көпөлөк бизге апкелди.

Кабагын бүркөп кыйлага,
Каптаса туман жылгага,
Кой жайып өткөн күн эсте,
Коркунуч салып жүрөккө.

Койлорум кетсе адашып,
Кырдан кыр ашып баратып,
Кочуштап жуткан күн эсте,
Көңүлдүн суусун талашып,

Караган-черге талатып,
Коюмду таппай баратып,
Бйлаган болчум кыяда,
Ышкынга боюм жанашып.

Кулпурган жашыл беттерден,
Кожогат терип бет келген,
Белчеден батып шиберге,
Балтыркан аарчып жеп келгем.

БАЛКИМ ТАГДЫР

Балким тагдыр жолу шиштүү тикендир,
Балким тагдыр ооздуктуу жүгөндүр,
Качса дагы кутулгусуз кептелтип,
Айдап барып такалайт ээ түгөнгүр!

Кээде жаакка чапмайың бар сыздатып,
Кээде ачып, кээде көңүл ыштатып,
Улак кылып жанчмайың бар бир туруп,
Ары, бери былчылдата муштатып.

Кээде өөдө, кээде төмөн шаштырып,
Талатасың далайларга чактырып.
Ысытасың, үшүтөсүң бир туруп,
Кээде чокко, кээде музга жаткырып.

Балким тагдыр менин басаар жолум го,
Ичээр суум да, барым жана жогум го.
Бак-таалайды бир күн төгүп таштабай,
Көп жашатып, аз бергени сонун го?..

СУУСУНАН ЖУТУП АЛГАНДА

Шалдырап боюм талганда,
Жакадан чаңкап барганда,
Суусунум канат жайлоонун,
Суусунан жутуп алганда.

Колумду серпип асманга,
Комдонгон зоодо басканда,
Айланат оюм шумкарга,
Ак булут төшөп жатканда.

Асманды ойноп черткенде,
Ай жүрчү жерге жеткенде,
Картайбас боло түшөмүн,
Карегим алыс кеткенде.

Асканын жели желпкенде,
Ак канат болуп серпкенде,
Адамдар кайра албаган,
Асканын күүсүн черткенде.

Асаба болом кол жеткис,
Астаса дагы жол жеткис.
Ак таңдай болом күүлөнгөн,
Айтчудай казал ой жеткис.

Кайберен жүрчү таштарда,
Канаттай калкып басканда,
Кайтууга чаппайт көңүлүм,
Кар төшөп күн-түн жатсам да.

Сагынып кайра барганда,
Чытырап толуп дарманга,
Чарчагыс болом бир жолу,
Суусуна түшүп алганда.

Ошондой жайлоо дегеним,
Койнундай тууган эненин.
Жаныма тете ыйык жай.
Жадабай ырдаар сеbebим.

Күндүзү Күнгө малынып,
Түндөсү Айды жамынып,
Жүрөгүң таалай эмеспи,
Ай, Күнгө окшоп жагылып.

ЖАЙ ТАППАЙМ ЖАНГА СЕН ДЕСЕМ

Жаралуу архар мүйүзүн,
Жар ташка жанат күнү-түн.
Жаккандай болуп жалынга,
Жандырат окшойт күйүтүн.

Жаралуу архар мен десем,
Жай таппайм жанга сен десем.
Жаркылдап келип бир жолу,
Жарпымды жазып эмдесең!

Жаралуу архар жашайт да,
Жалдырап ташты кашыйт да,
Жаралуу архар окшотуп,
Жаныма келбей акыйтпа.

Жаралуу архар тушакта,
Жалдырап ичи бышат да,
Кыйла күн сени көрбөсөм,
Кылымдан дагы узак да.

Убакыт учкан канат ээ?
Күүсүнө өмүр жагат ээ?
Ураган жылдар аркада,
Упурап жатып калат ээ?

Чыккан Күн желе жаят ээ?
Чыгыңа колун салат ээ?
Чытырап турган далайлар,
Чалынып жатып калат ээ?

Күн, түн, ай тынбай көчөт ээ?
Эскирип өңү өчөт ээ?
Көрүнгөн менен көз жеткис,
Жер карыр кез да жетет ээ?

Күн тынбай дайым жанат ээ?
Жалыны жалбырт агат ээ?
Жашоосу бүтөөр кез жетсе,
Жалп этип өчүп калат ээ?..

* * *

Мен токоймун,
Сен өртсүң,
Жалынын чалды.
Бутагым күйдү.
Өзөгүм күйдү,
Тамырым калды.

Өрттөсөң дагы,
Тамырым жылат,
Сен жакка серпип.
Жан талашат,
Саа карай качат,
Жалының ээрчип.

Тамырым такыр,
Күйсө да мейли,
Жалының керек,
Таптакыр күйүп,
Калгыча болбой,
Жармаша берет.

* * *

Ойлой берип мен сени,
Оюм дагы талыды.
Баса берип бир тынбай,
Жолум дагы карыды.
Менден ашкан жок чыгар,
Махабаттын карыбы.

Тилегине жетпеген,
Таалайымдын арыгы.

* * *

Же какпайсың жолуксам,
Көз карашың ээрчитип,
Сагынгандай тиктейсиң,
Сырдуу кирпич серпишип,
Муунуп жүргөн оюмду,
Сергитесиң телчитип.
Балким жүрөк бир чыгар,
Бир тилек күү чертишип.

* * *

Неге сыздайт үмүтүм,
Балким жылан чактыбы?
Неге муунуп тумчугам,
Чулп этип көлгө чөктүбү?
Неге жатат жер чапчып,
Ажалы чындап жеттиби?
Апаппак таңды түн кылып,
Ашыгым качып кеттиби?

* * *

Мен эшикмин,
Сен үчүн ачык турам.
Мен арманмын бүтпөгөн,
Жашып турам.
Мен жылдызмын,
Булутка батып турам.
Кышка айландым дартыңдан,
Үшүп турам.

ЖАЗ КЕЛСЕ

Жаз келсе айыл кулпурат,
Жаркыган көрккө туйтунат.
Көңүлүң сергийт заматта,
Көк жыты урса буркурап.

Көз салып турсаң айлана,
Көңүлүң өзү байлана,
Канчалык токтоо болсоң да,
Калбайсың ага каймана.

Уй оттоп жашыл тулаңда,
Кой өрдөп колот, кыраңга,
Үч-үчтөн уйкаш кайталап,
Үпүштөр сайрайт дубалда.

Көгүчкөн таңда «быгылап»,
Чыйырчык көрктү сулуулап,
Алманын кылда башында,
Арпачы үнү кубулат.

Таранчы «чырк-чырк» теректе,
Таан топтоп учуп белесте,
Жапжашыл бетте жоогазын,
Жалбыртгайт окшоп желекке.

Жаткандай болуп ураалап,
Көккарга «кра-а-а, кра-а-алап»,
Жалама жардын бооруна,
Жүн-пүнүн ташыйт уялап.

Акыйып көчө сагаалап,
Ит үрсө кээде «авалап»,
Ээрчишип ач көз кузгундар,
Куркулдайт көктө табалап.

Кыйкылдап эшек айкырат,
Кыйналган өңдүү кайгырат.
Өзөгү күйгөн эмече,
Өрттөнүп үнү кардыгат.

Музоосун издеп уй мөөрөп,
Козусун эңсеп кой маарап,
Кызыгыш кыбыр-сыбырга,
Бүркүттөр көктө айланат.

Асмандап кара шакылдак,
Алакан өңдүү чакылдап,
Тоок чуркайт үйдү айлана,
Уясын көздөй какылдап.

Таш-ташка чуркап кедендеп,
Табыштан чоочуп элендеп,
Кекилик сайрайт корумда,
Тыңшасаң үнү сонунда.

Айылдын жазы таптаза,
Абасы дагы башкача.
Айылдын жазы дейбизби,
Ар түркүн ыр, күү акпаса.

* * *

Азайбас шыктын кешиги,
Ар дайым ачык эшиги,
Акындын ою бөлөнгөн,
Ала-Тоо ырдын бешиги.

Аскадан түшкөн чубагы,
Асманга тийген кулагы,
Адамдын моокун кандырган,
Ала-Тоо күүнүн булагы.

Ай сылап жаткан далысы,
Айтылуу көрктүн нагызы.
Кыялдай сайма Ала-Тоо,
Кыргыздын жүрөк кагышы.

БИР КӨЗ КАРАШ

Бир көз караш серпип өтсөң,
Миң ой урду делебемди.
Сен бурулбай басып кетсең,
Эрким сага тебеленди.

Сен ким элең, кайдан келдиң?
Мен адаштым таппай дайның.
Бул көз караш кандай белгиң?
Балким болбо менин кайгым?..

Кайгым болсоң неге мени,
Таттуу кылып чайкап кеттиң?
Сыяктанып Күндүн деми,
Бүт денеме таркап кеттиң.

Балким таза аба белең,
Жаңылаган өмүрүмдү?
Же күүсүңбү жетпес ченем,
Көкөлөткөн көңүлүмдү?

Бир көз караш сенден тартуу,
Марттыгыңдын күкүмүдүр.
Көз аркылуу жаңсап айтуу,
Сүйгөн белги бүчүрүдүр.

Не болсо да кайра дагы,
Бир серпилсе мага көзүң,
Өмүрүмдүн күнөз жагы,
Деген турам сенин өзүң.

КЫРГЫЗСТАН ЖАКШЫ ЖАЙ

Салаа-салаа капчыгай,
Күрпүлдөгөн өзөн, сай,
Ак мөңгүсү жаркыган,
Кыргызстан жакшы жай.

Адырлары малга бай,
Өрөөндөрү данга бай,
Сааса байлык түгөнбөс,
Кыргызстан жакшы жай.

Алтын, күмүш, жез, калай,
Сурма, сымап, мис далай,
Санат жеткис сан байлык,
Кыргызстан жакшы жай.

Жайлоого бай, көлгө бай,
Тоосу чилде, түсү жай,
Келген киши кеткисиз,
Кыргызстан жакшы жай.

Элдери бар ишке шай,
Уул, кызынын иштеши ай!
Эмгек менен көз ачкан,
Кыргызстан жакшы жай.

Салаа-салаа капчыгай,
Шарпылдаган өзөн, сай,
Керме тоосу келишкен,
Кыргызстан жакшы жай.

БАР ТИЛЕГИМ

Акыл айтат мага далай жакшылар,
Иш жагынан менден өөдө бактуулар.

Мени көрсө күлүмсүрөп кубанган,
Мен билбеген далай-далай жакшы бар.

Акыл сурайт менден далай барктуулар,
Эмгегинен элге сиңген салттуулар.
Айткылачы, кими алардын бактуулар?
Айткылачы, кими алардын жакшылар?

А мен болсо акынмын бир кичине,
Алымсынбай келаткан өз ишине.
Өлбөс болуу, улуу болуу деген сөз,
Өнүм түгүл киргени жок түшүмө.

Бар тилегим: элге жетсе жазганым,
Ошол эле байлык, сыйлык, тапканым.
Башка акындар жазсын мейли кашкалап,
Мага жетет жазсам калган жактарын.

Бир тилегим: эл сөкпөсө кебимди,
Эл бааласа, эл түшүнсө жөнүмдү.
Керек болсом бүгүнкүгө, эртеңге,
Эртең баалар менин өмүр чегимди.

ЭЭ, АКЫНДАР!

Ээ акындар, жакшылыкты көрүп өт,
Эл менен бол, эл шартына көнүп өт.
Бирөөлөргө бир ооз суук сөз айткыча,
Кур дегенде бир жылуу сөз берип өт.

Ээ акындар, адамзатты сүйүп өт,
Эл тагдырын көңүлүңө түйүп өт.
Апаң туулган, атаң туулган жергеге,
Ар качандан бир качан баш ийип өт.

Жеңил эмес оор жүктү артып өт,
Доорго өзүңү талкуу кылып жанчып өт.
Кандай алда, кандай шартта калсаң да,
Элге аябай алкышыңды айтып өт.

Өтөөр күндүн үлүшүн бүт алып өт,
Эч калтырбай өзүңдү бүт салып өт.
Эртеңкиге элди бүтүн чакырып,
Келечектин добулбасын кагып өт.

ЖАЛГЫЗ БОЙ КЕМПИР

Тарс этип эшик урулса,
Селт эте түшөт ойгонуп,
Согушта өлгөн күйөөсүн,
Эсине салып ойлонуп.

Кылдырт деп какса терезе,
Кылт этет уулу эсине,
Ошентип түндө келчү эле,
Буралган жигит кезинде.

Күрдөбөт үрүп басылса,
Кыңшылаар бекен деп калат.
Анткенде келчү инисин,
Айласыз ойлоп эске алат.

Улуса ити коңшунун,
Эгесин көрөт элестеп.
Калбаган көңүл шордуу ий,
Дагы эле күтөт келет деп.

Миң санга кесип сарсанаа,
Уйкусун бөлөт барчалап.
Ушундай катуу жазаны,
Күндө эле тартат кайталап.

Жалгыз бой кемпир дагы эле,
Жарынан үмүт үзгөн жок.
Тыйылган менен кан майдан,
Көөнүндө согуш бүткөн жок,

АШУУБУЗ БИЙИК АСАБА

Ашуубуз бийик асаба,
Акылдан танам карасам.
Асылкеч сулуу сени ойлоп,
Ашууну сезбей баратам.

Чилденин күчү көп эмес,
Чын асыл сени самасам.
Чыкыроон алса мейличи,
Чымынча көрбөй баратам.

Сыргаяк тоонун боорунан,
Зыркырап учат чиркин жан,
Сен үчүн азап көп тартып,
Сыздады жаным, карасаң!

ЭЛ ИЧИ

Айбандардан арыла элек эл ичи,
Арылбаса не кылабыз, «мейличи».
Адам туруп айбандыкка жол берсе,
Анын али айбандыгы дейличи.

Акыл толо, эмгек толо эл ичи,
Баары сыйган эл дегендин кең ичи.
Эл ичинде ары, бери шүмшүндөп,
Жарыбаган жалкоо жүрсө «мейличи».

Аксымдардан арыла элек эл ичи,
Ачкөздөрдөн таарыла элек эл ичи.
Аксым кандай, ачкөз кандай экенин,
Жаштар көрсүн, тааный жүрсүн, «мейличи».

ӨМҮР ӨТҮП БАРАТАТ

Жанаша жайы, кышы корообуз,
Жай жайлап, кышта жакын конобуз.
Көрбөй калсак издешип,
Көрүшкөндө «сиз» дешип,
Тил учунан учурашып коёбуз,

Койлоруң өрдөсө тоо этегин.
Жайытың аралай чаап өтөмүн.
Ойгонсун деп оюңду.
Удургутуп коюңду.
Чакаларым калдыратып кетемин.

Ой менен кеч кирет да, таң атат,
Жаңы таң жаңы үмүт жаратат.
Эстейсиңби жаш улан,
Сезбейсиңби жаз улан,
Кыя жолдон сүйүүм өтүп баратат.

ЖИГИТ АА-А-АЙ!

Ак кыядан суу алчуу,
Булагым бар жигит а-а-ай,
Айдын нуру ойногон,
Турагым бар жигит а-а-ай...
Акыйбачы курбекер,
Ынагым бар жигит а-а-ай...

Көк кыядан суу алчуу,
Булагым бар жигит а-а-ай,

Күндүн нуру ойногон,
Турагым бар жигит а-а-ай...
Күйүкпөчү курбекер,
Ынагым бар жигит а-а-ай...

Ары, бери өткөндө
Көз салбачы жигит а-а-ай...
Ар күнүнө кат жазып,
Сөз салбачы жигит а-а-ай...
Арзыганың бар чыгар,
Кеч калбачы жигит а-а-ай...

МЕНИН ЭНЧИМ

Мага таалай көп кайрылып, көп келди,
Саа ылайык, саа жакынмын деп келди.
Эшигимди ачып, аттай берерде,
Көралбастык кайра артка тээп келди.

Мага атак, туу көтөрүп көп келди,
Сенин энчиң, сенин кезиң деп келди.
Майлуу устукан тиеби деп турганда,
Далай ирет кагыраган сөөк келди.

Менин энчим келди бирок, аз келди.
Көңүлүмө ан сайын жай, жаз келди.
Тагдырымдын сыйын көрөм деп турсам,
Далай ирет табагыма таш келди.

Менин энчим кимге кетти, ким жеди?
Мен да аны, башка дагы билбеди.
Ал ан сайын жарык толуп дилиме,
Өмүрүм да, көңүлүм да гүлдөдү.

Көбүн көрдүм жамандын да, жакшынын,
Көбүн таттым ачуунун да, таттуунун.

Келет бирок көзү болуп башаттын,
Булганбаган карылыгым, жаштыгым.

ЭЛИМ ҮЧҮН

Аккан күндөр – жер шыпырган ташкындар,
Эл көбөйткөн, эл азайткан ташкындар,
Ал ташкындын шапшабына күү төгүп,
Жүргөн үчүн, күйгөн үчүн бактым бар.

Элим үчүн дайра болуп аккым бар,
Жүрөгүмдү күкүрт кылып жаккым бар.
Отко айланып күйсөм жаным ыраазы,
Кыпын болуп уча алсам бактым бар.

Эл эңсеген тилек болуп шашкым бар
Бүт турманым ырга чайкап чачкым бар.
Музга айланып тоңсом жаным ырасы,
Демим чачкан элим барда бактым бар.

Элим үчүн жол да болуп жаткым бар,
Жол сырындай азаптарын каккым бар.
Элим тепсеп өтсө жаным ыраазы,
Элдин уулу боло алсам бактым бар.

Ушул күндөр жумшак, катуу башкы ырлар,
Үшүк чачкан, жылуу чачкан жаз жылдар.
Тикен болсом төө чайнаса мейличи
Адам болуп туулган үчүн бактым бар.

Элим үчүн жаным курман чапкым бар,
Акын деген оодарылгыс тактым бар.
Талпак кылып жүн сабашса мейличи,
Таман астын жай кылсам да бактым бар.

ДҮЙНӨ

Дүйнө таттуу, дүйнө ачуу жаралган.
Дүйнө ысык, дүйнө муздак жаралган.
Көлөкөсү, күн жагы бар сыяктуу,
Дүйнө даамдуу, дүйнө супсак жаралган.

Дүйнө – Мезгил, Мезгил – Дүйнө – алмашуу,
Бири менен бири дайым кармашуу.
Жатса дагы бири бирин кемирип,
Билинбестен бир бирине жалгашуу

Күн жарылат, түн жабылат ыгында,
Жарылганы, жабылганы чыгым да.
Күн менен түн өмүр, өлүм сыяктуу,
Бири айкөл, бири ташбоор чынында.

Өткөн күндөр ачылып да жабылып,
Тагдырларга эки түрдүү чагылып,
Өмүр, өлүм эгешкенин белгилейт,
Кадам сайын каргашага кабылып.

Ооба, Мезгил көзгө илешпей баратат
Баарын кайра, баарын жаңы жаратат.
Унутулат, унутулбайт өткөндөр,
Тирүүлөрдү артка кылчак каратат.

ТОО ТҮНҮ

Үкүлөр учуп түндөсү
Саңоорун Айдын чубады.
Салаңдап турган кээ жылдыз,
Сай ташты көздөй кулады.

Бакырып элик текеси,
Асканы урду жүрөккө.

Аркайган зоолор чуу түшүп,
Аңгырай түштү мүнөткө.

Күпүлдөп аккан өзөн суу,
Күүсүнөн жатты жаңылбай.
Жарака зоого ай сиңди.
Жамбашы карга чабылбай.

Көлөкө жутуп өзөндү,
Көрүнбөй көркү түнөрдү.
Жаркырап жаткан тири укмуш,
Жарыктык келбет түгөндү.

БАЙЛЫК ЖӨНҮНДӨ

Байлык колго азап менен келет ээ?
«Дагы дагы! Байысам» дей берет ээ?
Шиши толгон, куну бүткөн чагында,
Байлыгы өзүн шүмүрөйтө тебет ээ?!

Жаны тынбай күнү-түнү чуркайт ээ?
Байлыкты адам бир тыйындан курайт ээ?
Иш кыйшаңдап кези келсе бир күнү,
Күм-жам болуп быркыранып урайт ээ?

Байлыкты адам пулга айлантып тутат ээ?
Малай болуп, кулга айланта тутат ээ?
Көрүнгөнгө көзү тойбой жутунуп,
Барган сайын кулк-мүнөзүн бузат ээ?

Барган сайын аз көрүнүп шашат ээ?
Көз баштыктай алк аябай ачат ээ?
Кыз-кыркынды күндө жаңы барактап.
Уят-сыят деген андан качат ээ?

Жыргатып да, кууратып да эзет ээ?
Шаан-шөкөт да өз чегине жетет ээ?
Сулуу кыздын кучагына бир түндүк,
Байлык түгүл башы кошо кетет ээ?

Байлык деген алтын, күмүш акча ээ?
Байыса да пейил кургур ачка ээ?
Бир тыйындын алкагына жармашып,
Качан болсо көзү акча жакта ээ?

Байлык деген барып турган тажаал ээ?
Бара-бара башын жутчу ажал ээ?
Кара чымга калган чактабасылып,
Учуп кетээр куюн менен шамаал ээ?

ӨМҮР ДЕГЕН

Өмүр деген ат чабыш,
Ким билиптир маарасын.
Кыйма чийме жүрсө да,
Бир кылымдын арасын.

Өмүр деген мунарык,
Умсундуруп чакырган.
Эми серпе каларда,
Дайны чыкпай жашынган.

Өмүр деген тарамыш,
Күнү-түнү чоюлган.
Эртең келээр күн сыры,
Табышмактан коюлган.

Өмүр деген түпсүз ой,
Улам жаңы төрөлгөн.
Кээде көккө учуруп,
Кээде жерге чөгөргөн.

ЫСЫК-КӨЛ

Ысык-Көл жаш, карыга бирдей теңсиң,
Энедей даркан бүткөн пейли кеңсиң.
Атайы Кыргыз үчүн жаралгандай,
Таалайдын таалайы да ушу сенсиң.

Ысык-Көл сенден терең сыр болбойт ээ!
Адамга сенден жоомарт сый болбойт ээ!
Акындар өлбөс ырлар жазса дагы,
Чынында сенден артык ыр болбойт ээ!

ПОЭМАЛАР

АК-БАШАТ

Баштасам казал деп турам,
Байыркы Чүйгө кеп бурам.
Бардыгын эмес, анчейин
Бармактай жерин кеп кылам.

Сүйлөсөм казал деп турам,
Сыймыктуу Чүйгө кеп бурам.
Салбастан баарын уйкашка,
Сөөмөйдөй жерин кеп кылам.

Мелмилдеп жаткан талаасы,
Мен кенен Чүйдүн баласы.
Аталган менен Чүй делип,
Ар түрдүү айыл арасы.

Көз кайкып жаткан талаасы,
Көркөмдүү Чүйдүн баласы.
Көрүнгөн менен бир түрдүү,
Көп эле аркыл арасы.

Айталса Чүйүм миң казал,
Ар жерин жазса бир казал.
Аңтара серпип коюнун,
Аа тете дастан ким жазар?

Бардыгын жазам дебеймин,
Баары бир сөзгө кедеймин.

Кыз чачы окшоп өрүлгөн,
Булакка сөзүм ченеймин.

Көрбөсөң Кара-Балтанын,
Көркөмүн козгоп айтамын.
Билбесен, Кара-Балтанын,
Булагын козгоп айтамын.

Чаң баспас анда турак бар,
Ак-Башат деген булак бар.
Тептегиз жерден сызылган,
Теңдешсиз көркөм чырак бар,

Ким деген мында келбеди,
Кимдерге кубат бербеди.
Жайлоого көөнүн айлантып,
Салкыны менен эмдеди.

Бурула азга калсаңар,
Бут сүртүп ага барсаңар,
Булбулга мукам үн берген,
Булактын сыры канча бар.

Атайлап ага барсаңар,
Ардагын эске салсаңар,
Агара түшөт көөнүңөр,
Азыраак ууртап алсаңар.

Тоорула токтой калсаңар,
Таазимиң жаспай барсаңар,
Торгойго чексиз күү берген,
Толкуган ою канча бар.

Канчалар келип сыйынган,
Канча арман мында жыйылган,

Кылымды кууган кылымдын,
Өмүрү болуп туюлган.

Бергендир берсе аябай,
Пейлине жандын карабай.
Бет бурган жанды жыргатып,
Бешикте жаткан баладай.

Ак-Башат менен Орто-Суу,
Алтындай ойдун толтосу.
Адамдын көөнүн сергитип,
Айтканым андай болсочу.

Сөз жетпес сырдын чегине,
Шык бүтсө көркөм кебиме,
Ак-Башат асыл булакты,
Айтыптыр акын дегиле.

Ыры келсе ойдун төгүлө,
Ыдырап ташып сөгүлө,
Ылайык көрүп булакты,
Ырдаптыр акын дегиле.

Булактын аты Ак-Башат,
Булбулдар атын жатташат.
Бир тамчы суусун ичкени,
Бир жума бою макташат.

Күү чачып жатат Ак-Башат,
Күкүктөр атын жатташат.
Күбүнө түшүп жээгине,
Күн-түнү аны макташат.

Ак жамгыр мисал Ак-Башат,
Азбаган ойго чак башат.

Көзүнөн суусун бир жуткан,
Көп жылы ойго сакташат.

Ой саалып жаткан Ак-Башат,
Олчойгон ырга бап башат.
Он тамчы суусун ичкен куш,
Он жылы баркын сакташат.

Ак-Башат агат таптаза,
Акканы дагы башкача,
Атадан бала сыйынбас,
Артылып көңүл чаппаса.

Айтмакчы ыйык жагы бар,
Адамдар келип табынаар.
Көрүнөө булгап кеткендин,
Көзүнө кырсык чабылаар...

Айтышат мында мекендеп,
Ак жылаан жүрчү экен деп.
Айыкчу экен суусунан,
Ар кимдер келсе кеселдеп.

Байыртан элде кеп жүрөт,
Баккан жан марыйт деп жүрөт,
Атадан улап балага,
Тазалап көзүн көп жүрөт.

Андайдын бири Энөө дейт,
Айланып кетпес эле дейт.
Ал киши багып жүрбөсө,
Ак-Башат болмок беле дейт.

Энөөнүн ата-бабасын,
Эркисизден эске саласың.

Муундан муун улап алар да,
Булакка бөлгөн санаасын.

Калтырып далай кылымды,
Канча муун ага жыйылды.
Энөөлөр ошо булактын,
Эсиндей болуп туюлду.

Билбеген келип карасын,
Энөөнүн тогуз баласын.
Атадан калган ырасмы,
Алар да бөлөт санаасын.

Тазалап көзүн алар да,
Таптаган жорук бар анда.
Байыртан келген кесипти,
Баалабай койсо жаман да.

Барганың, ага барарсың,
Баарына назар саларсың,
Бурулбас өңү таптакыр,
Булактан таалим аларсың.

Кан көргөн таза булактыр,
Кул көргөн ыйык булактыр,
Кабагым-кашым дебестен,
Канча миң жылды сынаптыр.

Эки айыл мында кончу экен,
Эки өйүз малга толчу экен,
Кааласа чыбык кыркышып,
Казылар каркыт болчу экен.

Булактын көзү байдыкы,
Булганган майнап элдики.

Бажырап жаткан булак жок,
Баарына бирдей эмдики.

Чынынан бузбай сөз жөнүн,
Чырпымын айтсам өткөндүн,
Чыгымга элди тепсетип,
Чытырап болуш көпкөнүн,

Жерди да ээлеп энчине,
Сууну да ээлеп энчине,
Кокуйду салып чуулатып,
Койбогон адам эркине.

Суу башы болуп аныкы,
Жер башы болуп аныкы,
Кыйын оу болгон илгерки,
Кыргыздын өткөн тарыхы.

Кашкайган ушу булакта,
Канаттуу ойлор турат да.
Туптунук ушу булакта,
Турмуштун көркү турат да.

Жылт этип түндө биерге,
Жылдыздар түшөт шиверге.
Жылдыздар жуунуп-таранган,
Жыргалдын өзү биерде.

Караңгы чалбас жарык бар,
Канатын каккан тарых бар.
Бүлкүлдөп агып жаткансыйт,
Бүтпөгөн далай тарыхтар.

Эмгекчил элдин күчү бар,
Эненин аппак сүтү бар,

Наристе кыздын көөнү бар,
Өчпөгөн тарых зээни бар.

Сыланган дарак бою бар,
Сулунун таза ою бар.
Энедей асыл тилек бар.
Ээ бербес баатыр жүрөк бар.

Сызылып конгон чубак бар,
Сыпайы көркөм бубак бар.
Табышы чыкпас булут бар,
Таптаза ойго ынак бар.

Өңүнөн азбас жашаң бар,
Өмүрү бүтпөс казал бар.
Апачык күндүн таңы бар,
Адамдын өлбөс жаны бар.

Кемпирдин бырыш көзү бар,
Келиндин назик сөзү бар.
Акыры бүтпөс үмүт бар,
Азбаган такыр үлүш бар.

Буудайдын кызыл даны бар,
Булуттун назик чаны бар.
Арадан түшкөн толкун бар,
Ак жаандан калган шойкум бар.

Шамалдан калган канат бар,
Кызылча төккөн набат бар.
Дыйкандын ысык тери бар,
Эмгектин бүтпөс кеби бар.

Кызыктуу күнкү-түнкүсүн,
Кыз келин берген күлкүсүн.

Жадырай басып күнү-түн,
Жаш балдар берген сүйүүсүн.

Ошондой кызык турак бар,
Суу болуп аккан чубак бар.
Капкагын али сала элек,
Комузга окшош булак бар.

Соолсо да канал, дайралар,
Соолубас өмүр анда бар.
Катса да канал, дайралар,
Картайбас өмүр анда бар.

Ким гана ага барбады,
Шыңгытып суусун канбады.
Кайнаган катуу ысыкта,
Канчалык кубат албады?

Малчы да келди а жайга,
Данчы да келди а жайга,
Сагынып турган кезинин,
Сабасы болду далайга.

Ак-Башат эми элдики,
Алтындай байлык жердики.
Атайлап барып ичкенде,
Артыла түшөт эл күчү.

Шаңдуу иши элдин эсинде,
Шайырбү келчү кезинде.
Буралып турган көп жолу,
Булактын тунук көзүндө.

Кызылча айдап даңк алган
Кыргыздар угуп таң калган,

Кыргыздан укмуш чыкты деп,
Кыйла эл бирдей тамшанган,

Заманы менен жарышкан,
Зууракан келген алыстан.
Суйкая карап талааны,
Суусунга жутуп канышкан.

Зууракан десе эл билет,
Сыймыктуу кең Чүй жер билет.
Сүрөтү шаарда турбайбы,
Сырдаана ишин белгилеп.

Атайлап самап көргөнү,
Аруун да көңүл бөлгөнү,
Колунан ырыс төгүлгөн,
Койчунун мында жөн жөнү.

Кең арал келген, сагынып,
Керемет көзү чагылып.
Суктанта билген булакты,
Сүйлөсө сөзү табылып.

Гүлсайра келген тер боёп,
Сейдана келген ысыкта.
Кадимки эмгек адамы,
Сергээлдеп турса кызык да.

Ысыгын көрдүм биердин,
Нөшөрүн көрдүм биердин.
Эмгекке бышкан элинин,
Өжөрүн көрдүм биердин.

Гүлмира кызда бой сулуу,
Күлмүң кез, назик ой сулуу.

Кызылча чапса талаада,
Күүсүнө жеткен болчубу.

Жалбыйып жатса кызылча,
Жаркылдап көңүл учулса,
Жаныңа кубат турбайбы,
Жакшы иштеп териң сызылса.

Беделер жатса чабылып,
Берметтер күнгө чагылып.
Механик келет турбайбы,
Мөлт эткен сууну сагынып.

От болуп көөнү жагылып,
Оргуштап күчү агылып,
Окуучу келет турбайбы,
Отоону карай жабылып.

Карыя менен жаш келет,
Катындар менен кыз келет,
Каз катар туруп киргенде,
Кандай иш ага тут келет?

Акактап чаңкаар убакта,
Алар да барат булакка.
Ак саба болуп бышылып,
Астынан тосуп турат да.

Үйлөнгөн жубай барышат,
Үйрүлүп түшө калышат.
Бурулбас үчүн ант берип,
Булакка оюн салышат.

Солдатка жөнөөр бозой да
Самаган жайы ошол да.

Атайлап ага барышат,
Ак тилек оюн салышат.

Коштошуп ыйык булакка,
Колдорун сунуп турат да.
Энедей таза Ак-Башат,
Эрркеп сөзүн угат да.

Жакшылык башы ошерде,
Жаңылык башы ошерде,
Алкышың айтып кетесиң
Ак-Башат баккан ошо элге.

Барганың анда барарсың,
Баа жеткис ишке канаарсың.
Баа жеткис андай мамиле
Баркынан маашур аларсың.

Көрүшөт ага барышкан,
Көркөмүн байкап алыстан.
Тепсебес үчүн талааны,
Тептегис асфальт салышкан.

Караанын серпип шиберден,
Карагай көккө тирелген,
Казга окшоп баскан ээрчишип,
Кайындар жээкке сүйөнгөн.

Болжолсуз көздү тоюнткан,
Поруму укмуш болушкан,
Апаппак болгон бетондон,
Боз үйлөр жасап коюшкан.

Жарыя салам элге мен,
Жаркыган ыйык жергемен.

Жакшынын жасап жакшысын,
Жакшы ээ жакшы эл деген?

Барганың ага барарсың,
Баркына жердин канарсың,
Сөөлөттүү бүткөн элди эстеп,
Сөзүмө назар саларсың.

ТОРГОЙ КҮҮСҮ

Чыңгыз Айтматовго

Учуп чыкты боз торгой,
Биздин тоолуу Мекенден,
Күмүш-Тоонун уурчугу,
Таластагы Шекерден.

Учуп чыкты күү төгүп,
Күн нурундай тамырлуу.
Учкун болуп жылыткан,
Көңүлдөргө жагымдуу.

Тарам-тарам жол кетсе,
Тарамдарын кубалап,
Тамшандырган окшоду,
Ташты дагы дувалап.

Кыйма-чийме жол кетсе,
Кыябын таап агылды.
Кара жердин тамыры,
Сыяктанып жайылды,

Кызыктырды дүйнөнү,
Кыргыз күүсүн кайырып.

Комуз болуп таңшыды,
Кылым ою чагылып.

Тээ ободон – бийиктен,
Тоо башынан күү чалып,
Күүсү такыр жап-жаңы,
Күн нурундай уурталып.

Ак таң атса чыгыштан,
Ак нуруна жуунду.
Адыр, түздүн бетине,
Ак таң болуп туулду.

Ак жаан менен майдалап,
Аралаша себилди.
Адырлардан, кырлардан,
Шүүдүрүмгө чөмүлдү.

Аска серпе суу акса,
Агымына кошулду.
Асмандаган бүркүттүн,
Канатында отурду.

Көк аскадан урулган,
Шарга тике атылды,
Көк чаар балык өңдөнүп,
Көп ташкындан ашылды

Жаркылдаса чагылган,
Жарыгына сиңилди.
Көк деңиздей толкундап,
Көңүлдөрдү чимирди.

Өйдө-төмөн жол жүрсө,
Желге күүсү жуулду.

Жел жетпеген кээсинин,
Армандарын суурду.

Күбүп жатса кайруусун,
Күүгүм чалгыс таң атты.
Күн учкуну орогон,
Күүсү элге жарашты.

Ай аскадан эңкейсе,
Айга жууду ойлорун.
А сыяктуу кыдырды,
Океандын бойлорун.

Элге айтты даңаза,
Элдин элдик күрөшүн.
Тукум улап из калар,
Үзүлбөгөн жүйөөсүн.

Ата менен баланын,
Элдин элдей кеңдигин,
Эне болгон чыдамкай,
Жер дегендин жердигин.

Эл менен да сүйлөшүп,
Жер менен да сүйлөшүп,
Таңшып жатты таңдан кеч,
Торгой салтын үйрөтүп.

Адам көзү жетпеген,
Кыз жүрөгүн аралап,
Кыз назигин сезбеген,
Суз жүрөктү жаралап

Сулуу бетке нур төккөн,
Сүйүү болуп кубулду,

Аза күткөн кемпирден,
Кошок болуп чубурду,

Калайыктын оюна,
Кан сыяктуу тарады,
Атасы өлгөн согушта,
Жетим болуп карады.

Каңырыгын түтөткөн,
Кара жерге үн кошуп,
Калайыкка таралды,
Кайруусуна муң кошуп.

Чал өкүрсө шолоктоп,
Сакал серпкен жаш болду.
Фашисттердин, кептелген
Алкымына таш болду.

Жесир калган келинди,
Жетим калган баланы,
Ала билип арманын,
Жер сыяктуу карады.

Күмүш саамай жаз болуп,
Көлкүгөнү наз болуп,
Толкундарда куланды,
Сүйүүсүнө мас болуп.

Чөлгө серпти бир туруп,
Көлгө серпти бир туруп,
Эл атынан сүйлөдү,
Элеп салды дүйнөнү.

Күү чачылды, күү жаады,
Күнү, түнү күү саады.

Күндө уккан кең дүйнө,
Күндө уксам деп суусады.

Жыл айланып жыл келсе,
Жылда күүсү артылды.
Булагындай сагынып,
Жер шары бүт талпынды.

Жаан өткөндө жаз күнү,
Жаңы нурдун ашыгы,
Жаан төрөгөн дүйнөгө,
Жазгы суудай ташыды

Чындык сырды сүйлөдү,
Чымыратты дүйнөнү,
Күү терметкен көңүлдөр,
Селкинчектей бийледи.

Жазга дагы урунду,
Кышка дагы урунду.
Торгой эмес тоо сайрап,
Жаткан өңдүү туюлду.

Боз торгойдун үнүндө,
Аска жүрдү кол жеткис,
Адамдардын тагдыры,
Чубай берди ой жеткис.

Обологон боз торгой,
Тагдыр элер элекпи?
Дагы учту оболон,
Дагы эмне демекчи?

Кыргыздын бир торгою,
Кыйла ашуу, белести,

Кыркып өтүп аз жылда,
Кылым менен теңешти.

Кылым демек, кылымдын,
Оюн айтты бир туруп,
Кыйын деген эң бийик,
Ашуусунан унчугуп,

Ал барбаган жер калбай,
Ал жетпеген эл калбай,
Аттай чапты дүйнөнү,
Айылына баргандай.

Чайпап өтсө күүсү анын,
Чыгыш менен батышты,
Түрдүү тилде тамшанып,
Таазим кылып жатышты.

Торгой дилин баштады,
Торгой күүсүн баштады,
Көп торгойдон кеч туулуп,
Калса дагы жаш жагы.

Көп торгойдун ичинен,
Бир башкача үн салып,
Күүлөп учту канатын,
Күн алкагын курчанып.

Кызык күүгө термелип,
Кызыл-кызыл жар калды.
Таңшыганы бөтөнчө,
Жардын сүрүн алганбы!

Кайруусуна серпилип,
Кашка баштуу зоо калды.

Ханга салам бербеген,
Зоонун сүрүн алганбы!

Келки-келки күү таштап,
Кең дүйнөнү байытты.
Улуулардын улуусу,
Угуп маашырланышты.

Кылымды бүт терметти,
Кагып торгой жүрөгү.
Жер шарына айланды,
Жай алуучу түнөгү.

Кубулжутуп сайраган,
Тыңшай берип торгойду,
Толкуганы бүтпөгөн,
Элим торгой болбойбу.

Мукам күүнү шимирип,
Жерим торгой болбойбу.
Аны тапкан Ала-Тоо,
Балким... өзү торгойбу!

КӨЛ КАЗАЛ

Эс тарткан кезден байралып,
Эркиңе тагдыр байланып,
Көз көргүс алыс жүрсөм да,
Көңүлүм сага айдалып,

Сагынган Ысык-Көлүмсүң,
Сайраткан тилди жөнүмсүң.

Сайратаар көркүң болбосо,
Саа санаа кайдан өрүлсүн.

Көргөнү келип жыргалың,
Көп эле сени ырдадым.
Татканы келип жыргалың,
Тамшанып далай ырдадым.

Шарына кирдим агылып,
Толкунга тулкум чабылып,
Көбүктө жүрдүм канча ирет,
Көлбүгөн сууга малынып.

Канчалык көрсөм танбадым,
Кагуулап жерип чанбадың.
Кумуңа далай кактанып,
Кумарым канып чардадым.

Тереңиң абдан тереңсиң,
Кенениң абдан кененсиң.
Келберсиген сулуу кыз,
Нурунан бүткөн белемсиң.

Тунуктан ашкан тунуксуң,
Тазадан ашкан тазасың.
Талпынган бала өңдөнүп,
Тамаша куруп жатасың.

Шыркырап кумга чабылып,
Чабылса жарык чагылып,
Серпиле түшсө шибери,
Богокко бермет тагылып.

Көкүлдөй болуп жайылып,
Саамайдай желге чалынып,

Ай, жылдыз жатат карытып,
Ай, Күнгө жүзү малынып.

Көбүгүн күчөп көбүртүп,
Күү төрөп күүсүн элиртип,
Жомоктон бүткөн кел жатат,
Көргөндүн көөнүн семиртип.

Агымы ташка бышылып,
Арыктап жээги жышылып,
Желп эте түшөт көйнөгү,
Жыпкыга тийсе кысылып.

Таштарга серпе атылып,
Таруудай болуп чачылып,
Көйкөлө түшөт бир туруп,
Көбөөлгө көйнөк жашырып.

Таң аткан кезде сөгүлүп,
Таптаза кумга өбүлүп,
Көзүндөй каухар шакектин,
Көл жатат ойдо төгүлүп.

Түш болгон кезде жалтылдап,
Жакуттар чачып жаркылдап,
Агарган толкун сүрүлөт,
Ак канат болуп шартылдап.

Күн чалса акак жагылып,
Ысык-Көл ойнойт жарылып.
Шакекке окшойт перизат,
Колуна жүргөн салынып.

Чарпылып жээги таштарга,
Чачылып нуру аскарга,

Көмкөрүп койгон эмедей,
Көмүлүп жатат асманга.

Агара түшүп жондонуп,
Аңдыган өңдүү комдонуп,
Айнектей кээде быркырайт,
Агымы алтын тор болуп.

Ачуусу келет бир туруп,
Атырылып жулкунуп,
Аркада калган кылымдар,
Арманын козгой унчугуп.

Кез-кезде муунат тумчугуп,
Толкундун уурту чулчуюп.
Кез-кезде ырдайт күн-түнү,
Кез-кезде тымат сыр тунуп.

Шарына шарды өңөрөт,
Шарпылдай кулап жөнөлөт.
Тултуя түшүп кай күнү,
Түбүнө ойду чөгөрөт.

Сабаса жамгыр чөлмөктөп,
Шар кулайт шарга эмгектеп.
Ар кайсы жылга буркулдайт,
Айкыра суусу дөңгөктөп.

Жылгадан жылга артылат,
Кыяндар күчөп шаркырап.
Ар өзөндөн аккан суу,
Көлүмө учат заркырап.

Ташкындуу суулар шар аккан,
Карагай аккан, сал аккан,

Сүйүү да аккан, кан аккан,
Кылымдардын баары аккан.

Серпиле шарга ыр аккан,
Бир түгүл шордуу ый аккан.
Кылымды кылым тебелеп,
Кылымга күбө сыр аккан.

Жээгинде кимдер баспаган,
Өмүрү кимдин акпаган.
Өзүңөрсүңөр аккан суу,
Өмүрүн таза сактаган.

Тойлордун көрдүң түрдүүсүн,
Ойлордун уктүң сүрдүүсүн.
Кууша бердиң сен дагы,
Кубалай чапса түндү күн.

Өрүшүң ордой мал акты,
Өмүрү кемип эл акты.
Өчөшкөн окшоп кез-кезде,
Өкүмү күчтүү сел акты.

Чырпык да сенден көгөрдү,
Чымчык да сергип төрөлдү.
Кылымды кырккан жар кылып,
Кырсык да сенден төрөлдү.

Ар жылга сайын бир өзөн,
Айлана көлдө миң өзөн.
Артыла берет көркөмү,
Ар өзөнгө түнөсөң.

Акактай суусу таптаза,
Бир бүтпөс ырдап мактаса.

Купулга толбос анчалык,
Кой болуп келгө акпаса.

Адырлар, кырлар, жылгалар,
Адыр мал, кыр мал, жылга мал.
Карагай, арча чаташкан,
Ай тийбес далай жылга бар.

Кооз экен үчөм Кой-Суулар,
Козгогон ойду ой суулар.
Каптатып коюп жээгине,
Чубактап жатат койчулар.

Койлору кайсы, таш кайсы,
Колоту кайсы, саз кайсы?
Ак чууда болуп көбүрөт,
Кой жаткан далай ак тайпы.

Ар бирин жазса миң дастан,
Аска-зоо башын ким баскан?
Айлана чалып көл көркүн,
Айтуучу ким бар бир баштан?

Талдуу-Суу менен Өрүктү,
Тартылган сайма көл үстү.
Кой акса беттен тиктейсиң,
Көргөндөй аппак көбүктү.

Карасаң көңүл ырдаган,
Жети-Өгүз, Аксуу, Жыргалаң,
Кайнаган ысык арашан,
Канчалык адам жырдаган.

Көк-Жайык менен Түргөндү,
Көрдүңөр бекен гүл кенди?

Күн жүрсөң жылдык дем берген,
Күлүңдөп жаткан дил кенди.

Кереге-Ташы кереге,
Керемет тура эңеле,
Уук сайып, түндүк көтөрсө,
Үй болот бир зор дегеле.

Баа жетпейт айтса Киндикти,
Абасы асыл эндиктүү.
Асманы сонун көрүнөт,
Ачкандай болуп түндүктү.

Тоң менен Тосор бир салаа,
Тоолору жатат миң салаа.
Ой, кырын жүрсөң аралап,
Ой туулат сага миң талаа.

Ким гана билбейт атагын,
Койсары, Чолпон-Атанын,
Ал менин өмүр дүкөнүм,
Ал менин бүтпөс казалым.

Санташы менен Каркыра,
Саматкан көңүл жай тура.
Келтире кооздоп ырдаса,
Көп дастан жатат айтууга.

Түндүгү менен Түштүгү,
Батышы менен Чыгышы,
Биринен бири артылган,
Кыргыздын бүтпөс ырысы.

Жери да түгүл асманы,
Асманы түгүл аскары,

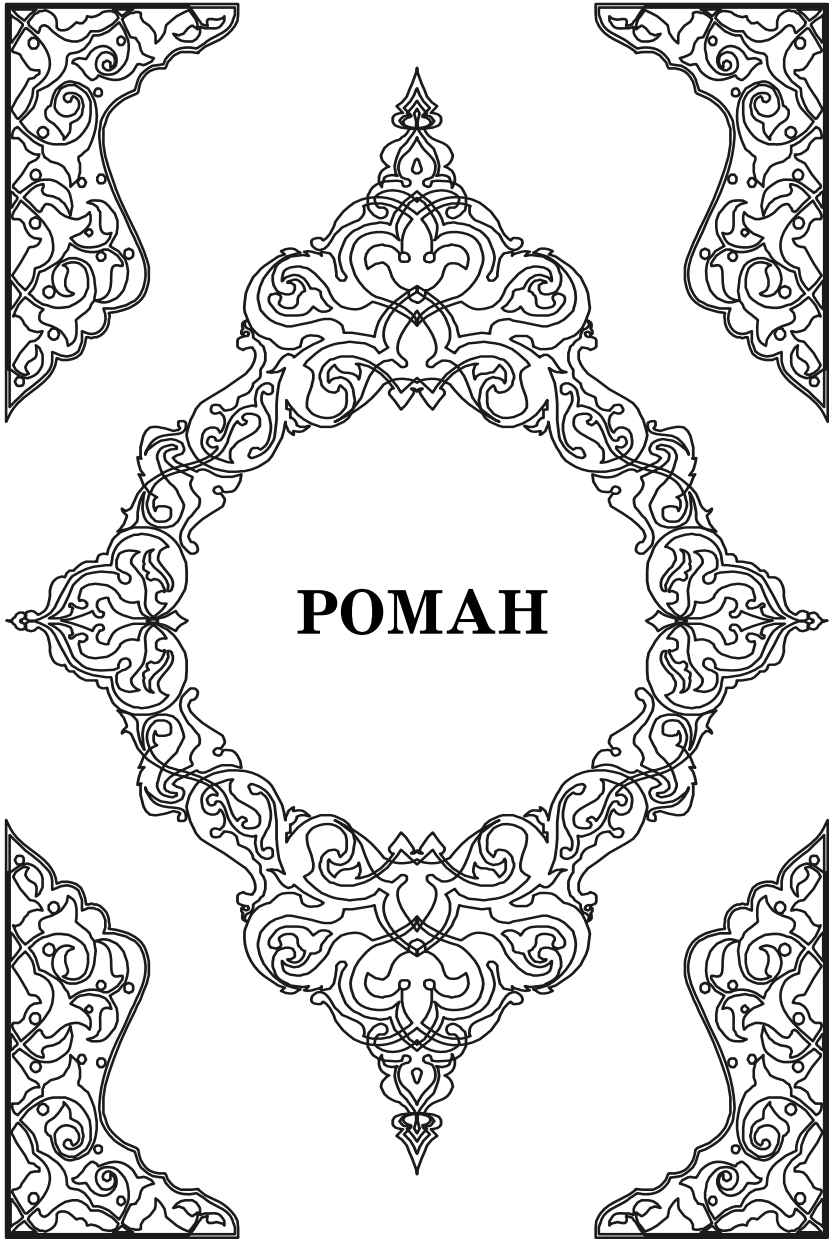

Айныбас байлык эмеспи,
Асмандап жаткан ак кары.

Кендер көп мында каза элек,
Сырлар көп али ача элек.
Аска-зоо жатат менменсип,
Адамдын буту баса элек.

Ушунун баарын көл дейбиз,
Элеген кыргыз эл дейбиз.
Энедей турса күлүңдөп,
Канткенде самап келбейбиз.

POMAH

ТАРЫХ ЭСТЕЛИГИ

(документалдуу, тарыхый роман)

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

1

Тоого жармаша түшкөн кыштактын чет жагындагы аңчадан үч күндөн бери бир жоору куйрук чоң кетмен өйдө-ылдый сороктоп, кезегинде андан бүткөн бою баткак болуп, өзү күнгө аябай күйгөн, тыгырчыгынан келген жигиттин көөдөнүнө дейре көрө калып ары-бери өткөндө Уркуя эриксизден ага көз кырын салар эле. Анткени ал жигит Уркуянын дал ары-бери өтчү жолунда болчу. Эртеден кечке чейин бир тынбай лакылдата кетмен шилтеп, кезегинде гана аңдын жээгине отура калып бирдеме жал-малаган болбосо, оңдуу тыныкканын көргөн жок.

Түш ооп бараткан. Айлана күн аптабынан көлкүп эрип кетчүдөй булоолонуп турат. Кыштак элинин ишке жараганы талаада, иште. Кемпир-кесек, бала-бакырлардын бирин-сериндери гана көчөдө болбосо, калгандары чээнге кирип кеткендей тым-тырс. Демейде мобу кыштактын чет жагындагы тектирде күрөшүп күч сынашып, бирин бири жеңип, биринен бири жеңилип, бирин бири тукуруп, кайраштырып жатчу чурулдаган үйлөр да жок. Ысыктанбы, жумуштун катуулугу себеп болуп эне-аталары үйүндөгү болгон бардык күчтү жумшоого тыры-

шып талаага айдашканбы, деги балдардын демейдеги оюну да басылып, айыл ичи көңүлсүз көрүнөт.

Уркуя так күндөгү каадасынча ысыктын кайнап турган кезинде эки чака сууну апкечке ийиндеп, бир кара чайнекти колуна кармай декилдей желип келатты. Апкеч солк-солк этип кыз баскан сайын сынып кетчүдөй ийилет. Чакалардагы суу мелт-калт болуп чайпала, кээде бир-эки ууртамдайы жарк этип төгүлүп кетип барат. Андай ысыкта так ошо бир ууртам суунун төгүлүп калышы да аянычтуу көрүнөт. Кыздын бели так өзү суу ийиндеп келаткан апкечтей солкулдап ийилет. Кээде чаканын оогон жагына бурала түшөт. Эми жыгылды дегиче болбой, карасаң, ал дагы эле декилдеп кетип баратат.

Уркуя так ылай ийлеп жаткан жигиттин жанына келип чакаларын жерге койду. Жигит ал кезде үч көздүү чоң калыпты бир жипке туткасынан байлап алып жан алекетке түшүп кыш куюп жүргөн. Жигиттин бети-башынан тер мончоктоп куюлуп жатат. Аны аарчып коюу да эсинен чыккан. Бардык санаасы кечекиден көбүрөөк куюу.

Калыптагы ылайды көңтөрүп, калыбын ыкшап-ыкшап туруп көтөрүп алганда, кыш түспөлдүү үч ылай жалтырап калды. Уркуяга көңүл салган жок, кайта эле калыбын жибинен сүйрөгөн бойдон андагы ылайга карай жөнөп калды. Аңга кирип калыпка ылайдан дагы салып жатканда Уркуя «бул аңдын ичи кандай болду экен?» дегендей түрдө барып карады. Аңдын ичинде уюткан ылай эң көп экен. Жалгыз өзү мунун баарын качан куюп бүтөрүн ойлоп кыз саал зааркана, жигитти аяй түштү. Жигит кетменди батыра-батыра шилтеп, заматта калыптарды толтурду. Дагы таштап кайта келатканда чакадагы суу көзүнө чалдыкты. Өзүнөн өзү тамшанып алды. Анын кебээрсиген эриндери мурдагыдан бетер куудурап, ал түгүл желкиси бардай, кесилип кеткендей көрүндү, кыздын көзүнө.

Жигит суу суроого батына албай кылчактап аңды карай аяк шилтегенде:

– Суу ичип алсаңыз, аке. Ушу ысыкта суусадыңыз го,
– дей салды кыз.

Анын шыңк эткен үнү ушунчалык жагымдуу угулду. Жалт артына карай берген жигиттин көзүн Уркуя эми гана даана көрдү. Бадырайган чоң керек мээримдүү тиктеп, чын айтасыңбы, же тамашалап жатасыңбы? дегендей суроолуу болчу. «Сен кайдан чыга калдың?» – деген эмече жигит заматтын ортосунда кыздын башынан аягына чейин көз менен бир серпип өттү. Мапмайдалап өрүп, учтарын бирдей ак учуктаган кыздын коңур чачтары асты артына чачылып, кызыл чийкил өңүнө дегеле кынагандай келишип турду. Кайкыраак мурду, сүйлөөгө эле беленденгендей жука эриндери, шумкар кашы бир бирине куюлушуп, өзүнчө бир жаратылыштын көркүн түзөт. Эскирип калган менен таза жуулуп, жакшы тапталган карала шайы көйнөгү, аны чыпыйта кармап турган кара сатин чыптамасы деле жарашыктуу болчу. Жылаңайлак бутунун жондорунда чаң турду. Узун ыштанынын багелегинин учу бырышып, арка жагы саал кайрылып калган. Кыз жигиттин көзүнө деле кичине көрүнгөн менен баш териси тирүү, өзү сезимдүү экенин байкады.

– Чоргодон жутсаңыз, аке!

Шыпылдап-ыпылдап кыз чайнекти жигитке алып жетти. Жигитке ушул тапта так ошондой мамиле керек белем, сууну чоргодон кылкылдатып жутуп кирди. Чайнектеги суу барган сайын азая берди. Ал канчалык көп жутканына, берген суусу жакканына ыраазы болгон кыз аппак тиштерин жаркырата жылмайды. Беттери албырып кетти. Суусуну канганча ичип, чайнекти жигит ээсине берди.

– Опкокток кылып, баарын ичип алдым көрүнөт. Ысыкта убара болгон эменди...

– Тамактан өксүсөк да суудан өксүй элекпиз го. Таман жыртылмак беле, дагы бир чуркап барып келем, ушу турган жерге. Дагы ичсеңиз.

Өзгөчө «дагы ичсеңиз» деген сөз жумшак, жылуу чыкты. Кызды жалт бир карап алып, жигит ишине кетти.

Кыз азга көз жүгүртүп турган соң чакаларын көтөрүүгө киришти. Солк-солк этип декилдеп бараткан кызды жигит аздан кийин өзүнөн бир топ алыс жерден көрдү. Ошо бойдон жигит ал кыз туурасында ойлогон жок. Ал түгүл эсинен чыгып да кетти.

2

Эки чака, бир чайнек көтөрүп кыз кирген үтүрөйгөн боз тамдын ылдый жагындагы боорчодо бир ак эчки аркандалып турчу. Огород боюндагы тосмого жармаша чыккан өлөң чөптүн терисин тетири аңтара эбак оттоп бүткөн белем, бой тирешип катары менен турган калдайган төрт түп акескенин билегине жармашып, тишинин жетишинче кабыгын аарчый, кемире берчү. Уркуя деген жанагы кыз ал эчкини күнү кечке далай мертебе которуп аркандап, бирде андан, бирде мындан көрүнүп көңүл салбаган оюна койбой жигиттин көзүнө чалдыкчу. Так эле энесине окшогон эки ак улакты жарыштыра жетелеп келип түштө бир жолу, кечинде бир жолу азыраак гана сала берип, ийер замат тартып алып саап жиберчү. Эчки саалып бүткөндө улактарды коё берчү. Эки улак ак эчкинин эки жагынан кирип түрткүлөп эмчү. Алардын «ык-ык... макак-макак» деген үндөрү кезегинде жигиттин кулагына дапдаана угулчу. Эчкиден колу бошогондо кыз дайым огороддо жүрчү. Үй ичинин бардык жумушу анын мойнунда өңдөнчү. Ошондуктан бул үйдө келин да, ишке жарар уул да ошо экени байкалчу.

Жигит ылайдын эң акыркысын калыптап таштап кайра тартканда күн алоолоп батып бараткан. Эки улагын ээрчиткен ак эчкини жетелеп үйүнө кирип кеткен кыздын артын гана көрүп калды. Мындан мурун деле жигит аны көргөн. Жанынан бир күндө нечен ирет өтчү. Көп өткөн кишилердин бири катары байкас алчу эмес. Эми эмнегедир карагысы келди. Аркасын, анан өзүн эмес, эки улагын ээрчиткен эчкисин көрүп калганына ичи ачыша түштү.

Эмне үчүн антти? Аны менен жарытылуу сүйлөшкөн деле жок. Аты-жөнүн да билбейт. Бир гана жүз көрүшүп отурат. Баса десең! А балким... ырас эле... а-а, Колдош дей турган бул жигит так ушу жыйырма алты жашка келгиче такыр кыз менен бетме-бет келип сүйлөшпөгөндүктөн болуп жүрбөсүн? Ырас эле кыз менен сүйлөшүү, колукту алуу анын үч уктаса түшүнө кирчү эмес эле да. Оюна келген менен колукту алууга чамасы кана? Өзү минтип көрүнгөндүн кышын куюп, колегин коюп, дубалын салып, дагы ошол өңдүү табылган иштерин иштеп, «бөдөнөнүн үйү жок, кайда барса бытпылдык» деген мисал бүгүн мында болсо, эртең анда болуп, кара жанын карч уруп, бир оокаттын айынан шарда калкылдаган чамындыдай болду го. Бир тууганы Маткурбан деле итке минген бир шордуу.

Колдоштун оюнда а деле, бу деле болгон жок, кыздын мээримдүү мамилеси жагып калды. Аны бир тууганынан жакын сизди. «Дагы ичсеңиз» деген сөзү кулагынан кетпей туруп алды. Ооба, ошол сөз жигиттин деле түпкүрдө катылып жаткан адамдык сапатын ойготту. Ал суу эмес, суусунду кандыруучу мамиле берип кетти. Мындай жылуу жумшак мамилени жигит такыр көрө элек болчу.

Эчки аркандаган темир казык унут калган экен, ошону алганы келген Уркуя батыш жактан баягы жигитти көрдү. Ал эки колун аркасына алып катып калыптыр. Баягы тердеген, баткак болгон чамбыл ала бою бүтүндөй алтынга айланып кетиптир. Ошондо далай кылымдан бери кебелбей, дүйнөнү көркү менен кооздоп, айланага тегиз көрк чачыраткан бир алтын жигитке окшоду. Жигиттин анык өз көркү бая чамбыл ала булганып баткак менен алек болуп жаткан эмес, так ушу окшоду. Ирмемде кыз көз кырын салып, ошол замат көз кырынан кетирди. Кыңылдап ырдаган болуп үйүнө кетти. Аздан соң огород жакта чымын-куюн болуп чуркап, андан-мындан бир көрүндү. А-а-а, тетиякка куураган бак-дарактардын сыныктарын терип койгон тура. Кичирээк көтөрүм отунду деле эптүү көтөрүп алып кайра тартып келатпайбы!

Кыз андан соң көрүнгөн жок. Колдош баткак жабышкан бутунун жалкындарынан эпсиз, иретсиз издерди жол чаңына калтыра басып кожоюндун үйүнө кетти. Кожоюн деген менен бай деле эмес болчу. Өз оокатына тың орто дыйкан болчу. Аны айылдагылар Мерген аке дешчү. Мергенчилик кылып аты чыкканынан эмес, жаш кезинде ичкиликке ооп кетип, кайда ичкилик болсо, кайда кумар ойногон үй болсо аңдып барып алардын арткан-калган кешиктерин ичип жүргөндү адат кылып алыптыр. Кийин Алтынай деген башы ачык аялга үйлөнүп, ошондон кийин багы ачылган имиш. Ошо ар кайсы ичкилик ичкен үйгө аңдып, барып акча төлөбөй ичкендигинен улам «мерген» атыккан. Эми анын атын эч ким билбей, бардыгы эле Мерген дешет. Мергенден эркек бала жок. Эки кызы бар эле, эки жакка күйөөгө берип, эми зайыбы экөө үйдө калды. Үч жылдан бери Мерген белим ооруйт деп бураңдап басалбайт, ылай ийлеп, кыш куюу мындай турсун, короо шыпырып коюуга жарабай, саны бар, сапаты жок болуп турган кези. Болбосо мындай кышты өзү эле куюп алчу эр болчу. Ошо уулап арак ичип жүргөн күндө деле эмгектен кайткан жан эмес.

Үйдүн жанындагы чөөттөгү сууга күндөгү каадасынча Колдош баткак болгон бутун жууп, эрикпей абдан тазалай кетти. Күндө келип бутун жууй берип, анын үстүнө көчөнүн желге учкан чаңы каптап чөөттүн суусу сар каймактап турат. Суу эле аты болбосо, суюктугу эле дебесе, ылайдын өзү. Суулугунан гана буттун баткагын кетирет.

– Колдош! А-ай үкөм!

Саал кысырандай сүйлөп үйдөн чыккан Мергендин үнү. Ал эми бир жакка жумшайт. Өзү такыр үйүнөн карыш жылбаган киши. Бирөө бирдемесин алып кетип кайтарбаса да, бирөөдөн бирдеме сураса да, жумуштан кайтар замат Колдошту жумшап үйрөнүп алды. Айтканына көнбөсө, барбай койсо ага арнаган тамагын бербей койчудай түрү бар. Колдош чарчап турганына карабай, тигинин улуулугун сыйлап, каякка жумшаса жүрүп кетет.

Эми дагы кайда жумшар экен? Ана, бир жак жамбашына салмагын салып ийреңдей басып Мерген келатат. Баягы үн чыгарганы бойдон унчуккан жок. Ал унчукпай келет. Жуп жеткенде тамагын жасап бир эки мертебе какырынып-түкүрүнүп алат. Анан жигиттин теке маңдайына барып турат. Тиги жуунуп, тазаланып бүткөнүн жакшы байкайт. Качан жуунуп болгондо, суудан четтей бергенде гана айтарын айтат. Эми дагы ошентти.

– Балтаны апкеле кой, үкөм. Моу Уркуянын апасы апкетти эле, кайтып бербеди. А-а ай Уркуя! Алганды унутпаган буларга не болду? Апкел деген кезде апкелчү эле, буларга не болду? А-а, Уркуя! О-ой, Бүбүкан! Жу-ма-бай!

Мерген бая түштө суусун кандырып суу берип кеткен кыздын үйүн карап бакырды. Анын үнү Уркуяларга тургай, жанындагы Колдошко араң угулду.

Колдош жым дей түштү. Тиги киши дагы кыйкыргыча жүрүп калды.

Уркуянын үйүнө киргенде кичинекей карала күчүк Колдоштун астынан тосуп чыкты. Деле ээсин көргөн эмече, аябай сагынып калгансып астына бир чыкса, артына бир чыгып, жата калып бутун жалап-жуктап жиберип, ойноого кыялданып жатты. Колдош күчүккө капар салбай түз эле каалгага барып, эшик астынан кыйкыра кетти.

– Үйдө ким бар? О-о, үйдө киши барбы?

Үйдөн бая түштө сууга кандырып кеткен кыз чыкты. Жигитти көргөндө саал жымырыла түшүп артына чегинди. Ошо арты менен басып отуруп үйгө кирди да, аздан соң узун бойлуу, карып калса да сулуулугу кайта элек калдайган бир зайыпты ээрчите чыкты. «Бу жигитти кайдан көрдүм эле?» – дегендей түрдө аял Колдошту таңыркап карай берип токтоду. Алды менен келген жумушун өзү сүйлөсүн дегендей үмүттөндү белем, бир азга унчуккан жок. Жигиттен сөз чыкпады. Улуу кишиден мурун озунуп сүйлөөдөн тартынганы байкалып калды. Аңгыча:

– Арбаңыз, – деди жигит.

– Бар болуң. Келиң. Сизди... Бу жигит биздин айылдыкпы, Уркуя? Курган жаным, тааныбай жатамбы? Баягы көз кайда. Кириң. Өтүң төр жакка. Уркуя, мейманга...

Уркуя үй ичин иретке келтирүүгө, тиги конокко көрпө жаюуга жөнөй бергенин байкап, убара болбосун суранды жигит.

– Убара болбоңуз. Бирпаска гана келдим. Мерген акемин балтасы бар экен.

– Уркуя! Берип келген жок белең? Бечара кесел эме, капа болгондур ээ. Таарынып калгандыр ээ. Бере гой балтасын тезирээк таап. Чурка бу мейман баланы убара кылып көтөртпөй өзүң жеткир. Буюмду алган киши өзү алпарган жакшы. Ошент, кызым! Так болуп үйрөн. Кир, уулум, мындай үйгө. Көчүк басып отуруп кеткен оң, мынча кирген соң.

Бул зайыптын аты Бүбүкан. Уркуянын энеси. Анык үзүлгөндү улаган, жыгылганды желөгөн адам. Колунда жок болгон менен кабагым-кашым дебей, үмүт менен оозанып, үмүт алга жетелеп келаткандардын бири.

– Убара болбосоңуз жакшы эле. Бара берейинчи, апа!

– Кыргызда, «куттуу үйдөн кур чыкпа» – деген макал бар. Жашы болсун, кары болсун коноктун иши конок. Сен чоочун көрүнөсүң балам. «Үйдөн кырк кадам алыстаганда адам мусапыр», – дечү карылар. Мергендин кышын куюп жаткан баласың го болжолу?

– Ооба.

– Уккам, уккам. Салынын баласы турбайсыңбы?

– Ооба.

– Каржайган бул катын үйдө жатып эчтемени аңдабайт деп ойлобо, балам! Айлыбыз эки болгон менен санаабыз бир болуп, кезинде Салы менен менин эрим алыш-бериши бар болчу. Алыш-бериш дегенде дүнүйө деп ойлобо балам. Салы да лакылдап иш издеп, менин кожоюум да лакылдап иш издеп жүрүп табышкан экен. Силер баласыңар, аны кайдан билесиңер. Кезегинде аталамды кымыздан жакшы көрүп ичкен болчу сенин атаң. Өлгөн тура.

Ыйманы жолдош болсун, бейиши болгурдун. Дува кылып коёюнчу, – деп байбиче ичинен бирдемелерди айтып эриндерин бүлкүлдөтүп азга турган соң кол жайды. Колдош да жайды колун. Экөө тең бата кылышты. Атасын тааныганы Колдошту анча-мынча кубандырып койду. Жигит саал жашый түштү. Эмнеге жашыганын өзү да сезбеди. Атасынын жакшылыгын эскерген дүйнөдө киши бар экенин өз көзү менен көрүп отурган үчүн ошенткендир... Балким, өзүмдөн башка киши атамдын жакшылыгын байкачу эмес деп ойлогон оюнун жалгандыгын, атасы чоңдук менен болбосо да, эмгек менен белгилүү экенин эскерип, толкундап кеткендир...

– Салыдан канчасыңар? Маткурбан беле? Дагы бир уулум бар дечү. Маткурбан болуу керек? Барбы? Оозунан түшүрчү эмес балдарын. Бияк-тияктан кара жанын карч уруп жүрүп тыйын-тыпыр тапса көйнөк-көнчөк сатып алып маа көрсөтөр эле. «Муну Маткурбаныма алдым. Муну Колдошума алдым. Туура эле келер. Менин көзүм көз эмес эле чен», – деп байкуш карс-карс күлүп калчу. Кайран киши, а дагы өтү дүйнөдөн. Маткурбан кайда? Анын оокаты кандай?

– Жакшы.

– Болсун, болсун. Мергендин катынынын колу ачык эле, тамактан өксүнткөн эместир. Кесмени чоң ууртасаң, Мергендин кабагы бүркөлөт. Сүт менен бүткөн сөөк менен чыгат тура. Бала кезиндеги адаты калган жок.

Бүбүкан апа ар бир сөзүн таптай сүйлөй да берди, дасторкон жайып, үйүндө болгон даамын жайнатып төгө да берди. Кызыл ала чыт дасмалга жыйырма чакты нан таштап, өрүк-мейиз төктү Корго көмүп койгон чөөгүнү бар экен, чай апкелди. Таза эле турган чыныны аябай суу менен жууп, ак майлык менен мисилдете сүрттү. Анан чынынын түбүнөн гана кылып көк чайдан куйду да, жигитке сунду. Чай сунганда килейген күмүш билериги жарк эте түштү. Бүбүкан апа өткөн-кеткенден кеп салды. Анын айтымына караганда боорун жерден алып баса башта-

гандан бери эмгек менен, жакырчылык менен алышып келаткан киши. Быйыл кышында жалгыз эчки сатып алышкан экен. Анысы да эгиз тууп коюп, кактап саагандан тартынышат имиш. Антсе да бир күндө бир маал чай катык болуп, тамыр тарткандын иши тамыр тарткан деген сөздү эки үч мертебе кайталады.

– Мерген там салдырам деп жүрөт. Тамын сен көтөрөсүңбү балам?

– Билбесем. Ага сүйлөшкөн эмеспиз. Кыш куюп берүү милдетин эле алгам. Көтөр десе көтөрөбүз да, – деди Колдош чыныны жерге коё берип, жер карай, Бүбүкан энеден иймене сүйлөп.

– Бир терезе, бир каалга сатып алып, шордуу Мерген кыш куйдура баштады. Устун жок, чабактар жок. Дагы тамга керектер жок. Там салат деген ушу деп көздү жумуп алып киришкени кызык. Алтынай акылдуу катын. Кой деп безилдесе Мерген болгон жок. Балканактай болгон уюн тарс базарга сатып жиберип, эми кылган иши ушу. Уюнун жарым пулун да чай-чамак деп жоготуп алды белем. Иштин көзүн тааныбаган жакшылыкка алпарбайт. Эми а-а деп сүтсүз аңкайып отуруп калышты.

Шыпылдай басып Уркуя келди. Үйгө кирер замат ал ишке киришти. Апасынын астындагы бошоп калган чыныны ала коюп чай куйду. Чуркап эшикке кетти эле, аздан кийин таза жуулган үч-төрт алма алып кирип меймандын астына койду. Кызынын билгичтигине ыраазы болгон эне салабаттуу жылмайды. Кары да болсо анын келберсиген сыпаты азыр ушунчалык мээримдүү, сулуу көрүндү.

Чай ичилип аяктап калганда тыштан зоңк-зоңк эткен үн чыкты. Ал үндү укканда кыз энесин жалт карады. Энеси капарына албагандай, сыр билгизбегендей болду. Аңгыча алиги үн дагы чыкты.

– Каңкылдап эле күнүгө кулак мээни жейт, – деп кыз күңк эткенде, Бүбүкан апанын кабагы саал чытыла түшүп жазылды.

– Кой кызым, улуу кишини антчу эмес.

– Улуу киши болгондо, анан, ушунуку жакшыбы? Күндө үч-төрт мертебе...

– Кой балам. Урушса урушат. Улуулардан тил уккан эчтеме эмес. Ошо бойдон кыз жым болду. Аңгыча балпактаган ак ыштан кийген, көкүрөгү ачык ак жибек көйнөкчөн, эки шайы жоолукту соорудан өдөрөктөн бошурак курчап салган бир калдайган ак сакал карыя келди. Такырайта чачын алдырган башында жапжаңы кара ла топу. Тоо текенин мүйүзүнөн кынаптап жасап, бетинин баарысына күмүш чеге, күмүш оймо-чийме түшүргөн кооз таяк таянып эшик алдына тура калган кишини Бүбүкан апа изат менен үйгө чакырып тура калды.

– Арбаңыз, Ажы аке! Үйгө кирип чай ичиңиз, Ажы аке! Ажы аке үйгө кирүү, чай ичүүнү ойлободу. Таягы менен келген жагын карай абаны жара шилтей берип жоон үнүн зоңкулдатты:

– Бу сенин эчкиң жесин деп тиккен болсом да?!..

Ажы аке сөзүнүн артын жутуп, муунуп токтоду. Бүбүкан эне далай сөз менен айтып, эчкиси бир эле жолу киргенин, эчтемесине зыян келтирбегенин, эми гана жеткенде Уркуя барып кайрып айдап келгенин өтө жайлык менен түшүндүрдү. Ажы аке анын сөзүнүн бирин уккан жок. Капкайдагы өткөн-кеткенди козгоп, ал тургай Бүбүкандын жарыбаган турмушу, бактысыздыгына дейре кордоп терип-тепчип жиберди. Чалдын сөзү сөөгүнө өтүп кеткенде Бүбүкан апа ордуна турду. Түз эле эшикке чыкты. Ажы деп аталган тиги кишинин үйүн көздөй басты. Аны менен кошо Колдош, Уркуялар барышты.

– Кана, көрөлүчү, канча жерин биздин эчки жеп жиберген экен. Чындап эле бүлүндүрүп жиберсе жыгылыштуу бололу. Зыян келтирбеген болсо, бир элбиз, эртең эле жүз көрүшөбүз, калыстык кылыңыз. Көп эле каарыңызды төкпөнүз, Ажы аке! Сизди алтындан, бизди жезден жараткан эмес кудай. Баарыбыз тең эле энеден чыкканбыз, Ажы аке ушунчалык дүнүйөнүз турат, эгиниңиз бир жактан, малыңыз бир жактан, соодаңыз бир жак-

тан жүрүп турат, Ажы аке! Чечилип кетип тиш тийсе тийип койгондур, эчки деген мен эмес да Ажы аке! Алмаңыздын бир тиштем кабыгын ушунчалык сөз кыла турган жөнүңүз жок эле, төрт күндөн бери чырдын аягы суюлбайт, деги көрсөтүңүзчү. Ошончолук эңшерип жиберген болсо төлөйлү дебедимби.

Бүбүкан байбиче Ажынын үйүн карай басканда Ажы Жумабайдын короосуна кирип, арылай баскан. Жоготкон бирдеме издеп жүргөнсүгөн. Бир маалда анын үнү дагы зонкулдады: – А-ай Бүбүкан! Бул эмне? Айткам, болду болбоду, ушулардын колунан келди дегем. – А-ай бул эмне? Алиги сокур эриң кайда – Жумабай! Бир көзүн бир көзүнө теңеп коёюн, кайда алиги?!..

Ажы таяктын учуна бир кара теринин үзүндүсүн илип көтөрүп алыптыр. Калдаңдап шашып келатат. Бардык жагын текши кылып чолок кырктырган ак сакалы диркиреп, эмне дегени билинбейт, жөн эле булдур-булдур эткенсийт. Оозунан ак ит кирип, кара ит чыгат.

Жакындан келгенде теринин үзүндүсүн таягы менен кошо жерге бир чапты. Жолдун, шылтоо таппай араң турган борпоң чаңы бурт этти.

– Атаганаңдын агзыга...мынабу не? Мунун атын эмне дейт?

– Онубу? Тери дейт. Эмне болуп кетти, мынчалык бакылдап?

– Ким уурдады десе?! Кандай кара шайтан үйүбүздү аралады десе?! Төлө теримди!

– Сиздин териңиздин кереги жок мага. Этяттык менен сүйлөнүз. Арык болсо арыктырбыз, ач болсо ачтырбыз, акыры уурулук дегенди билбейбиз. Сиздин териңизди алып, короого тытып салыш биздин колдон келбейт. Баягы кан ичкен заманыңыз жок, этияттай сөгүңүз. Керек болсо барчу жерге барып коём?!

– Бар! Колуңдан келгенди аяба! Айт, ошо барчу жериңе, Ажы деген ажыдаар чыкты де! Төлө, ага чейин мою терини.

– Сиз эмне деп турасыз, терини уурдап алган мен болсом, аны короого тытып саламбы? Керекке жаратпайымбы бир. Эмне деп жок жалааны жаап отурасыз?

Ушу жагын Ажы ойлогон эмес окшойт, мизи кайта түштү. Эмне деп дагы жалаа жабууну оюнда издеп жатты. Акыры деги тапты окшойт:

– Итиң уурдаган. Ит сеники. Же итиңи өлтүр, же төлө, – деди.

Итим жок. Тырмактай күчүгүбүз бар, ал тери уурдамак түгүл куюп берген жарманы араң ичет. Эмне деп турасыз?

Тери жөнүндөгү жаңжалды тып баскан так ошо Ажы дегендин сары тайганы болду. Ажынын үйүнөн бир жилик эт көтөрүп локулдай желип огороддун жээги менен өтө берди. Аны көрүп калган Уркуя:

– Тигине апа, тигине, өз тайганы жептир! Этин көтөрүп баратат. Ажы акемин этин көтөрүп баратат, – деп жиберди. Ак каштары самсаалап басып турган көк көзүн Ажы алайта ачып алып тайган жакты карады да, башын жерге салып басып кетти.

– Уруят заман дейт. Кедейлерге теңдик тийди дейт. Булар дале каныбызды минтип соруп жатат. Качан бир эркин дем алар күн келер экен, – деп Бүбүкан апанын каңырыгы түтөп үйгө карай басты.

Апасынын бул сөзү Уркуянын көңүлүндө калды. Мындан мурун буга чейин жеткире ойлочу эмес, ойлоого кызыкчу да эмес. Кедей кедей, бай бай туулгандай сезчү.

Уркуя жаткандан кийин көпкө чейин ойлонду. Айылындагы байлардын, чоң соодагерлердин бардыгын көз алдынан өткөрдү. Алардын батырап, ашып-ташып, арткан күрүчүн ит жебей жаткан турмушу, өзүлөрүнүн томаяктыгы эске түштү. Батырактарын сабаган байлардын бир тобун санады. Иштетип-иштетип алып, анын жумушу бүткөндө бирдемеден жок шылтоо таап кууп жибергендерди, ал тургай так ошо батырактын өзүн жалаага жыкканды, төлөмөр, карыз кылганды көргөн. Айыл кеңешине ал

батырак арызданып барса, андан деле эч неме өндүрүп албаганын уккан. Анткени так ошо айыл кеңешинин катчысы болуп мурдагы байдын баласы турганын айыл-апа кеп кылчу. Буларды ойлоп Уркуянын каны кайнады. «Мен эгер башкарчу болсом,» – деп тиштенди. Ал башкарчу болсо, кокус так ошо айыл кеңешинин төрагасы болуп калса эмне кыларына акылы жеткен жок. Жөн эле ич күптүүсүн, байларга кегин билгизди. «Ырас эле ушулар да бизди эзип келген. Биздин алардан эмнебиз кем? Иштегенин биз иштесек, апам айткандай, жыргалын байлар көрсө...» деп апасынын мындан мурун дагы далай ирет кулагына куюп кан какшаган сөздөрүн эсине түшүрдү. Уркуя бир жээктен башка бир жээкке чыккандай, көзү ачыла түшкөндөй болду. «Жалаа жабалбай эле араң турат. Ыкыс берип, тап берип араң турат. Болгон биздеги бардык нерсени колунан келсе, тартып зордуктап алмакта ниети бар,» – деп кыжырланды кыздын көңүлү. Чалды-куйду ойлор, жек көрүү сезими башын талап жатып кыз бир маалда уктап кетти.

3

Түш ооп калган кез. Колдош лакылдата топурак таштап, кетменин тындырбай иштеп жаткан. Лапылдаган ысык ага кеп эместей. Топурак барган сайын аңга толуп, көбөйүп, аңдын жээги кемирилип баратканына ыраазы.

Атала ичейин деп азыраак тыныга калган учурдун ортосунда жигиттин көзү бир нерсеге чалынды. Баягы күндөгү жайында аркандалып турчу ак эчкини бир өспүрүм бала атайы чечип жиберди. Эчки короосуна баштанды эле, аны атайылап айдап кечеги Ажы дегендин үйүнө кайырды. Ташка алып кубалап жатып айдап барды. Огороддун бир ачык жеринен киргизип жиберип чуркаган бойдон кетип калды.

– А-ай бала! Бул эмне кылганың, жарыбагыр?!

Колдоштун үнүнүн бардыгынча кыйкырганы балага жеттиби, жеткен жокпу, бала артына кылчайбай кетип калды.

Аз убак арадан өткөндө баягы Ажы деген эмени кудай чындап урду. Эчкини карматып алыштыр. Килейген чоң колдору менен эчкинин моюнун бурай кармап бакыртып, анан атайылап жерге басып алды да, ташка салып балталап жатып мүйүзүн чакты. Бир мүйүзүн түбүнөн омкоро чаап, бир мүйүзүнө тийбей койду. Эчкинин жибин чечип алып өзүн кубалап жиберди. Эчки байкуш кызыл ала кан болуп бакырып-өкүрүп үйүнө кетти. Уркуя талаага жумушка кеткен окшойт. Энеси Бүбүкан үйдөгү үй тиричилигин кылып убара эле.

Бети-башын кан жая берген, жалгыз эле мүйүзү калган эчкисин көрүп жүрөгү оозуна кептеле түштү. Мойнунда жиби жогунан, мүйүзүн омкоро чапканынан улам Ажынын колунан келгенин билди. Так ошо кезде эшиктен табыш чыгып калды. Кызыл-Кыяга кеткен үч күндөн бери дайны чыкпаган бул үйдүн кожоюну Жумабай келиптир.

– Бул эмне болгон? – деди Жумабай эчкини таңыркай карап, сокур сол көзүн дембелей калтырата берип.

– Ажы омкоро чапты, – деди зайыбы арыздана сүйлөп.

– Ажы? Кандай жөнү бар анын эчкинин мүйүзүн омкоро чапкыдай? Караган жок белеңер?

– Аркандалуу турган жеринен алиги токолунун баласы күндө эле көз жаскырып чечип жиберет, күндө эле чечип жиберет. Уш-шу жубарымбектики өттү.

– А-а, ушундай де?! Мен анын акесин таанытайын?! Баягы заманы жок анын, адам канын суудай шимирген?! Тарта жүрсүн тизгинин ал желмогуз?!

Жумабай ачуулана басып Ажынын үйүнө баратты. Ажынын иттери аздан кийин арсылдап үрүп, какап-чакап калды. Колдош бул чатактын арты эмне менен бүтөр экен деп турган болчу. Эми чыдабай басып барды. Ажы колунун канын жаңы эле жууп бүтүптүр. Ыштанына жаба берген кан ошо бойдон турат.

– Ажы аке, бул эмне кылганың? Эчкинин кандай жазыгы, мүйүзүн омкоро чапкыдай?!

Жумабайдын сөзүн деле таназар албай, эчтемеден камырабай туруп Ажы сүйлөдү:

– Аны ошо эчкиден сура.
– Сенден сураганы келдим.
– Мен көрүнгөн кишиге жооп бере бергидей. Жумабай эмес.

– Сен Жумабай болбосоң мен Жумабай! Мен сенден суроо сурап турам?!

– Менден сураба, тагдырыңан сура ал суроону.

Ажы ыштанындагы канды чылапчынга жууй баштаганда:

– Тарт ары! – деп Жумабай чылапчынды тээп жиберди. Чылапчын калдаңдап кыйла жерге барып, бир түп алмага урунуп жатып калды. Чылапчынды суу чачылып, анча-мынчасы Ажынын ыштанына төгүлдү. Мунун баарысы Ажынын ачуусун келтирди. Мындан мурда деле адамга тике карап сүйлөбөгөн, үнүн катуу чыгарбаган Жумабайга таңыркай карады.

– Кутуруп кеткенсиңби?

– Ооба, кутуруп кеткем?! Сени капканы келдим?! Айт, неге эчкинин мүйүзүн омура чаптың?? Айт, болбосо?!..

– Болбосо эмне кыласың?

– Болбосо мүйүзүңдү сындырам?!

– Мен омурганым жок эчкиңдин мүйүзүн?! Бар ары! Колдош чыдабай сөзгө аралашты:

– Ыйманыңызга камчы чаппай сүйлөнүз, карыя. Мен көрүп турбадымбы. Эчки үйүнө качкан ой-боюна койбой балаңыз айдап келип таштады. Мен кыйкырсам качып кетпедиби. Пайгамбар жашына барып калган салабаттуу адам экенсиз, убал эмеспи эчкиге. Байлануу турган эчкинин кандай жазыгы? – деди.

– Сен кимсиң такылдаган? Ары ылайыңды билбей, неге биздин ишке аралашасың? Сени азыр айыл кеңешине сүйрөп барып текшертейимби? Качып жүргөн урукескисиң го түрүнө караганда.

Ажы узун кашын иретсиз былк-сылк эттирип Колдошту карай басты. Эриңдери калч-калч эткенин өзү сезген жок. Оң колу өзүнөн өзү кынындагы бычактын сабына

урунуп, анан мыкчый кармады. Эмне менен бүтөр экен дегенсип Колдош көз ирмебей тиктеп турду. Жумабай баланы бир мандем кылып салбасын деген ойдо эми акырын аңдый Ажынын артынан басты. Колдошко жакындаганда Ажы бычакты коюп, жерде жаткан балтаны илип алды да, чабууга кыялданып тап берди. Артынан келаткан Жумабай тигинин балтасын колунан жулуп алып, жерде жаткан тегирмендин эски ташына кош колдоп туруп мизинен чапты. Балтанын мизи былчыя түштү. Эмне болуп кеткенине түшүнбөй делдейген Ажы тиги экөөнүн каардуу түрүн байкап, жалтайлай кетти. Үйүнө кирип кетүүгө кыялданып артына бурулду эле, ошол тапта көчө жактан келаткан чааракеринин биринин үнүн угуп кубаттана калды.

– Ай, бас бачым! Мени басмачылар өлтүргөнү жатат, бас!

Көөдөнү дагдайган бир кара жигит адырандап кирип келди. Басмачы дегени Жумабай экенин көргөндө, иштин эмне болуп жатканына түшүнбөй, кандай буйрук болор экен дегендей түрдө кожоюнуна суроолуу көз кадады.

– Сой моуларды! Сой, жообун өзүм берем!

Кара жигит атылып Колдошко качырды. Колдош да карап турмак беле, тиги жетип келип алкымдан алганда анын колун катуу кагып жиберди эле, кара жигит артына серпилип чайпала түштү. Колдош чекене киши эмес экенин байкап, сездеп калды. Кара күч жумшап алалбасын билген соң, тиги жерде жаткан балтага умтулду.

– Бала, сен эсиңди жый! Кимдин камчысы болуп жатасың? Канча жылдан бери ушу кан соргучтун ити болуп жүргөнүң аз болдубу! Тарт, сорондбой!

Жумабайдын кескин айткан сөзү тиги кара жигитке жете түштү. Чабууга камынып турган балтасын ыргытып жиберди. Ажынын бир канча кайта тукуруп айтканына карабай тултуюп короодон чыгып кетип калды. Ал кеткен соң Ажынын ындыны өчө түштү. Кабагын карыш салып жер карады.

– Мойдун басмачынын баш кесери болуп жүрүп ичкен каның аздык кылса керек?! Сенин күнүң өчкөн! Азыр күн биздики! Билесиңби ошону?

Басындырып алган соң Жумабай эми тилин тарткан жок. Жер-жеберине жетип сөгүп, капкайдагы эбак эстен чыккан айыптарын ачып кирди. Ал тургай анын кантип ажы болгонуна дейре жөн койбоду. Ал ажыга эмес, Ташкенге жетип эле кайра тартканын, ажы болдум деп элди алдаганын козгоду. Анын өз аты такыр башка экен. Өз атын атайылап буруп, мал союп эл чакырып туруп, мени мындан ары атымдан атабай эле Ажы деп жүргүлө деген экен.

– Тү, жүзүң курган жүзү кара! – деди акыры Жумабай, сокур көзүн калтырата берип. – Мында жан жок тура. Кузгун тура?!

Үйүнө кеткенден кийин деле Жумабайдын үнү чыгып, Ажыны кармап-шилеп жатканы угулуп турду. Колдош болсо аздан соң баягы аңдын ичинде жоору куйрук чоң кетменди лакылдата шилтеп, каадасынча ылай ийлеп жатты.

* * *

Ошол күнү кечинде Жумабайдын үйүнө аталаш иниси Зулум келди. Отуздардан ашып калган килейген киши болчу. Барбайган чоң мурдунун жонунан терин агызып жөө келди. Кызыл-Кыядан түштө чыкканын, жолду карай эч бир жан көрүнбөгөнүн, кечетеден бери ачка экенин айтып, аябай ачуулдуу болчу. Барбайган чоң манжаларын бирине экинчисин кыса кырсылдата берип канаттай болгон колек дувалга сүйөнүп урушарга жан таппай, каны кайнап, каңырыгы түтөп отурду. Жер бетинде чыйырдын баары меники дегендей кийинки эки жылда кайда барып, кайда иштеп, эмне көргөнүн сүйлөдү. Анын арасында баягы Мойдун басмачыга каршы кармашканын да унуткан жок. Тиктегенде адамдын шилисинен өтө түшкөн көк саргыл көзүн бырыштыра тиктеп, бирде Жумабайды, бирде Бүбүканды, бирде Уркуяны карай берип, арманын баарына айтып жатты.

– Таманым жүз жыртылып, жүз жетилди. Дале желгеним желген. Атты коюп, эшекке жетсем десең?! Мен сени

жыргап калды дегеним. Баягысы баягы, майрык басат аягы болуп жүргөн турбайсыңбы, Жумабай! – Ал эң мурун ушинтип аябай сөгүндү, каарданды, каргады. Турмуштан үмүтсүз өңдөндү. Эч кимге сөз бербей бакылдады. Эки сөзүнүн бири эле «байлар», «басмачылар» болуп башты да оорутуп жиберди. Анан бир кезде карсылдап күлдү. Эми бардыгынан бактылуу өзү болуп сүйлөдү. – Бай малына кул. Мен эч нерсеге кул эмесмин. Өзүмө өзүм ээмин. Мен бактылуу барыдан! Денеде күч барында кабагым кашым дебейм. Басмачылар менен күрөшкөндө ушу колдун кычуусу канган. Алгам албай жүргөн өчүмдү, андан мурун байлардан.

Жумабай Зулумду карал тутчу. Анын кымындай да жакшылыгы тийбеген, турмушуна кол кабыш кылууга жарабаган менен бүгүн мында болсо, эртең анда болуп дайым журтун бастырып кеткен менен арка тутчу. Шахтада болуп, жумушчулар менен аралашып, басмачылар менен кармашып жүргөнүн бийик баалоочу. Аны билимдүү көрчү. Башкага караганда көптү көргөндөй ойлочу. Ал келгенде аркы-беркени сурай берчү. Ал эмне небесин, ишенчү. Азыр да Зулум ачуусун басар менен суроо бере баштады:

– Эмне жаңылык бар, сүйлөчү, Зулум? Бир жакшылык боло турганбы? Ушинтип эле кор болуп жүрө бербизби, же байлардын тизгинин тартар күн келеби?

Башын жерге салып отурган Зулум жандана түштү.

– Ким ал, сага кордук көрсөткөн?

Жумабай жооп бербей жер карады. Анын капкара сакалы калтырап, эки колу менен сандарын аткый мыкчып турду. Аңгыча Зулумдун көзү байлалуу турган эчкинин сынык мүйүзүнө чалдыкты. Көзүн чакырайта тиктеп, Жумабайды суроолуу карады. Жумабай жооп берген жок. Сакалын тутамдай кармап, тиштенди. Анын жообу, тиги Ажыны каргаганы да ошо өңдөндү. Бирдеме деп сөз чыгарса каны кызуу Зулум атылып барып Ажынын колкосун жулуп алганы турганын байкап, чатак ырбатпоого тырышты.

– Жери жок киши көр экен. Көр болгон киши кор экен. Жерим болсо бай сүйлөгөндү мен деле сүйлөр элем, колум кыска. Кантейин, колум кыска. Ай, көр оокат, көр оокат?! Жумабай өз тизесин өзү муштап ордуна турду, – О-ой, Бүбүкан! Кайда жоголуп кеттиң, жылт коюп! Бу бир чай бересиңби бизге? Зулум өлөт го ичине кан жүгүрүп. Ушунча жерден жөө келсе, ысык бу болсо, өлдү го шордуу. Бүбүкан дейм, о-ой Бүбүкан!

– Ие! таркылдабачы, мен мында эле отурам, – деп Бүбүкан үйдөн унчукту. – Кирип чай ичкиле, даяр болуп калды. Жанагы эчкиси байлануу турабы? Дагы жылт коюп кирип кетип балаага калбасак экен.

– Жүрү, Зулум, чай ич.

– Тиги эмне болгон дейм? Бул соо эмес. Айтчы, акесин тааныта салайын, мүйүз омкоргон эменин?!

– Кой ачуунду. Кан кызуулук жакшылыкка алып барбайт. Чай ич үйгө кирип.

Зулум канча сураган менен Жумабай айткан жок. Ал айтпаган соң үйдөгү башкалар сөз чыгарыш эркиби.

– Оңолот турмуш! Жакын калды. Ушу колго жер дагы тиет. Ошондо бир жыргайбыз. Калкоз болуш керек, жыргоо, үчүн. Болбосо жарыбайсыңар, – шахтыда жумушчулардан укканын айтты.

Жумабай түшүнбөй азга ойлонуп турду.

– Калкоз болгондо жер өзүнөн өзү айдалып калабы? Жер жок болсо эмнени айдайбыз? – деп сурады ал аздан соң.

– Калкоз болгондон кийин жер болот да. Жер болбосо калкоз болобу, – деп койду Зулум, чындыгында өзү да аны түшүнчү эмес.

Чай ичилген соң Зулум койнуна сууруп Жумабайга бир топу берди. Көңүл жайланганда бергени атайы катып отурган. Анын бирдемеге жарап, ыроологону ушу болчу. Ошо бир топу таап алганына бечара атайы Кызыл-Кыядан жөө чыгып келиптир.

Жумабай топуну чыкчыйта кийип коюп төрдө отурду. Анын кубанып калганына Зулум ыраазы. Сөзү да

мурдагыдан батымдуу, үнү да бийик чыгып, кырдана түштү. Азыр турмушу оңолуп калганын айтып компойдү, чындыгында начар эле турчу. Алган айлыгы өп-чап болуп араң жетчү.

– Иши кылып аман жүргөнүң маа канимет. Аман бол. Тоок бир чакырганда Зулум ордуна туруп:

– Кошкула, мен кеттим, – деди.

Жумабай азга узатып барып көз жашын шыпырып кала берди:

– Аман бол, – деди аздан соң артына бурула берип.

4

Эртеси күндүн мурду жерге текши жайылган кезде оң жак көзүн чел баскан чолок мурун жигит, чунаңдаган буурул ат минип Колдоштун жанына келди. Ыс-мыска күтпөй эле:

– Документиңи көрсөт, жигит? Кайдан келген эмесиң? – деп өкүм сүйлөдү. Биринчи жолу сураганда унчукпай ишин уланта берди эле, ага болбой дагы демитти. Шашылыш жумушу бар экенин айтып кысыраңдады. Ачууланып өңү карара түштү. Жедеп ой-боюна койбой турганын билген соң:

– Үйдө документим, – деп көрдү Колдош. Ошол тапта, бака-шакадан улам Мерген келип калган. Ал кийлигише кетти.

– Бул биздин эле балдар. Жогорку жээндерибиз. Мага жардамга келген. Жумушунан алаксытпа, үкөм! – деп ыкшып жөтөлө кетти.

Тиги чел көз жигит болгон жок, демитип туруп алды. Ошол чакта Жумабай үйү жактан Уркуянын үнү чыкты:

– Колдош аке! О-у, Колдош аке! Атам чакырып жатат! Келип кетсин деп чакырып жатат! – деди Уркуя үнүн назик чыгарып.

Колдошко так ошондой шылтоо табылбай турган. Мобу чел көздү айыл кеңешинин катчысы дешчү. Айыл-

да кат тааныгандын мыктысы болгондуктан катчы болуп жүрөт, болбосо мунун атасы он жылы илгери бий болгон деген сөздү эки кишиден уккан. Өзүнүн кызмат абалынан пайдаланып далай ыплас иштерди кылгандыгы да ар кимдин оозунан угулган. Ары-бери өткөндү, ушинтип күндөлүк иш кылып айылма айыл кыдырып оокат издегендерди опузалап, алардын документтери болбосо кордоп салчу дешет. Иштеп жаткан кезинде көрмөксөн болуп жүрө берип, качан андай киши айылдагы иштерди бүтүп, үйүн көздөй кайтып баратканда дал жолунан чыгып, коркутуп, кур дегенде бир литр арактык акча алып тынчу кыялы бар экен.

Колдош кетменин ийинине арта салып жөнөп калды эле, көзүн чел баскан жигит аты менен алдын туура тосту. Айыл кеңешинин конторуна чакырып демитти.

– Мен качып жүргөн кулак эмесмин. Өмүрү ар кимдин эшигинен кетпеген батыракмын. Эмне мени мынчалык демиттиң? Коё бер, тигинде улуу адам чакырып жатат.

– Батырак экениң маңдайыңда жазылып турган жок. Мага справка керек. Көрсөт документиңи, болбосо кеңсеге жүрү. Маа капа болбо, тууган. Бул мыйзамды мен чыгарганым жок. Жогору жактан келген көргөзмө. Бияк-тияктан оогондорду байкап, текшерип турбасак болбойт. Азыр минтип тап күрөшү күчөп турганда... «Ким кимди» дегенди биле тургандырсың. Бизди жаман кылат, силердей качкан-бозгондорду байкап турбасак. Жүрүң. Ак болсоң, таза болсоң саа эч ким тийбейт. Кеңеш өкмөтү ак ниет кишинин досу. Ылайым эле ак ниет болгун бардыр. Азыр кагаз жалынат, баарына. Бир барак кагазың жок болсо, сен канчалык кан какшап мен палан элем, мен түлөн элем дегениңе ишенбей турган заман, – деп жылдырбады. Ары жактан карап турган Уркуя чыдабай басып келди.

– Эмне эле тооруп калдың, Колдош акемди? – деди Уркуя тайманбай тике карап туруп сүйлөп. – Бирдеме өндүрүп алганы турсаң керек каадаңча?! Сени айыл кеңешине катчы кылганда көрүнгөндү коркутуп пулун ал-

сын деген бекен? Тарт ары атыңы, адыраңдатпай! Төрага акеге бардык былык-чылыгыңы айтып салам жиним келсе. Ушунчаңда келген жагыңа кайт. Басмачы таап алдыңбы? Сен билбесең биз билебиз бу жигитти. Мунун аты Колдош. Атасы Салы болот. Батырак!

– Чыкчыңдабагын сен кыз. Мындай күчтү кайдан алгансың сен?

– Менби? Мындай күчтү өкүмөттөн алгам. Өкүмөт силердики эмес, бизге окшогон кара таман кедейдики. Сага окшогон кан соргуч байдын балдарын айдаш керек! Билем сенин ким экениңди! Кайда сенин атаң? Мойдун басмачынын кор башысы болбой койду беле? Сен кайдан чыга калдың? Качан эле сен таза боло калгандайсың?

Заматтын ортосунда Уркуя чел көз жигиттин шаштысын кетирип, бетин ачып жиберди. Такыр сүйлөтпөй салды. Тиги эмне айтарын билбей кекечтенип, жалтайлады. Ан сайын Уркуя сөздү жаадырды.

– Эмне такылдайсың мынча. Кыз башың менен уялсаң боло, өзүңдөн улуу кишиге каяша кылгандан, – деп көрдү.

– Кыз киши эмес бекен? Өзүң кайта менден уял. Кызга бакылдаган сенде эмненин уяты. Жүрүң, Колдош аке. Муну менен сүйлөшүп отурсаң мээни аталадай ачытып ийет.

Кыз Колдошту ээрчитип үйүнө кетти. Чел көз жигит аң-таң болду да калды.

– Абийирими төгүп салды ээ, оногу кыз, – деп күңк этти чел көз жигит, тигил экөө үйгө кирип кеткенде, атын камчы менен моюнга бир салып.

Жумабайдын үйүндө шорпо күтүп туруптур. Бир кеседен ар кимге куюлуп, Колдоштун келишин карап, дасторкон жалдырап турган экен. Жумабай кече Колдоштун болушканына өтө ыраазылыгын билгизейин деген көрүнөт, киргенден чыкканга чейин далай ирет кайталап сүйлөдү. Кетерде катуу эскертип, алиги чел көз жигит жер куруткур экенин, өчөшкөнүнүн аягына чыкпай койбой тургандыгын, сак болушун суранды. Өз башынан өткөн бир катар коркунучтуу кездердин четин чыгарды.

– Бул чел көз айыл кеңешинин секретары эмес эле, басмачынын тыңчысы деп корком. Бардык жүрүм-туруму ошондой. Көзү жаман капырдын. Киши өлтүргүчтүн көзүндөй кайнап турат. Өзүң жалгыз экенсиң, тигилер жаман, бир мандем кылып койбосун, балам. Салынын баласы дейт, Салы менен заманында азап-тозокту бир тартканбыз. Э-эй, биздин көргөндү силерге бербесин. Темирден башканын баарын жедик го дегендей... Сак бол, балам. Кечинде тигилердикинен тамак ичериң менен мындай келип жатып жүр. Тааныбаган жердин ой, чуңкуру көп болот, – деп айтты.

5

Ажы карап жаткан эмес экен. Чел көз бир күнү кечке ошолордун үйүндө арак ичип күүлдөп жатты деди эле, эртеси күнү айыл аткаруучу таң заарынан Жумабайды чакырып келди. Барбайм деген оюна койгон жок. Аттан түшүп отуруп алды, «барбасаң кетпеймин», – деп.

Уркуя үйдүн айлана түбүн шыбаганы ылай уютуп жаткан. Тиги чабармандын түрүнөн чоочуп, ошо кебетесинче атасы менен кошо кетти. Сен үйдө кал деген атасынын сөзүнө көнгөн жок.

Айыл кеңешинин конторунда алардан башка дагы эл бар экен. Кезек күттүрүп отургузуп койду Жумабайларды. Баягы чел көз катчы эки карыяны демитип, тим эле көздөрүнө сөөмөйүн такап, муштумун кесеп жатат. «Айдатам, байлатам!» – деген сөздөр көп кайталанат. Эки карыя кың дебей угуп, бири оорулуу экенин айтса, бири чөбүрөгөн майда алты баласы бардыгына оодара салып, райым кылышын өтүнөт. Аларды мыжыгып жатып кыйлада бошотту. Кыязы опузалап-опузалап тим койду окшойт, экөө тең сүйүнүп кетишти. Эч күнөөсү жок эле чакырып коркутуп жатканын дембелеп сүйлөп баратышты.

Кезек көптө барып Жумабайларга жетти. Кир дегенден улам, Жумабай эскирип калган топусун колтугуна кыса, улагага тура калды эле:

– Отур, – деди катчы тумшугу менен бир тийип. – Союлупсуң чал, союлупсуң. – Столунун тартмасын ачып көпкө дейре бир кагаз табалбай убараланды, анан таап алды. Жарым барак кагазга арапча жазылган экен. Азга көз жүгүртүп турду да, кагазды Жумабай жакка жылдыра берип, – кол кой, – деди.

– Бу эмне кагаз?

– Эмне кагаз болчу эле? Кагаздай эле кагаз.

– Сен, үкөм, айтсаң, эмне кагаз?

– Кагаздай эле кагаз дебедимби.

– Кол билбейм, койгондой.

– Бармак басып койсоң болот.

– Баспайм.

– Эмне! Баспайм? Кантип?

– Ушинтип эле баспайм.

Чел көздүн бардык кыймыл-аракетин тикирейип тиктеп турган Уркуя сөзгө аралашты.

– Окугун да асты менен. Кандай балааны жазып койгонуңу атам кайдан билди. Бармак баспа, ата!

– Чыгып кет эшке, эй кыз, чыгып кет дейм!

– Эмне үчүн чыгам эшке? Бул сенин атаң салып берген үйүң эмес. Бул айыл кеңешинин кеңселери. Өкүмөт азыр бизге окшогон кедей кембагалдардыкы. Эмне сен мынча көзүңүн чаарын чыгара акырандайсың? Коркутсун деген мийзам барбы? Бирөөнү опузалап акчасын тартып алсын деген мийзам барбы? – дей баштаганда Жумабай бир балекет болуп кетпесе экен деп чоочуп, өңү түктөйө түштү.

– Кой балам, ачууланба. Өкүмөткө тил кайырган болбойт. Булар бизди эмне кылам десе өз эрки. Атып жиберем десе да колдоруна келет. Кой, үкөм, бул жаш баланын кан кызуулук менен айтканына таарынба. Кечирип кой. Барчы, Уркуя. Аркы баткагыңы ийлечи. Мени эч-

теме кылбайт. Бирдемесин тактап алайын дегендир да. Жөнөчү, кызым. Уруштан пайда чыкпайт.

– Чык эшке. Айыл кеңешинин катчысына тил кайырууга кандай акың бар? Ушу жерден акты жазып туруп кестирип жиберейимби, мени шылдыңдады деп? Сендей такылдаган кыздарды кааласам жалгыз кумалак өңдүү чертип жиберем. Огеле чыйрак эме экенсиң сени кошо жазайын анда актыга. Атаң көрү э-эй, муну карасаң?! Жөн койсо айыл кеңешинин катчысына тил тийгизет?!

– Кимдин атасынын көрү? Ким берди укукту сага, көрүнгөн кишини тилдесин деп? Келсин төрага, арызна-нам сенин үстүндөн. Айтам жашырбай. Уктубу акыры, тиги эшикте отурган адамдар, сенин сөккөнүңдү. Алар күбө болуп беришет. Күбө болуп бересиңер ээ, акелер? Бул кайсы ак ниеттүү киши эле? Бул бизге жакшылык кылбайт. Атасы басмачы болуп өлсө, өзү минтип бизди сөгүп турса... Жүр, ата! Муну менен сүйлөшкөн кайран сөз. Төрага келсин, бирөөнү өлтүрүп ийген болсок ошонун астында жооп берели.

Кыз атасын колдон жетелеп тургузууга аракет кылды. Атасы коё берчи ырас эле бизди, дегендей жалдырап чел көздү карады. Чел көз бир топ кагазды ары-бери барактап, бир керек кагазын табалбай жаткандай, беркилердин сөзүн укпай калгандай түрлөндү. Антип турган менен мизи кайтып калды. Эшикте отурган үч карыянын экөө «күбө болобуз» деп жибергени кыйын тийген. Эч күнөөсү жок бечараларды кур жалаа менен кыстап жатканын билет да.

Чел көздүн аргасы түгөнгөндө Жумабайды түпкү бөлмөгө чакырды. Кыз атасынан такыктап калбай койдү. Бирге сурашын талап кылды.

– Сен коё турчу азга. Аксакал менен өзүбүзчө сөз бар. Сүйлөштүрсөң кичине, – деп чел көз жигит баягыдан жумшап, жалына сүйлөдү. Кыз баары бир анын алдаганына көнгөн жок. Бирге сүйлөшмөйүн атасын карыш жылдырбасын кескин айтты.

– Оку кагазыңы. Сен бизге кайсы жакшылыктуу кагаз жаздың дейсиң. Көнгөн адатыңы карматып, жок шылтоо таап атаман бирдеңке өндүрүп алганы турсаң керек. Башкадан алганың деле жетет. Эми биздин бир-эки сомду кагып алганда сенин чел көзүң тазарбайт, – деп салды кыз.

– Көздү кой өз жайына. Көздөн башкасын сүйлөй албай калгансыңбы?

– Кой, кызым, анча-анчасына барба.

– Көзүң жайында турбай атса эмне кылмак элек. Тынчтыт көзүңдү мен козгобойм, челиң барбы, кылмышың барбы. Оку кагазыңды. Окумайын бармак басат деген оозуңан айлансын. Жүр дейм, ата!

– Окуса окуйм. Жашырын эчтемеси жок мунун. Атаң күнөө кылса акты жазбаймбы. Өлтүрөм деп балта ала чуркабай жүрсүн момун кишилерге.

– Эмне? Ким? Атамбы? Бирөөгө балта ала чуркаппы? Атам ошенткенге барат бекен? Кайсы көзүң менен көрдүң атамдын ошентип киши өлтүрүп жатканын? Кана, окучу. Кимди союп жиберген экен? Мына отурдум, оку. Токтой тур. Эшиктен кат тааныган киши чакырам. Сен башка бир нерсени окуп коёсуң болбосо. Сенин мүнөзүң белгилүү го. Түлкү эмессинчи, жөн эле журттарга дейре шимшиген. Ата, бармак баспай тур. Азыр кат тааныган киши таап келем, бармак баспа дейм. Бул балекет кылганы турат. Качан бизге көзү түз эле мунун.

Уркуя чуркап тышка кетти. Бутунун баткактары жерге чачылып калды. Аздан соң эшикте кетип бараткан бирөөнү чакырган үнү угулду.

Уркуя тышка чыгар замат чел көз катчы Жумабайды сөзгө алды. Аяк-биягын тооруй чалып келип, Жумабай кызын ээрчитип келип атайы сөктүргөндөй каарданды. Мурдагы күнөөсүнө бул күнөөсүн кошуп коё турган болду актыга. Акырында сөзүн жумшарта сүйлөп келип минтти:

– Ажы акемди баарыбыз кадырлайбыз. Ага балта ала чуркап, өлтүрүүгө камынуу мындай турсун, астынан кыя өтө албайбыз, аны менден жакшы билесиз. Ыза болуп

калыптыр жарыктык. Баарыбыз бир эл, бир журт экен-биз, асты-кийни көңүлдө кек калбаганга жакшы, тил алсаңыз, кечирим сурап коюңуз! А деле киши, эл көргөндүн тукуму. Бул эмес, мындан чоңду кечире жүргөн Ажы аке ушу кичине эмени кантип кечирбесин.

Кечирим сурай турган жөнү жок экенин, көчөдө байланып турган эчкисин алып барып балталап мүйүзүн омура чаап салганда жаны кашайыш барып бул эмне кылганың деп сураганын, тиги киши кайта өлтүрүүгө аракет кылганын айтты.

– Ажы өзү кечирим сурасын менден. Менин ага түк жазакерлене турган жөнүм жок. Ой, эмне жакшылык мусулман, аркандалып турган эчкини атайы чечип барып мүйүзүн омура чабыш. Мыкаачылык эмеспи бул? Кандай эле мен анын астына түшөм?

– Шартты байкап туруп, сиз кызык экенсиз, жарыктык. Эмнеңиз кетет барып Ажы аке кечирип кой дештен. Деги кылмыш кылбасаңыз деле ошентсеңиз. Деги сизден кадыр салып сураганым болсун, ошентип койсоңуз, жарыктык. Эртең эле жүз көрүшөсүңөр казан-аягыңар аралашкан кишисиңер, эзелден бери дейлик, бир айылдыксыңар, ичте кек калбаганына жакшы. Сүйлөштүм а киши менен, а киши деле сизди жаман көрбөйт экен. Жаман кайдан көрсүн сизди. Айылдашын жаман көргөн элге батабы, кокуй. Кан какшап атыңызды оозунан түшүрбөй турат, жакшы көргөнүн миң кайталап. Бир келип астыман эле өтсө дейт. Андан бөлөктүн кереги жок экен ага. Тилим алып койсоңуз. Бүбүкан апама кичине эле жаңсап койсоңуз, а киши, кудай урбадыбы, жок дебес, эки улактын бирин мууздай чалып койбой эмне... Бүбүкан апамын колу ачыкко, билем го... Макул, сиз айткандай кылалы дейли, аны менен арасташып калгыла. Андан кимге пайда? Душманга пайда. Душмандар бөйрөгү менен күлүп, калбайбы, чырагына май таамп. Уркуя бала эмеспи, каны кызуулук кылып жатат. Ага түшүнтүп койгон жакшы. Эртеңки күндү ойломок беле

балдар, – деп чел көз катчы сөздү ары чайкап, бери чайкап абышканы акырындап ийге келтирип жатты. Абышканын башы уламдан улам шылкыйып жерге кирип, жыгылыштуу болуп, чын эле күнөөсүн сезгенсип турду. Ан сайын тигинин чырагына май тамды. Барган сайын сөзүн өкүмдүү чыгарып келип: – Оң колуңдун ачуусу келсе, сол колуң менен арачала деген сөз бекер эмес. Ошенте албай калган экенсиз, карыя, көптү көргөн болсоңуз да. Өткөн ишти өттү дейли, эми арга канча, аны оңдоо керек. Ошентиптиңиз, жарашып алгыла. Жарашат десе эмне анын астына ат мингизип, үстүнө тон кийгизмек белеңиз, жакшы ооз сөз, бир чөөгүн чай... Башканы Ажы акем каалабайт. Жакшы айылдашым менен арасташып калып көргөн күн курусун деп кабыргасы кайышып турат жарыктыктын.

Ойлоп отурса бу чел көздүн айтканынын жөнү бар. Жумабай көп кыйыктанбай макул болду. Бир гана улак жөнүндөгү суроо катуу тийди. Улак ургачы эле. Анын үстүнө илгери үмүттө сатып алган, алганына жараша кубандырып эгиз тууп берген эчкисин ак жолтой деп деле чаң жугузбай багышчу. Эми анын улагынын бирин союп Ажынын астына түшүү – күнөөсүз күнөөлөнүш...

– Уурусун күч болсо ээси күнөөгө жыгылат. Арга канча, – деди Жумабай ордуна козголо берип. – Байбичеме кеңешейин. Жалгыз эчкинин эртели-кеч короого кирипчыгып жүргөнүн канимет кылып жүрдүк эле, атаканат... Менин күнөөм жок десем болбодуң, үкөм, өзүң өкүмөтсүң, эмне кылам десең өз эркиң...

– Кайра башынан түшмөк болдуңузбу? Жарашпайсыңбы? Айтыңыз. Баса маа эмне жок десең бирөөнүн өлгөн койгону менен. Э-эй, эл бузулбасын деп жатам. Айылапа тынч жашасын деп жатам. Маа десеңер бириң өлүп бириң калгыла. Койдум мен. Ишинерди сотко ашырам, ошояктан барып акталып ал. Сот деген мен эмес, акеүкө деп астына түшүп турган. Анда закондун бардык статияларын стол үстүнө таштап коюп сурайт. Кесип жибе-

рет ыйлаганга карабай. Закон таш боор болот, мендей болбойт. Жумуш бар, болуңуз, макулсузбу, жокпу?

– Ыя, үкөм, макул дебедимби. Жок деп качан айттым. Барайын дебедимби. Сотуңа бербеге деги. Карып калган чагымда сотуңдун эшигин бактырба, үкөм! Азыр эле барайын. Ажы деле бөлөк-бөтөн киши эмес, айтканга келер. Жазыгым деле жок. Анык кудай деген жан болсо айтар чынын. Каалаганыңар бир улак болсо, кара башыман улак айланып кетсин. Байбичеме кеңешейин барып, – деди Жумабай кагынып-силкинип ордунан тура берип. Ошол кезде Уркуя кирди бир жигитти ээрчитип. Ыс-мыска келбей:

– Кана кагаз? Бер, окусун бу бала, – деди ээрчитип келген жигит өзүнөн көп улуу болгонуна карабай аны жашарта сүйлөп.

– Чатак жок, кызым. Баары бүттү. Кой сөз ыратпа.

– Кантип бүттү? Эмне менен бүттү?

– Аягын тескебе, кызым. Атаңдан аны сураба. Бүттү дегенден кийин бүтүптүр деп коё бер, кызым.

– Айт ачыгын. Кантип бүттү? Аныгын укмайын мен тынбайм.

– Эмне такылдайсың мынчалык?

– Мени такылдатып жаткан сен.

– Кой дегенде коюп кал, кызым! Жүр, кеттик.

– Айтсаң деги, ата, эмне менен бүттү?

– Бүткөн ишти бүлүнткөн болбойт, кызым, жүрү кетели. Апаң үйдө беле?

Жумабай кызын ээрчитип көчөдө баратты. Кызы атасынан такыктап канчалык сураган менен атасы сырын айтпады. Болор иш болгон соң экинчи ыратпайлы дегенден артык сүйлөбөдү. Атасынан сөз чыгара албасын билген соң кыз чуркаган бойдон үйүнө кетти. Энеси Бүбүкан жалгыз эчкинин жаздык жүнүн тыбыттап талпак үстүндө отуруптур. Айыл кеңешинде болгон кепти кыскача түшүндүрүп, атасынын бирдемеге убада бергенинен шек санаганын эскертти да:

– Атам эмне дээр экен, маа билгизип кой, апа, жарайбы?
– Макул, боорум. Сенден мен сыр жашырчу белем, – деди энеси.

Эчкинин мүйүзү кызыл ала болуп бакырып маарап кирип келгенде Бүбүкан эне курумшу күйгүзүп баскан. Каны токтогон соң таңып койгон. Бир боо чөптү эки улагы менен талаша тартыша акырдан жеп жаткан ак эчкинин кейпи көчөдөн келатып көз салган Жумабайга аянычтуу көрүндү. Негедир көзүнө жаш кылгырып, карагысы келбей үйүнө бурулду. Аздан соң апасы менен атасынын бирде катуу, бирде акырын чыккан үнүн укту. Болжолу экөө айтышып жаткандай. Эне-атасынын кыжы-кыжысына катышпоону, андай сөздөн алыс болууну Уркуя бала кезден адат кылып алган. Канчалык баргысы келип турса да өзүн кармап, чыдап, барган жок. Өзү ылай уютуп жаткан менен бир жак кулакты үйгө төшөп коюп, оңду иштебей, өзүнчө эки жакка алагды, эки анжы.

– Эмне кылайын эми? Мени өл дейсиңби? – деген атасынын сөзү бир маалда кулагына даана угулду. Кетмени Уркуянын колунан ыргып кетти. Үйгө учуп жеткиси келип турган менен өзүн кармады. Барган жок.

Үйдө бир жаңжал болуп жатканын кыш куюп жаткан Колдош байкаган. Айыл кеңешинин чабарманы, Жумабай менен кызы экөөнү чакырып баратканын көргөн. Эмне менен бүтөр экен деп коркуп турган. Эми атайы ошонун жөнүн сураганы келди. Ал суроо бербесе деле кыз эмне сураарын байкап сөздү өзү баштады:

– Чөл көз кастарын тигип калды, көзүң челейип калгыр. Ажынын астына түш деп атамды кыйнады окшойт. Атам караңгы киши эмеспи, макул болгонсуп калды. Эне-атам үйдө кыжылдашып жатат. Эмнеге анын астына түшкөндөй?

– Атаңын такыр күнөөсү жок. Кайда барса мен күбөлүккө өтөм. Жайлап салмак Ажы, кокус мен барып калбаганда. Эмне деди чөл көз силерди чакырып алып?

– Акты жазып алыптыр. Чакыраңдайт маа тим эле.

– Үч киши болуп түндө маа келиптир, Мергендикинде аш жеп отурсам. Иттин ачуусу тумшугунун учунда экен. Алкынат, жулкунат. Сабап жиберет болчу, Мерген арабызга тура калбаганда. Араң кутулдум, аке-үкө деп жатып.

– Бирдеме бердиңизби? Эмне бердиңиз?

– Эмне кылам анан демитип туруп алса. Налог болот дейби, мага окшоп жумуш кылгандардын тапканына жараша. Эки сом бердим. Ошенттим.

– Эки сом? Неге бересиз ага? Андай закон бар бекен? Сизге кагаз бердиби акча алганы үчүн?

– Бир кагаз сунган, алганым жок. Эмне кылам аны.

– Бекер кылыпсыз. Алыш керек эле. Көрөт элек эмне деп жазганын.

Кыз чындап эле ыза болуп сүйлөдү. Берген кагазын албай койгону үчүн жигит өкүнүп калды. Ушу кызча ойлобогонуна нааразы. Кыздын акылына, бышыктыгына Колдош ыраазы.

– Булардын түрү жаман. Чатакты чоңго ырбатканы турат. Маа эчтеме эмес, башым оосо эртең даң салып кете берем айлыма, силерге жаман болбосо экен.

– Кудай берген жанды кудай алат. Корксо ошо Ажы корксун эгини бир жактан, малы бир жактан батпай жаткан. Жалгыз эчкибиз болсо, анын да мүйүзүн омкоруп салды, мыкаачы.

Кыз жигитке биринчи жолу тике карады. Карарын карап алып өзү жалтанып кетти. Кызара түшүп, жер карады. Бир ирмемдеги ушул кези мурдагы бардык кезинен сулуу болду. Майда өрүм чачтары да бөтөнчө, назик көрүндү. Так ушу ылай кечип турушунун өзү бир ыр эле. Ыр болгондо да кайталангыс, башка жерден кезикпей турган ыр болчу. Эмне үчүн жалтанды? Эмне үчүн мынчалык сонун боло түштү? Эмне деген сезим мунун жүрөгүнө урунду экен? Колдош ал жоругун байкады. Сүрдөп, аптыгып калды. Айтайын деген сөзү чыкпай алкымына кептелди. Кеткиси, көрбөгүсү, ушул тапта кыздын жанынан алыс болгусу келди. Ал ишине жөнөдү. Атайы келген мак-

сатын унутуп калды. Неге кеткенин кыз түшүндү. Кызга так ушинтип жигиттин сөз айтпай жолго түшкөнү жакты. Көз кыйыгын жиберип акырын артынан карады.

Кыз негедир улутунуп алды. Балким минтип ал биринчи жолу улутунду. Ырас эле неге улутунду? Аны өзү билеби? Эмне арманы бар болду экен?

Кыз дагы улутунду. Кабак астынан жигитке көз жиберди. Жигит көрүнгөн жок. Ал аңга кирип кеткен. Ошо көрүңбөй калганы кызга катуу сезилди. Ошондон ары кетип калчудай, келбей койчудай, экинчи көрбөчүдөй өңдөндү. Баргысы келди. Барууга батына албады. «Мен эмне болуп турам? Бул өзү жакшылыкпы, жамандыкпы? Эмне эле жүрөгүмдүн бир жагы эңшерилип кеткенсип турат?» – деди кыздын ою. Оюн ишке алаксытмакчы болуп кетменди чоң-чоң шилтеп, ылайды жая алекетке түшүп ийледи. Аздан соң ылай ийленбей, өзү баягы жигит жакты карап турганын сизди. Өзүнөн өзү чоочуп кетти. «Карабайм мындан ары», – деди катуу эле айтып. Дагы ылай ийлеп кирди. Ылай мурдагыдай жакшы ийленбей, куйган суусу бет алды жакка агып кетип, аны тосууга кудурети жетпей жатты. Акыры деги ылай ийленип бүтүп, тамдын түбүн шыбоого киришти. Канчалык урган менен ылайы жабышпай убара кылды. Жакшылыктуу эски, бузулган, бошогон топурактарын тазалаган эмес. Кантип шыбашты билип туруп жаңылып жатты. Качан үйдөн атасы чыгып, кызынын убараланып жатканын байкаганда, мындай кыл деп көргөзгөндө гана, атаа ырас эле ушинтичү эмес беле дегендей ишин оңдоду.

Так ошо күндөн баштап Уркуянын көңүлү да, көзү да Колдошко чырмалды. Түндөсү түшүнөн, күндөсү өңүнөн кетпес болду. Ал жокто жеген тамактын даамы жок. Ал жокто айтылган сөздүн мааниси жок. Ал жокто үйдүн көркү да башкача, салкын, көрксүз, бирдеме жетишпей томсоруп турат. Ал келгенде көңүлү ачык. Жашынып калган не бир назик күлкүсү шаңк этип тышка чыгат. Тартыла калган көз учкуну жарк тышка чагылышат. Өңүнө кы-

зыл жүгүрүп, иштеген иши да жөндөмдүү. Ал жокто кылгандарынын баарынын дайны жок, ыдырап кетет.

Кызынын күндөн күнгө саргарып, өңүнөн азып, суз тартып, унутчак болуп баратканын биринчи энеси байкады. Энеси атасына айтып кеңеш салды. Канчалык ары айлантып, бери айлантып сураган менен кыз таштай катып айтпай койду. Анын бекем кулпуланган жүрөгүнүн ачкычын ачуу оңой болгон жок. Арга түгөнгөндө сөз катышпай калышты.

Баягы айыл кеңешине чакырган чатак кайта козголду. Жумабай карыя Уркуяны кечке маал чакырды да:

– Кызым, тиги улактардын бирин кармап кел. Ажынын астына түшпөсөк боло турган эмес. Чатак чоңго ырбап бараткандай. Райондон бир чоң келиптир, акыраңдап жанымды көзүмө көргөздү. Мен айтпайын, сен укпа, кызым. Баштан садага деп туруп бир улакты союп берип тыналы. Айыл ичи бузулбасын дешет. Анткен жаман сөз эмес. Карып калган чагымда сот деп сандалып жүрүш маа оңой болбос, – деди. Сот деген сөздөн Уркуя коркуп калды. Жаак сөөктөрү оркоюп тышына чыгып турган, аябай жүдөгөн, анын үстүнө ызаланып келген атасынын сөзүнө көктүк кылып каршы чыккысы келбеди. – Ажынын алдына барайын. Кечирим сурап коёюн. Кечте тамак жеп кет деп чакырайын. Апаң менен сенден башка акылдашар кимим бар? Аный дебе, кызым. Чөнтөгүндө пулу бардын айткан сөзү өкүм экен, кантели. Мен актыгым менен урсам, ал акчасы менен, арагы менен уруп жатат. Жемге асмандагы куш айланып түшүптүр. Арагын ичип, ашын жеп алган соң анын сөзүн сүйлөбөй коймокпу.

Макулдугун билгизип кыз кала берди. Атасы ошондон чыгып Ажыныкына келди. Ажы чарпаяда бутту чоюп чай ичип отуруптур. Жанында токол катыны чай куюп берип отурат.

Жумабайдын берген саламын алик албай ары карап кетти. Кантсе да аргасыздан келгенин көрүп турган соң,

багынганын билген соң, ал кыйды неме тигинин канын кайнатуута кирише баштаганы ошо болуу керек.

Жумабай чарпаянын тиреөчүнө сүйөнө отуруп сөзгө кирди:

– Ажы аке, бизден кеткен болсо кечир, – деди ал чын эле бир күнөө кылып салгансып. Андан ары бала кезден бери көрүп, билип, ыгы келсе бир дасторкондон даам татканды, ачуу-таттуу сөздөрдү укканды айтты. Эми өлөрү калганын, өсөрү калбаганын да унуткан жок. Мындан мурун да бир канча жолу үйүнө чакырып анын батасын алган экен, ошолор да эскерилди. Баягы эле кирип жүргөн үйүнө барып кечинде даам татышын өтүндү.

Ажы Жумабайдын сөзүн укпай калгандай, анын келип мында жалдырап турганын көрбөгөндөй анткорлонду. Ордуна туруп аркы огород жакка басты. Бир маалда шашпай басып келип:

– И Жумабай, жол болсун, – деп койду.

– Кечинде үйгө келип даам ооз тийип кетсин деп чакырып келиптир, Жумабай акем, – деп токол күңк этти.

– Мен барат элем үйүңө, Жумабай. Баргандан коркуп калдым. Каның кызуу экен, бычактын мизине уруна албай араң турган көрүнөсүң, бирдемеден шылтоо таап жара тартып салсаң кантем? Мен барган болоюн, тамагыңы жеген болоюн, мени жайыма кой. Үйүңө чакырба. Сага ишенбей калдым, Жумабай! Жанымдай көрчү элем, өгүңү кылганың а болду. Жолуң болсун сенин?!

– Улуу башын кичүү кылып минтип чакырып өзү келген экен, ачууңузду бериңиз. Барып коюңуз. Дүйнөдө тамактан улуу нерсе жок. Таздын көөнү болбосо да таза кыздын көөнү дегендей, Бүбүкан жеңемдин көөнү үчүн барып коюңуз. Бир үйдө урушкан бир киши болсо калгандарда ненин жазыгы? – деди токол катын жандата сүйлөп.

– Кет! Бар!

– Айыбым бар. Мен ачууңуз келерин билбедим. – Токол катын жылып ордуна турду да, үйгө кирди.

– Менин тетири жайылган малым жок, Ажы аке! Кармаганым эки улактуу ак эчки. Кечинде келип бир улагын жеп кетиңиз. Мен байымак белем, ал улак көбөйүп. Барам десеңиз аны айтыңыз, барбайм десеңиз муну айтыңыз. Зарыкпайын мен, – деди Жумабай кетүүгө баштанып этек, жеңин күбүнө ордуна туруп.

– Болуптур. Барайын. Башка жакта чакырган киши бар эле... барайын.

6

Ак эчкинин бир улагы союлуп, эти желип бүттү. Эт желип бүткөн менен чатак бүткөн жок. Көрсө Ажы акенин астына түшүү аны менен чектелген эмес экен. Кур дегенде ага ат мингизбеген күндө да бир чапан жабууга керек экен. Ал сырды Ажы айтпаган менен баягы чел көз козгоду. А неме да кап-шап менен кошо келген. Аны эч ким чакырбаган менен кыйгас эл дасторконго отурганда атчан келип калган. Үйгө келген кишини кет деш кыргыздын салтында жок. Күтүп араң эле тургандай мээрим төгүп Уркуянын эне-атасы кабыл алган. Көрсө анын келишинде кеп бар тура.

Бата кылынып, колдорго суу куюлган соң чел көздүн көзү алаңдай баштады. Жерге чыйт түкүрүнө берип сөз козгоду:

– Бүбүкан апа, өзгө өздөй, жатка жаттай мамиле кылуу биздин атадан калган салт, – деди ал ырас дегендей баш ийкеп сүзүлүп калган Ажыны көз кыйыгы менен серпе сүйлөп. – Ажы акем кенендик кылды, жарыктык. Башка киши болсо, антип өлтүрөм деп балта ала чуркамак түгүл, биздин кеңеш өкүмөтүнүн калыс законуна таяп туруп, сөгүп эле койгонду кесип жибермек. Минтип астына түшүп, эки улактын бирин союп даам жасап, курду моюнга салып турганыңыз адамдык белги. Курду моюнга салып десе, ырас эле курду моюнга салып тизе бүк деп жаткандай түшүнбөнүз, жарыктык. Бирөө бар кечиримди сыртынан

сурайт, бирөө бар ичинен сурайт. Сиз ичинен сурадыңыз. Чакырганыңыздын өзү кечирим сурагандык. Эми Бүбүкан апама кеңешип... өзүңүз билесиз го, жолун жолдоп... эметип... Анын жайын мен сиздерге үйрөтө тургандайбы. Бирдеме ыроолоп дегендей... Койчу, калган сөздү өзүңөр бүтүргүлө. Күрүчтүн жардамы менен күрмөк суу ичет дегендей, Ажы акемдин капшабы менен менин мында келишим жаман болгон жокко. Ыраспы, апа?

– Ырас, ырас.

Уркуянын атасынын башы маң болуп калды. Бул чел көз дагы эмнеге шек берип жатат. Эки улагынын бирин союп бергени жеткен жокпу? Дагы кандай сый көргөзүшү керек? Көргөзөйүн десе да сыйга татырлык эмнеси бар? Баса, анчалык эле коркок-билиш болгудай күнөөсү эмне? Бардыгын кылган мынабу чел көз го.

– Кечирип кой, Ажы аке, менден кеткен болсо. Өзүңүздөн кеткенди өзүңүз билерсиз, – деди үй ээси жер карап. Чел көз жер карап, быш эттире мурдунун жели менен эрдин үйлөй күлүп калды. Ажы күлкүсүнө чыдабай жатканыбы, ачуусуна чыдабай жатканыбы, эринин тиштеп жымыңдады. Үй ээсин так ошо ыза кылды. Кечирим сурады, болбодубу, жарашты деген дагы кандай болоруна айран-таң. – Сен, үкөм, эмне күлөсүң? Эмне мурдуң менен бышылдайсың?

– Ыя, жарыктык, күлгөнүм ушул менин. Адатым бар ошенте турган. Күлбөй эле «буф» деп жатам. Өзүңүз билиңиз астына түшсөңүз, койсоңуз. Дегинкисин айтканым. Кошуна силерсиңер. Бар болгону мен айыл кеңешинин катчысы экенмин... Араңар бузулбасын дегеним.

– Мен ушуну менен бүтөт экен десе... дагы бар беле? Эми эмне кылуум керек? Чапан жабамбы? Ат мингиземби? Же...

– Жо-жок, маа эчтеме керек эмес. Бүттү. Мындан кийин экөөбүз эки өйүздөбүз. Айтып коёюн, мындан ары мен мындай айкөлдүк кылбайм. Мен Ажы атка конгону мындай кордукту көргөн эмесмин. Тамагына да ырак-

мат, чакырганыңа да ыракмат. «Эрдик кылып кой союп, иттик кылып төш тарттың» – деген кыргызда макал бар... Кой, кой, сени менен мындан ары...

Уркуя улуулардан тартынып, өзгөчө атасынан айбыгып тиштенип турган. Эми чыдаган жок.

– Бизде күнөө жок. Бардык айып силерде. Силер атамдын астына түшкүлө. Эчкинин мүйүзүн омура чапкан сиз, атам эмес. Балта ала чуркаган сиз, атам эмес. Өкүмөт кедейдики. Силерге окшогондорду...деп келатып кыз ыйлал жиберди. – Ата! Эмнеге булардан кечирим сурайсың? Эмне айбың бар эле? Улакты сойбой эле койбой. Улактан да жок, эчкинин мүйүзүнөн да жок. Колдош аке! Айтсаңыз боло көргөнүңүздү. Атам айыптуу эмес ээ?

– Айып сизде, Ажы аке! Сиздин балаңыз атайы барып эчкини чечкенин көрүп турбадымды, – деп Колдош айта баштаганда чел көз жигит ордуна тура калды. Камчы менен жон талаштыра басып калды. Колдош дирт эте түшүп, өңүнөн каны такыр соолуп барып кайта жазылды. Ал сабыр кылды. Чыр чыгара албай араң турган эме менен сөйкөнүшкүсү келбеди. Эти ачып калганга өкүнүп, тиштене тим болду. Ал тим болгондуктан, тиги да чырды улабады. Сөз тизгини көчөгө дейре чоюлуп, каж-каж этишти:

Ажы менен чел көз жигит бир кетти. Арылай түшкөндө экөөнүн сүйлөшкөнү мындай эле:

– Ыраазы болдуңузбу, Ажы аке?

– Мен ыраазы, кудай ыраазы.

– Мен бу айыл кеңешинде турганда сизге чымын кондурбайм, чымын. Баягыңыз баягы. Кудай буюруп кайра бир айланып өз заманыбыз келсе... Атаңдын көрү булардын жон терисин сыйрар элем. Ата көрү ээй, жанагы такылдаган кызын кара. Ботом эки сөзүнүн бири «өкүмөт биздики». Кудай ушуларга кор кылды анан. Баса, Ажы аке, кулагым чалып калды, шайлоо болот деген кабар бар. Күзүндөбү, эмдиги жылдын башындабы аны жакшы билбейм, дейт-дейтке караганда шайлоо болуу керек.

«Ким кимди?» деп жатышат го. «Биз аларды» дей бериш керек. Биздин максат кайда болсо өзүбүздүн кишилерди коюш.

– Демек... Өзүбүздүн де? Башың жаш болгон менен акылың жетик. Сендейлерден көп болгону зыян эмес. Азыр бизге жол жок. Көрүнгөн кара таман бакырып чыгат. Ал кан соргуч деп жулунушат. Бу атаңа наалаттардын киминин канын соруп жибердик эле десең. Өлө турган болуп карайлап жаткандарына иш таап берген жазыгыбыз. Биз болбосок булар чөөтү соолгон кыл курттай кургап калмак, күн тиер замат, – деп Ажы сакалын кош колдоп сылады. – Деген экен дейт... деген экен дейт.!. Эсеби... шайлоо боло турган болсо... Эсеби... күздө дединби?

– Кулагы чалганына караганда ошондой.

– Демек, демек... Айтканың эле жетишет. Калган ары жагын маа кой. Илгери биз элди аш менен алчубуз. Аш менен алган бекем болот. Алигини көрдүңбү, бир улагын союп алып өзүн сойгондон жаман сөөгү сыздап турат? Эртең мен бир кой берейинчи, бийлеп калат астыма келип. Демек, демек... эгер жанагындай сөз чын болсо... демек, демек... мындайларды какпай, кайра бойго тартыш керек. Мындай кол бизге керек. Кандай дейсиң акылманым? Туура айттымбы?

– Туура айтасыз, Ажы аке! Азыркы заман ушулардыкы. Булардын бир айыбы – али да болсо сабатсыз. Айланып эле бизге көз артышат. Сабатсыз киши айыл кеңешине төрага боло алабы?

– Сөз эмес бекен. Бирок сырды сыртка чыгарбай, ичке каткан оң. Кошчулар союзунда биздин канча киши бар акылдуум?

– Кошчулар союзундабы? Бирөө эле. Анын да ишенчилиги жок. Аракеч.

– Кедейлер тобундачы?

– Анда... бар. Биз деле кирип кетебиз ага. Активдер кире берет. Комсомолдордон, партиядан, активдерден кошулуп... айтор, анда барбыз, Ажы аке!

– Ошенткиле, ошенткиле. Канча болсоңор да чогуу болгула. Ынтымак керек. Баса, эл ичине сөз тарап кетти чынбы?

– Кандай сөз, Ажы аке?

– Кээ бир байларды жер оодурат деген чын эмеспи?

– Байларды? Жер оодурат деген сөз? Кандайча жер оодурат?

Жер оодурганды чел көз жигит көргөн эмес. Ажынын сөзүнө түшүнбөй калды. Такыктап сурап жатканы ошондуктан.

– Айдабайбы? Сүргүнгө айдабайбы?

– Сүргүнгө деңиз. Ошо жагын ойлогон эмес экенмин. Андай болсо... кимден уктуңуз, Ажы аке?

– Азыр андай сөздү элден да угасың, желден да угасың. Кимден дей турганбы? Жаман айтпай жакшы жок, мен жанымдан корком, үкөм! Бир балаа болгону турат. Эртеңки күндүн камын бүгүн көрбөсөк, эртең кечтик кылат. Чыңдаса, көз кайкып калдайган кара жерге батпай калабызбы деп чоочуым. Заман ошондой. Бечетиң жаныңдабы?

– Жок. Төрага бербейт аны. Керек беле?

– Керек болбой койсунбу. Азыр справка гана сүйлөйт. Төрагаң менен кандайсың? Бечети дайым өзүндө жүрөбү, же сенин колуңа тийип калган күндөрү да болобу?

– Тийбей эмне. Керек болгондо алып, басып эле жүрөм.

– И-и, демек, демек?.. Алиги справка басуучу кагазыңар кандай? Бир кылбы, же аркылбы?

– Кайсы справка басуучу?

– Эсеби мен сага справка бер деп барсам? Кандай кагазга жазасыңар дейм да?

– Кагаздай эле кагазга. Азыр өзүңүз билесиз, кагаз табыла коюш да оңой эмес. Справка сураганга кагазыңы ала кел деп жүрөм.

– Дурус, дурус. Нак ошонусу керек. Мен саа он барак кагаз берейин, жарайбы?

– Жарайт.

– Ошогобу? Алиги бечетин басып бер.

Сөз эмне жөнүндө болуп жатканын чел көз жигит эми түшүндү. Ажынын сөзүнөн улам ал кыр дана, маалката түштү. Ушу жерден анын башын башка нерсеге байламакчы болду. Төрага бечетин жанынан карыш жылдырбасын, бечет басканда өзү басарын айтты.

– Оозуңздан айлансын, Ажы аке! Андай сөздү угузбаңыз. Балаасына калар алым жок. Төраганын ачуусу жаман. Кылт эткен сыр билсе, көчүккө тээп кубалайт. Өгүнү бирөөнүн колуна справка көрүптүр. Сен жазгансың деп алаңгирди салды. Мен ансыз бирөөгө справка берип жинди болупмунбу. Коюңуз Ажы аке, башка эмне болсо сураңыз, берем. Минип жүргөн атымы сураңыз, берем. Бечет жөнүндө... жо-жок. Ал өкүмөттүн бечети. Билесиз го аны менен ойногонду өкүмөт эмне кыларын. Кошуңуз Ажы аке.

Чел көз жигит жөнөй турган болду. Аны тизгиндеп Ажы жылдырган жок. Кайрылып, үйдөн даам ооз тие чыгышын суранды. Чел көз жигитке дал ушу керек болчу. Азырак кыйылып туруп көндү.

– Жумуш бар эле, жарыктык. Төрага райондон келди бекен? Бир топ иштер бар эле, эмне кылды экен? Мени издесе жаман болду го. Сиздин сөздү укпай коюш да кыйын – деген болуп, ичинде жым дей түштү.

Ажы чел көз жигитти ээрчитип үйгө кирер менен дасторкон жайылып, аздан кийин эле булоолонуп майлуу палоо келди. Тамак желип бүткүчө справка жөнүндө ооз ачпады. Тамактан кийин үйдөгүлөрдүн баарына жашырын белги менен жаңсады эле, жылып-жылып чыгып кетти да, алачыктай болгон байбичеси кирди.

– Бу үкөм биздин уруунун үмүтү, байбиче. Аягы чыйрак чыгып келаткан кунанды илгери эле сүрөмөлөп, андан жем аячу эмес. Айран төгүлгөн жерде жук калат деген ушу. Бизден да жук калды. Бир кезде биз бий болдук. Ал кез аны менен өттү. Бир айыбыбыз-сабатсыз экенбиз. Эми бу үкөмдөрдүн көздөрү ачык. Маскөөдө болуп

жаткандын бүгүнкүсүн бүгүн билет, эртеңкисин эртең билет. Алиги кезит деген эмеси баарысын айтып турат тура. Башкага зыкым болсоң бол байбиче, өз балдарга зыкым болбо. Баягыңдан алып чык. – Ажы катар турган үч сандыктын эң четкисин карай каш серпип койду. Сөз эмне жөнүндө болуп жатканын байбичеси даана түшүндү. Аздан кийин шың этип сандык ачылды. Дагы аздан кийин ак жибек жоолукка орогон бир таңгак акча чел көз жигиттин жанында жатты. – Жолдош-жороң болот. Атаң болсо бербес элем, атаң жок. А киши антти. Ушуга чай ичип кой үкөм.

Чел көз жигит мындай ишке көнгөн экен, акчаны алып түз эле чөнтөккө урду. Сүйүнгөнүнөн компоё түштү. Ага ушу гана керек болчу. Кайра бер деп доолабас дегендей чоочулап, тезирээк кетүүнүн камын ойлоду.

– Төрага келип калды бекен? Мени издеп жүрөт бекен? Анын ачуусу жаман. Батырак эмеспи. Батырактын ачуусу кандай экенин билесиз го. Кат тааныбаганы менен кат тааныган менден кыйын. Бирөөгө бир справка жазгандан чоочуп калдым. Өгүнү жаным чыгып кетти. Келе калыптыр, тиги Парпы чал кагаз сурап. Бере койгонум. Ошол кезде төрага келип калса болобу. Кагазды колуман алып, кайта бербей койбодубу. Жакшы жери баласынын туулган жылы жөнүндө эле. Ал жаман. Шегим чыкса өлтүрөт. Ишенбейт мага. Ой, бая күнү өзүмө айтпадыбы, аныңы тазала дейт. Алды менен түшүнгөнүм жок. Көрсө тегим тууралу сөз болуп жаткан тура. Кой, бабырап отуруп албайын. Барайын. Сиздин ишти болсо түрүү жан эмеспизби, бирдеме кыларбыз. Кошунуз.

– Балдар, – деди Ажы чел көз жигит короодон чыгып баратканда токтотуп. – Алды-артыңарды байкай жүргүлө. Кара тамандарга жакындаш керек. Мен бүгүн кайта ойлоп өкүнүп калдым. Бекер кылдым окшойт. Айла болсо аларды таарынтпаган оң.

– Сиз неге анан таарынттыңыз? Көз көрүнө эле зордуктап астыңызга түшүрбөдүмбү.

– Анын кеби бар үкөм. Мизин кайтарып коюш керек булардын. Ошентип кээде төбөдөн чокуп, капталдан нукуп койсоң, эртеңки күнүнөн коркуп калат. Баарыдан мурун булардын эртеңки күндөн ишеничин өлтүрүш керек. Анан чырмалып алыш керек буларга. Чырмалып дейм, – деп Ажы чел көз жигиттин кулагына шыбырап сөзүн улады: – Бир жагынан коркуп, экинчи жагынан жоошутуп туруш керек. Күйүп келаткан отуна... суу тамыза билгиле, май эмес...

Сөздүн жүйөсүн эми түшүнгөн чел көз жигит ойлонуп калды.

7

Мергендин кышын куюп болуп, Колдош эми көчөнүн аяк чениндеги башка бирөөнүн дубалын согуп жаткан. Алардыкынан тамак ичип келгиче эл орунга отуруп калат. Бүгүн да ошондой кеч келди. Үйгө кирип келатып Бүбүкан апанын:

– Сен барба кызым. Коркосуң. Түндөсү кыз баланын жалгыз жүргөнү ылайык келбейт. Өзүм алып келейин сууну, – деген сөзүн кулагы чалып калды. Сөз каткан жок, түз эле чаканы байбиченин колуна алып Колдош эшикке жөнөдү. Үйдөн узай түшкөндө артынан Уркуя келди. – Колдош аке, токтой туруңуз, бирге баралы.

– Убара болбочу, Уркуя! Өзүм барып келсем да болор. Эки чака сууну көтөрө албай коймок белем.

– Апам жиберди. Барып кел дейт. Жалгыз жумшабаган оң дейт. Бөлөк жерде алда кандай болот дейт, – деди Уркуя үнүн калтырата чыгарып. Балким корктубу, же жигит менен биринчи жолу түндөсү баскандыктанбы, ким билсин, анын үнү ошентип чыкты.

– Коркосуз. Барыңызчы үйгө. Анын үстүнө...

– Эмне, анын үстүнө?

– Дегинкисин айтам да.

– Айтсаңыз. Эмне анын үстүнө?

– Тим эле. Дагы бирде бирөөлөр көрсө... Кыз балдарга сөз жабышкак болот. Дагы бирөөлөр оозуна алы жетпей сөз кылабы дегеним да.

Уркуяга так ушу сөз жакшы угулду. Дал ушундай сөздү айтышын, дагы кайталашын каалады.

– Колдош аке, Колдош аке дейм! Сиз... Колуктуңуз барбы?

Кыз айтарын айтып алып өзү уялып кетти. Тердеп нымшый түштү. Бул суроону түндө бербегенде... о-о, анда эмне болмок эле?

Жигит кыздан мындай суроо күткөн эмес. «Бул не дегени? Менин колуктум бар, жогунун буга эмне кереги бар? Балким бул кыз мени?.. Кой, жок санаага баш катырбаганым оң. Менин эмнемди сүйөт! Ар кимдин эшигин аңдып иш издеген бир жалчы болсом, эмнемди сүйөт? Жөн эле шылдыңдап жатат», – деди Колдоштун ою. Анткен менен уктап жаткан бардык сезими ойгонду. Уркуя дагы бир нече ооз сөз сүйлөдү. Аны тигинин кулагы чалган жок. Андан аркы сөздүн тигиге кереги жок болчу. Ага жанагы эле суроо керек болчу. Ошол суроону дагы бир кайталашын каалап турат. Неге аны кыз кайталабайт?

– Колдош аке, Колдош аке! Сиз эмне эле унчукпайсыз? Капа болуп жүрөсүзбү? Кийинки кезде кабагыңыз ачылбас болду. Үйүңүздү сагындыңызбы?

– Мен сүйлөөгө болбойт, Уркуя!

– Эмне үчүн?

– Аны сурабаңыз.

– Айтсаңыз, Колдош аке! Сизден мындан башка сурабайын суроо, айтсаңыз Колдош аке!

– Мен... Жок, айтпайм. Мен айтсам...

– Эмне болот? Айтыңыз, болбосо таарынам, Колдош аке!

– Сиз таарынбаңыз. Сизди таарынтып коюп мен чыдай албайм. Мен сизди... жок, айтпайм. Айтууга акым жок. Анткени?

– Эмне анткени? Айтыңыз. Болбосо сиз менен сууга барбайм. Кетем. Сизди жаман көрүп калам мындан кийин. Айтпайсызбы?

Сөзгө муунуп, бир чети сүрдөп азга баскан соң жигиттин коңур үнү кайрадан чыкты:

– Мен кантип айтам секет? Айтууга болбойт. Эгер мен айтып жиберсем, сиздин көөнүңүзгө кандай ой кетерин билбей туруп айтып жиберсем...

– Көөнүмө ой кетпейт менин. Андай кек сактай турган кыз эмесмин. Айта бериңиз. Эмне, сүйгөн колуктуңуз барбы? Сагындыңызбы? Айтсаңыз Колдош аке!

– Жок. Менде колукту... сүйгөн кыз кайдан болсун. Менин эмнемди сүймөк эле. Кыздар оокаттуу жайды каалашат. Менде оокат жок.

– Оокаттуу жайды карабай эле койдум. Оокат киши эмес да. Мен бай баласын жаман көрөм.

– Ыраспы? Уркуя? Секети болоюн, ыраспы? Тилим алсаңыз, бай баласына барбаңыз. Алар жаман. Алар эзүүчүлөр. Башканы эзгени аз келгенсип, алар аялдарын эзишет.

Экөөнүн ортосундагы сөз барган сайын ачык, барган сайын жакын боло берди. Сууга бат эле жетишти. Шаркыраган чоң суунун боюнда туруп алардын сүйлөшкөнү суу менен кошо агып кетип жатты. Алар эмне дешти? Ага жалгыз гана суу күбө. Суу алардын сүйлөшкөн сөзүнүн бирин калтырбай ичине жыйып алып кетти. Ар кайсы дарактын шибердин түптөрүнө таратты. Аны өлбөстүн үрөнү катары жерге сиңирди. Балким өмүр бою көктөп, өнүп, бышып турсун үчүн ошентти.

Кыз менен жигит суу алып кайта үйгө келатканда деле алиги суунун жагымдуу үнү кулакка угулуп турду. Бая аякка бараткандагыдай эмес, эми так анын жанында тургандай, кыз-жигит сүйлөшүп жаткандай угулду. Суунун табышы эмес эле кыз менен жигиттин жарыша сүйлөшкөн кобуру, күлкүсү, арманы, сыры өңдөндү. Экөөнү атынан чакыргандай, ушинтип көбүрөөк келип турушун самагандай болду.

Колдош менен Уркуя үйгө келгенде, Колдош Бүбүкан апаны көрүп бети тамылжый түштү. Кылмышы бар эмече анын бетине тике карай албай сыртка чыкты.

Асман ала булут. Тытылган келки булуттардын ичинен көрүнө калып, кайра сорулуп кетип ай өзүнчө жашынмагын ойнойт. Кыштактын жогору жагынан куйкумдун жыты келет. Береги жакын эле бир короодон какап-чакап ит үрөт. Те алыстан бирөө колдураган жаман үнү менен ырдап баратат. Бир аял кулак мээни жеп бирөөнү чакырып жатат. Көчөдөн төрт-беш атчан кобурашып өтүштү. Анын артынан бир ат шаңгырай кишинеп оюн салып жөнөдү.

Көчөгө чыкты эле, андан жанына жай таппады. Огородго кирди. Андагы кырка тигилген тыт жыгачтарынын баштары чачырап жакшы көрүндү. Так ошо тыт жыгачтарынын түбүн бойлоп, улам жеткенине токтоп, кучактап, сыйпалап көрүп баратты. Башка кылар иши жок болгондуктан ошентти. Азыр Колдош үчүн так ошо жыгачтар, береги асман башын кучактаган тоо жакын көрүндү, өзүнө тартты. Кедейлигин, алсыздыгын эми сездди. «Атаганат, колубузда бирдеме болсочу. Жок дегенде бир эле... Ошону айтсаң», – деди анын ою. Бирок эмне болсо жакшы экенин айтпады. Ал тапта көз алдына бардык жакын туугандары тартылды. Бардыгы алсыз. Ал эми Уркуядай кыз кайдан табылат?

Дарактардын жалбырактарын аябай чогултту да, Колдош бир чоң өрүктүн түбүнө жатып алды. Акырын бүлкүлдөп жел жүрөт. Жемиштин буруксуган жыттарын ала келип желпип жатат. Ушунчалык таза, ушунчалык назик сезилет. Асмандан жылдыз тиктейт. Ал дагы бирөөнү сагынып, уйкусу качып чакчайгансыйт. Тыптынч. Бир гана суунун табышы угулат. Анын шарында Уркуянын үнү жүргөнсүйт. Ал чакырып жаткансып туюлат.

Колдоштун уйкусу такыр келбейт. Биринен сала экинчиси чубашып сар санаа башын каптайт. Эмнени ойлой баштабасын, акыры барып эле Уркуяга урунат. Анын жалжылдаган көзүн көрөт. Ушунчалык сулуу, ушунчалык назик көз бирдеме жашыргансыйт. Аны тышка чыгара албай тургансыйт. Анан нурдуу жүзү көрүнөт. Бет-

теринин майда-майда наарларына чейин көз алдында турат. Үнү кулагына угулат. Ошентип жатканда көзү илинип кетет да, кажы-кажы эткен үндөр кайта ойготот.

* * *

Баарыдан Уркуяга кыйын болду. Уктай албай койду. Улам эле эшикке чыгат. Табалбай кайта келет. Ошентип жатып таң сөгүлөрдүн астында гана көзү илинди.

Эртеси чай-пайды ичип болгондон соң, атасынан жашырып апасы кызын сөзгө алды:

– Сенин мүнөзүң өзгөрүп кетти кызым, айтчы эмне билгениң бар? Менден сыр жашырба балам. Мындай эмес болчусуң, билем го сени. Ойчул болуп кеттиң. Унутчаак болуп бараткансыйсың. Бир жериң ооруп жүрөбү?

Кыз энесинин андай чайкап айтканына да, мындай чайкап айтканына да жооп бербей мелтиреп көпкө отурду. Акыры жашын мөлтүрөтүп ыйлап жиберди. Ыйлаганда да өпкө өпкөсүнө тийбей ыйлады. Аны соорото албай эне кургур кандай, кошо ыйлады. Экөө тең кучакташып алышып солкулдашты.

– Кантейин кызым. Менин колумда болсо... көрбөй турасыңбы. Көгүчкөндөй кулпундуруп кийгизейин дейм, колумда жок. Курган жокчулук, адамдын кендирин кескен, – деди бир маалда энеси. – Жакшы көйнөгүңү кийип эле жүр десе... Аябай эле койчу боорум. Өлбөгөн жанга чүпөрөк табылбай койбойт. Кара башыңан айланып кетсин. Жакшы топуну чыгарып койсом кийбейсиң. Аны эмне кыласың, ушу кезде кийбегенде?

Бечара эненин ою башкада тура. Уркуя кийим жөнүндө ойлобогонун кайдан билсин. Кыздын кырк сырынын бирин да ачалбайт эмеспи, кээде башка тургай тууган энеси.

Жакшы көйнөк, жаңы топусун кийгизип, Бүбүкан апа болбой жатып кызын дүкөнгө жиберди. Үйүндө болгон тыйын-тыпырын кагып берди.

Кызыл ала шайы көйнөк, жашыл чыптамачан. Кооздоп сайган жибек топуну майда өрүлгөн коңур чачтын үстүнөн бастыра кийген кара көз кыздын тал чыбыктай буралган көркү көчөнү жакшыртып, жашартып жиберди. Жол чаңын буртулдата кетип бараткан жылаң айлак буту да бул тапта көзгө сулуу учурады. Көздүн жоосун алган бул сулуу кызды азыр ким болбосун кайдыгер кароого мүмкүн эмес болчу.

Уркуя үйүнөн аз эле узаганда асты жактан үч атчан чыкты. Анын бири баягы чел көз. Калган экөө бул айылдык окшобойт. Баарынан кичүүсү ошо чел көз окшойт.

Аттарын алчактата бастырып жакындай бергенде чел көздүн тынчы кетип, Уркуяны жутуп жиберчүдөй карады. Оң жагында келаткан тыгырчык жигитти камчы менен капталга нукуй берип:

– Шумкар кашты кара. Уркуя дейт атын. О-хо, билбемин мындай экенин. Чаңда калган алтындай болгон эмени... Карындаш, кайда шаштыңыз? Бу акелериңиз салам берип жатат, – деди салам бербесе деле тийише сүйлөп.

– Арбаңыздар, – деп койду кыз кирпичин дембелеп ирмей жер карап. Анын үнү өтө назик, сылык чыкты. Үч жигит үчөө тең жабыша түштү. Ал кезде баягы чел көз дагы сүйлөдү:

– Кайда шаштыңыз сулуу? Бара турган жериңиз бизден артык бекен?

Кыз жооп бербөөгө тырышып, кетүүнүн камын көрдү. Тигилер үчөө үч жагынан чыгып тынчын кетирди. Сууроо үстүнө суроо берип жүдөтүп жиберешти.

– Жолоочу жолу менен. Бара бергиле.

– Уктуңбу Эшмат? Биздин кыздар ушундай. Бир сөз менен жыга чабат. Силердин айылда мындай кыздар барбы? Болбосо бирөөнү берели, силерге тукум болсун, – деп алиги чел көз оозуна алы жетпей сүйлөдү. Кыздын ызасын келтирди ушу сөз. Мындай кезде Уркуя кайра тартмак беле. Оюндагысын бетке айтып салды:

– Алыш-беришибиз жок сый кишибиз, сыйың менен жөн жүргүн. Байдын кызы жарашат сага! Бизге окшогон кедей силерге жолобойт. Жөнө жолуң менен!

– Антпеңиз карындаш, Азыр бай, кедей деген болобу. Теңдик заман. Кедей бол деп ким айтты силерди? Калкозго кирип жатпайбы кедеймин дегендер. Байып жатпайбы, – деди алиги Эшмат деген эме. Анын сөзүнө баары шатырап күлүп жиберешти. – Бизди эмне бай деп турасызбы? Чор таманбыз биз дагы. Ушу өкүмөт чыккандан бери гана эл катарына кошулуп...

– Актив болуп жүрөбүз десеңчи, – деп тигинин сөзүн чел көз жиреп кетти. – Маа тийбесең моу акеңе тий. Эт десең эт, май десең, май ушу кишиде. Салаандан май агат буга тийсең. Жети базарга желип жүрөт базар сайын. Бардык жону ачылбаган семиз малдар мунуку. Атын билгиңиз келер дейм. Мадалы. Уктуңуз беле Мадалы касап дегенди? «Мадалы мадалы, мадалыга биз барып, майлуу эт сатып алалы», – деп жүрүшөт го ар кимдер. Мадалы ушу, майлуу эт ушу. Тандаңыз. Үчөөбүздүн, бирибиз кантип жакпасын. О-о-ух, жан секет. Бир эле, – деди чел көз оозун чормойтуп, ошо ат үстүнөн эле эңкейе калып өөп жиберчүдөй. Анын кылыгын берки экөө жактырган жок. Адепсиз сөздү ташта дегендей болду. Алардын сөзүн укпоого тырышып кыз аяк шилтеди. Чел көздүн чын эле жаны чыгып, колунан келсе кызды жутуп жиберчүдөй болуп турду. Эки уурту салаңдап, чел көзү тамып кетчүдөй мөлтүлдөп, мурдунун учу тердей түштү. Уркуянын сулуулугун биринчи көргөндүктөн ошентти.

– Үйүңүз кайда болду экен карындаш? Айып этпесеңиз айтып коёр бекенсиз, – деди кызды токтото албасын билген соң алиги Эшмат деген эмеси.

– Үйүм жок.

– Эмне дейт! Ушунчалык сулуу кыздын үйү жок болгону жакшы эмес! Үйлүү кылалы сизди. Уруксат этсеңиз, – деди Эшмат жандай бастырып.

– Тарт ары!

Уркуя тигинин атын тумшукка муштап жиберди. Ат үркүнчөөк экен жалт берип ээсин жыгып кете жаздады. Кыз чуркаган бойдон бирөөнүн үйүнө кире качты.

Үч жигит көчөдө азга күтүп турушту. Огород менен чуркап эбак эле үстүңкү көчөгө кетип калган Уркуяны көрүшкөн жок.

Уркуя дүкөнгө барарын барып, эчтеме албай кайтты. Эмне алат? Анын акчасына эмне келет? Келген күндө да мындай жетишпеген жокчулукта көрүнгөн нерсеге болгон тыйынды чачууга жарайбы? Апасына бирдеме алса такыр аябас эле, ага ылайык эчтеме көзүнө чалдыккан жок дүкөндөн.

Мобу кызыл дарбазалуу үйдүн жаандан урап калган дубалын уруп жаткан Колдош. Бияка Уркуянын келе турган иши жок болчу. Кандай келгенин өзү да сезбей калды. Татынакай кийинген сулуу кызга жигиттин көзү чалдыга түшүп, кайдан көрдүм эле дегендей бүшүркөп карады. Тааныганда өз көзүнө өзү ишенген жок. Мынчалык сулуу деп ойлогон эмес болчу. Колдош үчүн мурдагы сулуулугу деле кол жеткис көрүнчү. Эми минтип боюн түзөп, кийимди аруу кийип чыкканда кыздын анык турпаты тышка чыкты. Жигит кароодон сүрдөдү. Атайы эле кийинип, жасанып, сулууланып алып кыр көрсөткөнү жүргөндөй болжоду. Көрмөксөн болуп колек таш менен кериле-кериле дубал уруп жанын тындырбай иштей берди. Чарчагандан деле эмес, тиги кыздан сүрдөгөндөн, ызалангандан улам бети башынан мончоктоп тер куюлуп, үстүндөгү келеңкүр, көйнөгү чылпылдап суу болду. Такыр баш көтөрбөй койгондон улам кыз үн чыгарды:

- Арбаңыз Колдош аке!
- Арбаңыз.

Дагы эле жигит баш көтөргөн жок. Дембелеп уруп жатып күйүгүп, чарчап кетти. Баары бир сыр билгизбөөгө тырышты. Ан сайын кыздын сезимине дүрбөлөң түштү. Аябай таарынып калган экен деди. Бу бойдон кетип калууга түтүнө албады. Ыгын таап бир сөзгө чалгысы, кур

дегенде жалгыз ооз жылуу сөз угуп кайткысы келип тынчсызданды.

– Эмнеге биздикинен кетип калдыңыз Колдош аке? Таарындыңызбы? Эне, атам капа болуп жатышат. Менден көрүшөт, сен таарынтып койдун окшойт дешип. Апам чакырып жатат. Келип кетсин дейт. Айтар сөзү бар белем.

«Апам чакырып жатат», – деген сөз бардыгынан салмактуу чыкты. Улуу киши чакырып жатканда барбай коюш кыргызда салт жок.

– Кечте барам. Жарайт.

Кыз сүйүнүп кетти. Кечте келерине ишенди, анткени Колдош такыр калп айтчу эмес. Эми кыздын жүзүнө жылмаюу пайда болду. Мурдагыдан бетер сулуу, келбеттүү болуп көңүл жай жөнөдү. Азыр анын астынан чыккан ким болбосун сүрдөр эле.

Үйгө жакындап калганда баягы үчөө карпа-курпа астынан тосушту. Токтобогон оюна койбой дагы токтотуп алышты.

– Биз ыза болуп калдык карындаш. Таштап кеткениңиз кандай?

– Жолду тоспоңузчу.

– Уруксат этсеңиз сиз менен бул жигит сүйлөшсөм деп турат.

– Айт Эшмат сөзүңдү. Жашырбай эле айт.

– Сиз ушунчалык татынакай кыз туруп...

– Ким айтат ошону, мен татынакай эмесмин! Жолго турбаңыз. Силерге окшоп бекерчиден көпкөн жайым жок. Иштен калтырып жатасыздар.

– О-о, мунун мүнөзү жаман. Эми апасын чакырат жини келсе.

– Апамды чакырбай эле койдум. Өзүмдүн эле эрким жетет, силерге окшогон...

– Жел өпкөлөргө деңиз?

– Жел өпкө экениңерди, суу өпкө экениңерди билбейм, тур ары!

Кыз тигилердин курчоосунан жулунуп чыгып качты. Үчөө аны үйгө чейин кубалап келип, кайта кетишти. Терезеден байкап калган Бүбүкан апа түкшүмөлдөп:

– Бу балдар эмне жүрөт кызым? Сени кубалап келатыштыбы? – деп көрдү.

– Мени кубалабай калышсын, ошо сөйрөйгөн эмелер.

8

Баягы чакырганда баралбай калып Колдош эки айдын жүзү дегегенде араң келди Уркуялардыкына. Он беш, күн ооруп жатты. Андан баш көтөргөндөн бери уялып баралбай койду. Бүбүкан апа көчөдөн жолугуп, өзү чакырбаганда бүгүн да бармак эмес.

Үйдө чай ичип отурушат эле, бир киши килейген кара козу өңөрүп келип ат үстүнөн зоңк этти.

– Үйдө ким бар? О-о, үйдө адам барбы?

– Бар.

Бүбүкан чыга калды. Ажынын малайы экен.

– Байлап алыңыз козуну.

– Бу эмне козу, ботом?

– Эмне экенин эмне кыласыз, ал дегенде ала бербейсизби. Ажы акем берип жиберди, союп жесин деп.

– А кишиден козу аласабыз жок.

– Кызык экенсиз жарыктык, силер аласа болбосоңор... Аягын териштирип отурбай, үйгө келген насипти союп жей берсеңерчи. Ме, түштү. Азоо. Колдон чыкса карматпайт.

Козуну таштап жиберип кетип калды апкелген киши.

– Ыя балам? Бул эмне табышмак? Козу жиберет дегени эмнеси? Кандай эле Ажы бизге боорукер болуп чыгып кетти. Мунун аягы жаман болуп жүрбөсүн ыя? Ме байлай турчу ары. Барып сурап келейинчи Ажыдан.

Уркуядан мурун жетип козуну Колдош байлады. Бирпаска экөө тең козунун жалдыраган көзүн тиктеп калышты. Ошондо Колдош даана тиктеди кызды. Аябай арык-

тап кетиптир. Бетинин каны качып, жаак сөөктөрү уркуюп тышына чыга түшкөн экен. Ээриндери кеберсип турат. Баягы көздүн жалыны өчө түшүптүр. Аны байкаган Колдош аяп кетти.

– Эмне, оорудуңузбу? – деп сурады ал.

– Оорумун. Төшөктө жаттым. Баягы сиз келбегенден бери оорумун. Кыздын кыйыткан сөзүн жигит түз алды.

– Койчу. Мен кандай уккан жонмун.

– Менин ооруганым кимге таң.

– Жок! Антип айтпа кагылайын Уркуя! Сиз оорубаңыз. Сиз ооруганча... деп келатып, ары жагын айта албады. Ушунчалык жалбарып, жалдырап тиктеди. – Мен сиздин ооруп калганыңызды билгенде... Бирде бир кулагым чалбаганын карасаң. Эми кандай! Айыгып... сакайып кеттиңизби? Өңүңүз жок боппоз болуп.

Кыз кайда басса Колдош артынан басып, кантип көңүлүн ачарын, кантип күнөөсүнөн ажыраарын билбей шаштысы кетти. Кыз үйгө кирип, аздан соң кайта чыкты. Тышка чыкканда жалт Колдошко көз кадады. Бир эле ирмем, бир эле көз караш ушунчалык сүйкүмдүү, ушунчалык сырдуу болду. Так ошо көз карашта бардык даргы бар болчу. Жигит түшүндү аны. Түшүнгөн менен даап сөз сүйлөөдөн тартынды. Кудалап, мал өткөрүп, башын байлап койгон колукту болбосо деген ойдо тартынмак түгүл коркту. Өзгөчө Уркуянын эне атасын сыйлагандыктан ошентип. Ага бир туугандай ишенип жүргөнүн кантип билбейт. Тузуна кара санашка акысы жок болчу.

Кыз кичинекей капкадан огородго кирди. Огородду кыркалай тиккен тыт жыгачтарынын түбү менен басып баратты. Тыт жыгачтарынын жашыл жалбырактары так эле Уркуядай көрүндү. Кыз жанынан өткөндө бийлеп, жалынып калып жатты. Кай бир жалбырак эркелетип, анын башынан сылады. Уркуянын чачына тийген жалбырак кандай бактылуу!..

Бир канча убактан бери сүйлөшүп, бирге болуп жүрдү. Ал тургай үйүнө жатты. Ушу кезге дейре анын чачынан

сыламак тургай колунан кармаган жок. «Уркуя азыр эмне ойлоп баратат болду экен? Мени чын эле жакшы көрөбү? Ай ким билет», деп ойлоду кызды ээрчип бараткан жигит. Кыз эчтеме ойлогон жок, жөн эле куса. Бирдеме жетишпей турат. Ачуусу келет. Ачуусун эмнеден чыгарарын билбейт. Басып баратат. Кайда барат? Аны ким билсин.

Огороддун аяк ченинде бир түп картаң алма бар болчу. Ал көп жылдан бери гүлдөбөй, гүлдөгөн күндө да алмасы мап майда болуп, ага эч ким карабай калган. Алманын түбүнө жеткенде кыз токтой калды.

Башка кишинин огородун тоскон чоң дубал бар болчу. Дубал артынан бир эки адамдын кобураганы угулуп, жоголду. Аңгыча бир эме дубалдан аттап дүп жерге түштү да, түз эле Колдошту көздөй качырып сала берди. Тыгырчыгынан келген жапалдаш бойлуу эме экен, Колдоштун жонуна жабышып, жерге түшө албай көтөрүлүп жүрдү. Ошо үстүндө жүрүп да эки колдон Колдоштун алкымына жабышып алыптыр. Ачуусу келип Колдош тигини күп эттире көтөрүп чапты. «О» тамгасы мисал теп тегерек беттүү неме экен, астыда калып тизеге басылгандан улам кызарып-татарып, бир чымчым мурдунун таноосу кыпчыла түштү. Чатак чоңго ырбап баратканын, Колдош аябай турганын байкап, байкелеп жалынып жиберди. Тизе менен катуу ныкып койгонбу, мурдунан кан шүүшүндөп чыга түштү. Жакадан кармаган бойдон тургузду да:

– Жогол, экинчи көзүмө көрүнбөй! – деп Колдош түртүп жибергенде дубалга былч этти. Алы кетип калган көрүнөт, дубалдан кайта секире алган жок. Артына кылчактабай төмөн чуркады.

Же коркконунанбы, же ыраазы болгонунанбы, деги Уркуя Колдошту кучактай калды. Эки көзү сандала басып бараткан жолбунда. Денеси саал калтырагансыйт. Колдош кыздын колун акырын бооруна кысты. Өзү сүрдөп, ал түгүл коркуп кетти. Бирөө көрүп койдубу, эмне дешет көрүп коюшса дегенсип эки жакка кылчак-

тады. Кыз түк кебелбеди. Ага так ушундай учур, ушини-тип туруу керек белем!..

– Уюшуп келишкен тура. Ырас кылдыңыз. Тим гой, сабак болсун.

– Булар мени соо коюшпайт. Кастарын тигип калышты, дагы келишет. Мындан эки күн мурун көчө менен келатсам жаныма бир чоң таш түштү. Ким ыргытканын билбей калдым. Айланамдан эчтеме көрүнгөн жок. Ушулар турбайбы. Аңдып калышты, соо коюшпайт. Уркуя мен кетпесем болбойт бияктан, – деди Колдош кызды акырын өзүнөн алыстата берип, – акчам тийбей жатат иштеген жеримден, болбосо бир күн турар эмесмин.

– Кетип каласызбы?

Кыздын көзүнө жаш кылгыра түштү. Колдош эми анык билди, кыз жакшы көрүп калганын. Так ошол мүнөттөн баштап ал кызга байланды да калды.

– Уркуя! Садагасы, көрүп турасыз. Шарт жаман. Аңдыган оору албай койбойт дегендей, булар бир мандем кылып койбосун. Кеткеним оң.

– Колдош аке, кетпеңизчи.

– Сиз кетпе десеңиз мен эч кайда кетпейм. Өмүр бою кетпейм. Мен бир сөз айтар элем, сиз кандай ойлойсуз... Балким таң каларсыз, балким түшүнөрсүз...

Жигит шарт бурулуп жөнөрдө кыз колдон алды. Айтышын суранды

– Айтпасаңыз таарынам. Айтыңыз.

– Сиздиби? Сүйөм!

Айтарын айтып жиберип, жигиттин бетинен от чыгып кетти. Качып жөнөдү. Кыз эки колу менен жүрөгүн басып туруп калды. Өзү жылмайып, жүзү албырып, мурдагыдай он эсе сулуу, келбеттүү боло түштү. Эки көзүнөн тамчы-тамчы жаш себелеп, бир түп уйгактын жалбырагына чачырады. Так ушу жаш көптөн бери кысылып, ушундай учурду күтүп чыгалбай жүргөн өңдөнөт. Эми чыкканы кызга жакты. Ушу жаш чыкпагандыктан өңү өчүп, керсары тартып жүргөндүр...

«Айтты. Сүйөм деди. Колдош аке... Татынакай аке», – деди анын ою. Денесин далайдан бери басып жүргөн кусалык чертип жибергендей учуп кетти. Ах, мындай кездеги жаратылыштын көркү ай! Баары сулуу! Дыңылдап учкан аарылардын үндөрү да өзүнчө эле музыка! Тиги бак башында отурган каргалардын көркү да таза! Көпөлөктөр да күндөгүдөн башкача учуп калышкан го!

«Эмне кылсам? Кайда барсам? Кимге айтсам? Айтканым жакшыбы, айтпаганым жакшыбы? Айтканда ким кандай ойлойт? Балким көралбастык кылып кыскаңгандар болсочу? Колдош акемди бузуп койсочу? Бузуп! Жок, буза алышпайт. Ал меники! Мен аны эч кимге бербейм! Талашкандар болсо өлбөгөн жерде калам! Ооба, ошентем!» – деп ойлоп басып баратты кыз. Колдоштун качып баратканын эстеди. «Эмнеге качты? Уялдыбы? Ырас, уялды. Жок, изат кылды. Мен өзүмчү? Эмне үчүн ыйладым? Курган жаным десең, ошону айтсаң. Кубануунун ордуна ыйлап... Эл көрсө эмне дейт? Бирде бирөө уруп кеткен экен десечи?» – деди да, анан апасы эсине түштү. Апасынан сыр жашырчу эмес. Кыз сүйүнүп кетти: «Апама айтайын. Ал сүйүнөт. Апам жакшы көрөт Колдош акени. Өгүнү өзү сураган. Неге биздикине келбей калды деген. Азыр эле барып айтам. Мени ушу жигитке бергиле дейм. Бербечү болсо»... деди да, бербечү болсо эмне кыларына көзү жетпеди. Ушул суроо аны тык токтотту. Ойлонуп, чайпала түштү. «Айтсамбы, айтпасамбы? Айта турган сыр бар, айтпас сыр бар. Балким бул айтпас сыр болуп жүрбөсүн? Макул айтайын. Макул болбой койсочу. Апам менен кантип жаман-жакшы айтышам. Кой балам деп чорт айтып салса кантип каршы чыгам? Мен анын кызымын. Тапкан, баккан. Чоңойгондо ага каршы чыгып... жо-жок, андайдын жүзүн ары кылсын. Андан көрө унчукпай койгон дурус. Ырас айтам, ошентеши керек. Баса десең. Сүйөм деген сөз сени алам деген сөз эмес. Сыртында эле ооз учунан айтып коюп, ичинде эмнени ойлоп жатканын кайдан билдим? Билемби мен Колдош

акени? Анчалык жакшы билбейм. Анын ичине кирип чыкпаган соң, жүрөгүндө эмнелер жатканын... Айтса айтпаса төгүңбү. Шашпоо керек. Сүйгөнүн далилдесин. Болбосо... Туура ойлодум», – деп кыз өзү менен өзү кеңешти. Аздан кийин эле дагы ой талады. Толгон-токой суроолор келип жатты: «Кызыкмын ушу мен, кантип далилдемек эле сүйгөнүн. Сүйдүм деди болду да. Айтпайдыбы. Сүйбөсө кантип айтат, сүйөм деп? Токточу. Жакшылап ойлоюнчу. Мен ким, ал ким? Мен-мен, ал-ал. Ушу да сөз болсунбу? Эмне деп дөдүрөп турам? Башым айланып калды. Чын эле сүйгөн киши ушундай болобу? Карасаң, бардыгы жакшы көрүнөт. Сүйгөн кишиге ушинтип көрүнөт го. Тетиги кошунанын ити шоңшоюп отурганын! Кызык. Жылмайып тургандай болуп... Кой, апам барайын. Айтайын. Уксун. Кыз баланын энеден сыр жашырганы болбойт», – деп үйүнө жетти.

Каалга ачып кире берерде айыл кеңешинин чабарманы келди. Кейпине караганда ачуулуу. Түз эле:

– Колдош деген селсаяк кана?–деди. Бул суроо кыздын ызасын келтирди.

– Өзүнөн сура кайда экенин? Мен аны кайдан билдим? Бул эмне деген сөзүңүз? – деди кайра өзүнө суроо берип.

– Чакырып жатат, айыл кеңешинин катчысы.

– Чакырып жатса таап ал жүргөн жеринен.

– Силердикинде дебеди беле.

– Ким айтат биздикинде деп?

– Айыл кеңешинин катчысы айтпайбы.

– А-а, катчысыбы? Эмне жумушу бар экен а кишиде?

– Мен кайдан билдим эмне жумушу бар экенин. Жооткотпой айт, кайда кетти.

– Кеңсеге кетти. Айыл кеңешинин катчысынын бетин ачканы кетти. А кишиге такыр тынчтык бербейт экен. Артынан сая түшүп алган экен. Анча-мынча тапкан акчасын коркутуп туруп тартып алганы жатса керек, – деп кыз катуулай баштаганда:

– Чүш-ш, акырын. А чел көз жаман кокуй, укса алең-гирди салат. Будамайлап эле жок кылат кокуй, андай сөз айтпа, – деди.

– Айтам эле. Дейм эле. Тазаны таза, арамды арам дейт. Арам экени жалганбы? Эмнесинен корккондой. Корксо да кой өлөт, коркпосо да кой өлөт. Төрага барбы?

– Жок.

– Төрага келсин. Дал ошо кишинин астында баарын айтам. Менин андан коркок-билиштик жайым жок. Эмне эле тооруйт, өз оокатын кылып, адал эмгек этип жүргөн бирөөнү? Кандай акысы бар анын? Ким бар кеңседе? Өзү элеби алиги чел көз?

– Чүш-ш... антпе. Балаасына калганы турасың ээ кокуй. Эки кишиге кол койдуруп акты жаза салбайбы кокуй. Жокпу силердикинде? Жок экен дейин. Көрбөптүр дейин.

– Жок экен деп айтыңыз. Көрбөптүр деп айтпаңыз. Көрдүм. Кетип калды. Ким бар, айтсаңыз?

– Эшмат дейби? Мадалы дейби? Билбейм, эки-үчөө жүрүшөт.

– Мадалыбы? Кас-саппы? Анын кандай акысы бар экен текшергендей? Кас-сабын кылып жатпайбы барып. Барам азыр.

– Саа эмне бар, чакырган жок.

– Чакырбаса да барам. Азыр келатат дей бериниз.

Чабарман Уркуяны көрүп жүрчү, бирок мындай бетке чабар ачык экенин билчү эмес. Бир чети каны суюктук кылып жатат десе да, бир чети ыраазы болду. Айыл кеңешинин катчысына бет багып сөз айткан киши оңой менен чыкчу эмес. «Ачуусу менен бир тийип, кайран кыздын жүрөгү майтарылып калбаса экен», – деп ойлоду кызды аяп.

Уркуя кеңсеге барганда эшикте ары-бери басып сүйлөшүп турган алиги Мадалы менен Эшматты көрдү. Ачуулуу келаткан кыздын түрүн тигилер түз эле байкашты. Аны алаксытууга, ары сөзгө чалууга киришти.

– Арбаңыз карындаш.

– Чел көз бар бекен, алиги?

– Ой-бой, ачууңуз бар го бир топ.
– Бир эшекке жүктүк бар.
– Ыя! Аша кеттиңиз шумкар каш.
– Эки эшекке жүк чыгат.
– Ыя! Анчасына барбаңыз. Өзүңүз уш-шунчалык су-
луу кыз экенсиз...

– Менин өңүмдү тексегени кемесия койгон жок силер-
ди. Өз жолуңуз менен болуңуз, кас-сап?!

– Мына кызык, мен кас-сап болуп сизди сойдумбу?

– Соймок элеңиз, колуңуздан келбей калды. Мен оңой
менен сойдурбайм силерге.

– Эмне, эмне? Кайталаңызчы жаңкы сөзүңүздү дагы.

– Мен керең кишиге сөз сүйлөбөйм.

– Сиздин оюңузча...

– Туруңуз дейм жолдон ары.

Кыздын жаасы катуулугун байкап тигилердин мизде-
ри кайта түштү. Ийиндерин куушуруп кала беришти. Ал
кеңсеге кирип кеткенде бирине экинчиси күнөө коюп ка-
лышты.

Уркуянын киргенин байкабай калган чел көз жигит
бет маңдайында турганын көрө коюп өңү түктөйө түштү.
Ошол замат кайта түрүн өзгөртүп жылмайган болду.
Бирдеме сүйлөмөкчү болуп эриндерин кыбыратып келат-
канда андан озунуп:

– Чыкырыпсыз, келдик. Кулак сизде, – деп жиберди
Уркуя.

– Ким айтат? Сизди чакырганым жок.

– Чыкырыпсыз, келдик дейм. Тамашаны таштап, ай-
тыңыз айтарыңызды.

– Мына кызык, сизди чакырган эмесмин.

– Анан кимди чакырдыңыз эле? Колдоштубу?

– Колдошту. Аны менен кандай байланышыңыз бар?

– Андан сурай турганды менден сурай берсеңиз болот.

– Сиз эмне анын колуктусузбу?

– Ооба, колуктусумун.

– Ыя! Калп!

– Калп, чынын биле турган сиз эмес. Аны бизден сураңыз. Дагы эмне сурооңуз бар?

– Башка? Суроом...

– Жок де. Анда менин суроом бар?

– Эмне? Суроо?

– Ооба, менин суроом бар. Эмне үчүн уюшуп алып келдиңер? Көпкөндө жөндөп көпсөңөр кантет? Башка кылар ишиңер түгөнүп калып, эми бизди өлтүрөлү дедиңерби? – Кыз катуу сурданып сүйлөдү. Кадимкидей эле ачуусуна чыдабай таноолору кыпчылып турду. Чел көз жигиттин шаштысы кетип калды. Оң жак бети кадимки ийнеликтин канатындай диркиреп туруп, анан көптө барып оозун ачты. Ал көрсө апкаарыса кекеч болуп калма адаты бар экен.

– Мен ба-ба-ба...

– Бардың сен. Сен уюштуруп бардың. Келсин төрага, бетиңди ачам. Тамашалар кишиң мен эмес. Мени кыз деп кемсинткиң келсе керек. Сен кылган ишти кыла албасам элеби? – деп Уркуя каалганы карс уруп чыгып кетти. Айтканынан кайткан жок. Так ошо күнү барып комсомолго өтүү үчүн арыз берди. О, ал кезде түштүктүн кыздарынын ичинен комсомолго өткөндөрү анча көп эмес болчу. Кай бир ошентип өткөндөрдү кодулап, коркутуп, ал түгүл кыйын күнгө салып койгон учурлар болгон.

* * *

Эки-үч күн өтпөй Уркуя комсомолдун мүчөсү болду. Анын антип жаңы дүйнөнүн ишине аралаша башташына эне, атасы алды менен кылчактаса да, бара-бара көнүп беришти. Күн сайын болгон күрөштүн жүрүшү, жаңылык кыздын чыйралып, бышып келатканын айкындап турду. Оюндагы сөзүн бетке айтып туруп калмай анын адатына айланды.

Уркуя керек болсо күн-түн дебей кетип калчу болду. Кээде түн ортосунда келет. Баарыдан эне-атасына кы-

йын. Уркуя эмне болду? – деп чакчайып уктабай жатышат. Ал келгиче сактаган тамак, демдеп койгон чай муздайт. Жедеп тынчсыздана кетишкенде эне-ата кыжылдаша түшөт. Мындан кийин үйдөн карыш жылдырбайбыз, – деп күпүлдөшөт. Андай күндөрдө Уркуя эки-үч жигит менен келет. Шашып-бушуп тамак жешет. Ошол тамак жеп жатканда дагы ооздору тынбай бирөөлөрдү айыптап, эмне кылуу жөнүндө кеңешип жаткан болот. Алардын айтканын эне, ата түшүнүшпөйт. Баарыдан аларга түшүнүктүүсү «байлар, кан соргучтар», – деген сөз. Кээде алар Уркуянын эне, атасынан өткөн заманды сурашат. Кантип жашоочу элеңер? Байлар анда кандай эле? Азыркыдай беле, башкача беле? Малайлары менен кандай эле? Өлтүрүп койсо малайлары кунсуз эле деген сөз чынбы? Акы төлөшчү беле?» – деген өңдүү толгонтокой суроолорду беришет. Андай суроолорго эне-ата буйдалбай жооп берет. Илгери эмне, бай деген кудай деген менен тең болчу. Бий анын колунда, болуш анын колунда, старчын анын колунда... Кедей байкуш талпак болчу жерде тепселип жаткан, – дейт Уркуянын атасы аларга түшүндүрүп. – Эми жакшы болуп калбадыбы. Акысын байлар бербесе азыр батырактар тынч койсунбу. Айыл кеңешине арызданып, районго чакырылып... анда кимге арызданмак элең.

– Баягы кара козуңу айтсаң.

– Кайсы кара козу?

– Баягы старчын акем жеп кетүчү.

– И... аке болбой жерге кирсин, атынан эле айтчы.

Ал бизге кайсы жакшылык кылды эле аке дегидей.

– Айтсаң ата ошону.

– Чекеге бүткөн бир кара козубуз бар. Аны да бирөөсүнө бедесин чаап берип алгам. Козунун куйругу казандай болуп басса чайпалат, жыгылып калчудай куйругун көтөрө албай. Сатып жиберейин деп көп аракеттендим, оңу келбеди. Эми базарга барайын деп турганымда иш чыгып, арадан эки апта өттү. Көчөдө аркан-

далып турганда ар ким тамашалап, берсеңчи, союп жейли деп калчу болду. Ушул чел көздүн атасы, алиги иштеп жүрөт го айыл кеңешине чоң болуп. Бир күнү келип калды үйгө беш киши менен. Алар атчан, мен жөө. Эшке чыга кал дегенинен чыга калдым. Старчын болчу бу чел көздүн атасы. Сурап турбайбы козубузду. Дал он күндө бул козунун ордуна ирик беребиз дейт.

– И...

– Бербей көр эр болсоң. Бердим. Козуну союп жеп алышты.

– Ирик бердиби анан?

– Ошону айтып келатпаймынбы.

– И.

– Он күн өттү. Жыйырма күн өттү. Бир ай өттү. Дайын жок.

– Берген жокпу?

– Неге бербейт?

– А-а, айланайын балдарым, неге бербейт дейсиңер, азыр минтип ээ кылбай жатат байлар, ал кезде эмне болуптур. Эми дале бизди ошо байлардын тукумдары бийлеп жатат. Алиги чел көз жүрөбү? Жанагы райондогу Парпычы? Санай берсе...

– Ошо Парпы да байдын баласыбы?

– Болгондо да кандай байдын баласы дейсиң!

– И, козу эмне болду анан?

– Маа козу бермек беле карышкырлар жеп алган соң.

– Бербей коюштубу?

– Ошо козуну алып кеткен боюнча старчынды көрбөдүм. Бир уксам анда кеткен, бир уксам мында кеткен, деле оро-пара келе албадым. Кеч күз эле. Ушу Ажыныкына келип түштөнүп жатат дегенден барып калдым. Аларга салам айтып даап барыш кандай ал кезде. Алысыраак бир терекке сүйөнүп отурдум. Кээде тамагымды жасап үнүмдү чыгарып коём.

– Эмне үчүн ата?

– Уксун дебеймби, үнүмдөн таанысын дебеймби.

– И-и.

– Алар конок болуп күүлдөп олтурушту. Бир маалда Ажынын малайы келип эмне отурганымды сурады. Акылдуу киши өзү билбейби дедим.

– Акылдуу киши билдиби анан?

– Кара таштыбы. Кетип калды. Ошо бойдон сен көр, мен көр.

Аябай көңүл коюп угуп олтурган Уркуянын ачуусу келип кичине муштуму түйүлдү. Эки жигитти алмак-салмак карады. Алар Уркуянын сөзүнө макул болгондой, старчынды жектегендей болуп көздөрүнөн каарларын чачышты. Андан кийин таңга дейре сөз уланып, көп нерселер айтылды. Эки жигит таң кулан өөк болуп келатканда үйлөрүнө кайтышты.

Ошондон эки күн өткөндө айылдагы комсомолдордун жыйналышы болду. Биринчи маселе комсомол катарына жаңы мүчө алуу болучу. Жыйналыш ачылардын астында сакалын сапсайткан бир карыя кирип келди. Отурган жаштардын баарысы эмнеге келди экен дегендей таңыркап карап калышты. Карыя үн, сөз деген жок, улагага отура кетти. Ошо бойдон ордунан козголор эмес. Анысын байкаган соң жыйналыштын төрагасы Тилекмат деген чакылдаган жигит:

– Сиз кимге келдиңиз карыя? – деп сурады.

– Мен силерге келдим.

– Бизге? Кандай жумуш менен карыя?

– Жумуш ушу: комсомолго өтөйүн деп ойлодум.

Жаштардын баарысы дуу күлүп калышты. Абышка ыза болуп кетти. Баарыдан катуу күлгөн баягы чел көз жигит болду.

– Эмне күлөсүңөр балдар? Мени билбейсиңерби? Мен батырак!

– Билебиз аксакал сиздин батырак экениңизди, бирок...

– Бирок болбойт? Мендейге бирок жок! Эмне үчүн албайсыңар? Алгыңар келбей турат мени! Мен алдырам! Мынабу кол менен мен кимдин гана жумушун

кылбадым? Мобу жон кимдин гана жүгүн көтөргөн жок? Мобу бут иш издеп кайда гана баспады? Мобу көкүрөк!

Карыя көкүрөгүн чоң ачып алып муштап-муштап жиберди, калч-калч эткендей болсо ордуна тура албайт. Тамагы кысылып, муунуп кетти. Күрөө тамырлары чыпалактай-чыпалактай болуп көөп кетти. Оозунан көбүгүн чачыратып сүйлөп жатты. Ал кайсы байда, канча жылы батырак болгонун, кандай кордук көргөнүн, байда кандай акысы калганын сүйлөдү. Ушунчалык жылдар бою жанын үрөп эзилгени менен алүгүнчө баш калкалар жайы жок экен. Дагы эле бирөөнүн үйүндө киренди болуп жүрүптүр.

– Өтөм мен! Өч алам ошо зулумдардан! Мен батырак!

– Шашпаңызчы карыя. Комсомол деген...

– Билем комсомол деген эмне экенин. Түшүндүрбө мага анын жөнүн. Ленин биздейлерди алсын деген. Мен киришим керек! Байлардын көзүн ачышым керек! Заман биздики! Эмне олтурат мобуга окшогон старчынын балдары? Ушулар өткөн комсомолго мен өтпөйт экемин да?! Ким айтат ошону? – Карыя ордунан туруп жыйналышта олтургандарды аралай басты. Эмне менен бүтөр экен дегендей эл тым-тырс боло түштү. Карыя акырын басып барды да, чел көз жигиттин жанына токтоду. – Мыттайым?! Сен комсомол болосуң э?! Мен болбойм ээ?! Э-эй балдар! Алданбагыла! Мына анык кой терисин жамынган старчынын баласы. Мунун атасынын колунда, – деп келатып карыя жашына муунуп сөзүн айталбай азга үнү чыкпай калды, анан кайтадан баягысындай эле бакылдап: – Тирүүлөй көмгөн мени мунун атасы. Өлүп кала жаздагам. Жолдошум карап туруптур, чыгарып алган. Кан соргучтар булар! Мындай кан соргучтарга орун жок биздин арабыздан! А-а, эмне дээр экенсиң?! Калп беле ошо? Билесиң, көрүп жүргөнүң атаң мени кантип эгенин. Ошол өчүмдү эми сенден... атаганаңдын агзыга, – деп келип шалак эттире карыя чел көздү тумшукка койду. Эл чур дей түштү.

- Токтот!
- Арачала!
- Карыя сабыр этиңиз!

– Этпейм сабыр! Этчү кезде эткем, эми этпейм. Өкүмөт биздики, эмне үчүн сабыр этем. Мунун атасы мени эркинче эзген. Өч алам эми! Комсомолго кирип алып мунун сазайын колуна берем?!

Беш-алты киши карыяга жармашты. Арачалай албай жатышты. Карыянын килейген муштуму, таштай денеси алардын онуна бой берер эмес. Колдорун силкип жиберсе кармагандар ыргып кетишет. Чөл көз жигит корголот жер таппай калды. Жыйналыш башчылары кыйкырып жатышты. Анын сөзүн уккан жан жок. Бардык көз карыяга кадалып, бардык сөз ага арналды.

– Туура кылды карыя! Мындайларды кубалоо керек! Жолдоштор! Мен сүйлөйм!

Бул Уркуянын үнү болчу. Анын үнү катуу чыккандыктанбы күү-күү тып басыла түштү. Бир гана баягы карыянын кыймылы токтогон жок. Чөл көз жигиттин жакасынан колун коё бербей муунтууга аракеттенип жатат. Эки жигит эки жагынан чыгып арачалашат.

– Карыя! Сабыр этиңиз. Жыйналышта урушкан болбойт, – деди Уркуя. – Жай сүйлөшүү керек. Мунун атасында акыңыз барбы? Алып беребиз аны. Түшүндүрүп айтыңызчы акырын. – Акысы болсо кантип алып берерин билбей жөн эле айтты. Ан сайын карыя күүлөнүп, демденип кетти.

– Алпергиле! Он жылдык акым бар мунун атасында. Эзген булар, жанымды соргон булар! Канын сором булардын! Эми кезек биздики!

Карыя дагы жулунду. Бул жолу аны чөл көз жигитке жакын жолотпой алып кетишти. Комсомол уюмунун ячейкасы карыяны четке чакырып чыгып азга бирдемелер айтып шыбырады. Ага тиги киши түшүнгөн жок.

– Эмне үчүн мен өтө албайм. Неге албайсыңар? Ушу старчындын баласын аласыңар да, анан мени албайсыңар э?

– Андай эмес жарыктык. Сиз картаңсыз. Алууга болбойт.
– Ким айтат картаң деп. Күчүм жетет менин! Мынабу колдун барында ким айтат экен картаң деп. Сендей жигиттин али да болсо онуна татыйм. Мынабу төш бекер күнгө күйгөн эмес!

– Туура айтат карыя!

– Алыш керек.

Минтип кыйкырган Уркуя менен дагы бир комсомолго жаңы өткөн жигит болчу.

Эл чур этип басылды. Өтсүн, өтпөсүн дегендер эки жаат боло түштү. Бирине-бири түшүндүрүп, бирине-бири каршы чыгып жатышты. Акыры деги элди бас-бас кылып дагы ячейка сүйлөдү:

– Устав деген бар, жолдоштор. Уставда көрсөтүлгөндөй кылуубуз керек. Мына, уставда канча жаштан канча жашка чейин комсомолго өтүүгө акылуу экени айдан ачык жазылган. Бул киши алтымыштан ашып кеткен. Кантип алабыз? Ойлобой эле кыйкыра береси-нерби? Карыянын өтөм дегени жакшы. Жаман деп айтууга болбойт. Бирок бу киши комсомолго эмес, партияга өткөнү жакшы. Опентиңиз карыя. Партиячейкеге барып арыз бериңиз.

– Айырмасы кайсы комсомол менен партиянын. Өзүмө тааныш силерге эле өтөм.

– Айырмасы чоң экөөнүн.

– Эмне?

– Кантип түшүндүрсөм сизге? Эсеби комсомол баласы болсо, партия комсомолдун атасы. Баласы болгуңуз келеби, атасы болгуңуз келеби?

– Менби? Баласы болуп эмне. Атасы болгум келет. Токточу. Партия дегениң чоң дейсиңби?

– Ооба. Партия чоң. Аны Ленин уюштурган.

– Комсомолдучу?

– Аны да. Бирок...

– Кой айланайын башымды катырба. Ленин уюштургандан кийин экөө тең эле бирдей. Силерге эле өтөм.

– Токтосоңуз, түшүнсөңүз. Эмне десем? Маселен биздин чечим бар? Мына ушу жыйналыш өткөргөндөгү чечим? Аны партия сындай алат. Биз партиянын чечимин сындай албайбыз. Партия биздин атабыз болот.

– Кайдан билдим аныңарды. Силерди күчтүү көрөм. Эсеби, алиги Бекпоо силерге үстөмдүк кылат дечи?

– Жок аксакал, үстөмдүк эмес. Жетекчилик кылат.

– Унчукпай эле жүрөт го?

– Унчукпай жүрбөгөндө бакырмак беле. Сиз ошо киши менен кеңешиңиз. Кантип өтүүнү ал түшүнтүп берет. Сиз партияга өтүүгө тийишсиз.

– Э! Ошон үчүн келип отурса! Эртең барсам болобу? Албайм дебейби?

– Аны айтып отурса көп сөз аксакал. Ага рекомендация керек. Дагы-дагы...

– Ал эмнеси?

– Ал... ошо кишиге барыңызчы. Менден жакшы түшүндүрөт. Чынын айтайын мен дагы жакшы билалбайм аны.

– Сенин да билбегениң барбы? Мен сени...

Эл дуу күлүп калышты. Бир гана чел көз жигит кумсарган боюнча турду.

– Тетиги шумдун баласын араңардан айдабасаңар барбы? Шашпа, мен партияга өтүп алып кайра келермин?! Алам өчүмдү тетигиңден!

Карыя чыгып кетти. Азга бөлмө ичи тынч боло түштү. Анан биринчи болуп Уркуя сүйлөдү:

– Акысы жок комсомолго турууга чел көздүн!

– Чүш, атынан атап сүйлөңүз.

– Атабай эле койдум. Чел көз эле дейм. Чыксын Ленин комсомолунун катарынан! Мунун кылбаганы жок экенин азыр эле көрдүк. Андан тышкары жакында бизди өлтүрүүгө кыялданып кол салышты.

– Кол салышты?

– Ким?

– Жоголсун!
– Айт! Тартынба Уркуя, биз бар!
– Акча алып жүргөнүн да айт, кишилерди коркутуп!
– Жанагы кол салгандарын айтчы?
– Өзүң айт. Айт дейм! Чынбы? А-а, оозуна кум куюлгандай болдубу? Ким алган мындай кан соргучтун баласын Ленин комсомолунун катарына? Менде сунуш бар: чыксын!

– Уркуя отуруп калды. Жанындагы эки кыз анын айтканын жактырып кубанышты, шыбыраша калышты. Ал андай, бул мындай деп ары тартышып, бери тартышып отуруп убак көпкө чоюлду.

Чел көздү жактагандардын ичинен Бектен деген бирөө абдан катуу турду. Айтылган күнөөнүн баарысы ушак деди. Ал тургай ушактаганды, ак кишинин бетине көө жабууга тырышкандардын өзүн комсомол катарынан чыгарууну талап кылды.

– Уркуянын өзүн чыгаруу керек комсомол катарынан?! Алиги селсаяк Колдош деген эме менен өбүшүп жатканын өз көзүм менен көрдүм! Мындай бузулган кыз биздин катарыбызга жүрүүгө акысы жок. Чыксын!

– Ким? Менби бузуку? Бузуку деген сен! Старчынын баласын жактайсың э? Сенин өз атаң да соо эмес болуу керек. Текшерилсин ата-теги мобу бакырган эменин! Экинчи маселе, эмне үчүн мончоктой жаш колуктуңду урдун жакында? Кандай акың бар? Урсун деген закон барбы? Ушунун маселесин да карайлы. Көрсөң мунун эмне деп турганын, – деп Уркуя анын да бетин ача сүйлөдү. Башта билинбеген Уркуя бүгүн жаштарга тааныла түштү. Бир катары чын эле коркуп, көбү кадырлап калды.

Чел көз жигитти комсомол катарынан чыгарып, алар тараганда түн ортосу ооп калган болчу. Үч жигит аны үйгө узатып келишти. Үйгө жакындаганда алардын кете беришин суранды.

Комсомол катарынан чыккандан соң чел көз жигитти айыл кеңешинин катчылыгынан да бошотуп салышкан. Ажынын үйүнө анын шалкайып киргени да ошондуктан.

Болгон окуяны Ажы уккан болуу керек, алдырган баштанып кирип келген чел көз жигитти буртуя карды. Көзүндө огу болсо атып жиберчүүдөй каарданып ары басып кетти. Айткан саламын алик алган жок. О-о көптөн кийин кайта келип чарпаяга отурду. Кеч күз болуп, күн сууктап калган эле. Чапанынын сыртынан эки шайы жоолукту катары менен курчанган Ажынын курсагы жер чийип жатты. Отургандан кийин көптө барып сөз сүйлөдү:

- Кагаздар кана?
- Кагаздар... бечетти төрага бербей... такыр мүмкүнчүлүк болбой эле...
- Кагаздар кана деп турам?
- Ажы аке, такыр мүмкүнчүлүк болбой...
- Кагаз кана дейм? Мага кагаздан башка сөз айтпа.
- Түшөрүмдү билген болсом Ажы аке... кандай болбосун жан талашып... Ажы аке...
- Түшөрүмдү деп коёт! Өлөрүңдү билесиңби сен?
- Бечетин такыр мага карматпай коюп... Бир жолу аракет кылсам сезип калып мени коркутуп... Анын ортосунда мындай иш болуп.
- Былжыраба кур сөздү! Канча ай болду ошондон бери? Мен сенин чел көзүңү сүйүп калып берген эмесмин. Мага справка керек. Кана?
- Түшүрүп койбогондо апкелет элем. Кийинки күндөрдө бечетин эки жолу кармагам, Ажы аке!
- Кана анан кармасаң? Келе, барбы?
- Ошону айткыча... Угуп турсаңыз сөзүмдү.
- Укпайм. Мага сөз керек эмес, кагаз керек. Шайлоого даярданып жатат. Жер-суу көңтөрүшү болот деген кабар бар. Билесиң ээ аны?

– Билем аны, Ажы аке!

– Мага эртеңки күн керек. Кагаз керек. Тап. Жерден чукусаң да тап. Болбосо сен кайсы, чымын кайсы, – деп Ажы колуна кармап алган бир чымындын эки канатын тең жулуп ыргытып, чымынды кайдигер гана жерге таштады. Канатынан ажыраган чымын тыбырчылап жерде жатты. Аны чел көз жигит байкады. Бетинен каны качып кумсара түштү.

– Кулдугум бар, Ажы аке! Колуман келбей калды.

– Ай Жоро! Жоро дейм!

Ажынын үнү басылар менен дагдайган кара киши келип колун бооруна алып тура калды.

– Ассалоому алейкум, Ажы аке!

– Тааныйсыңбы булардын үйүн?

– Ие! Тааныбай анан. Барып келеймби?

– Бар. Уюн музоосу менен жетелеп кел.

– Ажы аке, антпесеңиз. Аясаңыз, Ажы аке!

– Түкүргөн түкүрүк экинчи оозго кирбеген шекилдүү, айткан сөзүм эки болгон эмес. Бар. Бирдеме десе... деп Ажы кынындагы канжарына көз кыйыгын түшүрдү. Кара киши түшүнгөн белгисин берип, колун бооруна алып жүрүп кетти. Так ошо кезде Ажыныкына он чакты адам келип түштү. Аларды Ажы жакшы кабыл алды. Аздан кийин чай кайналып, тамак асыла кетти. Коноктор үйгө кирип жайланып отуруп калышканда эшиктен бакылдаган үн, уйдун мөөрөгөнү угулду. Чел көз жигиттин бакылдагы кулак-мээни жеди.

Буйругун орундатканын айтканы баягы кара киши кирди эле, Ажынын каары тумшугуна чогулуп:

– Тарт бутуңу, үйдү булгабай! – деди. Кара киши түшүндү. Анын кылган ишине ыраазы болгону ошо болчу. Тиги жым дей түшүп кайра кетти.

– Ажы аке, – деди бир маалда баягы чел көз жигит деги даап кирип. – Тууган элек. Астыңыздан өтчү эмес элем. Көп кызматым өткөн эле. Кечириңиз. Уйду бериңиз, алып кетейин?

– Айттымбы акыры, түкүргөн түкүрүк экинчи кайра оозго кирбейт деп. Башка сөзүң жокпу?

– Ушунчалык дүнүйөгө тойбой эми биздин уйга көз артып калдыңызбы? – деп чел көз жигит мурдагыдан катуулады. Анын сөзүн жактырбай меймандары туш-туштан каарып киришти.

– Тили жаман экен го бу баланын, – деп бири айтса:

– Ата көргөн эмесиңби, атасыз арам сийдиктен туулган эмесиңби? – деп экинчиси айтып, үчүнчүсү:

– Биздин айылда минткен бейбашты бат эле теске салып коёбуз, – деп ээк көтөрдү.

– Ай Жоро! Жоро!

Жоро шып пайда болду. Сөз эмне жөнүндө болуп жатканын айттырбай эле түшүнгөн Жоро чел көз жигитти ийинден камтый кармап алып кетти.

Сөз ары чайпалып, бери чайпалып, үйдө отургандар бирин-бири улап жатышты. Башына килейген селде чалынган бир ак сакал киши төрдө үргүлөп көп сөзгө аралашпай отурду. Бирөө андан атайылап сурабаса такыр унчукпайт. Жоопту да аз сөз менен бүтүрөт. Колунда теспеси бар. Эки колу теспе менен алек. Эриндери бүлкүлдөп бирдеме айтып жаткансыйт.

Аңгеме көпкө созулду. Сөздүн көпчүлүгү жакында боло турган шайлоо, жер-суу төңкөрүшү тууралуу эле.

– Жерсиз калтырат деш керек. Өкүмөт жердин баарын тартып алып, дыйканды жерсиз калтырат деш керек, – деди баягы селдечен бир маалда. Бул сөз андагыларды жандандырды. Бардыгынын көздөрү чакырая түштү.

– Жерсиз калтырат деш керек... Акылыңыздан айланайын ак дамбылда, жана эле айтпайсызбы анан, биздин башты мыжыбай. Жерден ажырагандан кийин дыйкандын эмнеси калды? Сөз эмес бекен! Дагы эмне деш керек акдамбылда?

– Дагыбы? – деп селдечен көпкө ойлонуп калды. Көптөн кийин уйкудан ойгонгонсуп көз ачты: – Катын балага чейин, мал-мүлккө чейин, орток болот экен?

– Ыя! Анда адам болбой эле коёлу. Катын, баланы ортого салып бергиче...

– Азыр баягыдай чамгарактаган кез эмес. Койдон жоош, жерден жапыз болгон жакшы. Жанагы чел көз дедиңерби. Эмне дедиңер? Биздин сөздү таратчудан эмеспи?

– Ал таратсынчы?!

– Эл тарткыла. Шайлоо болсо эл тарткан жакшы. Жем керек адамга деле...

– Демек?..

– Колуңузда бар, Ажы аке! Андан ары жагын өзүңүз билесиз...

Алар антип сүйлөшүп турганда баягы чел көз жигит Уркуяга барган. Кетип баратканда ал аябай ызырырган. «Мен эми аянбай калайын. Билем булардын эмне кылып отурушканын?! Ачам бетин булардын?! Жыйналыш өткөрүп жатышат мында. Дагы бир балааны баштамак болуп жатышат. Менин уюмду алат ээ?! Мунун намасын окутпасам болбойт экен. Тим койсо бул ашынып кеткен тура», – деп ойлогон.

Уркуя жаңы эле бир жактан келген. Чай ичүүгө киришкен болчу. Тигинин келгенин көрүп чоочуп кетти

– Жол болсун? – деди сактана сүйлөп.

– Сизге келдим.

– Келиңиз.

– Чоочубаңыз. Менин жаман оюм жок сизге. Мен айтарым башка. Менин уюмду__Ажы тартып алды. Ал мыт-тайымдын кылбаганы жок! Бери мындай чыгыңызчы, бир сөз айтайын.

– Айта бериңиз. Мында сыр жашыраар киши жок. Апам андай-андай сөздү укпайт.

– Билесизби Ажыныкында азыр ким отурганын?

– Ажыңыкында? Билбейт экенмин.

– Акдамбылда отурат. Дамбылда эмес. Анын аты башка. Атын билбейм. Жашынып жүргөн киши.

– Жашынып жүргөнүн билсең, акдамбылда эмес экенин билсең, атын кантип билбейсиң анын? Айт, аты ким анын?

- Өлөйүн калп айтсам, билбейм. Мындай өзүн тааныйм.
- Айтарыңды айтчы, эмне дегич бар?
- Жашырын жыйналыш өткөрүп жатат, жыйналыш.
- Жыйналыш? Ал эмне деген жыйналыш?
- Өкүмөткө каршы жыйналыш?
- Өкүмөткө каршы?
- Ооба. Бузуку сөздөрдүн баарын дайым ушулар тарагышат. Жанагы дамбылда деген эмеси келип, кеткенде бир сөз чыкпай койбойт. Ал кыдырып жүрөт айылдарды.
- Калп айтчу болсоңуз сиздин атыңызды эмне дейбиз?
- Эмне десеңиз ошо деңиз Уркуя, бул сөзүм чын. Мен андан өч алгым келет. Өч албай тынбайм!

Уркуя чай ичүүнү токтотуп шарт эшикке чыкты. Өмүрү карап көрбөгөн Ажынын үйүнө түз эле кирип барды. Ырас эле жанагы чел көз жигит айткандай окшоду. Үйдөгүлөрдүн бардыгынын өндөрү түктөйө түштү, Уркуя эшик ачып башпактаганда. Бир сыйра карап алып кыз кың дебей чыгып кетти. Ал кетер замат Жоро кирип:

- Жеткирди баарын. Билип калышты – деди.
- Ким жеткирди? Чел көзбү? Антчу болсо!..
- Сиз чеки кылгансыз, Ажы аке! Эмне кереги бар минтип жан кулактын учунда турганда чыр чыгарып? – деп тиги селдечен каарып өттү. Ырас эле чеки кылганын сезип Ажы өкүндү.
- Биз бастыралы, күн кечтеп калды.

Комсомол уюмунун ячейкасы баштаган беш-алты жигит жолбун кишилердин кетип баратканын терезеден карап турушту. Алардын ичинде чел көз жигит да бар болчу.

Эртеси таң саарынан Уркуяны бир кыз ойготту. Анын өңү түктөйүп, дүрбөлөңдүү.

- Жүрү тез Уркуя!
- Эмне болуп кетти?
- Чел көз муунуп өлүптүр.
- Муунуп өлүптүр? Кантип?
- Музоо байлачу жипке муунуп калыптыр. Көчөнүн боюнда турат. Эл көп.

– Бул кандай табышмак? Ал муунуп өлө тургандай көрүнгөн жок эле. Мен азыр кийине салайын.

Алар келгенде өлүктүн жанында эл кыжы-кыжы болуп батпай кетиптир. Анын жакын-туугандары ыйлап турушат. Өлүк сулкуюп жерде жатат. Көзү тостоюп тышына чыгып кетиптир.

– Э-йе тургула мындай өлүктөн! Эмне, жейсиңерби?

Ушинтип кыйкырып бир кичине киши чыйылдап топ жарып кирип барды да, өлүктү көтөрө баштады.

– Ой, жардамдашсаңар боло, – деди бир карыя анын көтөрө албай жатканын көрүп

Өлүк ошо күнү эле көмүлдү. Бирок ал жөнүндөгү кыжы-кужу сөз көпкө басылган жок. Ажы өлүккө себепкер экенин ар кимдер айтышты. Мойнуна коё албаган соң кеппи, айткан сөз айткан бойдон кала берди.

10

Ажы эл чакырып той берип жатат деген дүң эки күндөн бери айылдын бардык жеринде кеп болуп жатты. Кечээ эртең менен Ажы Уркуялардыкына келген. Атасы үйдө жогунан улам Бүбүкан апаны чакырып тышка чыгып бир топко сүйлөшкөн:

– Катаны кетирген болот, аны оңой билген болот. Мен оңой билипмин катамы убагында. Бир эчкинин мүйүзү үчүн ириктей козуму тарткам. Айыл-апа туруп ичибизде кек жүргөн болбойт деп ошондой кылгам байбиче. Акылдуу кишисиз, байкагандырсыз, – деген Ажы жалпак тилге салып жайкап сүйлөп. – Кудай сактасын сиз менен биздин ортобузда анчалык ара бөлүнөрлүк ич күптү жок. Туурадан чапма кара тумшуктар болот бирин-серин, кескелдирикче кышылдап, чатактын отун үйлөгөн. Андайга азгырыла кетчү биз эместирбиз. Мына, алдыда кандай күн кимди күтүп турганын бир кудай билет. Илгери балан болгон, түлөн болгон деп калышмайы бар кай бирөөнүн. Илгерки жөнүндө эле сөз салсак, кана өзүңүз

эле айта коюңуз байбиче, менден жамандык көрдүңөр беле?

– А-а, арман күн десең. Эмненин жамандык көргөнү.

– Башкадан табылбаган иш менден табылчу беле?

– А-а, арман күн десең.

– Бириңерди бир чекеге черткен жан белем?

– Чертпей кал кокуй.

– Ашар салып калгандачы? Мен зыкым эмес элем го? Ыраспы? Торпоктой ирик сойчу элем го, башкалар чыч-как улак сойбой, чөп майга күрүч жасап берсе ичинен кан өтүп, жатканда. Жалганбы? Өзүңүз күбө болуп калыс сөзүңүздү айтсаңыз, Бүбүкан байбиче!

– А-а, арман күн десең. Анын кайсынысын айталы.

– Аккан арыктан суу агат. Бир боордош элбиз, астыкийинин эскере жүрөлү деп элге даам берип жатам, байбиче!

– Ошенткениң оң. Берип кой.

– Эртең кожоюнуң экөөң келип бергиле.

– Барбай анан. Кантип барбай коёлу, айылдаш туруп.

– Ыракмат, Бүбүкан байбиче! Силерди ошондуктан жакын көрүп жүрбөймбү.

– А-а, арман күн десең.

– Көңүл жарашса мен сизден эчтеме аяган жан эмесмин, ыраспы?

– Аябай кал.

– Баса, тетиги кыштактын ары жагындагы жерди...

Семиз жер ээ?

– Семиз эмей. Андай жер кайда.

– Кудай буюруп кыштан түгөл чыксак, жазда айдап алгыла. Амач, унаа жагынан өзүм каралашармын.

– Эмне дедиңиз Ажы аке? Жерди дедиңизби?

– Карып кеттим, арып кеттим. Маа калган жер деле жетишет. Силер, айдап алгыла. Көз акыңар деле бар. Жарайбы?

– Ыракмат, Ажы аке! Кор болбоңуз, Ажы аке!

– Анан үйдөн даам татып кетерсиңер.

Бүбүкан апа сүйүнгөндөн тердеп кетти. Кадамын санагансып кыбылжып жүрчү баягы адаты жок, аягы жерге тийбей төмөн баратты. Өрүктүн бутагына илинип калган жоолугун сезген жок. Көгала чачынын бир өрүмү астына, бири артына кетип, дайым жоолукта жашынып, жымыйып жүрчү башы көзгө олдоксон учурады. Кыргыздын эски аялдарында чачын көрсөтпөй жашыруу салты бар эмеспи, туурадан көрүп турган кошуна карыя бул көрүнүшкө таңыркап өзүнөн өзү тартынды. Карагысы келбей тетири бурду. Бүбүкан апа ошондон түптүз жүрүп отуруп, Ажы силер айдап алгыла деген жерге барды. Жердин түздүгүн айтпа. Буркурап жытын көр! Бир ууч топуракты чеңгелдеп алып жыттады, бетине басты. Жеп жиберейин деп, алкымынан өтпөсүнөн гана турду. Ары-бери басып кылдаттап байкап жүрдү. «Ырас эле бердиби, же мени шылдыңдап жатабы? Бардык жеринин эң жакшысы ушу. Кантип кыйды? Малайынын жонунан кайыш алган ит эле, чык татырбас Чынарбай эле, кантип кыйды? Кандай эле бүгүн мунун колу ачык болуп кетти? Мунун эмне билгени бар? Балким, бул башка жакка көз салып жүрбөсүн? И-и, ырас эле Уркуямы тооруп калган болбосун? Жок, анын жүзүн ары кылсын. Көзгө басар баламды ага ыраа көрбөй калайын. Жериң менен жексен болгурду ойлобой туруп бекер айттымбы, алам деп? Кой, жери курусун, албай эле койдум. Кийин бир балаасы чыгып жүрбөсүн. Мындай түлкү бир күндө жүз түрдүү өңүн өзгөртөт», – деп өзү менен өзү кеңешти. Башты жерге салып келатты. Кокусунан таап алган алтынын түндөсү колунан түшүрүп жиберип табалбай калгансыды. Ичи коңулдап калды. Аңгыча көзү жерге чалынды. Бах, жатканын карачы көз кайкып! «Ырас эле биздин жер болсочу! Буерге меке, буерге»... деп андан аркысын айталбады. Көргүсү келбей тетири карады. Аяк алдын караса, дагы жер жатат. «Мен кызыкмын, бергенди ала бербей неден корком? Ал десе, алдым десем не болот? Мындай жерге жеткен бар, жетпеген бар. Кана биздин ушу кезге дейре жеткенибиз? Адам деги бир кезде ырайымдуу

боло түшөт дечү эле, Ажы акемин ырайымдуу болгон кези ушу чыгар. Бизге боор ооруп жаткандыр. Андан көрөкчө», – деп Бүбүкан апа бирдеме ойлой калды да, Ажыныкына барды Ажы кымбат чапанын желбегей жамынып короо-сунда ары-бери басып турган. Дарбазадан бапшактай берип жымырылганын, бир жумуштап келгенин, аны айталбай жатканын байкаган Ажы деле элпек, кичи пейил болуп калың эрдин түйрүлтө жылмайып калды.

– Келиңиз, байбиче! Үйгө кириңиз, байбиче! Келип калыпсыз?... деди.

Бүбүкан апа азга мукактанып сөз чыгара албай, эмнеден сөздү баштарын табалбай турду. Анын сөзүн жандандырган дагы Ажы болду. Тартынбай келген ишин сурай беришин каалады.

– Айтайын дейм, оозум барбайт, Ажы аке! Улуу кишилердин астында сөз айтсам адепсиз болобу деп...

– Жо-жок, айтыңыз. Тартынбай сүйлөңүз. Мен эмне силерге бөлөк-бөтөн белем?

– Жер жөнүндө. Мен айныдым, Ажы аке! Өзүңүзгө буюрсун, Ажы аке! Ушинтип биздин томаяктыгыбызды эскерип кам көргөнүздүн өзү эле бизге дем. Жери жок кишиге мынчалык жерди алыш...

– Ошо да кеп бекен. Берген эр эмес, алган эр. Эмнесинен коркосуз? Мына, элдин көзүнчө деле айтайын, – деди Ажы эшиктен келаткан бир карыяны күбө тарта сүйлөп. – Тетиги кыштактын ары жагындагы жерди буларга бердим. Бердим деп коём, башта эле булардыкы болчу. Өздөрүнүн айдоого күчү келбей, маа берип жүрүшкөн. Ошондой эмес беле, Бүбүкан байбиче?

– Ооба, Ажы аке, ооба.

– Өзүңөр алгыла деп жатам жазында. Аны айдашка менин күчүм да келбей калды. Карыдым, арыдым.

– Кор болбоңуз, Ажы аке! Мен кетейин, Ажы аке! Бүбүкан апа эми чындап сүйүндү. Кубанычы коюнга батпай үйүнө келди. Уркуя үйдө экен үй шыпырып жүрүптүр. Эки бети албырып, денеси калтырап:

- Кызым! Ырысың бар экен! – деди.
- Эмне апа? Айтсаң. Жакшы кабар уктунбу?
- Жүр. Жүрө гой, кызым!

Байбиче кызын колунан жетелеген бойдон Ажы берген жерге алып барды. Көз жашын жоолугунун учу менен аарчый берип:

– Көрдүңбү кызым мобу жерди? – деди кол шилтеп мелтиреген тептегиз жерди көргөзө берип. – Биздин жер. Жыргайбыз эми. Эми биздин да жерибиз бар, жердүү болдук кызым.

– Биздин? Ажыныкы эмеспи?

– Ажы бизге берди, кызым! «Айдап алгыла, такыр силер алгыла» – деди. Кошунанын көзүнчө айтты. Ал жакшы киши экен. Мен аны таш боор, зыкым көрчү элем, көрсө... Ырысың бар экен, кызым!

– Тим эле бердиби? Бекер эле бердиби? Бирдеме сураган жокпу? Кийин эчтеме доолабайбы? Жакшылап сурадыңбы?

– Сурабай койчу беле, кызым! Анча-анчасын кантип билбей коёюн.

– Ажыны кандай кудай жалгады? Ай, ишенбейм апа. Мунун артында бир чыры болуп жүрбөсүн?

– Эмне чыр болмок эле? Берсе берет, койсо коёт. Марттык деген ушу. Канча кылган менен эл кишиси да. Башта бекеринен эл сурады дейсинби. Өркөнү өссүн жарыктыктын.

Уркуя аң-таң калды. Жерге көз чаптырып байкады. Баягы эле өзү көрүп, көзүнүн сугун түшүрүп жүргөн жер. Бу жерге айдалган буудайды далай жолу аралап баратып ичтен тынган. «Атаганат бизде ушундай буудай болсочу, ушундай жер болсочу», деген.

– Көрдүңбү? Ишендиңби, кызым? Апаң калп айтпайт. Ажы калп айтпайт.

– Артында бир чатагы болбосо эле десең, апа!

– Эмне чатагы болмок эле. Берген эр эмес, алган эр. Ал берди, мен алдым. Кенен токок жегенди ким эле жаман көрсүн ботом.

– Чын айтчы апа, эчтеме сураган жокпу?
– Сураган жок. Эчтеменин кереги жок дейт. Биздики дей бергиле дейт.

Ошол күнү кечинде Уркуянын эне, атасы көп менен кошо Ажынын берген тоюна барып келишти. Барарын барып, эмнеге той бергенин сурашпаптыр.

– Жөн эле ага-туугандарды чакырып даам берейин дедим эле, – деген сөздү келгендердин баарына айтыптыр.

– Дагы эмне деди Ажы? Ошондон башка эчтеме айткан жокпу? – деп Уркуя неге той бергенин билүүгө кызыкты. Анткени комсомол ячейкасы так ушуну билип келүүнү аябай тапшырган.

– Андан башка эмне демек эле? Андан башка журтчулук сөзүн айтты. Журтчулуктан ким качмак эле ботом, – деп апасы деле камырабай сүйлөдү. – Алиги аты ким эле, күйөө баласы жүрөт. Актив болуп жүрбөйбү, таңыракай мурун кара? Ошого кол көтөрүп койгула дейт, шайлоодо. Көтөрсө көтөрүп коёлу дедик. Кимге көтөрдөгөн кол. Кимиси болсо ошонусу болсун, деги элге жакшы болсо бизге ошонусу кызык. Ал өз бала. Бизге кара санамак беле.

Бул сөздү Уркуя капарына алган жок. Анткени ушундай болууга тийиш экен деп ойлоду. Ал турсун шайлоонун маанисине деле анда жакшы түшүнчү эмес.

– Чыныңарды айткыла. Жери үчүн эчтеме сураган жокпу?

– Бекер берди дейм.

– Бекер кантип берет ушунча жерди?

– Март болсо бербейби.

* * *

Жыйырма жетинчи жылдын декабрь айынын орточени Уркуя үчүн эстен кеткис күн болду. Күн шыбыргактап жаап турган. Айыл кеңешинин төрагасы менен кошо үч киши келди. Бүбүкан апа менен Уркуя үйдө кир жууп отурушкан. Эшиктен түрсүлдөгөн аттардын табы-

шы чыкканда кулак түрүп калышты эле, аз өтпөй бирөөнүн үнү чыкты, тышка чыкырды, үйдө киши болсо, чыга калгыла деп.

– Арбаңыздар, – деди Бүбүкан апа тышка чыга берип.

– Арбаңыз.

– Түшүңүздөр.

– Ыракмат. Түшө турган убак жок. Бир иш менен келдик, Бүбүкан байбиче, – деп төрага саал шектүү сүйлөдү.

– Айткыла. Эмне иш ал?

– Ажы жанын жеп жатат. Тетиги жердин баары меники эмес, Бүбүкандардыкы дейт. Силердин качан жеңер бар эле?

– Кайсы жер?

– Мобу кыштактан аркы жер. Ошонун баарысы.

– И-и, ооба, ал биздин жер.

– Эмне? Ойлоп айтыңыз байбиче. Бул Ажынын жери. Мен силерди билем го. Кайдан эле ушунча жерге ээ боло калдыңар?

– Биздин жер. Башка бирөөнүн жерин кантип айтайын биздин жер деп? Илгертеден бери эле биздин жер.

– Силердин жер эмес. Калп айтпаңыз. Сизди Ажы алдаган окшойт. Ойлоңуз эмне деп жатканыңызды. Жооп берип каласыз кийин.

– Ачууңуз келбесин. Чынын айтып жатам, ал биздин жер. Колубузду унаа күчүбүз жок болуп, айдай албай жүргөнбүз. Ажы айдап жүргөн.

– Эсиңизди жыйыңыз, Бүбүкан байбиче! Ойлоп сүйлөңүз. Айтканыңыздын барысы жазылып калды. Эртең танчу болсоңуз жакшы эмес. Алданбаңыз андай карышкырдын сөзүнө. Бул жер Ажыныкы экенин биз жакшы билебиз. Кошуңуз. Кийин чатак чыкса бизден кетпесин.

Келген кишилер жөнөп калышты. Уркуя кир жууп жатып тышта кандай сөз болгонун уккан жок. Апасы үйгө киргенде кишилер эмне келгенин сурады эле:

– Тетиги жер жөнүндө. Ажынын жери болчу дешет. Өзүбүздүн эле жер деп койдум. Биздин жерди биздин жер дебеймби, – деди.

– Калп айттыңбы, апа? Качан биздин жер эле? Ажынын жери эмес беле? Бизге берген десең боло, чынын айтып. Качан биздин жерибиз бар эле? Бекер кылыпсың, апа! Бар. Барып айт чынын. Жаман болот акыры. Мен түндө айтам деп унут калыптырмын. Ал Ажыңдын иши жаман. Аны кулакка тартканы жатат, кулакка. Бар апа айт чынын. Айтпасаң биз өлдүк. Ажы качан бизге жакшылык кылды эле? Бар дейм апа!

– Койчу, балам, жок сөздү. Жер биздики эле.

– Апа, кимге айтып отурасың ушу сөздү? Жер Ажыныкы. Ал мытайым силерди алдаган. Бардык жерин ар кимге бөлүп берип коюп өзү ак киши болуп калгысы бар. Алданба апа ал кыл кыймага.

Бүбүкан апа жерден ажырай албай турду. Кызынын айтканы такыр жетпей туруп алды. Түшүндүрө албай жадаганда Уркуя баягы келген кишилердин артынан кетти. Бир топтон кийин аларды ээрчитип кайта келди.

– Биздики эмес, Ажынын жери. Апам билбестиктен айтып жатат. Анын алдаганына түшүнгөн эмес болуу керек, – деп эшиктен Уркуянын үнү чыкты.

– А-ай, байбиче! Бүбүкан байбиче! Бери тышка чыга калыңыз.

– Арбаңыздар, – деди Бүбүкан байбиче тышка чыгып (Түштүктө сыйлаган кишилерине улам көргөн сайын изат кылып салам айта берүү салты. Ошондуктан дагы учурашты).

– Кызыңыз эмне дейт, сиз эмне дейсиз? Жер Ажыныкы турбайбы? Неге жашырасыз жарыктык?

– Ажы аке бизге берген аны.

– А-а-а, берген деңиз? Кандай эле берешен болуп кеткен Ажы? Ал алдаган силерди. Малы бир жакка берип, жерин бирөөгө берип, өзү кедей болуп көрүнгүсү келген. Ал кан соргучтун колу андай март эмес. Ушул айылда

бир зыкым болсо, ал дагы ошо Ажы. Эмне деп отурасыз орду жок сөздү сүйлөп. Бизге жардам берүүнүн ордуна кайта силер ушинтип отурсаңар болобу. Айтыңыз барып. Жериңиз кереги жок деңиз. Мени алдапсың деңиз. Болбосо ушунча жер үчүн сизди кулакка тартабыз. Айдап жиберебиз сүргүндөп. Тамаша деп турасызбы ушунча жери бар кишини?

– Айдап! Мен эмнеме айдала турган жөнүм бар? Жерим жок болсо өзүм томаяк болсом?

– Жок, сиз томаяк эмессиз. Сиздин жериңиз көп. Сиз байсыз? Тартабыз кулакка сизди.

– Айланайын төрага. Мени билбейсиңерби? Мен качан бай элем? Ушул айылдын ок эле итке минген шордуусу мен эмесминби. Көрбөй жүрдүңөр беле бизди? Тарта көрбө кулакка. Жер меники эмес.

– Тартабыз. Сиз кулак болгонду каалаган экенсиз. Кеттик. Муну менен сүйлөшүүнүн пайдасы жок.

Айыл кеңешинин төрагасы атын камчы менен моюнга бир салып жөнөп калды. Бүбүкан байбиче атылып жетип тигинин чылбырына чалынды. Жалынып-жалбарып жиберди. Көзүнөн жашы бурчактап кетти.

– Караңгымын да, кайдан билдим анын, алдаганын. Кечирип кой. Азыр эле барып айтып берем. Жериңиздин кереги жок деп берем. Ал өзүң деп берем. Бизде кайсынын жери бар эле, – деди тигини бура бастырбай.

– Айта аласызбы, же?

– Айтам. Эмне үчүн айтпайм? Менин качан жерим бар эле. Ал мытайымдын мени алдаганын кара!

– Жүрүңүз. Эгер айтпачу болсоңуз таарынбаңыз.

– Макул эле гой. Көрсө мени булар...

Ажынын үйүнө жакындаганда эле Бүбүкан эне зоңкулдай баштады:

– Эй Ажы! Ажы дейм! Чыга кал бери.

Дайыма аны «сиз» деп астынан кыя өтчү эмес эле, эми анысын да унутуп өкүм сүйлөдү. Ажы көптө барып чыкты. Үстүнө кийгендеринин баарысы көөнөлүп кал-

ган кийим эле. Бүбүкан өз көзүнө өзү ишенбей асты менен жалт карап: «ушу Ажыбы, башкабы?» – дегенсиди. Так ошонусу жаман, шектүү көрүндү. Ачуусу келди. Сөздү так ошондон баштады:

– Эмне эле шүмүрөйө кийинип калгансыз? Кымкабыңыз кана, алтын буусуна кармаган? Жибек чапандар кайда? Сиз эмнеге куучуюп калгансыз? – деди каарый сүйлөп. Ажы кың дебей карап турду. Мени алдаган экенсиз жер берип. Айтам да, кандай эле бул боорукер, кандай эле бул берешен, колу ачык болуп кетти дейм да. Алдыңызды тазалап жаткан турбайсыңбы көрсө. Ал жериңи! Менде жер болгон эмес. Жараңды жугузба бизге.

– Эмне? Жер? Кандай жер? Эмне деп турасыз?

Ажы көзүн чакырайтып, ийинин куушурду. Эчтеке билбегенсип таң калды.

– Ап-ий бетимдин беш териси. – Бүбүкан бетин сөөмөйү менен сүрүп эринин түйрүдү. – Кайсы бетиң менен сурап турасың ушуну? Кандай жер деген эмнең? Тетиги кыштактын ары жагындагы жериңчи? Аны бизге бере салганыңан улам март экен десе... Балаанды жугузганы жаткан турбайсыңбы. Ал жериңи! Кереги жок бизге жердин. Өмүрү жердүү болуп көргөн эмеспиз.

– Ой, эмне дедиңиз? Кыштактын ары жагындагы? Ал менин жерим эмес. Ал силердин жер. Чакырчы тиги кошунаны. Элдин баарысы билет. Көз көрүнө калп айткандын кереги эмне. Жамандасаңыз жөн жамандаңыз, анан мынчалык бет тырмарлык кылуунун кереги жок. Ыйманыңызды жебей сүйлөңүз.

– Ыйманды жеген менби, сенби? Жерим жок болсо, жок дебеймби.

– Ой, чакырсаң кошунаны. А-ай Осмон! Осмон! Сурасаң ошолордон бир. Таза балекет болгон го, жерин мага таңуулап. Осмон!

Осмон деген кошуна келди. Көзү тынымсыз кыбыңдаган киши эле, жашын кол жоолугу менен дембелеп аарчый берип:

– Акетай, эмне болуп кетти акетай? Жүрөгүм түшүп калды акетай. Ажы акем минтип бакырчу эмес эле дейм да акетай. Чатакташкандан соосуңарбы акетай? – деди.

– Ана, ушундан сурагыла калп болсо. Ой Осмон, айтсаң кагылып кетейин, мобу кыштактын ары жагындагы жер кимдики? Меники деп жалаа жаап жатат мобу катын. Өз жерин башканыкы деген киши болот экен ээ, шумдугуң түшкүр. Айтчы сен. Билесиң го.

– Билбей анан, билем. Ал жер Бүбүкандардыкы, акетай! Илгертеден бери эле булардыкы. Кантип билбей коёюн акетай, – деп Осмон көзүн кыбыңдатты.

Төраганын ачуусу келип кетти.

– Сиздин жериңиз барбы? – деп сурады.

– Бар эмей, бар. Тетиги үйүбүздүн ары жагындагы биздики акетай. Эзелтеден бери эле биздики акетай. Мен айткан сөзүмө турган кишимин, – деп деле камырабай сүйлөдү.

– Анда сиз кулак турбайсызбы? – деди төрага.

– Ким кулак? Менби? Үйүмдө үрүп чыгар итим жок мен кулак боломбу?

– Ооба, ошончо жериңиз бар экен, сиз кулаксыз. Эмнеге башта катып жүргөнсүз? Сизге окшогон байларды барбы?

– Ким бай? Менби?

– Сиз.

– Мен бай эмес. Мен батырак. Өмүр бою мобу Ажынын оту менен кирип, күлү менен чыгып келатам. Өзүңүз деле билесиз го. Мен качан бай элем? Менин качан жерим бар эле?

– Анан эмне дөөдүрөп отурасыз, жер меники деп?

– Ажыдан коркконумдан, акетай.

– Коркутгубу сизди? Эмне деп коркутту?

– Мениби? Жок, кайдан коркутсун. Тим эле өзү берди акетай.

– Айтыңыз. Сизди коркутканы чын болуу керек. Айтпасаңыз өзүңүзгө зыян. Эртең жооп бересиз.

– Мен кандайча жооп берем акетай? Айыбым жок болсо деле жооп бергендей мен эмне... Ырас, коркуткан.

– Эмне деди эле?

– И... и... ал... коркуткан. Кырың эткен сөз чыгарсаң чел көздөй о дүйнө кетесиң деген... и... и...

– Калп, жүзү кара! Эмне деп отурасың уялбай? Жер жөнүндө калп айтканың аз келгенсип эми чел көз жигитти мен өлтүрдү деген жалаа жапканы жатсаң керек. Сендей мытайымды сотко бериш керек?! Соттотуп кес-тирип, итапка салып айдатыш керек!

Ажы каарданды. Таягы менен жер сабап урушту. Оозунан көбүгү чыгып, сакал-муруттары калтырады. Ордунан тура калып үйүнө кирип кетти. Ал үйдө эле өзүнчө бакылдап жатты.

– Алдаган тура силерди. Ачык оозсуңар. Жер алышкан имиш?! Кантип ишендиңер ошо түлкүнүн айтканына? – деди төрага.

– Биз кайдан билдик анын антерин. Бердим десе эле берген экен дептирмин, – деди Бүбүкан жыгылыштуу болуп, жер жарап.

11

Эртеси эртең менен комиссия келип Ажынын үйүн опус кылды. Дүнүйөнү аябай сологон экен, санап, каттап бүтө албай жатышты. Ажы уңкуяп бир мала таштын үстүндө отурду. Сампарлап кар жаап турду. Арабалар келип, анын дүнүйөлөрү ташылды. Кыштактын орто чениндеги бир үйгө жеткирилип жатты. Түшкө жакындаганда Ажынын үй-бүлөсүн арабага салып айдап жөнөштү. Араба жөнөй бергенде арт жактан бир он жаш чамасындагы бала:

– Ата! Атаке! – деп бакырып келатты.

– Бул Ажынын баласыбы? – деп сурады комиссия башчысы.

– Менин балам эмес. Ким айтат? Таш жаагыңа! – деп Ажы баланы кагып койду.

– Ата! Ала кет! Калбайм мында, ала кет!
– Бас дейм жаагыңды. Ата деген эмнеси жарыбагыр-дын?! Кимдин баласы бул, такымдап кишини жылдырбаган?

– Айтыңыз, сиздин балаңызбы?

– Калп айтсам сакалым кыркылсын, менин балам эмес.

Орто жашаган бир зайып далпалактап чуркап келип баланы аңгыча колдон алды.

– Жүрү биякка. Ата дебей кал. Качан ал сенин атаң эле, жарыбагыр?

Зайып баланы колго чаап артына бурду. Комиссия башчысы шекшип:

– Сиз калп айтып жүрбөңүз. Ырас эле атасы эмеспи?

– Жок кокуй. Өзүбүздүн бала. Тиги Ажы акем жакшы көрчү муну. Ата дечү. Бас ээ, жарыбагыр!

– Атам! Атам! Калп айтат! Мени алып калганы жатат! Жашырып коюшкан мени башка үйгө. Мен калбайм! Атам менен кетем! Калбайм!

– Сал арабага! – деди комиссия башчысы, силер менен бакылдашып отура албайбыз. – Өз баласын чанган да киши болобу? Түшүр! Айда катуу! Эй арабакеч, айда дейм, катуу!

Бала арабага түшкөндө арабакеч аттарды катуу айдады.

– Кудая то-бо, кудая то-бо, өз баласын танат экен э? Ажы болбой куруп ка-ал, жаман киши тура ыя, – деп Бүбүкан жакасын, кармады.

– Кудай мени бир сактады э, акетай? – деди Осмон үйүнө шашып. – Кайдан билдим мунун мындай оюн. Ой, ит о-ой. Өлүп кала жаздадым, э акетай!

Колдош иш издеп башка айылга кеткен болчу. Январь айынын орто ченинде келип калды. Ал үстү-башын түзөп жакшынакай кийинип алган экен. Боюн тартипке келтирип алганга сымбаты чыгып, зыңкыя түшүптүр.

Бүбүкан эне да, Уркуянын атасы да анын келишине кубанышты. Көптөн бери көрбөй сагынганын айтышты.

– Көрүнбөй кеттиң, балам! Сени келеби десек, келбедиң. Ооруп калган жоксуңбу деги? – деди Бүбүкан коноктун астына дасторкон жайып жатып.

– Иштен колум бошобой жатты, апа! Өзүм деле ойлоп жүрдүм сиздерди. Бир жолу даам таткан үйүңө кырк күнү салам бер деген кыргызда макал бар экенин кантип билбейин. Шарты келбей жатты апа! Сиздердин жакшылыкты кантип унутайын, апа! Үйүңүздөргө жаткырып, өз балаңыздардай көрүп көз салып жүрдүңүздөр. Аны унутсам кудайды унуткан болбоймбу. Колуман келиши ушу болду апа, кылган жакшылыгыңызды канчалык кылган менен актай албасам дагы, тим эле ыроо болсун деп, кур келүүдөн уялып... деди Колдош мүшөккө салып алган бирдемелерин ача берип. – Бу көйнөк сизге, апа! Колдош баламдын бергени эле деп кийип коюңуз. Бул карыяга. Топу эле. Бул Уркуяга. Шайы экен. Тигип кийсин көйнөк кылып. Колумдан келсе сиздерден аянар эмесмин, апа!

– Тим эле койбойт да. Бекер эле акча коротуп... Өзүң минтип жарыбай жүргөндө бизге да ыроо алып... Мунун баарын алып...

Сыртында минткен менен Бүбүкан апа ичинде жым деди. Көйнөк көңүлүнө бап келди. Мындай көйнөктү көптөн бери кие элек болчу. Ичинде жигитти жакшы көрүп калды. Бөйпөлөктөп тамак жасоого камынды.

– Убара болбоңуз, апа! Кире кетейин эле дегем. Тамакка күтпөйм. Бүгүн барам деп айттырып жиберген элем, үйдөгүлөр качан келет деп жол карап күтпөсүн, – деген болду. Чынында Колдош кечетеден бери ысык тамак иче элек болчу.

Бүбүкан апа көнгөн жок. Кол башындай этти көптөн бери сактап жүргөнүнө сүйүнүп, атайы көргөзө, каткан жерден алып чыкты. Тамакка күтпөй кетсе таарына турганын айтып болбой койду. Аздан кийин пияздын жыты үй ичин уруп кетти. Анан тактай такылдап сабиз туурап,

Уркуя чындап ишке киришти. Сабиз туурап колу иште болгон менен эки көзү Колдошто. Колдош анын көзүнө бүгүн өтө сымбаттуу. Анын оор басырык мүнөзү, кара тору өңү, сулуу көзү... Айтор баарысы жакшы көрүндү. Караган сайын карагысы келди. Жанында, үйүндө отурганына ыразы. Аздан кийин кетип каларын эстеп жүрөгүнүн башы зырп этти. «Кетпейт. Кетирбейм. Кетип калса, келбей койсо мен кантем? Калп айтып жатат кетем деп. Мени таштап кантип кетмек эле? Сагынган экен. Болбосо келмек эмес. Келди. Жакшы болду. Билдим бул мени такыр унутпасын», – деди өз оюнда. Энеси эшикке чыгып кеткенде бир-эки жолу сөз тизгинин таштады. Колдош жооп берүүнүн ордуна кызарып жер карады. Анын ошо жер карашы, уялып кетиши өңүн мурдагыдан көркүнө чыгарды. Маңдайынан чыбырчыктай түшкөн тери жылтылдап, кыштын күнү буга ысык болду. Жапжаңы чаарала топусунун үстүнөн таңып алган көгала шайы жоолук, топуну чыпыйа кармап турду. Шырымал кара чапандын ичке жеңдеринин учу узун, ичке болчу. Андан колунун учу чыкпай, көрүнбөй турду.

Кызды жигит да астыртадан байкады. Бою өсүп, мурдагыдан албеттүү тарта түшкөн экен. Баарыдан дагы көзгө чалдыккан анын кулагындагы кичинекей эки сөйкө. Эки тамчы жаш мисал эки сөйкө кыймылдаган сайын жылт этип, кулагына жарашып, көркүнө чыгарып турду. Ушундан чоң болсо, же өңү башка болсо, балким бул сөйкө жарашпас беле. Кээде кирпик кагып карай калганда кара көзүнүн учкуну чачырай түшүп, ал учкун жүрөккө жете түшүп жатты. Жүрөктү жандырып, толкутуп, дүрбөлөң түшүрө берди. Канчалык ичинде элжиреп турган менен жигит сыр билгизбөөгө тырышты. Башын жерден албай, тике кароодон тартынып отурду.

Бир маалда казан чыркырап, пияз куурула баштады. Жакшынакай жыт үй ичин каптап, башкача таасир берди. Көңүл көтөрүлүп, ачка болгон жигит, жакында тамак жей турганын эстеди. Казанды деле эптүү аралаштырып, куу-

руп жаткан Бүбүкан апаны жылмая тиктеди. Кыз ал кезде күрүч ашкелип, ташын терип калган кез болчу. Карап турбай Колдош да күрүч тазалашып кирди. Бул кезде кыз, жигит бир-бирин караган жок. Биринин колунан биринин көзү өттү. Ар бир кыймылын кыя кетирбей турушту. Ошол колду тиктеп жатканда экөөнүн ою тең бир нерсе – сүйүү окшоду. Экөөнүн жүрөгү бир ыргакта кагып, бир тилек тилеп жатышты. Казан менен алек болуп жаткан Бүбүкан байбиче деле бул экөөнүн мамилесин байкабай койгон жок. Экөө бирине-бири ылайык экенине көзү жеткендиктен ошентти. Ого бетер байкамаксан, билмексен болуп калды.

– Таза тергиле ташын. Арасында азырак ташы бар экен күрүчтүн, – деп анда-санда айткан менен карабоого тырышты.

Бир маалда жигит кыздын сөөмөйүн өз сөөмөйү менен акырын басып койду. Кызга ошондой мамиле керек беле, тартып алууну ойлободу. Кошоктошо түшкөн сөөмөйлөрдү тиктеп жылмайды. Ансыз да албырып турган бети мурдагыдан бетер албырды. Жүрөгү дикилдеп, көөдөнүн жара тээп тышка чыккысы, ырдагысы келди. Кубаныч, толкун, ыр ичине ашып-ташып кеткендиктен ошентти. Аңгыча жигит сөөмөйдү коё берип тигинин колунун жонун алаканы менен акырын сылады. Жигиттин кара жумушка жанчылган, чор каткан катуу колу кырып кеткени сезилбеди. Дагы ошентешин каалады. Жигит дагы анткен жок. Бүбүкан апа карай калгандан улам тартынып, кызарып кетти. Анын жүрөгү да элөп-желөп. Байлоодо тургандай жулунуп, көөдөнүн муштагыласа, өзүнчө бир дүпүлдөтө бастырып келаткан аттын табышын эске салды. Эки көз бирине экинчиси чагылыша түштү. Алар көздөрүнүн отторун алмашты. Эки жүрөк бир гана дуэт ырдады. Ал сүйүү жөнүндөгү дуэт болчу. Андай дуэт азыр ушул экөөндө гана. Башкалардан издеген менен такыр таппайсың андай дуэтти. Эмне деп ырдап жатышканын алар өздөрү да билишпейт. Билген бир гана алардын жүрөктөрү. Бул кезде алардын жүрөгү ырдап жаткан сүйүү ырына тете ыр жазарлык акын чыгарына көзүм жетпейт.

Жазган күндө да мындай эмес, башкача жазат. Булардын жүрөк ыры ушу жерде гана ырдалды. Ал кайталанбайт. Эми ырдаса мындан башканы ырдайт. Алардын ыры көлдүн толкунун элестетет. Толкун улам жаңырып, улам төрөлүп отурган сыңары булардын жүрөк ыры да ар бир кайруусун жаңылап, жакшылап, тазартып отурат. Мындай чак бардыгынан ысык, сүрдүү, кызык, назик. Ошол кол жеткис кереметти азыр экөө сезип турушат. Бир ооз сөз чыкпаган менен алар сүйлөгөндөн сөздү сезим менен, көздөрү мамилелери менен айтып коюшту. Алар сүйлөп аны анчалык жеткире албас эле.

Татынакай, кипкичине алаканына Уркуя күрүч салып, сол колунун сөөмөйү менен таш издеди. Бир кара таш сөөмөйгө урунду. Ташты алып бирпаска карап турду. Кыздын кабагы ойчул тартып, майда-майда бырыштар жаралды. Ошо бырыштары сулуу көрүндү. Ал эмне ойлоду? Таш жөнүндө эмне ойлоого болор эле? Балким ойлобой эле тургандыр?.. Жок, ал чын эле ойлоду. Анын көңүлүн турмуш деген суроо козгоду. Турмуштун татаалдыгын эстеди. Турмуштун ар бир күнү тоскоолдук. Ошондуктан кадам сайын күрөш. Басып баратканыңдын өзү күрөш. Сүйүү деген күрөш эмес бекен? Эң чоң күрөш так ошо сүйүү болуп саналат. Турмуштун өзү сүйүү. Күрөш менен сүйүү ошондуктан бир тууган.

Балким ошо жөнүндө ойлоду, балким Колдош кетип каларын эстеди. Аны жанынан алыстатууга кыйбады. Жанында жүрүүнү, кетпөөнү каалады.

Бүбүкан апа бир жумуштап эшикке чыкканда:

– Чын эле кетип каласызбы, Колдош аке? – деди Уркуя. Ал баятадан бери муунтуп, кысып, чыгалбай жаткан, жүрөктү тепкен сөз эле.

– Менби?

Жигит эмне дээрин билбей кызды тиктеди. Кыздын көзүндө жаш айланып турат. Жигиттин эрини кыбырашын күтөт. Эрини былк этсе, жаш мөлт этип жерге тамчуудай. Жаштын чыкпаганы жакшы.

Жигит жооп берүүнүн ордуна жылмайды. Жылмайганы кызга абдан жакты. Көзү барган сайын жайнап, көркүнө-чыгып, жашы арылап отуруп жок болду. Бир эле жылмаюунун күчүн карачы!

– Кар жаап жатат. Кетпесеңиз.

– Жарайт. Кетпейм.

– Ыраспы? Кетпейсиз ээ?

– Сизден алыс кайда кетмек элем? Сизден башка менде бакыт барбы? Сиз деп келбедимби.

– Сагындыңызбы?

– Сагындым.

– Мен да.

Экөө тең улутунду. Экөө тең жер карады. Неге?

Тамак желгенден соң Колдош мүшөгүн алып жөнөмөк болду эле, Бүбүкан апа болгон жок. Аба ырайынын жамандыган, барар жери бир топ экенин айтып асты-үстүнө түшүп жатып кетирбей койду. Ошенткени жакшы болду. Кыз, жигиттин каалаганы ошо болчу.

Күүгүмдө экөө үч чака алып сууга жөнөштү. Жолдо баратып бирин-бири кубалап, биринен-бири качып ойношту. Биринин мойнуна бири кар салды. Кар тоголоктоп урушту. Мунун баарысы бактылуу учурлар эле.

– Түшөсүз сууга!

Колдош тоңуп калган музду буту менен тешкилей баштаганда кыз чын эле чоочуп кучактай калды. Жигиттин колу өзүнөн өзү кызга кыналышып, аздан кийин аны бооруна бекем кысты. Кыштын суугу күчүн жоготуп, эки жаш ысый түштү. Эки жүрөк бирин-бири тыңшайт, бирин-бири чакырды. Экөө дуэт ырдашты. Азыркы ырдаган дуэт баягыдай эмес, башка болчу. Баягындан күчтүү, толкундуу, ысык. Бир паска тымтырс боло түшкөн ушул учур сонун эле.

– Колдош аке!

Ушул сөздү кыз заматта үч мертебе кайталады. Жигит айтууга сөз табалган жок. Ушинтип кучактап турушунун өзүндө бардык айтар сөзү.

– Колдош аке!

Баягы сөзүн кыз дагы кайталады. Жигит дагы жооп бербеди. Жооп берүүнүн ордуна мапмайда өрүлгөн чачтарын сылады. Анан акырын алып келип өз мойнуна чалды. Аны көрүп кыз каткырып күлдү. Күлкүсү катуу, бактылуу чыкты. Минтип биринчи жолу күлдү. Анан башын жигиттин ээгинин астына катты. Ушу жерде көптөн бери ушинтип тургандай, өмүр бою ушинтип турчудай сезилди. Кыздын чокусун жыгтай берип, этеги менен кызды кымтылады.

– Үшүгөн жоксузбу?

– Ыя? Менби?

– Үшүбөңүзчү секет.

– Ысып кеттим. Колдош аке!

– Уркуя!

– Кетпейсизби?

– Кетпейм жаным. Сиз кайда болсоңуз, мен ошондо.

Бир бүтүндөй болуп кошулуп турган ал экөөнү кобурашкан эки караан бөлдү. Алар дагы сууга келатышкандар эле.

Чакаларга суу толтура коюп, тигилер келгиче экөө жөнөп калышты.

Булар ким эле? дегендей тигилер токтоп туруп атайылап карашты.

– Бирөө кыз экен.

– Кандай неме түндө кызын сууга жиберген?

– Жибермек беле, өзү келген го ээлигип. Жанында жүрбөйбү бирөө жабышып.

– Кой бирөөнүн күнөөсүн көтөрбө.

– Тиги экөөнүн буга окшогон сөздөрү уламдан улам басаңдап кала берди.

* * *

Колдош таң саарынан туруп, жуунуп алып кетүүгө камынды. Бүбүкан апа андан да мурун туруп чай коюп салган. Чай ичкенден соң, жигит эшикке чыкты. Кар

каз тамандап жаап турат. Түнү бою жааган кар тушардан чыга түшкөн экен. Жер-дүйнөнүн баарысы аппак.

Чайды бат эле ичип болуп, жигит жолго чыкты. Кыз кошо барайын деп айтуудан тартынды. Апасынын боору сыздап, жигит кылчактап араң басканын сизди да, кызын дүкөнгө чай апкел деп жиберди. Дүкөн ачыла элегин билип туруп эле ошентти. Колдошу менен басып алсын, көңүлүн капалык чалбасын деп ошентти. Өзүндөй, өзүнүн жаш кезиндегидей кысылган күндү кызы көрбөсүн деп тиледи.

Дүкөнгө кеткен болгон менен аздан соң кыз менен жигит табышып алышты. Тез чуркап кыштактан чыгышты. Мелтиреп жаткан талаадагы из түшө элек аппак карды жиреп экөө кол кармашып кетип баратты. Алардын бүткөн бою аппак кар болду. Төрт тараптан бурганактап уруп турган карды алар буюм этишпеди. Биринен-бири көз албай тиктеп, жылмайып баратышты. Алардын жаркыраган тиштери так ушу карга окшоду. Кар улам күчөп жаап кирди. Алардын басар ак жолуна тазалык төшөп жатты. Алардын таза ниеттерин эч бир чаң тийип иренжитпесин деп таптаза кар жаап жаткансыды. Кыштак жактан бир аял кыйкырды.

Бул ким карда кыйкырган? Эмнеге кыйкырат мынча? – деп сурады Уркуя. Кыйкырган анын энеси болчу. Бурганактан улам кыз энесинин үнүн тааныбады. Балким тааныгысы келбеди. Кыйкырбай коё турушун каалады.

Жүрүп отуруп бир сууга келишти. Уркуяны таптак көтөрүп алып Колдош арыктын куушураак жеринен секирип өттү. Ошо калыбында ал кенен-кенен арыштап, жолдон чыгып алып, атайы тиги талаа менен басты. Кыздын ысык деми анын бетине урунду. Аздан соң ысып, тердеп чыкты. Башынан буу көтөрүлдү. Дагы эле басып баратты. Жүрүп отуруп жол боюндагы кошоктошуп чыккан тыт жыгачына жетишти. Тоо жактан жел жүрүп, булуттар бырыксыды. Кар басылды. Чыгыш жактан тоо баштары түрүлүп, аарчылып кетти. Күн чыкты. Таптаза, кыпкы-

зыл күн чыкты. Көлкүлдөп эриген алтынды дүйнө жүзүнө чачыратты. Баягы аппак жер, алтын жерге айланды. Кыз менен жигит да алтынга айланышты. Өздөрү гана түгүл, сөздөрү да алтын болчу. Алардын алтын кирпичтери бирин-бири чакырып ирмелди. Көпкө сөзсүз турушту.

– Колдош аке!

– Уркуя!

Мындан жакшы сөз алар таба алышкан жок. Колдорун бекем кармашып жылмайышты. Аңгыча күн тоо башына көтөрүлдү. Бул экөөнү күн гана көрдү. Алар күндүн балдарына окшоду. Экөө тең күнгө карай бет бурушту. Балким алардын сүйүүсү так ушу күнгө катылган болуу керек.

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

1

Чайкананын алдындагы чоң мамыда байланып турган алты аттын ичинен, кабыктай катып жараган көк бээ өзгөчө тынчсызданып турду. Тизгинин кыска түйүп туруп, булгаары каптаган Анжиян ээрдин кашына чырмай ороп каңтарып салган экен, бээ башын ийкөөгө да чамасы келбей какчаңдап, ооздугун карч-карч кемире, эмчек такалуу туяктары менен баткакты челий ыргытып, кезегинде башты бийик көтөрө берип шаңгырап кишенеп калып жатты. Анын омууроо, соорусунун тери катып, сулуу мүчөсүнүн түрүн бузуп турат. Башты чамгарактата калып чыңырганда үнү алда кайда жетет. Ары-бери жулунуп, үстүндөгү ээрди жектеп силкинип, кашынып, деги бошонуп кетүүгө арга таппайт. Ушундан бир бошончу болсо, кантип качууну, кайда житип кетүүнү өзү билчүдөй.

Бүгүнкү жекшемби базар жаңы эле башталганына карабастан катар кишилер чайканага отуруп калышкан. Бири келип, бири кетишип, кумурска окшойт эл. Эки-үч киши жетише албай, биринен сала экинчиси чай, нан, тамак алып келип жан алекетке түшөт. Эл бүгүн таңдан тарта көп келе баштаганына алардын көңүлдөрү ачык. Кадамдары тездеп, үндөрү да күндөгүдөн ачык чыгып калыптыр.

- Жоробай ака!
- Лап-бай!
- Битта чой!
- Хо-оп!

Ушул өңдүү, суроолор да, жооп да кыска. Кээси чай ичип, жайма-жай сөзгө өтсө, капкайдагы өткөн-кеткен тарыхтан кеп салса, кээси базарга жетпей эле жолдон сатып жиберген малдарынын арзан, же кымбат кеткенин айтышат, өкүнүшөт, сүйүнүшөт... кээси кекиртектин гана камын көрүп, астындагы ашты тезирек жештин аракетинде. Ары жакта төрт-беш киши кырка отуруп алып ашула айтышат. Анын теке маңдайындагы бир топ аскияга өтүшкөн. Бирөө бирдеме айтып койсо калгандары дуу күлүп, айлананы жаңыртат. Алардын дүнүйө капар күлкүлөрүнө анда отурган башкалардын кээси гана көңүл бурбаса, көпчүлүгү таназар албайт.

Жанагы аттар байланган бурчта, чоң тирөөчкө сүйөнө бир киши отурат. Анын эттүү маңдайына түшкөн үч-төрт бырыш алыстан көзгө чалдыгат. Өзү да астыртадан бука тооруш менен карайт. Жапжаңы чарала топусун маңдай жагына түртө кийип алган. Чачты такырайта алдырган. Көбүнчө топуну ал жалаң төбөсүнө киет окшойт, бүгүн кокусунан маңдай жагына жылдырган көрүнөт, дал төбөсү тегерек болуп агарып, күн тийбегени билинип турат. Чокусунан башка баш териси кара тору болуп күнгө күйгөн. Чың, сулууча бетинде, өзгөчө мисте көзүндө бир чоң арман турат. Кээде жылмайса да ошол арман өңүнөн өчпөйт, жылмаюусуна түшкөн көлөкө өңдөнөт. Анын күрсүйгөн

чоң денеси чыңалып, жарылып кетчүдөй чытырайт. Мойнунун жоондугу лакыйып отурушу, бир-бирине келишет. Сүттүү уйдун эмчегиндей жоон манжалары, колунун жазы жалкыны бири-бирине куюлушат. Тарырак тигилген, көөнөлүбүрөк калган сатин чапанынын далысы дырт берчүдөй чытырап араң турат.

Анын жанында отурган такыр ага караганда башка түрдө. Сарымтал келген кичине киши. Эки ууртунда төрт-беш кылы бар, көсө. Жапжаңы бейкасам чапан кийип, белине эки жибек жоолукту катары менен курчанып, өзү кичине болгон менен, көөдөнү тиги жанында отургандан алда канча чоң. Сүйлөгөн сөзү, көөдөнүн көтөрүн коюшу, ал тургай тамак жеши да өзүнчө дымак. Ал кишиде бир сыр бар. Өзү ошончолук дымактуу болгон менен, өзүнөн көп жаш кичүү болгонуна карабастан, тиги жанында отурган күрсүгүгө жыгылыштуу мамиле кылат. Ал тике караганда көзү жалтана калып, ал бетин башка жакка бурганда кумсара түшүп, тишин кычыратат. Колдору өзүнөн өзү түйүлүп барып кайта жазылат. Көзүнөн чаарын чыгарып кайнап кетет.

Сарымтал киши ак чайнектен аракты чыныга куюп жанындагыга сунат. Анысы акырая карап алып, өзүң ич дегендей белги берет. Кол шилтеп, өзүн көргөзөт. «Ичпесең балекет ич», дегендей эрдин былк эттире, сарымтал киши аракты жутуп ийип, бети-башын бырыштырат да, пашып-ушуп батнустагы нандан жыттайт. Аз өтпөй кайра эле арактан куюп, беркиге сунат. Баса куй дегендей белгини тигиниси кол шилтөө менен билгизет. Чыныга аз бөксө куюп бергенде гана ыраазы болуп беркинин кабагы жазылат. Көзүнө азырак жылмаюу пайда болот. Ирмемге баягы бетиндеги арман жоголо түшөт. Сарымтал кишини чакчая карап туруп, «аракты мына момунтип ичет», – дегендей кебелбей тартып жиберет да, анча-мынча оозунда калганын ийнинен артылта чыйт түкүрөт.

– Курсагың барбы, акыры? Аракты иче бил. Арак эгинден чыгат. Бул өзү арыкта агып жата турган, каалаган

киши барып чака менен сузуп ала турган суу эмес. Пулга келет да, акыры. Чакырым жерден арактын жытын алса мурун чүйүргөн алиги Уркуябы, шуркуябы, ким эле? Алиги жүрөт го өкүмөт болуп, мени, сени башкарып?! БАКинин мүчөсү?! Бовойт, ошо катынча арактан мурун чүйрүшүң. Эркекти кудай аракка тууган, – дейт бетинде сыр жазылган киши. – Союп салармын, өгүңкү улакча! Так! Тил-лин кесип алса, кишинебей жүрсүн үчүн? Ич!

Абдыразак уулу Козу деген ошо. Оюн-чынын ким билсин, айтор ачуусу келгенде мал болобу, жан болобу баарын эле союп салармын деп кекетет.

– Сенин кардың башка, менин кардым башка. Уу ичсең суу болуп сиңген сенин кардыңа теңелсе, менин кардым эбак те бейитте калмак, курт-кумурскага жем болуп, – деп Мадалы дей турган берки сарымтал киши ээкти көтөрө чалып, ыңгыранат. Кыраат менен сүрөө окуп жаткан молдо окшоп көзүн сүзөт. Чыныны кылда түбүнөн кармап алып, ичиндеги азыраак аракты, чай суутуп жаткандай чайкайт. Антиши – беркини кызыктырып, ичүүгө үндөп жаткандай көрүнөт. Ал кезде Козу кончунан жалактаган бычак сууруп чыгып курчтугун текшерип бармагына жанып калган. Саал мокогурак белем, кончуна жанып пашпай курчутат. Анан акырын аярлап бармагынын ич жагын кесип көрөт. Бычак бармактын терисин ойдогудай үлбүрөтө кесет. Көңүлүнө толгондон соң, бычактын учу менен аярлап тиш чукуйт. Козунун жуулбаган сары тиштери Мадалынын көзүнө чалынат. Бычак эң эле учтуу экенин байкайт. Аны карагысы келбей, бетин башка жакка бурат. Ошол тапта баягы көк бээ шаңгырап дагы кишинейт.

Союп салармын, арам өлгүрдү! Тайын союп салгандан бери аңгырайт да турат, шаңгырайт да турат! Үнүнүн ачуусуна не бересиң, иттин! Так! Арткы сол бакайы шибер болгонбу, кесилип баратат күндөн күнгө. – Бээ жанында турган ат менен тебише, тиштеше кетет. – Так дейм, ээсин тарткан ит! Өзүмдү тарткан бу чочко. Тебишмейин, тиштешмейин туралбайт бирөө менен.

Козунун көзү чанагынан чыга, чакырая бээге када-лат. Бычактын сабына колу бекем мыкчылат. Бычактын учу бээ жакка өзүнөн өзү бурулат. Козунун колу, кудум ийинге кирип бараткан жылаандын куйругунун учундай калтыраганын Мадалы байкайт. Бир нерсе айттайын деп келатып, айтуудан тартынат. Аңгыча оозуна башка сөз келет:

– Чапчаңсың, Козу. Ансыз да кызуу канды тарта жүргөн дурус. «Күчтү, ачууну бээге чыгарбай, душманга чыгар», – деген экен бир басмачы. – Мадалы тигини чегип, эмне дээрин байкайт, өтө аярлап сүйлөйт, жылмайып туруп.

Козу жооп берүүнүн ордуна жеп жиберчүдөй акырая карайт. Сөздү неден баштасам, дегендей башын сүлкүлдөтө кыймылдатып азга турат да, бетинин кекээрин жойбой туруп минтет:

– Атаң Абылкасым казынын дүңкүлдөп турганында адамды тике карай алчу эмес эле дешет, эми тике карап сүйлөштү саа ким коюптур?! Мага ата болбой сүйлө. Балалык чактан өткөм. Катыным бар Күлайым деген. Үй-жайым бар, кечинде барып баар ала турган. Короомдо малым... «Бөдөнөнүн үйү жок, кайда барса бытпылдык», болуп жүрүп, анан маа аначы болосуң?! – Ушуну айтып коюп, буга кандай жооп берер экен дегенсип Козу тына, тигини тиктеди. Мадалы андайга жеңиле койчу жеңил-желпи жан эмес. Укпаган, эчтеме сезбегендей болуп батунустагы нанды сындыра кетти. Кебелбеген анын кылыгы тигинин кыжырын козгоду. Мурдагыдан ичи кайнай түштү. – Тике карап сүйлөп жүр, душманың жутуп жиберсе да. Кудай берген жанды кудай алат кайсар болбой жаша. Өлсөң жатар жайың кара жерби, акыры? Кулак дейби, чунак дейби, кубалап жатабы, дубалап жатабы?!.. Баары бир мингеним күлүк. Мени кулак кылып жогото албайт. Мени калкозчу кыла албайт. Калкозчу болсом да, кулак болсом да күндүз иштебейм. «Түн бакырдыкы». Баарыдан алиги... чекеге чыккан чыйкан жаман. Чыйкан, кыпкызыл чыйкан!.. Сыксам ээ, өзөгүн чыгара!..

Козу бычагын дембелеп жанып-жанып алып, анан кончуна салды. Бычактын учу жырткыч кончтон жылт этип көрүнө түштү. Мадалы бычактын учу эмес, Козунун чекесин карады. Чекесинде эч кандай чыйкан жок болчу. «Жинди болгондон сообу?» – дегендей суроолуу көз кадап азга турган соң, аттын табышынан улам бет маңдай жагын карады эле, жымырыла түшүп, «арт жакты байка», – дегенсип көз кысты Козуга. Козу жай-баракат артына бурула бергенде, келишимдүү боз жорго минген зайыпты көрдү. Анын сымбаттуу, арык чырай денеси ат менен кошо бүткөнсүп, атка жабышып калгандай. Колундагы камчысы менен атты моюнга акырын, эркелете сылай чаап, деле илките бастырып, чайкананын жанынан өтө берди. Кошо келаткан чүңкүл көз, капкара киши чикилдеп сүйлөй берип:

– Табабыз аны, Уркуя! Келер жери базар го. Бир жакка айланып кеткен чыгар. Кайра тарталы базар жакка, – деди.

– Сиз бара туруңуз, Мамаша аке! Азыр мен артыңыздан жетип келем. Момунда бир досумдукуна кирип чыгайын. Кыштактан кетем деп чатак салып жаткан имиш. Андай киши бизге табылбайт. Кетирбөө керек. Бир киши кетсе азыр анын артынан ону ээрчийт. Мен ха-зыр келем!

– Мен дан базар жагында болом, Уркуя!

– Болуптур, Мамаша аке!

Мамаша деген тажик артына бурулду да, атын таскактата жүрүп кетти. Уркуя атын илките бастырган боюнча көчөдөн бурула берип, көздөн далда болду.

Мадалы менен Козу бирин-бири тиктеп, тынымга экөөнөн тең сөз чыкпады. Мадалынын бетинде билинер-билинбес калтырак, Козунун жүзүндө заар аралашкан жылмаюу пайда болду. Ал жылмаюу акырындап ылдыйлай берип, акыры эрдине жеткенде:

– Ашыкмын мен! Күндөсү өңүмдөн, түндөсү түшүмдөн кетпейт, пар-ризат! Уш-шу кол менен кабыргасын капшыра бир кучактасам!.. – дегенде уйкудан калып кан талаган Козунун көзү ого бетер кызара түштү. – Эшмат экөөңөр

адам болбой калгыла. Кыз кезегинде тең жарыша чуркап жүрүп калдалаңдаган бир кембагал Колдошко тарттырып жиберипсиңер. Ошондо мен болгондо... чачтан бурай кармап туруп... Ырас айтам, жылмайбай эле кой танооң менен, бурма чачтан бурай кармап туруп, сүйрөп келип үйгө кийирип алмакмын. Кулайымды ошондой эле кылгам. Тийбейм дейт, тыйралаңдап. Мал берсем унабайт, бовойт, коё кал деп. Кечке маал келер жолун аңдып камыш арасында жатсам келатат, эрбеңдеп. Чап кармап көтөрүп чаптым... Катын болду да калды, аз күндөн кийин мага. Катыным жаман, акмак. Мен жокто жүрөт окшойт, бирөөлөр менен. Билчү болсом, ойноктогон көзүн барбы...

– Сага деги жаккан киши барбы?

– Жакпайт. Эч ким. Өзүм өзүмө да жакпайм. Мен мындай туулбашым керек эле. Атам Абдыразак айыптуу, басмачы чалыш туудурган. Каным атамды, мүнөзүм апамды тарткан экен. Экөөнүн бири жакшы болсо десең...

Козу сөөмөйү менен чайнекти көргөздү. Ал Мадалыга арак ич деп буюрганы. Анын сырын тиги билет окшойт, кың дебей туруп арак куюп алды. Тартып жиберди. Ыразылыгын билгизип Козу ошондо гана башка жакка карайды. Көк бээ дагы чыңырды.

– Союп салармын итти?! Тишим сөөк сагынып турду эле, ушу бүгүн кечинде... Так! Катынымдын үнүнө окшош айбандын үнү. Катыным да ушинтип чыңырат. Мадалы дос, катының бээжай болгулук кылбасын. Үйүң мүрзөдөн суук көрүнүп кетет. Уш-шул жүрөк араң чыдайт анан, катынымын заар тилине. Тил-лин кесип алсам дейм, а мыйзамдан корком. Эски заман болгондо, эки эли тилин кесип алып, итке ыргытат элем. Катын деген болбогон сөз экен. Алып кереги жок экен. Мен кемпай, катын алам деп... Баскан-турганыңын баарын аңдып турат кылтыйып. Куй, арактан.

– Сен бая чыйкан дедиң Козу, кана чыйканың? – деди Мадалы эмнени айтканын тактап, бир кезде керек болор деген ойдо сурап. Козу «ушуну билбейсиңби?» дегендей

жалт карай берип, эрдин кыбыратып барып токтоду. Жакшы эле кызып калганы анын дембелей ыктытканынан байкалды. Анткен менен ордуна козголор түрү жок, дагы бир литр арак берсе, болду дебей жутканы турат.

– Чыйканды билбеген, ушу кезге чейин, сен эмнесин акыры? Кызарган чыйкан болот. Ал чекеге чыгат. Аны сыгып салат. Билбейсиңби ушуну? Сен да менин чекеме чыккан чыйкан болгонсуң. Сениби?! Өч албай койбойм. Молдогазы акемдин каны уктатпайт сени! Мени унутуп калды деп ойлобо! Козу эчтекени унуткан эмес. Молдогазы акемдин кунун төлөтөм, төлөтө албасам, так ошондой кылып...

Козу сөзүнүн ары жагын айтпай, кончундагы бычагын алып чыгып, бармагына учун акырын сайып көрдү. Анан бычактын учун Мадалынын жүрөгүнө каратты. Бычактын учу тигинин көзүнө суук көрүндү. Чынында дагы Мадалы коркту. Өңү түктөйө түштү. Желденби, коркондуктанбы, ким билсин, мурут деп аталган үч-төрт кыл титирей түштү. Жылмаюуга тырышты эле, анысы жылмаюу эмес эле, бирөөгө тарынгандай түрлөндү. Козу бычагын атайы көргөзүп туруп, кайра кончуна салып койгондо гана тигинин жаны жай алды.

– Мокемди, – деди Мадалы, көзүн кыбындата берип, тигинин агасынын атын атайы тергей сүйлөп, – жанымдай көрчү элем, жалганбы? Өзүң күбө боло койсоң. Барып эле арактын кесепети. Мас болбосом бычак түгүл, Мокеме өөдө караган киши белем? Кайран Мокем... Ал болгондо мен мынчалык азап тартмак эмес элем. Анын айынан... Кара шайтан саят деген ошо болот. Ал антип өлдү. Мен айдалып кеттим. Кайран Мокем жигиттин гүлү эмес беле, кайран киши.

– Жойпуланба. Мастыктан эмес, атайы өлтүргөнсуң. Кун төлөбөчү болсоң...

– Менде болгондун баары сеники, Козу үкөм! Керек болсо атымды минип кал. Деги ушу сөзүңдү айтпачы. Качан жолуксам эле «кун алам» деп каласың. Эр жигит

көкөйгө көк сактабаган оң. Көкчил болбо. Сендей жаш чакта бүгүн кылганды эртең унутуп койчубуз.

Батырак мас болсун деген ойдо Мадалы арактан чыныга аз бөксө куюп. Козунун астына койду. Козу оңурая карап алып, анан башын силкип-силкип ичиркенди. Кийинки кездерде аракты көрсө ушинтип ичиркенмей жин оору пайда болгонун айтты.

– Жут. Өзүң жут.

– Саа куйса, кайта мени шыкайсың. Ичип ий. Сендей эшек курту мурдунан чыккан жигитке арак суу ичкен менен барабар. Алдагы булчуңдун барында...

– Ичпейм арагыңды. Сенин арагыңды ичпейм. Корком ичкенден. Мас болбой койсом эмне кыласың? Молдогазы акемди мас кылып өлтүргөнүң унут боло элек. Төлө кун! Эн-неңди!.. Айт, төлөйсүңбү, жокпу? Мынабу муштун барында, сенден кун алалбасам элеби?! Ич. Анан кун жөнүндө сүйлөшөбүз. Жут куркулдата. Кудай албайт арактан. Жанынын таттуусуна не бересиң, мышыкча аярлап ичип. Кана, мени карачы, жалтанбай туруп.

– Айып менде байке. Кечирип кой байке. Мен баягы айван Мадалы эмесминби. Ушу мага таза колуңу булгайсыңбы? Ме, булгагың келсе булга.

Мадалы Козуга жакындап төшүн ачты. Жалдырап тигини тиктеди! Козу көзүн алаңдата азга карап туруп, анан ачуусу тарай баштады:

– Көрдүңбү, айбан экениңи өзүң айттың. Мен айбанга кол тийгизбейм. Сен туура айттың. Айбан болбогонундабы? Ушул муштум менен мына маминтип урганда, – деп керилип ура турган болду эле, көк бээ чыңырып жиберип алаксытты. – Кекиртеги бычак тилеп калган экен байталдын.

– Ча-ай! Наа-вой!

– Аз-зыр!

– Чай ичесиң э?! Арак ичесиң э?!

– Сенин күчүң мындан да чыңалсын үчүн ичип кой үкөм.

– А-а, бая эле айтпайсыңбы ошентип. Күч чыңалат. Ичем.

Козу чыныдагы аракты оозун ачып туруп куюп жиберди да, оозун кайта жапты.

Ичинде кайнап турган менен Мадалы тышында сыр алдырбоого тырышты. Ашпозчуну чакырып, тамак буюрду. Заматтын ортосунда эки табак лагман даяр болуп астыларына туруп калды. Үргүлөп бараткан Козу, тамактын жыты мурунга урганда көз ачты. Мадалынын айттырбай билгени жага түштү белем, ыразы болгондугун билгизе жылмая карап:

– Ушинтип жүр. Менден акча аячу болбо. Жаныңдан үмүт этсең ошент. Мен Козумун, Молдогазынын бир боору. Молдогазы айыл кеңешинин кат... катчысы болуп турганда... Ал акылсыз, уш-уш сени менен кантип бирге отуруп тамак ичти ыя? Айтсаң, өзүң, кантип ичти? Ичпеш керек беле? Айтсаң өзүң. Ана, айталбайсың. – Козу сөзүн чукул токтото калып тамакка тигилди. Ийри-буйру болуп оролуп жаткан лагмандын камыры, камыр үстүндөгү эки-үч кесим эт, деле эптүү кылып төрт чарчылап кескен картошка анын алкын ачты. Вилканы ыңгырана кармап сая баштады. Канчалык убара болгон менен вилкага камыр сайылбай убара кылды. Айласы түгөнгөндө колу менен жеп кирди. – Лагман мындай болбойт. Муну мен жебейм. Сен жейсиң. Эмне болсо жей бересиң. Жайылып жүргөн малдын баары меники. Керек болсо ирик союп жейм. Айт ошентип баарына. – Ык! Ык! Өңгөчүмү көрдүңбү? «Ичпе» деп жатат. Кыйкылдаганын уктунбу? Сен же. Сен барбы? Көзүңө карап жүр. Мен Молдогазы эмесмин. Бир уруу менен өлтүрө албайсың. Керек болсо сенин саныңды маминтип бир аткысам...

Козу чоң колу менен Мадалыны сандан аткыды. Мадалы бакырып жиберип токтоду. Көзүнөн жаш кылгыра түштү. Тырмышып жатып тигинин колун зорго чыгарды. Бир жак саны эңшерилип калгансыды. Күчү жетпегендиктен калды, болбосо тумшукка берип калгандан кайра тартпас эле. Козунун сыры белгилүү. Ал атанган кай бир балбандар менен күрөшүп күч сынашып, көп учурда

жыгып алып жүргөн. Ыгы келсе деле күчүнө мактанып ар кимге тийишип, кашынып туруу адаты болчу. Унчукпай коюп кутулбасаң, жөн эле алаканы кычышып турчу. Мадалы ошондон коркту. Мурдагы жинине дагы арактын жини кошулганда бир балаа чыгарбоого умтулду.

– Баракелде күчүнө!

– Баракелдеби? Ыраспы? Келе колунду!

Мадалынын сунган колун катуу кармады. Колу сынып кете жаздады.

– Ай, ай, байке! Сынды дейм!

– Ушу колуң менен сайгансың, бычак кармап менин атамды. Ушу колунду сындырышым керек.

– Ай, ай! Жиндисиңби?

– А-а, дүр эттирип жибердиңби? Кан сийгизем катуулай кармасам. Билип ал, оң кулагың менен бир ук, сол кулагың менен бир ук, Тешебай экөөңдөн кун алам баары бир. Ал кумарчыныбы?! Ал ууруну... Өкчөп коё албасам элеби, чүкө кылып, Козу атым өчүп калсын. Баарыңардан кун алам. Осмондон да, Үсөндөн да, Жолдоштон да алам. Унутуп калды деп ойлобой эле коюшсун. Зулпукор деген эмеңе да айтып кой. Астыма келсин кол куушуруп, курун мойнуна салып. Эскирип кетти деп ойлобо, отузунчу жыл, алтынчы октябрь... күнү бүгүнкүдөй көзүмө көрүнүп турат. Унутчу мен эмес бир тууганымдын канын!

Козунун көз чаары чыга түшүп, тишин кычыратты. Муштумдары таштай түйүлүп, өңү купкуу тартты. Мадалыдан көз айырбай тиктеди.

– Жалдыратпай тамак же, Козу, убал болот. Өткөндү ырбатпаган жакшы, үкөм! Бөлөк-бөтөн киши эмессиң мага, кек сактаба ичке. Барып эле ичкиликтин кесепети, болбосо Молдогазы менен шилекей алышкан дос элем, кантейин. Мастык менен булганып калдым.

Мадалы анткорлонуп ыйлайын деди эле, чындап эле көзүнөн жаш чыкты. Атайы Козуга көргөзө көз жашын аарчыды. Анын ыйлаганы тигиге жакты. Ыржайып күлүп

калды. Анан манжаларын барбайта берип, силкилдетти. Жоон-жоон манжалары Мадалынын көзүнө шишип кеткендей туюлду. Анан өзүнүн колун караса, чыйпыйып деле ичке. Аны менен күч сынашуу болбогон сөз.

– Куй. Сен менден акча аябай жүр. Кун алып коём ачуум келсе. Чайнекте арак түгөнүп калган. Мадалы шашып ордуна тура калып ашпозду чакырды. Тез арак апкел деген белги берип чайнекти көргөзүп, анан жутуп жаткандай кылып оозуна такап көтөрүп койду. Чайнектин ордуна чайнек келип туруп калды. Сөздү өзү баштасын деген ойдо Мадалы арак куюудан даабай турду. Анын анткенин Козу билген жок. Арак келелек экен деп көздү жумуп уктап жаткандай болду. Чыдабай кетти көрүнөт, бир оокумда тигини алая карап алып:

– Арак дейм! – деди.

– Арак сенден айлансын. Мына.

Чыныга аз бөксө кылып куюп жиберди эле, Козу бул каяктан чыга калды дегенсип таңыркай карап алып, анан бетин бырыштырды. Табакта туруп эбак муздап калган баягы лагманды жеп кирди.

– Жакшы жасаптыр, жесең.

– Уш-шундай жасаш керек лагманды. Менин катыным жасай албайт. Камырын ма-мындай кылып чоёт, – деп Козу кашык кармап турган сөөмөйүн көргөздү.

Козу табактагы лагманды тез эле жеп коюп, дагы жаңысын алып келишин талап кылды. Жаңы алып келгенин да буйдамга келтирбей жалмап салды. Ошондон кийин гана баягы чыныда турган аракты жутту. Тамак жегенге ага кубат кирип, мас болгону жазылып баратты. Мадалы баятадан бери тийип-качып ууртамыш этип жаткан менен көзү ала чакмактап, саал кызып калды.

– Ча-ай! Оозума даамы келбейт такыр, чай салып жатабы, же? – Чай ташыган киши чуркап келип, колун бооруна ала жылмайып тура калганын көрүп Козу кы-

зара түштү. – Чай салып жатасыңбы же?.. Акеңди таанытып коёюмбу. Сал чоңурак чайдан! Көк чайды кой кара чай, э-й, памил чайдан сал. Уктуңбу? Жөнө.

Заматтын ортосунда Козу үргүлөп кетти. Ал учурда Мадалынын көзүнө бая бир Козу эскертип өткөн отузунчу жылдын алтынчы октябры көрүндү. Мадалынын үйүндө алты-жети киши арак ичип отурушту. Сыртында каткырып күлүп, бейкапар отурушкан менен, ичинде бир Молдогазыдан бөлөгү кылтыйып, астыртадан уурдана карашып, бири-бири гана түшүнө турган белгилер берип, байкатпай жаңсашып тымызын сөз кадимкидей жүрүп жатты. Бир Молдогазыдан башкасы тартынып ичип, Молдогазы эчтемеден тартынбай бергенди тамчы калтырбай шимирип жиберип отурду. Ал ичкен сайын калгандары жерге-сууга тийгизбей макташты. Тамактан соң Молдогазы эшикке чыкты. Атам деген эме андан мурун эле кетип калган. Молдогазы басалбай ыргалып турган болчу. Эки киши эки жагынан колтуктап жатып атказып коюшту. Үстүнө ээси минген соң ат короодон чыгып, көнгөн үйүн карай жөнөдү. Молдогазы болсо аттын үстүнөн жылмышып түшүп калчудай ары-бери шылкылдап, өзүнө өзү ээ боло албай баратты. Караңгы түндө лакыйган бир чоң караан болуп, акырын алга жылды. Анын артынан калбай, куйрук улаш Мадалы баратты. Зулпукор менен Тешебай эки жагында адымдады. Калың камышка жеткенде Тешебай менен Зулпукор эки жактан учуп жетип, Молдогазыны аттан оодарышты. Алардын оодарып жатканы менен ат үстүндөгү мас Молдогазынын иши болгон жок. Аты гана тигилерден чоочуп бышкырып алды. Чунандап Тешебайды тиштеди эле, ал чыканак менен тумшукка кагып салды. Тигилер аттан оодарып түшүрө турган болгондо Мадалы жетип келди да, чоң канжар менен сол колтукка мылгытып алды. «И» деген үндөн башка Молдогазынын дымы чыккан жок. Аттан өзүнөн өзү жылмышып түшүп калды. Экинчи жолу эч ким ага тийген жок, туш-тушка тарап кетишти. Алтынчы эле октябрда Мадалы сурак берип жатты.

«Эмне үчүн өлтүрдүң?» – дейт сурак алып жаткан киши.

«Ал биздин үстүбүздөн материал берип, каматкан болчу» – дейт Мадалы.

«Биз дегениңиз ким?».

«Биз дегеним – биз. Осмон, Үсөн, Жолдош, Тешебай, атам, Зулпукор».

«Демек айыл кеңешинин катчысы Молдогазыны ушулар болуп өлтүргөнсүңөр да? Айтыңызчы, ким сайды бычак менен? Кайда сайса бат өлөрүн билген киши сайган».

«Мен сайгам. Мен жалгыз өлтүргөм».

«Кечээ антип айткан эмессиз. Жогоруда аты аталгандын баарысы биригип өлтүрүшкөнүн айткансыз. Сиз булактабай чынын айтыңыз»

«Мен өзүм эле өлтүргөм. Мас болгондуктан болгон иш. Мен аны жакшы көрчүмүн. Ал дос эле мага».

«Доско бычак салат бекен?»

«Соо кезде бычак салып жинди болуптурмунбу?»

«Сиз чынын айтпай жатасыз. Жогоруда аты аталгандардын баарысы сиздин үйгө чогулуп, Молдогазыны өлтүрүү жөнүндө кеңешме өткөрүшкөн. Ага сиз жетекчилик кылгансыз. Муну жашырып жатасыз».

«Чогулуп ичкенибиз чын, бирок жыйналып болгон эмес».

Сурак жоголуп, Мадалынын көзүнө сот элестейт. Ал өкүм чыгарып жатат. «Атылсын Абылкасым уулу Мадалы!» – дейт. Мадалынын төбөсү зың дей түшөт. Жыгылып кете жаздап оңолот.

– Жок! Мен эле эмес, баарыбыз биригип өлтүргөн деп жиберет.

Козу ойгонуп көзүн ачат. Мадалыны кадала карайт.

– Эмңе дедиң? Кайталачы.

– Жашың кичүү болгон менен курбу сезем, Козу. Туугандыктан достугубуз жакын. Алдыда кандай күн келерин бир кудай билет, ынтымактуу бололу. Бирибизди бирибиз колдой, көз сала жүрөлү.

Козу оң бутунун санын апчый кармап:

– Цемент завод кандай экен? Аякка да жетет, машкелер шимшип? – Сураган суроосуна жооп бергени Мадалы эриндерин кыбыратып келатканын байкап Козу ага кол шилтеп токтотот: – Кайда барса, Мамайдын көрү. – Баягы көк бээ аңгырап дагы кишинеди. Бүткөн бою титиреп, акыры силкинип токтоду. Ушу жолу деле жылкыдан бөтөнчө кишинеди окшойт, чайканадагылардын көбү көңүл бөлүп карап калышты. Өч үнүң! Каччу болду бошонсо. Колдон чыкса үйгө барбайт десең. Айыл кеңешинин короосуна жутунат чочко. Баары ошоякка качат. Киши да, ити да, малы да, бары да ошоякка качат. – Бээнин үнү басыла түштү. Баягы боз жорго минген Уркуя кайрылып дагы келди. Чайканада отургандардын ичинен кимдир бирөөнү издегендей кыдырата көз чаптырды. Акыры Мадалы менен Козуну көрүп бир паска токтой калды да, берки экөө тең колдорун боорлоруна алып таазим кыла жымырылганын, эми аз өтсө чакырып тамак же дей тургандарын байкап, шарт жүрүп кетти.

– Чыйкан. Жалгыз келген окшойт.

– Жалгыз... Башта жалгыз болчу. Колдошко тиелекте жалгыз болчу. Эми жалгыз эмес...

Артын карабай бастырып бараткан Уркуядан тигил экөөнүн тең көзү өттү. Бир байлам кызыл жоолукчан анын башы Мадалынын көзүнө бөтөнчө чалдыкты. Эки таноосу кыпчылып, мурдунун жону агарып барып токтоду. Көзү акырындап кичирейип, кабагын карыш салды. Мамыда байланып, баягыдай эле чыңырып турган көк бээнин үнү да кулагына угулбай, чайнектеги арак да, ал тургай маңдайында отурган Козу да эсинен чыкты. Ал касапчы болуп арааны жүрүп турган көпкөн бир кезин эстеги. Анда минтип катындан коркуу кайда... астынан туура өткөн ким эле? Эсирген болчу, эрки менен. Жалаң бөдөнөнүн этинен чучук жасаткан күндөр серпилип артта, калды.

– Чагарактайт а-а, ыргыштайт а-а! – дейт Мадалы Уркуя кеткен жакка каш кагып баш силке берип, Козунун кыжырын келтире, чымчый сүйлөп.

– Шумкар каш! Караганы жаман катындын, мээни тешет! – деди Козу, көтөрүлүп турган кашын түшүрө берип. – Жүргөн бир катын эле, эми минтип даабай калдык. Тактектин ичинен эң жарыбаганы ушулар экен, атасы Жумабай бир көзүн олоңдотуп адамдын жоошу, астындагы ашына ээ боло албай бирөөгө тарттырып жиберген, энеси Бүбүкан андан бетер кудайы момун, бу кайдан минтип тың чыкканын билбейм. Такылдайт жөн эле, эрди эрдине тийбей. Сүйлөгөндө кичине бою чоңоё, сүрдүү боло түшөт экен. Даап карай албайсың, жалтанып.

Козунун көз алдынан Уркуянын шумкар кашы, теше тиктегөн көзү кетпей койду. Ырас эле анын кашы анчамынча шумкардын кашындай, көзү да ошо шумкардын көзүнө түспөлдөш болчу. Ал көз ирмебей туруп тике караганда кимди болбосун бир жалтантып алууга жарачу. Ошентип тике карай берип сүйлөгөндө шаңкылдаган үнү сүрүнө кошул-ташыл болуп, анын келишимдүү арык чырайы душман көзүнө алптай көрүнчү.

Көк бээ дагы кишинеди.

– Кишиней турсун байтал. Кези келгенде биз дагы кишинербиз. Союп салармын доңузду?!..

2

Базар кызуу жүрүп жаткан. Анда эл батпайт. Ар ким өз камында. Бири келип, бири кетип, түрдүү үндөр чыгып, биринин сөзүн экинчиси угушпайт.

– Яг йеп кет, яг йен кет! – деп бири тетиги ашпоздон үнүнүн болушунча кыйкырса, бири:

– Май паллоо бышты-ы! Май паллоо быш-ты-ы! – дейт.

– Кат-та нан, кат-та! – деп бир лакыйган өзбек тегерек себетке чий нандарды салып алып, башына көтөргөн бойдон лакылдай желет. Эки бала аны такымдап артынан калбайт. Нан саткан токтой калганда нанга ыргышат. Канча секирген менен колдору жетпей умсунуп калып жатышат. Аңгыча нанчыны бирөө токтотуп нан

алмак болду. Себетин акырын эңкейтип башынан кош колдоп ала бергенде эки баланын бири үч нанды кабаттай иле качты. Аны кубалай чуркаганда себетине чалынды эле, нандар ылай жерге чачылып калды.

– А бадарыңга... деп баркылдаган үнү менен сөгүп оозунан ак ит кирип, кара ит чыкты. Бала ала качкан нан түгүл, жерге чачылган нандарын жыйып алалбай паштыланды. Нандын бардыгы дээрлик жерге түшкөн эле, булганып калды менен тиги киши албай кетти. Сөгүнүп кагынып нанчы маанайы пас базардан чыгып жөнөдү. Анын эбегейсиз чоң көөдөнү базардагы элден бөлүнүп бир топко дейре көрүнүп барып көздөн далда болду.

– Есть холодная вода, кому надо вот она! – деп бир жылаңайлак, жылаң баш өзбек бала, орусча так сүйлөп, көк чакага суу куюп сатып жүрдү. Түндөгү жаандан улам аба салкын тарта түшкөн эле, анын суусун баятадан бери бир баладан бөлөк жан ичкен жок.

Карылыгы жетип, ээги тизесинен артылып калган бир кемпир жүзгө жакын курутту кызыл ала чытка төгүп салып жерде отурат. Аны капарына алып эч жан карабаган менен эпилдеп колдору куруттан кетпейт. Сөөмөйү менен ары-бери түрткүлөп, жаткан куруттардын жанын тындырбайт. Аңгыча бир бала келип токтой калды эле, кемпир жандана түштү:

– Ал, балам. Алып жеп ал. Таттуу. Өрүк жегендей болосуң, Кожонттун өрүгүнү жегендей болосуң, балам. Мына көрчү, момуну. Бери кел. Мен тыйын доолайт тебе, коркпо. Мына, момунусун жеп туруп, анан айт кандай экенин.

Кемпир куруттан кичине үбөлөп туруп балага сунду, Бала оозуна салды. Курут чын эле ага жагып калды. Алайын деп кыйылып азга турган соң:

– Тыйыным жок, – деп чуркап кетип калды.

– Ана, баладан сура, менин курутум жакшы. Алып жеп кой, келиним, – деди бала кетер замат жанына келип токтогон орто жашаган аялга кемпир. Аял курут керек жок акенин айтып алыстады.

Эбак эле агарып калган көкүрөк жүнүн желге үйлөтө, өткөн-кеткенге эби менен сөз айтып бир тегерек сакал карыя отурат. Анын астына жайып койгон чоң жоолугунда өрүк, мейиз, жийдеден тарта мистеге дейре бар. Эки колун жаза, деле эптүү кылып элей сүйлөп, ким өтүп баратпасын анын бир жакшы жерин таба, мактай өзүнө тартууга тырышат. Кимди болбосун бир токтотууга жарайт.

– О-у, паразаттуу агайни! Сизни давлетиңизга. Мынабу писта жалдырап карап калганыны көр! Мен пул айлбайм. Бекер эле жеп коюңуз. Батаңызды берип койсоңуз эле бизге жетет. О-у, давлети ташкан дамбылда! – деди жанынан өтүп бараткан, жаңы бейкасам чапан кийген бирөөнү токтотуп.

Дал базардын ортосунан бир кара эшек айкырды. Аны капарына алып эч ким караган жок. Андай эшек бу базарда көп болчу.

Сулуу кызын көгүчкөндөй кулпунтуп кийиндирип алган бир кыргыз аял кызы менен катарлаша бастырып кире берди эле, те ары тереңде кездеме сатып жаткан эки өзбек жаш жигиттин бири ыргып ордуна тура калып:

– А-а, апажан! Апажан! Биякка өтө калыңыз! Мына, сиздин аларыңыз! – деп алиги кыздуу аялдын астына бейкасам алып жүгүрүп барды. Тигилердин издегени так ошол экен, заматта эле соодалашып сатып алып жолго түшүштү. Куйругу казандай болгон бир чоң кара ирикти үч киши куйругунан аркан менен шалаңдап бири жетелеп, экөө эки жагынан түртүп базардан чыгарып баратты.

Момунда кыркалай эгин сатып эл отурат. Бири какдактап күрүч сатып жатса, экинчиси буудай соодалайт. Жүгөрү менен алек болгондор андан көп. Бир киши эки кап картошка алып келген экен, ошону гана эч ким карабай турат. Бүткөн бою агала-сагала болгон бир неме сатып жаткан унун талашып, ар ким алып жатканына карабастан жаагын жанып унун мактап, аздан кийин куркаларын тезирек келип алып кетишин эскертип ар кимге карай берип сүйлөйт. Анын ошо үнү, ошо кебетеси

делебе козгойт. Албайм деген киши да бир карап алууга, ага көңүл бөлүүгө мажбур болот.

Сарала ат минип базарга бир маалда Эшмат келди. Кызыл дукаба тыштаган суусар тебетейди бир жак чыккыйга оодура кийген. Жаңы намыркен өтүгү жалтылдап, бейкасам чапанына жарашып турат. Кашаа белгиси окшогон кичине муруттары оозуна эки жактан эңкейип кिरип турат. Белге болсо шайы кур курчанган. Күмүш жүгөн, күмүш куюшкан, ал тургай үзөнгүсүн да күмүштөтүп жасаткан. Асты каканактап турган бүтүйгөн көзү ар кимге шибегедей кадалып тим эле көрүнгөндү жеп ийчүүдөй тиктейт. Одурайган чаар өңү, ийне менен тешип жасагандай көзү, анан тиги муруту бирине-бири окшошуп турат. Катарлаш бастырып келаткан үч кишинин үчөөнөн салабаттуу болууга тырышып, бою басырак болгон менен тигилерден өйдөлөй калып, бийиктен төмөн сүйлөп, ким бирдеме дебесин уу сөз менен кага, какшыктай берет. Дегеле кишинин сөзүн жактырбайт. Базарда сатылып жаткан эмне көрбөсүн, быйпыгый мурдун чүйүрүп, сасык жыт алгандай жипкирет. Анын мүнөзүн билишет окшойт, жанындагылар сөзүнө каршы чыгышпайт. Ал эмне дебесин айтканы айткандай, дегени дегендей бойдон кала берет.

– Онову кандай, Эшмат? – дейт бир кезде, аны менен катарлаш бастырып бараткан ак жүздүү киши, элеңдеп, шашкалактап сүйлөп.

– Ит киеби аны? Качан адам болор экенсиң, Тешебай! Адам деп аталган соң, Тешебай деп Абдылда атаң асан чакырып ат койгон соң, аз болсо да аркы-беркини биле тургансың. Жей бергендин баары тамак экен дебе, кийгендин баарын кийим экен дебе. Ит да жашаңга жатканды каалайт. Уш-шу сенин көзүңдө чел бар, болбосо... ха-ха-ха! Кандай дейсиң, Шарип? – деди Эшмат, бир жагында келаткан чоң сары кишиге акылдаша көңүл буруп. Ал унчуккан жок. Анын унчукпаганын тиги теңсинбегендей алды. Бир-эки сөз менен жүлүнгө сая каарып өттү.

Куйкул мурутун сөөмөйү менен жана берип:

– Бөрүнүн мурду кой жытын искейт, булбулдун ырын таргыл уй сезбейт, ха-ха-ха! Тешебай экөөбүзгө тандап кийим кийишти ким коюптур, ха-ха-ха! – деди, саргайган өңүн ого бетер саргайта күлүп.

– Ха-ха-ха! Кой жытын искейт экен да карышкыр дей турган. Булбулдун ырын таргыл уй сезбейт экен да, – деп Эшмат атайы кайталап Тешебайдын кыжырына тийди. Тешебайдын көсөө бетинен каны кача түштү. Абдан коркунучтуу болуп кетти. Ошол бир ирмемде атасын эстеди. Атасы Мойдунга пансат болуп өткөн. Колго түшкөндү кантип өлтүргөнүн уккан. «Атаңдын көрү, ошол күн болсочу?! Атам эмес эле өз колум менен... деп ойлоду Тешебай Эшматтын чаарайган өңүнө көзүнөн заар чачырата карап. Ичинде ошентип кайнап турган менен тышында башка эле.

– Анча-анчасына жетиш үчүн бизге көп бар. Мен сен кийгенди кийген менен жарашпайт. Кийим жарашканга жарашат. Катын өңгө эмес, күчкө тиет. Сен Эшмат, сай сагызганды кармаган болууң керек. Бир көз кадасаң, катындын катыны кылчактап жылбай калат, өңүнө караганда жолоор эмес. Канча ойношуң бар, айтчы? Биздин айылдан соо койгонуң барбы деги? Жылаандай арбайсың, шайтан, – деди Тешебай сөздү башкага чала сүйлөп.

– Тилиңде жылаандын уусу бар, Тешебай. Ооздон чыккандын баарысын сөз дей берсе ооз менен, дагы башка жактын айырмасы жоголуп калат го. Көсөө менен дос болсоң эсеп-кысабыңы тактай жүр, деп атам айтчу, – дей баштаганда:

– Сары тамеки алчу досторуң айткандыр? Кара желин уйдан сүт үмүт кылып жүрүп, ачка калган сыңары сен байыйт деп жүрүп, үмүтүм какшып баратат, соодагер болуп качан жыргатасың бизди. Кулактардан алганың ал, тамеки-пуруштук кылып тапканың ал, коркутуп алганың ал, баягың баягы. Бизди чакырып бир жыргатсаң боло. Көз акыбыз деле бар эмеспи, Эшмат, – деп эриндерин калбыйта күлүп калды Тешебай.

– Өлгөнүңдө күл!

Эшмат чындап ачууланганы ушу. Аны Шарип байкады. Кекчил, кыйтыйма экенин билчү. Бир сөздөн тырчый түшсө чычканча астыртадан карап, тиштерин ырсыйта, токтой калчу Эшмат. Анын кунун өлгүчө кубалачу. Анын айтканынын баарысына баш ийкеп, колдоп тургандан башканын баарысы жакчу эмес. Бир эле өзүнө каршы сөз айтканды укса, ошол эле замат ал кишини башкага жамандап, ошол эле күндөн тарта үстүнөн материал жыйнап кирчү. Анткен менен аларды өз пайдасына иштетүүгө камынчу. Бир балекеттин четин кылтыйтып чыгарып, чоочутуп коюп, опузалап алып, анан ишке чекчү. Тешебай менен Шарипти деле ошентип жүрөт. Берки экөө болсо тигинин ички сырын билбейт, тууганбыз, доспуз деп түшүнүшөт.

– Душман айтчу сөздү айтпа, Тешебай. Бирөө укса илип алып Уркуяга жеткирет. Анан ал желим болуп жабышат да калат, – деп Шарип тигинден көп билгенсиди, акылдуусунду.

– Бир тамчы уу болуп... акырын ушу сөз чыккан мээңе тамызып гана койсом Тешебай, сен кыйналбай, кысталбай гана тырп өлүп калсаң. Сендейге кол тийгизсең балаага каласың. Айла болсо кол тийгизбей тырп соксом. Шарип дос, сен бир тапсаңчы ошондой уу болсо. Бир эле тамчы. Шибегедей көзөп кетсин. Текшергенде эмнеден өлгөнү билинбегендей болсун. Табышкер элең табасыңбы? Ха-ха-ха! Өлбө байкуш. Биз менен жүрө бер. Мал-сал уурдап-тутуп келип, шорпо-шилең ичирип турганың жакшы. Кийинки кездерде кайшалактап каччу болдуң го. Эмитен карып калдың көрүнөт. Каравандагы баягы экөөбүз көргөн ирикти бир ыргытсаңчы илбирс болуп бери жакка. Алдагы чеңгел менен куйругунан бир аткысаң... Көсөө ээгиңе жайкалып сакал чыгат белем ыя! Ха, ха, ха! Туура айттымбы, Шарип?

– Ошол ириктин таңын тартса сакал чыгат экен, ха, ха, ха!

Эшмат менен Шарип жаалай күлдү. Тешебай ызаланып кетти.

– Э-эй, төө келатат! Эрдин кара шалп-шалп этип. Көбүгүн кара бургулдата чачып, – деген Тешебайдын сөзүн Эшмат түшүнбөй ырас эле төө келаткан экен деп Тешебай караган жакка баш бурду. Ал төө деп Шарипти шылдыңдап жатканын билген жок. Шарип кызара түшүп токтоду.

– Оңу кандай, Эшмат? – деди кол серпип, карала шайы көтөргөн бир паранжычан зайыпты көргөзө берип.

– Так ошо жарайт. Э-эй шайы! Шайы!

Паранжычан зайып тайпаңдай басып келип токтой калды.

– Канча турат мунуңуз?

– Базар наркы да. Элден кымбат сатпайм. Акыры, баасын берсеңиз шайы сиздики, – деди, паранжынын ичинен киркиреген үн чыгып.

Эшмат аябай мыжыгып соодалашып, жарым саатча ары кетип, бери кетип жатып ошол шайыны алды. Базарлыгын базарлап алып бастыра бергенде бет астынан Мамаша экөө келаткан Уркуяны көрүп атынын башын буруп, алардын келишин күтүп токтой калды.

– Арбаңыздар, – деди тигилер келгенде Эшмат.

– Арбаңыздар, – деп Уркуя үнүн шың эттире жооп кайтарды.

– Көрүнбөдүңүз, Уркуя?

– А-а, сизге көрүнбөсөк, көрүнчү жерге көрүнгөн чыгарбыз.

– А-а, көрүнчү жерге деңиз, а-а? Көрүнчү жериңиз биз болсок жарабайбы, ха-ха!

– Картошканын аңызына бастырсам атым мүдүрүлөт, ха-ха?

– А-а, андай болсо муздан жүрөт экенсиз да, аны билбеппиз, ха-ха!

– Бегинде бир тал чөбү жок тептегизден жүрөбүз?! Ха-ха!

Тешебай уялгандан тердеп кетти. Эшмат менен Шарип моюн берген жок. Аңгыча Эшмат эстей коюп:

– Тептегизден чаап барып, терең кудуктан суу алар экенсиз, ха-ха! – деп Уркуянын жанындагы чүңкүл көз

Мамашаны шылдыңдай кетти. – Анын суусу капкара экен да, – деди Мамашанын өңүн кыйытып айтып.

– Картөшкө жедирип алсак эле атыбыз суусабайт дебейсизби, а-ха-ха! – Мамашанын күлкүсү бардыгын басып кетти. Чаарагай өңүн көз көрүнө шылдыңдап жатканын сезип Эшмат ыза болуп, каканак көзү ого бетер каканактап, түйрүлө түштү. Аны көрө койгон Уркуя аянбоого тырышты. Өзү баштаган соң кимден тартынсын:

– Бир чаап кеткенде кай бирөөнүн көзү карап отуруп каканактап калат, бастырыңыз Мамаша аке!

Эшмат, Тешебай, Шарип – үчөө бир-бирин карашып, «мен кылдым, сен кылдың» дегендей болушту. Үчөөнүн тең ичи тартынды. Эшмат курдан жылмайды. Түк сыр бербөөгө умтулду.

– Жакшы зайып. Атаңдын көрү, ушундай жарга туш келсең, арман барбы – деп, кашаа белгисине окшогон иймейген мурутун сөөмөйү менен жанды эле, анысы анчалык деле колуна илинбеди. Бет маңдай жагында өтүп бараткан буралган капкара мурут бир жигитти тиктей берип жүлүнү сыздап кетти. «Элге бергенден маа неге аяды экен кудай таала? Бетим болсо, жанагы катын шылдыңдагандай, картөшкө аңызданып турат. Көзүм болсо бүтүйүп, момолой чычкан көздөнүп... кур дегенде эл катары муруттан айтпаптыр. Мендейге сулуу катын жакындамак беле. Атаганат, турмуштан алар далай үлүштөн кур калдык», – деп ойлоп жиберүүгө жетишти, Анын бети такыр өзгөрбөй туруп ойлоду. Ал ойлобой эле тигинде барып токтоп калган Уркуя менен Адына уулу Мамашаны карап тургандай эле.

3

Аракка ичи кызыган Козунун көзү ала чакмактап, кулагы дүңгүрөй түшүп токтоду. Алардын маңдай жагында беймарал чай ичип отурган эки кишинин улгайып калган бири чычайган мурутун сылай берип, жанында

отурган табак бет кишиге каш кагып, тигини байка дегендей белги берди. Табак бет киши ошо жакка карап калды, бирок өңү деле, өзгөргөн жок, сүйлөгөн да жок. Кайта эле чайга карамыкты.

– Союп, каптап койгондой атасынын өзү. Баткагына жуурулдук го, далай жылы, анын атасынын. Тигиси Абылкасым казынын баласы. От тийген күкүрттөй чыртылдаган эме эле, баласы деле... алма сабагынан алыс түшпөйт деген чын. Болду болбоду, бирдеме сатышкан окшойт, кузгундай болуп, ошонун үлүшүн жалмап жатышкан чыгар, – деп чычыйган мурут киши ээгин көтөрө, беркиден сөз күттү.

– Касап Мадалы касап болуп турганда, тарамыштарды тарап эт кылып саткан, сөөк гана түгүл. Кучак жеткис моюну ичкерген экен анча-мынча. Кила эт тартса, саккис жүз граммы сөөк чыгар эле касаптын. Азыр мышык ордуна сыйып калган бейм. Түрмөнүн бүргөсү чаккандыр... Аркыраган кезегинде а дагы, тиш чукуп, – деди табак бет киши эчтеме менен иши жок өңдөнүп, башын жерге салган бойдон үнүн дагырадай калдырата чыгарып.

Алар антип сүйлөшүп жатканда Козу ойлонуп калган Мадалыны кылдаттап байкады. Мындан эки жыл мурун ал тойгон канталадай топ-тоголок болчу. Эми кадимкидей мүчө пайда болуптур. Колу ордунда, башы ордунда, буту бут сыяктуу дегендей, шылына түшкөн. Аны көрүп аямак тургай кайта ачуусу келди. Аябай сөккүсү, жамандыгынан, алсыздыгынан ушинтти дегиси келди. Тиштери кычырап барып токтоду. Кыйындыкка чыдай албасын байкап койду. Ошол эле замат анын оюн агасы Молдогазынын өлүмү бөлдү. Ичи-боору аңтарылып барып токтоду. «Мунун чыдамкай болушунун маа кереги эмне? Өлүп калсын маа десе! Чала болот буга! Дагы арыктаган эмес экен. Дагы чыдамкай экен бул. Тигини, нан жеп жаткан оозун кара мунун, деле төөчө чайнап? Тишин мунун! Эки ууртунда сербейген кылын кара! Анын эмнесин коюп койгондой? Атаңдын көрү адам кем жаралгылык кылбасын. Кем де-

ген ушу да. Кем болбосо өзүнөн кичүү мага жалдырап арак алып берип турабы. Эзиш керек муну. Өлөр өлгүчө мышыктай ойнотуу керек. Бир кылган айбын миң жылы тартсын. Мындан өчтү ошентип алыш керек. Көзүн укуп, мээсин чукуп турбаса, мындай эмелер кырдана түшөт кайта эле, беш күндө. Эгер мен мунун агасын өлтүрсөм бул мени эбак чийкилей мүлжүп жеп коймок» – деди анын ою.

Козунун кайнай түшкөн көзүн, ал кандай кезде ошентерин бала күндөн бери байкап, эбак сырдык болгон Мадалы түшүндү. Жагынууга камынды. Ашпозду чакырып тамак буюрмак болду. Аны сезип Козу жылмайып койду. Ошентип көзүнүн агы менен тең айланып турушун каалаган эле да. Бир жолу көзүн алайта караганы эмнеге турарын, байкады өзү.

– Буйра бер тамакты. Өзүң билип буйра бер. Кол менен кылган күнөөңдү моюн менен тарт. Менин ичимди агартпасаң деги бир күнү союп салам. Жан керек болсо жагын. Менин сырымды билесиң. Катындын да, малдын да, а турсун өмүрдүн да кереги жок деп жалаң намыс үчүн кечип коюучу жигитмин. Кузгунча миң жыл жашап тарп жеп оокат кылганча, бир жыл жашап жыргап өткөн жакшы. Айтчы, Мадалы, ушунча жылы касап болдуң, бир жыргалын көрдүңбү? Жок. Айталбайсың деп. Көп болсо кийдим дээрсин, ичтим дээрсин. Мен сен болсом... бул өрөөндүн сулуу деген кызын койбойт элем. Бирин алып, бирин коё берип турар элем. Азыр мыйзам башка. Кол кыска. Аркандалып калган кезек. – Ашпозчу келип калганын көрүп Козу тамакты ага өзү буйра кетти: – Эмнең бар? Апкеле бер. Канча дебей, апкеле бер. Акчасын мою акем төлөйт. Бул менин бир тууган акем. Акча боо-боо болуп жатат. Баскан жеринин баары акча. Айда, жеткир тез. Түт!

Ашпоз ызалана түштү. Ичинен катыра сөгүп басып кетти. Козунун айтканын кылган жок. Эчтеме алып келбеди. Анын алып келгенин, алып келбегенин капарына алган жок, Козу кайта эле Мадалы менен тамашалаша баштады. Аял туурасында сүйлөдү. Мадалыдан сыр су-

рады. Ушу жашка келгени кыз сүйгөнүн, сүйбөгөнүн айтып берүүнү каалады. Мадалы эмне дээрин билбей ийинин куушурду. Бирдеме десе эле айтканына каршы сүйлөгөнү турат. Жакшы эле, чын эле айткан ою жаманга, тетириге чыгып калганы турат. Сактанбаса жок жерден кычаштык кылып чыр чыгарарына ишенет. Токтоло элек каны кызуу баладан эмнени күтпөөгө болбойт.

Караса, Козу жадырап-жайнап жылмайып калыптыр. Ал көңүлү жай кезде гана ушинтчү. Мадалы ордуна козголуп, ал тургай кетүүгө камынган эле, эми тигинин түрүн байкап кайта ордуна отурду.

– Мадалы аке! Күндүк өмүрүң болсо, түштүгүнө жорго мин. Мени үкө дей бер. Үкө боло алам. Ишене бер мага. Саа жамандык кылчу мен эмес. Керекпи кыз, келин? Шилтеп кой мени. Кандайын кааласаң, үкөң даяр кылат. Кааласам барбы, кумар ойноп утуп алам, мамындай кыздарды, – деп Козу баш бармагын көрсөттү.

Мадалы Козуну тике карады. Анын жүзүн эми абдан байкады. «Күндүк өмүрүң болсо, түштүгүнө жорго мин» – деген анын сөзү жүрөгүн жарып, кыйналып, кысталып, муңканып чынканыды. Аз эле өмүрү калгандай, бактысынан ажырагандай, эми аргасы түгөнүп ушу сөздү айткандай окшоду. Неге бул сөздү айтып турганын ар түркүн жооруду. «Бир нерседен шек алдыбы? Бу түгөнгүр маа айтпай жашырып жатабы? Күндүк өмүрү калганы эмнеси? Балким менин артымдан бирөөлөр дагы бир балаа ойлоп жаткан болбосун?» – деп ойлоду Мадалы. Анан Мадалы Козунун бетиндеги бырыштарды көрдү. Капырай, жыйырмадагы жаш жигиттин бетине ушундай да бырыш түшөбү? Баягы ойноктоп, караганда бир тамчы сымап өңдүү мөлт этип төгүлүп, тамып кетчүдөй сулуу карек кана? Жука булут чалгансып анын ордуна саргайган, азган, чарчаган бирдеме туруп калыптыр. Буга мынчалык не болгон? Көздөрүнүн астындагы шишиктер качан пайда болгон? Баягы кыйма-чийме тартылып, өңүн сулуулап, кыр мурунун көркүнө чыгарып, ден соолук-

тун, жаштыктын жышаанын белгилеп туруучу беттеги нур эмне болгон? Эрдинде желки жок эмес беле. Желкиби, же желге кесилгенби? Көйнөгүнүн жакасы кантет, бир эли кир болуп? Жапжаш катыны жууп берүүгө жарабайбы? Атаңдын көрү-ү, чыкыйындагы бир топ чачын ак аралап калганбы? Жок, баткак чачырап, курган тура. Ырас да, кантип эле эмитен ак аралай койсун чачын». Мадалы так ушундай ойлорго урунду. Баягы тырчый түшкөн ашпозду алдап-соолап чакырып жатып тамак алдырды. Тамакты Козунун астына коюп коркокбилиш болуп турду. «Шашпа, Мадалы. Чыда, Мадалы. Тиги муштап жиберсе да кол көтөрбө. Кырың эткен чатак чыкса сен айыптуу болосуң. Мындай жер бычактын учунда турган менен тең. Алдап-соолап мамиле кыл. Айла болсо аш менен алда. Өз бооруңа тарт», – деп Мадалыны көңүлү алаксытты.

Көк бээ дагы чыңырды. Анын үнү абдан аянычтуу чыкты. Ушу жолу дал Козуну тиктеп туруп кишинеди. Таноолору дердендеп, көздөрү жашылдана түштү. Бечара бээ мынчалык эмне кабыктай болуп каткан? Балким ал түндө түнү бою таң ашкандыр, тишине бир тал чөп тийген эместир. Бүткөн боюндагы тиги баткак канча жердин баткагы экенин ким билиптир. Козунун талмоорсуп кызарган мобу көзү да түнү бою чырым этип уйку көргөн эмес чыгар...

Куш уйку салып тынымга үргүлөй түшкөн, боюн таштап жиберген Козуну Мадалы сынап тиктеди. Толгонтокой суроолор келип-кетип көңүлүн аарыдай талады. Бул жигиттин бир катар сырын билчү. Башта аке деп астынан өткөн эмес, эми Мадалынын кырына чыгып, теңтуш болуп, ал тургай өлгөн агасынын атын чайкоочулук менен пайдаланып жатпайбы. Суу жетпей чөлдө куураган бир түп дарак мисал барган сайын алсыз, көрксүз болуп, саргарып, бүрүшүп, алды менен жалбырагынан, анан кабыгынан, бара-бара бардыгынан ажырап жатканын, бир кезде дөөлөтүнө чиренип чамгарак-

таганын, эми ушундай балдардан кагуу жеп, ал түгүл ага баш ийип, кызмат кылып калганына Мадалы ичтен сызып ийининен тынып терең улутунуп алды. Ал үшкүрүк кыйладан бери жыйылып, ичине аябай толуп, учур таап чыга албай жүргөндөй, эми учуру келгенде зорго чыккандай болду. Ошол учурда кап кайда алыс калган бир кез көзүнө көрүндү. О-о, анда дөөлөтүнө чиренген казынын эрке уулу. Казы деген оңойбу ары аккан, бери аккан ырыстын баары айланып эле ошолордун арыгына куюп турган чак. Мадалы кыздан кыз тандап айылдан айыл кыдырган. Сынына толбогон кыздарды шылдыңдап күлгөн. Береги эти качып шылына түшкөн уурт анда башкача болчу. Кадимки короочу күрдөбөттүн ууртундай салаңдап турчу. Басканы адамдан башка адырандап, тепсеп кетчүдөй деле астына карабай, дүйнө жүзүндө өзүнөн башка түк киши жоктой сезчү. Кышкы түндөй чубалжып, ыңгыранып оозун ачып, анан сүйлөгүчө чай кайнам болчу дешет ошол кезде көргөндөр. Ал адат атасынан үйрөнгөнү. Андан кийин деле жаман болгон жок. Атасы өлгөн соң болгон дүнүйөсүнүн баарын басып калды. Дүнүйө кимди эсиртпейт, эсирип эле жүрдү. Моюну кучак өгүз, карыны салык бээ союп, куйругу казандай ириктерди көтөрүп чаап касапчылык кылды. Антип казанынан май, алабаканынан эт кетпей турганда деле канга салам берчү эмес. Ошондо эле бу Козулар менен алыш-беришти үзбөй, тим эле эки үйдүн ортосуна кумурска катташты салышчу. Молдогазыны канчалык өзүнө тарткан менен, өз пайдасына иштетейин деген менен ал анчалык ийбей койду да, акыры аны өлтүрүп тынды. Абдыразак болсо кулакка тартылып, басмачыларга кошулуп, акыры өлүп тынды. Мадалы болсо эми капкайдагы бир цемент заводго баш калкалап жүрөт. Береги чычым оро-пара жолдон кезигип калбаганда, базарлыгын алып тез үйүнө кайтмак. Жакында кыштакка баргыча эч кимге көрүнбөй турууну каалаган. Эми минтип буга арак алып бергени аз келгенсип

жиписиз аркандалып отурат. Мадалынын ичи ошого күйөт. Козу качан соолугат? Соолуккандан соң эмне болот? Ичерин ичип болдубу, же куркулдап дагы сурайбы?

Мадалы ойдон ой кубалап отуруп масы тарап кетти. Күндү карады. Күн өйдөлөп калыптыр. Ошол кезде Козунун бээси жанына турган бир ат менен тиштешип, аябай чыңырып кишинеди. Козу ошондо ойгонуп:

– Өл-гү-үр! Так! Ай! – деди үнүнүн бардыгынча.

– Убал эмеспи малга. Өзүңдү көр, бээңди көр. Бир тал чөп чайнатып койсоң сооп эмеспи. Ыймандуу эле бала окшойсуң, бул кылганың кандай? А-ай, бала эсиңи жый, – деди алиги табак бет киши ордуна туруп баратып. Ал Козуну таанып турса да билмексенге салып ошентип айтты. Козу аны кыйлага чейин акырая карап көзү менен узатты.

– Эртең деле керек ат деген. Туура айтты тиги киши. Жөнөгөнүбүз оң, үкөм! Ичкиликтен кийин эл көзүнө көп чалдыкпайлы. Бастырайлы, – деп Мадалы өтө жайлык менен сабырдуу сүйлөдү. Козунун көзү умачтай ачылды. Ордунан ыргып турду.

– Во-ой наавай! Пулуңу мындан ал!

Козу пулду чайканачы алган, албаганын караган жок, түз эле бээсине басты. Көк бээ ээсинин келатканын көрүп алыстан эле чуандап кулагын жапыра баштады. Козу жакындаганда көзүн жүлжүйтүп тиштешчүдөй өңдөндү. Ээси анын сырын билет окшойт, жакындай түшкөндө чандыр талаштыра бир тепти. Бээ мөңкүп калды. Анан кош аяктап артын тепкиледди. Буттары кур талаага шилтелип жатканына өкүнүчтүү болгонсуп, аябай кыжырланды. Анын мөңкүгөнүнө, тепкилегенине болгон жок, Козу чылбырды чечип, тизгинди жыя кармап, бээнин оозун эки-үч мертебе катуу кагып жибергенде бээ титиреп туруп калды. Мадалынын аты башка жерде болчу. Ал атына минип беркинин жанына бастырып келгенде деле тиги бээсине мине албай убара эле. Сол колун тиштетип, кармашып жатып Козу бээге зорго минди. Минип алып бээсинин жазасын колуна бер-

ди бейм. Камчысын бүктөп туруп төбө талаштыра салып-салып жиберди. Бээ силкинип, чыңырып, мөңкүй кетти.

– Токтот камчыңы! Бээде нениң жазыгы? Мадалынын сүрдүү чыккан үнү жигиттин жинин какты. «Адам эй, ушу да сүйлөйт экен ээ?» – деген түр менен таңыркай карап, Мадалыга чакырайды. Мадалыдан чындап эле Козу сүрдөй түштү. Көрсө, ага айбаттуу туруп батына сүйлөсө эле жалтайлай түшөт экен. Сырын билип алган соң Мадалы кырына чыкты. Андан кийин да бир катар сөздөр менен каарып өттү.

Бээнин бир жак кулагы шалпыя түшкөн. Мадалы так ошону мисал кылып кеп салды. Так ушинтип сени бирөө жазыксыз турганыңда камчы менен чапса кантер элең? – деген суроо берди. Козу сөз кайтара алган жок. Чын эле жыгылыштуу болду.

– Ит да жек көрөт, ат да жек көрөт. Муунуп баратам! Муунуп дейм! Ушундан көрөкчө... – деп Козу ыйлап жиберди. Ал ыйлабайт болчу, Мадалыга басына түшкөнү үчүн ыйлады, ызаланып ыйлады. Анын үстүнө мастыкка жеңдирди.

Козунун ыйы көпкө созулган жок. Бат эле калыбына келди. Беркини жүр деп айткан деле жок, бээнин соорусуна камчыны шак уруп, алчактата бастырып жүрүп кетти. Байлоодон бошонгонуна ыраазы болгон көк бээ тааныш жолуна түшкөндө сүйүнө басып кетип баратты. Камчы салдырбоого тырышканы билинип турду. Тиги кетер замат Мадалы башка жакка бурулду. Саал узай түшкөндө терең дем алды. Чөгүп баратып, суудан чыккандай болуп сезилди.

4

Уркуя менен Мамаша базарды бир сыйра айланып, эми кетели деп турганда алардын көңүлүн бурган бир думана болду. Думананын бутунда чылгый баш териден чарык тартылган. Жонунда самсаалаган жаман чапан. Каржай-

ган көкүрөгү жагжая ачылып, сөөктөрү аркайып-аркайып турат. Тизесине жеткен чачы бар. Чачын кадимки аялдын чачындай кылып өрүп салган. Сыйда сакал, так эле сакалына окшош сыйда мурутчан. Анткени менен башындагы селдеси аппак. Таза жуулуп, көркөмдөп башка чалынган. Кейпине караганда кадимки эле думана. Түрүнө караганда анчалык азганга окшобойт.

Аса-мусасын шалдыратып, аса-мусасынын башындагы кызартып боёп койгон аттын куйругун силкилдете берип базарга киргени кимдин болбосун көңүлүн өзүнө бурду.

– Чачтуу думана келди.

– Касиеттүү думана дешет муну.

– Жайы, кышы жүрө берет дейт үшүбөй.

– Айтканы айткандай, дегени дегендей келет имиш.

– Ун берсе албайт экен. Нан берсе албайт экен. Акча берсе алат имиш.

– Анткени эмнеси, ботом?

Ким билсин, айтор ошентет экен. Ун алса куржун көтөрүп жүрбөс беле?

– Мурда чачы жок болчу дешет көргөндөр.

– Кой, ушак айтчу эмес касиеттүү кишиге. Кусуру уруп кетет.

– Кудай сактасын калп айтсам, укканым чын. Кошунаны айткан.

– Мунун каргаганы эки кетпейт деп уктум. Көзүнүн астында калы бар дешет. Адам тике карай албайт экен. Сүрдүү болсо керек.

– Сүрү бары бар го. Ой, ырас эле көзүнүн астында... Үнү жакшы экен жарыктыктын. Коңгуроодой болуп, карасаң. Башкалардай бакырып-өкүргөнү жок тура. Салмак менен айтканын кара жарыктыктын. Эмне деп жатат болду экен, уксак болот эле азырак.

– Котолоп туруп калган эл угузабы.

– Уркуя менен Мамаша келатат.

– Кана?

– Тигине. Тетиги боз жорго минген ошол аял.

– Жапжаш келин тура. Мен карып калган зайып экен десе. Кыйын чыкты дешет бечара, болсун-болсун. Мойнундагы шурубубу?

– Шуру болбогондо эмне дедиң эле?

– Таң?

– Келин болсо шуру такпайбы.

– Өңдүү-түстүү эме тура, болсун бечара. Кудай бак берген да. Толуп атпайбы буга окшогон келиндер. Седебин кара чыптамасына таккан. Биз тагынып жүргөн седеп эмес го.

– Койсоң. Ал эмне Мекеден алдырды дейсиңби. Ушундай эле седеп.

– Ыя! Жаркырап көрүнгөнүнөн айтам да.

– Жанындагы Мамаша дедиңби? Кыргыз эмес го?

– Тажик дешет. Басмачылар олжолоп Тажикстандан колго түшүрүшкөн экен. Коёндун далысын көрүп, төлгөчүлүк кылып жан сактаган имиш. Көзү ачык болуу керек. Коёндун далысын карап төлгө ачуу оңой эмес.

– Койсоң. Жан сактоонун амалын кылган да. Анткени чын болсо акылдуу экен. Басмачыларды алдаган тура. Башын алып салышпайт беле антип амал таппаса.

– Болсо болот. Бекмурат деген паңсаттын колунда жүргөн тура. Бекмурат өлгөндө качып кетиптир. Биякка келип баардап, партияга өтүптүр. Дээринде болсо кайда жүрбөсүн батып кетет тура. Көрбөйсүңбү, актив болуп мурдун балта кеспей жүрөт. Аныйпа деген зайыбын тааныйм. Жакшы киши бечара, колунан берекеси төгүлүп турган. Аял жакшы – эр жакшы деген ошол. И, адам булар дагы тиги чачтуу думанага токтошту. Думананын эмнесине кызыккандай ыя?

– Уркуя деген келин баарын кыя өткөрбөйт дейт го. Думана болсо да таанып алайын деген чыгар.

Ушинтип, базарда буудай сатып жаткандар сүйлөштү.

Уркуя менен Мамаша бастырып келип думананы тегеректеп туруп калган элдин чет жагына токтошту. Андагылардын бир катары таанышат экен, жарыла беришти.

Так ошо жарыла берген жагында базарчылар эгин сатып кырка отурушкан. Мамаша менен Уркуя алардын бетин тосушкан жок. Бастырып келип турган ордуларынан жылышпады. Чачтуу думана үнүн калбаат менен чыгарып, көздү сүзүп коюп ак уруп жатат. Биринчи эле Уркуя думананын оозунан уккан сөзү:

«Акыр заман болгондо,
Айрыларсың малыңдан,
Ажыарсың жарыңдан,
Капыр менен мусулман», –

деп жатты.

Анын жүрөгүнө бул сөздөр мык өңдүү сайылды. Денеси дүркүрөп барып токтоду. Биринен сала бири тындырбай анын жайып койгон жоолугуна акча таштап жаткан элдерге ачуусу келди. Үргүлөп турган көзү ачыла түшкөн бир ирмемде Уркуя думананын көзүн тиктеди. Бир сезим аны булкуп алды. Анын көзү тааныш өңдөндү. «Мындай көздү кайдан көрдүм эле? Бул өзү ким эле? Токточу. Мага тааныш өңдөнөт бул көз», – деп Уркуянын башы катты. Ары ойлоду, бери ойлоду, такыр кайдан көргөнүн эстей албады. Ага шектенгенин эч жанга билгизбөөгө тырышты. Эл менен кошо уккан болуп тим турду. Эми мурдагыдан бетер тигинин эмне деп ак уруп жатканын байкады. Ар бир сөзү – азыркы Совет өкүмөтүнө каршы үгүт. Баягы эле кулактар айтып жүргөн сөздөрдү ырга, айлантып салыптыр. Аны угуп кай бирөөлөр кадимкидей көздөрүнө жаш алып ыйлашты. Шыпшынып коюп, үшкүрүнүп коюп тургандары да болду.

Уйгур топу кийип, тегерек кара сакал киши буудай сатып отурган. Анын жашы кырк бештерге барган эле. Бая Уркуялар келгенде бет маңдай жагы жарыла түшкөндөн тарта, тиги чачтуу думананын эмне деп жатканын көңүл коюп тыңшай баштаган. Ар бир сөзүн уккан сайын оозу-башы диртилдеп, өңү кумсарып, оозунан көбүгү өзүнөн өзү чыгып отурган. Улам ага карай ыкыс берип, ордуна ыргып тура кала жаздап, өзүн өзү тар-

тып отурган. Эми чыдабай кетти окшойт, атылып ордунан турду. Чачтуу думананын жанына жүгүрүп барды. Анын катарына тура калды да, ак уруп кирди. Бурканшаркан түшүп оозунан көбүк чачыратты. Зиркилдегендей болсо тим эле кирген буураны элестетти. Бир кезде ал башты саал көтөрө, элге көз сүзүп карай берип:

«Арканы жок, жиби жок,
Байлап кетет кара жер.
Кылычы жок, мылтык жок,
Айдап кетет кара жер», –

деди атайы мурдагыларынан бөлө, бардыкка угуза айттып. Чачтуу думананын оозуна кум куюлгандай болду. Башты жерге салып коюп тигинин ак урганын угуп отурду. Эл тигинин күчүнө ыргала түштү. Бир топко чейин төгүп жиберип:

– Кет! Былжырабай жүр, билбеген соң. Мен келген жерге экинчи жолобой жүр! – деп бурк этти.

– Ыракмат. Ыраазымын, – деп чачтуу думана тигиге акча берди.

– Жолобой жүр дейм, мен жүргөн жерге!

«Дүркүн-дүркүн-дүркүндө,
Дүнүйө өтөр бир күндө», –

дегенди да билбеген соң эмне дөөдүрөйсүң? Булгабай жүр мындан кийин «Кулпендени».

Чачтуу думананын шагы сынып калды. Такыр жооп кайтара алган жок. Бирдеме десе берки мурдагыдан беш бетер беттен алганы турат.

Бул окуяга Мамаша менен Уркуя таң калышты. «Бул эмне деген түш? Тиги киши чын эле думана окшойт. Ал ак урууну билет экен. Тиги чачтуу думананын бетин ачып салды. Эчтеме дей алган жок. Ал түгүл жыгылыштуу болуп акча берди. А балким жөн эле элди алдап жүргөн шылуун болсочу? Андай дейин десең айткандарынын баарысы кулактардын кеби. Балким?.. Ырас эле думана кийимин кийинип жүргөн кулактардын үгүтчүсү болуп жүрбөсүн? Ушинтип жүрүп үгүтчү болгондо тапкан пай-

дасы кайсы? Кейпи бул болсо, сураганы кайыр болсо... Ай андай эмес чыгар», – деп ойлodu Уркуя. Те араакта турган Эшматты караса, негедир кабагы бүркөлүп, алиги чачтуу думана менен айтышканды, чакырып жатыптыр. Эмне кылар экен дегендей аны Уркуя байкап калды. Мамаша дагы анын оюн түшүнө коюп:

– Эшматка жакпай калды белем, тигинин чачтуу думанага кылган мамилеси? – деди.

– Сиздин оюңузча бул чачтуу думана кандай киши? – деп сурады Уркуя таягын көңүл кош шалдырата басып бараткан чачтуу думананы каш серпе көргөзө берип.

– Алдамчы да. Мындайдын түрлүүлөрү чыкты го.

– Мен шекшип калдым мындан. Бул соо киши эмес. Жалаң ку кекиртектин айынынан жүргөн эме болбоо керек деген ойдо калдым. Анын үстүнө мен...

Уркуя айтып келаткан сөзүн токтотуп, ар жагын үзүп койду. Мамаша кызыга түштү. Такыктап сурап, сөзүн аягына дейре айтышын каалады.

– Ким деп ойлойсуз?

– Жаңылбасам, муну мен бир жерден көргөндөй болуп турам. Ушундай көздү мен кайдан көрдүм, билбейм. Өңү деле тааныш окшойт. Түк эсиме келбей туруп алды.

– Көргөндүрсүз да бир жерден. Толуп атпайбы думаналар. Базардан көргөндүрсүз.

– Жок, базардан эмес. Эсиме түшпөй турат.

Бул экөө минтип кобурашып, чачтуу думананы талкуулап жатканда Эшмат баягы айтышкан кишини чакырып ары бастырып кетти. Элден четтей чыгып экөө азырак тартышып турду. Анан Эшмат чөнтөгүнөн алып ага бирдеме бергенсиди. Тиги киши дуңкуңдаган бойдон эле базардагы өзү отурган жайга келип, сатып жаткан буудайынан калган бир бутчасын көтөргөн бойдон базардан чыгып кетти. Чачтуу думана базарга кире бериште турган. Кимдир бирөөгө алган кайыры үчүн кобурап кыйла сөздү жамактата бата берип сүзүлүп турган. Тиги батасын берип бүткөндө гана алиги айтышкан киши даап сүйлөшө баштады:

– Кечир, таксыр, айып менден кетсе. Балким кан кызуулук кылгандырмын, балким кулагыма сиздин сөздөрүңүз туура угулбай калгандыр. Мындан кийин астыңыздан кыя өтпөскө антым бар. Бир жолку пендечилик күнөөмдү кечир, таксыр? – деп колдорун бооруна ала калды. Чачтуу думананын каары көзүнөн чыгып, сакал-мурттары диркирей түштү. Ошондо дагы бетинен жылмаюусу кеткен жок. Тигини кадала тиктеп калыбын жазбай турду. Унчукпай турушу унчуккандан катуу сезилип, беркинин жаны чыгып баратты. Артынан жылган боюнча жүрүп кетти. Көл-шалдап тердеген маңдайын элден бөлүнгөндө гана жеңи менен аарчый, катуу үшкүрүп алды.

– Мен кайдан билдим аны. Баягы көп думананын бири экен дегеним. Көрсө... Кудай сактай көр. Балаа-жалаандан сактай көр! – деп угулар угулмаксан кобурады. Чачтуу думананын берген акчасын койнуна каткан. Эки жакты кылчактап карай берип койнунан алды да, арыктын ичине ыргытты. «Болду, эми аны менен аласа-бересем жок. Ооба, бересем жок. Мындан кийин эсте болсун. Курган жаным мен кайдан билдим анын андай экенин. Баягы киши айтпаганда союлмак экенмин ээ. Ыракмат ошо кишиге. Ал мага сооп кылды. Ата-а анын аты-жөнүн сурабай калганымы карасаң», – деп алактап арка жагын карады. Бирөөлөр кубалап, акмалап келаткандай, акырын жетип мерчемдүү жерден Жайлачуудай сизди. Ошо бойдон жүрүп отуруп көздөн далдаа болду.

Уркуяга бул киши шек туудурду. Ал кызыгып калды. Катуулай бастырып артынан кетти. Чачтуу думана менен айтышкан киши жолдон чыгып, огород жарып кенен арыкка салган экен. Айланып отуруп дал астынан чыкты.

– Арбаңыз, – деди Уркуя үнүн салмактуу чыгарып. Жер карап келаткан киши чоочуп баш көтөрдү. Астында бир боз ат минген зайып турат. «Бул кайдан чыга калды? Болчусу болгон экен. Алиги чачтуу думананын кишиси болбогондо эмне дейсиң. Өлөт деген ушу. Булардан кутулбас болдум. Кайда безип баш калкалоо керек? Көзүн кара, тим эле

теше тиктеп. Эмне кылсам?» – деп өзүнчө дүрбөлөңгө түшүп калды киши. Аны Уркуя байкады. Мүмкүн болушунча чоочутпоого тырышып этияттык менен мамиле кылды.

– Жүгүңүз оор экен, жеткиришип берсем кантет? – деп көрдү.

– Жогуңуз. Оор эмес жүгүм. Өзүм элө көтөрүп кетем. Убара болбоңуз.

– Сизден бир суроо суроого болобу?

– Эмне дедиңиз? Суроо дейсизби? Жо-жок, менден суроо сурап эмне. Мен бир байкушмун өз жаным араң баккан. Мен билбейм. Эчтеме. Эчтеме дей албайм. Мен думанамын. Мени кыйнабаңыз. Үйдө катыным оору болгондуктан базарга келгем. Мени тим коюңузчу, – деп колдорун жайкай берип сүйлөдү. Андан кийин дагы бир канча чегип суроого аракеттенгени текке кетти. Безилдеп тиги киши такыр жооп бербей койду, Уркуянын суроолоруна. Аргасы түгөнгөндө Уркуя жолго түштү. Чоң жолго чыкканда арка жагынан тапыраган аттын табышын угуп кылчайды эле, аттын биягына бир ооп, тиягына бир ооп өлөөрүн билбей сабап келаткан бирөөнү көрдү. Мастын балаасы тийбесин деген сезимде жолдон четтей берди. Чаап келаткан Козу экен. Ал жетип келип Уркуяны тааный койду да, аттын тизгинин жыя кетти.

– Айып этпеңиз, эже, азырак ичип койдум. Сиздин көзүңүзгө көрүңбөсөм болот эле, ушундай болуп калды. Мындан кийин мени мындай алда көрбөйсүз. – деди Козу катарлай бастырып, мастыгынан соолуга түшүп. Уркуядан бир жаштай кичүү болгонуна карабастан эже деп сүйлөдү. Башын көтөрө албай уялып калды. Анын мас болсо да минтип турган мамилеси Уркуяга жакты. Эси бар го деген ой көңүлүнө урунду. – Сиздин астыңызда жыгылыштуу болуп жүрөм, эже!

Бул сөзү Уркуяны жалт каратты. Эмнеге жыгылыштуу болуп жүргөнүн билүүгө кызыкты.

– Сиз мага эч күнөө кылганыңызды билбейм, – деп Уркуя чегип көрдү.

– Жок, сиз билесиз. Сиз билбесеңиз мен билем. Сизге окшогон эл кишиси андай майда-чуйдага көңүл бөлбөйт. Бизге окшогон кишилер андайды ойлобой койбойбуз, эже!

Козу сөздү майдалап сүйлөп отуруп акыры Уркуяны ушу кезге дейре кур дегенде бир жолу чакырып, жакшылап конок кылбаганына өкүндү. Ошону өзү чоң күнөө сизди. Анын айтымына караганда айлынан Уркуядай даңктуу киши чыккандыгына сыймыктанат экен. Кайда жүрбөсүн анын таламын талашып, кызыл чеке болгонго чейин барат экен. Жакында эле бир киши менен урушуп кала жаздаптыр.

– Бардык кишини коноктоп отурсаңыз кантип оокат кыласыз? Мага бир улак сойсоңуз, башкага бир улак сойсоңуз... Өзүңүзгө эмне калат, – деди Уркуя чынын айтып.

– Маа малдын кереги жок. Мен сиздерге окшогон кишилерге берсем деген тилек менен мал күтөм. Менин зайыбым жакшы. Ал март. Соёлу десем жок дей элек. Бирөө үйгө келгенде жайыл дасторкон болуп жайнап кетет. Сиз аны тааныбайсыз, Уркуя эже, – деп Козу дагы жер карады.

– Неге тааныбайын, тааныйм. Күлайым жакшы келин. Өз боюна чак болуу керек. Андай зайыпты кадырлоо сиздин колуңуздан келер дейм.

– Келет, эже! Мен аны алаканыма салып багам, эже! Ал алтындай зайып. Ал эмне десе, мен макул. Чачып салсын бир күндө дүнүйөмдү, ооз аччу мен эмес. – Кыштакка жакындаганда Уркуяга Козу чындап жабышты. Аны үйүнө чакырды. Эшик-төрүн көрүп көтүүнү суранды. Уркуя зарыл жумушу бар экенин айтып болгон жок. Ал болбогон сайын тиги кыстап кирди. Антип айтты, минтип айтты, такыр көнбөгөндө: – Силер чоңсуңар. Бизге окшогондордун үйүнөн жийиркенесиңер. Силердин барар жериңер башка. Кээде биздейдикине кире коюп жүрсөңөр өзүңөргө пайда, эже! Билесиңер, биз кандай турат экенбиз. Жалаң эле шайы төшөктүүлөрдүн үйүнө кирип жүрсөңөр, бардыгы ошондой жашайт экен деп биздей жармачтарды унутуп каласыңар.

Кыштакка киргенден аздан соң Уркуя төмөнкү көчөгө салып жөнөмөк болду эле, Козу тизгинден алды. Үйүнө отурбаса да башпагып эле чыгышын өтүнүп кыстай берди. Канчалык суранган менен Уркуя болбоду. Кулактын баласын ээрчип барыш кандай болот деген ой көңүлүнө урунду.

– Да бир күнү барармын. Капа болбоңуз, Козу! Ушинтип чакырып турганыңыздын өзү эле мен барып конок болгонго тете. Кошуңуз. Күлайымга салам айтып коёрсуз. Анын көңүлүн калтырбаңыз. Ал жакшы келин.

Уркуя бурулуштан көрүнбөй калгыча Козу ордуан жылбай турду. Ал көрүнбөй калганда атын моюнга камчы менен бир салып жолго түштү. «К-кош, кана, сүйлөчү, Козу! Ал эмне деди? Сен эмне дедиң? – деп Козу өзү менен өзү сүйлөшө кетти. – Болжолу жаман өңдөнгөн жок. Ал мени жакшы көрүп кетти. Андай катындарды ошентип алдаш керек. Козу акең оңой бекен. Келбесин билет да чакырган менен үйүмө. Чындап келем десе эмне кылат элем ыя? Андабы? Бир амалын табат болчумун. Жаша, Козу!»

Уркуя үйүнө баратып дагы базарды эстеди. Баягы чачтуу думана көзүнөн кетпей койду. «Кайдан көрдүм ушундай кишини? Ушул думана беле, же башка беле? Бир жерден көргөнүм анык. Эшмат неге тиги чачтуу думана менен айтышкан кишини четке чакырып чыгып сүйлөштү? Ага эмне берди? Балким акча берип жүрбөсүн? Неге берет акча? Тааныбаган кишиге акча бергендей анын акчасы батпай кетиптирби? Мындай думана жок эле деп Мамаша айтат. Ал бир жактан келген болуу керек. Чоочун киши үчүн Эшмат кам көрбөс. Жок, мага ошондой көрүндү жөн эле», – деп ойлоп келатып, алиги кишинин огород аралай качып баратканын эстеди. Дагы толгон суроолор аны талады, «ал киши коркуп калгандай түрү бар. Эшмат коркутуп койду-бу?! Кызык, бир думана бир думана менен айтышса коркута бергидей ага эмне жок. Ушу думаналар жоголсо жакшы болор эле. Башта анча жок эле, ушу ачарчылык чыккандан бери жайнап кетти», – деди Уркуянын көңүлү. Анан

думана да, Козу да эсинен чыгып, Айниса деген кызы эсине келди. Чачтарын сексендетип атасы Колдош менен кармашып, ойноп жаткансыды. «Мен сени жыгып алам. Мен күчтүүмүн, – деди Айниса мыйтыйган колдору менен атасынын күчтүү колдорун алынын жетишинче кармай берип. – Мына, ушинтип жыгып алам. Мен сенден күчтүүнү да жыгып алам. Эмне кыласың, и, эмне кыласың?» – дейт! Айниса атасы атайылап эле жыгылып бергенине ыразы болуп, жыгып алгандай кубанып. Колдош үңүлдөп ыйламыш этет. Ооруп калды деп чыканагын көргөзөт. Кызы ага ишенет. Мыйтыйган кабагы бүркөлө түшөт. Атасынын чыканагын сыйпалап көрөт. Акырын эңкейип татынакай эриндерин чормойтуп туруп өөп коёт. Бир жери ооруп ыйлап киргенде атасы «май-май» деп ошол ооруган жерин өөп койчу. Ал ошентип атасын туураганы. Атасы болсо кызынын ал мамилесине аябай ыразы болот. Ооруганы басылгандай болуп ордуна тура келет. Кызын таптак көтөрүп алып бийик-бийик ыргытат да тосуп алат. Антиши Айнисага жагат. Канчалык ыргытпасын дагы эле ошентешин тилей берет. Атасы чарчайт. Тердеп кетет. Маңдайынан чыбырчыктап чыгып жаткан терин көргөндө: «Сен тердейсиң, мен тердебейм. Мен күчтүүмүн», – дейт Айниса. Анын таптаттуу тили атасынын көңүлүн куштар кылат. Кечке чейин жумуш кылып чарчаганы бир мүнөттө жок болот. Аны быдылдатып сүйлөтүп, ошентип так көтөрө ыргытып алса болду. Дүйнөдөгү эң сонун ырахат ошо окшойт. Айниса бөтөнчө атасына жакын. Кээде талаага жумушка баратса кошо кетем деп ээрчип алаңгирди салат. «Балекетиңи алайыным, – деди Уркуя кызын элестей берип, – курсагы ачып калган жок болду бекен? Эрте эле келейин деп отуруп кармалып калдым. Шайтандай болуп чачтуу думананын чыга калганын карасаң. Чачтуу думана... Бул соо киши эмес. Муну байкоо керек. Неге ийнинде куржуну жок? Думана деген куржун салып жүрчү эле го ийнине. Бул акча алат экен. А балким, Эшмат аны тааныган болуп жүрбөсүн? Думананыбы? Болбогон сөз».

Мындай ойлор чаргытып отуруп Уркуя үйүнө кандай жеткенин сезбей калды. Кызы Айниса улам эшикке чыгып жолдон көз албай турган. Апасынын караанын көргөндө качырып сала берди.

– Апам келатат! Апам келатат!

Бала жуп жеткенде ат өзүнөн өзү токтоду. Мындан мурун дагы далай жолу ушинтип тосконго, ат аябай көнүп калган го.

– Неге мынча чуркадың, кызым? Жыгылып кетсең эмне болосуң, кызым?

– Жыгылбайм, апа! Сен келатканда чуркабаймбы, апа!

– Берчи колуңу. Бутуңу аары кыл, ат басып албасын. Шашпа, кагылайын. И, бер эми колуңду. Азаматсың. Чык эми. Ой, жыгылдың! И, отур эми тынч.

Уркуя кызын астына өңөрүп алып бүлкүлдөтө жорго-сун салдырып үйүнө келди. Эшик астында бир киши турат. Анын чапаны жыртык. Белине курчанган жоолугу деле чапаны окшойт. Буту жылаң айлак. Бетин сансыз бырыш баскан. Башындагы жаңы топусу гана бүткүл боюндагы кийминен, көркүнөн бөтөнчө көзгө чалдыгат. Ал тургай жарапшай турат.

Уркуя бул кишини тааныбайт. Балким биринчи көрүп отурат. Бирок тиги киши Уркуяны тааныйт экен. Уркуя жакындаганда эле ордуна козголду. Акырын туруп жолдон чыга берди. Арыраак барып терекке сүйөнүп тура калды да, боорун куушура берип таазим кылды. Уркуя түз эле ал кишиге барып колун сунду. Колун албай тиги киши калтырап, жерге жата калды. Уркуя аттан ыргып түшүп, тиги кишини көтөрүп тургузду.

– Бул эмне кылганыңыз, жарыктык? Манаптар эмеспиз да биз. Тике карап айта бериңиз айтчу сөзүңүздү, – деди тиги кишиге Уркуя катарлаша тура калып. Айниса эмне болуп жатканына түшүнө албай көзүн чүрүштүрдү.

– Келди деп айыптаба, кызым! Мен бай эмесмин. Ишенбе мен жөнүндө айткан сөзгө. Кулакка тартсаң өзүң тарт. Бирөөгө сала сал кылба. Мына карачы! Ушундай

дагы бай болобу? Этимдеги кашкайган бүтүндөй байдын камчысынын тагы. Мен кайдан манап болом. Бир уюм, үч коюм бар болгону. Кааласаңар баарын алгыла. Эш-матка мен эч качан жок деп айткан эмесмин. Иште десең иштейин дегем. Кир десең калкосуңа кирип коёюн деп ачык сүйлөгөм. – Карыя чапанын чечип жиберип жонундагы камчыдан калган тактарды көргөздү. Каршы-терши түшкөн тактар көзгө абдан суук көрүндү. – Мында жалаң байдын, манаптын эмес, басмачынын камчы тагы да бар. Караңчы мынабу чокуну. Бул эмне? Бай ушундай болобу экен? Манап ушундай болобу экен?

Карыянын сөзүнө Уркуя жакшы түшүнө алган жок.

– Кириңизчи үйгө, карыя. Көчөдө турбай, мындай короодо сүйлөшөлүчү, – деди Уркуя кызын ат үстүнөн түшүрүп ала берип. – Ойно, кызым. Атаң келаткан жокпу, карачы. Мен бу киши менен сүйлөшөйүн, жарайбы?

– Жарайт. Мен атамды карайм. Атам келер убак болуп калды. Бат эле келем деген. Апа! Мен кеттим!

– Бара гой, жыпар кызым. Жылдызым, бара гой. Алыс кетпе жарайбы?

– Алыс кетпейм апа, жарайт.

Айниса чачын сексеңдете чуркап тышка чыкты.

Боз жоргонун жүгөнүн, чылбырын жакшылап жаагына түрүп туруп айдап жиберди. Жорго шалактай жорголоп сарайга кетти. Анын артынан азга карап турду Уркуя. Жаңылбай түз баратканын көрүп, анан тиги карыяга көңүл бөлдү.

– Сизди бирөө ыза кылган белем, карыя? Айтыңызчы, эмне болду? Кулакка тартам дедиби сизди?

– Уюң бар дейт. Уй кызымдыкы, айланайын. Эки коюм бары чын. Мыйзам ушундай дейт. Бардыгы тегиз болот дейт. Сенде бар, менде жок болсо, сатсиализм болбойт деп чакчаңдайт. Сеники, меники жок болот дейт. Ыя кагылайын, биздин жаныбыздагылардын малы деле турат го. Аны эмне кулак болосуң дебейт?

– Ким айтты ошондой сөздү сизге?

– Ким эле алиги? Чоң болуп жүрөт го. Эшмат жиберди дейт. Эшматын кечээ издеп жүрүп араң тапсам, колум тийбейт деп кетип калды. Сурасаң кагылайын мен тууралуу, манап эмесмин. Манапта батырак болгонум чын. Эртең эле кызым уюн алып кетет. Эмнеге мен катуу тапшырма алгандаймын? Ушуну айтайын деп келдим. Жүрсөң көрсөң кандай турганымды. Бир коюңу берсең кутуласың дейт, кантип берем тамырын тартып турган эки коюмду. Балдарым кантет тишинин кирип соруп турушкан? Өлтүрсөң өзүң өлтүр, кызым, сени күйүмдүү дешчү эле, ошондуктан келдим. Бирдеме десең де, дебесең арга канча, кетем да. Туулган жердин топурагы алтын деп гана жүрөм, болбосо...

– Кайда кетесиз, карыя? Кетем деген эмнеси?

– Кетпегенде эмне кылам? Камалып айдоодо өлгүчө бир жакка барып жан бакпаймбы.

– Ким айдайт? Ким камайт сизди?

– Кулакка тартса камаганы ошо да.

– Киши күчүнөн пайдаландыңыз беле?

– Менби? Мамырайымдын батырагы болуп он бир жыл жүрдүм. Чааракер болуп беш жыл жүрдүм. Жер көңтөрүшүндө жер албадымбы. Өрүктөрүңү кыйып салгансың дейби. Калкозго кирбей койдүң дейби. Бизде калкозчулар гана жаңы өкүмөттүн кишиси, калгандардын баарын айдайбыз дейби. Калкозчулар турган жерде калкоздо жоктор турбасын дейби. Өрүктү кыйганым караңгычылык, кызым! Кыйбайт элем. Акдамбылда деген киши келип калды ошонун астында. Кошунанын үйүнө барып ошонун сөзүн уктум. Катын-баладан, мал-мүлккө дейре ортоктошот деген болчу. Ишенбей коёюнбу какылдап айтып турса. Катынымды бир ай жашырып жүрдүм ор казып, ушу эле катынымды. Кудайдан жашырбаган сырды сенден жашырбай калайын. Анан, көрсө, калп тура. Айтчы, кызым, бир коюму берсем кутуламбы деги?

– Эмнеден, карыя? Сизди бирөө жөн эле коркуткан окшойт. Бирдемеңизди алдап алганы жаткан го, опузалап.

– Алса деле жанымды аман койсо болду эле.
– Бая сиз кетем дедиңиз. Кайда кетмексиз?
– Өз жериңе бата албасаң кетесиң да баш оогон жакка.
– Сиздей кетем дегендер дагы барбы, карыя?
– Бар. Кетишти. Бүгүн кетип жатканы да бар. Мына биздин төмөн жагыбыздагы кошуна азыр көчүп жатат. Катуу тапшырма салабыз деген экен. Ишке чыкпай коюптур, ошого катуу тапшырма салган экен, кетем деп кетип баратат.

– Ким ал? Кайсы жерде?

– Алиги көрүстөндүн астындагы там. Боз там бар го, эшигинин астында чоң түп тал турбайбы.

– Ким айтса дагы калп бул сөз. Айтыңызчы, ким тартып жүрөт мындай сөздү?

– Аны айткан болобу, кызым! Сакалдуу башым менен бирөөнүн сөзүн бирөөнө кантип ташыйм, кызым! Кеткендер кетип жатат.

Уркуя шашып калды. Тезирек жетип билгиси келди. Карыяны эптеп жолго салды. Эчтемеден коркпоңуз. Бирдеме болсо маа келиңиз деп кан какшап айтып калды. Колхозго өткүсү келсе эшик ачык экенин да айтты. Ошондон жөө басып отуруп баягы кетип жатат деген үйгө келди. Ырас эле бир эшек арабага эмеректерин текчейтип салып алып Сарда деген кембагал жолго чыгып калыптыр. Уркуяны көргөндө анын өңү түктөйө түшүп, карамаксанга салды да, эшекти башка-көзгө чапкылап тезирек айдады. Ага болбой Уркуя азырак аялдашын суранды. Тиги жооп бербей алга умтулду.

– Азга сабыр этиңизчи. Кайда жөнөп баратасыз?

– Туугандарым чакырыптыр, кетип жатам.

– Жок, сизди тууганыңыз чакырган жок. Сиз качып баратасыз. Кулактын үгүтүнө алданып качканыңыз кандай? Сизди эч ким кулак кылбайт. Эч кандай катуу тапшырма берилбейт сизге. Сиз батырак элеңиз да.

Уркуя туура айтып жатабы, же сынап жатабы дегендей тиги киши азга байкады. Анан чындыкты Уркуянын көзүнөн көргөндө:

– Өзүң деле билесиң, Уркуя, мен качан кулак болор жөнүм бар эле. Мына бардык болгон эмерегим. Ушунумду ыраа көрүшпөсө... деп ыйлап жиберди.

– Кетпеңиз. Сизге эч ким тие албайт. Сизди мен жакшы билем го. Жүрүңүз. Кайда кетмек элеңиз, туулуп өскөн ата конуштан.

– Жанагы эле жүрөктү түшүргөнүнөн улам... Элдин баары качып кетип жатканынан улам... Өркөнүң өссүн, Уркуя! Ким эле туулган жеринен кеткенди кааласын, – деп бечара кайта үйүнө келди. Андай тетири үгүттү ким таратканын такыр айтпай койду. Айтпаган менен Эшматтан чыкканы байкалып калды. Баарыдан да «Акдамбылда» деген сөз көңүлүн ургулады. Ал Уркуяга тааныш ат. Аны кыз кезинде Бешбурдан көргөн. А-а баса, эми таппадыбы. Баягы базарда аса-муса алып думана болуп жүргөн так ошо Акдамбылда эмеспи. Аны чынында дагы Эшмат таанууга мүмкүн. Ал тиги айтыша калганга бекеринен сүйлөшкөн эмес тура. Ага акча берип, оозун жапкан болуу керек. Айтпа, кокус бирөөгө оозуңан чыгарсаң өлөсүң дегендир балким. «Таптым. Так ушундай болуу керек. Эмне кылсам? Кимге барып айтсам? Колдош келди бекен үйгө? Асты менен ага кеңешейин. Эмне дээр экен угайын. Же Камбарнисага барсамбы? Коё турчу, ал эмне демек эле. Гайвалы кайда болду экен? Атаңдын көрү, Хашиф бар эмеспи. Ошондон акыл чыгат. Ал буердегилерге калыс, эч кимине тартпайт. Анын үстүнө биздин үйдө жатат эмеспи. Ал бизге бир туугандай болуп калбадыбы. Ырас, ошентип керек», – деп Уркуя катуулай басып үйүнө келди. Үйдө Колдош да, Хашиф да бар экен. Колдош карбаластап самоорго чай коюп жүрүптүр. Хашиф болсо счөтүн жанына коюп алып бирдемелердин эсеп-кыйсабын чыгарып отурат.

Уркуя келгенде экөө тең жандана түштү. Үйдөн эшикке атып чыгып Айниса:

– Апам келди! Апам келди! Ата, апам келди! – деп бакырып барып апасын кучактады.

– Жүдөп атасыңарбы мен жок? – деп Уркуя үнүн шаңк эттирди кызынын чокусунан жыттай берип. – Курсагың токпу, кызым? Бери мындай карачы. Эмне бу, бетиндин баары, көө го? Кайдан көө болгонсуң, жан кызым? Ушундай да болот бекен? Жакшы кыз дагы ушинтип кирдейт бекен? Карачы мобу кебетенди? Жүрү, жууп бербесем көргөндөр Уркуянын кызы жаман экен дебейби. Жууп аласың ээ, татынакай болуп?

– Жууп алам, татынакай болуп. Мен жууп алам, ээ апа?

– Ооба, жууп аласың, отуң күйбөй жатабы, Колдош?

– Күйөт. Күйгүзөм азыр. Күйбөгөн оюна койбойт эмесминби. Азыр чай кайнайт. Хашиф! Тетиги чамындыларды бери таштачы, үкөм!

– Ха-зыр!

Хашиф деген татар жигит ордунан пробкадай атыла туруп чамындыга кетти. Чачылып жаткан чамындыларды жыйнай салып, Колдошко алып келди. Таштап жиберип Колдошту күлүңдөй тиктеди. Анын сапсары чачы, көпкөк көзү, өрдөк мурду өзүнчө сулуу көрүндү. Узун бою самоордун ичин карай ийилип, бир бөтөнчө болду. Ошол тапта эстей койду көрүнөт:

– Айниса! А, Айниса. Мен саа сүрөт апкелгем. Ме гой, – деди. Айниса алуудан тартынып апасын карады. Апасы ала бер дегендей баш ийкеп койду. Сүрөттө бир элик эки чаарчыгын эмизип, эки карагайдын ортосунда турат. Бечара эликтин көздөрү жайнап сулуу.

Сүрөт Айнисага жагып калды. Аны кылдаттык менен карап чыкты. Эликтин делдейген кулактарын сөөмөйү менен сая берип:

– Бул эмне, Хашиф аке? – деп сурады.

– Элик. Билесиңби элик эмне экенин?

– Билем. Тоодо жүрөт ээ? Мергенчилер атып алат ээ? Ушуну атса, өлүп калса жаман ээ?

Айниса кичинекей кабагын чытып, эликти аяды.

– Бул аттырбай качып кетет. Карачы, буттары узун экен. Тигине, жашынып алышкан тура, эч ким көрбөсүн деп. Мерген тетиги тоонун башынан кетип калат.

Хашифтин жообу кызга жакты. Эликти мерген ата албай тургандыгына сүйүндү. Мурдагыдан кызыгып, кубанып карады. Анын капкара көзү ушунчалык ирмелбей, тим эле катып калгандай өңдөндү. Чачтарын майдалап бир далайга өрүп, учтарына ак жип учуктап салган экен. Төрт беш өрүмү саамайында, калгандары желкесиндө жатты. Өрүмдөн калган сабдалы эң эле майда, эң эле назик болуп маңдайына жазыла серпилип, жел тийген сайын диркирей калып турду. Эриндерин чормойтуп элик менен шыбырашып жаткансыды. Кээде кичинекей сөөмөйү өзүнөн өзү кыймылдап сүрөттүн каалаган жерин сайып калат. Чыдагандан көйнөгү бар экен, анын кайырма жакасынын бир жагы ичине кирип, бир жагы тик турат. Эскирип калган кара баркыт кемсели тизесинен саал төмөнүрөк түшүп, көйнөгүнүн этеги андан эки эличе чыгып калган. Мындай жакшы байкап караган кишиге өзү көрүп жаткан эликтин баласынын көзүнө Айнисанын көзү гана түгүл, өзү да окшошуп кетет. Ошондуктан сүрөттөн ал өзүн көргөндөй кызыгып тиктеп жаткансыйт. Ушунчалык кызыгып карап калышы Уркуяны да кызыктырат. Атайы басып кызынын жанына барат да, сүрөттү тиктейт. Сүрөт жоголуп кетип, бат эле көзүнө чачтуу думана көрүнөт. «Баягы бир кезде Ажы дегендикинен көргөн Акдамбылда дегендин анык өзү. Эми чындап көзүм жетти. Эмне үчүн минтип кубулуп жүрөт бул? Колдошко айтсамбы, жокпу? Хашифке айтуунун кажети барбы, жокпу? Мындай нерсени көп киши билбеген дурус го. Баарын коюп Мадымар уулу Тешебайга айтканың дурустур. Бул да өзүнчө акыл. Ал киши бат ойлоп чечүүгө жарачу эле», – деди Уркуянын ою.

– Мен азыр келем, – деп коюп үйдөн чыгып кетти, Бир сыр бар экенин байкап, Колдош сурабады. Эркине койгонду, өзү айтпаса анын ишине кийлигишпөөнү, ар кайсынын башын чалып терип-тепчип сурай берүүнү жактырчу эмес. Сураган менен да кокус айтпай койсо сынып каламбы дечү.

– А-а, Хашиф үкөм! Баш да калды, төш да калды. Уркуя келгиче бардык иш бизге жүктөлдү. Палоо жасап жиберели. Келгиче даярдап салалы. Колдон келген ишти жасабасак, келбеген ишти кантип жасайбыз, досум! Чеки эмеспи сөзүм? – деп сурады. Хашиф да турмушка жакын жигит болчу. Чотту отурган жерине калтырды да, түз эле огороддогу пиязга кетти. Аз эле убак өткөндө пияз, сабиз көтөрүп кайра тартты.

– Жууй келдим, Колдош аке! Туурай берейинби?

– Туурай бер. Күрүч менен эттин милдети менде. Басканын өзүм басам. Ушинтип ичим сыздап калды дечи, Хашиф! Кантебиз сыздаган менен. Мыйзам деген мыйзам. Эки уй тургай, бир уй болсо да этке өкүмөт төк деп жатса төкпөй коё албайсың. Уй болгон менен жарытар эмес эле. Билем го аны, сыңар эмчек болчу. Андан көрөкчө ошо эт болуп кетсин. Тоюп алсын семиз экен деп буюргандар. Берки уй жакшы. Сүтү булактап чыгат. – Колдош тактайга эт туурап жатып бүгүн этке төгүлгөн көк уй туурасында сүйлөдү. Колхоздо болгон эки уйдун бири этке төгүлгөн болчу. Ал уй дагы кулактан калган. Эки уюбуз бар деп колхозчулар ары-бери өткөндө карап коюша турган эле, эми бирөө аңгырап уйканада мөөрөп калды. Хашиф бухгалтер эмеспи, ошого ичи коңулдап жаткан болуу керек. Баятадан бери Колдошко уйду төктүрдүк», – деген сөздү эки-үч кайта кайталап жиберген.

– Буудайлар кандай, Колдош аке?

– Буудайларбы? Куда кааласа дурус. Көптөн бери мындай чыга элек болчу дешет карыялар. Өзгөчө мобу Жабылдынын асты жагындагынын көрүнүшү жакшы. Тамеки да дурус. Аз калды өлбөгөн жанга. Бышыкчылыкка жетип, орок тартууга кирип кетсек, андан кийин көрөрмүн, калкоздон качканды. Бир жаман жери он бир кожолук качып кетиптир. Өзбекстанга кетиптир дешет. Экөөнө жолдон жолуктум. Койгула десем, кулактарынын сыртынан кетти. – Колдош бул сөздү каңырыгы түтөп туруп айтты. Качып кеткендердин ичинен бир канча кожолук колхозчу

болчу. Айыл ичине дүрбөлөң тарап, калгандардын бир катары да ордуна копшолуп турганын уккан. Баягы отузунчу жылдагыдай болуп дагы колхоз тарап кетпесе экен деп коркот. О, анда жаман болгон. Бир канча киши менен сүйлөшүлүп, ал тургай арыздарын жаздырып, сүйлөөгө даярдап койгондо, эми бардык чогулушка келгендер дуу өтүшөт деген ойдо сүйүнүп турганда иш айрандай төгүлгөн. Матырайым деген байдын короосуна эл андан-мындан чогулуп, кээси атайы эле колхозго өтүүгө шашса, кээси кызыгып, жыйналышты көрүүгө, эмне сөз болорун угууга келишкен. Эл чогулуп бүтү дегенде райондон келген Ыман уулу дей турган эрди калбыйган кара жигит жүлжүгү көзүн сүзүп коюп көпкө сүйлөгөн. Сөздү жаңы өкмөттөн баштап, жаңы саясатты аябай эзип айтып, анын арасында тап күрөшүнүн маанисин да көз кычыгында калтырбай, анан колхоздун маанисине өткөн. Колхозсуз келечек жок экенин кескин эскерткен. Башка жактардагы бир канча колхоздордун уюшулгандан бери канчалык жетишкендиги жөнүндө далилдер менен көрсөтө айткан. Уккандардын баары ыраазы болуп, колхоз жакшы экенине машырланышкан. Ким өтөт колхозго дегенде араң турган үч-төртөө түз эле кол көтөрүп тизмеге жазылышкан. Аны көрүп калгандары дагы ыкшала баштаган. Ошол кезде дарбазанын астына бир ат жетелеген зайып келип токтогон. Атка бирдеме теңдеп артып алган эле. Дарбазанын босогосуна желөнө отурган кара кемпир келген зайыпты көргөндө ордуна козголуп, сүйлөөгө кол көтөргөн. Те арт жакта чогуу отурушкан төрт киши бир үндөн чуркурап:

– Ошо Жамбыга бергиле сөздү. Ошо сүйлөсүн. Бул айылда баарыбыздан томаяк ошо. Ошол эмне десе биз макулбуз, – деп чуркурашкан.

Кемпир ордуна туруп, алды менен өзүнүн алын айткан. Айтуусуна караганда өмүр бою жакшылык көрбөптүр. Эми чалы өлүп, чөбүрөгөн алты жетимди кайтарып отуруп калыптыр. Бүгүн жыйналыш болгону жатат дегенде келген экен.

– Ме, эми калган-каткан аркайган сөөгүмө кызыгып калсаңар! Жетишет ушунча эзилгеним! Карыганда орток катын боло албайм? Өлтүрсөңөр кордобой өлтүргүлө! Ме! Тытып жегиле! Көп көргөнүңөр ушу болсо дал астыңарда тытып берейин, – деп алкынып, жулкунуп көйнөк, ыштанын тыткан. – Жүзү курусун калкозуңардын. Жаман болсо да өз көнгөн үйүмө жатам. Үйүмө түтүн чыгаргым келет, суу ичсем да, уу ичсем да!

– Калп! Бул кулактын сөзү! – деген Уркуя.

Кемпир ордунан туруп басып кеткен. Баягы аны колдогондор мурдагыдан бетер чурулдашып, кемпир менен кошо басышкан. Ат жетелеп келген зайып ошо кемпирдикине барган.

Ыман уулу менен Уркуя бир нерсенин четин сезишип, ишти так ошол кемпирден баштамакчы болушкан. Күүгүмдө анын үйүнө барышса баягы ат жетелеген зайып атына минип кемпирдикинен чыгып бараткан экен. Акырын учурашып үйүнө кирип, жайлык менен сөз баштап, ал жайын сураштырса чын эле анык эзилгендин бири. Жер-суу көңтөрүшүндө жер, бир эчки тийиптир. Ошондон кийин гана адам-катарына кошулган экен. Мунун баарын билип алышкан соң сүйлөшүүгө жеңил болот:

– Башта жарыбаган экенсиз, ыраспы апа? – дейт Уркуя, аянычтуу карап.

– Ырас айланайын, жарыбаганым чын. Ушу жаңы өкүмөт чыкканы гана жаман да болсо үйгө жетип минтип баш калкалап отурабыз. Куру эле жок сөздү айтуунун кереги жок, – деп кемпир чындыкты мойнуна алат.

– Андай болсо, ошо сизге аянбай жакшылык кылып жаткан өкүмөткө каршы чыгасызбы? Өкүмөттү колдосоңуз боло жарыктык, – дейт Уркуя тигини сөздөн кармап.

– Ыя кызым, мен өкүмөткө качан каршы чыктым? Өкүмөт алдында түк ичимдин аласы жок, – дейт байбиче.

– Калкоз өкүмөттүн жүргүзүп жаткан иши. Калкозго каршы чыкканыңыз өкүмөткө каршы чыкканыңыз эмеспи.

– Кой кызым, антип алдаба мени. Калкоз – калхоз,

өкүмөт – өкүмөт. Мен өкүмөткө каршы эмесмин. Жинди болупмунбу маа жакшылык кылып жаткан өкүмөткө каршы чыгып. Мени койгула. Башкалар кирсин. Балдарым жаш. Өзүм жесирмин, – деп саал мурдагыдан жеңилгенин белгилеп кайпактай баштады. Сөздүн калп, чынын байкагандай ойлоно түштү.

– Ошо жаш аялмет болгонуңуз үчүн калкозго өтүшүңүз керек. Сары ооз балапандай болгон алты бирдей баланы кантип багасыз жалгыз. Эң эле чоңу он тогузда экен. Калкоз анык сизге окшогонго керек. Кулактар жулунуп турат, өткөрүп кой деп жалдырап. Жалынган менен аларды албайбыз. Биз андайлардын алдаганына көнбөйбүз. Алар кан соргучтар. Алар тап душмандар. Аларды биз тап катары акыры аягына чейин жоёбуз.

Уркуянын сөзүнүн ичинен байбиченин бөтөнчө көңүлүн уютканы «кулактарды жалынган менен албайбыз», – деген ою болду. «Буга албай да коёт экен ээ? Бет келди кишинин баары кире бербейт тура. Балким ошондуктан менин киришимди каалашпай жаткан чыгар алиги мага ун беришкендер?» – деген ой кемпирдин көөнүнө урунду. Анын көзүндөгү сөзүн билип, окуп койгонсуп, алиги райондон келген Ыман уулу деген калбык эрин жигит:

– Сизди ун менен алдашты байбиче. Бул ун го, жанагы зайып алып келген? Канчага жетет мунуңуз? Эртең эле кыйындык башка түшкөндө кайда баш калкалайсыз? Биз сизди сыйлагандыктан тизменин башына жазалы дегенбиз. Эми кирем десеңиз да албайбыз. Кируүгө табылат киши. Жүрүңүз, жолдош Салы келини. Бу байбиче менен эмдиги жылы сүйлөшөбүз. Жалдырап турар, араба-араба кылып эмгек алган колхозчуларды көргөндө. Алиги биринчи болуп жулунуп өтүшкөндөр, Мамат, Касым, Тешегул, Марасул дегендердин очогуна көз артасыз. Ушул сөзүмдү унутпай эстеп калыңыз. Биз сизге ишенгендиктен биринчи сөз берсе, уялбай кулактардын сөзүн айтасыз. Сиз ошо кулактар менен бирге болуңуз, – деди бетке айтып. Айтарын айтып салып кагынып-сил-

кинип ордунан турду. Ага удаалаш Уркуя туруп, тигинин сөзүнө сөз кошту:

– Минтип жүрсөңүз көрүнгөндүн сатуусунда каласыз, жарыктык. Ун берген кишинин сөзүн сүйлөп кетет турбайсызбы. Калппы ушу? Тике карап туруп, ыйманыңызга камчы салбай айтыңызчы. Алдаган сизди. Азгырган сизди. Биз, байкуш зайыптар, качан өз башыбыз менен ойлор экенбиз. Биз качан жетектелбей жүрөр экенбиз? Үнүн жоонураак чыгарып бирдеме деген эркектин айтканын кылабыз. Акыл ошолордон чыгат дейбиз. Биз акылсыздыктан эмес, ойлобогондуктан, жөн эле ойлоодон калгандыктан ошентебиз. Колго тийген укукту алганга жарасак боло. Ыза болосуң ойлой берип. Аял башыбыз менен жакшы жүрүп келаткан ишти бүлүндүрүп отурсак, бир чака унга абийирибизди сатсак... Ошончолук эле өлүп бараткан болсоңуз калкозго келиңиз. Үрөндөн арткан жүгөрү турат, салып беребиз, чечим чыгарып туруп. Бу киши туура айтты. Калыңыз. Кулактар менен шилекей алышкан дос болуңуз. Анан эсиңизде болсун, кийин бизге таарынмайыңыз болбосун. Чачыңызды жулуп көксөгөн менен бизден ырайым болбойт.

Алар эшикке чыга берерде бир киши келди энтигип:

– Өтмөк болдум калкозго. Эки коюмдун бирөөн берем. Катыным менен кеңештик, – деди үнүн чыйылдатып.

– Чын айтып турасызбы? Эртең айныдым, демей жокпу? Биз кыстабайбыз өтпөйм дегенди, – деди Ыман уулу, ичинен жым деп. Анын келип калышы сурап тапкыс болбодубу.

– Бу байбиченин ордуна алсак болот, – деп койду Уркуя тигини сынап сүйлөп. Баарыдан дагы байбичеге так ушу сөз катуу тийди.

– Кантип мен ага ордуму берем? Мен томаякмын. Ири алдында мени алууңар керек. Өкүмөткө барсам да өтөм!

Байбиче чындап эле бакылдай кетти. Берки экөө ан сайын кырына чыгып алышты:

– Сиз өкүмөттү жаман көрөсүз. Кулактарды жакшы көрөсүз. Кулактардын койнуна жылыныңыз. Биз алардын

бирин калтырбай жоёбуз. Тамырын кыркабыз. Алардын жүргөн жерин кетмендеп казып салабыз. Ошентебиз, сиз ошолорго баш калкалаңыз. Албайбыз сизди калкозго. Сиздейди эл ишине кара санаган катарында четке кагабыз.

Уркуя кызара түштү. Силкинип эшикке чыкты. Анын келбеттүү мүчөсү тышка чыкканда суйсала түштү. Төш сөөктөрүн жагжайтып турган баягы кишини жылмая карай берип, көз жашы кылгырды. Анын кебетеси бир кездеги атасы Жумабайды эсине салды. Ал бир жылы жумуш таппай айыл кыдырып каржайып, арыктап келгени эсинде.

– Бир коюмду алгыла. Катыным макул болуп жатат, – деди алиги киши кылмыштуу эмече жер карап сүйлөп. – Калкозсуз жашай алар эмесмин. Жер айдоого унаам жок болсо...түшүм жагым андай болсо...

– Түшүмдү бизге эч ким бербейт азырынча. Өзүбүз чогултушубуз керек. Эртең анан «менин түшүмүм жок, коюмду бербейм», – деп айтпаңыз.

Уркуя катуу сүйлөдү. Анын үнү сүрдүү чыкты. Тиги киши жалтайлап кетти.

– Албайм. Түшүм болсо... бөлүшөбүз го.

– Болуптур. Мобу байбиченин ордуна сизди жазып коёлу. Ошентипиз, байбиче, сиз кулактар менен калыңыз. Ун берип багат сизди. Биз бу киши болуп жүгөрү менен оокат кыла туралы.

– Райис! Уркуя кызым! – деди байбиче тигилерди бура бастырбай алдыларынан тороп. – Ал деп айтам унун. Азыр эле жеткирип берем өзүнө! Мени өкүмөткө каршы деп жазбаңыз. каршы кайдан болоюн, так ушу өкүмөттөн жардам алып отурсам, атам бералбаган жардамды. А-а-ай катчы! Уркуя, аркы Касиетти чакырып койчу! Келишет азыр. Ошолорду күбө кылгыла калп айтсам. Унун азыр эле берем. Алып кет дейм. Экинчи көзүмө көрүнбөгүлө дейм. Унуңар менен кошо жоголгула деп айтам жиним келсе, мен каардуу катынмын. Өкүмөткө каршы деп жазбасаңар.

Ыман уулу менен Уркуя бирине-бири көз кысып ичинде иш оңолуп келатканына сүйүндү, сыртында калп эле сурданышып такыр болбочуудай, жибибечүдөй өңдөнүштү. Үйдөн бир топ алыстагыча кемпир ээрчип барды. Анын ээрчигени жакшы болду. Айылдын ар жеринен кишилер чыгып эмнеге эле мынчалык жалынын, жалбарып ээрчип баратканын сурашты. Колхозго өтө албай жалынып жатканын уккан соң бир катары таңыркап карашты, бир катары эми түшүнгөн болуу керек дешти. Канткен менен анын азыркы көрүнүшү уккан, көргөндүн баарына күчтүү таасир калтырды. Аябай жалынтып туруп:

– Жарайт. Томаяктыгыңызды эскерип, сизди алалы. Анан жанагинтип кулактарга сатылчу болбоңуз, – деди Уркуя чындап эле кескин сүйлөп.

– Ун албай калайын алардан.

Байбиче абдан сүйүнүп үйгө кайтты. Ошондон эртеси күнү жыйналыш болуп, байбиче биринчи жазылды. Анын артынан кирбегенди көрөйүн...

Колдоштун көзүнө ушул учур элестеди. Андан кийин деле тарап кеткен. Ошондон бери ары тартышып, бери тартышып жүрүп эми так ушу отуз экинчи жылдын жазында Уркуя өзү уюштурган «Кызыл Аскер» колхозу минтип сөзгө алынып турган, кезинде эмне болот деген санаа чакты аны. Уркуя кантет бечара? Эли такыр тарап кетип калса эмне болот? Күн-түнү жаны тынбай чапкылап жүрүп кураган иши жокко чыгабы? Кимден тарап жатат мындай үгүттөр, зыяндуу?» – деди аялына боору ооруп улутуна берип. Анын колундагы чоң ак бычак эт кесип жатканы менен көзү Уркуяны көрүп турду. Ушул жылдын жаз айынын бир күнүн көрдү. Анданмындан курап жыйган эки өгүз, бир ат менен соко айдап жаткан карыя түштөн кийин карайлап, башы айланып жыгылып кетти. Ошол кезде Уркуя үрөн себишип келаткан болчу. Жыгылган кишини көрүп чуркап жетти. Сокочу киши кырынан кулап калган экен. Акырын башын көтөрүп эмне болгонун сураса:

– Ачкамын. Эки күндөн бери. Үйүмдө ичерим жок, – деди тили күрмөөгө зорго келип.

– Чап атка минип! Апкел биздин үйдөгү болгон нандын баарысын! Ой бала! Жөнө бачым!

Уркуя мала тартып жүргөн баланы жөнөттү. Бала аз убак өтпөй эле кайта келди.

– Нан жок экен.

– Нан жок бекен? Апкел атты. Жүрүңүз, карыя!

Ошо бойдон аны Уркуя үйүнө алып баратат. Үйүндө нан жогун билген. Жөн эле тигинин көңүлүн көтөрмөккө, чыйралтмакка ошенткен. Дем бергиси, дүйнөдө нан бар экенин билгизгиси келген. Бул болсо ачарчылыктын кызып турган кези эле.

– Алып барып тамак жасап ичкиле, – дейт Уркуя үйүндө болгон үч килочо күрүчүнүн жарымын тигиге салып берип. – Унутулат бул күндөр да. Токоч да көбөйт.

Ошону эстеп эми Колдош өзүнөн өзү жылмайды. Зайыбынын акылына, элдик экенине ыраазы болду. «Өзүм ошенте алар белем? Жок. Антиш менин колумдан келбес эле. Мен эркек башым менен андай болууга көп бар. Ал эл үчүн туулган. Менин эркек атым эле болбосо», – деп барып оюн токтотту. Ушул күнгө дейре ал мынчалыгына чейин ойлой элек болчу. Канча кылган менен аялдын иши аял, эркектин иши эркек дечү. Өзүн Уркуядан бийигирек көрчү. Кай бир күндөрү корчондоп калмайы да бар эле. Анткен сайын Уркуя жаркылдап кабагына кир турбай, бийиктигин, кеңдигин, адамдыгын көрсөтчү. Анын андай мамилеси Колдоштун оюн тазалап, жарык кылып жиберчү. Ыксыз иш кылганы үчүн өкүнчү. Мындан кийин такыр антпеске убада берип, өзүнө-өзү айткан кези көп болгон. Бирок бүгүнкүдөй кескин айткан, таамай ойлогон эмес эле.

Элеске алаксып отуруп Колдош колун кесип алды.

– Ыя! Сизге эмне болду, Колдош аке? Ушул кезге чейин этини туурап болбопсуз. Бо, колду кескениңизге жол болсун? – деди Хашиф татарча менен кыргызчаны ара-

лаштыра сүйлөп. – Ойлоп кеттиңиз го. Кайгырбаңыз. Бир уй этке кеткен менен калкоз жоголуп калбайт.

Колдош башка ой ойлоп жатканын тиги кайдан билсин.

5

Уркуя Мадымар уулу Тешебайга баратса, астынан Камбарниса деген тамеки боюнча бригадир жолукту. Кечке чейин үй бетин көрбөй талаада жүрсө, курсагы ачса, мындан бир көрүнүп, андан бир көрүнүп жумушка эл чакырса үнү да бүткөндүр, чачы үксөйүп кеткендир... «куу алган кушта эмне сый» дегендей, андан эмне сын сурагандай?

– Табыла турганбы? – деди учурашууну унутуп коюп Камбарниса. – Уркуя бир ат жоголуп, ошону издешип чыкканын уккан болчу.

– Түндөн туруп, барбаган жерим калбады. Дарек жок. Житирип кеткен көрүнөт, – деди Уркуя. – Бүгүн киши чыктыбы ишке, же?..

– Жарым-жартылайы чыкты. Тамекини сугарып бүттүк. Жүгөрүгө салсын деген экенсиң сууну, ошого айдаттым, – деди Камбарниса деген келин сурмалуу көзүн кылгырта, ууртунан жылмая берип. – Анын кара тору өңү чарчаганына, чаңдаганына карабастан сулуу көрүндү. Уркуя аны баалай, сыйлай карады. Кечке дейре көрбөй сагынганын белгилеп кош колдоп кыса кучактады. Уркуядан төрт-беш жаш улуу, болгонуна карабастан Камбарниса андан тартынчу, сыйлачу, кадимкидей эле карал тутчу. Аны менен сүйлөшүп алганда өсө, жакшыра түшчү. Анын жаш болсо да толук акылына, билгичтигине суктанчу! Адамды иштете билиши, ар кимге өзүнчө сөз табышы кубандырчу.

– Эки жүктү бир көтөрдүң го. Кечке мен болбой калып... Биз эле мында экенбиз, Камбарниса. Акылдуу кишинин баарысы базарда жүрөт. Чачтуу думана деген эме чыгыптыр. Ошонун кулактын үгүтүн ырдаганын угуп

маашурланышат экен, – деп ичине канчалык катыйын дегенин каталбай тышка чыгарды. Базардан көргөнүнүн барысын айтты. Бирок ал эмне деген думана экенин айтпады. Аны айтууну эрте деп ойлоду. Камбарниса деле аны кыстап сураган жок.

– Жүрү Уркуя, чай ичели. Ачка деле болдуңбу дейм.

Камбарниса жөн эле сыпайыгерчиликке айткан бул сөзү өтө жагымдуу, чын пейилден чыкты. Ошол кезде Камбарнисанын эри Жума деген киши төмөн жактан көрүндү. Ал милиционер болуп иштөчү. Райондо туручу Бүгүн дем алышка келаткан болуу керек.

– Мадымарүпкө баратам. Тешебай акеге. Тиги кожоюнуң келатат, жөнө. Экөөңөр эки жактан келип сонун болду. Камбарниса! Келсең анан, колуң тийсе, сүйлөшөлү. Элден качкандары бар экен. Бул жаман. өз бригаданды байкай көр. Бышарына күтүп, чыгарарына күтпөгөн эмнеси? Эгин эми эле бышпайт беле. Ач тоюнат, арык семирет дейт. Камбар! Кишилерини жакшы карма, – дей берип Уркуя андан бөлүндү.

Жолдо баратып Уркуя чарчаганын, ачка болгонун сизди. Башы айланып чайпала түшүп, токтоду. Кечке чейин наар таткан эмес эле. Ичи тызылдап өзөгү карарды. Ал ирмемге эле ошентти. Анан анын ачкалыгын ой басты. Ой менен тоюнду. Күрөш ою, келечек ою, максат ою аны тоюндурду. «Кумурсканын уюгуна окшойт айланам. Эшмат менен Шарип көздөрүн күлүңдөтүп тиктешет. Сөздөрүндө, эч сыр билинбеген менен ичтерине кирип чыкпаган соң, иштене албайм. Менин райис болуп мында иштеп жүрүшүмдү кодулашат. Колунан келсе бир күн койгусу жок. Чарчап баратам. Бирине тартсаң бирине жетпейт, бирин бүтөсөң биринин бөйрөгү чыгып калган болот. Колдошко убал болду. Үйдө бала менен калып... Кызыма убал болду. Кээде тамактан өксүйт. Балдар бакчасын уюштурсам кана? Эмне берем? Ага үй дагы жок. Беш жыл эле иштеп алсам, түптөнүп алсам кана. Көрүп турам колхоз эмне деген күч экенин», – түн

кирип, бирин-серин тамдар жамырайып калды. Те түштүктө Көүзан тоосу күндүзгүдөй шаңкайбай дүмпүйүп турду. Кыштактын түндүк жагын коргондой болуп кайтарып, ажыдаар мисал тосуп, бир карасаң эбегейсиз чоң, узун крокодил окшогон Жабылды кыры карарып, жондонуп жатты. Ары жактан бери карай эчтеке өткөрбөчү кереметке окшоду. Чыгыш түндүктө баарыдан бийик болуп, тоолордон бөтөнчө бөлүнүп Улуу-Тоо турат. Мынабу, түштүк батыштагы калдайган кадимки Кадамжай.

Батышта болсо Фергана өрөөнү.

Асман ачык. Жылдыздар бүгүн күндөгүдөн коюу. Меркет-Муркутун камыш түктүү бетине жылдыздар эңкейип түшүп келчүдөй деле жапжакын көрүнөт. Камыштар күндөгүдөн чоюлуп, узарып кеткенсийт. Келде кылып өстүргөн дүпүйгөн талдар бир канча жерди кучактап ар кай жерде барбоят. Алардын караандары өзүнчө шаңдуу. Күндүз көрбөгөн, билбеген кишиге анын кандай дарак экенин азыр ажыратуу мүмкүн эмес. Так ушу тынч түндү, так ушу келбетти аралап бараткан Уркуянын кулагына кай бир үйдөн үргөн иттин үнү, бакалардын чардаганы угулат.

Жакын жанындагы бир үйдөн кыз ыйлады. Так эле Айнисанын үнүнө окшоп кетти. Уркуянын жүрөгү зырп этип, үйү эсине түштү. Кызы чакырып ыйлап жаткансыды, Бирок Мадымар уулу менен кеңешүү керек. «Балким, бардык балекетти баштап жаткан алиги чачтуу думанадыр. Күндүз думаначылык кылып, түндөсү кайда жүргөнүн ким билсин. Акдамылда дедим, ал мындан башкача боло тургандай эле. Жок, андан бери көп жыл өттү, өзгөрбөйбү. Адамдын бетин өзгөртүш кыйынбы» – дейт Уркуя Меркет-Муркутту бөлүп аккан суудан аттай берип. Эгер ушул кара суу болбосо бул жерге суу кайдан келмек эле десең.

Козу ала-күү болуп келатканда Юсупалы уулу Токторбай деген чаар-бужур киши астынан чыкты. Ал каадасынча зыңкыйып, тигини таанып турсада таанымак-

сан, мындан мурун эки жолу көргөнүн да көрмөксөн болуп кыйгачтай тартты. Аттын үстүндө үзөнгүнү чирене тээп, тамекини буркурата берип:

– Чоңдор кайда экен, бала? – деди, сур көзүн ирмебей тике карап. Ал Райзодо иштегенин Козу жакшы билчү. Аны менен жолугууга ак эткенден так этип жүргөн. Мындай учурду кетирчү эмес. Чап эле салам айтып, сөзгө салды. Кеч кирип келаткандыктан башы маң болуп, көчөдө калуу коркунучунда, Токторбай дүрбөлөндүү эле. Козунун жалпалактай баштаганынан жандана түштү да, ал тургай зыңкыйгандан зыңкыйып калды.

– Кечинде чоңдор үйүндө болот го. Саламатсызбы, аксакал?

Көзү сопсоо болуп, аябай сылыктык менен учурашты. Анын күрсүйгөн денеси кичирип, узун бою басайып калды. Баягыдай чакчаңдаган мүнөзү жоголуп, сылык тартты. Токторбайдын кирпичинин ирмелиши менен кошо ирмелип тиги кандай сүйлөбөсүн, эмне небесин жылмаюу менен жооп берип турду. Каш карайып кетти. Сөзгө салып алаксытып отуруп үйүнүн жанына алып келди. Үйүнө ээрчитип келатканын Токторбай сезген. Ал үчүн азыр кимдикине болсо да конуу керек эле. Тышында азоо аттай ыргыштап турган менен ичинде бул бала бура тартып жүрүп кетпесе экен дегендей ойдо болчу. Анткен жок. Так үйүнүн тушуна келгенде Козу мейманды үйгө кайрылып чай ичип кетишин суранды. Саал-паал кыйыктанып туруп Токторбай көндү. Козунун келинчеги Күлайым от жагып, казанга бирдеме кылып жаткан. Чоочун киши келгенин байкап жымырыла түштү. Бүлбүлдөгөн билик шам, ага кошумча болгон оттун жарыгында келген кишинин зыңкыйып, катып калгандай турушунан башка чаар өңү деле, сур көзү деле көрүнгөн жок. Бир тынымга конок да, Козу да ирегеге тура калышты. Күлайым эмне кылуу керек экенин түшүнүп, үй ичин шыбак шыпыргысынын жытын буркурата, себилбеген жерди чандата шыпырып кирди. Бат эле шыпырып, төргө төшөк

жая салды да, өтүңүздөр, даяр болду орун дегендей изат кылып, от жакка чыга берди.

– Төргө өтүңүз мейман. Лампанын шишеси сынып калыптыр, билик шамга карайлап калдык. Ой, тапчы ошону, шишеси жок болсо да күйгүзүп кой. Мындан көрө жарык күйбөйбү, – деп Козу зайыбына буюрду. Күлайымдын жапалдаш, арык, солкулдак мүчөсү бирде жүктүн бурчунан, бирде от жактан көрүнүп, бирде сандык ачып керектүүсүн издеп караңдап жатты. Ал кезде мейман жайылган төшөккө отуруп калган. Козу эшикте бирдеме кылып жүрөт. Тарсылдатып отун жарып жаткансыйт. Бирөөнүн үйүнө барып келгендей болду. Ал арада анчалык деле убак өткөн жок. Кандайдыр бир улак маарап басылды. Токторбай өз ичинен жым этип, бул үйдүн кожоюну чындап конок кылмак болду дегендей жайлана отурду. Күлайым болсо чыракты таап, күйгүзүп салды. Буркурап түтүн чыккан менен билик шамга караганда ырас эле үй ичи жарык боло түштү. Ары-бери кыя баскан болуп Күлайым меймандын түрүн байкады. Отурушу салабаттуу. Кийген кийими жакшы. Бош келбей турган мейман экенин болжоп, мурдагыдан бетер ийилип кызмат кыла кетти. Атайылап оюп жүк үчүн жасаган дувалдын боорунда жыйылып турган жууркандардын үстүндөгү үч жаздыктын үчөөнү бирдей көтөрүп келип меймандын жанына тура калды. Мейман өөдө болду эле, келин деле эптүү эпилдеп-жапылдап баш жагына жаздап коюп, отко карай басты. Келиндин кара тору өңү мейманга даана көрүндү. Анчалык сулуу деле эмес. Сулуу болбогон менен бир караганга кандайдыр бир өзүнө тартып алчу мээрим, жылуулук сезилет. Токторбай аны атайылап сынап отурду, Бир дагы сөз чыгарбай, жалаң кыймыл аркылуу кылган мамилесинен улам кантип кадырлап жатышы белгилүү болчу. Эптеп бир үнүн угууга кызыгып Токторбай жаны чыгып турду. Антиштин ыгы келген жок.

– А-ай, Күлайым? Чыга калчы мындай!

Конокко артын салбай, саал тууралана басып үйдөн чыккан келиндин буралган жаш мүчөсү ушу жолу бөтөнчө

сулуу көрүндү. Токторбайга жага түштү. Моюнун созуп артынан ээрчий карады эле, Күлайым көрүнгөн жок. Аңгыча Козу бир кара улак жетелеп кирди. Үйгө киргенде улак оттон чоочуп жалт карап алды да, акырын гана мекиренип койдү.

–О-о-мийин!

Эчтеме дебей туруп Козунун бата кылышы Токторбайды эриксизден ээрчитти. Козуга кошулуп кол жайды да, аздан соң Токторбай тарс жыгылып, отко жакын жерде мууздалып кыркырап-шыркырап жаткан кара улакты көрдү. Килейген Козу заматта улакты күпөн-сапан кылып союп жиберди. Санын сан, колун кол кылып бузуп коюп, казанды оңурая карады.

– Эмне салып койгон чунак катын?

– Бекер эле сойдуң бала. Мен жей турган бир кабырга үчүн бир улакты өлтүрүштүн кереги жок эле. Чоңойгондо сойсоң эти да көп болбойт беле, – деп Токторбай калп эле айтты.

– Бала өлбөс болуптурбу. Ажал жетсе ал тургай мен да өлөм. Сизден аяган улак кимге калканчы болор дейсиң. Өрүктөй жакшы бышыптыр, жеп коёлу.

Козу казандагыны табакка куюп, казанды чайкап жиберди. Өзү көлтөйүп турган менен ашкана жакка эптүү экен, суу куюп, эт салды. Бардыгы жайында болуп, ал тургай казандагы суунун жээги чымырап калганда Күлайым келди. Кайдан тапканын ким билсин, ал эки бетөлкө арак көтөрүп алыптыр. Токторбайдын оозуна шилекей келип, кубана түштү. Артынан кубалабаган менен, ичкенди жаман көрчү эмес.

Казанда эт кайнап, от алоолоп күйүп, дасторкондо кускалар жатты. Бир эки жолу ичип алганга ичтеги сырлар тышка тебилип чыкты. Козу болгон арманын төгүп, айла болсо жардам кылышын сурап, тиги меймандан өтүнүүгө батынды. Ала-сала анын айтканын укпай, укса да укмаксан болуп зыңкыйган Токторбайдын жоругу ызалаган Козу ары жагынан бир чыкса, бери жагынан бир

чыгып, атайлап эле сөзгө алуу иретинде болду. Ал сөздү агасы Молдогазыдан баштаган. Аны тап душмандары өлтүрүп кеткенин кектеп, каардуу каргыштар чыгарган. Мадалыга окшогон киши өлтүргүчтөр килеңдеп көчөдө жүргөнүн айыптаган. Аларды жоготууну талап кылган. Аларды жоготуу, жоготпоо Токторбайдын иши эмесин, тергөө органдары андай иш менен кийлигишерин укканда экинчи ирет ал тууралуу сөз козгогон эмес. Бардык көңүлдү өзүнө бурган.

– Калкоздон чыгарды дедиңизби? Неге?

Бая биринчи бакал көтөргөндө эле айткан сөзүн Токторбай унутуп калгансып отурду эле, көрсө унутпаптыр, эми эскерип, жаңырта сурады. – Бир себеп болбосо кантип чыгарат колхоздон. Кеп өзүңүздө болуу керек.

– Чыгарып салышты калкоздон. Атымды бергем ортого. Эки челек буудайым кетти. Калкоздон чыгарып салышып, атымды, буудайымды беришпейт. Ошол атымды кайтарып бериңиз аксакал. Сиздин сөзүңүздү эки кылбайт. Сиз чоң жерде иштейсиз. Өзүм кедеймин. Мен кандайча калкоздон чыга турган жөнүм бар?

Козунун сөзүн угуп, мелтиреп көпкө отурган соң Токторбай үн чыгарды:

– Арыз бер. Пленумга койдурайын.

– Пленум дебей эле бүтүрүп койсоңуз. Сиздин колуңузда да. Айтып койсоңуз, алтын шилекейиңизди чачыратып, мен үчүн бир-эки сөз. Калкоздон чыга турган акым жок менин. Кур дегенде малымды кайтарып беришсин. Салы келини сөзүңүздү эки кылбайт. Ошентесизби? Ошентем десеңиз.

Токторбай мурдагыдан бетер катып калды. Моюну керкейип, ширенкенин бир талын тишинин арасына сайган бойдон мелтиреди. Козу аны козгоодон даабады. «Бир убакта деги козголор, бирдеме дээр, кантип эле ушунчалык конок кылып жатканымды сезбесин», – деп ойлоду. Токторбайдын ою башкада. «Бул жигит мени акырындап колго түшүргөнү жатат. Кырың эткен менден сөз

чыкса, пайдаланууга мүмкүн. Мага да жан керек. Бир жолу жеген тамак үчүн алдансам кандай болот? Эмне десем? Чынын айтуудан артык сөз жок го. Каны кызуу жаш бала, үйүнөн кууп чыкпасын, таарынып. Караңгы түндө кайда барам антчү болсо? Андан көрөкчө алдап-соолап бирдеме десемби?» – деген сыяктуу ойго келди да, ары-бери толгонуп турду. Бир маалда:

– Ортого берилген мал кайта кайтарылбайт. Уставда ошондой жазылган. Уставды бузуу кыйын. Кеп сизди кайта калхозго алуу туурасында болсо, ал башка сөз. Арыз бериңиз. Сүйлөшүп көрөйүн. Пленумга салдырууга тырышайын. Пленумсуз баары бир чечилбейт, – деген сөз оозунан чыкты. Анын сөзүн Козу башкача түшүндү: калхозго кайта өткөрөм дегендей укту.

– Ыракмат, аксакал! Ыраазымын сизге. Сиз анык эл кишиси деп укчу элем, ошол сөз чын экен. Ай катын! Даяр болдубу алдагы тамагың? Чыгар эзилип кетпесин. Улактын эти эмне, эки кайнаса балжа-булжа болот, – деп Козунун үнү мурдагыдан шаңкылдап чыкты. Бир барак кагаз таап алып арыз жазууга киришти. Арызды кантип баштоону сурады эле: «болгонду эле болгондой жаза бер», – деген Токторбайдын жообун угуп, боору менен жерге жатып алып Козу чырактын жанында убараланды. Сая карандаштын учун кезек-кезек жалап коюп тарбалаңдата кагаз бетин чиймелей берди. Бир оокумда жазып болуп, арызды Токторбайга сунду эе, ал карап койгон жок, чөнтөгүнө салды.

* * *

Эртеси Токторбай кеч турду. Ал ойгонгондо күн эбак көтөрүлүп калыштыр. Үйдүн ичин мисилдетип шыпырып, жыйыштырып коюп Козунун аялы Күлайым түндөгү эттен калганын жылытып очок жакта жүрүптүр. Кызыл ала шайы көйнөк, сулуу топу кийип, чачтарын эки өрүп аркасына таштаган экен. Чыпыйган келиндин татынакай мүчөсү артынан караганда Токторбайдын көзүнө алда немедей бо-

луп кетти. Акырын жөтөлүп койду. Анын жөтөлүшүн келин шектүү сизди. Кылчая карап алып, бир жак бетинен жымырыла жылмайды да, бирдемеден шек бергендей эшикке жөнөдү. Анын бул жоругу конокко сыр таптап кеткенсиди. «Бош келбейт бу келин. Күйөөсү киргиче дагы бир көрүнөбү жокпу?» – деп ойлоду. Аз өтпөй эле отун көтөрүп кайта кирди. Жайдын күнү отту үйгө жакканы анчалык деле эрөөн көрүнгөн жок. Көнүп калышкан да.

– Жакшы жаттыңызбы, мейман?

Келиндин үнүн Токторбай биринчи укту.

– Ыракмат. Сиз салган төшөккө жакшы жатпай болобу.

– Койсоңуз. Калп айтпасаңыз.

– Ырас айтам. Мен өмүрүмдө такыр мындай тынч уктаган эмесмин. Сиздин пейлиңиз жакшы болгон го мага.

– Болсо болгондур. Жакшы кишиге пейил жаман болбос.

– Күйөөңүз кайда кеткен?

– Керек беле? Чакырып коёлубу?

– Жогунуз. Келбей тура турса дегеним. Мага сиз керек.

– Антип айтканыңыз ылайыксыз го, аке. Мен андай ишке баспаган аялмын.

– Бир жолу басып койсо эчтеме болбос, келин! Мен сизди жакшы көрүп калдым.

– Коюңузчу, эмнеми жакшы көрмөк элеңиз менин? Өңүм болсо бул, кейпим болсо бул.

– Жалаң көзүңүз үчүн жанымды курмандыкка чалар элем. Сиз сулуусуз.

Келиндин кара тору бети тамылжый, сулуу боло түштү. Көзү укмуш болуп кетти. Ырас эле анын көзү сулуу болчу. Ал көз үчүн жүрөк зырп этүүгө мүмкүн.

– Мейман турдубу? А-а, Күлайым? Суу алып чык мындай!

Козу бир жакка кеткен экен, эми келди. Ал кезде мейман туруп, үй ичи жыйылып калган.

Эринин үнүн укканда келин жанагы сулуу көзүн мурдагыдан бетер сулуу кылып, таасирлүү жымың этип

эшикке кетти. Эшикте чакадан чайнекке суу куйганы билинип жатты. Козунун шайтандай болуп келип калганына Токторбай кейиди. «Азырак тура турса боло. Келин келин эмес бекен, атаңдын көрү», – деди анын ою.

Тамак ичкенден кийин Токторбай кош айтышып тышка чыкты. Казан-аяк жакта идиш жууп жаткан келин эрине байкатпай мейманды жакшынакай жылмаюу менен узатты.

– Келип туруңуз, – деп үнүн шыңк эттирип койду. Антишин Козу жактырган жок. Ичи тартына түшүп токтоду. Бир эсептен жакшы да болду, деди аздан кийин ойлоп. «Маа болбосо да, катынга азгырылып келгиси бардыр. Канчалык көп келсе ошончолук багына берет. Баары бир колго түшүрөм муну» – деди өз оюнда.

Көчөдө кетип баратып Токторбай артына бир кылчайып карады эле, дувалдан кылтыйып башын чыгарып турган Күлайымды көрдү. Жүрөгү аңтарылып барып токтоду. Көзү коймолжуп, чаар өңү жылмайып кетти. Аны тиктей калган Козу неге анткенин түшүнбөй, өзүнөн өзү шекшип, бир кемчилик кетиргенмин го деди.

* * *

Козу менен кош айтышып аз гана узаганда астынан Мамаюнус уулу Гайвалы чыкты. Ал колхоздун башкармасынын орун басары болчу. Токторбай учурашып болгондон соң түз эле дооматын арта кетти. Колхоздон кишилер качып жатканын айтты. Жетекчиликтин начарлыгынан кетип жатканын катуу белгиледи. Колхоздо иш жаман деп уккан Тамекилер сугарылбай жатат деп бирөө жеткириптир. Ошол жагы дагы эскерилип өтгү. Айлантып эле сөздү акыры Козунун суроосуна алып келди. Алды менен чегип сурап, Козу деген ким экенин билди. Анын атасы Абдыразақ бай болгонун, Козунун өзү кулак экенин укту. Башы маң болуп калды.

– Атасы Абдыразақты күрүчпуруш дешчү. Козунун деле кечээ жакында эки жүздөн ашык кою, алты-жети

ую, жылкысы болгон. Кагуу тапшырманы аткарбаган үчүн аны кулакка тартканбыз, – деди Гайвалы.

– Жаңылышкан жоксуңарбы? Ак жерден күйүп кетпесин бир бечара, – деп Токторбай саал мизи кайта сүйлөдү. – Кулакка тарта салыш оңой эмес. Ал мага арыз берди. Айыл кеңешине коюуга керек деп ойлойм. Өзү жаш экен. Жаш келинчеги бар экен.

– Жаш кулак болбойт бекен. Келинчеги жаш экен деп кулактыктан куткарабызбы? – деди Гайвалы, – жыйырмага жаңы чыккан жаш жигит, оттон, суудан тайманбай турган кези эмеспи, сулуу өңүнө жарашпаган кекээр менен какшыктай сүйлөдү.

Токторбай Козунун үйүндө конок болуп жатканы, Козу бир улак сойгону түндө эле Уркуя менен Гайвалыга жеткен. Мадымар уулу менен кеңешип үйүнө келер замат бир киши келип Уркуяга шыбырап кеткен болчу. Эртеңки иштин жөнүн сураганы келген Гайвалыга атайылап эле Уркуя айткан. Кулактар кантип аракеттенип жатканын, андан сак болууну эскерткен. Эми Козунун сөзүн сүйлөп, анын таламын талашканы турган Токторбайдын сөзүн чыгары менен кагып Гайвалы сындап отурганы да ошондон улам. Башта Токторбай бул жигит менен бетме-бет келип сүйлөшкөн эмес. «Кызыл Аскер» колхозунда Гайвалы деген бир тың чыккан жигит бар дешчү. Көбүнчө Уркуя, Эшматтар менен иш жөнүндө сүйлөшүп, келе калганда ага жолукпай кайтчу.

– Тамеки кантти? Сугаты? – деди сөздү чаргыта башкага сүйлөп.

– Сугарылып бүттү.

– Калп айтканды качан коёсуңар? Эмне пайда табасыңар, жалгыз сводка берүүдөн? Соолуп турат дебеди беле.

– Соолуса ошо айткан кишинин тамекиси соолугандыр. Биздин тамеки соолубайт. Айдаган соң соолутуп коймок белек. Соолута турган болсок, айдабас элек. Көрсөңүз болот барып. Соолуп турат деп Козу айткан болсо, ишенбениз. Кулак бизге жакшы сөз айтмак эмес, – Гайвалынын

мурдагысынан бу жолу кескин айтты. – Райис ишке жумшаган эле! кечикпейин, жумушуңуз жок беле менде?

– Райис кайда?

– Ал сарайда. Тамеки союзуна араба жөнөтүп жатат. Буудай алабыз тамеки союзунан. Ары тартса анысы, бери тартса мунусу жетишпейт, жамап-жаскап жатат да.

Токторбай зыңкыйган бойдон кала берди. Гайвалы катуулай басып кыштактын баш жагына кетти. «Булар уккан экен, менин түндө Козунукуна жатканымды. Сөз тараган болуу керек. Мындай кезде бирди укса, эки кылып ырбатып коюш оңой», – дегиче Уркуянын үнү чыгып калды жакын эле жерден. Ал эки арабаны жандай бастырып келаткан экен.

– Калгандары артыңардан барат. Жайырак айдап кете бергиле А-ай, чогуу келгиле кайта. Сандалып тарап кетпегиле ар кай жакка. Иччү болбогула. Биринердин оозуңардан жыт чыгат экен, маа тарынбагыла. Айдап чыгам эртең эле калкоздон. Калкоз тартип деген сөз. Бовойт, өгүнкүдөй болуп арак ичип жүрсөк. А-ай, бала, мен сага айтып жатам. Ичсең үйүңө апкелип, аялыңдын кашында отуруп ич. Көчөдө ичкениңи, өзгөчө иш үстүндө ичкениңи көрбөйүн. Кулактар ичсин ичсе, биз ичпейли аракты, – деди Уркуя үнүн шаңкылдатып.

Уркуя атын катуулай жорголотуп жөнөй бермек болду. Ал Токторбайды жакшы таанычу. Түндө Козунун үйүңө жатканы үчүн атайы эле, көрүп туруп көрмөксөңгө салды. Ага жолукпай кетүүнү самады. Ага тиги болгон жок, чакырып жатып араң кайырды.

– Арбаңыз. Сизди байкабай калып... Качан келгенсиз? Кечээ мен ушу сарайларда эле жүрдүм, көрүнгөн жоксуз. Тандан чыккансыз го? – деп сынап сүйлөдү Уркуя. Анын ачуусу келгени үнүнөн эмес, кызарып, сулуу тарта түшкөнүнөн байкалды. Аны Камбарниса, Колдоштон башка жан билчү эмес. Чын эле Козунукунда конгонун билбейт деген ойдо Токторбай:

– Эми келдим, – деди.

– Калкоздон кишилер качып жатат. Үгүт тарап кетти айылга, бардык калкозчуга катуу тапшырма салышат экен деген. Кулактар катуу иштеп жатат. Козуга окшогондор дардаңдап айылда жүргөндө...Жанымды койбойт күндө келип жалдырап, калкозго кайта алгыла деп. Бузуку! Андай кулактын баласын, андай ууруну калкозго алып...А-ай, жөнө кашынышып, жолдон чыккандын бары менен сүйлөшүп отурбай! Качан жетесиң ушинтип отурсаң. – Уркуя арт жактан келаткан бир арабанын токтоп, арабакеч бирөө менен сүйлөшө калганын көрүп кыйкырды. Уркуянын үнүн угар замат араба ордунан жылды. Бир жүз элүү бут буудай жок. Тамеки союзунан алып келиптир биздин арабакечтер. Мен жиберген эмесмин алып кел деп. Ким жибергенин эч жан билбейт. Ушунун чатагы менен үч күндөн бери сүр-сүрбүз. Түндө угушума караганда... аны айтса да жаман көрөт. Жаман көрсө жаман көрсүн, биздин айыл кеңешинин төрагасы үйүнө түшүртүп алган имиш. Мунун атын эмне десек болот? Эшматка баратам. Калкоз жалаң Эшмат үчүн курулган бекен?! Ал курган эмес калкозду?! Элдин энчисин жешке кандай акысы бар экен анын? Дагы бир жаман сөздү кече бирөөдөн уктум. Тамеки суудан калып куурап турат деген имиш бирөө силерге жеткирип. Барып көрсөңүз болот. Түн ортосунан туруп кыдырып чыктым. Тегиз сугарылып бүттү. А-ай келин! Бу сиздин ишиңиз түштө башталабы дейм? Камбарниса! А-ай бригад! Бу силердин тартип ар киши үчүн өзүнчө жазылганбы?

– Баласын эмизип жатты.

– А-а, эмчектеги баласы бар эмеспи. Мен аркы Калмырзанын аялы дегеним. Тиги Осмондун бир бөлмөсүнө сүйлөштүм. Эмчектеги балдарды ошондо бага турбасак болор эмес. Бүгүн тазалап жатат киши. Талаага жакын эмеспи, келип эмизгенге жакшы энелери, ыйлаган балдарды.

Камбарниса сурмалуу көзүн кылгырта карап Уркуя менен Токторбайдын жанынан өтө берди. Токторбай анын тарас боюна, иймене басып баратышына кадала карап,

тамшанып калды. Анын чаарайган өңүнүн чаары жого-
ло түштү.

– Мадымар уулун түндө кеткен кишин артынан
жөнөткөм. Эки кожолукту үгүттөптүр. Бүгүн келишет
деди. Иштин кызып турганында кыйын болду талаалап
качып кишилер. Сиздин башка жумушуңуз жок болсо мен
кетейин. Камбарниса! Мен өзүм барып текшерем. Бир
киши келбей калганын көрсөм, а киши менен эртең баш-
кача сүйлөшөм. Тартип бошоп кетти, – деп келатып жа-
нында чоочун киши турганын сезе коюп кызара түштү
да, жакындай барып Камбарнисанын кулагына акырын
шыбырап, бүгүн эмне кылуу жөнүндө кыскача айтты.
Ал ыразы болуп жөнөп кеткенде:

– Иштин көзүн тааныйт. Териси чыйрак аял. Калкоз
боюнча иши алдыда, – деп койду.

Көз көрүнө калп айтып, эми келдим дегенден соң Ур-
куя Токторбайдан жипкире түшкөн. Кулактар азгырып
койгон экен деп сезген. Аны менен сүйлөшүүгө кызык-
пай калган.

– Бизге башкача жеткен эле кабар. Тамекилер суга-
рылып бүткөнү дурус болгон экен, – деген Токторбай-
дын сөзүнө тырчый түштү.

– Мынча келген соң кыдырып көрө кетиңиз. Көз ме-
нен көргөнгө жетеби.

* * *

Эшмат жайма жай турарын билчү Уркуя. Чоң шаш-
кеде барып жуунуп жатканын ары, бери өткөндө көрүп
жүрчү. Азыр дагы Эшматтын дал жуунуп жаткан кезин-
де келди.

– Сууну кандай куюшту дагы билбейсиң, ушу кезге
дейре. Аш жегенди билген, иштегенди да билсең боло, –
деп көзүн ого бетер ыйлаактанта карап Эшмат колуна
суу куюп жаткан Байболот деген малайына каарданды.
– Кол биякта жатса, сен чыканакка куясың. – Келаткан

Уркуяга алаксыт түшкөнүнө өкүнүп, Байболот кың дебей жыгылыштуу болду. Жер карап калды.

– Байболот, бу малайлыктан качан кутуласың? Калкозго кирип иштесеңчи минтип жүргөнчө. Ушунча жашка келгиче, эмне болгон сага? Эшмат аке, өзүңүз айыл кеңешинин төрагасы болуп туруп, бул кылганыңыз чеки эмеспи? Киши күчүнөн пайдаланышты өзүңүз жоопко тартып жатканда, эки бирдей малайыңыз үйүңүздө иштеп турса жакшы жорук эмес го. Интай уулу менен Ысман уулдарын эзгениңиз деле жеткен эле, бул бечараларды кулдуктан качан куткарасың? Колго сууну өзүңүз куйсаңыз деле болбойбу? – деп оюн чындап шаңк-шаңк күлдү. Эшмат анын сөзүн чын эле тамашага айлантып:

– Инилеримин күчүн албасам болобу. Өзүлөрү эле келип калышат, эмне жумушуңуз бар аке деп. Иниси бардын ырысы бар деген ушу. Бар Байболот. Өзүм эле жуунам десе болбойсуң. Уркуя чын ойлобойбу, сенин туугандык жардам кылганыңы. Келиңиз Уркуя, – деп койду, сиз дегенди бөтөнчө бөлүп сүйлөп. Сыртында зыпыйып сыр бербеген менен жүрөгү тыс этти. Эч ким байкабайт деп малай жумшашты көнүмүш адатка айлантып алган. Отун, суу алыштан, үйдөгү тиричиликти кылуу, короого кароо, ал турсун, кийинки кездерде турциялык сары тамекини сатууну да ошо малайлары иштетчү. Тактап ченеп берип, канчадан сатуунун баасын бычып коюп, өзү билмексен болуп ишине кетчү. Былык-чылыгынын анча-мынчасын сезип, аралашып калган эки малайынан корккондуктан, кийинки кездерде мурдагыдан жумшап, бооруна тарта баштаган. Экөөнө тең катын алып берүү убадасын кылган. «Көп эле жыл жуурулушуп бирге болдук. Бир туугандан артык көрөм силерди. Эми өлсөк бир чуңкурда, тирүү болсок бир дөбөдөбүз», – деп көп кайталачу. Анткен сайын эки малайы короосуна чымын жолотпой кайтарып, жан талашып кызматын кылып жүрүшкөн. Өзү бычып берген баадан да арттыра сатып, түшкөн акчанын бир тыйынын коротпой берип, Эшмат иштен кайтары менен тапшырып турууну адатка айлантышкан.

Уркуянын сөзү Байболотко алды менен орой угулду. Тырчый түштү. «Мени коюп өз ишин жакшырак иштеп алсачы», – деди буртуя артын карай тушала басып. Аздан соң тереңге жашынган бир сезим ойгонуп, көзүн ачкансыды. Анын жүрөгүн түрткүлөп, бирдеме шыбырай баштагансыды. Сени кудай урбаса, бул аялдын сөзүн жакшылап ук. Мындан мурун сага минтип акыл айткан киши ким эле? Калп айткан жок. Эмнесине тарынасың чын сөздүн? Кана жарыганың Эшматка малай болгондон бери? Баягы эле кейпинден ажырай элексиң. Же жаткан жайың жакшы болсочу, же жеген тамагың чүйгүн болсочу. Эмнең мактанасың?» – дегенсиди. Мындай ой күчөп кетти. Эшматтын чаарайган өңүн, жүлжүйгөн көзүн тиктеди. Кейпинин суугун кара. Мындан мурун антип көрүнчү эмес. Ичтен тынып улутуна Байболот көздөн далдаа болду. Абдыракман деген малайы суу көтөрүп келаткан экен, Уркуяга карма-курп жолугуп чоочуп мүдүрүлүп кетти. Эки чакасындагы суу тең төгүлүп калды:

– Көзүң барбы ордунда? Түштүз жерден жыгылып, бул эмне?!

Эшмат көнгөн адаты боюнча сөгүп жиберип, артында өкүнүп калды.

Андай кезди Уркуя кетирчү эмес:

– Тамагың да суук тил, төшөгүң да суук тил, көргөн күнүң да суук тил. Өгүз кара күчүң бар экен, эмне болгон жигит, сага? Ушул заманда уялбай кантип бирөөгө малай болгондой? Эй Абдыракман, ташта малайлыкты! Башка жерде айтсам ушак болот, өзүңүн көзүңчө айтайын, Эшмат, киши күчүнөн пайдаланганды таштаганың оң. Минте берсең койчу жерге коём. Ооз жүзүңдө өкүмөт жакта болуп, иш жүзүнө келгенде теңирден тескери кылсаң, мыйзамга тупадан туура каршы койсоң өзүң, малай жумшасаң, байларча эзип, мунун атын не деп айтсак болот?! Бовойт минтиш. Көз көрүнө бузайын, кеткин малайлыктан, – деп дагы баягысындай шаңкылдап күлүп калды Уркуя. – Анын күлгөнүн тиги Эшматтын малайы түшүндү.

«Айт айтпаса төгүнбү», – деп ичтен сызган менен Эшматтан коркту. Анын үстүнө ушул үйдөн кетсе эле өлүп калчуудай болуп аябай көнгөн. Кетүү жөнүндө ойлоо башына келчү эмес. Астыртадан кылайып Эшматты карады. Ал өздөрү гана түшүнө турган белги берди окшойт, заматта жок болду. Андан кийин эки малайы тең көрүнгөн жок.

– Билбегендер ырастан эле малайлары дешет экен. Жолобо десем болбойт бу ургандарды. Экөө тең кейбир чалыш эмелер. Үйдөн чыкпайт эртели-кеч башпактап. Түшүнүз аттан. Чай-пай ичип чыгарсыз, – деп Эшмат огеле салмактуу сүйлөдү. Анын жоошута, актана айтышы беркени ынандырмак түгүл чыйратты. Мурдагыдан бетер жылмайып күлдү. Ан сайын Эшматтын ызасы келди. Толгон-токой сөздөр менен түшүндүрүп тиги эки кишинин, кимден туулуп, кайсы уруудан экенин козгоду. Өз эле Итэмген уруусунан имиш. Экөөнүн тең ишке жөндөмү жок имиш. Ушинтип Эшматтыкына жүрүп оокат кылышат экен. Болбосо эбак сөөктөрү сөпөт болууга мүмкүн экен.

– Сөздү курчутканга калганда сага теңелүү кыйын, Уркуя, – деди Эшмат жыйынтыктап келип, – апкак кишини ушинтип отуруп айдатып жиберер элең. Райондон келген, мени тааныбаган бирөөгө ушинтип эле койчу, эртең эле чакырсын мени текшерүүчү жерине. Тамашаны коюп иш туурасында кеп салалы. Кабар жаман го уккан. Эл качып жатат дейт го айылдан. Мунун арты эмне болот Уркуя? Ким жооп берет буга? Качат деген эмне экенин билесиз го?

– Экөөбүз тепетең жооп беребиз. Көбүнчө сиз жооп бересиз. Менден эч ким коркпойт.

– Сиз катуу кеттиңиз. Менден коркот бекен эл?

– Аны менден жакшы өзүң билесиң, Эшмат! Анткорлонуп кереги эмне. Сен карышкырсың?!

Эшмат сүлгү менен бети-колун катуу-катуу жышып сүрүндү. Ошондон улам анын ачууланганы сезилди. Үйгө кирип, сүлгүсүн таштап кайта чыкты. Чаар өңүнүн кейпи мурдагыдан бетер суук боло түштү.

– Малайларың кайда кетти? Чакыр, сүйлөшөм.

Баарыдан ушу сөз бычак менен ургандай тийди.

– Кандай малай? Тамашаны жөндөп кылыңыз. Мен сизге калкозчу эмесмин, эркиңиз менен кагып-силккендей. Айыл кеңешиниң төрагасымын. Ушак үчүн жооп берүүнү эстен чыгарбаңыз, – деп башта дайым «сен» деп жүрчү Эшмат жалаң «сиз» менен сүйлөп жатты. Калкозчуларды сабап жиберет экенсиз кааласаңыз. Соттолуп кетпейсизби, антип жүрсөңүз.

– Арыз бардыр. Сессияга саларсыз. Буюрса, мен эмес ал жөнүндө өзүңүз түшүп калууңузга мүмкүн – деп Уркуя дагы «сизге» өттү. – Көп жооткотпой, малайларыңызды чакырыңыз. Чаргытпаңыз бияк-тиякка сөздү ала качып.

– Малайым жок менин! Эмне деген ушак айтып турасыз? Мени андай жалаа менен каралай албайсыз! Мен сизге окшоп бир жактан келген киши эмесмин. Биз бир уруу журтпуз. Бардыгы билет.

– Итэмген уруусубуз деңиз. Манаптарбыз деңиз. Эзелтеден бери эл сурагандын тукумубуз деңиз. Манаптыкты илгерки заманга таштап келсеңиз болбойт беле? Кажылдашып отурууга убак тар, чакырыңыз малайларыңызды. Сиз алардын акыларын бербейт экенсиз. Кандай акыңыз бар?

– Ким айтат ошону? Ушак сөз.

– А-а, эми эмне дейсиз? Малайларым жок дейсиз ээ? Ушинтип бетиңиз ачылып каларын сезбеген элеңиз го. Демек сиз акыларын берип турасыз, ээ убагында? Демек сиздин эки малайыңыз бар ээ? Сиз өкүмөткө ушинтип жардам бересиз ээ? Мен ушу жөнүндө сүйлөшкөнү келдим сиз менен!

Уркуя Эшматтын канын кайнатты. Анын токтоолук менен жылмайып туруп айткан сөздөрү күчтүү чыгып жатты. Бара-бара Эшмат бултактап шаштысы кетип калды.

– Сиздин көзүңүзгө көрүнгөндүн баары малай. Деги жолотпосом болобу үйгө? Кудaa ургандарды жолобогула дейм, болбой эле жетип келип калышат.

– Кулактар үгүт таратып эл айылдан качып жатышат. Буга кандай дейсиз Эшмат?

– Кулактар? Азыр кулактар барбы? Калкозуңузду оңдоп коюңуз, ким кетер экен. Барып эле кишиге жакшы турмуш керек. Анан мамиле керек адамкерчилдиктүү. Сөз бар, Уркуя, сизде азырак оройлук болуу керек. Кан кызуулук пайда келтирбейт, абайлап жүргөн жакшы. Баарыбыз бир тууган элбиз, андай-андайды эскертип койбосо болбойт. Бир-экөөнү келгенинен кагып койдум. Сөксө сөгөт, а кишинин акысы бар деп, – деди Эшмат көзүн каканактата жылмайып. – Ойноп жатат десе чындап жатат окшойсуз. Мен качан малай жалдачу элем, Уркуя? Кудайды карап бир калп айтсаңыз боло?

– Сиздин колунуздан малайлардын кандай гана түрлөрү өткөн жок. Чааракерлериңиз андан көп болчу, батырактарыңыз мындан көп болчу. Мен сиз менен тамаша сөз сүйлөшө элекмин, сүйлөшпөймүн дагы. Малайларыңызга акысын бериңиз. Ушунчалык эзип иштетет экенсиз, ал аз келгенсип эчтеме төлөбөйт экенсиз. Өкүмөт сиздей болбойт. Тамашага чалбай жооп бериңиз.

– Бул эмне, суракпы? Сиз сот эмессиз да. Эмне эле мынча мени желкелеп калдыңыз?

– Кандай акыңыз бар калхозчуларга келген буудайды үйүңүзгө түшүрүп алгандай? Жүз элүү бут буудай доолап келдим? Бериңиз буудайды.

– Эмне? Жүз элүү бут буудай? Ушак бул! Мен сиздин үстүңүздөн арыз берем берчү жерге! Мен эч кандай буудай алган эсемин.

– Бере жүргөн арызыңыз. Бере берсеңиз болот, колунуз талыгыча берсеңиз болот. Сөз менин үстүмөн берилүүчү арыз эмес, буудай жөнүндө болуп жатат. Кечтен калбай жүз элүү бут буудайды кампага жеткириңиз. Тамеки союзу буудайды сиз үчүн берген эмес.

– Ким айтат? Күбөнүз барбы? Кагаз берген бекемин? Алганымы ким көрүп туруптур?

– Алганыңыздыбы?

Уркуянын өчүнөн каны качып тике карады. Эшматтын көзү ого бетер бүтө түштү. Боюн азырак калтырак ээлеп, оозунан көбүк чыга түштү.

– Сизди бирөө көкүтүп койгон окшойт. Сиз эл кишисиз, душмандын тилине кирбей жүрүңүз. Борбордук Аткаруу Комитетинин мүчөсү калыс болот.

– Эшмат сиз менин өзүм тууралуу сүйлөңүз. Борбордук Аткаруу Комитетин тынч коюңуз. Ал сиз сөзгө аралаштыра турган нерсе эмес. Ал ыйык нерсе. Бересизби буудайды же сиз менен соттошуп туруп алабызбы?

– Түшүнсөм эле өлөйүн, эмне деп жатасыз, Уркуя? Качан алыптырмын? Кантип алыптырмын? Ким алып келип бериптир? Айтсаңыз мындай дурустап. Буудай эле буудай дейсиз, эмне буудай?

– Тамеки союзунан сиз уурдап алган буудай. Колхозчуларга берем деп алып кеткен буудай. Сиз мени мындай тике карап туруп сүйлөңүзчү. Кимге калп айтып жатасыз?

– Мына, карадым. Эмне экен?

Эшматтын көздөрү кыбындап кетти.

– Болду. Баары түшүнүктүү. Сиз менен сүйлөшүп өткөргөн кайран убак. Башкача тил менен сүйлөшпөсөк болбойт. Кошуңуз. Капкайдагы Акдамбылдаларды жандап жүрө бериңиз!

Эшмат селт эте түштү. Бирдеме айтайын деп келатып айталбай калды. Акдамбылда деп аталган чачтуу думана менен ырас эле байланышы бар болчу. Ал тургай башка бир кыштакка барып түндө аны менен жолугушкан. Акдамбылда каарын төгүп ачууланган. Иш жакшы жүрбөй жатканын айтып күнөөлөгөн.

– Адам мындай иштебейт. Шашылбай жатасыңар, – деген.

– Кантебиз, колдон келгени ошол, – деп Эшмат башын жерге салган.

Заматтын ортосунда көзүнө чачтуу думана көрүнө түшүп жоголду. Анан караса жанында Уркуя турат тигилип тиктеп.

– Акдамбылда дегениңиз эмне? Менин атым Эшмат, – деди эсине Уркуянын дооматы түшө калып.

– Чачтуу думананы айтып жатам. Биз аны бүгүн кармайбыз Андай басмачынын тыңчысынын акесин таанытабыз! Ушул эсиңизде болсун, – деп коюп Уркуя жүрүп кетти.

Түндө Мадымар уулу Тешебай экөө так ушинтип акылдашкан. Эгерде чачтуу думана чын эле басмачылардын тыңчысы болсо, аны менен Эшматтын байланышы болсо бул сөздөн кийин бир ыгын таап ага киши жиберет, сак болушун суранат деген. Айткандай эле Уркуя кетер замат баягы эки малайынын бирөөнү чакырып алып ат токутту. Куш тилиндей кат жазды да, жолго салды. Уркуя менен Мадымар уулунун да тыштан бактырып койгон кишиси бар болчу. ОГПУга бул кабар түндө эле кеткен. Алардын кишиси да өз ишине киришип калган. Эшматтын малайын акмалап артынан эки киши жөнөдү. Эшматтын малайы төтө жол менен калың камышты аралай салып жөнөдү. Кай бир жерден баркырап кыргоол учуп, ал тургай шарт коюп элик качты. Ага назар салбай бир гана Эшматтын тапшырмасын аткаруу камында болду. Жүрүп отуруп Герейт-Шорон деген айылга барды да, кыштактын чет жагында жепирейген боз тамга токтоду. Үйдөн бир зайып чыгып, келген кишини катыра текшерип туруп, анан үйүнө киргизди. Так ошо маалда ОГПУнун кишиси үйгө кирди. Чачтуу думана дегенибиз чачы деле жок, такырайта чачын алдырган, ак селдени даңкайта оронгон киши экен. Аны ошо жерден эле айдап кетишти. Бир жаман жери Эшмат жазган кат табылбады. Абдыракмандан канчалык сураган менен:

– Бергем. Жеп жибергендей болду, – дегенден артык сөз чыккан жок. Ырас эле жутуп жиберген окшойт.

* * *

Арадан эки күн өткөндө Эшматтын үйүндө мындай бир окуя болду: үйдө чырак жок эле. Капкараңгы бөлмөдө эки киши карарган көлөкө болуп бирине экинчиси баш

ийбей жатты. Талаш-тартыш бир топко созулганы алардын сөздөрүнүн кыюусунан байкалып турду. Сөзүн деле кыраат менен таптап сүйлөгөн бирөө Эшматтын канчалык көшөргөнүнө моюн бербей кээде багына, кээде демите сүйлөп жатты. Бара-бара сөз чоңго ырбай турган болду. Үйдө булардан башка түк ит жок экенин сөздөрүнөн байкоо кыйын эмес болчу.

– Менин башым экөө эмес, бере албайм. Баскан-тургандын баарысын аңдып жаткан азыркы кезде оңой деп ойлойсузбу, мындай ишке барыш. Эртең кокус бирде бирөөнүн колуна түшүп калса, башым менен жооп берем. Эшмат бирөө эле, экөө болсо, бири өлсө бири бар дейт элем – дейт Эшмат үнүн жашыра сүйлөп. Ага берки болбойт. Мурдагыдан катуураак демите сүйлөйт.

– Өлбөйсүң андан. Бычактын учунда турганда андай дебе. Бардык менин тагдырым сенин колуңда. Керекке жарап кой. Э-эй, биз ушинтип эле думана болуп өмүр бою жүрө бербеспиз. Кезек келер өлбөсөк бизге дагы. Ким жакшылык, ким жамандык кылганын ошондо эскерербиз. Унутулбайт азыр кылган жакшылыгың келечекте. Кылчактабай иште. Эр жигит кылчак болбогону дурус. Экини сурап жаткан жокмун, бирди эле. Алакандай кагаз аяп достуктан кетпейли. Киши кишиге качандыр бир керек болот. Кагаз болбосо кантип дүйнөгө батам. Тааныган, тилектеш сен бербесең мага ким берет. Кой, моюн толгобо. Түн ортосу болуп калды, жөнөйүн.

Чоочун киши баягы чачтуу думана экени билинип калды.

– Айтканым айткан. Бере албайм. Бечет басып койсоң эле болот дейсиң. Бечет кимдики экени менен ишиң жок. Өгүнү сага базардан жан тартам деп шек туудуруп алдым. Алиги тайгандай шимшиген катын ошондон бери артымдан калбайт аңдып. Өзүмө айтты Акдамбылданы багып жүрөсүң деп. Сенин салакаң тийди көз көрүнө.

– Ал катын мени кантип тааныптыр? Калп айтпа.

– Жинди го. Өзүм укпадымбы, анын өз оозунан.

– А-а, ошо катын карматты десеңчи. Анын кылганын эстен чыгарып койбосмун аман болсом. Чын дечи анын мени таанып калганы?

– Таанымак түгүл, карматкан ошо дебедимби.

– Унутулбайт. Кудай бирөө, кезек экөө. Келет кезек. Билемин ал катынды илгертеден бери. Жыйырма жетинчи жылы эле бизге бүлүк салгандын бири ошол. Адам эмес-сиңер баарыңар. Бир катынга ээ боло албаган силерди эмне десе болор эле. Андай немеге керек болсо күч да жум...

– Тарт тилиңди! Эмне деп дөөдүрөп отурасың? Сен мени күнөөгө түрткүң келет экен да? Кет! Жогол! Чык дейм көзүмө көрүнбөй! Болбосо азыр барып айтам айтчу жерге.

– Эй, Эшмат, эмне деп турасың? Ойлонуп айткан жакшы сөздү. Качан эле таза боло калгансың? Сени билбей коёмбу мен? Мадалынын кылганынын баарысы менен...

– Токтот! Былжыраган сөздү ташта, жөнү жок ары-бери чайкабай! Кокус кыжырыма тийчү болсоң...

– Кармап бере салам дечи?! Аттырып жиберем дечи?! Өтө электе өчүмү ала кетермин! Кунсуз өлө койбосмун! Түрмөң маа кеп эмес. Каматкан сен турбайсыңбы көрсө. Болбосо берет элең справканы.

– Тарт дейм тилиңди! Мен сени тааныбайм. Эмне деп отурасың жомок айтып? Сендейлер менен кайнаса каным кошулбайт.

– Эмне? Ой, сен баягы эле Эшматсыңбы, же башкасыңбы? Качантан бери балшабек болуп калгансың? Белгилүү эмеспи сенин атайын кылган зыянкечтиктериң. Абдырайым уулу Өмүрзакты элүү башы койгон сен эмессиңби?

– Былжыраган сөз.

– Өмүрзактан пара алган жоксуңбу? Аны жер-сууга тийгизбей, мактап мүнөздөмө жазган сен эмессиңби?

– Бас дейм жаагыңды!

– Калхозго кулактарды алган сен эмессиңби? Катарымды толтуруп жатам деген сен эмессиңби? Сенин атаң Арун ким экенин унутуп калдыңбы? Отуз жылы бий,

болуш болгон эле, ал эсиңен чыгып кеттиби? Кана, кыймылдап көрчү?! Дагы айтайымбы, болдубу? Көзүңү ачып койбосом огеле бүтүп калыптыр. Сенин баскан-турганыңдан тарта мына бу менин колумда. Мен жандан кечкен кишимин. Чакчайып туруп эртең так ошо Уркуяңа айтып, элге-журтка шерменде кылып айдатып коюш колумдан келет. Буга кандай дейсиң, Эшмат?

– Билгениңди кылып ал. Өзү жерге башы батпай жүрүп мени коркутат. Менин атам эч качан болуш болгон эмес, бий болгон эмес. Ал жөө жомогуңу башкага айт. Жөнө, справка бере албайм. Сен эртең эле колго түшөсүң, камаласың. Справка жаныңан чыгат. Сенин салакаң тийип мени да камайт.

– Жинди го. Кантип эле колго түшүрүп коёюн. Жеп жибербей жаным жок бекен. Кой досум, антпегин, бер. Чоң улук айткан, жакында жаңы заман башталат деген. Бул өкүмөттүн тамыры бош. Көпкө чыдай албайт. Англия тияктан колдоп жатса, сен эмне деп коркуп отурасың? Эсиңе салып коёюн, сага бу жерде ишенген киши аз. Кулактарың эле ишенбесе... алар да ишенбейт. Кокус бир балаң чыкса, так ошолор сени каралашат. Сен адам эмессиң. Кылбаганың барбы сенин. Нурбай кулактын тору жоргосун чыркыратып туруп эле тартып албадың беле?

– Нурбайдын? Качан? Ой бети кара о-ой, оозу-мурдуң кыйшайбай туруп кантип айттың ушуну?

– Качан дейсиңби? Айтам качан экенин, жыйырма тогузунчу жылы алгансың. Кулакка тартам деп коркутуп туруп тору жоргосун алып койгонсуң. Тактекке качырып жибергениңе чейин, кимге бактырганыңа чейин белгилүү. Мен гана түгүл Уркуя да билет. Буга кандай дээр экенсиң? Бул сөз сага жаңылык. Чочуп кетүүңө мүмкүн. Чочусаң чочу. Чындык сөздү айта кетейин, мындан ары качан жолугарыбызды бир алла-таала билет.

– Андан мен сатып алгам. Ушак тараткандан кандай пайда табасың?

– Билем кантип сатып алганыңды. Бересиңби, жокпу? Бол тез. Жол алыс.

– Бечет жок. Бечет болсо да бере албайм.

Так ушу жерге келгенде кимдир бирөөнүн жер астынан чүчкүргөнү угулду. Бир жолу чүчкүрүп жиберип тыюуга тырышты эле, тыя албай койду окшойт, чүчкүрүгүнө жетөл кошулуп ыкшып мууна баштады. Жетөлүн тыя албады окшойт, акыры катуу эле жетөлүп жиберди. Баарыдан Эшмат үчүн ушу кыйын болду. Калчылдап коркуп кетти.

– Тиякта башкасы да бар экен го. Алиги эргулдардан болуу керек. Жак чырак. Чакыр бери. Тааныш болсо учураша, болбосо тааныша кетем. Таза имиш! Сендей кишини баскан изин өрттөп жиберип керек. Айыл кеңешинин төрагасы имиш! Кылганыңын баарысы иригенчириген иш. Бол! Жак, болбосо өзүм жагам! Сени менен эми башкача сүйлөшөм.

Чарт эттире ширеңке чагып жиберди эле, жолбун кишинин быржыйган бети көзгө чалдыкты. Эшмат акырын жылып чыракка баратты.

– От жагып эмне кереги бар. Ушунчалык кара санатайлык кылуунун кереги эмне? Бирөө көрсө мен да, сен да союласың.

– Жак! Мен башынан эле союлган кишимин. Сендей зыяндан башка пайдасы жок ургандарды тизмеден такыр өчүрүш керек, – деди чачтуу думана Эшмат чырак кармап келатканда. – Сенин чаарайган бетиң мындан артык эмес болчу. Ким астыдан жетөлгөн? Чыгар!

Канчалык бултактаган менен болбой калды. Айтканын кылбаса иши айрандаганы турат. Жандан кечкен эме ырас эле эшикке чыгып элди чакырса чакырат.

– Көргөндө эмне кылат элең. Саа окшогон бир шордуу. Тим эле коёлучу.

– Шордуу болсо ал шордуу чыгар. Мен шордуу эмес. Соодалаша турган кез эмес, чыгарасыңбы, жокпу? Бардыгы бүтүп, эми басмачы жашырууга кирген экенсиң.

Кудай ишимди ушинтип оңойт дегем. Билгем сенин үйүндө басмачы бар экенин. Өзүн өзү ашкерелеп койгонун кара-саң. Акең эми кутулат. Экөөңү кармап берет да, эне сүтүнөн ак болуп кутулуп кетет. Туура айтамбы, Эшмат?

Эшматты шылдындап кирди. Эшмат алдастап, сөз таба албай калды. Акыры жалынды. Деги айтканыңды аткарайын деги чыгар дебечи, мечи кагазыңы, – дей баштады.

– Жоо жакадан алып турганда ынтымак керек. Сен ыргыштаба жөнү жок. Аны кармап бергенде сени бошото койбойт. Билесиң аны.

– Эмне? Басмачыны кармап берсем, басмачыны катканды кармап берсем бошотпой коёбу? Билгиң келсе мен бакан оозмун. Мен сага атайы келгенмин. Эми эмне дейсиң? Көтөр колунду! Сендей чыккынчыларга бир гана ок жалынат! Бир гана ок! Санап тур бир, эки деп. Дал маңдайга атам. Ит өлүмү болуп жер кучактап кала бөрсөң.

Чачтуу думана тапанчасын сууруп алып таптады.

– Жан соога!

Эшмат чуркай турган болду эле, ага болгон жок:

– Тарт! Ордуңан козголчу болсоң... Отур. Жаз. Эки справка жаз. Мага сенин каткаң басмачың керек эмес, кагаз керек.

Колун калчылдатып Эшмат справка жазып жатты. Кезек-кезек чачтуу думана тапанчасынын оозуна үйлөп коюп турду. Баягы жер астынан угулган жөтөл да тып басылды. Справкалар бат эле жазылып, чачтуу думана койнуна катты.

– Бул сырды бир түн билди, бир сен билдиң. Оозуңан чыкчу болсо, түптүз эле бейишке чаап барасың. Баса, билип койгонуң дурус. Камалып кеткен эле кантип чыкты дээрсиң. Мага темир дувалдуу түрмө түтө албайт. Тешип кеттим. Мени өлүмдөн башка кармай албайт. Азырынча өлүп коюу ойдо жок. Басмачыларыңы жакшылап багып ал – деп коюп тиги чыгып кетти. Кошунанын ити какап-чакап үрүп бир топко кубалап барды да, кайта келди. Түрсүлдөгөн атын табышы чыгып, эки караан чапкан бойдон алыстады.

Эшмат мындай корккон эместир өмүр бою. Эшикти аябай жаап, үй ичинде ары-бери басып делдейип калды. Азыркы көргөнү түш өңдөндү. Ким келип, ким кеткени деле табышмак окшоду. Аңгыча баягы жер астынан дагы жөтөл чыкты. Жашырган кишилери бар экенин ошондо эстеп:

– А-ай, өлүктөр, кетти, чыккыла, – деди.

Үйдүн төр жаккы бурчу былк-сылк этип азга турган соң көтөрүлдү да, адамдын башы көрүндү. Анан чаарайган топусун колуна бүктөп кармап алган бир киши чыга келди. Анын аябай арыктаган, кумсарган өңү арбактай көрүндү. Алайган көзү бүтүндөй актан тургансыды.

– Ким ал?

– Кимди эмне кыласың? Өз жаныңдын камын ойло-соңчу, кимди коюп. Киши болбой калгыла. Чыга калат экен десе, ыкшып жөтөлүп жатат сасып. Беркиң кана? Өлүп калган жокпу?

Эми эле коёндой бүрүшүп, калтырап турган Эшмат баатыр болуп батымдуу сүйлөп, андан чыккан кишини кекээрледи. – Кудай алмак беле аны, чыгат азыр.

Аңгыча экинчиси чыкты. Анын түрү мурдагысынан чыйрагыраак болчу.

– Ысмайылдыкы өтпөдүбү, ыкшып жөтөлүп? – деди үңкүрдөн чыга берип. – Муунтсам да болбойт, оозун басам да болбойт. Кудай ургурдун көк жөтөлү бар тура.

– А өзүңчү. Коёндон коркок экен, атаңа наалат. Түрткүлөйт улам эле капталдан аары чыканак менен. Бөйрөгүмү мыжып салды, айван. Чыканагы сөөк экен, казыктай болуп. Түрүүлөй эле өлүп калганбы. Ажы жат, Ажы жат деп улам айтат.

– Кеткиле, – деди Эшмат, алар чыгары менен.

– Кайда кетебиз, кара түндө? Бир-эки күн өрүүндөйлү да. Кууйсуңбу бизди? – деди алиги мурун чыккан Ысмайыл деген эмеси. Анын сөзүнө Ажысы кошумча кылып:

– Эртеңге чейин чыда. Кетпегенде жайламак белек сенин үйүңө, – деди.

– Чыдай албайм. Алиги иттердин түрү бузулуп калды. Ишенбей калдым аларга. Байболот бүгүн менден акы дооласа болобу. Башка тепсең былк этпеген эме ошентип отурса... Силердин келгениңерди шекшип калды деп корком. Кармалсаңар силер да өлдүңөр, мен да өлдүм, – дегиче дүпүлдөп дувал урулуп калды.

– Ана, айтпадым беле. Жөнөгүлө. Өлдүңөр. Жеткирген тура иттер, – деди Эшмат. Эки киши шып-шып тышка чыкты. Баягы кошунанын ити дагы арсылдап үрүп, көптө барып басылды. Эшмат чечине салып төшөгүнө кирди. Жүрөгү лак-лак кагып көөдөнүн ургулагандай болсо, бирөө атчан бастырып келаткан өңдөнөт. Кулакты түрүп коюп тыңшайт. Көчө жактан аттын дүбүртү ырас эле чыккансыйт. Кабураган үн угулат:

– Коркконго кош көрүнөт болуп жатпа?

– Жок, чын эле. Эки киши кеткенсиди.

– Кетсе, жер сорду дейсиңби. Артынан удаа эле чыкпадыкпы! Ошончо узап кетерлик болгон жок.

– Ат кармап күтүп турган болуу керек. Көздөн кайым болду окшойт.

– Ит төмөн карай үрдү. Качса ошо жакка качты.

– Жабылдыны карай кетти. Кайдан табасың эми, издеген менен. Түн бу болсо.

Терезенин тешигинен башты чыгарып коюп Эшмат тыңшаганда үй жанынан эки киши дал ушинтип сүйлөшүп өтүштү. Канчалык тикирейип тиктесе да тааный албады. Бирөө аял кебетеленди. «Кайрылган жок. Айткан эмес окшойт. Айтса ондурбайт эле. Туз урган Байболот, көзүнөн чыгар, маа кара санаса. Эмне жамандык көрдү? Жешинче жеп жатат үйдө болгон тамакты. Өлүп кетерлик иш кылган деле жери жок. Абдыракман болсо деле кайпалактап эчтеме кылбайт. Атаңдын көрүнүн кийинки күндөрдө басыгы чыгып кетти. Ой, ырас айтам. Баса дейм да. Кеч кирди, талпакты сүйрөп чыгып бастырманын астына жата кетчү эле, эми... кайда барып жүрөт ар күн сайын кечинде? Түн ортосунда келет кай бир түнү. Эмнеси бар мунун?

Ушуну бирөө конокко чакырып жүрөт дейсиңби? Бойдокчулук кылат дейин десем... Кайсы карайлаган аял ушуга байланыш жасасын. Уш-шу эме эки ортодо болгондун баарын ташып жүрбөсүн? Эмне үчүн жанагы экөө акмалап биздин үйдүн жанынан чыкпай калды? Катындын жаасы катуу. Эки малай деп эки жагымдан ажылдатчу болсо оңдурбайт. Эмне деп коркуп отурам? Малай жалдаган эмесмин. Эч кимди тааныбайм. Эч ким менен ишим жок Укташ керек. Ушу катындан кантип эле жеңилип калайын», – деди жаткандан кийин Эшмат. Канчалык уктайын деген менен көзү ачылып туруп алды. «Буудайдыкы жаман. Бекер кылган экенмин. Чыр-чатак ушундан чыкса жаман. Кайдан угушту? Жигин билгизбей иштедим эле... Ай, муну да жанагы эки малай айткан болуу керек. Билбейт экенмин го кимдин кандай экенин. Атандын көрү, жанагы чачтуу думанадан көрдүм ээ, көргүлүктү? Тапанчасын кара иттин. Ошону су болбогондо акесин таанытмак элем. Эмне кылуу керек? Ишенгендерим ким менин? Ишенгендерим»... Ою барган сайып куюндап отурду. Күндө бул убакта өлгөн эмече тырп жатчу.

Көптөн кийин эсине мылтыгы түштү. Аны жүктүн артына жашырып койгон. Бармагын тиштеп алды өкүнүп. «Көсөөнүн акылы түштөн кийин кирет» – деген чын, бая неге ойлободум муну? Кубалап чыксам болмок тура, чачтуу итти. Атаңа наалат, кадимкидей эле чачтуу болуп калат экен, баш кебин кийип алса. Кантип жасатып алган десен. Чачтуу жүргөнү менен чачсыз жүргөнүн көргөн киши оңойлук менен ажыратар эмес. Түрмөнү тешип качтым деди ээ? Кантип качат? Эгер мен түшсөм, кача алар белем?» – деп ойлогондо бою тартыла түштү. Бир жактан качып келаткансып, бирөөлөр куугунтуктап жүргөнсүп кетти. Аздан кийин так ошо мылтыгынан коркту. Аны катып жүргөнүн эч ким билбейт дечү.

Бир бака так терезенин түбүнөн чардады. «Бул бакабы, же бака болуп бирөө чардап жатабы? Мышык болуп миаулап чакырып алып, эшикке чыкканда торойто чап-

кандар бар дечү эле, ошондойдон болуп жүрбөсүн? – деп турганда баягы бака дагы чардады. Эми анын үнү терезинин кырынан чыккандай болду. Ордунан ыргып туруп Эшмат мылтыкты алды. Акырын терезеге жылып жетти да, тышты карады. Эчтеме жок. Эшик жымжырт. Ай караңгы. Келде кылып өстүргөн, чоң түп бак далай жерди алып дүпүйүп жатат. «О-хо! Момунда бирөө атчан келатабы? Колунда көтөргөн таягы бар окшойт. Бул эмнеге бактын далдаасына жашынып калган?» – деди Эшмат жымырылып артына тартыла берип. Аңгыча «мөө!» деп мөөрөп жиберди. Көрсө, өзүлөрүнүн ую экен. «Баягы эки урган кайда кеткен? Байлашкан эмес окшойт уйду. Кетишкен го. Уркуянын дөөдүрөгүн чын көргөн экен. Карайынчы барып», – деди эшикке жылып чыгып. Эми Эшмат кыбыраган нерсенин баарынан коркту. Ар бир дарак, ар бир эрбейген караан анын көзүнө аңдып келаткан киши болуп көрүндү. Элеңдеп баратып дувал түбүндө жаткан итин басып алган экен, каңк деди эле, бакырып жиберди. Анын «апа!» деген үнү бастырманын астында катарлаш жаткан Байболот менен Абдыракманды ойготуп жиберди. Бирөө итти чаап жиберген экен деп алар кыйкырып, бирин экинчиси түрткүлөп тура калышты.

– Ууру! Ууру!

Абдыракмандын үнү кыжырын келтирген менен, экинчиден Эшматка дем берди.

– А-ай, уй кана? Уйду ууру эбак алып кетиптир: Бутуңардан сүйрөсө былк эткис болуп уктайт экенсиңер, бу уйкудан өлгөнсүңөрбү? – деп өзүнчө сыр билгизбей, баятадан бери уй издеп чарчап, эми табалбай келгенсип сүйлөдү. Эки малай аябай алдастап калды. Кийимдерин чала-була кийине чуркашты. Бири короо жакка, бири көчөгө чуркады. Абдыракман заматта эле уйду жетелеп келди.

– Чечилип кетиптир, – деди кенебей сүйлөп, – Байболот, а-ай Байболот. Издебей ак кой, мында экен.

– Жоктон тапкансыган урган, аны мен апкелдим. Эки киши уурдап баратыптыр.

Эшматтын сөзүн укканда Абдыракман селдее түштү, Байболот ишенбей башын жерге салды.

Уйду жайына байлап койгон соң, Эшмат эки малайын ээрчитип үйгө кирди. Терезелерди капкараңгы кылып бүтөп салышты да, чыракты жагып коюшту. Жайма-жай отуруп алып аңгемеге киришти. Булардын турмушунда минтип алардын биринчи жолу отурушу. Болбосо Эшматтын жанына даап келиш, бадалдагы доңузга жакындагандан коркунучтуу эле. Алда кайдан оолактап басышчу. Тамакты да эшик алдына, болбосо оозгу үйдө жешчү. Сүйлөөгө акылары жок болчу. Эшматтын эмне дегени аларга унчукпастан орундала турган буйрук эле. Үй-тиричилик мындай турсун, бирөөнүн бирдемесин уурдап кел десе аткарбоого чаралары жок болчу. Отун, суудан тарта, үйдө тамак жасашка чейин экөөнүн мойнунда эмеспи. Ала-сала келгенде экөөнүн тең жылдызы бетинен төгүлгөн жигиттер болчу. Жылына бир торпок, дагы бир канча акча, кийим-кечек жөнүндө сүйлөшкөн. Тамакты болсо каалагандарынча жей беришмек. Ала-сала өткөн айлар жумшагыраак болгон. Бир жактан келгенде Эшмат жакшы мамиле кылып:

– Абдыракман! – Оо-о Абдыракман! Абдыракман үкөм! И, кандай, чарчаган жоксуңбу? Этият кылсаңчы, өңүчөн азып кеттиңби? Иш деген бүтөр. Кезегинде иш үстүндө эс албайт окшойсуң. Эс алып жүр. Кудаа кааласа ага-ини болуп калдык. Кыяматтык дос болуп калдык. Бул үйдөгүнүн сеники, меникиси болбойт. Ошентсе да өзүңдү сакта. Эмне кабагың бүркөө? Бир жериң ооруйбу? – деп бүркөбөй турса деле анткорлоно суроо берчү. Абдыракманга андай мамиле жакчу. Эч жери оорубаганын айтчу. Эртеси күнү кечекиден бетер иштечү. Өз иш деп билчү. Элге баш-көз болуп жүргөн Эшматтын иниси болушту ал каалоочу. Ушул үйдөн көгөрүп чыгууну самоочу. Анткен менен бара-бара баягы Эшматтын камдуу сөзү, жакынсынып сүйлөгөн сөзү заардуу тарта баштаган. Эмне дебесин кекээр менен башталып, кекээр ме-

нен бүтө турган болгон. Ал дагы акырындык менен, бир-эки сөздөн башталып отуруп ырбаган. Кантип ушунчалыкка жетип калганын Абдыракман өзү да сезбеди. Жедеп бышы кулак болуп, денеси өлүп, эми Эшмат эмне айтпасын ал үчүн баары бир. Ал тургай тил укпай калган күнү бирдемеси жетишпей калгансыйт. Үйдө Эшмат жокпу? дегендей болуп карайт. Байболотко биринчи күндөн баштап эле катуу мамиле кылган. Барар жери жок жалдырап турганын көргөндө киргизбей койгон эң мурун. Байболот жалдыраган, жалынып ыйламышыраган. Эшигинде жан багып жүрсө эле макул экенин айткан.

– Тоюнуп алып өзүмдү капчу болбо. Көзүң жаман экен, – деп орондоп тийген. Байболот ант берген, такыр унчукпас болгон. Ал айтканын кылды. Ушу күнгө дейре баш көтөрүп бирдеме деген жок. Анын тили бар экенин да Эшмат унутуп калды. Кийинки жарым жылдын ичинде жалаң гана жаңсап сүйлөшчү. Дудуктардай болуп жаңсашканы өз ара эмес, үйдө бирөөлөр бар кезинде деле боло берчү. Кай бирөөлөр өз ара сөз чыгарып: «Баягы Байболоттун тили буулуп калыптыр», – дешкени бекеринен эмес. Андай дейт-дейти Байболот уга элек. Ары-бери өткөндө туурадан карап кай бирөөлөр улутунганын байкабай жүрөт. «Башатадан эле оорусу бар экен. Ошонусу ырбап кетип сүйлөбөй калыптыр» – деп бирөө айтса, башкасы күнөөнү Эшматка оодарчу. «Бир күнү шашкеге дейре уктап калса тээп жиберген экен. Ошондон бери тилден калыптыр», – дешкен.

Эки малайын жанына отургузуп алып Эшмат азга эмнеден баштарын билбей турду. Анткени булар менен сүйлөшүү оюнда жок болчу. Эшикке чыга калганы шылтоо болуп, акыры минтип отурбайбы.

– И, сүйлөгүлө үкөлөрүм. Кызуу уктап жаткан экенсиңер, бекер ойготтум го. Айып этпегиле. Эртең түшкө чейин уктап аларсыңар, – деди бир оокумда жылмая берип. Анын жылмаюусун булар ушу убакка дейре көрүшкөн эмес. Үйдөн күңгүрөнүп чыгып, күңгүрөнүп

үйгө келчү. Тышта кандай жүргөнүн ким билсин, үйдө эл жок кезинде кабагынан кар жаап турчу. Ошондуктан анын жылмайышы тигилерге башкача көрүндү. Кыжырланып жаткансыды. Экөө тең таштай катып калды. Ооздоруна кум куюлгандай тиштенди. Кокус жаңылып артык баш сөз чыгарып коюп каарына калбоо камында болушту. – Не унчукпайсыңар? Эмне болуп калган силерге? Сүйлөй бергиле баягыңардай. Мен силердин акеңермин, – деп дагы чегип көрдү. Эки малай бир-бирин кылыйып астыртадан карашты: «Сен башта», – дегендей болушту. Эч ким баштаган жок. Жер карап, күнөөкөр эмече отурушту.

Бир маалда Абдыракман Эшматтын кейпин байкады. Аны аныктап көргөнү ушул. Өңү аябагандай эле суук экен. Көзү, мурду, ал тургай муруту да жаман экен. Отурушун карасаң албарстыдай болуп. «А-а-а, өңүнө жараша тура. Ушундан ырайым күткөн биз дагы эси жок экенбиз», – деди өз ичинде. Байболот батырак эле бошоону каалап турду. Уйкусу келип, зеригип кетти.

– Абдыракман, менден жамандык көргөн жок элең. Тузума кара санагандай жөнүң кайсы? – деп бир маалда Эшмат чорт айтты. Бычак менен ургандай сезилди ушул сөзү. Абдыракман чоочуп кетти. Эмне болуп кеткенине көзү жетпей эки көзүн алайтты. Дагы сөз чыгар бекен дегендей болуп күттү. Сөз андан кийин чыкпай турду. Айтарын айтып коюп Эшмат каардуу карады. Анын көзүнүн заары чачырап, себилип, жылаандын уусу мисал уулуктура баштады. Так ошо сүйлөбөй турганы коркунучтуу болду. Абдыракмандын оюнда эчтеме жок эле. Койдон жоош болуп тигинин ишжн кылгандан бөлөк бирөөгө ооз ачып бирдеме деген киши эмес. Бир балекет башталганы турганын сезип коркту. Өңү түктөйүп кетти. Акырын Байболотту караса, ал эбак жер менен жексен болуп калыптыр. Тилин кесип алса да кың дээр эмес. – Мен сага сүйлөдүм. Билмексен болбой жооп бер, Абдыракман! Жамандык көрдүңбү менден?

– Жок.

– Билем, жаманыдык көргөн болсоң эбак кетип калмак элең. Эмне үчүн тузума кара санадың?

– Кара санабайм, Эшмат аке!

– Тилиң булталактай түштүбү? Эмне деп турасың? Кайталачы ошол сөзүңдү.

Кайталаса бир чатак чыкканы тургансыды. Ал сөзү абдан катуу тийген экен деди. Тым болуп калды Абдыракман. Андан кийин нечен жолу демитип сураган менен сөз чыгарган жок. Анын катып калышы коркунучтуу болуп, Эшмат ээлигип чыгып кетти.

– Айткыла окшошкон иттер, эмне, кийимден өксүдүңөрбү?

Экөө тең жок деп баш чайкашты. Байболоттун үстүндөгү көйнөгү капкара болуп, жакасы бир-эки жеринен илинип араң эле турат. Этегинин эки жеринде өзү жамаган жамаачы. Абдыракмандын үстүндөгүсү дале андан жакшы эмес.

– Айткыла, эмне, тамактан өксүдүңөрбү? Жарылып кетчүдөй болуп турасыңар го?

Эшмат Байболоттун аркайган төшүнө карады. Анын төш сөөгү быдырланып көзүнө жаман көрүндү. «Буга эмне болун калган? Семиз эле көрүнбөдү беле?» – дегендей таңыркады. Анан Абдыракманга көз чаптырды. Ал деле тигинден өдө эмес экен. Ошого карабастан Эшмат айтканынан кайткан жок.

– Кийим бүтүн болсо, тамак жетиштүү болсо, эмне керек мындан башка силерге? Менин суусар тебетейимди кийгиле, көп көрүнүп баратса. Ме, кий ушуну! – Эшмат суусар тебетейин Абдыракамандын астына алып келип койду. – Менин өлүмүмдү санасаңар керек. Андан көрөкчө өзүңөрдүн өмүрүңөрдү тилегиле, Э, окшошкон!.. Алиги көпкөн катын бирдеме дегенге көңүлүң бузулган окшойт. Бар ошол катынга малай бол. Жыргатат сени?! Калкозго кир. Эмгек аласың араба кылып! Кеттип жатат калкозчулар туш-тушка. Ээ боло албай жатабыз кан какшап үгүттөп отуруп.

Эшмат жалгыз эле сүйлөп жатты. Канчага сүйлөмөк эле, айтарын айтып токтоду. Баарыдан дагы тигилердин такыр унчукпай коюшу кыйнады. Айласы кеткенде бакырып көрдү, сөгүп көрдү, ал тургай жалынып көрдү, баары бир тигилер унчукпады. Унчуккус кылып салган да.

– Бирдеме десең боло. Эй, ооз ачасыңбы, же сенин мобу оозуңду жырамбы?

Эшмат Байболоттун оозун сөөмөйү менен сайды. Сөөмөйү оозду чоё барып токтоду. Кыжыры келип анан түкүрүп жиберди.

– Айткылачы, Уркуя кокус мени жамандаса силер күбө болосуңарбы менин үстүмөн? Жамандайсыңарбы мени? – Сурады Эшмат. Азга жооп күттү. Баары бир жооп болбоду. – Көзүңөр жаман. Силерден мага жакшылык келмек беле. Кокус менин үстүмөн арыз түшсө биринчи силер чыгасыңар жамандап. Тузума койдум, тузума!

Абдыракмандын көзү ачыла түштү. Байболот да ордунан козголо калып токтоду. Абдыракман ирмемде ойго батты: «Мунун ичи такыр агарбаган эме экен. Канчалык биз жагынган менен бизге боор тартпайт тура. Атаңдын көрү, өзү айтып турбайбы. Бул мени ойготуп койду го. Мен мынча неге уктадым десең. Ырас эле бул бизге душман тура. Кана, эмне жакшылык кылды бизге? Тамак ичип жатасың дээр. Тамак... Артканды итке деле берет. Иттен кандай айырмабыз бар? Уркуянын айтканы туура экен го. Бул бизге ишенбейт экен. Ишенсе ушу сөздү кантип айтты. Чаарайган атаңдын оозуна урайын! Бизге кылган жакшылыгы өтүп кеткенсип акырандайт тим эле! Эми унчукчу болсо..» деди өзүнө өзү кеңешип.

– Эшмат аке, сиз неге капа болуп жатасыз? – деп сураган Абдыракмандын суроосу Эшматты жандантты.

– Чыккынчы! Билмексен болуп коёт! Неге мени Уркуяга жамандадың?

– Мен сизди жамандай элекмин, аке! Жамандашка оозум бара элек, аке.

– А-а, бара элекпи? Жамандай элексиңби? Эми жамандайсыңбы?

Жаак талаштыра алакан менен Эшмат тартып-тартып калды. Эшматтын колу катуу болчу, тигинин жаагы түлөй түштү.

– Мен адаммын. Убал болот адамды кордосо.

– Сенби? Адамсыңбы?

– Абдыракман атым. Адаммын.

– Итке да ат коёт, Байдөбөт деп.

– Тарта сүйлөнүз.

– Ит!

– Мен Абдыракманмын дедим.

– Me saга!

Эшмат Абдыракманды тээп жиберди. Абдыракман ордунан ыргып туруп, тигини алкымдап калды. Байболот арачалоого киришти. Колу күчтүү экен, чыгара албай убара болду.

– Мен эмнеме кылчактайт экенмин десең. Бер акымды! Уркуя туура айтат.

– Кой, Абдыракман! Балаа болбосун, кой.

Байболоттун үнүн Эшмат көптөн бери укканы ушул.

– Теппей жүр. Ушунча жылы катары менен сөөгүмү сыздатканың да жетет. Эмнең артык менден? Кодоюп райис болуп жүргөнүңбү айыл кеңешине? Кылбаганың жок сенин! Кулак!

Эшмат ушуну укмак, укту. Баштагыдан тынчый түштү. отурган жеринде отуруп калды. Беркилердин көзүнө жошуп, тымып калгансыды. Чынында ал ойлоп отурду. «Жакшы болбой калды. Алдап-соолап мамиле кылыш керек эле. Булар каймактап жүргөн жара эмеспи. Ал жаранын картын сыйрып алдым. Жара балалап кетсе жаман. Азыр эле урду деп арызданып барсынчы, мунун айтканы айткан, дегени деген болот. Менин сөзүм тыйынга арзыбайт. Окшошкон айвандардын отурганын кара. Бөрү баласы ит болбойт деген чын экен. Эмне кылсам?! Болор иш болду, эми кайра башынан түшпөсө жа-

рабайт», – деп ойлоду. Ал кезде Абдыракман ордуна туруп жөнөмөк болгон. Мындай жорукту башта ким көрүптүр. Эшматтан уруксатсыз туруп кетүү болчу эмес. Мунун көңүлү чындап карарганы ушу да.

– Ачууланба, үкөм! Бир туугандар арасында боло берет аркы-берки сөздөр. Сенин колуң мага тийди, менин колум сага тийди, керкисинде да болду, кемигинде да болду. Улуулук кылып айтканымы катуу алдың, кечир. Сенден кеткен жок, менден кетти дейин, кечир. Отур мындай. Келе колунду. Жигит деген мындан чоңду батырат, – деп Эшмат Абдыракманга кол сунду. Анын колун өмүрү алып көргөн эмес. Калтырай түшүп токтоду. Тиги кыстап туруп алгандыктан акыры деги колун алды. Эшматтын колу негедир ысык сезилди. – Мен көбүнчө тышта жүрөм Абдыракман. Үйдө экөөңөр кожоюнсуңар. Эмне болуп жатканын билбейм үйдө. Ушу кезге чейин бир четин чыгарып айтып койсоңор боло. Кийимиңер жыртылып калган турбайбы. Эмнесинен тартынасыңар? Айтып эле, керек болсо акча алып эле жүрбөдүңөр беле? – деди Эшмат калпты чындай койгулаштыра сүйлөп. – Байболот болбосо да сен бир эскертип коё тургансың. Көбүнчө иштен түндө кайтып жүрүп байкабай калганымы кара. Мен силерден керек болсо жанымды аябаган кишимин. Ыраспы?

– Ырас, – деп Байболоттун эрди бүлк этти.

– Менде болгондун баары силердики. – Э-эй, мен акиретке ала кетпейм үйдө болгон көр оокатты. Силерге калат мен өлсөм, – деди карып калган эмече. – Ме. Кийим кийчи. Ме, сен да кий. Жакында кудай буюрса экөөңө тең катын алып берем. Багып жүргөн кыздар бар. Чекеге чертип туруп алып берем экөөңө тең. Силерден мал албайм мен. Бир туугандарынан мал аяган мен эмес.

Эшмат эки малайына тең акча берди. Түзүк эле акча болчу. Мындай акчаны алар такыр кармап көрө элек. Алуудан тартынып, азга ишенишпей турушту. Албаганына болбой Эшмат экөөнүн тең коюнуна салып жиберди.

– Жаткыла эми. Уктагыла. Эртең эс алгыла. Кийим алып кийингиле. Кудaa кааласа жакында экөөң мени эки келиндүү кылып кубантасыңар.

Абдыракман менен Байболот акырын жылып чыгып кетти. Эшмат төшөгүнө кирип жатты. Жатар замат болгон окуяны талдап кирди: «Бир түндө эки сындым. Экөө тең катуу болду», – деди ал каңырыгы түтөй ойлоп. – Чачтуу думана антип коркутту, малайларым минтип коркутту. Думана болсо кетти. Ал келеби, жокпу ким билет. Эки малайым мага кыйын. Чекеге чыккан чыйкан деп Уркуяны айтчу элек, ал эмес так ушу экөө болот окшойт. Жарылмак эле жарылды. Болор иш болду. Мындан ары булар менен башкача сүйлөшкөнүм оң. Мурдагыдай болсом мени оңдурбайт. Атаңа наалат катын, бир келип, айткан сөзү ушунчалык жандантканын көрсөң. Арызданып баргандан кайра тартар эмес, жанагы Абдыракман», – деп келатып Эшмат чүчкүрүп жиберди.

* * *

Бастырманын астында жаткан эки малай өзүнчө сөзгө киришти:

– Муну жаман кылдың. Улуу кишиге бекер кол кайырдың. Арты жакшы болбойт. Тузга кара санаган жаман, – деди Байболот беркиден азыраак улуураак жашына ыйгара сүйлөп. Анын сөзүн Абдыракман жактырган жок. Ачууланып кетти. Дудук эмече сүйлөбөй жүргөнүн, эмне дебесин ың-жыңы жок баш ийген күндө да ырайым кылбаганын акыры чатак менен бүткөнүн айтты.

– Адам кейпинен чыгып калдык экөөбүз тең. Сен башта эле чыккансың, мен жакындан бери адам кейпинен кете баштадым. Уркуя көзүмү ачты. Такыр акы сурабайбыз. Эмне, биз мал бекенбиз. Эшектин күчү адал, сүтү арам. Качанга чейин эзилип жүрөбүз? Үйүбүз жок, жайыбыз жок. Жатканыбыз жайы, кышы бастырманын асты. Бизди кудай урбаса, мындай элди карасак боло.

Эй, тиги Парпы бизден артык беле? Катын алып, үйлүү болду. Биз акыбызды доолап ала албай оозубузду ачып жүрөбүз, – деп Абдыракман тишин кычыратты.

Бактылуу менен байлашпа, таалайлуу менен талашпа», – деген макал бар. Тагдырда көрөр күнүбүз ушу болсо кантебиз. Мен деле кээде үй-жай күтсөм деп тилейм. Кана? Бовойт. Кевейт ойлогон ой. Отуруп каласың санааңа жеңдирип, – деди Байболот арманын айтып. – Алкымдан албасаң болот эле. Ал кекчил. Унутпай калды. Бир балаага кириптер кылбай койбойт. Унчукпай жүр десе болбой акыры деги кептелдиң. Мага эчтеме деген жок. Андайды унчукпай жеңүү керек. Акылдуусунасың менден. Акылдуу киши минтпейт, – деди Байболот тигинден кыраакы боло сүйлөп.

Бул арада Абдыракмандын оюна башка урунду. Кээ бир күндөрдө Эшмат экөөнү эки жерге кароолдотуп койчу. «Качан мен айтмайын, өзүм белги бермейин ордуңардан жылбай тургула. Үй жакка келатса кабар бергиле», – дечү. Айткандай алар какайып карап турушчу. Кээ бир түнү таң атырышчу Эшмат койгон жерден кетишпей. Бүгүн эл жаттарда дагы ошентип экөөнү эки жерге койгон. Уйкулары келгенде барып жатып алышкан. Бир жаман жери ошентип кароолго койгондо үйгө ким келет? Алар эмне иш кылат? Ал жөнүндө тигил экөө такыр билчү эмес. Билүүгө кызыкчу да эмес. Аларды билүүнү уят ойлошчу. Так ошентип аларга Эшмат үйрөткөн. Эми Абдыракмандын оюна ошолор түштү. Сезими жандана баштады. Эшматтан шекший кетти. «Бирас эле, бул эмне болгон киши? Эмне үчүн түн ичинде тааныбаган кишилер келишет? Күндүз эле келбейби соо кишилер болсо? Бүгүн да келди бирөө. Мындай кишилерди билип коюш жаман болбойт эле да», – деди анын ою. Анан бая Эшматтын ишенбестик туудура сүйлөгөнүн көңүлгө салды: «Мен аны бир тууган көрчү элем, кайнаса каны кошулбаганын бүгүн билдим. Алам мындан кийин акымы. Тырмактай акча берип коюп кутулдум деп ойлоп калды. Кутулта койбосмун аны. Эртең дагы доолайм.

Бүгүн мизин майтардым. Алкымдан алганым дурус болду. Атаңдын көрү маа кочураңдайт жөн койсо!»

– Байболот! Ай, Байболот! Уктаган жоксуңбу? Мен азыр эмне ойлоп жатканымды билесиңби?

– Жок.

– Эшмат кулактарды жашырып жүрөт.

– Эмне?

– Эшмат басмачы, кулак жашырып жүрөт.

– Кой, бирөөнүн күнөөсүн көтөрбө. Акыретке барганда тозокко түшөсүң. Кайдан көрдүң анын кулак катып жүргөнүн?

– Сен экөөбүз неге кароолго туруп жүрөбүз кай бир күндөрү?

– Чоң киши, иши болот андай-мындай.

– Басмачы кайтарып, чакчайып чыгып жүрөбүз.

– Койчу. Кантип билдиң?

– Ушинтип ойлойм.

– Кой, бирөөнүн күнөөсүн көтөрбө. Келет да, кетет да киши.

– Ырас кылдым ээ, бакалоордон алып. Мындан кийин унутпас болду. Мен антпесем бул акча жок эле. Эртең мен базардан кийим алам.

– Көйнөктөн жүдөдүм. Бир жакшы көйнөк кийсем...

Короз чакырды. Ал күндөгүдөн башкача чакырды. Үнү заңгырап деле алыска кетти. Абдыракман менен Байболоттун уйкулары келди. Кобурашып жатып уктап кетишти.

7

«Чачтуу думана камалган экен, түрмөнү тешип качып кетиптир» – деген кабар айылды дүңк эттирди. Анын түрмөгө түшкөнүн, качып кеткенин ар ким ар башкача жорушту. Андай чакта бирди-эки кылып айтчуулар четтен чыгат. Биринен бирди уксаң, башкасынан башканы угуп, баш катып калды.

– Чачтуу думананы карматкан Мадымар уулу менен Уркуя экен, – деп бирөөлөрү айтса:

– Гайвалы да бар имиш. Баары чогуу кылган тура, – деп экинчиси айтты.

– Герейт-Шорондон түндө ат уурдалыптыр, – деди чилмеңдеген бир сары киши деле чоочуй, чуу чыгара сүйлөп.

– Чачтуу думана алды аны, – деди бою бир карыш, сакалы эки карыш деп жомокто айтчу немедей кодоңдоп, дердейген таноосуна жумуртка батып кетчүүдөй көрүнгөн киши. Анан калса колу, бети, ал тургай көкүрөгүнө дейре жүн.

– Ат жоголуптур дединби? Кайдан уктуң? Бирди-эки кылып айдатчу элең, сага ишөнүү да кыйын, ырасын айтчы, уктуңбу, өзүң чыгардыңбы? – деген куркуйган узун бойлуу кишиге карап:

– Ишенбесең ишенбей эле гой. Мен сени ишенсин деп айтпайм. Уурдаганды уурдады дештин эмнеси жаман. Андан башкасын да укканбыз, сиз үйдө күлдү булакай болуп түтүнгө ышталып жатканда, катыныңа чай кайнатып бералбай. Айтамгадан бирөөнүн иригин алмакчы болуп дувалын бузган экен, ээси туюп калып алдырбаптыр. Чачтуу думананын кылганы. Кыйкырыптыр дешет «дагы келемин». Мени карматкандардын жазасын колуна беремин деген экен. Чачтуу думанага тийип болобу, – деди аны менен нечен жылы бирге жүрүп сырдына болгон эмече. Анын сөзүн байкай койгон тиги узун моюн:

– Задиси жаман ит элең, сен ага малай болуп жүргөндөн соосуңбу? Эртең менен чыгат бир сасык жыт, кечинде чыгат бир сасык жыт, кайдан чыгат десем үйүмдөгү көрпөм сасып калган тура, деп бирөө айткандай, сасык жыттай сөздөрдүн баарысы сенден чыгат окшойт. Нормасын аткарбаган калкозчулардын баарысын кулакка тартат экен дегенди сенден уктум беле ө-өгүнү? Ушу сен соо эмессиң, кодоңдоп алып. Суурдун айгыры болбой жөн жүрсөңчү. Бир күнү колго түшсөң мөңкүп чыга албай

калып жүрбө, тилиңдин азабын тартып, – деп кызарып-татарып кетти.

– Ой, ит о-ой, айтып отурганын көрдүңөрбү мунун. Ой бети ылайдай сенден укпадым беле? Кой, дөөдүрөбөй жүрү деп какпай койдум беле сени? «Шыпыра-таскак баарына катуу тапшырма берет. Мындан ары баарысы катуу тапшырма менен жашайт. Аткарганы аткарат, аткарбаганы айдалат, жер ооп» – деген сөз сенден чыккан. Алдагы эбиреген тилиң айткан, ээ-жаа бербей сүйлөп. Керек болсо бетиңе коюп берем ушу элдин көзүнчө. Эмне, мени кулактардын үгүтчүсү дегиң барбы? Басмачылардын үгүтчүсү дегиң барбы? Тапкан экенсиң?!

Бою бир карыш киши өтө бээжай экен, берки узун моюнду ооз ачырбай салды. Ал бирди айткыча берки жүздү айтты. Акыры узун моюн жадаганда, сөз менен ала албасын билгенде чыканак менен коюп калды:

– Басээ, жаагыңы!

– И-и, бөйрөгүм? Сойду! Кармагыла! О-о, ак ниеттер, кармагыла мобу басмачынын тыңчысын! Бөйрөгүмү эзип салды, – деди кодондогон эме. – Сен мени атайы бөйрөккө урасың э?! Бөйрөгүм оору экенин билип туруп ошондой кыласың э?! Ме сага!

Кодондогон киши узун моюнду башы менен сүздү. Тиги жыгылып кете жаздап аз жерден калды. Анткени анын сүзүп жиберерин билген эмес. Аздан соң экөө жакаланып калды. Эл барып ажыратпаганда бир далай жерге барып токтомок эле.

Узун моюн киши күчтүү экен, кодогойду кодондото желкеден кармап көтөргөн бойдон алып барып там сүздүргөн.

– Огеле башың кычышып турса мобуга ур, – деп туруп.

– Сениби! Бу бойдон кутула албассың! Эми эле кезиң келет!

– Бар ээ ары, жерден чыккансып сүйлөбөй! Ириген сөздү атпай жүр.

Булар минтип сүйлөшүп жатканда ырас эле райондон бирөө чачтуу думана түрмөдөн качканын айткан. Жели чыга түшкөн кодогой киши кайта кырданган:

– И, эмне дээр экенсиң эми. Калп бекен? Э-эй узун жото! Сүйлөбөйсүңбү? Дагы бирдеме деп койбойсуңбу? – деген кырданып. Сага өрт чыгартып эле койсо. Чачтуу думанаң менен жерге кир!

– Авайлап сүйлө эси жок. Чачтуу думана бирөө эмес-тир. Ушу тургандарыбыздын ичинде деле анын тыңчысы бардыр. Кылт эттирип жеткирип койсо, үкүдөй болуп түндөсү жетип келип жүрбөсүн. Көүзанда басмачылар бар экен. Чачтуу думана аларды билбей койбос, – деди алиги кодогой.

– Тыңчысы болсо эле, ошо сен. Жер кенедей болгон урган, эми карыганда койсоңчу иплас ишти. Басып кеткен жериңдин баарысына сасык жыт чачып жүрөсүң, – деп узун моюн ага жакындап баратты. Көзү кызарып, эрк болсо мыкчып жиберчүдөй түрлөндү:

– Койгула. Чачтуу думана жеп жибермек беле бирөөнү. Дүрбөлөң чыгаруунун кереги эмне жөнү жок, – деди жаңы эле атчан келип токтой калган карыя. Ал бир ат жетелеп алган экен. Кодогой кишинин айтканы ошол ат болчу. Бая ат көрдүңөрбү деп өтүп кеткен. Анын сөзүн лып илип алып кодогой киши алып учкан. Заматтын ортосунда ага Чачтуу думананы жабыштырып, сапырыштырып жиберген.

– А-ай бала!

Кодогой киши калп эле кетип бараткан бир баланы чакырган болуп кылт берди. Бети ачылып каларынан коркту.

Жүз метрче узабай астынан бир киши чыгып, Уркуя чакырып жатканын айтты. Жүрөгү дик дей түшкөн менен укмаксан болуп баса берди. Ага болбой тиги киши дагы кайталады. Дагы укмаксан болду эле, ийинден тартып:

– Уркуя чакырып жатат дейм. Эмне кулакты жапырып качасың? Кантордо күтүп турат. Бар, – деди.

– Анда менин жумушум жок. Барбайм. Айтып кой ошо катынга, барбай койду де. Мен анын каякка айдаса ошо жакка айдала турган калкозчусу эмесмин. Менин атым жеке чарба. Тапшырмасын төлөп бергем эбак эле. Эмне акысы калган экен менде? Алиги элүү башы болуп калдаңдаган эри бирдеме деген го. Үрө берсин, – деди мурду менен бир тийип.

– Маа баары бир. Айтып кой деген, айттым. Барсаң, койсоң өзүң бил. Жооп берүүчү сен, – тиги киши шарт бурулуп кетип калды. Ал кетер замат кодоңдогон кишини дүрбөлөң баса баштады. Барбаса бир чатак болчудай сезді. Шарт бирөөнүн огородуна кирип, аны бойлой чуркап, түз жолго салды да, чакырып келгенден мурун жетти. Уркуя контордун эшигинин астында турган экен. Жанында Гайвалы Мадымар уулу бар.

Кодогой киши деле эпилдеп-жапылдап салам айтты. Жылмайгысы келбесе деле жылмайган болду. Көзүндө кайнап турган заарын жашырууга тырышкан менен жашыра албады. Андай чакта ал токтолуп турчу эмес. Сөздү эмнеден баштарды эч кимден сурачу эмес.

– Жанагы чабарманбы? Эмне ал? Оозу жаман экен капырдын. Ириген ооздон чириген кеп чыгат. Аны айтса ушак болот. Айтпай кетсем башкадан угасыз. – Кодогой киши көздөрүн жүлжүйтүп, кулактарын жапыра калды. Эч ким укпасын дегендей эки жагын каранды. – Бери болсоңуз, эмне дегенин шыбырап коёюн. – Ал жакындап келатты. Уркуя тим койду. Чыдап бардык сөзүн укмакчы болду. – Ал анык ала ойлуу экен. «Барба. Сен анын каякка айдаса айдала турган калкозчусу белең. Сенин атың жеке чарба. Эмне акысы бар экен, төлөрүнү төлөп берген соң. Ал калкозчуларына райис болсун. Мага жолобой жүр дегин. Андай катын башчы болбой ак койсун», – дегин деп айтат. Бул баягы аты чыккан бузуку эмеспи. Ага ишенген киши үйсүз калбайбы. Ой, көйкашка о-ой. Ачууңуз келбесин андай эси жок го. Ойлodu окшойт, ал айтса мен көнүп берет деп. Менде да баш бар.

Баланын атасымын мен деле. Үйүм үстүмдө, катыным кашымда менин.

Уркуя чабарманына ишенчү. Эмне тапшырса так аткарып, эки сөз сүйлөбөгөн эме деп билчү. Мунун айтып отурган сөзү катуу угулду. Бирок Уркуя бирөө айтып койду деп канын кызытуу, дүрбөлөң салуу, же капалануу дегенди билчү эмес. Өзү текшерип ишенмейин камырабай тура берчү. Азыр дагы ошентти.

– Атыңыз сиздин Үтүрбү? Буердин элинин көбүнүн атын билбейм. Мындай көрсөм баарын эле тааныйм, атын билбейм. Ошо жагынан айып бар. Капа болбоңуз атымы билбейт деп, – деди Уркуя өтө сылыктык менен мамиле кылып.

– Кодоң дей бериңиз. Атымды унутуп калышкан. Кодоң дешет. Өгүнү айыл кеңешинен налог келиптир. Кодоңбай уулу деп коюптур, атам Кодоңбай болуп калыптыр. Үтүр дегенден ошо Кодоң деген жакшы угулат эми. Анан жанагы чабарманыңыз барбы? Ой, жеткен мыттайым көрүнөт. Көзү жаман тура, түлкүнүкүндөй ойноктоп.

– Сизди сотко бердик, Кодоң!

– Апек!

– Сотко бердик. Сизди соттобосо, айыл ичи бузулуп баратат.

Уркуя бул сөздү өтө эле калбаат, деле эчтеме болуп жатпагандай токтоолук менен айтты. Бирок Кодоңдун көзү алая түштү. Анын дердейген таноолору баштагыдан бетер дердейди. Сакалы узарып кетти окшойт. Үстүңкү эрди акырындап жыйрылып, жылмаймак болду эле, такыр күбүлүп калган үстүңкү тиштеринин орду аңшайып жаман көрүндү. Узун тили соймондоп ошондо да бирдемелерди өз ичинен айтып жатты. Эмне деп жатканын Уркуя түшүнгөндөй болду.

– Эмне үчүн? Мен акмын.

– Билебиз. Көп чыдадык. Эми чыдай албайбыз. Эл бузулуп кетсе, сиз мага калкоз болуп бербейсиз. Айты-

ңызчы, өз күнөөңүздү өзүңүз сүйлөңүзчү. Чынын айтып кечирим сурасаңыз, балким азырак күнөөңүздү жеңилдетербиз.

Кодоңдун кодойгон бою жөн эле жылаандай сойлоду. Имерилип Уркуянын аягына бир чыгып, биягына бир чыгып, ирмемде оозунан жүз сөз чыгып жатты. Эмне деп жатканы такыр түшүнүксүз болду. Бир сөздү айтса, так ошол эле сөздү анын артынан тетири сүйлөйт. Бирөөнү эми эле мактаса, анын артынан так ошонун өзүн жамандайт. Бир сүйлөмдү сүйлөп алып, аны ошол замат кайта тетири бурат да, оңкосунан кайталайт. Ошентип отуруп бир топто барып токтой калды.

– Мен акмын. Бирөөлөр ушактаса керек. Ишенбеңиз. Кантип эле ушу сакалым менен элди бузайыи. Мен куудулданган болом, кээде бирдемелер дөөдүрөп сүйлөп. Ошону буруп кетишет экен, пейили жамандар. Башка ишиңиз жок беле, кетейин?

– Сизди кыштактан кетирели деп чечтик.

– Ыя? Кой, тамаша кылбаңыз? Өлүп калам го. Каттын, балам бар. Аягыла. Күнөөлүүнү кетиргиле.

Эч кандай аны кетирүү жөнүндө сөз болгон эмес. Уркуя жөн эле сынап айтты. Кодоңдун жаны чыгып кетти. Уркуянын өңүн байкап, чындыктын сырын сизди.

– Сиз төшөккө кирген жылаан болдуңуз биз үчүн. Билгизбей чагып жатасыз. Биздин денебизге уу тарап жатат.

Уркуянын кебелбей сүйлөгөнү, анын күчү, өз ордунда ишеничтүү турушу Кодоңду таң калтырды. Мындан мурун бет келип такыр сүйлөшкөн эмес. Баягы айылда жүргөн көп катындын бири көрчү. Ал турсун, кээ бирөөлөр: «Уркуя антти, Уркуя минтти», – десе кыжыры келчү. «Ошо катынга ал жетпей калыптырбы? Кайдан чыга калды андай күчтүү катын?» – деп эч тиешеси жок сөз болсо деле каны кайнап кетчү. Азыр асты менен кылган куйтулугу ишке ашпай, ага такыр көңүл бөлбөй койгон соң, андан кийинки кылган аракети тетири чыгып бараткан соң, эми кандай мамиле жасоону билбей калтаарый түштү.

– Менин үстүмөн ушак барбы? Ким айтты?
– Сиз өзүңүз бүтүндөй эле ушаксыз.
– Хе-хе, хе... койсоңуз. Мен акмын. Алиги чабарманыңыз...

– Тарт! Чабарманга сөз тийгизбеңиз. Өзүңүз тууралуу айтыңыз...Убак жок. Эмне дейсиз өзүңүз тууралуу? Айтпасаңыз кете бериңиз, баарысын билебиз.

Уркуя азга көз ирмебей тике карап турду. Уркуянын мөлтүрөгөн кой көзү азыр өтө сүрдүү. Ал ок болуп сайылып, Кодондун сезиминин тымтыракайын чыгарып жиберди. Эт-жүрөгүн аңтарып, мыжыгып жатты. Акырындап Уркуя ордунан турду. Ооз ачпай контордон чыга турган болду. Кодоң шашып калды. Так жолуна жата калды.

– Раис! Кагылайын раис! Мен...

– Кулак сизде.

– Бирпаска сабыр этиңиз, раис? Катын, балам бар, райым кылыңыз раис? Актан күйүп кетпейин, курдан какшатпаңыз, – деп Кодоң алаканын жайып тизеси менен жылды.

– Туруңуз өйдө.

– Бя? Турайын.

Уркуя кайта келип ордуна отурду. Эмне дээр экен деп карап турду.

Тигинин көзүнөн кадимкидей эле жаш мөлтүлдөп кетти. Колдору менен дембелеп жашын аарчып жатышы кадимки мышык шилекейи менен бетин жууп жаткан кезине окшоду. Анын мытаамдык кылып жатканына Уркуя жашыган жок.

– Анткорлонбоңуз жөнү жок. Эмнеге ыйлап жатканыңызды билем. Айтыңызчы, ким сизге айтты чачтуу думана жөнүндө?

Чачтуу думана жөнүндөгү анын дөөдүрөгөнү эбак эле Уркуяга жеткен экен. «Бул кайдан укту? Бүгүн эле айта баштабадым беле?» – дегендей Кодоң Уркуяны селдейе карады.

– Чачтуу думана? Ким айтат аны?

– Сиз. Сиз айтасыз.

– Ит болоюн мен айтсам. Мен өзүм азыр уктум. Момунда үчөө-төртөө жол боюнда кеп кылып отурушуптур. Койгула дедим жок сөздү. Мен айтып жинди бекенмин.

– Бүкүрдүн белин мүрзө түзөйт деген кеп бар экен. Сиз түзөлбөйт экенсиз. – Ошол кезде баягы чабарман келип калган. Аны көрө коюп Кодоң коркмок тургай жандана түштү. – Мына келди өзү. Сураңыз ишенбесеңиз. Ай, раистин астында жооп берчи. Айткан жоксуңбу? «Барба Уркуяга. Каякка айдаса кете берген сен анын калкозчусу эмессиң», – деген жоксуңбу? Ана, өзүнөн сураңыз ишенбесеңиз.

Чабармандын өрүктөй сары өңү кызыл чийкил болуп барып, кубара түштү. Сөз чыкпай муунуп калды. Эмне дээрин билбей азга шаштысы кете түштү. Анткенин пайдаланып Кодоң толуп жаткан ушакты дагы айтып салды. Чабарман сүйлөөнүн ордуна акырын гана жылып келатты. Анын көзү чындап эле бузулуп кетти.

– Ача тилдүү кишиге келтек гана керек, – деди ал, Уркуя жанында турганын дагы эсинен чыгарып коюп. –
Me saга!

Чабармандын чоң муштуму шылк-шылк дей түштү. Уркуя чоочуп кетти. Ачуусу аябай келген экен, араңдан зорго ажыратты. Калч-калч этип чабармандын тиши-тишине тийбей, кадимки үшүгөндөй болду. Көптө барып эсин жыйды да, уялып чыгып кетти.

– Өлтүрдү! Жардам! Карма! О-о, союп салды!..

Кодоң бакырган бойдон контордон чыкты. Анын мурдунан кан агып кетиптир. Чоң таноосунун бири кыпчыла түшүптүр. Көчөнүн дал ортосуна туруп алып өткөн, кеткенди токтото берди. Анан жин ургандай болуп чуркап бир короого кирди. Короонун далдаасына тура калып алкымын узун тырмактары менен өзү аткып-аткып алды. Керилип туруп өзүн өзү көзгө муштады. Көзүнөн от чагыла түштү. Колунун жонун тиштеп үзүп алды. Анан баягыдай бакырган бойдон көчөгө чыкты. Анын үнүн угуп те төмөндөн катыны келатты.

– А-а союп салды! А-а жардам! – деген эле үнү угулат. Чачы өсүп кеткен. Көйнөктүн бир этеги айрык экен, анысын үзө басып келатат. Оозу бир жагына кыйшайып, көкүрөгү бүтүндөй көбүк. Ошентип катыны бир жактан, эри бир жактан чуу чыгарып, айыл ичи кандай, заматтын ортосунда бул окуя чоң сөзгө айланды.

– Уркуя сабап коюптур, – деди бир катын, контор жактан келип. – Байкушка убал болгон экен.

– Ү-ү,ү-ү!

Кодоң кадимкидей эле үңүлдөп, башын мыкчып алып ыйлап жолдун дал ортосунда отурду. Анын эки бети, көзү шишип чыкты. Моюну тытылып кеткен. Аны көрүнгөндүн баарысына көргөзүп катыны үнүнүн болушунча чаңкылдап жатты. Ошол кезде атчан Эшмат келди:

– Бул эмне? Бирөө өлгөндөн сообу?

– Уркуя.

Уркуя жөнүндөгү сөз Эшматка жага түштү.

– Эмне болду? Айт тезирек. Урдубу?

– Урду. Өлтүрүп коё жаздады. Мен байкушту көрүнгөн киши шылдыңдайт. Ушундан көрөкчө өлгөн артык. О-о, куу тумшук, Кодоң! Суу тумшук, Кодоң!

– Кандай акысы бар экен урууга анын? Кантип урду?

– Көрбөйсүзбү кантип урганым.

– Тартчы мындай колунду.

– Көзүм чыгып кете жаздады.

– Түшүнүктүү. Э-эй бала, аркы Уркуяны чакырып койчу. Менин конторума келсин. Айыл кеңешинин төрагасы Эшмат чакырып кетти де.

Эшмат суусар тебетейди атайы кырданта кийип, үзөнгүнү чирене тепкен бойдон, кыбасы кана жөнөп калды.

Кодоң үйдөн бакырып чыкканда эле эшикте турган Мадымар уулу менен раистин орун басары Гайвалы конторго кирип барышкан. Чабарман безгек болгондой калчылдап турганын көрүп:

– Сабыр этиңиз. Жакшы иш болгон жок. Сабыр этиңиз. Мындай немеге кол тийгизип кереги эмне. Бекер кылдыңыз, – деди Уркуя, акырын басып жанына келип.

Анан ошонуку жакшыбы, ак жерден каралайт мени. Мен кантип ошентип айтайын. Оозунун жаманына не бересиң, капкайдагы булганыч сөздөрдү чубуртуп, – деди чабарман.

– Эмне болуп кетти? – деди Мадымар уулу Тешебай сур көзүн сүрдүү кадай берип, чабарманга карап сүйлөп.

– Кодонду кудай уруп жатат.

– Кан кызуулук кылып койду. Тийбөө керек эле. Жалаакорго жалаа керек. Чертип койсоң болду, андан кийинкисин өзү билет. Союл менен төбөгө бирөөгө чаптырып алып чуу салат. Бир кулагын тырмагың чийип кетсе, экинчи кулагын бычак менен кесип салып жалаага жыкчулар ошолор эмеспи, – деп Уркуя аябай өкүнүп сүйлөдү.

– Көзү томуюп кетиптир. Эки бети шишик. Моюну дагы тытылып калыптыр. Өзү бир жактан, катыны бир жактан чыгып буларды кудаа уруп жатат, – деп Гайвалы каңырыгы түтөй сүйлөдү. Уркуя эми эле өзү айткан сөзү келгенин сезе койду:

– Ой, анын көзүнө эч ким тийген жок. Эки жаакка эки муштаганын көрдүм, – деп Уркуя чынын айтты.

– Уркуя сабап салды деп жатат келген-кеткендин баарына, – деди Мадымар уулу ызалана сүйлөп. – Буларга шылтоо гана керек. Жумурткадан кыр табалбай турган эмелерге...

– Мени урду дедиби?

Уркуя салмактуу гана сүйлөдү. Өңү кыпкызыл болуп кетти. Ичинде кайнап турган менен тышка чыгарган жок.

– Мен! Мына мен, аны урган! Уркуяга сөз тийгизбесин! Мен! Чабарман өз төшүн өзү килейген чоң муштуму менен коюп-коюп алды.

– Сабыр кылыңыз. Болор иш болгон соң, кан кызытуу артык баш, – деди Уркуя. – Сөз таппай араң турушкан эле, эми булардын чырагына май тамды. Болду. Иш

иштейли. Гайвалы сиз сууга барыңызчы. Калинин колхозу алып кетти дейби? Мамаша акеге айтыңыз, кечке коё турсун деп көрүңүз. Алардын дөөмөтү эле, ошондой болсо да кечке бере турсун. Аз эле буудай калды де.

– Бербейт го.

– Жатып өлгөнчө, атып өл. Бербесе кантебиз. Жок десе экинчи сөз катпаңыз. Катуу талап кылган жарабайт. Ал кенен киши эле, марттык кылар, – деп Уркуя айтты. – Жөнө. Кодондун сыры маалим барыга. Ал айылга чуу салат. Ансыз да күндө дүрбөлөң түшүрүп жатчу эле, эми ага иш табылды.

Баары кетип, контордо Уркуя менен Мадымар уулу гана калды. Экөө азга жер карап отурушту. Акыры сөздү Мадымар уулу баштады:

– Эшмат болуп бир тобу биздин ишке кол сала баштады го. Күн көргөзбөс болду го, – деди.

– Менин оюм дагы ошондой. Кечээ эки малайын чакырдым. Сөз айтпайт таштай болуп катып. Акырындап жибиттим. Акыларын бербейт экен. Итче жумшайт экен. Баягы биз айткан сөз чын чыкты. Үйүнө түн жамынып кишилер келет экен.

– Чачтуу думана келип түнөп кетти деген кабар бар.

– Эшматтыкынабы?

– Ооба. Ал ат мингизип жөнөтүптүр дейт.

– Ким айтат? Ишенчиликтүү кишиби деги?

– Алиги киши.

– А-а, анда калп болбойт. Кармаса болмок экен.

– Байкоостон туруп кетирип жибериптир. Карап туруп көзүм илинип кетиптир дейт. Аркы үйдүн ити үргөндө чаап барса, сызып жөнөгөн эки караанды көрүптүр. Ошол эле.

– Буудайды мойнуна албай жатат. Эмне кылабыз? Ким алып келип бергенин билсек жеңил болор эле. Эшмат эле алды. Таразачы какшап турат. Өңү-түсүн айтса Эшматтын өзү. Ал атчан туруптур, арабага салып бүткүчө жанында күтүп.

– Эшматты ээрчитип барып көздөштүрсөк кантет?

– Башын кесип алса да барбас. Барган менен андай эме мойнуна алабы? Буларда бет жок эмеспи.

– Табылат.

Ошол кезде алиги Эшмат жумшаган бала кирди. Чакырып кеткенин айтты. Мадымар уулу менен Уркуя бирин-бири тиктеди.

– Барбаңыз, – деди аздан соң Мадымар уулу. – Керек болсо аны партия ячейкасынын бюросуна салабыз. Жоктон тапкансып сүйүнүп кеткен тура. Ага ушундай учур керек.

– Барбасам болбойт го. Келбей койду, коркту деп жүрбөсүн.

– Десе десин. Кодонду билбеген киши барбы. Тилими алсаңыз, барбаганыңыз оң.

Уркуя азга ойлонуп калды. Ошол тапта анын көзүнө Кодондун кейпи тартыла түштү. Ал жийиркенип мурдун чүйүрдү.

– Жыйналыш чакырыш керек. Эл ичи дуу-дуу болуп, минтип ушакчылар калкозго каршы сөз таратып жатышат. Бир топ кожолук кетип калышты. Кеткени кетти, эми калганын бекемдөө керек. Түшүндүрүп койбосок болбойт элге, – деди Уркуя.

Аз эле убактын ортосунда Уркуяны чакырып эки киши келди. Уркуя Мадымар уулунун айтуу боюнча барбай койду.

* * *

Сыртында зымпыйып билмексен болгон менен Эшмат ичинде ат башындай алтын тапкандай сүйүнгөн. Кызыл ала кан кылып Кодонду ээрчиткен бойдон конторуна алып барган. Катыны экөөнү катарлаш отургузуп коюп акт жаздырган. Экөөнүн тең бармагын бастырып, актыны алып калып, тигилерди үйүнө жөнөткөн. Кодон катынын ээрчитип алып үйүнө келгиче жолду карай көрүнгөндүн баарына жайган. «Уркуя деген басмачы чыкты. Барган кишинин баарын токмоктоп жатат. Калкозго кирбеген-

дин барысын сабайт. Таяктын астына алып жатып киргизем деп бакырып-өкүрүп жатат» – деди. Кээси ишенсе да, кээси ишенген жок. Уркуя анчалыгына бара турган зайып эместигин эскерип, ийиндерин куушурду.

Кодоң катынын ээрчитип үйүнө келгенче чын эле бети, көзү тултуюп чыгып кетти. Жууп-тазалап болуп күзгүгө каранды эле, башта эле суук өңү ого бетер суук боло түшкөнүн көрдү. «Көзүм чыгып кете жаздаган экен. Кудай сактап калыптыр. Ушунчалык ургандай болгон жок элем, капырай. Капкайдан көзгө урганымды карасаң», – деп ойлоду. Саал коркуп калды.

– Ушунчалык сабап жатса кол көтөрө алган жоксуңбу? Өл, ошо телтейген катындан таяк жегенче? – деди бир кезде Кодоңдун зайыбы.

– Катын токмоктоптурбу? Берки чабарман, – деди мурдун алаканы менен жана берип.

– Эмне? Уркуя урду дебедиң беле, өлүгүңү көрөйүн. Кайсы бетиң менен айтып отурасың бул сөздү? А-ай, бери карачы. Кебетең менен куруп кал тостойгон. Уркуя урган жок дечи?

– Катын эркекти урчу беле?

– Анан эмне дедиң Эшматка? Сени кудай уганда, баягы кара бетиң аябай карарган го. Ой, чын айтчы, урган жокпу?

– Чабарман урган.

– Тү, бетпак! Мен бармак басып бербедемби. Эртең эмне дейм элге?

– Отур, каңкылдабай! Анын кеби башкада.

– Кебиң менен жерге кир! Урбаган кишини урду дей бересиңби? Кантип бирөөнүн күнөөсүн көтөрөсүң уялбай?

– Отурсаң чаңкылдабай!

– Отурбайм! Айтам барып Эшматка! Убал эмеспи Уркуяга, ак жерден караланса.

Катыны жөнөй турган болду эле, Кодоң этектен алды.

– Отур. Эмнени билет экенсиң. Ал катындын кылбаганы калган жок.

Кодоңдун бул сөзү аялынын акылын айран кылды. Мурда ал Уркуя жөнүндө бирдеме десе аркырап беттен алчу. «Менин эримен айлан. Сен боло калганда кайта аны актай сүйлөчү. Аялынын сырын билип ошентчү. Сыртынан багып ал Уркуяны сынына толтуруп жүрчү. Аялдын ичинен чыккан бир гана Меркет-Муркуттан эмес, жалпы эле кыргыз элинин түштүгүнөн чыккан даңктуу киши ошо деп укчу. Өзүнүн билими деле жок болуп туруп билимдүүлөрдөн билгичтик менен эл башкарышын даңаза менен айтчу. Кээде астынан чыгып калганда ийменип, ызат кылып жол бергени, жылмайып, жүзүндө болгон бардык мээримин тышка чыгарып суйкая узатканы ошондон. «Ал катындын кылбаганы калган жок», – деген сөз күтүлбөгөн кабар, болгондо да суук кабар өңдөндү. «Эгер чындап эле ал бизге жамандык кылып жүрсө, мен аны укпаган болсом, анда ага убал жок», – деди Кодоңдун зайыбынын ою.

Сен Кодоң, маа билгениңи жашырба. Айт. Уркуяны мен жерге сууга тийгизбей мактап журөм. Сенин сөзүң мындай чыгып отурат. Эмне жамандык кылды бизге?

– Өзүңдөн башканы ойлобойт окшойсуң. Бизге жамандык кылбаган менен башкага кылып жатат. Отур тыйралактабай. Үй оокатыңы бил.

– Ой, Кодоң! Бирөөнө кылган жамандыктын бизге тиешеси кандай? Өз башыңдын актыгын билсең болбойбу? Сени мен көп талашам, аркы-берки ала качкы сөздөн. Сен соо эмес болуп жүрбө?

Кодоңдон зайыбы бирдеменин четин сезгендей болду. Бирөө эри жөнүндө бирдеме десе аркырап беттен алчу. «Менин эримен айлан. Сен маа жакшы эриңи бербей эле кой. Андай жалган сөзүңдү мага айтпа», – дечү. Үйдө момпоюп сыр билгизбей жүргөн менен тышта кылгылыкты кылып жүргөнүн чын эле билчү эмес. «Калп эле көрө албастыктан кай бирөөлөр айтышат. Биз артык тиштем нан чайнаганыбызды да кызганышат», – деген өгүнү он бут буудай алып келгенде. Так үзүмчүлүк ке-

зинде он бут буудайдын үйгө келиши зайыбынын көңүлүн ачкан. Мурдагыдан бетер кадырлап калган. Качан кыйналып турганда кайдан-жайдан бирдеме таап келип калышын табышкер ойлочу. Кайдан апкелгенин сурачу эмес. Терип-тепчип сурай бериш, эркектин ишине кийлигишиш ал ылайыксыз дечү. Кодондун сөзүнөн улам анын таптакыр уктап жаткан сезими көз ачкансыды. Ал өткөн-кеткенди ойлой баштады. Бир кезде торпоктой болгон ирик жетелеп келип түн ичинде сойгон. Дагы дагы ошол өңдүүлөр чубап кербендей тартылды. Аңгыча дагы Уркуяны эстеди. Канчалык жаман көрөйүн деген менен анте албады. Бирин-серин болбосо, элдин баарысы жакшы дешет. «Кайдан эле менин эриме жакпай калды?» – деген суроо келди көөнүнө. Эмне күнөөсү бар экенин айттышын талап кылды. Күйөөсү бул тактап болгон жок. Сыр алдырып койду, күнөөсү жок экени жөнүндө. Эми зайыбы Кодонду желкелеп алды.

– Айт. Бирөөнүн күнөөсүн алган болбойт. Жалган күнөөлөсөң тозокко түшөсүң. Көзүңдөн шек санап турам.

– Катын деген үйдү билет, тыш менен ишиң болбосун. Эркектин ишине ким коюптур кийлигишкенди?

Кодоң зайыбын атынан айтпай калган. «Катын» дечү. Кошуналары деле эрин туурап Катын дейчү. Ошентип өз аты өчүп ал Катын атыгып кеткен.

– Эркектин ишине мени неге аралаштырдың? Неге бармак бастырдың? Мени урган жок Уркуя. Сени да урбаптыр. Кантип күнөөлөйбүз деп отурам ак кишини?

– Кем жаман, сен эмнени билет экенсиң үйдө жатып алып. Ал бизди кулакка тартканы жатыптыр. Эшмат болбосо эмгиче те Украинада тентип жүрмөк экенбиз. Эшматка ыракмат айт, бизди колдоп калган Уктунбу? – Кодоң сөздү башка жакка чаргылтты. Катын чоочуп кетти. Ан сайын Кодоң жүрөгүн түшүрө сүйлөдү. Болбогон бир коркунучтуу далилдерди келтирип жатты. О көптө барып кайта эсине келди. Дагы эле Уркуяны жамандыкка кыя албады. Келбеттүү, токтоо аялдын элеси көзүнө көрүнүп туруп алды.

– Сен Кодоң, соо эмессиң. Сөзүң эки ача чыгып жатат. Кулакка тартам дегенин айткан эмессиң мындан мурун.

– Коркпосун дегем, урган! Эмне, сүйүнчүлөмөк белем сага.

– Калкозго өт деп жүрөт дегениң кана? Ой, эмне деп отурасың уялбай. Өзү калкозго өткүлө деп жүрүп кантип кулакка тартууну ойлосун, ыя?

– Эмне? Кулакка? Жинди болгондон соосуңбу? Качан мен кулакка тартам деди деген сөздү айттым?

Кодоң эми эле айткан сөзүн тана кетти. Катындын көзү чакырайып чанагынан чыгып баратты. Жалпайган мурду ого бетер жалпайып бетине жабышып, чоюла түштү. Кодоң айтканын айтып, такыр кебелген жок.

– Ой, Кодоң. Айткан жоксуңбу ырас эле? Мен уккан жокмунбу?

– Ит болоюн айтканым жок. Жинди болуптурмунбу, айтылбаган сөздү айттым дегидей.

– Карганба, уяты жок! Сен ушундай белең кокуй? Кодоң болбой коделек болуп калсаң кана!..

Катын ыза болду. Ыйлап жиберип токтоду. Эми ал он бут буудай! тууралу ойлоду. «Муну кайдан алды Кодоң? Он түгүл, бир бут буудай табуу кыйын болуп турганда, ким берди буга? Токточу. Кечээ: эки катындын сүйлөшүп турган сөзү кандай сөз? Калкоздун жүз элүү бут буудайын алып кетиптир дештиби? Ким алат? Кантип алат? Барган кишиге эле тамеки союзу кармата береби? Жок, Кодоң андан албайт. Ким берет буга? Ой, өгүнү жоголуп кетип келди... Шапалагы бар эле, ээ колунда? Араба айдабаса аны эмне кылат? Шапалак, шапалак»...

– Өгүнкү шапалак кимдики эле, Кодоң?

Чорт берилген суроого Кодоң түз эле жооп кайтарды. Суроосуна кайта суроо коё сүйлөдү:

– Шапалак дегениң эмне? Жинди болуп турасыңбы катын?

– Өгүнү жоголуп кетип келчүдөчү? Шапалак алып келдиң. Эмне болгон шапалак ал?

– Көзүңө түрдүү укмуштар көрүнчү болду сенин, катын! Шапалак деген эмне? Өмүрү колума кармап элекмин, андай эмени. Жөн отурчу. дөөдүрөбөй. Бирөө укса чын көрөт. Доктурга барсаң боло. Мээңи текшерип көр десе болбойсуң, сен шордуу оңбой калып жүрбө.

Катын сопсоо турса да түктөйө түштү. Ал ар бир нерсеге бат ишенчү. Өңүн күзгүгө карады. Өңүнөн бирдеменин шегин тапкансыды. Андан кийин чын эле башы ооруду.

– Өңүм кандай менин? Саргарып турабы?

– Кабыктай болуп катып кеттиң. Аясаңчы өзүңдү. Өмүр адамга бир эле келет. Төшөккө бир жатып калсаң тууп алган балаң күйбөйт.

– Тетиги келаткан ким?

8

Уркуя Эшмат менен жолугуп, көчөгө чыкты. Эшматтын бүтүгүй көзү ого бетер бүтүп, ансыз да имерилии турган мурут сөрөйүн ого бетер чыйрата берип, деле жымыңдап тосту. Кодонду ургандыгы жөнүндө түшүнүк жазып беришин сурады. Көп деле сөз айткан жок, бардык суроолору кыска болду. Уркуя түшүнүк жазып берер, бербесин айтпай гана чыгып кетти.

Жолдо баратып Уркуя аркы-беркени ойлоду. Азыркы кездин өтө кыйындыгы аны сүрдөтпөй койгон жок. Айрым кишилердин астыртадан тооруп жүрүшү шек туудурду. «Кодонду ким түрттү? Чабарман урса эмне үчүн жалаасын мага жапкандай? Мен ага эмне жамандык кылдым? Калкозго өт десем болбой койду. Баса, ал кантип оокат кылып жүрөт? Колунда малы жок болсо...» деди Уркуя өзүнө өзү кеңеше берип. Бара жаткан ишин унутуп, бир кезде караса ошо Кодондукуна жетип калыптыр. Кодон катыны экөө кажылдашып жаткан үстүнөн чыкты. Уркуя келгенин көрүп экөө тең тып боло түштү. Бирин-бири тиктешкени: «эми эмне кылабыз?» дегенге окшоду. Алардын кысыла түшкөнүн байкап Уркуя сөздү өзү баштады. Асты

менен жалпы эле алардын ал-жайын сурады. Үйүнө кирип турмушун көрдү. Жүдөө турушат экен. Колхоз жакшы экенин, эгин бышып келатканын, жакында колхозчулар эмгек күн аларын айтты. Деле Кодоң экөөнүн ортосунда эчтеме болбогондой мамиле кылды. Сөздү биринчи болуп баштоодон качты. Акыры чыдабай кетти окшойт, болду-болбоду ошол жөнүндө келди деп ойлоп Кодоң:

– Чабарманыңар киши эмес экен, – деп сөз жиреди. Эмне үчүн адам эместигин Уркуя такыктады эле, ага токтолбой жооп берди: – Айткан өзү сиз тууралу ушакты. Сизге келер алдында мен аны кагып койгом. Дөөдүрөйт жок сөздү. «Уркуя кулактар менен байланыш» – дейт, оозу-мурду кыйшайбай туруп. Кагып койдум элдин көзүнчө, турат ошондо төрт-беш киши. Кимиси болсо күбөлүккө өтөт. Анда алиги ким да бар, ким эле алиги кара киши? Герейт-Шорондо турат го. Сиз деле тааныйсыз аны. Эртең эле келет өлбөсө. Тим эле каратып туруп жамандайт экен бирөөнү жамандагысы келсе.

– Эшматка бардыңарбы? Жардам берем деген эле, бергендир? – деди Уркуя сөздү такыр башка жактан козгоп. – Айыл кеңешинин атынан кай бир жакшы кишилерге жардам бергени жакшы. Эгинден тартыш болуп турган кезинде жакшы кылды. Акылдуу эмеспи...

– Ой, Эшмат берди беле? Анан эмне айтпайсың?

Катыны сыр алдырып койду. Уркуя чет-жакасын угуп калган. Он бут буудайды тегирменге салды деген сөз ага эбак жеткен. Мындай кезде ал буудай шектүү болгон. Ойлогону туура чыкты.

– Калкоздун буудайын уурдап алыптыр Эшмат, – деди Уркуя кескин айтып.

– Каш-шак! Эмне дейт? Кантип уурдайт ботом? Ой, өгүнкү шапалакты? – дегенде Кодоң катынын оозго муштады.

– Кандай эле оозуң тыйылбайт сенин?!

Катындын оозу канап кетти. Ал ызаланып, боз ала болуп, эмне экенине түшүнбөй, экөөнү калтырай тиктеди. Эшикке кетти:

– Кодоң, сиз урбаңыз. Катынды тепкилесе боло берет бекен?

– Эмне? Ой, кана урганым? Мен урганым жок аны. Ким айтат урду деп? Сурасаңыз өзүнөн. Жинди болуптурмунбу муну уруп, – деди Кодоң деле бети кызарбай туруп.

– Чыканак менен оозго койбодуңузбу. Ушуну тана-сызбы? Кудайды карасаңызчы, Кодоң! Катыныңыздын оозу канап кетпедиби. Чакырчы катыныңызды. Ай, Катын! Кириңизчи бери.

Катын канаган оозун жуунуп үйгө кирди.

– Сураңыз өзүнөн. Айтсаң Катын, мен сени оозго койдумбу? Оозго койду деп жатат. Сени уруп мен жырткыч болуп кетпесем... Ана, урганым жок. Сопсоо турат го оозу. Ай, чай кайнат. Элейип туруп каласың да. Үйгө конок келгенин көрбөй турасыңбы. Бол бачым. Аш жаса. – Отурсаңыз, Уркуя. Биздикине такыр келбейсиз. Чай ичиңиз жай отуруп.

Уркуя таң калды. Эми эле колу менен кылганын көз алдыда танып отурушу укмуш болду.

– Мен сени урдумбу, Кодоң? Катыныңыздын көзүнчө айтчы. Уркуянын суроосунан Кодоң секирип кетти:

– Эмне? Ким айтат ошондой жалган сөздү? Сиз мени урчу белеңиз? Апкелчи ошо айткан кишини, бетине түкүрүп берейин.

Кодоң кызарып-татарып кетти.

– Эшмат айтат. Акт жазса кол коюп берген экенсиздер. Кол эмес, бармак басыпсыңар, Кодоң, кандай пайда табасыз мени жамандаганда?

– Бармак басты дейби? Мени сиз урган имишсизби? Жүрүңүз, бети карайбай кантип айтар экен, угайын? Акты жөнүндө айткан жок. Менин да көрөйүн деген күнүм бар. Кантип эле бармак басайын болбогон ишке.

Кодоң ордуна туруп жөнөмөк болду эле, Уркуя отурушун сурады.

– Көчөгө чыгып алып «Уркуя урду деп бакырганыңызчы?»

– Менби? Бакырыштырмынбы? Ой шумдук о-ой, бу адам деген эмнеге айланып кеткен, ыя? Чабарман урду деп эле айткам. Мына, катынымдан сураңыз ишенбесеңиз. Бирөөгө жалаа жапкыдай башым экөө эмес. Ай катын! Катын дейм! Келсеңчи бери. – Катын эбелектей болуп жетип келди. Эмне айтасың дегенсип кулак түрүп калды. – Ана, сурасаңыз өзүнөн. Деле сиз жөнүндө сөз болгон эмес. Бар. Аңкайган урган, түшүнбөй турасыңбы?

– Жок, кетпесин. Токтоңузчу, – деп Уркуя айткыча катыны чыгып жөнөдү.

– Катыным күбө. Ал калп айтпайт такыр. Сизди урду десем жашырмак эмес. Башын кесип алса да чынын айтат менин катыным.

Такыр унчукпаган катынын айтты дегени дагы кыйын болду. Адамдан мындай чыкканын Уркуя биринчи жолу көрүп отурат.

– Мен сизди урган эместигим чын, э?

– Чын болбогондочу. Көрсөтүңүзчү урду дегенди, кокусун жулуп алайын.

– Анда Эшматтан мени каралап бармак баскан актыңызды алыңыз. Кийин чатак болот албасаңыз. Сизди эл жаман айтып жүрүшөт. Эл бузар дешет. Таштабасаңыз, кыйын болот өзүңүзгө.

– Эшмат акт жазган бекен? Кудай сакта... Ал мени алдаган го? Кантип мен сизди жамандайын. Азыр эле барам. Көзүнө көргөзөм Кодоң ким экенин.

Кодоң чыккан бойдон кетти. Ал кеткенде Катын менен сүйлөшүү Уркуяга жеңил болуп калды. Экөө эркин отуруп алышып аркы-беркини айтышты. Чегип сурап отурса, турмуштары жаман экен. Быйыл айдаган эгиндери да куурап калыштыр. Кодоң кайшалактап жүрүп сугарбай таштаптыр. Калкозго кирели деген Катындын сөзүн бузган Кодоң экен.

– Бармак басып бергениңер чынбы, менин үстүмөн жазылган актыга?

– Чын.

– Мен уруп жатканымды көрдүңүзбү Кодоңду?
– Жок. Көрбөгөн эмени кантип көрдүм дейт элем.
– Сиздер айылды бузуп жатасыздар. Көчүрмөк болуп жатабыз, сиздерди.

– Кайда ботом?

– Кайда кетсеңер ошо жакка кеткиле.

Уркуя чындап эле ойлогон оюн айтты. Деги ушу үчүн чаап алса да арабага эмеректерин салып туруп көз көргүс жерге жеткирип таштоону чечкен.

– Кетпейм. Өлтүрсөңөр өлтүрүп салгыла. Байыр алган жеримен кетип мен... Кулакка тартканы жаткан экен-сиз бизди. Биз кедей! Биз томаяк!

– Кечинде чогулуш болот. Келиңиз. Кодоң да келсин. Айтасыңар чынын, айтпасаңар ошол замат арабага салабыз да, айдайбыз. Уятыңар жок экен. Калкоздун буудайын уурдап жейсиңер. Ушак таратасыңар. Кулактарга үгүтчү болосуңар. Томаяк болбой калгыла!..

* * *

Кечинде чогулуш болду. Чогулуш кедейлер тобунуку болчу. Элүүгө жакын киши күү-күү этишип, биринин сөзүн бири угушпай өз ич ара талаш-тартышта. Айыл ичине тарап кеткен «дейт» жөнүндө сөз болот. Колхоздун буудайын тамеки союзунан алып кеткени чоң сөзгө айлаиып бир тобу канын кызытат. Кодоң менен катынынын Эшматка барганын айтышат. Бири аларды жактаса, экинчиси жамандашат.

– Кодоң жок го? – дейт бир үнү чыйылдаган кичине киши. – Ал болбосо ким менен сүйлөшөбүз?

– А-ай, алиги буудай деген эмне сөз? Айтсаңарчы ачыгын. Биздин буудайды жеген ким экен ал? – дейт дугдуйган сары киши, отурган жеринде күйшөлө берип.

– Буудай дейсиңби? Ким алыптыр?

– Жүз элүү бут буудай жоголду дегенди уккан жок белең?

– Уксам сураймбы сенден.

– Калкозчуларга деген буудайдын баарысын тамеки союзунан уурдап кетиптир. Уктуңбу? Курсагың тоюнат быйыл. Калкозунун пайдасы ошо?

– Кодоң алды. А-ай, Кодоң алды аны!

Жапалдаш бойлуу, сепкил баскан киши те арткы жактан ушинтип катуу кыйкырды. Аны жанында турган башка киши чыканак менен бир койду.

– Сен кайдан билесиң анын алганын?

– Жөн отурчу, тиштээк аттай чунаңдабай?! Билем. Сенин эмне ишиң бар?

– Ишим бар. Жок болчу беле ишим. Кайдан көрдүң Кодоң алганын?

– Ие, атаңдын көрү десе, саа эмне жок, Кодоңду колдоп? Уш-шу сен кошо алышкан болуп жүрбөгүн?!

– Ооба! Алышкам. Айт Уркуяга. И, бакырбайсыңбы?!

– Бакырса бакырам! Албаган болсоң неге чычалайсың? Гайвалы, а-ай Гайвалы!

– Бас дейм жаагыңды!

– Баспайм! Сен бас жаагыңды!

– Сен бас!

– Сен бас!

– Койсоңорчу, жөнү жок чатак чыгарбай. Уятыңар жок экен.

– Момуну кой дебейсиңби, өзүнөн өзү тийишкен.

Кодоң зайыбын ээрчитип келди. Ага удаалаш Эшмат келип аттан түштү. Аны көрө коюп Кодоң жүгүрүп барып атын алды. Жыйналышты Уркуя чакырган. Колхоздун ал-жайы жөнүндө ал азырак баяндама берди. Акыркы сөзү кескин түрдө айыл арасындагы кулактардын жүргүзүп жаткан ишине өттү. Айрым кишилер кулактардын таасирине кирип кеткенин сындады. Кимде ким кетирип жаткан катасын түшүнбөй турган болсо алар менен так эле кулактар менен күрөшкөн өңдүү аёосуз кармашарын айтты.

– Мен бир киши. Силер көп. Бардыгын көрүп жетише албайм. Силер ырк бузганды билесиңер. Унчукпай коё-

суңар. Андай зыяндуу кишилер менен келишүүчүлүк мамиле кылгандар бар. Алар так кулактын жардамчылары. Аянбайбыз, андайдын шеги билинсе! Эй, Кодоң. Айтыңызчы эл астында тике карап туруп! Сиз билесиз.

Айткыңыз келбесе айттырабыз. Буудай калкоздуку. Элдики. Туруңузчу сиз ак сакал. Сизди айтып жатам. Жок, аркы. Тончон киши. Ооба, – деди те арт жактан элден жашынып кабагын карыш салып отурган дагдайган карыяны көргөзө берип. Ал киши ордунан турду. – Сиздин байбичеңиз оору ээ?

– Ошо байбичемдин айынан...

– Сабыр этиңиз. – Калкоз сизге жардам бердиби?

– Ыракмат, Уркуя кызым! Калкоз болбогондо эбак сөөгүм сөпөт болуп калмак элем.

– Буудай берем деп айттым беле жакында, тамеки союзунан апкелип?

– Айткансыз.

– Эки эчки саанга бергенибиз чынбы, ортолуктан, саап иче тур деп.

– Ой, эл! Ал чын. Ошо эки эчкинин тамырын тартып жан калды. Ушу сакалым кыркылып калсын калп айтсам, ал чын. Жүгөрү да беришкен, карызга. Эмгек күнүңдөн кармап калабыз дешкен. Эй, ишене бергиле. Мен калп айтып көргөн жан эмесмин.

– А киши калп айтпайт.

– Билебиз, – дешти чур этип, бир тобу.

Так айта турган учур ушу деген ойдо Уркуя үнүн катуу чыгарып минтти:

– Буудай берилбейт!

Эл чур эте түштү.

– Эмне үчүн?

– Алабыз!

– Кантип бербейсиң?

– Өз акыбызды бербегендей эмне бул?

– Жоголсун, Уркуя!

– Түшсүн башкармалыктан!

– Шарип болсун башкарма!

Биринин сөзүн экинчиси укпай чуру-чуу болгон элди баса албай; Уркуя столду кезек-кезек ток эттире муштап коюп чыдамдуулук менен карап турду. Бир калдайган киши акырын жылып президиумду көздөй келатты Анын муштуму килейип таш чеңгелдеп алгандай көрүндү. Таш деле жок, жалаң муштуму ошо болчу. Элдин баарысы аны карап калышты. Тиги киши калдайып басып келди да азга Уркуяны тиктеп турду. Көзүнүн заарын чачыратып:

– Нан керек мага! Сен менин нанымды жеп алгыдай!.. Бер нанымды? Бер? Нан керек мага?

Столду тарс муштады. Кыйшайып араң турган стол жалп жыгылып калды. Жыга муштаганы аз келгенсип тээп жиберди. Столдун эки буту сынып кетти.

– Нан керек мага?

Калдайган киши дагы үн чыгарды. Уркуяны муштачудай кебетеленип обдулуп турганда арт жактан үн чыкты. Ал тим эле бычак жегенден катуу бакырды:

– Тарт колунду! Уркуяда күнөө жок. Тарт!

– Кодондун катыны экен. Ошо билет Сүйлө!

Катын чуркап келип калдагай киши менен Уркуянын ортосуна тура. калды.

– Буудайды бул алган жок. Уркуяда айып жок. Айып... Катын тигинин колун кармайын деди эле:

– Кет ары! Буга эмне жок, бутка чалынып?! – деп тиги чоң киши кагып жиберди. Катын эпкинге учуп, тыйрайып жатып калды.

– Ап-пей чечек! Күчүн мунун! Ой, моло, бул эмне кылганың ыя?

Катын ордунан туруп кайта эле калдайган кишиге карата басты. Калдайган кишинин каны ичине тартып, Уркуядан көзү өтөт. Аны жеп жибергиси келип араң турат. Уркуя жылмаюусун жазбайт. Ачуусунун катуу келгенин белгилеп өңү тамылжып кеткен. Чыптамасынан жаркырап эки седеп катары менен көрүнөт. Кара чыптамага аппак седептер куп келишип, эч кандай чатак

менен тиешеси жоктой, бир калыпта жылмаят. Моюнуна салынган мапмайда кызыл шурулары так ушу тамылжыган өңүнүн өзү болуп көрүнөт. Буралган коңур чачынын бир өрүмү астына түшүп турат. Кашкайган тиши так седебиндей жаркырайт. Мунун баарысы тиги калдайган кишинин көзүнө көрүнбөйт. Анын каны кызыйт. Эми эле Абдылда уулу Тешебайдын көкүтүп койгон сөзү эсинен кете элек. Аны так учурунда кайраштырып койгону үчүн Тешебай өз ичинен күлүп арт жакта. «Силерге бере турган буудайды Уркуя тамеки союзунан алып жеп коюптур», – деген. Аркы-беркисин текшербей туруп бир тийме тиги калдайган кишинин сырын билип ошенткен да. «Аз калды. Эми жазасын колуна берет. Чала болот!» – деп табалап турганы ошо.

– Нан дейм? Сен жесин деп эгин экпейбиз. Бизде да карын бар!

Калдайган киши жөөлөй басты. Уркуя артка сүрүлдү. Минтип тура берсе болбосун байкап:

– Тарт ары! – деди үнүнүн бардыгынча кыйкырып.

Калдайган киши тике карады. Уркуянын көзүн көрдү. Көзү башкача болуп кетиптир. Баягы жоодурап турчу ырайымдын такыр жугу калбаптыр. Көзүнөн электр тогу чачырап, сынын туташтырып жиберди. Жалтанып кетти. Азырак артка чегине түштү. Анын жеңиле түшкөнүн Уркуя байкап, аны жөөлөй басты.

– Нан дейм.

– Отур ордуңа барып. Кулактын сөзүн сүйлөгөндү саа ким коюптур? Кимдин жанында турганыңы билем. Сөздүн артын укпай дардандайсың! Отур дейм!

– Отур десе болбойт...

«Эки дөө кармашса, ортосунда кара чымын кырылат», – дегендей болуп Катын өзүнөн өзү эле жүдөп калды. Жанына жай таппай эл арасына сенделе басып жөнөдү. Аны байкаган бирөө какшыктап:

– Кодон тиякта. Жоготуп ийип жүрбө. Окшошкон эргулдар, – деди.

Калдагай киши калдая басып баягы турган жерине барды. Абдылда уулу ал барар замат кулагына бирдеме шыбырады.

– Сен кылдың баарын. Эч тиешеси жок киши менен уруштуруп, маа тим эле. Атаңдын оозуга урайын ит.

– Ай, ай баатыр...

Ал кезде Уркуянын үнү чыгып калган.

– Ырас айтам агайиндер, буудай жок. Кан кызытпай, дурустап угуп алып анан муштум таптасаңар. Мен силерден буудай жечү киши эмесмин. Мен кулак эмесмин. Колумдан келсе берем, жебейм силерден эчтеме уурдап. Тамеки союзунан жүз элүү бут буудай жоголуп отурат. Ким алды? Ал силерге бериле турган буудай, агайиндер! Мен алдырган эмесмин. Жалган документ жасап алып кетишиптир. Издөө керек! Ууру тыштан келген жок. Ким нан жеп жатканы белгилүү бизге. Кайдан алды ал буудайды? Кээ бир адамдар жөнүндө шек бар. Тайманбай айтканыбыз жакшы. Кандай дейсиз бул сөзгө, Эшмат? – Эшмат укмаксан болуп, жанындагы отурган бирөө менен шыбырашып калды. Аны байкап Уркуя күчөнө сүйлөдү. – Мен сизден сурап жатам, Эшмат?

– Буудай калкоздуку болсо, Эшматтан сураганыңыз кандай? – Эшмат какшыктап күлүп калды. Анын сөзүн бир тобу коштоп кетишти. Ага Уркуя моюн берген жок.

– Эй, Кодоң! Кодоң барбы?

– Бар. Тур ордуңан.

– Мындай бери чыгыңызчы.

Кодоң кодондоп ордуңан туруп, кибиреп басты. Колу жаман узун экен, тим эле жер чийип бараткансыды. Сакалы көкүрөгүнөн ылдый түшүп, киши эмес эле бир чоң сакал баратты. Элди ортолоп барып токтоду. Газетага тамеки орой баштады.

– Мени чакырдыбы?

– Ооба. Бери басыңыз.

– Баспайт. Ал эмне үчүн басат?! Кодонду шылдыңдоого кандай акыңыз бар сиздин?! – деди арт жактан бир

жоон үндүү киши. Анын үтүрөйгөн кабагы бир чымчым эле боло түштү. – Барба, Кодоң! Эмнеге барасың? Күнөөгө жыкканы турганын билбей, баратат кыдыңдап.

– Тынчтангыла! Сиз кимсиз? Гайвалы, тиги ким тартип бузган? Гайвалы ордунан тура калып карады да:

– Биздин эле кишилер го, – деп жакшылыктуу көрө албады.

– Караңызчы жакшылап. Бизде ушундай киши бар беле? Бери басыңызчы сиз дагы. Ай, бакырган киши! Мындай ортого чыгып сүйлөнүз, – деди Уркуя кекете сүйлөп. – Кайдан келген эмесиз?

– Ушу айылдык.

– Калп!

– Тааныбайбыз муну!

Гайвалы атайы барып ал кишини карады да:

– Чоочун экен, – деди.

– Ким апкелген муну. Туруңузчу өөдө. Сизге эмне керек? – ал киши моюн бербей отуруп алды. Уркуянын кыжыры келип кетти. – Чыгаргыла! Ким экен бу жашырынып кедейлер тобуна келип жүргөн. Кулактын тыңчысы болуу керек. Эшмат сиз унчукпайсыз да. Текшертпейсизби? Камап койгула канторго алпарып. Дакуматы жок болсо кетирбегиле, – деди буюра сүйлөп. Тиги киши ордунан туруп, так Уркуяны карай басып келатты. Дал маңдайынан төмөн кашын жара түшкөн кашкайган тагы бар, дегеле ирейи суук киши экен. Караса көзү сүрдүү. Эриндери шалпыйып, сакалы алынбаган бети өзүнчө бир эле коркунучтуу болуп көрүндү.

– Мени текшерчүү киши алиге туула элек?!

Азга турган соң тырык бет киши кетип калды. Аны эч ким кармаган деле жок. Эл ичи күбүр-шыбыр болуп ал киши жөнүндө ар ким ар башкача жорусту.

– Чачтуу думана болуп жүрбөсүн, – деп бири айтса.

– Чачтуу думананын тыңчысы болуу керек, – деди башкасы.

– Уркуядан көзү өтүп турду. Көзү жаман экен шайтандын, – деди дагы бири.

– Берирек болуңуз, Кодоң! Эл көрсүн.

Уркуя атайы эле Кодоңду улам чакырып, улам анын атын атап сезимине дүрбөлөң түшүрүү камында болду. Ага сөз айтып коюп астыртадан Эшматка көз жиберип турду. Эшматтын чаар өңү ого бетер одурайып, эриндери былк-сылк этти. Бүтүйгөн көзү такыр эле бүтүп калды. Ирмебей Кодоңду тиктеди. Кодоң да улам аны жалтайлай карап, эмне кылам эми? Кантип жооп берем буларга? – дегенсиди.

Эл ичи кандай, ар ким ар башкача сүйлөп жаалашты. Отургандардын түрү жаман. Аны Эшмат сезбей койсунбу.

– Эмне демек элең, Кодоң? Бир билгениң болсо айт. Эмне турасың, айт.

Эшмат абдаң калбаат сүйлөдү. Анып бүтүйгөн көзү ачыла түштү. Тим эле кареги учуп келип тийгенсиди.

– Эмне демек экенмин? Бирөөгө бирдеме дептирминби? Оозуму кара жама жесин, бирдеме деген болсом, – деди Кодоң башын калжаңдата чайкай берип. – Катын! Катын дейм! Жүрү! Биз калкозчу болбосок, кедейлер тобунун мүчөсү болбосок, эмне бар мында. Жүрү дейм! Итирейген урган, тур!

– Сиз кетпейсиз. Буудай жөнүндө айтыңыз. Арабаны кайдан алдыңыз эле? Буудайга ким жиберди эле? Эл уксун, сүйлөнүз. Ал элдин буудайы. Силерди бөлүп жеп алсын деп эл эмгек кылбайт мында. Кана, он бут буудайды кантип алдыңыз?

Эшмат Уркуянын бул сөзүн укканда ордуна тура калды.

– Айт! Эмне билесиң?

– Бирөөгө бирдеме билем дептирминби? Калпын булардын. Мен бала эмесмин алдангыдай. Катын дейм, жүрү!

Уркуянын бүткөн бою комуздун кылындай чоюлуп, үзүлүп кетүүчүдөй араң турат. Бая калдайган киши келип омуруологондо эле аябай ачуусу келген. Ыйлап жибере жаздап, өзүн араң токтоткон. Анын жаш чырпыктай көңүлү ийилип, сынып кетүүгө аз калган. Намыс,

эрдик гана токтоткон. Эми ал кадимкидей чыйралып калды. Күнөкөрлөрдүн жан талашып качып, бирин-бири кетирүүгө шашып, түрдүү амалга түшүп жатышы анын моокумуң кандырды. Кодоң кетип каларына көзү жетип турду. Анткен менен элдин буудай жөнүндө чындыкты билип калышы керек болчу. Кай бирөөлөрдүн оозунан: «буудайды Уркуя каалагандарына бөлүп берип коюптур» – деген сөз чыккан. Баягы калдайган эме тумшугу менен бир тийип, муунта кармап таштачуудай демитип келиши да ошондуктан. Болбосо бирөө бирдеме десе эле качырып бир тийүү кыйынго.

– Кодоң! Сиз мага айтканыңызды айтыңыз, эл уксун. Бүгүн мага айтканыңызды жашырбаңыз.

Уркуянын сөзүнөн улам Кодоң шибеге-тийгендей секирди.

– Качан ой! Мен сизди көрө элекмин көптөн бери. Ой, калпычы, о-ой.

– Мен сиздин үйүңүздө бүгүн болгондогу сөзчү? Унутуп калдыңызбы?

– Бүгүн? Бүгүн биздикинде эч жан болгон жок. Катывымдан сурагыла. Ай катын! Айтпайсыңбы. Эч ким болбогонун айтсаң боло. Тилиң буулуп калганбы сенин?

– Кантип айттыңыз ушуну, Кодоң? Он бут буудайды Эшмат бергенин катыныңыз экөөңөрдүн сөзүңөрдөн билбедимби. Кантип танасыз. Тандыра койбойм эми. Айтыңыз. Жашырбай сүйлөңүз. Эгер бултактачу болсоңуз, башкача сүйлөшөбүз!

– Ой, Качан ыя? Эмне деп турасыз ыя? Мен качан сизди көрдүм эле? Көзүм челейип эле агып калсын сизди көрсөм. Эмне пайда табасыз бирөөнү жамандап күнөөгө тарткандан? Ой эл! Ишенбегиле. Калп айтып мага окшогон кудайы момунду каралап жатат. Өз башын арачалоо камында болуп жатат. – Кодоң төшүн ачып тытына кетти. Буркулдап ыйлады. Сакалын чеңгелдеп жулуп алды. Мунун баарысы бир мезгилде, бирине-бири төп келип жатты. Өзү менен сабашып турганга окшоду.

– Тытынганыңыз менен эчтеме чыкпайт, Кодоң! Буудай алганыңыз чын. Аны Эшмат бергени чын, – деп келатып эстей койду да, катуу сүйлөдү:

– Шапалакты кимден алдыңыз эле? Шапалакты да танасызбы?

– Шапалак? Кандай шапалак? Шапалак деп эмнени айтарын билбейм. Араба айдап көргөн эмесмин өмүрү. Ай катын! Жүрү дейм делдейип тура бербей. Көрбөйсүңбү, душмандар жеп койгону жатканын?!

Кодоң кетип баратканда дарбаза жанынан Эшмат токтотту. Болбой кете турган болду эле, бакырып жиберди.

– Кетпейсиң сен. Сен эмне дегениңди бүгүн Уркуяга айтмайынча кетирбейм. Эл уксун. Анан аздан кийин ар ким ар башкача сүйлөшөт. Менин үстүмдөн сөз болуп жаткан соң мен ага кайдыгер карай албайм. Айт. Мен сага качан буудай бердим эле? Буерде кай бирөөлөр чын эле мен буудай уурдап алгандай болул турушат. Силердин буудайыңарды мен алсам аягы эмне менен бүтөрүн кантип билбейин. Тамеки союзу башкарманын кагазы болбосо түк эгин бербейт. Уркуядан сурагыла кимге эмне бергенин. – Акырындап Кодоң жөнүндөгү сөз Уркуяга бурулду. Кодоң өзүнөн өзү унутулуп калды. Эшматтын угушуна караганда эгинди Уркуя алдырган. Ал тууралуу материал түшкөн имиш. Ал материалдын чындыгы анчалык чыкпай жаткан экен. Күбөлөр такталганда, баарысы анык болгондо алып келип маселени так ушу кедейлер тобуна коёт экен. Ага чейин жөнү жок чуу чыгарууну токтотууну суранды. Ал эми калкоздон кишилер качып кетип жатышын барып турган жаман иш катары баалады. Колхоздун райси Уркуя Салы келини башкара албай жатканын, чабалдык кылганын айтты. Ал турсун белдүү бир башка кишини азыртадан башкармалыкка шайлап алышпаса колхоз баягы отузунчу жылкыдай болуп тарап кетеринен элди калкалай сүйлөдү. Анын сөзү бир катар таасирлүү чыкты. Анын сөзүн колдогон аз болгон жок. Өзгөчө эгин уурдалып жатса, ким алганын мо-

юнга коё албай турса оңойбу... Сөздү чаргыта сүйлөп келип акырында: – Уркуя деле бизге бөлөк-бөтөн киши эмес, агайиндер! Көп катуулук кылбайлы. Жесе жеп койгондур анча-мынча эгин. Калкоз деген ал көл чайпалып жаткан. Көл соолуп калбайт. Жесе жеп койгондур, берсе бирде бирөөлөргө берип койгондур. Ал чайкоочулук кылганына ишенбейм. Андай ыплас ишке Уркуя бара койбойт. Кечирип койгула, туугандар! Андаи кийинки маселе: качууну токтоткула. Кимде ким качат экен, барган жеринен тим эле жердин түбүнө түшүп кетсе да сууруп чыгып, андай жүзү караны барбы? Андай эл бузарды барбы? Аттырып жиберемиз! Антиш колубуздан келет. Калкоз деген тамаша бекен силерге?! Кирдиңерби? Чыдагыла! Ач болсоңор ачпыз деп айтпагыла, ток болсоңор токпуз деп эсирип кетпегиле. Калкоз деген ошо. Биринде болсо баарында болот, биринде жок болсо баарында жок болот. Ошондой болгондо гана биз калкозду калкоз кебетесине келтиребиз. Анан мобу Кодоң окшогон кай бир маа бирди, саа бирди айткандарды бар эмеспи?.. – деп Эшмат Кодонду карай сөөмөйүн силкилетти эле, анын ордун сыйпалап калды. Эшмат башка сөзгө чаргытканда эбак кетип калган болчу. Аны байкай коюп Эшмат абдан кайгырды. – Кайда алиги сабиздей болгон эме? Чач, сакалы бириккен алиги сабиз кайда? Тапкыла! Бул маскарачылык! Эгер ал чындап эле мени жамандаган болсо анын акесин таанытам! Мен ушу жерде ак болгон үчүн иштеп жүрөм!

– Биринде жок болсо, баарында жок болсо... андай калкоздун кереги эмне? – деди бир киши кысыраңдап.

– Калкозуң болбогон нерсе тура, – деп башкасы айтты.

– Жеке чарбалар жыргап атат бизге караганда, – деди башкасы.

Эл ичи дуу-дуу болуп, кандары кызып, ар ким өзүнчө чалынып, толкундай көтөрүлдү.

– Эшматтын айтканы туура эмес, – деди баятадан бери бардыгына чыдап, тиштенип отурган партия уюмунун

ячейкасы, Мадымар уулу Тешебай, – бириң өлсөң баарың өл деген, капа болсоң капа бол Эшмат, бул кулактардын сөзү. Эмнеге өлөт баары? Калкоздо эмгек тартиби барбы? Ким канча иштесе ошончо алабы? Жалкоолонсо эчтеме албайбы? Теңдемечилик жокпу? Эмнесине анан жанагы сөздү айткандай? Мен кошулбайм бул сөзгө. Сөздү сен чаргытып башкага бурдуң. Кодоң кетип калды. – Тешебайдын сары жүзү кызыл чийкил болуп кетти. Жыйналыштагыларга ишеничтүү карады. Ким кайсы жерде отурганын тактап жаткан өңдүү байкады. Анан сөзүн улап кирди: – Эшмат сенин үстүңөн жаман сөз бар. Буудайды алган сен экенсиң. Чынын айтканың оң. Элдин насибин жеш жакшы атка калтырбайт.

Кодоңдун катыны акырындап жылып отуруп чыгып баратканын байкап калган бирөө токто деп кыйкырды эле, ан сайын шарт коюп качты. Аны алаксытуу, Мадымар уулунун сөзүн буруу максатында! Эшмат:

– Салы келини Уркуянын үстүңөн арыз бар. Жолдош Салы келини калкоздун ишин айрандатып жибергени аз келгенсип, эми киши сабай баштады. Мына кагаз. – Эшмат чөнтөгүңөн баягы өзү жаздырган актыны алып чыгып башынан өйдө көтөрдү. – Бул кылган зөөкүрдүгүңүз жарашпайт, жолдош Уркуя! Күнөөсү бар бекен? Бизге алып келиңиз. Текшеремиз. Муштум менен иш бүтүрүү деген...

Элдин орто ченинде отурган баягы чабарман бакырып ордуна турду:

– Калп! Уркуяда кылдай күнөө жок. Мен ургам ал сабизди. Андай немени таш бараң кылып өлтүрсө сооп. Эй, Эшмат! Эмне үчүн кетирип жибердиң Кодоңду катыны менен? Калтырып калсаң боло, и! Элге тике каратып туруп сүйлөтсөң боло, и! Алар кетип калганда сүйлөп не кереги бар, и!? Көрдүңбү, Уркуя урганын, и!? Мен урдум десем неге ишенбейсиң, и?

Чабарман каржайган төшүн ачып өзүн өзү муштагылап катуу ызаланды. Жулунуп, бирөө менен урушуп жаткандай күүлөндү. Эки киши эки жагынан кармап ток-

тотту. Киши кармабаса Эшматка дагы качырып бир тийген турду.

– Сабыр этиңиз. Жайлык менен сүйлөшөлү.

– Жайлык болобу жолдош Мадымар уулу, ушундай чакта. Эшматтын айтып отурганы жай коёбу бизди? Уркуяга сөз тийгизет. Билбейби Уркуяны! И! Качан эле бирөөгө катуу сөз айтты эле? И! Кодоң баягы эле бет тырмар Кодоң эмеспи, и! Мени тарткыла жаза тартууга киши таппай жатсаңар. Мени дейм, и!

– Мен кагазга ишенем. Мына акты. Кодоң катыны экөө тең бармагын баскан, – деп Эшмат камырабай сүйлөдү. – Азыркы заман кагаздын заманы.

– Кодоң... ал эми айтканын эми танат, анан айтканын анан танат. А-ай, Кодоңдун жүргөн жерине чөп чыкпайт

Жыйналыш эч кандай натыйжа берген жок. Кыжыкыжы менен отуруп түн бир топ болуп калды. Уркуяга дагы, Эшматка дагы тиешелүү көп сөздөр айтылды. Каны кызып, үзүмчүлүктө турган эл кандай, бирөө бирдеме десе эле жабыша калып араң турушат. Мындай чакта акты да ылгабай каралап коюу мисалдары кезикчү. Ошондон чоочуп Уркуя жыйналышты таратып жиберди. Ар ким ар башка жакка карандаган караан болуп, кобурашып кетип жатышты. Бардыгынын сөзү эгин жөнүндө, Эшмат Уркуянын үстүнөн жаздырган актысы жөнүндө.

– Калдайган ургандын кылганын көр, бирөөнүн тилине кирип алып, – деди Колдош Уркуя экөө үйүнө кетип баратып. – Жаман каным кызыды. Эми колу тиет, анан колу тиет деп араң турдум. Колу тийчү болсобу? Ал немени...

– Колдош сен менин ишиме кийлигишпегениң жакшы. Мени сабап жатса да сен мага болушам деп аралашпа. Жаман аттысы болот, эри экөө биригип алып сабады деген. Колуң тийип эле кетсе урду деп чыгарат, – деди Уркуя.

Анын сөзү Колдошко жаккан жок. Эрдүү-катын деген бирине-бири качан болбосун, кайда болбосун жардам

кылган үчүн, бир бет турганы үчүн эрдүү-катын экенин айтты.

– Чыдай албайм. Колуна өлүп берем бирөө сага тийгенин көрсөм.

Кесип жиберсе да чыдай албайм.

Кой, антпе Колдош, муштум менен багынтканды көрө элекмин. Сендеги муштум бөлөктө деле бар. Зайыбына болушуп чырылдап көрүнгөн менен урушуп жүрөт деген сөз чыкпасын. Андай сөз чыкса, жакшы ишиңиз жаманга айланат.

– Айланса айлансын. Андан мени эчтеме кылбайт. Көп болсо зайыбына болушту дешер. Болушса эмне экен?

– Эшмат менен кармашууга күчүм жетет, Колдош! Буудайды алган ошол. Калхоз ишин бузуп жаткан да ошол. Бирок, азыр мезгил жете элек. Далил керек. Бир кезек келет, анда бар эмеспи? Чаарайган өңүн ого бетер чаарайтам анын!..

Кобурашып отуруп алар үйгө келишти.

– Апам келди! Атам келди!

Айниса менен Хашиф бир журналды ачып алып сүрөтүн көрүп жатышкан экен.

– Кечиктиңер го, – деп койду Хашиф татарча чалып сүйлөп.

– Бирдеме жедиңерби?

– Тамак жасап койдук. Айниса экөөбүз жакшы тамак жасадык, – деди Хашиф казан жакка баса берип.

– Биз тамак жасадык. Силер келгиче жебейли дедик. Мен кичине жедим. Ачка болуп кеткенде чыдай алган жокмун. Хашиф акем жакшы жасады. Таттуу күрүч жасады. Силер келгенде беребиз деп сүйлөшкөнбүз. Эми беребиз.

Айниса жүгүрүп барып чөөгүндү көтөрүп келди да, эне, атасынын колдоруна суу куйду. Эрбеңдеп майда-чуйда жумушка жарап калганы Уркуянын көңүлүн көтөрдү.

– Сен жакшы кыз болосуңбу? Чоңойгондо кулактар менен кармашасыңбы? – деп сурады Уркуя. Кызын ырас

эле медеp тутуп, ыза болгонун ошол сөз аркылуу чыгара сүйлөдү. Бүгүнкү көз көрүнө жалаа жаап отургандар канын кайнатты. Аябай чарчаганы эми билинди. Колун жууп отурганда бою шалкыя түштү.

Хашиф мындай тамак жасарын билчү эмес. Колу андай-мындайга жөндөмдүү экенин байкачу. Анын жасаган палоосун жей берип:

– Биз бекер эле айтып жүрүшпүз палоо жасайбыз деп. Сизден үйрөнүш керек экен, – деди Хашифтин көңүлүн көтөрө сүйлөп.

– Билбейм. Жаман болуп калдыбы. Бирдемени жасамыш эттик Айниса экөөбүз.

Тамак жеп жаткан менен Уркуянын көзүнө Кодоң, Эшматтар көрүнө берди. Ал экөө кандайдыр бир кагаз жазып жатышкансыды. Биринен экинчиси сөз талашып, биринин сөзүн бири курчутту.

– Бас бармагыңды!

– Басам! Бир эмес, эки бармагымды да басам!..

9

Буудайга орок салынып жаткан. Азыр буту менен басып, мурду менен тынгандын баарысы кыбырап эгин талаасында. Үйү алысыраактары биротоло төшөнчүлөрүн ала келишкен. Кыргыздын жаны бака-шака болуп, качан барсаң эмгек кызыган кез.

Күүгүм киргенден тарта тоо жактан жел дыркырап жүрүп берди. Андай сапырыктын убагында жел деген эмне экени бардыкка белгилүү эмеспи. Сапырыкчылар чапанды эбак ыргытып жиберешкен. Көйнөктөрү да оордук кылып, чыканагынан ары коломочтонуп алышкан. Үч дыйкан дембелеп буудай сапырып жатышат. Ай сүттөй жарык. Көкөлөтө ыргыткан сайын буудай ай нуруна чагылышып жарк эте түшөт да, аздан соң жыбырап кырман бетине жатып калат. Бир карыя шыбак шыпыргыны деле эптүү шилтеп кызыл жоруптайт. Жалаң гана чар-чурду иргеп, бир, дан кетирбөөгө

тырышат. Улам тазаланган кызылды атайын даңгылдап койгон жайга сүрүп, улам кызыл көбөйүп, дөбөлөнүп келатканына кубанат. Өз ичинен бирдемелерди айтып кобурайт. Балким кудайга жалынып жаткан болуу керек. Мындан да көп болушун каалап жаткандыр...

– А-а, топу кандай, Шермет аке? – дейт сапырып жаткан күрсүйгөн жигит, ошо жоруптап жаткан карыяга тийише сүйлөй берип.

– Топу жайында, – дейт тиги.

Ал сөзү бардыкка маалим. Демек иш оңунда. Мындай түшүм көп жылдан бери боло элегин кырман башталгандан бери нечен жолу айткан болчу. Так ушу жоруптагы койгону үчүн Уркуяга ыразы. Кырманда болгон бардык буудайды өзү ачуудай кебетеленет. Сапырыкчылардан бөлөк бирөө жакын жолосо жаны чыгып бакырат. Деле кол тийгизбейт.

– Ыргыт! Булчуң жарылып кетсин, ыргыт!

– Мени коюп, өзүң бийигирек ташта. Барган сайын төмөндөп баратат.

– Бабыраганды коюп, иштесеңер.

Сапырыкчылар өз ара ушинтип сүйлөшөт. Алардын үндөрү буудайдын шыртылдаганына куюлушуп, бирин-бири коштоп жаткан музыкага, ырга айланат. Тыптынч, жапжарык түндө бир топ жерге угулат. Тиги алачыкта кырманчылар кыраан-каткы күлүп жатышат. Алачык астындагы кемегеде алоолоп от күйөт. Кээде от кемегенин жаракасынан чыга калып асманды жалмалайт. Бирдеме издеп, такыр табалбай убара тартканга окшогон анын тили ушунчалык сонун. От жакалай жүргөн эки караан андан сулуу. Аңгыча түрсүлдөгөн аттын табышы чыгат. Ал Уркуя. Райкомго чакырган болчу, үйүнө кайрылбай түз эле мында келатат. Кырманга жакындаганда эле үндүн болушунча жиберип шаңкылдап учурашат. Анын үнүн каалап араң тургандай бир тобу катары менен алик алышат. Атты мамыга байлап коюп кырманга жөнөйт. Ал кезде алачык жактан Камбарниса унчугат:

– Уркуя! А-а, Уркуя! Ачка болуп кеткендирсиң, бир-деме жеп ал. Уркуянын ичи чын эле ачышып, эми гана тамакты эстейт. Камбарниса бекер чакырып отурат дейсиңби. Уркуянын сырын беш колундай билчү. Аны менен кошо нечен жолу районго барган. Ишке алаксып отуруп далай жолу ачка кайтышкан.

– Башка сапырыкчылар кайда? – дейт Уркуя.

– Алачыкта. Өзөктөрү карарып кеткен экен, агартып жатышат.

– А-ай, сапырыкчылар! Өзөгүңөрдү таң аткыча агартасыңарбы эми? Келгиле, жел болуп турганда. Шамал тып басылса эмне кылабыз! Бол, түн бакырдыкы кыла-лы!

Жерде жаткан бир күрөктү алып, топондуу кызыл сузуп Уркуя ыргытты эле, андай ишке көнбөгөн эменин иши ордуна чыкпады. Анчалык бийик көкөлөбөй, анын үстүнө буудай түшүп жаткан жерден алыс барып шыркырап жатып калды. Уркуя уялып кетти. Сөз айтууга жарабай, күрөктү таштап жиберди.

– Сапырык аялдын иши эмес, Уркуя!

Бул сөздү баягы буудай жоруптап жаткан карыя айтты. Андан башкалары кың дебеди.

Уркуя биринен сала экинчиси көкөлөп, көтөрүлүп түшүп жаткан буудайды тиктеп турду. Ыргып көкөлөгөндөн аздан соң кызылдар даңгылдана түшөт. Жел буудайдын ичинен этияттык менен топонду бөлүп айдайт. Топон бырыксып учат. Куйругу бир далай жерге чубалып барып токтойт. Анча-мынчасы ошондо да болбой кызылга жармаша жатат. Топондон бөлүнүп жаткан буудай берметтей жыбырады. Ал буудай эмес эле, буудайга айланган айдын нуру сыяктанат. Уркуяның колунда уучталып турган буудай эмес, айдын нуру окшойт. Уркуя өз ичинен жымындайт. Түшүм жакшы болгону ага кубат. Эртеңки күндө колхозчулар ак нан чайнап жыргашат, качуу дегенди унутушат, колхоз деген эмне экенин түшүнүшөт.

Баятадан бери бир канча жолу катары менен чакырган Камбарнисанын үнүн Уркуя чын эле укпай калды. Анын эси-дарты кырман. Айласы кеткенде Камбарниса басып келди. Уркуянын жанына катарлаш тура калды. Эки курбу, эки дос бир бирине жараша түштү. Ай жарыгында экөөнүн бою да, чачы да, ал тургай кийимдери да окшош көрүндү.

– Карачы Камбарниса, карачы. Ушундай болот дебедик беле. Айтканыбыз келди. Баягы жазындагыны унута элексиң ээ, Камбарниса?

Уркуя эмнени сурап жатканын Камбарниса билет. Аны унута турган эмес болчу. Андай ар нерседен курап кош чыгарган жокчулукту кантип унутмак эле. Анда калкозго киргендерге жондорун көргөзүшө дүңкүйүп басып, жеке чарбалардын куйруктары чагарактап турган кез. Бир атка амач кошуп берип коюп Камбарнисага соко айдатышкан. Уркуя болсо дагы бир амач менен алек. Аттын арыктыгын айтпа. Тарткан жакка кошо кыйраңдап ат амачты ордуна жылдыра албай койгон. Алдагайдан аңдый басып, атайы байкоо жүргүзүп келген бир кулак көз көрүнө шылдындап күлгөн. Өзүлөрүн мактаган, колхозго кирбей коюшкан. Камбарниса ызаланып ыйлаган. Ага Уркуя моюн берген эмес.

– Ачтын тогу бар, арыктын семизи бар. Айда Камбарниса! – деген.

– Жакшы болду ээ, Уркуя?

– Дагы жете элек мен ойлогонго. Мындан дагы жакшы болот. Трактор келгенде...

– Тракторуң жаман дейт го. Жерди күйгүзүп кетет дешет го.

– Ким айтат ошону?

– Уктум.

Алар кобурашып турганда Эшмат келди. Анын жанында баягы Абдылда уулу Тешебай. Аны көрүп Камбарниса менен Уркуянын бойлору тартыла түштү. Анын мында келишин экөө тең жактырышкан жок. Ошондуктан тигинин салам бергенине жооп кайтарышпады.

– Ун салдырды дейт, чынбы, Уркуя?

Эшматтын бетке чапкандай бул суроосуна Уркуя жооп бербөөгө тырышты эле, тиги кайталап сурап туруп алды. Ысык тамак үчүн кырманчыларга арнап он бутча ун салдырганы чын. Кырманчылар кечетеден бери тоюнуп, ишке да көңүлдүү болуп калышкан. Эшмат ошону айтып жатат.

– Бүгүн дагы эки араба жөнөткөн экенсиңер го, ыраспы? – деди эми Тешебай. – Жеш керек. Эгинди эмне үчүн айдадыңар эле? Жеш үчүн. Өкүмөт албаса койсун. Алды менен өзүбүз тоёлу арткан болсо, анча-мынча өкүмөткө коёлу.

– Ооздон чыккандын баары сөз эмес, Тешебай. Эмне деп турасың? Бул сөздүн төркүнү кайда? – деп Камбарниса тигини какты.

– Төркүнү курсакта! Ха, ха, ха! Жеп койгон нан курсакта болот да.

– Ун салдырды дейт, чынбы дейм, Уркуя?

– Салдырдык.

– Райком уруксат бердиби? Четинен жей берсе болот бекен?

– Эшмат сен бир жөн келер күнүң болобу? Качан болсо бир чатак чыгаруу үчүн келесиң. – Уркуя үнүн катуу чыгарып, кызырандап сүйлөдү. Кечке тамак жебей, чарчап турганданбы, чыдабай кетти, тигинин какшыгынан. – Акты жаза койгону келгенсиң го?!

– Өкүмөткө бериш керек, ооз тийбей туруп. Анан, калса калкозчулар алат. Калбаса эчтеме бербөө керек. Мен жооп берем, Уркуя! Башым менен жооп берем. Айыл ичи дуу-дуу болуп жатат.

– Он бут буудай тегирменге салдырды деппи?

– Жалаң ал эмес.

– Дагы эмне болуп кетиптир?

– Тиги айткан сөздү уккан жоксуңбу?

– Тешебай айткан сөзбү? Эки арабабы?

– Ошо. Эки араба.

Уркуя Эшматка жооп бергиси келбей, тиги алачыкта отурган сапырыкчыларды чакыра кетти:

– Ай, сапырыкчылар! Келбейсиңерби эми!

Уркуянын кылган мамилесине Эшмат тырчый түштү.

– Уркуя, сен бул үчүн парт белетиң менен жооп бере-
сиң. Мунун өзү өкүмөткө каршы иштеген кылмыш бо-
луп саналат. Мен акты жазам үстүңөн!

– Жазышабыз?!.. Ишке тоскоолдук кылба, Эшмат.
Кырмандын үстүндө бакылдабагын. Эмне орондойсуң?

– Мен сага эмне деп отурам мында? Эмне үчүн он бут
буудайды тегирменге салдың дейм?

– Ысык тамак үчүн салбайбызбы.

– Салбайсың. Бир тоголок данга тийүүгө акың жок.

– Бар, билгениңи кылып ал. Айт барып айтчу жери-
ңе. Жеп койду де баарысын. Бакылдабачы, бай болгур!

Уркуя алачыкты көздөй басты. Ал кеткен соң сапы-
рыкчылар жаалап кетти.

– Ач курсакта ал болбойт. Эшмат! Сени минтип күпүл-
дөтүп жаткан деле нан. Кантип ыргытабыз буудайды,
нан жебесек?

– Аял кишиге бекер катуу айттың, Эшмат.

– Он бут буудайды калкоздун чечими менен салдырдык.
Эшматка ушу сөз катуу тийди.

– Кандай чечим? Кандай акыңар бар? – деди бакырып.

– Өзүбүз айдаганбыз. Акыбыз бар го азырак четинен
нан жешке.

– Э-эй, үрөнүн өзүбүз чогултканбыз дебейсиңби. Бир
табак, жарым табактан жыйнап, өзүбүз чогулткан де-
бейсиңби.

Уркуя Эшматтын сөзүн алачыкта тургандарга айтып
койгон. Анда нан менен чай ичип отургандар толкундай
түштү. Жоон үнүн колдурата сүйлөгөн бирөө:

– Ай, сен Эшматсыңбы? Бери келчи мындай! – деп
асты менен жайбаракат сүйлөдү. Анын сөзүн Эшмат ук-
максан болду. Ан сайын тигинин каны кызыды. Орду-
нан туруп, дүңкүйүп басып жөнөдү. Эшматтын жанына
барып азга турган соң, эмнеге эле опуруп-жапырып кор-
кутуп жатканын сурады. Эшмат ага түшүндүрүп, жай-

лык менен жайкай кетти. Аны деле тигинин угар кулагы жок. Эшмат бирди айтса, тиги такыр башканы айтат. Эмне айтпасын аягы курсак менен бүтөт. Бир маалда каржайган төшүн тарс муштады.

– Мынабу эмне сага? Мынабу төш күнгө бекер күйгөн жок! Эмне деп турасың мында? Бирден нан жегенибиз көп көрүнүп кеттиби? Эмне эле бизди бөдөнө тооругансып тооруп калдың? – деди баркылдап. Анын ачуусун баса албай Эшмат убара болду. Ал эмне дебесин, ага каршы сөз сүйлөп тиги шаштысын кетирди. Өкүмөт жөнүндө дагы сөз козгоду эле:

– Өкүмөт деген мен! Мен болбосом өкүмөттүн эмне кереги бар экен? Мени тоюндурмак үчүн өкүмөт болот. Ачка коймокко өкүмөт болбойт.

Такыр жадаганда Эшмат алачык жакка бастырды. Уркуя чай ичип отурган. Түш деп айтууну каалабай тим койду. Тешебай атынан ыргып, элдин катарына келип отурду. Жаңы ундан жасалган нандын жыты мурдуна урду. Оозунан шилекейи агып, араң турду.

Созолонгон ышкырык чыкты. Ал жел тартыла түшкөндүн белгиси. Сапырыкчылар жел чакырып ышкырып жатышат. Ышкырык демейде жакшы деле угулбас эле. Бирок мындай кырман үстүндө жел чакырган ышкырык эң назик угулат. Ал титиреп, жайлык менен чыгып, айлананы терметип турат. Так эле аздан кийин ышкырыкты угуп депилдеп жетип келүүчү желге окшойт. Ал барып турган бактылуу ышкырык. Ышкырык менен аралаш буудайдын шыркыраган үнү бар. Жылтылдаган айдын шооласы ошо ышкырыкка сиңген. Ал чыкканда тиги орок тие элек буудайлар ыргалат. Алардын шуудураган шыбырынын арасына сиңип калып жатат, тыптынч түн ого бетер мемирей түшөт. Саратандардын үндөрү да басыла калгансыйт. Ышкырык эмес эле, тетиги чалкалаган асмандан чубалжып түшүп жаткан ай нуруна окшойт. Дүйнөнү жарык, таза кылгандай өңдөнөт. Аны угуп көңүл жибийт, чарчаган боюң сергийт, келген ачуу тарайт. Кай-

талангыс назик сүйүүнү мактаган күү болуп термелет. Аңгыча чын эле желге жел кошулат. Көкүлүн сылап өткөндө буудайлар жайкалат, бийлеп, ырдап жиберет. Кырманчылардын көңүлү жай. Үндөрү бийик, сөздөрү шаңдуу чыгып, иш кызыйт. Асманда ай жаркыйт. Ал барган сайын жарык, жакшы тийип жаткансыйт. Жел токтогуча бүтүп алышын каалап, чын эле жардамдаш болгонсуйт. Аңгыча алачыктан бирөө ырдайт:

О-о, суу боюда кош кайың,
Кош кайыңдай болойлук.
Суу алганы бир сапар,
Таң атканда келейлик.

О-о, бак ичинде жаш анар,
Жаш анардай болойлук.
Анар гүлүн көргөнү,
Түшкө жакын келейлик, –

дейт. Анча-мынча Эшмат козгогон кыжы-кужу сөздү тепсеп кетет.

- Жаша!
- Үнүңдөн!
- Төк!
- Ташта!
- Үзүлүп кет!

Бул сыяктуу сүрөөлөр кызыйт. Эшматты бирөө аттан түшүрүп чай сунат. Эшмат да ырга маашур болуп, чыныны түбүнөн тегерете кармай берип тыңшайт. Ал ыр тыңшап жаткан менен эки көзү Уркуяга кадалып турат. Шың этип кезегинде чыгып, тынып жаткан анын үнү жагымдуу угулат. Ага жетпей калган арманын эстейт. Ушу катын өзүнөн күчтүү сезилет. Анан денеси дүр дей түшөт... «Эшмат болбой эле калайын, сенин түбүңө жете албасам! Мени менен кармашкың бар экен ээ? Буудай доолайсың ээ менден?! Берермин сага буудай! Эмне кылсам? Өкүмөткө тапшырбай туруп нан салдырганы кылмыш. Бул деле бир күнөө. Бат эле мындайдан беш-алтысын чогулта коюп...

Келет колумдан! Кантип келбесин», – дейт анын ою. Ыр-
дап жаткан ырчынын ырын укпай калган. Дале төгүп
жатыптыр. Анын ыры мурдагысындай эле куюлушуп
чыгат. Ырчы эки алаканы менен кулагын басып алган.
Чөгөлөп отурган калыбын жазбайт.

О-о, эшигиндин астынан,
Ары, бери өтөмүн.
Элесинди көргөндө,
Оттой жанып кетемин.

Суу алуучу жериңден,
Кеч киргенде өтөмүн.
Суу алганы келбесең,
Шагым сынып кетемин.

деп, дагы солкулдайт, ырчы.

- Өлбө!
- Өзөгүң өрттөн!
- Кара көз айлансын, үнүңдөн!

Тиги кырманда буудай дембелеп ыргып жатат. Топон
бырыксыйт. Саратан сызгырылат. Ырчынын үнү алар-
га кошулат. Те батыш жакта Жабылды боз чаңгыл тар-
тат. Түштүктөн келген желди ары өткөрбөй кайта айда-
чуудай болуп Жабылды жондонуп жатат. Улуу-Тоо мур-
дагысынан да бийик болуп кеткендей. Алыстан атайы
моюн созуп береги кырманды, берекелүү кызылды тик-
тейт. Бүткүл бул өрөөндүн энеси өңдөнөт. Кылда башы
асманга сайылып, асманды тиреп турат. Анын башында
теңгедей булут жок.

– Жанагы келген ишиңи айтпайсыңбы, Эшмат! Кет-
пейбизби? Түн бир топ болуп калды, – дейт Абдылда уулу
Тешебай Эшматка карай берип. Эшматка так ушундай
түрткү сөз керек эле. Ал жандана түшөт.

– Сенде сөзүм бар эле, Уркуя! Сүйлөшүп алып кетей-
ин, – дейт Эшмат.

– Айта бер.

– Жок, өзүңө айта турган сөз.

– Кандай эле жашырын сүйлөп калдың, айта бер.
– Райкомдун тапшырмасы бар. Жеке өзүң уга турган сөз.
– Барып угуп кой, – дейт Тешебай элеңдеп эки жагын карана берип.

– Коркуп турасыңбы менден? Корксоң Колдош эриң жаныңда турат го. Менден арамдык ойлобой эле койсун. Өкүмөттүн иши. Кеңешип алып бастырбасам, түн бир топ болуп калды. Жүр, аз эле сөз.

Колдош тигинин сөзүнө тиштенип тим болду. Уркуя чын эле бир кеп бар экен деген ойдо Эшматты ээрчий басты. Эшмат Уркуяны түз эле басыла элек буудай үймөктү көздөй алып жөнөдү.

– Дүйнөдө сендей аял сен элесиң Уркуя, – деди Эшмат жолдо баратып. – Сенин иш билгилигиңе, адамгерчилигиңе кубанам.

– Бул эмне деген сөзүң, Эшмат?

– Сен терикпе. Ырасын айтам, Уркуя. Кээ бир сени көрө албастар бар. Андайлардын тишин кагабыз. Экөөбүз бир болсок барбы, эч ким бизди козголто албайт ордубуздан.

– Мен райистикке кызыгып жатканым жок, Эшмат! Эл шайлаган үчүн жан алекетке түшүп иштеп жатканым. Мансаптык талашып жаткан экен десең жаңыласың.

– Жок, антип ойлобой калайын. Сенин ишиңдин жакшы жүрүп баратканын ар жерге айтып жүрөм. Сен жакшы болсоң, мен жакшы. Жакшы деген ушу, эгиниң быйыл сонун чыкты. Бирок ушул жакшы ишиңди булгабас үчүн майда-чуйда нерседен кач. Бекер салыпсың он бут буудайды тегирменге. Бир ооз мага кеңешип койсоң боло. Эми эртеңки күнү райком чакырса эмне жооп бересиң? Мындай иш үчүн азыр партиядан чыгарат. Бекер кылгансың, бекер.

– Сен ага күйбө. Өзүм кылган ишке өзүм жооп берейин. Башка айтарың барбы?

– Бар. Азыр айтам. Асты менен кызыл обоз уюштуруш керек болчу. Аны билесиң. Жаман көрсөң жаман көр, муну мен билгизбей койбойм районго.

– Билгизе бер, бай болгур. Башка сөзүң жокпу? Мени эмне быякка алып баратасың?

– Бассаң. Менден коркуп турасыңбы? Капырай! Мен баягы эле өзүң кыз кезегиңден бери көрүп, билип жүргөн Эшматмын. Эмне, чаарайган өңүмдөн жийиркенип турасыңбы?

– Эшмат, мындай сөздү айтышпайлы. Биз бала эмеспиз.

– Мен атайы сага ошондой сөз айтканы турам, Уркуя! Экөө үймөктүн артына келип калышкан. Эшматтын сөзү коркунучтуу чыкты. Уркуянын жүрөгү солк эте түштү.

– Тамашаңды кой, Эшмат! Сен мени ким деп турасың?

– Тамаша эмес, Уркуя! Назарым түшүп калды сага.

– Бас жаагыңды!

– Антпе. Калп айтсам түн урсун, сени сүйөм. Уркуя, менин сунулган колумду какпа. Мага сен гана керек. Сенсиз менде күн жок.

Эшмат Уркуяны колдон кармады. Уркуя аны колго муштап жиберди. Ага болгон жок, тиги кучактай калды. Чыканак менен катуу коюп жиберди эле, Эшматтан бошоно түштү. Тиги дагы кармоого умтулду.

– Жолобо. Сенин арам оюңду байкачу элем, көрсө жаңылган эмес экенмин. Минтип кордогонуң эсимден кетпейт. Сендей уятсызды...

– Уркуя! Өлтүрүп кет мени.

– Мен киши өлтүргүч эмесмин. Жогол ары. Ириген ооздон чириген сөз чыгат. Чакырып алып айткан сөзүн кара мунун. Азыр элге шерменде кылам, ушу сыйың менен жолуңа түш.

Экөө антип тартышып турганда алачыкта отурган Тешебай Абдылда уулу Колдоштун кулагына:

– Жан жок сенде. Катыныңы Эшматка тарттырып жибергенче өлсөңчү! Адам болбой кал, – деп кулагына шыбырады. Колдош ордуна ыргып туруп, андан-мын-

дан бир тийип жөнөдү. Уркуя менен Эшмат катуу кармашып жаткан кези болчу.

– Тү, жүзү кара?! Тарт колунду! – деген Уркуянын үнүн Колдош угуп, түз эле Эшматты желкеден алды.

– Картөшкөнүн аңызы беттенген атаңдын оозуга!.. Тур мындай! Колдош катуу силкип жиберди эле, Эшмат жыгылып кетти. Колдош артынан дагы жетти.

– Бети кара, ойлогон оюн кара мунун!

– Тийчи болсоң өлөсүң, Колдош!

– Өлтүрчү сенсиңби? Мына сага!

Колдош Эшматты бир тепти.

– Колдош, мындай айбанга кол тийгизбе, – деди Уркуя.

Эшмат менен Тешебай Абдылда уулу аттарына минип жүрүп калышты. Бая биякка келатканда экөө аябай кеңешкен. Кырманга барганда сөздү эмнеден баштап, эмнеден бүтүүгө чейин пландашкан. Ойлогон ойлорунун анча-мынчасы ишке ашкандай болуп, алардын көңүлдөрү карк. Өзгөчө Тешебай Эшматтан сөз талашып болбойт. Бүгүнкү кечтин кыйыны болуп көрүнгүсү келет. Антишин берки жактырат. Ага так ошондой тигинин желпилдеши керек. Аны мындан чоңураак кылмышка түрткөнү жүрөт.

– Так учурунда жиберди го. Тешекең билбеген балаа барбы. Кааласам барбы, көз ачып жумгуча эрдүү катынды, эне, баланы кырды бычак кылып салууга жарайм – дейт да, Тешебай ким менен кимди качан кагыштырганын терип-тепчип айта баштайт. Эшмат андан өтүп:

– Айтпадым беле сага, бул катын сени соо койбойт. Атаңдын Мойдунга паңсат болгону чынбы? Эртең эле бетиңди ачат. Өч ал. Көп узатпай өч ал. Тамыр жая электе солутпасак, күчөп, тамыр жайып алганда буга кудайдын күчү жетпейт, биз тургай. Оозуңдан чыгарба. Мен сага дагы бир сыр айтайын. Ал катын мага келип кеңешип жүрөт. Сени менен көңүлүм жакын экенимди кайдан билсин. Бузуку дейт сени. Материалын жыйнап туруп, кулакка тартуу керек. дейт. Баарын койгондо дагы

Молдогазыны өлтүрүүгө катышканы үчүн соттотуу керек деген болчу жакында, – дейт Тешебай ээлиге сүйлөйт.

Ошол бекен мени соттото турган? Кайдан тааптыр андай күчтү? Токто. Мен аны соттобой, этпей эле мыжыгып салам. Азыр эри экөө, алиги шашкалактаган эри экөө сабашып жатат. Эртең дагы башка жагынан жиреп кирем. Тымтыракайын чыгарам бара-бара. Ошого жарай албасам элеби?..

– Сага ишенем, Тешебай! Ал катын сен жөнүндө эмне ойлоп жүргөнүн акырын жеткирип коюп турайын, анан кыбырабай жаның жокпу?

Кырман алыста калды. Кыштакка кирип келишти. Тешебай кырманга кулак түрүп, кажылдаган, бакылдаган үн уккусу келди. Эчтеме уга албады. Баягы кемегедеги от гана жылт-жулт этип көрүнө калып, жок боло калып турду. «Ырас кылдым. Бул тактап качып жүрдү эле, муну мурдунан байладым. Эми бирдеме десе шап кармап алам. Тартылды кудаа нааласа бул дагы. Бириндетип тартканым дурус болуп жатат. Акырындап отуруп чогултам. Аз калды. Бардыгы ойдогудай болот. Келет тилеген тилегим», – деп ойлоду Эшмат. «Мага эмне, баягы Эшмат дейт. Уркуянын ойношу экен деп чыгарышы керек мага. Анын булганганы жакшы. Бул бир кылмыш болуп калат. Кодонду урганы бар. Атаңдын көрүйт, канчалык такыктап жатып жиберсем да, убаданы бекем алсам да баягы иттигин карматып жыйналышта ит болбодубу. Ошондо айтып койгондо эле иш бүтмөк. Андай кишиге ишенүү болбойт экен го. Ал эми мобу Тешебайга ишенүүгө болобу? Ай ким билет.

– Менде ой бар, Эшмат.

– И, эргулум, акылың көл сенин. Айтчы, бирдеме сыгылып чыкты белем башыңан?

– Кезитке жаздыруу керек.

– Кезитке?

– Ооба. Жаздырыш керек. Айла болсо ошо кезитте иштеген бирөөнө жаздырыш керек.

- Колдон келбейт го.
- Колдон келбеген эмне бар.

– Ие атаңын көрү десең. Айт айтпаса төгүңбү. Сендей азамат турганда колдон эмне келбейт. Бул сөзүң акыл. Кезитке бир чыгарып алсак абийири айрандай төгүлбөйбү. Чыгып эле келсинчи. Думбалап заматтын ортосунда жок кылабыз. Мен айыл кеңешинде иштеп эле турсамбы?.. Айтчы, кандай кылып бул ойду орундатсак деп ойлойсуң, Тешебай?

– Мунубу? Муну... кийинки кездерде ушуну көп ойлочу болдум. Муну мындай кылуу керек: күнөөлөрүн көбөйтүү керек. Жыйнаш керек, жыйнаш керек... анан бир күнү балч эттире басып калуу керек. Бир ыгы өзүнөн өзү келип калат. Бишкекте тааныштардан жокпу, кезиттин айланасында иштегендерден? Баса!.. Жок, ал киши кетип калды деп уктум.

– Бура бастырбай баскан изин аңдыш керек. Эрин элүү башы кылып койгону деле күнөө эмеспи?

Ал... кеп эри бирдеме жеп жиберсе болот эле. Шеги билинбейт иттин. Жанагы үйүндө жатып жүргөн Хашиф менен ойнош экен деп чыгарсак кантет?

– Эч ким ишенбейт ага. Кайта шылдың болуп калабыз. Башка жагынан, эл ишенгендей кылып... Өзүң билесиң го, аягын антип, биягын минтип...

Эшмат Тешебайды далыга чапкылап койду. Теңтушу, сырдашы катары мамиле кылды. Тешебайга ошо эле керек. Ошонтип койгону үчүн эле анын төбөсү көккө жете түшөт.

Мерчемдүү жерге келгенде экөө эки жакка кетишти. Тешебай камыш аралаган кой жол менен баратат эле, астынан эрбеңдеп бирөө чыкты. Тешебайдын жүрөгү оозуна кептеле түшүп токтоду. Аттын оозун тартып тура калды. Аңгыча тиги эрбеңдеп келаткандын өзү үн чыгарды:

– Сен ким?

– Кодоңсуңбу? Жаным да калган жок. Жер кенедей болгон урган, жол менен эле жүрсөң боло, капкайдагы камыш аралабай түндөсү. Кайдан келатасың?

– Тамырымдан. Карсак жүрчү жол менен жүрөм. Даңгыр жол менен ар ким басат. Каман шимшиген жол менен жүрөм.

Сен камыштардын башын былкылдатып мында жүргөндө мен бир кызык көрдүм. Аны уксаң бооруң эзилгиче күлөсүң. Айтайымбы, же?..

Кодоңго андай сөздөр керек эмеспи, жабыша калды:

– Айтсаң. Ал эмне ыя?

– Ал ойго келбеген жорук. Атаңдын көрү-ү, муну мен таза катын экен десе, барып турган сойку тура.

– Ким ыя? Уркуя эмеспи?

– Уркуя болбогондо ким болот эле. Ошо. Анын уурусун кармап алдым. Жаныңда киши жокпу, Кодоң?

– Жок. Кандай уурусун ыя?

– Эшмат менен ойнош тура, итиң.

– Ойнош? Жаша! Кантип көрдүң ой?

– Кадимкидей болуп жатканынын үстүнөн эри чыкты го.

– Ой, шерменде болгон экен э. Анан эмне болду? Уруштубу эри экөө?

– Урушпай койчу беле. Бири өлүп бири калды окшойт. Биз жүрө бердик. Ой, моокум канды бейм.

– Силер ким-ким элеңер?

– Ким кимди эмне кыласың, толуп жаткан киши. Кырмандагылар жерге түкүрүп жатышат.

– Кырмандабы? Ошондо ушинтип жүрөбү? Бах! Жеткен экен э жетчү жерине. Кой, мен кетейин, – деп Кодоң шашкалактады.

– Оозуң жаман эле, бирөөгө айтып жүрбө, – деген болду Тешебай, – мен сени жанымдай көргөн үчүн айтып жатам.

– Айбан бекенмин мындай сырды айтып. Кош!

Кодоңдун чырагына май тамды. Көрүнгөн эле четки бир үйгө кирди. Алар уктап калышканына карабастан атайы ойготуп алып былжырады. Кой издеп жүргөн болуп, анан сөздөн сөз чыгарып туруп балч айтып салды. Тигилер ишенген жок. Ага Кодоң кайдан болмок эле, өзү

көргөн болуп кашкайып туруп далилдеди. Андан чыгып башкасына айтып, таң аткыча бүт кыштакка жайып жиберди. Эртеси бардык жерде сөз Уркуя менен Эшмат жөнүндө болуп калды.

10

Бүгүнкү түндөй капкара түн көптөн бери бул Меркет-Муркутта боло элек. Тим эле көзгө сайса көрүнгүс. Мындай түндө эшикте жүргөндөр аз. Күн бүркөк, майдалап жаан жаап турса, анын үстүнө камыш түктүү жер болсо, караңгыга караңгы кошулуп турбаганда кантмек эле.

Терезелерди жылчык чыгарбай чүмкөп салып Анаркул уулу Шарип дегендин үйүндө беш киши кумар ойноп отурат. Үйдөгү булардан башка бир да жан калбай, баарысы эбак уйкуга кетишкен. Кеч киргенден тарта эле кумарга киришкен окшойт, өздөрү аябай талмоорсуп чарчап, көздөрү кызарып кеткен. Демейде балжыйып турчу Шариптин сары жүзү эми чырактын шооласында кер сары көрүнөт. Куйкул муруту баш аламан уйпаланып калганына карабастан анысын улам эле чыйратып, кайта жандырып отурат. Кезегинде гана үнүн чыгарып: «кашкарда катыным калды, дыңзада атым калды», – деп кызарып турган төшүн муштум менен ток уруп коёт. Анын үнү чыккан сайын дал бет маңдайында отурган Козунун кыжыры келет. Өзүнөн өзү буркулдап сөгүнөт. Эмне дегени билинбейт, бирок ичинде тигини тилдеп жатат. Ал тизелеп отурат. Анын чоң буту чоңдугуна карабастан деле эптүү бүктөлгөн. Ушу калыбын жазбай нечен күндөн бери отургандай көрүнөт. Дагы бирөө – тиги Шариптин иниси Токтосун. Демейде эле ичине кабырылып турчу чап жаагы ого бетер кабырылып кеткен. Өңүндө такыр тан калбай калгансыйт. Бир топ убакта бир жолу быш эттире дем алып, кысылып, муунуп турат. Ыргытканда чачырап түшүп калган чүкөлөрдөн көзү өтүп, чүкөнү жутуп жиберчүүдөй болот. Үчөөнүн тең акчалары тизелеринин астыларына катылган экен.

– Кой! Ташта! Сендей эмеде жүрөк барбы?! Калтырап турасың бир тыйындын артынан кубалап.

Токтосун төрт чүкөнү дегеле колуна эптүү кармап алып Козуну күүлөй баштады. Козу беш сомдук бир кагазды таштап коюп унчукпай турду. Тигинин сөзүн чыдамкайлык менен угуп турду. Ушуга эле ойно, дегендей анын белгиси тигинин көңүлүнө толгон жок.

– Калча. Калча дейм.

– Таштасаң дагы. Эмнеден коркосуң? Карачы, чуу түшкөн турат.

– Мен таштасам бакырып эшикке качасың. Калчай берсеңчи байкуш?!

– Оозуңа карап сүйлө, Козу! Ким байкуш? Алачыктай болгон атаңдын...

– Калчабасаң бер ары Шарипке. Эмне зиркилдейсиң, жөнү жок?

– Коёсуңбу, койбойсуңбу?

– Калчай бер дебедимби?

– Ой, катыныңы саясыңбы ыя? Утуп алам, бир калчоо менен. Ута албасам доңуз болоюн. Токтосун оозуңа карап сүйлө!

– Экөөңүн ортосуна Шарип түшө калды.

– Койгула. Кичине нерседен чоң ыратпагыла. Токтосун сен антип айтканың болбойт. Катынды да сайчу беле. Калча. Койгону ошо болсо эмне кыласың? Козу кылчактап, коркуп ойнойт. Билип туруп эле кыжырына тие бересиң. Калча.

– Мен коркок, сен баатыр экенсиң да?! Чыдайсыңбы мен саяйын?

Козу намысына келе түштү. Шарипке так ошо керек. Асты менен ал акырын гана мурутунан жылмайып койдү. Мурдагыдан бетер Козу жалбырттап кетти.

– Кой, Козу! Сен мен эмессиң. Мен ат сайып коюуга колуман келет. Сен, көрбөйсүңбү, чүпчүндөтүп таштаганыңды. Ойносоң ойногондой ойно, ойнобосоң бөөдө уйкуну алып кереги эмне. Ушинтип отуруп качан бүтөбүз? Таштайсыңбы? Саясыңбы?

– Саям. Сенден эле корксом Козу атым өчсүн. Келе чүкөнү. Эмне саясың? Айт. Уттурсам уттуруп эле коёюн.

Козу Токтосундун колунан төрт чүкөнү тим эле жулуп алды. Эптүү кармап туруп тигини демитти.

– Сен чырсың, Козу! Уттуруп койсоң ааламды буй кыласың. Бербейсиң.

– Ким? Менби? Тапкан экенсиң чырды. Саясыңбы атыңды? Сай эр болсоң!

– Сайса сайып эле коём. Сен бээңи бересиңби уттурсаң?

– Берем.

– Келе колуңду?

Экөө кол алышты эле, Бегалы акырын гана колунун сырты менен бөлүп койду. Шарип менен Козунун экөөнүн көздөрү башкача боло түштү. Кандары качып кумсарышып, эми бычакташчудай түрлөнүштү.

Үчөөнүн ортосу чүкө-калчай турган даңгыл жер. Ал жердин так ортосуна эки жарым карышча камыш сайып коюшкан. Чүкөнү так ошо камыштын башынан ыргытып жатышат.

Аттан ажырадың кудаа кааласа, – деди Козу чүкөлөрдү колуна абдан эптүү кармап берип. – Сенин көзүңө көрүнө албасам элеби.

– Бабырабай, калчы. Ташта. Эмнеден коркуп турасың? Баягыдай эле болосуң. Койлоруңун баарысын утуп жедик эле, малыңын баарысын кагып алдык эле. Сенин чөнтөгүңдөгү акча биздики экенин билесиң. Калча, – деп Шарип тигинин ачуусун кайнатты.

– Мен утпай койчу белем? Байкелеген жок белеңер, иниц экөөңөр?

– Ооба байкелегенбиз. Калча.

Козу калчап жиберди. Төрт чүкөнүн экөө бөк, бирөө алчы, бирөө таа түштү. Эми кезек Шариптики. Ал чүкөлөрдү колуна алып иреттештире кетти. Жердин оңтоюун байкап, кайсы жерге таштасам дегенсиди. Аздан кийин ал чүкөлөрдү камыш башынан алыс көтөрүп:

– Дарт-тикем, сыя! – деп бакырып таштап жиберди да, көкүрөгүн чоң муштуму менен күп эткизе коюп кал-

ды. Жүрөгүнүн тушу агарып барып, кайта калыбына келди. Куржалак болуп калды. Эки ортодо Токтосундун жаны чыгып, ага бир сөз айтса, буга бир сөз айтып чыйпыйы чыгып турат.

– Катыныңы кошо сай, Козу! Көзү жакшы катыныңдын. Мен утсам, алам аны. Сага караганда кантип жакшы болбоюн – дейт.

– Катындан сөз козгобо, Токтосун! Аша чаап кетмейиң бар анан калса.

Шарип кайраштырыш жатат.

– Катынымдан айлан, – деп Козу дегеле эрикпей чүкөлөрдү терет. Эптүү кылып колуна тизет.

Так ыргыта турган болгондо Токтосун:

– Токторбай келип түштү эле, силердикине. Катының менен эриш-аркак боло калгандыр. Барсаңчы. Бээңи бизге уттурсаң, катыныңы ага тарттырсаң, эмнең калат шордуу? – дейт.

– Ие, – атаңдын көрүгө урайын! – деп Козу тигини тээп жиберди. Астындагы акчалары чачылып кетти. Токтосун чалкасынан жыгылып калды. Ага болгон жок, Козу атылып барып басып калды. Шарип ары жактан келди да, Козуну тартты. Кудай ургандын күчү эпсиз эле, дегеле ордунан козголор эмес.

– Туручу болсом өлөсүң, Козу!

– Сени тургузбай жайлайын анда! Тилиңи сууруп салаймбы, көп шалпыган?

Козу Токтосундун үстүнө чыгып тизеси менен желип, желип коюп баса берди. Токтосун оозуна келген менен оттоп сөгүп кирди. Ага караган жок, Козу кайта келип чүкөлөрүн, акчаларын жыйнай кетти. Токтосун менен Козунун акчалары аралашып кеткен. Чатак так ошол үчүн дагы ырбады. Токтосун бардык колу жеткен акчаны чогултуп алып койнуна катты. Козуга эчтеме деле калган жок.

– Бер! – деди Козу акча төмпөйгөн тигинин койнун аткый кармап.

– Тарт ары! – Токтосун муштап жиберди. Аздан соң экөө былч-былч этип эле калды. Козунун да, Токтосундун да оозу, мурдунан кан кетти. Көйнөктөрү тытылып, үй ичинде ары, бери тартышып жүрүштү. Шарип араңдан зорго ажыратты.

– Минткен жарабайт. Отургула, ой, наадандар десе!

Шарип экөөнөн улуусунуп, кагып-согуп кирди. Бир бөтөлкө арак ачып эки чыныга куйду да, экөөнө сунду.

– Күчүм бар дейт экенсиң, Күчүң маа бир тыйын!

– Болду дейм, Токтосун! Ме, ичкиле. Жарашкыла. Эл укпасын. Баягы Козу менен Токтосун сабашыптыр деп таза уятка каласыңар.

Экөө бука тооруш менен астыртадан карашып, чыныларын көңүл кош кагыштырышты да, аракты жутуп жиберешти. Арак ичке киргенден кийин алардын ачуулары бат эле тарап, кайта кумарга киришти.

– Калча эми.

– Токтосоң шаштырбай.

– Таң атып кетмек болбодубу.

– Өлүп баратасыңбы? Утсаң бир бээ утат экенсиң го, эмне мынча демиттиң?!

– Бээ – бээдей бээ болсочу...

Козу чүкөлөрдү ыргытып жиберди эле, дагы иши болбоду.

– Бээнен ажырадың, Козу! Эми баягыдай чырлашпа, – деп Шарип бир азга сүйлөп, анан ичинен бирдемелерди айтып эриндерин кыбыратып турду да, чүкөлөрдү ыргытып жиберди.

– Сыя! – деп бакырып жиберди Токтосун

– Бээ биздики, – деди Шарип чүкөлөрдү кайта жыя берип, – дагы ойнойсуңбу? Ташта алдагы астындагыны бир жолу.

– Мына, таштадым. Ат.

– Атайымбы?

– Ат дейм, энеңди урайын! Былжырабай атпайсыңбы?!

– Энеңди мен урайын! Эмне былжырайсың?!

– Ат, оозуну талкалай коём!

– Ыя, ямшит!

Атып жиберди эле, төрт бөк түшүп калды. чыр чыгарды. Камыштын үстүнөн атпай, деди. Үстүнөн эле аткан. Токтосун эбелектей чыкты.

– Келе акчаны?

– Бербейм. Куйтуланбай ойно. Эмне үчүн капталдата аттың?

– Киши эмес экенсиң, Козу! Ташта. Келе бери, кайта атам.

– Бербейм сага. Мен атам.

– Ой, атаар саамымды бербейсиңби? Кызыксың го?

– Атаар саамың өтүп кетсе деле бере беремби?

– Жан жок экен сенде. Ат. И, калча?

– Козу чүкөлөрдү кармап туруп дагы таштады. Чуу түшүп калды.

– Эчтемең калган жок. Ой, мен айткандай кыл, катының сай. Азыр эле апкелип киргизип алам. Сай!

– Токтосундун сөзүн Шарип жактырган жок.

– Кет! – деди, муштумун түйүп.

– Катынын утуп берсең боло, – деп коюп Токтосун тышкы бөлмөгө кетти. Булар түпкү, сый бөлмөдө ойноп жатышкан.

Козу эмне кылар айласын таппай далдырап отуруп калды. Шарип мындай чакта анчалык зыкым эмес болчу. Баягы бөтөлкөдө калган аракты алып келип чыныга куйду да:

– Жут, ачууну ачуу басат, – деди. Козу тартып жиберип, көзү акшыя түштү.

– Бардык болгон малымды утуп алдыңар. Мени ууру кылдыңар, мени кумарчы кылдыңар... Мен Козу болбой калдым. Мен өлдүм!

Козу өз төшүн өзү муштагылап бакырды. Оозунан көбүгү буркулдап, көзү кайнады.

– Көп болсо сенин атаң Абдыраактан алар акыбызды алгандырбыз. Биз ага чааракер болуп жүргөндө эмнелер-

ди гана кылган жок. Эмнесине кайгырасың, Козу? Келме кезек, терме тезек деген ушу. Тартып алганыбыз жок, утуп алдык. Ай, Токтосун! Эшиктеги Козунун бээсин аркы атын жанына алып кирип байла! – деп заңк этти.

Козу эшикке чыгып баратып кайра тартты. Азга ойлонуп туруп:

– Ат бир жолу үстүмдөгү кийимиме! Канчага баалайсың? – деп сурады.

Козунун үстүндө кийими дурус болчу. Ага карабастан Шарип манчыркады:

– Эмне кылам сенин теринди. Бар. Ушу сыйың менен жөнө.

– Барбайм. Ойнойм. Карыз акча бер?

– Саа карыз акча берип жинди болуптурмунбу.

– Отур. Саям кийимимди.

– Саясыңбы?

– Саям.

– Он сом.

– Ат. Он сом.

– Шарип чүкөнү калчап калды. Сыя түштү. Козунун эси ооп кетти. Башы айланып калдайып барып кулады. Ага карамак беле, ыштанынан башкасынын баарысын дырдай кылып сыйрып алды. Анан бир чака суу апкелип башына куюп жиберди эле, Козу суудан чыккан койдой силкинип баш көтөрдү.

Козуну Токтосун менен Шарип экөө эки колунан алып эшикке жетелеп чыкты да:

– Бар. Кайда барсаң анда бар. Биздин атыбыз Шарип, Токтосун болот, айта бар, – деп түртүп жиберешти.

Түн капкара. Козу азга барган соң делдейип туруп калды. «Бул эмне? Мен кайдамын? Мобу карарган эмне? Камыш экен. Камыш. Камыш жакшы. Уттурдум. Үйгө барбоо керек. Жылаңач кантип барам үйгө. Токто. Мына, токтодум. Айт, Козу, айтар сөзүңдү, токтодум. Көзүң аксын сенин. Бүттүң го. Эртең мени Уркуя... Эшмат айтканы чын келет. О-о, курган Козу!.. деди ал кобурай сүйлөп.

Ал жолдон адашып камышка кирди. Камышта суу агып жаткан экен, чалп жыгылды. Аптыгып, араң көз ачты. Мына эмесе деп сууга азырак жатты. Кара суу болгон менен анчалык салкын эмес экен. Ичип алгандыкыбы, уттуруп күйгөндүкүбү, суунун салкыны көп сезилген жок. Жылымчы бирдемеге жаткансыды. Антсе да суунун иши суу го, баягыдан көңүлү сергип калды. Суунун ичинде чалкасынан жатып алып асманды тиктейт. Асман капкара. Камыштардын баштары ыргалганы билинип турат. Алардын шуулдаган дабышы кулагына жакшы угулат. Ушулардан башканын баарысынан ажырагансыйт. Ыза болот. Ичи-боору эзилip, жалындап баратат. Ыйлагысы келет. Канчалык ыйлайын деп аракет кылса да, көзүнөн жаш чыкпайт. Суу ичинде жатып мындан эки жыл мурда өткөндөр эсине келет. Анда бул айылдын байы болчу. Эки жүзгө жакын кою, үч ую, алты аты, бир төөсү бар эле. Ал болбогондо деле түн баласы төшөгүнө тынч алып уктаган эмес. Ошол малдын баарысын дээрлик кумарга уттурду, арак ичти. Бүгүнкү күн менен жашады. Үйгө караган жок. Ошондо жаңы алган зайыбы Күлайымды далай жолу кан какшатып үйүнө жалгыз таштады, мал уурдап түндөсү келип зиркиретти. Эми эң акыркы дасмиясы кагылды. «Шарип менен Токтосун түбүмө жетти. Өттү кайран заманым, болбосо булар менин кол алдымда кызмат кылат болчу. Мен эми талпак болуп булардын басар жолунда тепселип калдым. Ушу эмне жакшылык? Капкара түн. Камыш арасы. Жатканым саздак суу. Суу? Атаңдын көрү, сууда эмне жатам? Каман келип жара тартып кетсе кантем? Кетиш керек», – деп Козу локуюп суудан турду. Камыштарды шабырата басып бети оогон жакка баратты. Жаан жаап келди. Барган сайын күчөй берди. Заматта Козунун мас болгону жазылды. Козу дагы эле кетип баратты. Эми масы тараганда өз кылганын сындан өткөрдү. Ойнобойм деген Шариптин ой-боюна койбой эки күндөн бери асылып жатып макул кылган. Бая күүгүм талаш үйдөн чыгып баратканда аялы Күлайым жакшы эле ке-

тирбөөгө тырышкан. Кумар ойногону жөнөгөнүн сезген. Түрдүү сөзгө алып алаксыткан. Козу көшөрүп болгон эмес. Эми ушу кебетеси менен кантип анын бетин карайт? Эмне деп айтат? Мындан мурун ушунчалыкка жеткен эмес. Эл укса эмне дейт?

Козу камыштан чыгып жолго түштү. Эсине бая бир Токтосун айткан сөз келди. Токторбай Күлайым менен соо эмес дегендей болбоду беле. «Токторбай... ал кийинки кездерде катары менен эки жолу келди. Көз карашы жаман иттин. Катыным да жымпыңдап калат аны көргөндө. Кийинки жолу келгенде кетем десе, катыным кетирбей койду ээ? Соо эмес го, чын эле булар. Атаңдын көрү-ү, кара көз кашайып калган го», – деп ойлоду. Үйгө баргысы, карра-курпа үстүнөн чыккысы келип турса да бара албады. Барчу болсо катыны аркырап беттен алат. Уттуруп тарткан азабынан бетер болот. Андан көрөкчө көздөн далдага турган жакшы. Кайда? Козуну келбери деп үйүнө киргизчү ким?» – А-а, баса, ошондо барыш керек», – деди бир маалда Козу. Анын эсине бирөөнүн үйү түштү. Сүйүнүп кетти. Шыпылдай басып жөнөдү. Тоо жактан жел согуп, күн ачылчудай түрлөндү. Төбөдөн бир жылдыз көрүндү. Булуттарды жырып чыгып жылт эте түшүп аздан соң кайта жашынды. Жөн эле Козунун кейпинен уялып кеткенсиди. Козу түндүн караңгы турганын каалады. Жаандын басылганы жакшы. Чыйрыкканы жоголду.

Козу жүрүп отуруп бир кичине капкага киргенде арсылдап ит үрүп, тим эле жара тартып кетчүдөй болуп ичип-жеп жиберди.

* * *

Козу асты-үстүнө түшүп жалынып, жалбарганына болбой тултуяп жүрүп кеткенде Күлайым катуу капа болгон. Ушу бүгүн аны менен жайбаракат отуруп алып сүйлөшүүнү каалаган. Качан болсо түн катып кетип кал-

ганын, киши катары көрбөгөнүн, үйүм, жайым бар деп ойлобогонун айтмак.

Күлайым үйгө маанайы пас кирди. Тамак жасаганы жатты эле, андай-мындайын жыйыштырып ашканага койду. Жалгыз өзү үчүн жасагысы келбеди. Үйдүн ичи көзүнө суук көрүндү. Кеткиси, алыс-алыс качкысы келди. Күндө эчтемеден бей капар эле, эми коркту. Бирөө келип калчудай, бүлүк салчудай болуп туруп алды. Бир заматтын ортосунда эки-үч жолу эшикке чыгып, кирди. Бирдемесин жоготуп жибергендей, ошону издеп табалбагандай болду. Сүйлөшүүгө, эрмектешүүгө бирөө болсо деп умсунду. Кечээ көчөдө келатса Уркуя жолуккан. Абдан жакшы сүйлөшкөн. Мурда агы ак, кызылы кызыл болуп турганын, эми негедир өңү чөптөй өчүп баратканын айткан. «Сенин бир эч жанга айтпаган сырың бар. Неге жашырасың? Айт. Колумдан келсе жардам берем», – деген болчу. Уркуя менен көңүлү жакын эле. Болгон ички сырын кээде ага бөлүштүрчү. Бирок Козу экөөнүн ортосундагы сөздү такыр айтчу эмес. Аны айтуудан намыстанчу. «Үйдөгү болгон быкы-чыкыны тышка чыгарган адамгерчиликке жатпайт», – деп ойлочу. Ошо Уркуя эсине түштү. Анын буралган коңур чачына суктанды. Жадаганда сүйлөгөн сөзү да орундуу. Мен неге ошондой болбойм? – деген ой көңүлүн урду. «Андай болуш оңой эмес. Уркуя жакшы. Мен жаманмын. Эмне үчүн кечээ ага айтканым жок? Айтыш керек эле. Эрим экөөбүз кырды бычакпыз деш керек эле. Козу өзү ар кимге былжырайт экен, мен эмне үчүн жашырам? Бардыгын уттуруп бүттү? Эми жалгыз бээбиз калды. Кантип оокат өтөр экен», – деди ал. Анан Козу уурулукка кеткен кай бир түндөрүн эстеди. Кой десе болбой ээлигип чыгып кеткенде жан кулактын учунда болуп уктап алчу эмес. Каалга кыйч этсе да ыргып баш көтөрчү. Шыбырт этип чыккан дабыш да аны төшөгүнөн козгочу. Кай бир түндөрү ошентип чакыйып жатып таң атырчу. Кармалып калган го, качан суук кабар угулар экен дечү.

Күлайым аябай зериккенде бир жаздыкты төргө таштап коюп кыйшайды. Аз убак өтпөй эшик түрсүлдөп:

– Үйдө киши барбы? Козу, барсыңбы? – деген Токторбайдын үнүн укту. Бир чети корккон менен бир чети сүйүнүп кетти. Так ушу Козу жок түнү келгени жакты. Ыргып туруп эшикке чыкты. Эшик астында турган эле Токторбай, чылымынын түтүнүн буркураата үйлөп.

– Келиңиз.

– Арбаңыз.

– Бар болуңуз. Түшпөйсүзбү?

– Козу жокпу? Уят го жок болсо түшкөнүм. Келсе, эмне деп ойлойт?

– Эмне десе ошо десин. Анын ойлогонунан корксок жан бага алабызбы.

Башта келип жүргөндө келиндин сөзү мындай чыйрак чыккан эмес. Токторбай жым деди. Өзү чакырып турганда кантип качсын, лып аттан түштү. Аздан соң аткана жакта кам көрүп, атка чөп салып жүргөн Күлайымды көрдү.

Күлайым бат эле атты жайлаштырып кайта келди. Казан-аяктарды калдыратып бирдеме жасаганы жатканын сезип:

– Тамак жасабай эле коюңуз, карындаш, – деди Токторбай, үнүн абдан сылык чыгарып. Аны келин түшүндү. Түшүнгөн менен тигиге пейили жакындыгын билгизгиси келип бир топко чейин болбой убараланды. Үйдө эт бар экенин белгилеп, катылган жеринен атайы алып чыкты. Баары бир Токторбай көнгөн жок.

– Бирдеме чый-пый эттирип жиберсем болбойт беле, – демиш этип келип төшөк салууга киришти. Төшөк салып жатып бир жолу жымыйып астыртадан күлүп койдү. Аны Токторбай шып илип алды.

– Эмне күлөсүз, аяш?

– Күлбөймбү.

– Күлө береби жөн эле?

– Кызык киши экенсиз.

– Кандайча кызык?

- Аялыңыз барбы, Токторбай аке?
- Аялым болсо сизге көз артар белем.
- Коюңузчу, менин эмнеме көз арткандай. Сулуу келин болбосом. Сулуу кыздар толуп жатпайбы.
- Сиздей сулууну мен такыр көргөн эмесмин, аяш!
- Хи, хи, хи! Ырас айтасызбы? Мени дегеле бир киши сулуу деп айткан эмес. Сизге башкача көрүнүп жаткам го, хи, хи, хи!
- Сулуу сулуу эмес, сүйгөн сулуу деген, аяш.
- Сиз мени сүйбөй калыңыз.
- Эмне үчүн? Неге сүйбөйм. Сизди мен биринчи көргөндөн бери эле жанымдай сүйөм. Эмне үчүн айланчыктап чыкпай калды дейсиз сиздин үйүңүздөн. Өзгөчө мага көзүңүз жагат. Сиздин көзүңүздү көргөндө өзүмдүн дайнымы таппай кетем. Сиз жакшысыз.
- Калп айтпаңыз. Эркектер жаман болот. Максатына жеткиче жылаандай арбайт. Максатына жеткен соң карабай кетет.
- Мен андай эмесмин. Мен сиздин баркыңызга жетчү кишимин.
- Мен сизден корком, Токторбай аке.
- Неге? Коркпоңуз. Мени сиз билбейсиз. Сыртымдан кабагымы салып жүргөн менен ичим назик. Күлайым, бери келиңизчи.

Токторбай акырын жылып Күлайымды көздөй умтулду. Күлайым калп эле качкан болду. Өзү качкан менен көзү жалдырап кетти. Анын бачым жетишин, чап кармашын каалады. Токторбайдын чаар өңү да билинбей, жанында турган бир татынакай жигит өңдөндү. Ага так ушундай мамиле жетишпей жүргөн. Аны ушу кезге дейре бир дагы эркек эркелете элек болчу. Козудан ушундай мамилени эңсеген. Ал бирок муз каткандай жылуусу жок эле. Эми так ошо өзү эңсеген. мамиле дал жанынан табылганга жаны жыргады. Тал чыбыктай ийилип бели солкулдады. Үнү ичкерип кереметтүү болуп кетти. Өңүңүн нуру жерге тамчылап жаткансыды. Ушул турган кези аябагандай сулуу

көрүндү. Токторбайдын эрки эми анын колунда. Арылай баскан сайын жаны чыкты. Кетип калбаса экен деп жан талашты. Келин кеткен жок. Токторбайды айлана качып бараткан болуп бирдемеге чалынып жыгылып калды. Токторбай келип жардам беришин каалады. Аны биле койгон Токторбай жетип барды. Жаткан жайынан так көтөрүп алды да, жүзүнө тигиле тиктеди. Күлайым эми көзүн жумуп Токторбайдын колунда. Солкулдаган жапжаш келинчек пахтадай жупжумшак. Анын кичинекей жүрөгү балкбалк этти. Келин жылмайып, апкак тиштерин жаркыратты. Анын бул турпаты: «мен эми сеникимин. Аясаң, койсоң өзүң бил», – дегендей эле.

Токторбай катуу кучактап туруп келиндин эки бетинен эки жолу өөп алды. Келин диркиреп кетти. Денеси калчылдап, көзүнөн жаш кылгырды. Андан чоочуп Токторбай кучагын жазып, бошото калды эле, келиндин кабагы бүркөлүп:

– Дагы өпсөңүз, Токторбай аке. Сиз жакшысыз. Сиз жакшы экенсиз. Жанагинтип кучактасаңыз дагы бир жолу, – деп жалына сүйлөдү. Жигит мурдагыдан да катуу кысып кучактай берип чопулдатып өптү.

– Ырас эле колго тийдиңизби, же мени алдап жатасызбы? Козу киши эмес. Сиздин баркыңызга ал жетпейт. Андай зөөкүр...

– Өпсөңүз, Токторбай аке...

Токторбай жыгылып кетти. Келиндин назик, жалынчтуу үнү чыкты. Анын бактысы ашып-ташып кеткенсиди. Демейде оюна такыр келбеген жылуу сөздөр жүрөгүнөн атылып чыкты. Бир маалда Күлайым ысылап чалкасынан жатты.

– Эмне болуп кеттим? Сиз мени дубалап салдыңыз го?.. Мен такыр катуу элем. Сиз мени кантип дубаладыңыз, Токторбай аке?

– Мен сизди эмес, сиз мени дубаладыңыз, Күлайым!

– Сиз жакшысыз. Козу жаман. Козу үйгө келгенде жүрөгүм шуулдап турат.

- Келип калып жүрбөсүн Козу?
- Коркосузбу? Келсе келсин.
- Жок, коркпойм. Ошондо дагы уят дегеним.
- Сиз мени таштабайсызбы, Токторбай аке?
- Жок. Мага тиесизби?
- Тием.
- Жаным! Күлайым! Келчи!

Түн өтө берди. Бул үйдө мындай ырахат такыр болгон эмес. Мындай ширин сөздөрдү Күлайым такыр укпаган. «Таалай деген ушу турбайбы. Дүйнөдө ырахат деген бар дешчү эле, мен ишенчү эмес элем, көрсө бар экен. Токторбай жакшы тура. Муну менен баш кошкон аял кор болбойт. Козу жаман. Анын жүргөн жеринин баарысы арам. Мен кетем андан. Ал мага эр болуп жарытпайт», – деп ойлоду.

- Жүрү качалы, Токторбай аке.
- Шашпа, Күлайым. Азырак чыда.

Эшикте жаан шатырап, түн капкара болуп турду. Терезеге чаба жаап жаткан жамгырдын үнү да алардын кулагына угулган жок. Чырагы жок караңгы үй жарык көрүндү. Биринин сөзүн бири колдошту. Жайдын кыска түнү бат эле тарап, таң атты. Козу келген жок.

– Козу кайда кеткен? – деп сурады Токторбай, эртең менен Күлайымдын ойноок көзүн күлүңдөп тиктей берип.

– Кумар ойноп отургандыр. Кайсы бир жакшы иш бүтүрүп жүрөт дейсиң.

Чайга күйбөй Токторбай жүрүп кетти. Күлайым анын кеткен жагын жылмая тиктеп азга турган соң кыңылдап ырдап үйгө кирди. Мындай сулуу үй болорбу! Мындан мурун неге ушундай көрүнчү эмес?..

* * *

Козу түндө Шарип менен Токтосунга уттуруп койгону айылга тарап кеткен. Таң саарынан Токтосун Козунун бээсин сугарганы жетелеп баратканда көргөндөр эле та-

ратып жиберген. Бул кабарды Күлайымга баягы Кодоң жеткирди.

– Козу үйдөбү? – деди ал, Токторбай кетер менен келип.

– Жок. Эмне экен?

– Өл. Эмне экен деп коёт?! Козуң кумарга уттуруп түндө дырдай жылаңач кетиптир. Өлгөн болуу керек жаанда, өпкөсүнө суук өтүп.

Күлайымдын жаны чыгып кетти. Чала-була кийинип алып түз эле Шарипке барды. Шарип менен Токтосун Козунун бээсин тазалап, куйрук, жалын тарап жаткан. Аны көрүп Күлайымдын көзүнө жаш кылгыра түштү. Кодоңдун айтканы чын экен. Бээни эмне эле сылап-сыйпап калышканын сураган жок. Бул экөө утуп алганын кайта берүү деген оозуңан айлансын. Аябагандай ырайымсыз болучу, биринен экинчиси өтүп. Сөздү Күлайым бөлөк жактан баштагысы, чатакты катуу чыгаргысы келди:

– Козу кана? – деди тумшугу менен бир тийип.

– Койнуңда жаткан эринди сен билбесең, биз кайдан билдик, – деп Токтосун жаачыдай бетин бырыштыра сүйлөдү.

– Билбейсиңер э?! Өлтүрүп салып, анан билмексен болосуңар э?

– Бас ары, каңкылдабай! Өлмөктөн доңуз копсун.

– Эмне? Эмне дедиң? Дагы кайталачы?!

– Бар ары дейм!

– Барбайм. Эриме таап бер. Өлтүрүп салдыңар Козуну.

– Өлбөй эле кеткен түндө.

– Кана, кеткен болсо?

– Жүргөндүр ары кайнатасыныкында.

– Барбайт аякка. Тапкыла!

Күлайым чындап эле алкынып-жулкунду. Кошуналар чогулуп калышты. Ар кими ар башкача айтышты.

– Эртең менен тетиги Апшарондун сайынан бир киши чыгып калыштыр, ошо болуп жүрбөсүн, – деди бир чал.

– Барбайт аякка. Мас неме кайдан ошончолук алыска жете койду дейсиң, – деди Токтосун.

– Камыштардын арасын карагыла. Жолдон адашып жатып калгандыр, – деген болду кайта баягы чал, зайыбын коркутпайын деген ойдо. Күлайым болбой отуруп алды. Таап беришин сурады.

– Аябай ичирип, мас кылып туруп утуп алгансыңар. Өлтүргөнсүңөр, ал ич күйдүлүк менен чатак чыгарган да. Таап бергиле. Таап бербесеңер көргүлүктү көрсөтөм экөөңө!

– Көргүлүктү ары Токторбайга көрсөт. Уялбай кантип айтып отурасың ушу сөздү?

Токтосун балч эткизе айтып салды. Токторбай менен Күлайым ойнош экен деген сөз айыл ичине тарап кеткен.

– Токторбайдын балекетин ал.

– Балекетинин маа кереги эмне, өзүң ал.

– Болду дейм, Токтосун. Таап бер Козуну!

– Ой, кеткен дейм Козуң түндө. Баарын уттурган. Сени да уттуруп коё жаздап аз жерден калган. Утуп алсам барбы? Чачыңдан толгой кармап апкелип... Эмгиче Козунун эмес, менин катыным болуп калмаксың. Бир ыгы келди эле түндө, атаңдын көрү, ойнобой койду сени сайып. Жакшы көрөт окшойт. Сен аны жек көрөсүң. Анын көзү жок болсо, бирөөнү чакырып турасың өзүң эле.

Токтосун атайы Күлайымдын кыжырына тийип, чукуй сүйлөдү. Келин да моюн бербей:

– Сени кароолчу койду беле мага? – деди.

– Карай турган эмнең калды сенин. Бар ары каңкылдабай!

– Каңкылдаган сен.

– Ой, тигине Козуң. Келатпайбы аягын араң сүйрөп. Токтосун көрө коюп сүйүнүп кетти.

– Кайда жүрөсүң тентип? – деди Күлайым эринин кейпин карап, ачуусу келе сүйлөп. – Уят эмеспи. Кантип элдин бетин карайбыз эми? Үстүңдөгү киймиң кана?

Козу каардуу. Каны ичине тартып кумсарып турат. Көзүнүн агы айланат. Тишин кычыратып таң ашкан ат өңдөнөт. Сөз катпай зайыбын тиктейт. Анын көз карашынан чоочуп, бир балекет баштаганы турганын бай-

кайт Күлайым. Үйгө чакырат. Козунун астына түшүп декилдеп басат. Козу арыштай аяк шилтеп ээрчип келатат. Экөө тең үйгө киргенде Козу каалганы карс жабат да, илгичин илет. Күлайым жел тийген жалбырак болуп диркиреп бурчка кептелет.

– Айт, шуркуя! Бардыгын жашырбай өзүң айт!

Козу басып келип Күлайымдын дал бет маңдайына токтойт. Уйкудан калган, чарчаган көзү үңүрөйүп ичине кирип кетиптир. Бети-башынын баарысы топурак. Жылаң айлак буту килейип дегеле эпсиз чоң көрүнөт. Булчуңдары иттин башындай болуп түйүлүп турат.

– Бекерге кан кызытпа, Козу. Мен сага кылган жазыгым жок.

– Эмне? Жазыгың жокпу? Сенин жазыгың жок? Кет Токторбайга! Кет!

– Токторбайга? Бул эмне деген сөзүң?

– Билбейсиңби? Түндө ал мында түнөгөн жокпу?

– Түнөдү.

– Уу, бузулган катын! Сени ушу жерден!..

Козу качырып сала бергенде Күлайым чыңырган бойдон үйдөн чыга качты. Козунун колунда таяк, дагдактап кубалап баратат. Күлайым безилдеп качып баратат. Анын чаңырган үнү далайдын кулагын кырып өттү. Бияк-тияктан көргөн кишилер ээрчий басышты. Кээси катуу эле Козуну жекиришти, кээси анын пайдасына сүйлөштү.

Жол боюнда топтошуп отурган беш-алты кишинин жанына барганда Күлайым күйүгүп жүрбөй калды. Козу оозунан кирген чыкканын билбей бакылдап келатты. Тиги кишилерге корголоп айлана чуркаган зайыбын кармамай албай жинденген Козуну:

– Токто! – деп кармай калды, москолуна келген бир жигит. – Эмне айыбы бар экен анын, анчалык эле житире кубалагандай?

– Сыйрам терисин! Мунун кылбаганы жок!

– Сенден да күнөөнү көп кылган бекен?

– Кылгылыкты кылган өзү. Күнөөлүү болгон мен. Карагылачы, баарын кумарга уттуруп... шүмүрөйүп...

Күлайым буркурап ыйлап жиберди. Козу бирөөнүн ыйлап жатканына чыдай алчу эмес. Өзү ушунчалык кардуу болгонуна карабастан ый алдында багынып кетчү. Анын андай мүнөзүн Күлайым башта билген эмес.

– Ыйлаба, – деди Козу. Күлайым ан сайын жашын көлдөттү. Анда отургандын баарынын боору ооруду. Жамырата сөгүп Козуну жемелеп киришти. Козу актанууга тырышты:

– Бузулуп кетти. Токторбай деген бир неме үйүмдөн кетпейт, – деди эле, баягы кармай калган жигит кагып койду:

– Өзүң айыптуу. Райондон келген ким болбосун үйүңө чакырасың. Жалган болсо айтсын өзү. Асты-үстүнө түшүп шыйпаңдайсың. Жалган болсо өзү айтсын. Бат эле таанышып, эриш-аркак боло түшөсүң. Жалган болсо айтсын өзү. Бирдеме өндүрүп алгың келет алардан. Мыгтайымдык кыласың. Чоңдор менен жакындашкың келет. Кылган күнөөңдү жашырып, жапкың келет. Чала болот сага, ылайым ошондой болгой элең! Э-эй, катыны бар киши ушинтип жүрөбү? Карачы кебетенди. Адам болбой кал.

Жигиттин сөзүн укканда Күлайым мурдагыдан бетер көз жашын булактай агызды. Өпкө өпкөсүнө тийбей солкулдады. Козу чындап эле, соорото албай убара. Кучактап алып жалынып-жалбарып жатат. Анын оозунан мындай сөз биринчи жолу чыгып отурат. Буга чейин ал аялына тим эле катып калган муз болчу. Үйгө келсе тултуюп карап койчу эмес. «Чеч бут кийимди! Жаса тамакты! Куй чайды! Сал төшөктү! Апкел тигини!» – дегенден башка мамиле кылчу эмес. Ал өзүн Күлайымдан бийик сезчү. Ак сөөкмүн деп ойлочу. Күлайым болсо жумушчунун кызы эмеспи, аны бир топурактан жууруп алгандай баалоочу.

Козу эмне болуп кеткенин билбей Күлайым таң. Анын колтугуна кысылып үйүн көздөй кетип барат. Барган сайын жашы тыйылып, барган сайын солуктаганы токтой берди. Үйгө алып киргенде Козу:

– Ачуум келип айтып жибердим, көңүлүңө алба. Токторбай кайда кетти? – деп сурады. «Чын айтып жатабы, же сынаганыбы?» – дегендей Козунун көзүн байкаса чындык окшойт. Күлайым кайда кеткенин айтып берди. Андан башка дагы бир катар сөздү оюнан чыгарып кошту.

– Токторбай мага жардам кылмак эле. Айткан жокпу?

– Маа айтмак беле. Сени келип калабы деген ойдо үйгө түш дедим. Сен келгениң жок. Таң саарынан бастырып кетти. Бирөө бирдеме дейби деп уялды окшойт. Сен болсоң сүйлөшпөйт белең түндө.

– Келет деген жоксуңбу? Айтсаң боло.

– Айтпай койду дейсиңби. Эми келет деп отуруп таң атып кетти.

Козу уялып калды. Айып өзүнөн кеткенин эми сизди. Күлайым чындап эле ага күйүп-бышын жаткандай көрүндү. Түндө өзү келген болсо иши оңунан чыгарына ишенип, келбей калганына кайгырды.

– Дайым ушундаймын. Ишим оңолор жакка өлүп баратса баспайм. Карабайсыңбы шайтандай болуп кумар ойногону кеткенимди. Уттуруп койдум баарысын. Мас кылып туруп утуп алышты.

Козу үйдүн бурчуна отуруп, бетин алакандары менен басып ыйлап жиберди. Баарыдан дагы ал бээсине күйдү. Ал бээ менен далай түнү жол кескен. Далай кыйын абалда калганда жел менен кошо учуп кутулган. Эми канатсыз калганын сизди. Кээде жок жерден чатак чыгарып бээсин сабаганын эстеп өкүндү.

– Ме, кий.

Үйдө калган эски-уску кийимдерин чогултуп Күлайым Козунун астына таштады. Аны кийип, эми гана бир чыныдан чай ичип отурганда Мадалы келди. Козуга ушу керек болчу. Мындан башка бул айылда азыр сүйлөшөр кишиси калбай калгансыган.

– Кел. Эски малдын көзүңдөй болуп кайдан келдиң, Мадалы аке?

– Жакшыбы, үкөм?

– Төргө өт, Мадалы аке! Ай, төшөк сал, Мадалы акеме.

Козу баягы чайканадагыдай эмес, жөн эле бөдөнө болуп бөйпөңдөдү. Саларга төшөгүн таппай, берерге таманын таппай, көзүнүн агы менен тең айланды. Чай үстүндө аркы-берки сөздөр айтылды. Акырындап сөз колхозго өттү. Кечээ кызыл обоз болуп, бул «Кызыл Аскер» колхозу районго дүңк эткен. Колхозчулардын мурдагыдан бетер көңүлдөрү көтөрүлө түшкөн. Өкмөттүк пландын элүү процентин төккөндө эмгек акыга эгин бөлүү жөнүндө Уркуя жарыялаган болчу. Ал тургай качып кеткен бир канча кожолук кайта келгенин угушкан. Мадалы өз көзү менен көрүп, кулагы менен угууга келген.

– Эшмат кандай? Жолугуп жүрөсүңбү? – деп сурады Мадалы Күлайым сууга чака көтөрүп кеткенин атайы пайдалана сүйлөп.

– Көрүп жүрөм. Мурдагы күнү жолуктум. Кабагы бүркөө.

– Сен андан четтебе, Козу! Канча кылган менен биз бир боор элбиз. Бул жарыбаган жалчылар бизге жакшылык кылбайт. Уктуңбу, Байболот менен Абдыракмандын кылганын?

– Жок. Эмне кылыптыр?

– О-о, ушу жерде туруп укпаганың... О-о, кышында бир жолугуп Эшматка айткам, ушу эки малайыңдан сак бол деп. Камырабай койгон, алар менин үкөлөрүм деп. Үкөлөрүнөн көрүптүр го көргүлүктү. Бетин ачып жатат дейт Эшматтын.

– Абдыракманбы? Салпайган атаңдын көрү-ү.

– Үйдө жүргөндө салпагай. Тышка чыкканда аный тилин токтотучу ким экен. Ошондой болот. Сени деле ошондой кылмак эгер малай жалдаган болсоң.

– Ой, түндө Токтосун менен Шариптики өтпөдүбү. Мени мас кылып коюп утуп алышат да, мен кайра бер десем, баягы бир илгери менин атамдын чааракерлери болгон экен, ошонусун козгошот, – деди Козу түндөгү кумар үстүндөгү сөздү эстеп.

– Ана, айтканым келдиби? Сен жолуң болгур, кээде мага акыраңдап каласың. Мени душман көрөсүң. Билсең кыйын күн башына түшсө мен гана күйөм. Сен аны билгиче көп бар.

Козу жыгылыштуу болуп башын жерге салды.

– Адам бара-бара эсине келет тура.

– Эсиңе дале келе элексиң деп корком, Козу! Көнөсүңбү сөзүмө?

– Көнөм.

– Көнсөң, душман кайсы, дос кайсы, ажырата бил.

– Досум жок.

– Эмне дейт! Досуң көп сенин. Сен аларды бооруңа тарта албай жүрөсүң. Мен – бир, Эшмат эки, Абдылданын Тешебайы үч, Таштын Бегалысы төрт, ал тургай чындаса алиги өзүңдү утуп алган Шарип менен Токтосун дагы бизден кетпейт. Көрдүңбү канча экенин?

– Токтосун менен Шарип бизге дос болмок беле?

– Кызык экенсиң, Козу! Алар бизге дос болбойт, бирок алардын алкы бизге жакын. Ууру–ууруга, кумарчы–кумарчыга дос. Сен ууру болсоң алар да ууру. Ошондуктан...

Экөө тең күлүп калышты.

– Түндө мени дырдай жылаңач кылып кууп чыгышты.

– Ойногонду билбегенден кийин... Биздин душманыбыз Уркуя. Аны жоготпой биздин жаныбызга жай жок.

– Жогото коюш оңой бекен.

– Ме. Эсинди жыйып жүр. Сага ким күйөрүн таанып ал. Мадалы Козунун астына акча таштады. Козу эми анык билди, Мадалы күйүмдүү экенин. Мындан ары астынан кыя өтпөскө ант берди. Аңгыча эшиктен чака калдырап, анын артынан Күлайым кирди.

Мадалы үчүн Күлайымдын келбей коё турушу жакшы эле. Дагы бир катар акыл-насаатын айтмак. Күлайымдан коркчу. «Анын теги жумушчу. Бизге кайнаса каны кошулбайт. Бир оңуту келгенде мант берип чыгып кетет. Анын үстүнө жалындаган от кези. Ичине сыр ба-

тырарына ишенбейм», – деп ойлоочу. Ошонусун байкаган үчүн Козу ага катынын жамандап сүйлөй берчү.

Күлайым келгенде сөздүн жөнү такыр башка жакка бурулду.

– Эшмат азамат. Анын сырын билбей жүрөсүң, Козу! Кези келсе, чоң ишке жарачу киши.

– Мүмкүн.

– Күлайым, качан тууйсуң?

Мадалы сөздү чорт башкага буруп жиберди. Ал сөзүнө жооп берүүнүн ордуна Күлайымдын бети тамылжый түштү. Он тогузга жаңы чыккан келинге антип айтыштын ылайыгы жок эмеспи. Мадалынын бул суроосу келин түгүл, Козуга да жаккан жок. Акырая карап алды Мадалыны.

– Баласы тургай жалгыз өзүн багалбай шаштым кетип жүрөт.

Эми дагы чыйылдатып тууса... Акылың болсо тууба, Күлайым! Дүйнөдө менин жүргөнүм деле жетишер. Мен жыргап, эми балам калдыбы? Ушул заманда туулган баладан бактысыз эмне бар, – деген Козунун сөзүнө Мадалынын каңырыгы түтөп кетти. Капкайдагы бир өткөн-кеткендер эсине түштү белем. Анын көзү береги бет маңдайындагы ийри тирөөчкө кадалып, андан өтүп баратты. Тирөөчтүн бетинин баарысы майда-чуйда быткыл. Эмнеге минтип быткыл болгонун ойлоп башы катат. Неге тирөөчтү тиктеп калганы Козуга маалим. Келген сайын Мадалы ошо тирөөчтүн бетиндеги тактардын эмнеден пайда болгонун сурайт. Качан сурабасын Күлайым жооп берет. Мурда сураганын унутуп калып кайта эле сурай берет. Балким атайылап эскертип туруш үчүн ошентет.

– Тирөөчүңүн бетине эмне болгон, Козу?

– Жини бар Козунун, бир жактан ачууланып келсе эле бычак курчутуп ыргытат.

Күлайымдын сөзү Мадалынын моокумун жандырды белем, көзү ачыла түштү. Так ошо кезде Күлайым аны таңыркап тиктеп турган. Анын көзүндө: «Мадалынын

өнү ушундай сарымтал беле? Кара өңдөндү эле го? Буга эмне болгон? Сарык менен ооруп жүргөн го? Чунак киши тиги сербейген төрт кылды неге алып таштабайт? Ошол төрт кыл көбөйүп отуруп мурут болот деп үмүттөнөбү? Көсөө кишиге сакал, мурут чыкмак беле. Төрт тал мурутунун бирөө агарып калганбы, жарыбагыр. Отуз үчкө чыкканда эле мурут агарып калабы? Бетинин бырыштары көбөйүп кетиптир. Көптөн бери каттабай кетти эле, эмнеге келди? Агасын өлтүрүп койгону үчүн Козу жек көрөрүн билбейби? – деген жазуу турду.

– Эркектин ошондой бир өзгөчөлүгү болгон жакшы. Эр жигитке бычактан артык жолдош кайда, – дейт Мадалы кытмыр жылмайып. Аныш сөзүн Козу чын ойлойт.

– Ачууму тирөөчтөн чыгарам, – дейт Козу.

– Тирөөчкө тийген бычак, кези келсе башкага деле тийгени жакшы.

Мадалынын сөзү Козуга жагып карсылдап күлөт. Аңгыча Мадалы кетүүгө камынып ордуна турат. Күлайым канча какшап чай ичип кетишин суранганына көнбөй эшикке чыгат. Ошондон түптүз Эшматка бет алат. Эшмат эми гана төшөктөн турган. Жуунууга керек бардык нерсени малайы Абдыракманга көтөртүп алып огородогу көк майданга келип керилип, чоюлуп турган кез.

Эшмат ак жайдын күнү суу жылытып жуунчу. Муздак суу тийсе ырсыйган сары тиштери сынып кетчүдөй зыркырачу.

– И-и, – дейт Эшмат жалаң гана оң колунун сөөмөйүн суна берип. Абдыракман чөөгүндүн чоргосунан акырын чубуртуп суу куят. Бияк-тиягына куюлуп, суу сөөмөйгө тийбейт. Эшматтын ачуусу келет. – Ушунча жашка келгени суу куйганга жарабайсың! Тамакты кандай таамай кармап алар элең! Көзүңө кара! Эмнени ойлоп кеттиң?

– Ойлогонум жок, Эшмат аке!

– Билем. Алдагы коондой сүйрөйгөн башыңдын ичи бүтүндөй арам, кысталак. Тузум урат, кудаа кааласа!

– Катуу кетпеңиз анчалык.

– Эмне жамандык көрдүң менден, кысталак? – Жакшылык деле көргөнүм жок.

– Көзүң аксын, кысталак!

– Баарын алдыңыз, эми көзүмдү ыраа көрбөй туразсызбы, Эшмат аке? Эмнем калды сиз албаган.

– Эмнени алдым? Эчтекең жок болсо эмнени алмак элем?

– Жаштыгымды алдыңыз, күчүмдү алдыңыз, бетимдин наарын алдыңыз, тилимди алдыңыз, Эшмат аке! Көзүмдү эми өз көзүңүзгө теңегенде ыраазы болосузбу?

– Чукуйм бир көзүңдү. Оң көзүң оң жакка, сол көзүң сол жакка карайт, кысталак.

– Көздөрүм ордунда эле турганы жакшы, тийбеңиз, Эшмат аке!

– Бир башыңа бир көз жетет!

– Эки көзү бар туруп түз карай албайсыз, жалгыз көзүм калса такыр тетири карап калып жүрбөйүн, Эшмат аке?

Эшмат Абдыракманды таңыркап тиктейт. «Мынчалык сүйлөгөндү буга ким коюптур?» – дегендей түргө келет. Канчалык каарын төгүп тиктеген менен Абдыракман келбей турат. Башта Эшматтын үнү катуурак чыкса жер менен жексен болуп жалпая түшкөндөй эле. Дегеле баш көтөрө албай, бардык кылмыш ошондон чыгып жаткансып, «урсаң-койсоң өзүң бил», – деп кулак жапырчу.

Абдыракман суу куюп, Эшмат жуунуп жатат. Калп эле колун кыбыраткан менен Эшматтын оюнда такыр башка нерселер жүрөт. «Тили ачылды мунун. Түрү жаман. Бул мага бир балаа кылбай койбойт. Канткенде мындан кутулам? Кечээ кечинде сууга жумшасам далысын салып басып кетти. Түндө тамакка келген жок. Отун жарылбай турат. Беркиси андан жаман. Ат тазаланбайт. Өзүм жетелеп сугарамбы эми атты? Бул экөөнүн жоругу жаман. Уркуяга барды дешет. Эмне деди? Бардык быкы-чыкыны айтты го. Бекер буларды боорума тарткан экенмин. Колун карасаң, токмоктой болуп?! Менин тапканымы жеп чоңойгон кол да», – деп ойлойт. Азыр эле кубалап жибер-

гиси, экөөнөн тең кутулгусу келет. Антүүдөн коркот. Алар бир күн үйдө жок болсо оокаты өтпөй каларын сезет. «Атты кантип багам? Тамекини кантип сатам? Тамакты кантип жасайм өзүм? Отун жыйып отурсам көргөндөр эмне дейт?» – деп коркот. Караса, Абдыракман дагы эле суу куюп жанында турат. Колундагы сүртүп алган самыны эбак кетиптир. Бетин жууй элек экен.

– Куй жакшырак. Байболот экөөңөрдүн көзүңөргө мен карышкыр болуп көрүнөм. Мен өлгөндө жыргарсыңар. Шашпагыла, азабымы тартарсыңар бир күнү. Элдин баарысы Эшмат эмес, тапкан-ташыганынын баарысын төгүп салып жегиле деп оозу-мурдуңарга тыга бергидей.

– Эшмат болбосо, Ташмат болор.

– Сен эмне тетири буралып калгансың, Абдыракман? Сени мен тааныбай турам?

– Мени сиз качан тааныдыңыз эле?

– Куйба сууну! Жогол!

– Башта эле ошентпейсизби анан. Колу, бутуңуз соо. Өзүңүз куюп, өзүңүз жуунсаңыз эмне болот?

Абдыракман чөөгүндү жерге коюп, басып кетет. Артынан акырая карап туруп Эшмат ошондо Абдыракманды дааналап көрдү. Таштай болуп уюган анын чымыр денесинде кирдеген, эскирген бирдемелер илинип баратты. Ошол жаман кийимдери дагы жектеп, кармап, сөгүп бараткандай болуп көрүндү.

Эшмат өз ичинде чочуп калды.

Чөөгүн, самын, сүлгүлөр ар кай жерде кала берди. Аларды үйгө алып баруу Эшматтын оюна келген жок. Малайлары артында калгандарды жыйнап барары белгилүү да.

Эшмат үйүнө келатканда, Абдыракман жаман-жуман төшөнчү сөрөйүн бир жипке таңып алып сарайдан чыккан. Аны көрүп Эшматтын жүрөгү алкымына кептелди.

– Кайда, Абдыракман?

Абдыракман Эшматка жооп берүүнүн ордуна Байболотту чакырды:

– Шордуу Курат, балалуу болгондо атын Байболот койгондур. Байысам деп үмүтгөнгөндүр байкуш. Минтип Эшматка малай болорун кайдан билди. Эшматка малай болуп эзилерин билгенде Байболот койбой эле Жарыбас койбойт беле. А-ай Жарыбас! Жарыбас!

– Аны эмне кыласың, Абдыракман?

– Кетебиз деп айтам. Эмне бар мында? Ушунча жылы кордук көргөнүбүз деле жетет. Ыракмат Уркуяга, көзүбүздү ачты. Ал болбогондо жүрө бермек элек сенин айдоондо. Абдыракман аркы сарайга кирип Байболотту издеп, табалбай кайта келди. – Кал Эшмат. Дагы бирөөнү тап. Канын сор. Мен эми сага чыдай албайм. Жукарып бүттүм. Тилим бар туруп сүйлөй албасам, курсагым бар туруп каалаганымды жей албасам, киши болуп туруп үстүмө кийим сала албасам, эмнем жашоо?

Эшмат Абдыракмандын асты-үстүнө түшүп жалынып-жалбарып жиберди. Мойнунан кучактап, жонундагы жаман төшөнчүсүн талашты. Кетпесин суранды.

– Үкөм, кагылайын үкөм, мени таштаба. Ишенип кой, мен сени бир тууганым деп жүрөм, – деди ал Абдыракмандын бетинен өпкүлөй берип.

– Тууганыңа кылганың ушу болсо, душманыңа кыларың кайсы? Коё бер, Эшмат! Экинчи жолу бу жерди желкемин чуңкуру көрсүн.

Эшмат дагы болгон жок. Талашып жатып тигинин жонундагысын алып үйгө киргизди. Толгон-токой сөздөр чубуруп чыгып жатты. Демейде керкейип жүрчү эме, эми эбелек. Убаданын үстүнө убада берип сөз аябай жатат. Абдыракман тултуюп улагада отурат.

– Чыксаң тигиндей төргө. Улагага отурбасаң, Абдыракман!

– Далай жылдан бери отурган ордум. Эмнесине намыстанасың? Эми көрүп калдыңбы?

– Өтүп нойсоң эми төргө. Акеңдин айтканын кылып койсоң. Эмне кааласаң, баарын орундатайын, деги мага душман болбочу. Мен сенин тууганыңмын. Мен өлсөм

өзүң топурак салып башында турат деп тилечүмүн.

– Андай түлкү сөздү койсоңчу, Эшмат! Отузга жаңы чыктың, сен өлгүчө качан. Мендейдин далайынын башын жутарсың, ушу кейпиң менен.

Абдыракман түнөрүп отуруп алды. Эшмат эмне дебесин, ага каршы сүйлөдү. Эшмат чындап эле андан коркуп турат. Кокус азыр барып Уркуяга айтса, арызданса арты жакшы болбосун сезет. Бардык күчүн жумшап калтырууга умтулат.

– Кеткендер болсо кеч, Абдыракман? Пендечиликтен байкабай жүргөн жагым бардыр. Эркек туумай эсте болсун дегендей, мындан ары тике карап сүйлөсөм, Эшмат атым өчсүн. Өзүм кийбесем да саа кийгизейин. Ай, бери карап бир жылмайып койсоң, Ме, момуну сен кий. Катын алып берем жакында. Өзүм бойдок өтсөм мейли, сен катын ал. Энчи бөлүп берем. Жубарымбек кетейин калп айтсам, – деп Эшмат жүктүн үстүндө турган суусар тебетайын алып келип Абдыракмандын башына койду. Тебетай кырданып туруп калды. «Адамдын көркү чүпөрөк» – деген чын эмеспи, Абдыракман бир тебетай кийгенге көркүнө чыга түштү. Тебетайды кийгизгенине Абдыракман назар салган жок. Аздан кийин башынан алып төр жакка ыргытты.

– Суусар Эшматка жарашат. Кудай ушу жаман топумдан ажыратпасын.

– Алсаң. Кийсең, Абдыракман. Таарынбасаң мага. Пендечиликте кемчилик кимден кетпеген. Кетсе кеткендир. Кечирим сурап жатпаймбы. Улуу даражамды пас кылып астыңа түшүп, баш кийимимди тартуулап отурганда жылып койсоң эми.

– Бовойт. Тургум кевейт. Бүттүм чыдап отуруп. Жалдыраба. Сен чоң кишисиң, мен кичине киши. Бир улага кайда болсо мени күтүп турат. Жыргабай эле койдум сени карал тутуп. Тур .ары, жолуму тоспой.

Буркулдап эшикке чыккан Абдыракмандын астынан тосуп, чалынып Эшмат карыш жылдырбай койду. Айласы түгөнгөндө кадимкидей ыйлады.

– Өлтүрүп кет. Ме, мойнуму кесе чап. Ушундан көрөкчө өлгөнүм оң. Кайсы бетим менен элди карайм сен кетип калсаң. «Ишенген үкөң ушу беле?» – дешпейби. Шылдыңдап күлүшпөйбү?

– А сенин бизди шылдыңдап күлгөнүңчү? Күлсүн сени шылдыңдап! Сөксүн эл. Каргасын.

– Абдыракман, айтчы, эмне каалайсың? Не кааласаң аткарайын. Кулдугум бар, айланайын. Ая мени. Ушунча жылы жамандыр-жакшыдыр үйүмдөн даам таттың эле, ошол тузуму сыйла.

Абдыракман акырая карады. «А-а, эми түшүндүңбү?» – дегендей болду анын көзү.

– Сенин сокур тыйыныңын маа кереги жок. Акымды гана берсең болду. Акыбызды бербесең...

– Берейин. Айтчы, эмне аласың? Атымы каалайсыңбы? Дагы эмне аласың?

– Кой, атың өзүңө буюрсун, кетем, – деп дагы ордуна турганда Мадалы келди:

– Салоом алейкум!

– О-о, Мадалы акеби? Кайдан? Келиңиз.

– Келдик. Сак саламат турасыңбы, Эшмат?

– Куддага шүгүр.

– Эшмат, эмне бу, Абдыракман үкөм менен таарынышкандай бетеленип?

– Кетем дейт үкөм. Таарынып калдым дейт мага. Үкөсү акеси таарынбайбы. Мадалы дос, бир кыз тап. Абдыракманымды үйлөнтүп койбосом болбойт. Кудда кааласа келин жумшап бир жыргайын, – Эшмат күлкүсү келбесе деле күлүп калды. Анын күлкүсүн Мадалы коштоп кетти.

– Кыз табылат. Абдыракманга окшогон азаматка кыз тийбей коёбу. Керек болсо кошунабыздын сулуу кызы. – бар, азыр десең азыр жетелеп келип кийирип берем.

– Ырас айтчы, досум? Катын алып бербейсиң деп Абдыракман үкөмүн таарынганын эп көрүп отурам. Сулуу кызбы чын эле?

– Андай сулуу жок бул аймакта. Алкымынан ичкен чайы көрүнөт. Басса солк-солк этип буралып турганын айтсаң. Тиштерин айтсаң...

Абдыракмандын көзүнө татынакай бир сулуу кыз көрүнө түштү. Ырас эле жүрөгү элжирейт. Жылмайып калганын өзү да сезген жок. Ал кезинен пайдаланып Эшмат:

– Ме үкөм. Базарлап келчи мобу акчага, – деп азыраак акча берди. Абдыракман кыйылып турганынан улам Мадалы демитип жиберди.

– Ал. Акеңин колун кайтарба. Катын алып берсе эмне арманың бар? Эшмат айткан сөз эки болгон эмес. Жананы мен айткан кызды кудаа кааласа жакында өзүм куда башы болуп туруп алып берем.

Абдыракман акчаны алды. Эшматка ошо керек да.

– Алпарып кой жайына тигилерди, – деп ал таңып алган жаман-жуман эмелерин көргөзө берип. – Эки иним бар. Коркутканы эле мен, Байболот мындан жаман коркутат. Коркутары болгон жакшы экен.

Абдыракман кетер замат экөө башка сөзгө түштү.

Бир топтон бери жолугушпай калышкан. Ошол арадагы экөөнүн көргөн, уккандары аз эмес болчу. Алардын ичинен көбү тышка чыгарбай турган сырлар. Ал эми Чачтуу думана жөнүндөгү сөз экөөнө тең тиешелүү болчу. Сөздүн бир тобун ошо алды. Жакында эле ал түн ортосунда Мадалыныкына келиптир. Үйүндө болгон үч бут унун, төрт кадак майын тартып алып кетиптир. Айтымына караганда мурдагысынан карып, арыктап, аябай жүдөп калыптыр. Айтайын, айтайын деп баратып, баягы бир түндөсү келип опузалап жатып справка алып кеткенин Эшмат ичинен чыгарган жок. Жашырын сыр катары сактады. Андан сөз турмуш жөнүндө козголду. Мадалы болсо алкып-жулкуп ар кай жерден бир деме табат экен. Иши кылып ажал кырсыгынан сактаса, түрмөдө жатса да курсагы ач болбойт имиш. Ал сөзүн угуп Эшмат ичинен сыздады. Өзү андай боло албасын билди. Мадалы жаш кезинен кара жумушка бышкан да. Касап болуш оңойбу. Эшмат тим эле сулп эт.

Чай ичип отурган экөө бир маалда жер карап ойлонуп кетишти. Мадалынын көзүнө те бир кездеги баягы Мойдун басмачынын чамгарактап адамдын башын ак чөлмөк өңдүү ыргытып турган кези келди. Анда Мадалы анын касапчысы болчу. Мал союуну да, адам союуну да билчү. Кайсы жерге бычак урса мүрт кетерин андан артык билген ал кезде басмачылар арасында жан жок болсо керек эле. Ошо кезин эстеп Мадалы бир чети заарканса да, бир чети жылмайып койду. «Ошондо дагы кор болгон эмесмин. Бардык эттин жакшысы менин колумдан чыккан. Курсагым ачкан эмес. Жашай билиш керек тура адам деген. Карачы мобу Эшматты. Өзү чоң. Колунда баары бар. Жакшылыктуу жашай албайт. Малайынан кордук көргөндөн кийин ушунда эмненин шамы. Менин колума ушундай бийлик тийбейт ээ? Дүйнөнү чарк айлантар элем», – деп ойлойт. Эшматка көз чаптырса, ал дагы ойлонуп алыптыр. Эмне жөнүндө ойлоп жатканын байкайт. «Кудай урган кем, жаман десе, арыктап кетиптир. Кайраты жок ушунун. Уркуя эки жолу ныгырып койгонго жели чыгып кеткен тура. Ал катындын колунан келери эмне? Эгер кааласам аны ... деп оюнун акырына чыкпай, – жок, эч ким билбесин. Азырынча жан кишиге билгизбөө керек. Токточу. Эшмат неге аны билбей турган жөнү бар? Эшмат өзү айтпады беле бул жөнүндө обол мурун. Бул билиш керек. Билмек тургай башында так Эшмат турат. Атаңдын көрү, айт-айтпаса төгүңбү? Азапты тартса биз тартып, үзүрүн жыргап бу көрсө э? Башында турсун ошо. Болбосо мен тайган белем мунун айдактаган жагына чуркап үргөндөй», – дейт оюн улап. Аңгыча сөз дагы Чачтуу думанага өттү. Аны экөө тең сөгүштү. Кымындай пайдасы жок экен. Кезегинде келе калып опузалап бирдеме алып кеткенден башка такыр жардамы тийбептир. Качан болсо: «Мына жакын калды. Бир күн келатат, анда ар кимиңер нурдун кызын алып жыргайсыңар», – деп жел сөзгө тойгузат экен. Аны буларга кожоюн кылып шайлап койгон эч жан

жок. Эмне эле көз каранды болуп жалдырап турушарын, коркушарын айтышты. Ал жөнүндө экөөнүн сөзү чыкты. Эми келчү болсо аябай турган болушту.

- Деги ал ким? Тааныйсыңбы Мадалы?
- Таанысам эле өлөйүн.
- Мойдундун убагында көргөн эмес белең?
- Жок.
- Буга кайдан кармалып калдык?

– Өзү эле экөөбүздү чакырып алып жекирбедиби. Айтканын кылбачу болсок кара улактай мууздаласыңар дебедиби.

– Ошентти э? Бул өзү деги ким ыя? Мунун эсебин бербесек колуна, жаныбыз жай таппайт.

– Ойлонуп иштейли. Сен да шашма окшойсуң, Эшмат. Аны жок кылып коюш кыйын эмес. Аны пайдалана билиш кыйын. Күчтүү ал доңуз. Керек болот бизге. Ок кылып атуу керек башканы. Бул сөзүмө кандай дейсиң?

Ушуну ойлогон эмес экен. Эшмат Мадалынын акылына жыгылып калды. Сөз айта албай башын жерге салды.

– Душмандарым көбөйүп баратат, Мадалы! Жакында мен кудай ургандай жаңылдым.

– Уктум. Бекер кылгансың. Уркуяга канчалык андай ушакты жабыштырган менен ал ошончолук кыжырлана берет. Душмандыгы арта берет Экөөңөрдү ойнош экен деп угуп, башка түгүл мен ишенгеним жок. Коошпой турган кеп. Алиги Абдылданын жаман Тешебайы ойлоп тапкан экен дедим. Айтпасаң деле билип турам. Баарыдан жаманы – жүз элүү бут буудай. Аарынын уюгуна тийипсиң, Эшмат. Элдин каарына калсаң талабайбы, сеиин Эшмат экениңе, Ташмат экениңе карабай.

– Аның чын. Болчусу болуптур, эми өлөрүндө бир жемек кыл, Аянбай атка камчы чап.

- Атка камчы чабыш керек...

Күн жалбырттап күйүп бараткан кезде ар бир өткөн саат талаада жыйылбай турган эгинден колунан келишинче уурдап алып кетет.

Кечээ Уркуя менен Гайвалы атайы эгинди аралап чыккан. Бардык буудай орок тилеп ыйлап турат. Кыбырата желшип өткөн желге термелсе тырс этип дан түшүп жатканы байкалат. Аны көрүп Уркуянын сөөгү сыздайт.

– Көрдүңбү, Гайвалы? Убал го эгинге! Чыгарын чыгып, бышарын бышыш берди, эми бышкан тамакты алалбасак кандай болот? Эмне кылуу керек? Бүгүн алар түшүмдү эртең алалбайбыз, эртең аларды бүрсүгүнү алалбайбыз, Эмне кылуу керек? Беш-он күндүн ичинде жыйсак, кайран эмгек ыйлап талаада калат, – дейт Уркуя башы кере карыш болгон буудайдын эки башын алаканына салып салмактай берип. Буудайдын даны ырсыйып күлөт. Ээсин тааныгандай, келгенине кубангандай болот. «Көрдүңбү, араң эле турганымды? Ыргып түшүп кетем жакында оруп албасаң. Мага же курсак керек, кубатка айланганым үчүн, же жер керек, кайта өнүп чыгуу үчүн. Акылың болсо чамда, күбүлүп кетсем кайгырасың», – дегенсийт. Бирин-бири чапкылап желден ыргалган буудайлардын бир гана сөзү бар: «жыйнап ал, жыйнап ал», – дейт.

– Бардыгын чогултканыбыз ушу болду. Колу ишке жараган бала-бакырага чейин келди. Башым катыш калды, эмне кыларымды билбей, – дейт Гайвалы башын жерге салып.

Уркуя калың буудайды аралап кетип баратат. Буудайларды баштарын алаканы менен сылай басат. Буудайлар Уркуянын назик денесин сылайт. Уркуя аларга күлүңдөп тиктейт, алар Уркуяга күлүңдөшөт Экөө бирин-бири көптөн бери көрбөй сагынгандай болушат. Буудай эмес эле ал жердин көзү окшойт. Жер эне тиктеп турат. Жерден чыккан татынакай керемет: «мен буудай эмес жермин. Күчмүн, таптакыр мага теңгелер нерсе жок. Жер бардык сырын,

күчүн, өмүрүн маа берди. Мен саа берем, Уркуя. Мени жыйнап ал. Бастыр. Нан жасап же. Жер деген эмне экенин ошондо билесиң. Мен жок болсом жердин көркү анчалык болбос эле. Сен минтип кумарланбас элең. Нандан улук жер жок. Билгиң келсе жерди кыймылга келтирип турган менмин. Менин даным аны жашартып, улуу кылып турат», – деп шыбырагандай болот. Буудайдын ыргалышы Уркуянын жүрөк кагышы менен эгиз белем!

Уркуя бирдеме ойлоп баратат. Оюнун акырына чыгалбай убара. Ал буудайлар менен кеңешип жаткандай. Дайым эле талаага чыкканда ушинтип жер менен акылдашкансып жүрөт. Ар бир баскан кадамы ага өз акылын бергенсийт. Ар бир кадам жерден чыккан дабыштан сыр жыйнайт.

– Чогултканыбыз ушу дейсиңби, Гайвалы?

Уркуянын жүрөгүнө бирдеме кылт этип урунат. Ага түрткү берген береги буудай четинде турган эски дубал. Ал дубалды мындан бир канча жыл мурун Колдоштор салган. Буту сынып калган бир дыйкан кой короо уруп алууга күчү жетпей бир кой союп ашар берген. Күчүн жумшаар жер таппай турган бир канча жигит келип кечке чейин иштеген. Ошентип кой короо туруп калган.

«Айт-айтпаса төгүнбү? Бардыгын жасап көрүү керек. Айылда логлоп басып жүргөндөрү аз эмес. Жеке чарбалар жүрөт, башкалар жүрөт, келгин-бозгуңдар жүрөт. Пайдаланыш керек айла болсо», – деп ойлоду Уркуя. Ал бир сонун нерсе тапкандай сүйүндү.

– Жөнө, Гайвалы! Айт айылга барып! Бардык үйдү кыдырып кабарлап чыгышсын, бир канча кишини бөлүп туш-тушка тарат. Эртең чоң ашар болот. Койдун жакшысын соёбуз. Палоону келиштирип жасайбыз. Кимде ким жакшы иштесе байге беребиз. Айт барып, Уркуя конокко чакырат де көрүнгөн кишини! Жөнө!

Гайвалы анын айтканын дароо түшүндү. Жандана түштү. Сабаган бойдон кыштакка кетти. Бир саатка жетпеген убактын ичинде ар кайсы үйгө кабарлап, үйдөн

үйдү кыдырып кишилер жүрдү. Айыл арасында ар түрдүү сөз болду. Бири барабыз десе, башкасы барбоого тырышты. Дал ошо күнү кечинде килейген кызыл ирикти Уркуя контор жанына байлатып койду. Жалаң ошол ирикти көрүү үчүн да бир далай киши келишти.

– Бул эмне, Уркуя кызым? – деди бир карыя ириктин семиздигине тамшана берип.

– Эртең эл чакырып жатабыз? Калкоз конок күтүп жатат. Каалагандар келип жей берет, – деди Уркуя элдин баарына угуза, шаңкылдап сүйлөй берип. Ошол кезде ары жактан Эшмат келаткан. Аны көргөндө үнүн мурдагыдан да катуу чыгара сүйлөдү: – Бардык активдер эртең ишке чыгат. Ким иштесе, так ушу койдун этине бышкан палоону каалаганча жейт. Келиң, Эшмат. Эртең саардан чыга бериң. Ашар салып жатабыз.

Эшмат мурдун чүйрүп койду. Уркуянын сөзү ага жакпады.

– Эмнени ойлоп алгансың, Уркуя? Ашар деген эски салт. Аны илгери бай, манаптар жасаган. Биз коммунист болуп туруп эски салтка багынсак кантет? – деди иймейген мурутун чыйрата берип. – Райком менен сүйлөштүңбү? Эртең кечинде экөөбүздү тең бүйрөгө чакырып жүрбөсүн.

Уркуя мындай болот деп ойлогон эмес. Чоочуп кетти. Азга күйшөлө түштү. Андагылардын арасы дуулдап кетти. Эшмат саясы жагынан Уркуяга караганда жогору көрүндү. Мындай кезде бирдеме ойлоп табуу керек эле.

– Райком макул болду, – деп Уркуя калп айтты. Мындай, андай десе, сөз менен түшүндүрө албасын билип, көз көрүнө калп айтты. – Так ошондой кылгыла деген райком.

Эшмат ишенбей Уркуянын көзүн тиктеди. Көзүндө анча-мынча шек турат.

– Сен мукактанып сүйлөдүң, Уркуя? Калп болсо эртең райкомдун бетин кантип карайбыз?

– Аны эртең райкомго барганда сүйлөшөлү, орток Арун уулу! Мен бирди айтсам, сиз башканы айтасыз. Качан болсо

буттан чалып турат экенсиз. Кетиңиз, келген жолунуз менен кайра. Эртең андан көрө ашарга келиңиз, – деп Уркуя демите сүйлөдү. Эшмат кызарып кетти.

– Калкоздун райисинин буйругун аткарбоого эрк кана? – деп какшыктады.

– Буерде какшыктагандай эчтеме жок, Эшмат! Уркуя чын айтып жатат, – деп Мадымар уулу туурадан чыкты. – Иштесе эмне болот экен, бир күн, жарым күн? Бардык кыштактагы элди чыгарыш керек. Сен шылдыңдап күлбөй, жардам бергин. Колунда бийлик бар, айтсаң, баары тилиңи алат.

Сөз каякка ооп баратканын сезип Эшмат мант берди:

– Жардам бербей анан. Райком макул болсо эле мен макул. Үнүмдүн барынча бакырармын. Эртең эле бүтүп койсок кана. Тапшырманы бүтүп алып тойлогонду жакшы көрөм мен деле, – деп курдан күлүп коюп Эшмат кетип калды. Анын айтымына караганда шашылыш жумушу бар экен.

– Агайиндер! Ким барат эртең? Барам дегендер кол көтөргүлө!

Уркуя чогулгандарга айлана карады. Кол көтөргөн эч ким болгон жок. Жымжырт. Бир гана баягы кызыл ирик жаагын жанып маарап турду.

– Көтөргүлө колуңарды! – деп Гайвалы Уркуяга кошумча болду. Баары бир эл унчуккан жок. Аңгыча Уркуя гүлдүү жоолукка оролгон жарым топ бейкасамды сууруп чыгып:

– Ме, Гайвалы! Берчи тигилерге, көрүшсүн! – деп тымызын эле айтып, бейкасамды сунду. Бейкасам колдон колго өтүп элди айлана чаап жөнөдү. Бейкасамдын жакшылыгына андагылардын көздөрү чакырайды. Күбүр-шыбыр сөз чыга баштады.

– Берет бекен?

– Билбейм.

– Муну эмнеге көргөзүп жатат?

– Айтат го өзү, эмнеге көрсөтүп жатканын.

Бейкасам айланып отуруп кайта Уркуянын астына келип токтоду.

– Байге ушул. Кимде ким жакшы иштесе ушуну алат. Кана, ким барат эртең? Бейкасамды ким алат?

Уркуя бейкасамды төбөсүнө көтөрө берип сүйлөдү. Эми эле бирөө барып алып кетчүдөй болуп бардык кишинин көздөрү күлүндөдү. Аңгыча:

– Мен алам, – деп ордуна тура калды бир орто дыйкан. – Мен чыгам эртең ашарга. Мындай бейкасамды албайм деп кантип айтайын.

– Болду. Атыңыз ким? Мындай келип жазылыңыз.

Анын артынан эл чубура берди. Бир заматтын ортосунда кырктан ашык киши жазылды.

Таң саарынан эгин талаасында эл быкылдап жүрдү. Уркуя, Гайвалы, Мадымардын Тешебайы баш болуп ар кимге жер бөлүп жатышты. Эркекке бир норма, аялга башка норма, кемпирге, чалга башка норма берилди. Күндүн мурду жер бетине жайыла электе эле орокчулар өрттөй болуп буудайды каптап киришти.

– Кечеки биринчи жазылган киши кана? – деди Уркуя.

– Келбей калды.

– Эшмат менен сүйлөшүп турат деп бирөө мага айтты.

Тешебайдын сөзүнө Уркуя түшүндү.

– Эшмат үгүттөп жибербей койгон да? Эшмат, демек, биздин ишке душмандык кылган да? Бөрү баласы ит бо-войт! Залалдан бөлөк андан пайда келбейт бизге, өзүбүз эле жетebиз! Келбегенге жалынчу биз бекен? Тизе бүгүп, жалдырачу биз бекен? А-ай Камбарниса! Тарт ары жагыны! Орбой эле чуркап баратышабы? Э-эй келин! Жердин көбөйгөнүн эсепке албайбыз? Канча боо болгонун эсепке алабыз? – деди Уркуя чапчылап оруп жаткан келинди байкап.

Бул сөз бардыгын кулак түргүздү.

– Бул кандайча сөз?

Бир килейген жигит те ары четтен бакырып калды.

– Ал ошондой сөз. Алдагы сиз оруп жаткан жердин

буудайы суюк. Моу карыя оруп жаткан жер коюу. Экөөнү кантип бирдей баалайбыз?

– Жеттиби? А-ай бала! Боолукту аерден алба. Анан да атайы жашытып койгон буудай бар эмеспи. Ошондон барып жулуп апкел. Тетиги ак сакал алып жатпайбы жулуп.

– Кайсы? Оноу арыктын четиндегиби, Уркуя эже?

– Ооба, Азырак жерге атайы суу жайпатып койгонбуз, жашысын деп.

Уркуя көргөзгөн жакка бала адыраңдап чуркап жөнөдү.

– Боону да байкайлы кечте, – деди бир картаң киши Уркуяга атайы угуза сүйлөп.

– О-о, аягынан кам санабаңыз. Кудаа кааласа сиз утасыз байгени! А-ай ырчы жигит! Чыкпай калганбы? – дейт Уркуя, бир чоң тесте буудайды эми эле жанына коюп, өөдө боло берип.

– Бирдеме деп кой бу акелериң уксун. Билген өнөрдү катып жүрүп бовойт.

Уркуянын сөзү учурунда айтылды окшойт, элдин бардыгы дээрлик колдоду.

– Ташта!

– Күй!

– А-а, «Аксаткынды» ырда!

– «Аксаткын» узак, башкасыны ырдасын. Ай, баягы түнкүдөн башта!

– Өзүнө койгула, өзү билип ырдасын.

Ырчы жигит маалкатып, үнү чыкпай калганын айтты. Кечээ тер карышкан имиш. Ага болмок беле, курдаштары жаалап, тамашага айлантышты:

– Кечээ күйүп кеткен кургур. Тамагы ылжырап күйүп калган какылдап жатып. Дагы күй, айыгып калат!

– Кой, ырдабаса эмне кыласыңар кыйнап? Чын эле ооруп тургандыр.

– Ал экөөбүздүн ооруганыбыз да, айыкканыбыз да бат. Ырда!

Так ошо кезде, жакын эле жерден бир бөдөнө «бавак-бавак, бытпылдык, бытпылдык!» – деп бакылдап сайрай баштады. Бөдөнөнүн сайраганы андагы жаштарга жага бербей калды. Аны ошол замат пайдаланышты:

– Ана, чыдабай бөдөнө сайрап жиберди.

– Бөдөнөнүн ырчысы ал экен, биздин ырчыбыз сен, ырда дос!

– Бөдөнө сайрап жатканда ырдаган уят эмеспи.

– Уялба, сен деле бөдөнөсүң. Бойдоктун баары бөдөнө. Бүгүн мында, эртең анда. Ташта жигит!

– Болбой калды балам, эми көп кыйыктанбай ырдап кой, – деп бир карыя үн чыгарганда гана ырчы жигит тамагын жасады:

– О-о, бөдөнө басылып калды. Сайрап жибер эми, ал кайта баштагыча.

– О-о-о! – деп ырчы жигит үнүн бир жолу созуп алды да, кайра айнып кетти.

– И, жарабай калдыбы ал ошон? Башкасыны ташта!

– О-о! ак буудайдын кызылдай,

Төгүлгөнүң Акайым,

Ай кылайган таң болуп,

Көрүнгөнүң Акайым.

О-о, жашыл бетте гүл болуп,

Сыланганың Акайым.

Жакын сага жете албай,

Кумардамын Акайым.

– Жаша-а!

– Өлбө-ө!

– Өңгөчүң болоюн, өңгөчүң!

– О-о, терезеден ай тийсе,

Мен чакырды десең, а-а!..

Терек түбүн сактаган,

Маңа жетип келсең, а-а!..

– О-о, бакта булбул сайраса,

Тыңшасаңчы Акайым.

Бакта күткөн мен жакка,
Чуркасаңчы Акайым!

– Айдат!

– О-о, акең сенден айлансын!

Ырчынын ыры бирде өөдө, бирде ылдый толкуган деңиз болуп, так береги ыргалган буудайды ого бетер терметти. Ырдын күчү тартып алгандай чыгыштан күн алтын кирпичтерин чачыратты. Ал дүйнөгө сулуулугун аябай төккөн кереметтүү көз болуп күлүндөп тиктеди. Дүйнө жүзү анын жалгыз көзүнө ашык. Бардык ай-аалам күлдү. Акырындап күн өйдөлөй берди. Кылымдардын кышын кылымдарга улаган, береги түштүк жакта чалкайып жаткан Көүзан тоосунун башындагы ак мөңгү мала кызыл түскө келди. Атайылап байкап караган киши анын ушул кезин так береги эгин бышкан талаанын көркүнө окшоштурмак. Бирин-бирине окшоштура боёгон күндөй кереметтүү сүрөтчү кайда болсун!

– Уркуя орокту серпе таштап чалып жатат. Тестелер жыбырап артка калат. Эки өспүрүм боолап жетише албайт. Уркуянын катарындагы кыркма сакал карыя кезек-кезек тамагын жасап коюп, раистин орок чалышына кумар. Ал жаш кезин эстейт. Таңдан кечке орок чалса чым дечү эмес. Эми таңдан бери иштегенге бели чыдатпай, улам кайкалай калып, калп эле кара күчкө сыр билгизбеген болот. Уркуяга жетпей калганына өкүнөт. Эмитен ушинтип отурат, кечке дейре ордуна очорулуп турбай калууга да ыктымал.

– Жаша-а, райис! – дейт ал карыя багынганын белгилеп. Анын үнү тиги ырчынын ырына тоскоолдук кылат. Бир-экөөнүн каны кызып карыяны кагат. Ан сайын ырчынын үнү кубулуп чыгат. Ал ашыктык ырын төгүп жатат. Жаштарды жаштыкка чакырып, карылардын карыган жүрөктөрүн жашарткан лириканын канаты элпек да, учкул да.

Көңүлдөр өргө чабат. Кең мейкин бүтүндөй сүйүүгө толот. Сүйүү ташкыны ашып-ташып эми мобу Жабыл-

ды кырынан ары артылып бараткансыйт. Акырындап ыр бир гана аттын айланасына бурулат. Ал так ошо ырдап жаткан жигиттин сүйгөн кызынын аты. Ага жете албаганын, жетүү үчүн канат керек экенин козгойт. Баягы бөдөнө деле сайрап жатат. Анын үнүн уккан эч ким жок. Кылымдар бою бул калың буудай ушинтип эле калыбын жазбай ыргалып тургансыйт. Бул жигиттин ыры да ошо кылымдын өмүр бешигин терметкен үн окшойт.

Те шыйпаң деп аталган алачык жактан буркурап сабиздин, пияздын жыты келет. Аякта палoo басылып жатат.

Ырчы жигиттин үнү карыгып калды. Ал ырын токтотту. Анын ыры токтогондо башка жер тургай ыргалган буудайлар дагы томсоро түшкөнсүдү. Канчалык каалап сурашкан менен жигит эми ырдабай койду. Шартылдаган орок күүсү, кезегинде кобурашкан адамдардын үнү гана угулуп жатты.

Колдош так элдин орто ченинде оруп жүрөт. Чепендеген эргул жан талашып иштөөдө. Зайыбы Уркуяга көрүнгүсү, элден бөлүнүп чыккысы, бүгүнкү байгени өзү алып кеткиси келет. Улам бияк-тиягындагылардын аяк ташташын байкап коюп уйдун тилиндей аймай чалып орок шилтеши кызык. Канчалык жан талашкан менен андан артык иштегендер аз эмес болчу.

– О, тетиги ким сороңдогон?

– Чабарман го.

– Чабарманга эмне жок, мынчалык чапкылап?

– Эшматты тарткандыр да?

– Эшмат антип чаппайт.

– Кой мактаба, чапчу жерде чабат.

– Чабарман эмес эле, Эшмат аның.

– Ыя, атың өч десе!

– Кой, укса балаа кылат.

– Уга берсин. Андан жакшылардын аты өчкөн, анын аты кайсы эле. Элдин баары талаада жүрсө, атка минип сороңдогону эмнеси?

– Ал Эшмат да. Андай каттакан болгуча сага көп бар, келин.

– Болбой эле койдум каттакан. Кичине болуп эле жашайм. Кичине киши жерге жакын болот.

– Жерге жакындын курсагы ток дейсиңби?

– А-ай, ал Эшмат эмес эле, Жешмат го дейм. Өкүмөттүн салыгына алган акчаны жеп койду дейби? Оноу бирөөнө кагаз берди деп жүрчү эле, «төлөдү» дештин ордуна «тезирек төлө», – деп жазган имиш.

– Кой ары, калп айтпа. Башы ордунда болбой калып ошентпесе, кантип андай кылсын. Жаман болбойбу билинип калса. Эшмат жаман эмес, ээнбаш өскөн биз жаман. Убагында төлө дегенин төлөбөйбүз, какылдатып келип жүрөбүз.

Ошентип турганда Эшмат келди. Түшкө чейин далай жер эңшерилип калганын көрүп кадимкидей сүйүнүп кетти.

– Бали, Уркуя! Мынчалыгына жете ойлобогонуму карасаң. «Көп түкүрсө көл болот», – деген ушу. Бүтүп койгон турбайсыңбы. Бир кой, бир казан күрүч жалынган экен, бар болгону. А-ай, жекечелер! Көрдүңөрбү калкоз дегенди! Кир десе болбой качасыңар, албайт белеңер ушу эгинди эмгекке, – деди. Тышында ошенткен менен ичиңде сыздап турду. «Менин колумдан келбеген ишти ушу катын аткарып жатат. Карасаң, тоскоолдук көрсөткөнүмө карабастан чогултуп, иштетип алганын. «Бактылуу менен байлашпа», – деген кеп чынбы? Бактылуу... эмнеси бактылуу мунун? Эт берсе ким болбосун келбейби иштегени. Бир жемсөөнүн айы үчүн, айланып торго куш түшөт. Атаңдын көрү, чыкканын кара ыргалып», – деди оюнда.

Түш оой бергенде калак темирди чаңкылдатып чапкылап тамакка чакырды. Бир кичине келинден бөлөгү бүтүндөй иштерин токтотушту. Кээси башына, кээси ийине орокторун арта салып жөнөп калышты. Кичинекей келин буудайдан башы чыкпай кибиреп орок орууну уланта берди. Анын калган, койгонун кунт алган эч ким бол-

гон жок. Атайы байкабаганга ал келин иштебей жөн эле ойноп, эрмектеп убак өткөрүп жүргөндөй көрүнөт. Жакшылап караган киши анын ишмердигин байкайт. Дегеле буудайды эптүү чалып алат да, шырт оруп, кайта жаңысына өтөт. Жерге бир тал буудай түшүрбөйт. Кокусунан колуна батпай түшүп кеткен буудай болсо эрикпей аны алат. Башкалардан өзгөчөлүгү – өзү оруп, өзү боолап келатат. Өзүнө бөлүнүп берилген жердин дал ортосун оюп кирип кеткен. Туурадан караган киши анын жери баягыдай эле турат дей турган. Чындыгында көпчүлүк менен тең чамал эле кыбырап жатат.

Кичинекей келин такыр тынган жок. Ушунчалык ысык күндө чып этип маңдайынан тер чыкпаганын айтсаң.

Алачык жактан баягы ырчы жигиттин үнү угулуп, аны күүлөгөн үндөр, күлкүлөр чыгып жатты. Балким ал бир күлкүлүү ыр ырдап кирген болуу керек.

Кичинекей келин буудай түбүн жойлогон керемет болуп, эч кимге көрүнбөй аракеттенет. Ал бая көпчүлүк менен иштеп жаткандан алда канча катуу аракет кылат. Анын ченем жери барган сайын жемирилип, азайып кырка жээктеринде гана жал калат. Азайган сайын келиндин боюна кубат толот. Орогу иш үстүндө, буудайга жаңылып курчуй бергендей болот. Шилтеми да чоңоюп баратат. Ар кайсы жерде чөмөлө-чөмөлө болуп калып жаткан боо-боо буудайлар эми башкалардыкынан кадимкидей эле айырмаланып калды. «Чыдашым керек. Бир күндүк чарчоодон киши өлбөйт, намыс алышым керек Ушу ырчы жигиттин көзүнө көрүнүшүм керек. Ал мени теңине албай жүрөт. Мен анын көзүнө көрүнөйүн. Экинчи мени ал унуткус болсун. Мен ошого жарайм. Анте албасам киши болбой эле калайын», – деп кобурайт келин. Ырас эле ошенте турган жөнү бар анын. Күйөөгө жаңы эле тийгенде күйөөсү өлүп калган. Бир үйдө кайненеси экөө эле турушат. Тиги жигиттии ыры, адамгерчилиги аны кызыктырат. Ак эткенден так этип ошого жетсем деп ойлойт. Анын кенедей болгон боюнан улам

эле тиги ырчы жигит капарына албайт. Бир жолу оро-пара келе калып сөздөн сөз чыкканда «кибиребей ары бар», – деп баладан бетер кагып койгон. Анда келин ызаланган. Ошондон бери: «ай ушу, сенин көзүңө бир көрүнсөм ээ», – деп ошо көрүнөр учур табылбай жүргөн. Ошол учур эми келди. Бүгүндөн калса экинчи мындай учур качан келерин ким билсин.

Ырчы жигиттин үнү эми шаңкылдап бийик чыкты. Кенедей келиндин кулагына даана угулду. Анын жүрөгүн булкуп алды. Ошондо дагы өөдө болбой ишин уланта берди.

– Ой, тетиги ким эрбеңдеп буудай арасында жүргөн? Чакырсаңар боло тамак жесин, – деди бир байбиче, карарып башы көрүнө калып, жок болуп жатканынан улам. Элдин баарысы карап калышты.

– Ал баягы кенедей келин. Байкалбай калып калган тура. Чакыргыла бечараны. Өлбөйбү ичине кан жүгүрүп.

– О, кенедей келин! Палоо же, мында келип!

– Кой, антпей, атынан чыкыргыла.

– Аты ким анын? Кенедей у-у!..

– Күйөөсү өлгөнүнө көп болду, бечара кайненесин таштабай жүргөнүн айтпайсыңбы. Алтындай бала экен, – деди бир аял.

«Ким жөнүндө сөз болуп жатат» – дегендей ырчы жигит кулак түрдү. Баягы өзү капарына албаган кенедей келиндин айланасында сөз болуп жаткан тура. Баягында бир жолу кагып койгонун, кийин неге кактым экен деп өкүнгөнүн ойлоду. «Бою кичиненин баарысы жаман эмес. Жаратылышы ошондой болсо эмне кылат. Ал айыптуу эмес да кичине туулуп калган үчүн. Чоң болуп туулганда күрөшкө түшмөк беле», – деп ойлогон. «Өзү өңдүү-түстүү. Көргөн жерде ийменип калат. Салам берет. Мен карабайм такыр. Неге карабайм? Мага Айчүрөк керек го? Айчүрөк маа кайдан тийсин», – деди ырчы жигиттин ою.

– Ой келин, чакырып кел барып, – деген бир зайыптын сөзүнөн улам бир келин чакырбай эле, ага тиешелүү

энчисин алып жөнөдү. Кенедей келин буудайдын түбүн жойлоп аккан суу өңдөнүп былк-сылк эттирип оруп жаткан кези болчу. Тиги келиндин көзү чакырая түштү. Да-лай жерди шалап салыптыр.

– Эрдегенсиң го. Бүтүп койгонсуң го. Бали-и. Сакадай боюң сары алтын тура сенин, – деди кенедей келиндин ишине ыраазы болуп. Кенедей келин тигинин сөзүнөн улам элжиреп кеткен жок. Андай сөздү мындан мурун күн сайын угуп жүргөнсүп кенебей койду. Тиги келинге ошону су дагы жакты.

– Чабал өрдөк мурун учпайбы, – деди кенедей келин эриндерин бүлк эттирип.

Тамакты заматта жеп алып, кайта эле ал ишине киришти. Эми курсак тойгонго мурдагыдан иш көңүлдүү болду. Кубатына кирип, чарчаганы жазыла түштү. Буудайлардын шуудураганы да жаңыча чыкты. Эл жаба-лактап ишке киргенде кенедей келиндин чөмөлөлөрү кадимкидей бардыгынан бөлүнүп калган.

– Э-эй, моу келинди карагыла!

– Биз бакылдап тамак жеп, эс алып жатканда бул шалап салган го?

– Ай, ким экен ал? Биздин айылдыкпы, же башка жактан келген эмеби?

– Өзбекстандан келиптир.

– Ха, ха, ха!

– Арсаңдабай орок ор, өпкөң көрүнүп калды!

Ушуга окшогон кыйла сөздөр айтылып ары тартышып, бери тартышып эл ишке киришти.

Кечке маал иштин жыйынтыгын чыгаруу үчүн атайы комиссия шайланды. Башында Уркуя болгон үч киши бардык кишинин иштеген ишин текшере башташты. Кулболду деген жигиттин оргону бардыгынан көп чыкты. Ага салыштырганда кенедей келиндин оргону эки боо жетпейт. Аялдар арасынан ал келинден өтөрү болгон жок. Так ушу экөөнүн айланасында талаш чыкты:

– Жигит утту, – деп бирөө айтса.

– Келин утту, – деп экинчиси айтат. Ошентип чатак ырбады.

– Жигитке берилсин.

– Кантип жигитке берилет? Келиндин иши көп.

– А-ай, иштин тазалыгы кандай экен, байкадыңарбы?

– Туура айтат тазалыгын көрүш керек.

Иштин тазалыгын көрүү үчүн бардык адам жабылды. Кирген эле жерде жигиттин айыбы ачылды. Буудайдын баштары көп чачылып калган экен. Баштарды терип, бири экинчисине көргөзүп жатышты. Ал эми келиндин жеринен баш таба албай убара болушту.

– Искектеп тергендей кылып таза иштептир. Келиндин иши таза.

– Келин утту!

– Бергиле ошого!

Элдин баарысын чогултуп туруп Уркуя:

– Жолдоштор! Калыстык келинге оодубу? – деп сурады:

– Ооду.

– Берилсин ошого!

– Башкаларда өпкөлөп таарыныч болбойбу?

– Эмнеге таарынмак элек. Өзүбүз айыптуубуз да, жакшылап иштей албаган.

– Анда байгени келин алат. Мындан кийин бу келиндин сакадай бою сары алтын деп атап жүрөлү, жарайбы?

– Жарайт!

Кенедей келин элден сүрдөп, ийменип келип байгени алды. Ырчы жигит аны байкап турган. Анын көзүнө эми келиндин бардык келбети даана көрүндү. Кичине бою, келишкен мүчөсү, бир жеринде темгили жок сулуу өңү бөтөнчө көрктүү экен. Белине жетер-жетпес эки өрүм кара чачы да мүчөсүнө ылайыкталып жаралган. Ал тургай астыртадан бир кылчайып карап өткөнү да башкалардан бөлүнүп, назик, жылуу сезилет. «Мени кудай урганда башта неге байкабадым экен? Менин көзүмө мындан мурун кыбыраган бирдеме жүргөндөй сезилчү эле, көрсө ырас эле мунун сакадай бою сары алтын тура. Эми

мунун зоболосу көтөрүлдү. Мени карабай калды. Кантип жанашсам экен буга?» – деп ойлоду эми ырчы жигит. Анын артынан ээрчип алды. Аны менен кошо кыштакка кетти. Алар кыштакка киргенде каш карайып калган. Ошого чейин экөөнүн ортосунан сөз чыкпады. Башта кенебей, теңине албай жүргөн жигит эми сүрдөп сөз айта албай койду. Бир калың бактуу короого жакындаганда кандайдыр бир ырчы чымчык сайрап жиберди.

12

Кийинки айларда Эшмат абдан ачуулуу. Уркуя анын чекесине чыккан чыйкан болду. Кайда барса бура бастырбай, кандай иш кылса анысынын бетин ача берди. Баягы жүз элүү бут буудайдын чатагы абдан ырбады. Күн өткөн сайын күчүнө кирди. Эки малайы эки жактан чыгып, күндө Уркуядан кеңеш угуп келет да, опуруп-жапырып, акырындап Эшматты жөн эле шылдыңга айлантып алышты. Мындан мурунку далай былыктары ачылып, эл оозуна тарап кетти. Ал тургай Турциянын сары тамекисин сатканы да чоң сөзгө ырбады. Басса, турса Эшматтын оюнан Уркуя кетпейт. Аны көрөйүн деген көзү жок. Күн сайын элге, жерге тамыр жайып баратканынан коркот. Бара-бара ага такыр сөз өтпөй каларын билет. Анын үстүнө бир топ жеке чарбалар баягы бир ашар салгандан кийин колхозго өтүүгө арыз беришкен.

Уркуя бүгүн бир кишинин үйүндө конокто отурганын Эшмат даана билген. Ал казанды качан асканы, качан тамак желип бүтөрү, ал тургай качан аттанаары ага белгилүү. Анын атайы жумшаган кишилери жан талашып иштеп жатат. Эшмат болсо эки жеңин коломочтонуп алып көпүрөнүн жанында, калың камыштын арасында турат. Камыш абдан бийик. Чаарайган өңү мурдагыдан бетер суук көрүнөт. Бетинен каны такыр качып кеткен. Түрсөткөн табыш чыкса камыш арасын ача коюп жолду тиктейт. Анын атайы күтүп турганы Уркуя. Башка киши-

лерден экөө өтү. Алар келатканда жер менен жер болуп жабышып калды. Кыбыр эткен жандууга көрүнбөөгө тырышты. Убак өтүп жатты. Келе турган кезден кечтеп баратты. «Эмне болду? Алдадыбы алиги жиберген киши? Башка жакка кетип калдыбы? Бүгүн жолукпасам иш айрандады. Анда дегеле менин жолум болгон эмес экен. Анда менин соодамдын бүткөнү», – деп ойлоду. Дагы камыштарды ачып карады. Боз жоргону минип шалактата салдырып келаткан Уркуяны көрдү. Бир чети сүйүнгөн менен бир чети жүрөгү шуу этти. Ал келатканда кайда турары мурдатан белгиленген эле. Камыш башын былкылдатпай басып ошо жерге жетти. Аттын табышы уламдан улам жакындап келатат. Мына, бышкырганы угулду. «Шашпа, келсин, жакындасын. Бардыгы жайында болот. Мени эч ким көргөн жок. Шумкар каш сениби!» – деп тиштенди. Аттын табышы эми өтө жакын жерден чыкты. Акырын кылтыйып камыш арасынан карады эле, көрүнгөн жок. Аңгыча Уркуя чүчкүрдү. «Мурдуңа шиш! Азыр сенин чүчкүргүч мурдуну!..» деп ары жагын айткан жок. Аңгыча алчактаган боз жорго эчтемеден бей капар жорголоп, дал Эшматтын жанынан өтө бермек болду. Туурадан ыргып тура калып:

– Токто! – деп бакырайын дегиче, караса, жанында бир чоочун татар жигит келе жатыптыр. Эшмат бычактын аркасына жашыра берип, сол колун бооруна куушура салам айтты.

– Сен эмне, камыш аралап... мында? – деди Уркуя.

– Бет жууп отурам, бет. Иш жакшыбы, Уркуя?

– А-а, жаман эмес!

Уркуя экинчи карабай жоргосун шалактата салдырып жүрүп кетти. Эшмат денеси калч-калч этип элеңдеп эки жакты карады. «Ажалы жок экен. Ай, жанагы татардын жабышып алганын кара! Кайдан келе калды? Жалгыз дебеди беле. Калп айтканбы? Неге калп айтат? Экөө келаткан соң неге кабарлап койгон жок? Балким жанагы татар жолдон кошулгандыр. Ошенткен болуу

керек», – деп ойлоду Эшмат. «Мен өзүм жаманмын. Эсирип кеттим. Билгизбей иштөөнүн ордуна, ачыктан-ачык эле көрүнгөндүн акчасын алдым. Өкүмөттүн салыгын жеп койдум анан. Ай, мен оңбой калдым. Уркуя сүйлөшүп жүрөт. Артыман сая түшүп алды. Мага ор казуунун камында жүрөт. Кантип мындан өч алам?»... – деп Эшматтын башы катты.

– Багынбоо керек! Кезек келет мага да! Бул өкүмөт ушу бойдон тура берер дейсиңби. Тамыры бош бул өкүмөттүн! – деди кобурап. Анан анын көзүнө ар кайсы жердеги тааныштары, достору көрүндү. Ошолордун ичинде баягы Чачтуу думана дагы чубатуудан өттү. Аны көрүп кыжырланды. «Ит» деп койду өз ичинде.

* * *

Эшмат башчылык кылган Биринчи Май айыл кеңешинин иши абдан жаман. Бир гана Уркуянын колхозу планын бүтүрүүгө жакын калганы болбосо, калгандары али чендей элек. Райондон күн сайын киши келип шаштысын кетирип жатат. Ага болбой Эшмат акырындык менен колунан келген жамандыгын аябай, көз көрүнө тетири үгүт жүргүзүү камында болду. Өзү кылгылыкты кылып коёт да, анан бирөөлөрдү кармап, аны жазалоого тырышат. Өзү эле көзүнө ак көрүнөт. Ошентип эгин төгүү планы декабрга чейин созулду.

Декабрдын жыйырма алтысында бардык Биринчи Май айыл кеңешиндеги колхоздор уюшкан түрдө кызыл обоз жөнөтмөк. Таң саарынан ар кайсы колхоз дүрбөшүп, бакашака түшүп жатышкан. Кампаларга арабалар котолоп айыл ичи жанданып кеткен. Түшкө жакын жөнөмөк эле.

Чоң шашке болуп калган кезде Калинин колхозуна Эшмат келип кетти. Ал кетер замат арабалар калдырап үйлөрүнө кайта башташты. Кампа жабылды. Аны колхоздун башкармасы Адына уулу Мамаша кийин билди. Алдастап ага бир барып, буга бир барып анын шаштысы

кетип калды. Арабакечтердин бир тобу, аттарын арабадан чыгарып үйлөрүнө кетип калышыптыр. Бир, экөөнү таап алып:

– Эмне болду силерге? Эмне үчүн буудай тартпайсыңар? – деп сурады.

– Барбайбыз. Төкпөгүлө деп айтты Эшмат, – дешти арабакечтер. Кандай акысы бар экен анын төкпө дешке?

– Аны Эшматтан сурагыла.

Бакылдап урушкан бойдон Мамаша Эшматка кетти. Барса Эшмат конторунан эми гана атына минип жөнөгөнү жатыптыр. Киши келдиби, ит келдиби деп ойлогон жок. Мамашанын суроосуна жооп бербей жөнөп калды. Аңгыча аттарын көбүктөнтүп тердетип Мадымардын Тешебайы менен Уркуя, дагы бир башкарма келишти. Бардыгы тең ачууланып алышкан. Бардыгынын кызыл оболу бузулган экен.

– Бул эмне деген жорук?

– Эшмат кулактыгын кылды!

– Жоготуу керек мындай душманды!

Анда сүйлөшүп турган менен пайда жок болгондуктан, ар ким ишине кетишти. Эшматтын үгүттөгөнүнө болбой Уркуя бирин-серин арабаны кайта чогултуп пунктка эгин жөнөттү.

Эшматтын бул кылганы ошо күнү эле айылга таранды. Мурда тымпыйып тышка чыга албай жүргөн кай бир сырлар эми тышка чыкты. Уркуя көчөдө баратса жолдон токтотуп алып:

– Эшматты жоготпой иш оңолбойт, – деп тике айткандар көбөйдү.

Эшматтын зыянкечтиги, көз көрүнө колхоз ишине тоскоолдук кылып жаткандыгы Мадымардын Тешебайы менен Уркуянын канын кайнатты. Миң тогуз жүз отуз экинчи жылдын жыйырма тогузунчу декабрында экөө Эшматтын үстүнөн акт жазышты да, так ошол эле күнү партиячейкага коюшту. Парт бюронун чечими боюнча эртеси күнү кедейлер тобунда Эшматтын зыяндуу иши каралмак болду.

* * *

Отузунчу декабрь күнү кедейлер тобу болду. Кедейлер тобунда коммунист, комсомолец, анан партияда жоктор да аралаш болчу.

Кедейлер тобунун чогулушуна Салы келини Уркуя председателдик кылды.

– Явычнай лис бүттүбү? Окучу, канча болду? – деп сурады Уркуя, келгендердин баарысын каттап кол койдуруп жаткан жигиттен.

– Бардыгы бир жүз он жети. Коммунист жети, комсомол тогуз, кедейлер тобунан кырк жети, элүү төрт дыйкан катышып жатышат, – деди жигит.

– Кимде кандай ой бар?

– Ачылсын. Карала берсин.

– Карала турган маселени белгилеп алалы. Сунуш мындай: эки маселе койсок. Биринчи – эгин төгүү маселеси боюнча райком менен обкомдун чечими, экинчи маселе – кулактардын бетин ачуу.

Кандай маселе болору белгилүү эле, эч кими каршы чыккан жок.

Эгин төгүү боюнча Көчөрбаев деген киши сүйлөдү. Ал сөздү бир топ алыстан баштаган менен чукул жыйынтык чыгарды. Биринчи Май айыл кеңешинин иши абдан жаман экенин айтты.

– Меркет-Муркут айыл кеңеши боюнча эгин төгүү планы болжолдоп айтканда жетимиш процентке зорго жетет. Болжолдоп айтканда, жолдоштор тактап билүүгө мүмкүн эмес десең. Ким айыптуу буга? Эшмат. Үрөн топто андан жаман. Он эле процент болду. Ой, ойлоп көрсөңөр, он процент. Эмдиги жылы өлдүк го минтип отурсак. Ушу да болобу? Кеп, буга эмне себеп болгонуна келели. Активисттердин ичине кой терисин жамынып, манаптардын, кулактардын балдары кирип алышкан. Кулактар башкарып келген. Кулактар бирин-бири жылытышкан? Угуп атасыңарбы? Ой, жолдоштор, угуп

тургулачы, жаатчылык күчөп кеткен. Айыл ичин жаатчылык чиритип жатат, чиритип деймин. Ошонун кесепети эмей эмне экен кечеги жыйырма алтынчы декабрдагы кызыл обозду жөнөтпөй коюш. Карышкыр жонго чыгып улуп калган тура. Кулактар карышкырлар. Бирок койдун терисин гана жамынып алып жүрүшөт. Жоош болуп көрүнүшөт. Карышкыр канчалык койдун терисин жамынган менен чөп жебейт, кой жешет. Эмне дейсиңер, калп дейсиңерби ушуну? Ай, айтчы, калпы ушу сөз?

– Калп эмес.

– Чынбы?

– Чын.

– И, чын де. Чын болсо эгин төгүү маселесин кандай деп баалайсыңар?

– Начар!

– Начар эмес, жаман деп айталы. Жаманды жаман деген эле жакшы. Эмнесине бул тактагандай анын. Жок, башкача деп айтчу ким? Кана, кол көтөрчү!

Үргүлөп отурган бирөө билбей кол көтөрүп калды.

– Эмне сен? Башкача дегиң барбы? Кимсиң? Атын жаз. Кулакка жардам бергиң бар тура?

– Жо-жок. Мен... эмнеге көтөрдүм?

– Кулакка көтөрдүң!

– Каршы де. Кулакка көтөрбөйм.

– Көтөрбөйм деп коёт! Үргүлөп отурасың мында тагдыр чечилип жатса! Элдин тагдырын чечип жатабыз. Келечек жөнүндө сөз болуп жатат. Сага уйку керек! Муну ким чакырган мында? Бар үйүңө!

– Жо, антпеңиз. Ал жакшы киши. Кечке иште чарчган болуу керек, – деп Уркуя ал кишини арачалап калды.

Көчөрбаевдин үнү кайта чыкты:

– Биринчи менен экинчи маселе байланыштуу. Карай берели дейм экинчи маселени деле биринчиден бөлбөй, – деди.

– Жок, бөлөк каралсын.

– Ой, эмнесин бөлөсүң.

– Чуулдабагыла, агайндер! Докладчы сөзүн бүттү. Кимдин сөзү бар? Убакыт өтпөсүн, айта бергиле.

– Тетиги Өмүрзак эмнеге келип тыңшап турат? Эшматтын куйругу ал! Эмнесин жашырабыз аңдайдын. Элүү башы кылып ошого окшогон кулактарды шайлап алды. Жоголсун көзгө көрүнбөй, ал Эшматтын куйругу!

– Кана Өмүрзак? Жок ал.

– Тигине, турбайбы.

– Ой, мыт-тайым о-ой, жашыны-ып кана туруп алган экен, э? Кетсин!

Элдин баарысы карап калганда Өмүрзак жылып жөнөдү.

– Эй, Эшмат жөнүндө айта турган болсок, жыйырма тогузунчу жылкы былыгын, андан мурункуларын да унутпайлы. Андай атасы он жыл старчын болгон эменин эмнесин аяйбыз? Малайларына сөз бергиле обол мурун. Айтышсын кантип сыйлаганын «акеси»! «Эшмат аке» – деп калышат ургандар. Байболот барбы мында? Кайда алиги Абдыракман дегени? Келишкен жок беле алар?

Абдыракман аңгыча мында отурганын белгилеп учугуп калды.

– Бармын дебейсиңби, үнүң бүтүп калса да. Сүйлө. Эмне турасың? Эзди го сени?

– Эзген эмес, мамыкка жаткызган.

– Катын алперет Эшмат акеси!

– Мадалы экөө деп кошуп айтың. Мадалынын байлап жүргөн кызы бар тура. Ошону алат экен.

– А-а, кыз кучактап жатат экен да жакында?

– Ой, андай болсо Эшматты кулакка тартпай коё тур-сак кантет?

Абдыракман катын албай калып жүрбөсүн?!

– Токтоткула тамашаны! Эмне бул, сөз ала качып? – деди Уркуя столду ток эткизе муштай берип. – Сөз алып ирет менен сүйлөгүлө.

– Анын эмнесин сүйлөгүдөй, – деди бир чыйылдаган киши, ордунан тура берип, – Нурбайды кулакка тартам

деп коркутуп туруп, тору атын алганын жумурай журт баары билет, э, мына, айтышсын, калп болсо. Ортого берген өз атын, баса ошону айтсаң, ой, сатып жибербе-диби, ортодон алып кайта. Мен деле ошенткени турам, берсеңер боло, чын э? Мында бирөө атасын он жыл стар-чы болду дедиби? Ким айтты ошондой сөздү? Отуз жыл бий болгон дешке оозуң барбайбы? Маа карачы, ошону айткан киши? Моу төш не каржайган деп сурабайсың-бы, бир жолу. Байлардын эзүүсүндө каржайган. Мен Арунду бий эле болду дедимби? Болуш да болбоду беле? Сен билесиң, айтпайсыңбы ой, үңкүйбөй. Болгон э? Эм-несинен коркосуң андан? Коркуп жүрүп бүтпөдүңбү. Эми, токтоп тур, э? Мен бир баштан айтып берейин, уксаңар, анан анака-мынака дейсиңер иштин жөнүн билбей ту-руп. Таштын Бегалысы экөө, баса десең, 2000 сомду алып кулк эттирип жеп коюшканы белгилүү э? Текшерилди мунун баары. Чынды чын, калпты калп деп туралы.

– Басмачыларды үйүнө жашырганын айта кет, – деп жанында отурган бирөө капталга түрттү.

– Өзүң айтпайсыңбы, капталга мени нукубай. Билет баарысы, ой, айтсаңар, билесиңер э, алиги Ажы, Сулум, Макакасы, Ысмайыл беле? Ошолорду жашырып жүргөнүн? Басмачыларды жашырган бу бети кара! Мени эмес, сени эмес, басмачыларды!

Чыйылдаган киши үнүн чыйылдатып бир топко сүйлөдү. Тим эле Эшматтын тымтыракайын чыгарып жиберди. Ал сүйлөп жатканда бир киши гана туурадан чыгып:

– Калыс бололу, – деди.

– Карышкырга калыстык жок! Тартыш керек кулак-ка! Эмнесине кылчактагандай анын?! Алар бизди аяган эмес! Жырткычтарча мыжыган бизди! Адамга адамча, жырткычка жырткычтарча мамиле кылабыз. Ана ал жырткычтын ушу кездеги жемдери, – деп Салы келини Эшматтын эки батырагына кол серпти, – Айтышсын калп болсо, өзүлөрү турбайбы мында! Тилден ажыраткан алар-ды, сүйлөгүс кылган, дудук кылган дейм! Төбөсүнөн ба-

сып турган өөдө каратпай! Көздөрүн да алган, жалдыра-
ма сокур кылып! Сезимдерин жанчып таштаган. Адам-
дык кейиптен кетирген, кулча жумшаган! – Уркуя эл
аралап басып отуруп Байболоттун жанына жетти. – Чеч
көйнөгүңү! Көрсүн эл, чеч! – Байболот кылчактады эле.
Уркуя болбой тигинин көйнөгүн чечүүгө киришти. –
Көрсөт элге, жонундагы тактарды, көрсөт! Адамбы, ай-
банбы ушуну кылган Эшмат? Эй бакырган, эй Эшматка
боор ооруган эме, келбейсиңби, моуну көрсөң боло! Анан
айтсаң боло жаңкы сөзүңдү кайра дагы?! – Байболотту
өөдө тургузду. Анын жонундагы жылаандай сойлонуп
жаткан ак тактар адамдын боюн зааркантты. Эл дуу эте
түштү. Кыжырланган сөздөр чыкты. Сөгүп бакырган-
дар болду. – Эшматтар, – деди Уркуя кайта өз ордуна
кайрылып келатып, – Эшматтар да бизди кылымдар бою
жалчытпай келаткан. Ажыдаарлар алар, булактын дал
өзүнө жатып алып чыккан сууну тамчы калтырбай ши-
мирип алган. Андай ажыдаарларды бар эмеспи?! – Ур-
куя үнүнүн болушунча чыгарып, муштумун түйө берип
көккө жаңсады. Ачуусу чындап келгендиктен муунуп,
аркы сөзүн айталбай күрмөлдү. Председателдик ордуна
барып элди барчындай бир айлана карады. Көзү бир ма-
алда баягы «калыс бололу», – деген кишиге кадалды.
Анын эриндери былк-сылк этип ордунан тура калды. Эми
келтирип туруп кагат деп ойлоду көрүнөт. Андан мурун
өзү озунуп:

– Жубарымбек кетейин аны колдосом. Жөн эле оозу-
ма келе калды. Жаңкы сөз, – деди. Анын катарында отур-
ган киши аны капталга нукуду. – Э, барчы ары, капта-
лымы жеп салдың го. Отура берейинби?

– Билбейсизби тап күрөшү дегенди?

– Э-хе-хе! Билем.

– Эмне, тап деген билсеңиз?

– Эшмат тап деген, Эшмат, э-хе, хе!

– Эшмат! Тап күрөшү деген эмне?

– Эшматты кулакка тартыш... э-хе-хе!

– Тап күрөшү дегенди билбейт ушу кезге дейре, отур! Кедей имиш мунун аты! Тап күрөшүн билбейт! – Уркуя катчыга буйра сүйлөп: – Калтырбай жаз бардыгын. Атайы кулактарды калкозго тартканын унутпа. Үч даана кылып көбөйт анан. Үчөөнү үч жакка жиберемиз. Кана, дагы кимде сөз бар? – деди Уркуя. – Эшмат жөнүндөгү сөз эбак айтылып бүткөн. Билесиңер баарыңар. Кой терисин жамынган андай карышкырларды... Чечим бар бизде, аны баарыңарга окуганбыз. А-ай, эгерде калкоз курулушуна зыян келтирет экен, эгерде бузукулук үгүт жүргүзөт экен, маа десе батырак болсун, маа десе чааракер болсун, баары бир аны кулакка тартабыз. Кулакка тартабыз дейм. Кеңеш өкүмөтүнө арамдык кылгандын баарысы кулак. Сен эле эртең тетири үгүт таратчы калкозго каршы, чыгарабыз калкоздон, Эшмат барчу жерге айдайбыз. Кулак болбогондо эмне экен, өзү кедей болуп туруп кулакка жардам кылса. Эшмат болсо Эшмат. Жанагыга окшоп кулакка жардам кылгандар бир жаза алса, Эшмат андай жазанын экисин, онун алуу керек. Үгүттөп койсо керек кээ бирөөңөрдү? Бара берсин үгүттөлгөндөр Эшматына?! Буерде таяке-жээн өңдөнүп, ага жан ачып сүйлөбөй балшебекче сүйлөгөн жакшы. Тартылсын кулакка Эшмат Арун уулу! Барбы башка сунуш?

Башка сунуш жок экенин белгилеп эл чур этти.

* * *

Уркуя көчөгө чыкканда, колун аркасына байлап алып бир милиционер Эшматты айдап баратканын көрдү. Эшмат башын өөдө көтөрө алган жок. Уркуя катуулай басып көчөдөн бурулду. Көптөн бери анын кысылган деми басылгандай, үстүнөн бир чоң жүк түшкөндөй көңүлү сергиди.

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

1

Түн ортосунда эшик дүп этти. Күлайым күндөгү каадасынча шырп эткен табыштан чоочуп сак жаткан. Кийинки кездерде анын жаткан жайы төшөк эмес эле кызыл тикенек. Козу күндүзү ар кайсы үйгө житип жок. Түн баласы жатпай желип-жортуп жүргөнү жүргөн. Баарыдан Күлайымга азап. Анын караңгыда караңдап апкелген кой, улагынын этин жашыра албай кыйналат. Ичкени ириң, жегени желим. Бет келген жандын баарысы шекшип карагандай жалтанат. Киши менен оңдуу сүйлөшүүдөн, ал тургай бирөөгө жолугуудан тартынат. Баягы мындан үч эле ай мурун шакылдап айылдагы ар бир окуяга аралашып, бир четин чоюп кирчү Күлайым жаан тийген кирпичи болуп калган. Анын антип кетишин ар ким ар башка жорушат. Кай бири, оорулуу экен десе, кээси эри Козу күн көргөзбөй урганына, ошонун айынан кабагы ачылбаганына шылташат. Ким кандай айтпасын ал анын пайдасына эмес.

Күлайым ордунан ыргып туруп терезеге жетти. Козу бир чоң кой жетелеп эшик алдына келип калыптыр. Күлайым учуп жетип эшик ачты. Жүрөгү алкымына кептелип, башы ооруп чыкты.

– Алда кудай ай, алда кудай ай! Азапка түштүм го түрүүлөй!

– Жап эшикти, каңкылдабай! Терезелерди бүтө!

Күлайымдын денеси калч-калч. Эринин буйругун укпай калды. Эри машинадан тез кыймылдап, уурдап келген кызыл ирикти көтөрүп чапты. Күлайым терезе бүтөштү унутуп коюп чылапчын ала чуркап жүрдү. Козунун оюнан айткан сөзү чыгып кеткен жок. Эрбеңдеп караңгыда чуркап жетип келген аялын Козу муштап жиберди.

- Саа эмне кылдым, муштагандай?
- Кылбаганың калган жок. Быдылдабай, тетиги терезени калкала!

Күлайым эбелек болуп терезелерди калкалай кетти. Кайсы терезеге эмне калкалаш жат болуп калган. Бат эле бүтүрүп кайта келди. Козу минтип бирдеме таап келгенде катыны диркиреп, ооздон сөз чыга электе өзү билип чуркап турушун каалай турган. Антпечү болсо алар жазасы белгилүү...

Мындан мурда кой, эчки уурдап келип мууздаганда бир жагынан от жактырып, канын казанга кууртуп жиберчү. Күлайым канчалык аракет кылган менен алкымынан өтчү эмес. Козу кадимки ач карышкырча лакылдата сугунуп, куурулган канды жеп алчу. Куурулган кан күчтүү болот окшойт, эртеси күнү бирөөнүкүнө барып тарс кулачу. Эми анткен жок. Короодогу кык чачылган жерге алпарып көмүп таштоого буюрду. Бая кечке жуук үйдөн чыгарда Козу ал жерге суу каптатып кеткен. Ошо суу ушу кезге дейре тартыла элек болчу.

Күлайым канды алып барып так ошо Козу айткан, суу каптап жаткан жерге көмдү. Анын үстүнөн суу агып, аздан соң кан көмгөн жер кайсы, башка жер кайсы экени караңгыда билинбей калды.

Жылт эткен чырак чыгарбай Козу уурдап келген койду караңгыда, терезени бүтөтүп коюп сойгонун көр.

Эшикте эле акмалап күтүп турушкан белем, кой союлуп, эти казанга түшө баштаганда эки-үч киши шоодай-шоодай болуп кирип келишти. Аларга эшикти Козу өзү ачып берип, өзү ээрчитип түпкү бөлмөгө кийирди. Ким үйгө киргенин Күлайым канчалык тикирейип тиктеп турган менен ажырата албады. Түпкү бөлмөгө андай учурда Козудан уруксатсыз кирүү деген кайда.

- Суу бар беле?
- Бар.
- Куй казанга!
- Куюлуу.

– А-а, эсиңе келип калган экенсиң. Өгүнү анча-мынча төпөш жегениң текке кеткен эмес экен. Сал мою этти. Эмне аңкайып карап калдың? Сал!

– Баары батпайт го каазанга.

– Батат. Батырасың.

– Батпаса өзүм казан боломбу?

– Өзүң казан, болосуң. Былжырабай, батыр!

Андан артык сөз айтуу эмне менен бүтөрү Күлайымга белгилүү. Кың дебей айтканын аткарууга киришти.

Эт казанга үймөлөмө болуп батты. Аздан кийин от жагылып, оозгу бөлмө жылт-жулт этип, жандана түштү. Түпкү бөлмөдө төрт-беш кишинин кобур-кобуру кээде такыр жым, кээде угула калып жатат. Күлайым бир жак кулагын ошо түпкү бөлмөгө төшөп жанынын бардыгыңча тыңшайт. Кай бир гана сөз чалынбаса, жакшылыктуу уга албайт.

– Бир катындан коркуп, бизди кудай урсачы! – деген сөз бир маалда даана угулду. Аны айткан Эшмат окшоду. «Эшмат... ал кайдан келди? Түрмөдөн качып кетиптир деген сөз чынбы? Ал кайдан биздии үйгө келсин. Бирде бирөө көрүп калса карматып коёрунан коркпойбу», – деп ойлоду Күлайым. Ал учурда анын оюна аркы-берки айылдан уккандары түштү. Айылга тараган сөз катуу болчу. Эшмат түрмөдөн качып кетиптир деген кабардан улам аны каматкандардан тынчы кеткен. Ар кайсы баскан кадамын байкап калышкан. Кээси бир түндө эки-үч үй которуп из жашырып таң атырса, Гайвалыга окшогон кээ бирөөлөрү өрүктөрдүн башына түнөшкөнүн айт. Андай кезде бирди эки кылып ээликтирчүлөр четтен чыгат. Анын үстүнө Эшматтын жан жолдоштору карап жатмак кайда. Жанагындай коркунучтуу кабар таратканы аз келгенсип, кай бир кишинин көзүнө кыйчалыш жерден түрүн өзгөртүп алып жолугуп коркутканы да болду. Уркуяга жан тарткандардын кай бирлерине ошентип карма-курп жолугуп: «Эртең түн ортосунда келип сенин жаныңды тартам», – деген бирөө жөнүндө

сөз катуу тараган. Ар кимдин айтымына караганда ал киши ошондон бери үйүнө түнөй элек.

Кечээ Күлайым камыш аралап сууга баратса, астынан баягы Токторбай кезиккен. Анын айткан сөзү, Козу жөнүндө, абдан коркунучтуу. Ошол сөздү билгизип коюу үчүн гана Токторбай келиптир. Түз бастырып барууга Козудан даабаптыр. Акмалап туруп сууга келаткан жеринен жолукканы ошо экен.

Күлайымдын эсине ошо Токторбайдын сөзү түштү. «Козунун түрү чын эле жаман. Антип айтуу колунан келет. Андай ишке баруу?.. Кантип эле ошентсин. Көзү жаман каапырдын, – деди Күлайым көңүлүндө, – Уркуя мени калкоздон чыгарды. Ата-тегим кулак. Амалын таап мени кайра калкозго өткөр. Өткөрбөй турган болсоң мен аянбайм», – дептир.

Күлайымдын ою жоголуп, анын ордуна Токторбай менен Козунун сүйлөшкөнүн укту:

«Мен баягы баарыга маалим Козу. Кара жанымдан бөлөк менде эчтеме жок», – дейт Козу.

«Антип айтпа. Үй-жайың бар. Катының Күлайым бар», – деп Токторбай анын көңүлүн жубатат. Козунун каны кызыйт. Үнүн буулуктура чыгарып калтырай сүйлөйт:

«Менде эчтеме жок. Бирдеме тургай, өзүм да бар экениме ишенбейм. Мен өзүм да жокмун. Бар дей албайсың мени. Адамда укук болбогон соң ал жок киши. Мен жокмун. Тирүү жүргөн кишинин баарысын эле бар деш жаңылыш. Берчи колума укук! Өткөрчү кайта калкозго! Бар болом! Бар болмок түгүл!..»

«Өзүң кулак болсоң, кантип сени тазалайм? Кантип сага укук берем? Кулакты тазалаш эмне менен бүтөрүн билесиң го».

«Жаның таттуу, Токторбай! Сендейлер менен сүйлөшкөндө эмне, сүйлөшпөгөндө эмне?! Бирөөнүн катынын тооруп күн өткөргөн сендейлерге тагдыр чечүү кайда?»

«Козу сен оозуңа карап сүйлө. Кимдин катынын тооруп жүрүпмүн?»

«Менин катынымды. Күлайымды тооруп жүрөсүн. Башын айлантып, бузуп таштадың. Ошо жазаң үчүн сени менен эркекче сүйлөшсөм болор эле, катыным катын дей турган неме деле эмес, ошондуктан ал тууралу айткан кайран сөз».

«Сен азыр эле катыным жок дебедиң беле. Эми минтип айтканыңа жол болсун?»

«Жок. Катын түгүл менде күн да жок. Көптөн бери күн учкунун көрө элекмин. Өх, күн учкун ай! Ал жылуу, сулуу тийчү. Денени чымыратчу. Пейилди сулуулап жиберчү. Эми капкара анын учкуну. Кара күн чыгып жатат мен үчүн, ар дайым көөнүмө көө таратып. Түнгө жакын болуп баратам. Күндүз эмес, менин көзүм түндөсү жакшы көрчү болду. Ишенесиңби, үкүгө айланып баратам».

«Сенин күнүң карарган менен, биздин күн мурдагыдан да жаркырап баратат, Козу».

«Сен тоту болбо, Токторбай. Жаман болсо да сөз өз мээңден чыксын. Уркуянын сөзү бул сөз».

«Өзүмдүн эле сөзүм».

«Кой, ушу башыңа буга окшогон сөз чыкканча көп бар. Айт чыныңды! Калкозго аласыңарбы, жокпу? Албачу болсоңор?!»

«Албачу болсок эмне кыласың, Козу?»

«Басмачы, болуп кетебиз! Басмачы болуп дейм! Андан башка менде жол жок. Мени андай ишке түртпөгүлө. Тарткыла бооруңарга. Зыяным тийип калбасын кокус бирде бирөөңөргө. Айтып коёюн, мен жаманмын. Эчтемем жок менин. Сага окшоп бирөөнүн катынын тооруп жүргөн да жерим жок. Менин жабуум бир гана түн. Түн дейм! Кыйшайып жамбаштаган жерим – төшөк. Көрүнгөн короодогу менин малым. Убара болуп не кылам мал багам деп. Билесиңби, мен Күлайымга эмне үчүн каардуу экенимди?»

«Жок».

«Ошон үчүн. Берилбегенимдин себеби ошол. Берилип, кокус мээрим салып карасам, ал наздуу катын, мени байлап алат. Анда чыгалбай калам мамыдагы аттай болуп.

Ошондуктан аны менен муздак жашайм. Атам Абдыра-
закты билесиңби?»

«Уккам. Көргөн эмесмин».

«Уксаң эле жетет. Ал болгондо эмгиче Уркуяны
бөктөрүп барып кыркынчы токолго айлантмак. Өх, ал
өлбөгөн болсо... Бирок өлдү деп кайгырбайм. Баатырча
өлдү. Басмачы болуп өлдү. Басмачыдан баатыр эмне бар!»

«Үкү түндө жүрөт. Уктап жаткан жеринен келип ба-
сып калат».

«Токторбай, сен мени үкү дедиң го. Кудaa кааласа бир
күнү барып сени басам го? Басам! Сен өзүң үкүсүң. Мен
жокто түн жамынып келип катынымды тамактап
жүрөсүң... Сендейди мынабу кол менен катуу чертип кой-
сом, о-о дүйнөгө зымырап учуп кетет. Колумду булгасам
да чоңураак ишке булгагым келет. Уктуңбу?»

«Өлтүрмөктүн артынан жооп бермек бар».

«Жооп бергенде барар жерим набакпы? Жаман эмес
анда. Төшөк бар, жатар жай белен. Тамак даяр. Үйүмдө
жок ак шейшеп анда бар деп уктум. Түрмөгө камаган
кишиге ыракмат айтам».

«Атып койсочу, ак шейшеп бербей туруп?»

«Атылып өлгөн деген атым калат. Сенин эмнең калат
артыңда?»

«Атылып өлүштү каалап калган экенсиң да?»

«Ооба, каалап калдым. Айт алиги Уркуя деген ка-
тынга! Бизге көп тиш кайрабай жүрсүн. Жыйырма үч
жашар солкулдаган жаш катынга жашоо керек го. Алды-
артын ойлобой «эмне эле мынчалык ээлигет? Кааласам
аны улакча мууздап салам!»

«Катуу кеттиң, Козу! Неге антесиң?»

«Мен жалгыз эмесмин. Биз жетөөбүз. Жетимишпиз.
Кааласам ар жылганын ичинен күйөрман табам».

«Жетөөбүз дедиңби? Ким ал жетөө?»

«Анаркулдун Шариби менен Токтосуну, Арундүн Эш-
маты, Ташматы, Таштын Бегалысы, Мадалы бар, Аб-
дылданын Тешебайы. Андан башка үчөө бар, аны айт-

пайм. Кааласам сени да тартам катарыма. Баш тартсаң, барар жериң... Коркпо, сендейлер чоң ишке жарабайт. Балааңа калайынбы, жармаштырып алып өзүмө. Сендей бирөөнүн катынын аңдыган эмелер...»

«Дагы эмнеңер бар, жети кишиден бөлөк?»

«Куралыбыз бар. Жакында өлтүрөбүз.»

«Кимди?»

«Шумкар кашты.»

«Ок! Эмне үчүн аны өлтүрөсүңөр?»

«Мени кулакка тартты. Үй мүлкүмдү тартып алды. Жаныбызды жай алдырбас болду ал катын. Баскан изибизден бери аңдып турат. Аба жетпейт. Жаткан жамбашыңан коркосун, астынан Уркуя тыңшап турабы деп. Биздин ажалыбыз болду ал. Ар кимге жан керек. Ажалыбызды көрүп туруп карап жаткандай биз эмнебиз? Бир эстүү киши чыгып айтып койсо дейбиз. Тизгинин тарта жүрсүн дейбиз. Биз эбак эле өлгөн жан. Өзүбүздү жок санаган жан. Жан кески деген биз болобуз. Корксо биздин айтканды кылсын ал катын. Корпосо коркчу жолун табабыз.»

«Дагы эмне айыбы бар Уркуянын?»

«Эшматты кызматтан алдыбы? Түрмөгө каматтыбы, кулакка тартып? Андан кийин айыл кеңешинин төрагасы болгон Анаркулдун Шарибин эмне кылды? Күн-түнү бияк-тиякта арыз жазып отуруп...»

«Күнөөсү болсо бетин ачпайбы? Сенин күнөөң болсо, Козу, көрүп туруп кантип жашырат? Ошондой эле Шариптин күнөөсү бар экен, жазасын алды. Анын эмнесине жаның ачыйт? Бир уйдун мүйүзү сынса, миң уйдун мүйүзү зыркырайт болуп жатсаң керек?»

«Эмне күнөө кылыптыр? Киши өлтүрүп жибериптирби? Киши өлтүргөндөрдү жоопко тартсаңар боло а керекче!»

«Анын күнөөсү чачынан көп. Паракор. Орто дыйкандардан, кедейлерден кулакка тартам деп коркутуп пара алганы эле жетпейби, башка күнөөсүн териштирип отурбаган күндө да.»

«Пара алып жатканын сен, Токторбай, көрүп турдуң беле? Тим эле жанында жазып тургансып сүйлөйсүң го?»

«Мен көрбөсөм, сен көрүп тургандырсың? Тажыбайдын Абжалилинен беш жүз элүү сом алганычы? Эшмат деген кулакка справка берип алган беш жүз элүү сомчу? Сулаймандын Абдилгазизинен эки жүз элүү сом алып кулак спискасынан чыгарам дегеничи? Дагы айтсам болобу? Ымандын Кадырын кулакка тартам деп коркутуп алган беш бут буудайчы? Кадыр атын сатууга аргасыз болгон турбайбы. Мунун баары ачылбадыбы текшерүүдө. Кандай эле сенин бооруң ачып турат ага? Уркуя айыптуу эмес буга, Шарибиңдин кулкуну айыптуу».

«Ой, ал кедей го. Силерге жакын го. Аны эмнеге кестирдиңер, баса? Өз бооруңарды өзүңөр тилгениңер кандай? Кедей менен байдын айырмасы жокпу силер үчүн? Кечип жибербейсиңерби, кедейлигине санап туруп, күнөөсүн. Уркуянын көзүнө көрүнгөндүн баарысы кулак. Камаса, айдаса, байласа эле болгону ага. Ошону өзүнчө чоң иш кылдым деп ойлойт. Өгүнү бирөө ушул суроону берген экен ага «тап күрөшү иш эмес бекен? Кулактарды жоюу негизги ишим» – дептир. Калкозун оңдоп албайбы, кулакты коюп. Кулак эмес анын Жумабай атасын сокур кылган. Кудай сокур кылыптыр. Ок эле күчтүү экен, кудай менен кармашсын. Биз кулак болуп, ал катындын көзүн чукуй элекпиз. Жаны ачыган жаралуу арстандын тырмагы уу. Чапчып алса соо кылбайт».

«Чапчып аласыңарбы?»

«Өлтүрөбүз аны. Жакында биз басмачыга кетебиз. Тыйып жүрсүн ал неме шок колун. Тыйбачу болсо...»

«Оозуң жаман экен жигит. Бул сөзүңдүн арты кайда барарын байкабай сүйлөп жатасың».

«Байкап сүйлөп көрө элекмин өмүрү! Кулайымды тооруганыңды кой. Баш-шыңды жулуп алам жиним келсе...»

Мындан бир топ күн мурда Кулайым Токторбайдан уккан жогоркулардын чыпчыргасы корбой кулагына угулду. Түпкү үйдө болсо бир тобу тигинтип жашынып

алып сүйлөшүп жатышат. «Булар кимдер? Эмне кеп салып жатышат? Мынчалык жашына турган эмне сырлары бар? Кирип барсамбы? Башымы жулуп алат го Козу. Ыркырайт да турат, жинденет да турат. Буга эмне жазганым? Кулагымдан суук сөз, жонумдан таяк кетпес болду. Өгүнү Уркуянын айтканы чын. Токточу. Ал көп сөз айтты. Эмне деди эле? Өңүмдүн өчүп калганын айтты. Башта сулуу болсом керек анын айтымында. Чачымдын бермети сынып калыптыр. Боюм дагы мурдагыдан кичирип калгансып көрүнөт имиш, Кийимди ылгабай, ий-ниме эмне тийсе илип алып жүрө береримди байкады. Аял кишиге көрк берген кийим эмеспи. Жараштыра кийбеген жакшы кийим да жаман. Ким айыптуу минтип кетишиме? Өзүм. Эмне үчүн боюмду түзөп жүрбөйм? Эмне үчүн эл катары боло албайм? Уркуяга башта көп жолукчу элем, анымды да таштап баратам? Беш-алты айдан бери жолукканым баягы. Уркуя жакшы. Ал баарын көтөрө билет. Ушунчалык эл башкарып турат, кабагым-кашым дебейт. Мен жалгыз Козу менен ыркырашып жүрүп уйпаланып баратам. Эмнеге десең? Мени байлап коюптурбу бирөө бутумдан? Кете берсем бирөө мени кармамак беле? Ушинтип калтырап жашаганча...» деп ойлой калып Күлайымдын жүрөгү селт какты. Өз оюнан өзү коркуп кетти. Анан Уркуяны элестеди. Ал каада-сынча ажарлуу жүзүн нурлантип тиктеп турду, «Турмушка тике карап бас, Күлайым! Адамга кир жукпаган жакшы. Кир жукпас болуп жаралган үчүн адамды адам дейбиз. Бирдеме десе! «мен аялмын» демейиң бар. Аял болгонун үчүн күчтүүсүң. Дүйнө жүзү эне менен бактылуу. Сен энесиң. Адамга кубат энеден жаралган. Балага жүрөк берген эне. Мен сендей аялдарга дем кылам», – дегенсиди. Анын оттуу көзү ирмелбей тиктеди. Көзүнүн тереңинде айтылбаган кыйла сөздөр турду. «Ай Күлайым, сен киши болбой кал! Неге багынгандай ушу Козуга? Эмнеге эле жармашып калдың андай зөөкүргө! Сен анын эмнесин жакшы көрөсүң? Жок, эчтемесин жакшы көрөп

жөнүң жок. Жөн эле үйүндө жүрөсүң. Сенин көзүң азырынча туюк. Анын көзү ачылат бир күнү. Анда сен такыр башкача карайсың дүйнөгө. Анда Козу саа такыр бөтөнчө көрүнөт. Сен андан жийиркенесиң. Өткөн күндөрүңдү эстеп бармагыңды тиштейсиң. Бетинди чымчып элден уяласың. Убак кармалбас. Ал кетип баратат. Эсинди эмитен жый» – деген сөздөр айтылгандай окшоду. Ал айтуудан тартынды көрүнөт. Түздөн түз көңүлүн бузбоого тырышты белем. Анын бардыгына эле кылган мамилеси ошондой. Өтө этият эмеспи. Анын этият болбогон бир гана душманы – кулактар. Ошо кулактар чогулуп үйүндө отурат окшойт Күлайымдын... «Кулактар... Өгүнү Уркуядан жашырдым. Үйүңө кимдер келет? деп сураса кашкайып туруп айтканым жок. Карандай эле тандым. Келбей жүрөбү? Мындан мурун дагы бир жолу чогулушпадыбы? Уркуяны өлтүрүү чарасын көрүшкөнүн билем го. Неге бул сыры жашырын болуп ичимде? Менин досум ким, душманым ким? Козу менин эримби, же жат кишимби? Козу ууру», – деп ойлогондо Күлайым коркуп кетти. Келме келтирди. Айылдагы башка караңгы келиндердей эле ал кудайга ишенчү. Ар бир ашыра айтылды деген сөзү үчүн кудайдан кечирим суранчу. «Таш түшкөн жеринде оор», – деген макалдын кулу болчу. Жылдызына буюрганы ушул үй болгонсуп, бул үйдөн башка жакка кетүүнү чындап ойлочу эмес. Токторбай менен болгон жакындык деле козголто албачудай өңдөнчү. Өзү ушундан кеткени турган менен эзелден бери сезимге сиңип калган салт аркандап турчу. Так ошонун кесепетинен анын тили кулпулуу. Козунун кылыгын көрүп турса да, бирөөгө бир сөз айтпайт. Кокус оозунан сөз чыгып кетсе күнөөкөр болчудай, тозокко күйчүдөй көрөт. Ошондуктан береги үйүндө жашынып алып сүйлөшүп жаткандарды жаман көрүп турса да, бирде бирөөгө барып айталбайт. Айтмак түгүл, алардын каролчусу болуп калбадыбы. Эр болсо эшикке чыгып көрсүнчү Козудан уруксатсыз.

Күлайым бир маалда акырын ички үйдүн эшик алдына барды. Ичте сөз кызып калыптыр. Бирөөнүн айтканына, каршы чыгып, калгандары талашып жатышат. Талаш көпкө созулган өңдөнөт. Бирөөнү өлтүрүү жөнүндө сөз жүрүп жаткансыйт. Кулагын жашыра калып тыңшайт Күлайым.

– Мен эле жайлайм, силер корксоңор, – дейт бирөө күрс эттире төшүн коё сүйлөгөн өңдөнүп. – Кайсы жерге бычак соксо мүрт кетишин билем.

– Сен кой, Козу жайласын. Жаш эмеспи, бычактан колу калтырабайт, – дейт башкасы, буйра сүйлөп. Козу унчукпайт. Аңгыча эт жөнүндө сөз болот. Эттин бышкан, бышпаганын көрүп келүү үчүн Козу ордунан турат. Шарт эшикти ачып жибергенде каалга Күлайымга урунат. Козунун ачуусу келип колу менен серпип жиберет:

– Тыңшаба! Бакан ооз өңдөнгөн айбан! Этти кара аркы!

– Тыңшаганым жок.

– Билем. Айтып бар ошо Уркуяңа, аны өлтүргөнү жатабыз.

– Эмне?

– Ооба!

Козу ичине сыр жашыра алчу эмес. Бирдемеге ачууланганда айтып салчу. Көп жыл бирге жашап сырлана болуп калган Күлайым эринин сөзүн тамаша ойлободу. Уркуяны өлтүрүү сөзү үйдө чындап эле айтылып жатканын байкады. Уркуянын жаштыгына, кайратына, акылына суктанчу. Аны бирөө өлтүрүп кетиш эсине келбей турган. Каккан казыктай какайып турган жеринде катты. Караңгыда калдалаңдап казандын жанында жүргөн Козуну да унутуп калды. Козу казандагы этти бир кичирегин апчый кармап табакка чыгарды да, жеп көрдү. Эт бышып калган экен. Ошо чыгарып алганын түпкү бөлмөгө көтөрүп баратып:

– Апкел баарын, мис чарага салып, – деп койду. Үйгө киргенден аздан соң кайта чыгып, этти өзү алып кире турганын эскертти. Анын эки буйругун тең Күлайым уккан жок. Эси-дарты баягы сөз. Көз алдынан Уркуя

кетпейт. Ал бирде калың эл чогулган жыйналышта сүйлөп жатса, бирде боз жоргосун алчактата бастырып бир жакка шашып баратат. Бирде эл менен кошо арык казышып жүрөт. Кандай шартта жүрбөсүн көңүлү ачык. Ээкти көтөрө сүйлөп үнүн шаңк эттирет. «Бар ошо Уркуяңа, аны өлтүргөнү жатабыз» – деди. Неге өлтүрүшөт. И-и баса, Токторбай айтпады беле. Мен анын сөзүн капарыма алган эмесмин. Көрсө... Бул карышкырлар чогулуп алып... Өлбөйт Уркуя! Ага барып айтыш керек! Ооба, айтыш керек! Айтпасам ага убал. Анын күнөөсү менин мойнумда калат», – деп ойлоду Күлайым. Эшикке чыкты. Асман бүркөк. Капкараңгы.

Көчөгө чыкты. Кыбыр эткен жан жок. Делдейип ойлоп баратып жолдогу туура арыкка жыгылды. Көзүнөн от чагыла түштү. «Кайда баратам? Түн ортосунда Уркуя болчу беле? Эртең барайын ага. Балким Мадымардын Тешебайына айтсам кантет? Ага барганча Уркуянын өзүнө барган оң. Балким Гайвалыга айтсамчы», – деп Күлайым үйүн көздөй келатты. Козу эшикке сүйөнүп сыртта туруптур. Шап колдон алып үй ичине ыргытты.

– Кайда бардың?

– Эмне? Эшке.

– Эшке деп коёт. Ким айтты сага эшке бар деп?

– Турчу ары, жөнү жок дөөдүрөбөй! Бирөө айтмак беле эшке чыгууну да. Түзгө отургузбайсыңбы кишини.

– Отургузбайм.

– Каңкылдаба жөнү жок.

– Эмне?

– Көп кутурба, Козу. Жиниңи кагып коём кааласам! Кетир үйдөгүлөрүңдү! Качкын-бозгундардын баарын жашырып, маа тим эле! Өз үйүмө отура албаймбы?

– Үйүң жок сенин. Бул менин үйүм.

– Үйүң күйсүн сенин, үйүң. Менин көрүм дебейсиңби, үйүм дегиче. «Үйүм» деп коёт уялбай.

Козу катуулап кирди эле, Күлайым үнүнүн бардыгыңча чаңкылдап коё берди. Түпкү үйдөн бирөөнүн сүрдүү

үнү чыкты. Ошондон кийин тамак желип бүткүчө Козу оозгу бөлмөгө чыкпады.

Күлайым тышкы каалганы аңырайта ачкан бойдон кетип калды. Жинди болгон эмече башы оогон жакка басып жүрдү. Кайра келсе Козу үйдө жок экен. Түпкү үйдөгү табакта, жерде мүлжүлгөн сөөктөр иретсиз чачылып жатат.

2

Чоң шашке ченде Күлайым декилдей басып айыл кеңешинин кеңсесине баратты. Жүрөгү дикилдеп, өңү түктөйүп алган. Эки жагын кылчая карап коёт. Ошо жакка баратканын Козу көрбөсө экен дейт. Козу бу кыштакта жогун кайдан билсин. Кулакка тартылып, үй-мүлкү опус кылынгандан бери ал качып жүрөт. Ошентсе да бир жерден чыга калабы деп саксынганы го.

Айыл кеңешинин кеңсесинде кишилер бар экен. Алардын баарысы Уркуяга жумуштап келгендер.

Күлайым кирүүдөн айбыкты. Кеңсенин ачык эшигинен бир жолу башпактап коюп тышта жүрдү. Уркуянын көзүнө чалдыгып калды. Аялдар келгенде Уркуя жакшы сүйлөшчү, бардык жагынан жардам берүүгө тырышып, аларга жан тартчу. Ушу жердеги аялдардын өкүлү, коргоочусу катары өзүн сезчү. Күлайым эшиктен башпактаганын байкап чыйпыйы чыгып турат. Батыраак кирсе дейт. Сүйлөшүүнү, сөзүн угууну каалайт. Анын оюна кеңседеги үч-төрт киши койбойт. Арыз-арманын чубалжыган көп сөз менен майдалап айтып убак чоушат. Аларды чыгарып жиберүү ылайыксыз. Убак өтүп жатат. Кетип калбаса экен деп ойлойт Уркуя Күлайымды. А Күлайым эшиктеги бир түп чоң талга сүйөнүп отурат. Башына түрдүү ой айланып келет. Биринен экинчиси коркунучтуу ойлорду ойлой берип жүрөгү түпөйүл. Бирде түндөгү чогулушту ойлосо, бирде Козу жөнүндө, бирде Токторбайды эскерсе, бирде капкайдагы бир баш-

ка кыштак эсине түшөт... «Айтам. Бардык түндөгү ишти төкпөй-чачпай айтам. Муну айтпасам кудайга күнөөкөр болом. Өлтүрөбүз деп жатышса кантип айтпай коём. Бардыгын карматам. Тартсын кара ниет ойлорунун азабын», – дейт Күлайым өзүнчө. Аңгыча:

– А-а, Күлайым! Магабы? Неме кирбей отуруп алдың мында? – деп шаңк эткен Уркуянын үнү анын оюн бөлөт. Караса, Уркуя кеңсенин эшик астында туруптур. Күлайымдын көзүнө баарыдан мурда анын кызыл ала атилес көйнөгү чалдыгат. Аны жаңы тиктириптир.

Ушунчалык жарашыктуу экен. Өңүңө чыгарып, ажарын ого бетер ачып жибериптир.

– Киши барынан эле. Арыбаңыз.

– Арыбаң.

Уркуя шыпылдай басып келип Күлайымды кучактап көрүштү. Күлайым андан кадимкидей ийменди. Баш көтөрө албай жер карады. Эки бети кызарып чыкты. Бир чоң күнөөсүнүн күчү басып тургандай кысылды.

– Кана, кирчи кеңсеге. Бир кеп бар го. Бир топтон бери келбей кеттиң. Козуну кулакка тартканга таарынып калган жоксуңбу? – деди Уркуя кеңсесин карай ээрчитип баратып.

Козуну кулакка тартуу жөнүндөгү сөз чынында дагы Күлайымдын сезимине тийди. Үйүндө болгон дүнүйөлөрү чачылып кеткенде кайгырбай койгон эмес. Ал тургай Уркуянын кылганын жектеген. «Мага ийрилип, кээде сыр сурашып калат. Жакшы көрөм деп айтат. Жакшы көргөнү ушубу? Жакшы көрсө Козуну кулакка тартпастан, кайта менин кадырымды сыйлап аны калкозуна алдырып койбойбу. Бул өзү акырын ичке кирип алып кылгылыкты кылчу неме го», – деп ойлогон. Жаман көрүп жүргөн. Бара-бара кайта эле түткөн эмес. Канчалык андан алыстайын деген менен анте алган эмес. Көрбөй калса сагынган. Акырындап мурдагысындай эле сүйлөшүп кеткен.

– Сиздин убагыңызды алдымбы? Бир жакка бараткан жок белеңиз?

– Сиз үчүн убак табылат. Сизге окшогон жумушчунун кызына кантип убак таппайын. Кулакка таппайм убак. Алар убактан айланышсын. Кедейлер үчүн дайым убак табылат. – Уркуя келинди кучактай берип чын дили менен аяй карады. Ушул карашында келиндин анча-мынча өңүнөн азып, жүдөп калганын байкагандыктын белгиси турду. – Кана отуруңузчу. Оокат кандай?

– Оокат...

– Козу кайда? Качып жүрүп канча жыл жашайт? Андан көрөкчө мыйзамга баш ийгени оң. Качкындардын негизги иши уурулук. Урунун жатар жайы набак.

Уркуянын сөзүнөн улам Күлайым кызара түштү. Боян саал-паал калтырак басып, азда тарады. Бардык түндөгү окуяны билип алып жөн эле сынап айтып жаткандай көрүндү.

– Козуну билбейм кайда экенин, – деген сөз Күлайымдын оозунан чыгып кетти. Уркуя келиндин көзүнө када-ла жалт карап алды. Тигинин кирпичтери дембелеп ир-меле түшкөнүн көрдү.

– Таштасын уурулугун. Аныңызга катуу айтыңыз. Айылдан кой жоголуп жатат. Ат жоголуп жатат. Эшмат менен байланышпасын. Кайда качып кутулат ал? Өкүмөттүн укуругу узун. Бир жерден болбосо бир жерден колго түшөт. Качкын-бозгундарды, кулак-чунактарды жанына тартып карышкырча жортуп жүрөт ал жырткыч. Ушул Уркуя тирүү турганда тамырын суурат андай Эшматтардын далайынын. Айтып кой Козуңа! Билбейм дегениңе таң калам аны? Түндө, – деп келатып Уркуя сөзүн чукул токтотту. Келинди сынап тиктеди. Келиндин денеси дирт этип кетти. Түндө чогулуш жасашканын билип алган экен деп ойлоду. Элеңдеп коркуп калды. Акырындап аны Уркуя өзү жоошутпаганда кетүүгө, сөздү чукул бүтүрүүгө тырышып калган. Ир-мемде келген сезим аны Козу жакка түрткөн. Кандай болбосун бир жерден аны таап кабарлоого кыялданган. Аңгыча Уркуянын кыялы такыр өзгөрө түштү. Такыр

эле башка сөзгө түшүп кетти. Сөз тизгини акырындап отуруп үй-бүлөлүк турмушка өттү. Күлайымдын санаасы ордуна келип, чечилип сүйлөп кирди. Ал кыз кезгинде бирөөнү сүйүп калыптыр. Кайда жүрбөсүн ошонун үйү жакты карагысы келчү экен. Ал сүйүп калган жигити сулуу деле эмес дейт. Бир таноосунан экинчи таноосу чоң, сол бутунан сылтып баскан эме экен. Балким анын кылгырып турган чоң кара көзүн жактырып калгандыр. Ырас эле ал жигит Күлайымды тике караганда армандуу окшочу. «Кантейин, бутум аксак. Сен мени теңсинбейсиң. Ичимде кайнап жаткан муң-дартты сен билүү кайда. Мен сага айтсам сөзүм көп. Айтуудан тартынам. Айткан менен бутага тийбеген соң кайран сөздү желге учуруунун зарылдыгы не. Андан көрөкчө оюм ордунан козголбой жатсын», – дегендей болчу. Анын сулуу көзү акырындап өчүп, кичирип кеткендей болчу. Такыр унчукчу эмес. Күлайым ал унчукпаган сайын жаны чыкчу. Тийип-качып чала-бучук сөздөрдүн четин чыгарчу. Анын сөзүн уккан сайын тиги кирпичдей бүрүшүп калчу. Шылдыңдап жаткандай сезчү. Күндөрдүн биринде аны ат тээп өлтүрдү. Күлайым күнү бою эшикке чыкпай бүктүшүп жатты. Элге көргөзбөй көз жашы кылып ыйлады. Айылдын четинде көп бейиттин жанынан эми деле өткөн сайын эсине ошо жигит түшөт. Анын мүрзөсү эбак түзөлүп, үстүн чөп басып калды. Бирок баягы кыз кезектеги назик сезим, ичтен сызган мамиле күнү бүгүнкүдөй жашаң бойдон турат. Бул анын оюн эч жан билген жок. Балким ичке терең сакталган үчүн ошондой күчтүү, ысык, кызык чыгар. Балким бардык таттуу сезимди ошо жигитке берип коюп, ал өзү менен кошо мүрзөсүнө ала кетип, эми Козуга эчтеме калбай калгандыр. Козу экөө бир үйдө турган менен дилинде ошо өлгөн жигит менен. Аны өзү ойлобосо да, эбак түңүлсө да тереңге катылган сезим өлмөк беле.

Сүйүү, үй-бүлө жөнүндө сөз болгондо баарыдан мурун так ошо жигитти эстеди Күлайым. Козу эбак өлүп, ошо

жигит тирүү жүргөндөй болуп эске түшкөнүн карасаң? Керек учурунда кайдан-жайдан ыргып чыгып эске түшөт тура.

Кулайымдын бети ачылып, сөздөн тартынбай сүйлөп жатты. Эзелден берки уюган сырларды жашырбаган досторчо сүйлөштү. Уркуянын кыз кезегин сурады. Ал бирөөнү сүйгөн, сүйбөгөнүн билгиси келди. Уркуя Колдошту сүйүптүр. Сүйгөнүн, ансыз жашай албасын билиптир. Биринчи эле сырдашкан, жакындашкан, чечилип көңүл бөлгөн жигити ошол экен. Ошо жигит анын өмүрдүк жары болуптур.

– Сүйүү болобу, эже? Мен ишенбейм болооруна, – деп Күлайым жер карады. Сүйүү деген эмне экенин бир билсе ушу Уркуя билет деп ойлочу. Уркуя билбеген дүйнөдө эчтеме жоктой сезчү.

Уркуя тигинин суроосуна жылмайып койду. Бир жылмаюуда бир канча сыр бар эле. Ал жылмаюуга чайкалышып, айкалышып сүйүү, ырыс жүрдү. Анын бүткөн бою бүтүндөй сүйүүдөн жаралгансып кетти. Жанагы жылмаюунун өзү бүтүндөй сүйүү окшоду. Аны сүйүү бактуу, күчтүү, акылдуу кылып жүргөнүн, сулуулугун коротпой сактап келатканын, кубат бергенин байкады. Эркектер эч качан сезбей турган аялдардын бир өтө кылдат сезимдеринин күчү менен гана Күлайым билди. Кай бир айткан сөзгө караганда айтылбаган бул сөз күчтүү болду. Ал кезде Уркуянын көзүнө кыштын бурганактаган бир күнү, жер бетине каптаган аппак кар, анан... асмандагы калдайган булуттун бириндеп тараганы, тоону түртө алтын чарадай, балбылдап күндүн чыгышы, дүйнөнү татынакай кылып жибергени тартыла түшкөнү Күлайымга кайдан билинсин. Сүйүү эмне экенин айтуу үчүн Уркуя так ошо бир кезди элестегени эң так жооп болмок. Анда Колдош таптак көтөрүп алып, Уркуянын саамайынан сылай берип, көлкүлдөп эрип чыгып келаткан күндү тиктеген. Кыз, жигиттин каректери күнгө кадалган. Ал күн эмес эле, эки жаштын өмүрү өчпөгөн сүйүүсү болчу. Алардын сүйүүсү ошондуктан такыр башканын колу жеткис бийик. Такыр

өчпөй турган ысык. Алардын сүйүүсү кандай экенин билем деген кишилер так ошо кыштын татынакай таза күнүндө балбылдап аткан таңды, жаңы туулган күндү карай беришсе болот. Эки жаштын бирге жылмайган күлкүсүн, үмүтүн, антын, айтор бардык жакшы тилектерин ошол күн боюнда сиңирип калган. Андан бери Уркуя менен Колдош ар жыл айланып келген сайын кыштын так ошондой бурганактап кайта ачылган кардуу күндөрүнүн биринде күндү тиктешет. Күн баягыдай эле мээримин салып жайнай берет. Баягы учур дагы эле анда жүргөндөй болот. Ал күндү тиктегенде көлкүлдөгөн сүйүү окшоп көрүнөт. Экөө такыр сөз айтышпай, жөн эле карап коюшканы жеткиликтүү. Алардын күн тиктеген кезиндеги кийинки бир жолу кызы Айниса да бирге турган. Эмне үчүн эне-атасы күн тиктеп турушканын сураган эмес. Ошентип күн тиктеш керек экен деп ойлогон. Андан кийин бир-эки жолу апасынан күн тиктебейбизби? деп сураган. Антип күндү тиктеш жагып калган. Ырас эле Айнисанын көзүнө ошол күнкү күн бөтөнчө сулуу көрүнгөн. Мындан мурун жакшылап байкабагандыктанбы же чын эле ошол күнкү күн бөтөнчө кереметке толгонбу, деле жакын, деле чоң болуп кеткен. Мобу эле кошуна кыштактын бир чоң терегинин башында илинип турган. Чуркап барып кол менен кармап алууга болордой өңдөнгөн. Бар болгону Айниса: «күн теректин башында турат. Ошондо дайым турабы мындан кийин?» – деген. Ошо жерде тура турганын апасынан угуп күндө ошо маалда ойгонсо, ырас эле күн ошо теректин башында турганын көрчү. Ал тургай ошо кошуна кыштакка келип калган кезинде баягы күн турчу теректи көз ирмебей тиктечү. Терек бардык теректен бөлүнүп, көкөлөп, өзүнүн чоңдугуна, сулуулугуна ыразы болгонун билгизгендей болчу. «Башында күн турган терек чоң, сулуу болот», – экен деп ойлочу Айниса.

Күлайым менен Уркуя көпкө сүйлөштү. Уркуяда такыр арман жок деп ойлочу Күлайым. Арманы бар экен. Аны укканда Күлайымдын оозу ачылып калды.

– Сизде эмненин арманы? – деди ал таңыркай карап.

– Армансыз киши дүйнөдө туула элек, Күлайым! Башкасын коёюн, билимимдин жоктугу деле арман эмеспи. Эң чоң арман ошо. Дүйнөдө сабатсыз кишиден армандуу ким бар. Дүйнөнүн бардык акылы китепте калат экен. «Оку, оку, дагы оку» – деп Ленин айткан экен. Сабатсыз болсоң эмнени окуйсуң. Алды менен сабатсыздыгыңды жоюп алып анан окуйсуң го. Ушунчалык көп оюм бар, Күлайым, уш-шунчалык көпкө көзүм жетип турат, Күлайым, колум кыска. Билим жок.

Уркуя кызара, мурдагыдан сулуу боло түштү. Күлайым андан буга окшогон жооп күткөн эмес. «Ушунда арман болгондон кийин менде эмненин сөзү», – деди ал өз ичинде.

Ары чайкалып, бери чайкалып сөз кайта эле сүйүүгө өттү. Кийинки күндөрдө бул жөнүндө Күлайым көп ойлочу. Өзү турмушта сүйүү жок дегенден кайра тартпай калган. Ал тургай баягы бир кезде ашык болуп калган жигити жөнүндөгүнү деле сүйүү деп ойлочу эмес. Сүйүү башкача, чоң болот дечү. Бардык эле кишиде сүйүү болоруна ишенбей калган. Өзү бирөөнү сүйүшүнө, өзүн бирөө сүйөрүнө көзү жеткен эмес.

– Сүйүү жок. Эмнесин сүймөк эле кишинин. Мен сүйбөйм. Мени эч ким сүйбөйт, – деп Күлайым чындап эле кабагын чытыды.

– Өзү сүйбөгөн киши сүйүүнү билбейт. Сен сүйүп көргөн эмессиң, билбейсиң. Өмүрдө сүйүүсүз жашоо супсак. Күндүн жарык нуру сүйүүсүз анчалык сулуу эмес. Сүйгөнүн менен күн экөө бирдей ысык, – деп Уркуя ыраазы болгондой, ошо сөздү айтканы үчүн бактылууудай көтөрүлө түштү.

– Сиз Колдошту сүйөсүзбү? Кантип сүйөсүз?

Уркуя дагы баягысындай жылмайды. Күлайымга жооп берүүнүн ордуна Колдошун көрдү. Колдошу иштен келаткансыды. Анын кечке талаада жүрүп чарчаган, чаңдаган карегинин бүтүндөй таалайга толуп турганын байкады.

Ага жалынып жибере жаздап токтоду. Бир мүнөткө жанында жалаң эле Колдошу тургансып кетти. Караса, сууроосуна жооп күтүп Күлайым карап калыптыр.

– Күлайым, сен Козуну сүйөсүңбү?

– Билбейм, сүйөм го.

– Неге билбейсиң?

– Кайдан билет элем сүйгөн, сүйбөгөнүмдү. Эрди-катын болгондон кийин сүйбөй койчу беле.

– Эрди-катындын баары эле бир бирин сүйөт деп ойлойсуңбу?

– Сүйбөсө бирге турмак беле.

– Кеп ошондо, Күлайым! Бирге туруу менен сүйүү эки башка. Бирге туруп, сүйбөгөн бар, эки бөлөк туруп сүйгөн, бирине-бири жете албаган бар. Илгери сүйүп кошулгандар аз болгон. Кыздарды мал катары сатышкан. Алар буюмга окшош болгон. Мынабу көйнөктү сатып алдым. Кандай жасап кийсем өз эрким. Анда сатып алган кызды кандай калчаса эрдин колунда болчу. Дагы эле аялдар теңдикке жете элекпиз. Теңдикке жетиш үчүн өзүбүз көтөрүлүшүбүз керек. Козуну сүйгөн, сүйбөгөнүңү билбейсиң анан... Баса, Козуну көрбөсөң сагынасыңбы?

– Сагынып эмне?

– Неге сагынбайсың?

– Үйгө келсе эле тынчтык бербейт. Жаңжал, кажы-кужу. Жатып-жатып тура калса эле ороң этип бир тиет.

– Урбайт, тилдебейт дебедиң беле. Качантадан бери тилдеп калды?

– Башынан бери. Экинчи күнү эле, тийгендин эртеси эле бир муштаган. Үйдүн кожоюну эр экен. Тилдесе тилдейт экен, урса уруп коёт экен.

– Та-ак ошого каршы күрөшүп жатабыз. Эмне үчүн урат? Эмне үчүн тилдейт. Эшек эмеспиз да биз катындар, кулакка союл менен чапса башты чайкап коюп желе бергидей. Эмнеси өтүп кетти сага, кийиз кылып тепсендей?

– Өтпөсө дагы эрдин аты эр.

Күлайым жер карады. Көзүнө жаш айлана түштү. Далай айтылбаган сөз ошо жашта мелт-калт болуп, эми төгүлүп кетчүдөй өңдөндү. Астыңкы эрдин кесе тиштегенин Уркуя байкады. Ошондо жакшылап караса, ырас эле Күлайым өз боюн таштап жиберген экен. Кызыл-ала чыт көйнөгүнүн оң жак колтугу жыртылып калыптыр. Андан кызандап эти көрүнүп турат. Сабдал чачтары самсалап кабагына түшөт.

– Адамдын гүлдөгөн кези – жаштыгы. Боюңа карай жүр, Күлайым! Карыганда таппай каласың бул көрктү.

– Сулууланып кимге жагат элем.

– Дүйнөгө. Өзүңө.

– Жакпай эле койдум.

– Мен сенден сыр сурайын айтасыңбы, Күлайым?

– Билбейм.

– Токторбайды тааныйсыңбы?

Жооп берүүнүн ордуна ушу жолу так эле жанагы Уркуяга окшоп жылмайды. Токторбай жалт көзүнө тартыла түштү. Заматта анын сезимин бир таттуу нерсе чайкап өттү. Эңкейип оң жак колтугун карай бергенде көйнөгүнүн жыртыгын көрүп акырын алаканы менен жашырды. Токторбай көрүп койбосун дегендей сезим келди көөдөнүнө. Эми экинчи жолу Токторбай жөнүндө суроонун зарылдыгы Уркуя үчүн болбой калды. Аялдар эркектей эмес, кай бир сырды кирпик кагышынан эле байкап коёт.

Туруп-туруп бир маалда Күлайым ойго келбеген суроо сурап калды:

– Мен сизди жакшы көрөм, Уркуя эже! Козуну аябасаңыз да мени аясаңыз. Калкозго алып койсоңуз?

– Албайм. Сен – сен, Козу – Козу. Сен маа тилектешсиң, Козу маа душман.

– Ал ошончолук зыяндуу эмес.

– Ким айтат? Билбейт экенсиң. Кези келсе ал сени союп таштоодон тартынбайт. Карышкырды үйрөтүүгө болот, кулакты үйрөтүүгө болбойт.

– Мен эмне кылам?

– Иште калкозго. Акыңды аласың.

– Мүчө болбосом делеби?

– Иштеген киши тиштейт. Мүчө болбосоң деле иштетүүгө болот. Сенин азыркы кыйын кезиңде биз желөп-сүйөшүбүз керек.

– Мен кулактын катыны болсомчу?

– Азырынча сен кулак эмессиң, Күлайым! Козуну көз көрүнө колдогонунду көрө элекмин. Эгер чындап колдо-соң, сен да кулаксың. Анда сени менен тап катары күрөшөбүз. Биз үчүн азыркы кездин душманы кулак. Кулактар азыр биз менен кармашып жаткандар.

– Басмачыларчы?

– Кызык экенсиң, Күлайым! Басмачынын башы кулак да. Алды менен кулак, анан басмачы. Билип кой жакшылап, оң кулагың менен да, сол кулагың менен да ук. Тамырын жулабыз алардын!

Деле ачууланганы билинбеген Уркуянын ачуусу келип столду ток муштады. Анын сөздөрүнүн биринен экинчиси уулуу, сүрдүү чыгып жатты. Күлайым чындап эле чоочуп калды. Козунун түндөгү кылганын айтып жибере жаздап аз жерден тартынды. Бармагын тиштеп өзүн өзү кармады.

Андан кийин Уркуя столдун тартмасынан кагаздарды алып аны карай кетти. Кагаз карап отурган менен көз кыйыгы Күлайымда. Күлайым болсо жалдырап Уркуяны тиктөөдө. Аны тиктеп турган менен ою башка жакта. Токторбай «жүр кетебиз! Козу сага эр болбойт. Адам деген адамча жашоо керек. Сүйүүсү жок үй-бүлө курсун», – дегенсиди, «Сүйүү... ырас эле мен аны сүйүп калгам го? Ал жакшы. Көрбөсөм сагынып кетем. Аны менен турганда кадимки жаштыгымды сезем. Жашоо мага кызык. Дүйнөнүн баары күлкү окшойт. Ал кеткенде үйдүн ичи капкара. Сүйгөндө ушундай болот го. Сура-самчы Уркуядан? Жок, сурабайм. Болбогон сөз. Токторбай менен ойноштугумду айтып мени кудай уруптурбу.

Эрине карасанаган бузуку экен дебейби. Анда мени менен мурдагыдай мамилеси болбойт. Көңүлү кирдеп калат. Кой, кетиш керек. Козу эрим. Андан кете албайм. Эл эмне дейт качып кетсем», – деди өз ичинен Күлайым. Анын көз карашын Уркуя башкача түшүндү. «Козунун зыяндуу экенин сизди. Калкозго иштөө, иштебөө жөнүндө ойлоп жатат. Иштесе дурус болот эле. Жумушчунун буга окшогон кызын сактабаса жарабайт. Бул биздин киши. Канча кылган менен кайнаса каны тигилерге кошулбайт. Баса, мындан сураганым оң. Балким айтар билгенин», – деди Уркуя өз оюнда.

– Кулактар чогулуш жасап жүрүшөт дейт, чынбы Күлайым? Сен билесиң. Жумушчунун кызысың, айтышың керек. Колуңдан келсе жардам кыл бизге. Эшмат келеби силердин үйгө? – деп сурады. Күлайым секирип кетти:

– Жок! Ким айтат ошону?

– Сен айтпадыңбы?

– Качан?

– Азыр эле.

– Мен эчтеме деген жокмун. Калп айтпаңыз.

– Мобу чоочуп кеткениңиз өзү эле айтканың эмей эмне экен. Шектүү шекинет деген бекер сөз эмес. Айтпасаң кой. Сен кулагыңа кет, биз...

Уркуя ордуна туруп кетмек болду. Күлайым жалынып жибере жаздап аз жерден калды. Дагы Козудан коркту. Аны аяган жок, андан коркту. Кокус билип калса оңдурбасын эстеди. Эч сөз айтпай жылып эшикке чыкты. Азырак баскан соң бир чоң күч жүрөгүн урду. Эми эле кылганына ачууланды. «Мени кудай урганда неге жашырдым? Уркуя мага жакшылыктан бөлөктү тилебейт. Козудан жакшылык көрө элекмин. Эрим деген аты болбосо эмнеси өттү маа? Кой, айтыш керек» Кийин кеч болот. Уркуяны өлтүргөнү жатышканын билип туруп кантип жашырам? Мен кошо өлтүрүшкөн болбоймбу. Уркуя бекеринен менден жардам сурап жаткан жок. Ишенгенден ошентти. Мен... ишеничтен качтым. Козуну

аядым. Козу жок болсо каран калчудай сездим. Козу деп отуруп күйпүйүп бүттүм. Таанытам аларга жумушчунун кызы кандай экенин!» – деп ойлоду да, Күлайым артына шарт бурулду. Караса Уркуя атына минип алып те аркы көчөдөн бурулуп баратыптыр:

– Уркуя эже!

Анын эки, үч ирет кыйкырганын Уркуя уккан жок. Күлайымдын сезими эми чындап ойгонду. Үйүнө жеткиче далай электен өтүп санаасы санга урунду.

3

Жаңы-Ноокаттын түштүк батыш жагындагы, аскасы асманды мүйүзү менен кылымдар бою челип жаткан бийик тоосунун этек жагында, кыштактын четинде, Чийлүү-Сай деген капчыгайга кире бериште мазар бар. Аны буяктагылар Сахаба мазар дешет. Уламалардын айтымына караганда бир замандарда жашаган Сахаба аттуу молдо өлүп, анын мүрзөсү кийин мазарга айланып калган экен. Эбактан бери даңкы чыккан бул мазарды эч ким териштирип отурбайт. Сахаба деген молдо болгонун деле билишпейт. Аны билүүгө кызыкканы деле аз. Жөн эле ага келип сыйынышса болду. Ар ким эмнеден кемчил болсо ошонусун орундатып алууга тилек кылып ага келет. Баласы жок зайыптар, оорулуу кишилер, күнөөсүнөн кутулуу үчүн кудайга жалынган кары картаңдар анын айланасында болот. Деле шумдуктуу кылып кооздоп, арап тамгасы менен түрдүү түстөгү боёкко салып, түрдүү таштын бетине жазган жазууларды келгендер жалдырап тиктешет. Чанда гана бирөөлөр эжелеп кай бир ариптерин окумуш этпесе, азырынча ал таштын бетине жазылган эмне экенин бир жан окуй элек. Кыйындын кыйыны деген молдолор дагы, келгендердин суроосу боюнча ал жазууларды окуюн деген менен тиши өтпөй, ал тиши өтпөгөнүн жашырып-жабуу максатында «мындагы жазылган сөздөрдү айтууга кудай таала уруксат кылган эмес экен», – деп

тим болот. Андай сөз уккандар ого бетер жазуулардын касиеттүүлүгүнө ишенишет. Жазуулардын беттерине таза жуулган ак чүпүрөктөр тийгизип, өөп алса ыраазы болушат. Алты бурчуна сайылган алты топоздун куйругу андан бетер сүрдүү болуп ар кимди тиктетет.

Так ушу Сахаба мазардын тышында жанагинтип келим-кетим болсо, анын ичинде көбүнчө жашырын сыр болор эле. Кай бир мазарга түнөчүүлөрдүн көзүнө караңгы түндө караңдаган караандар көрүнчү. Андай нерселерди көргөндө анын эмне экенин билиш үчүн эч жан кызыкчу эмес. Кайта ошондой караандарды көргөндөрүнө ыраазы болуп, тилеп келген тилектерин берүүчү ошол деп ойлошчу. Аларга жалынып жалбарып, кош колдоп жакаларын карманып сыйына кетишчү. Караандар мазардын ичине кирип-чыгып жатышканын таңазар алышчу эмес. Анын ичине кирип баруудан даашпай турган. Кирген киши кайта чыкпайт деген сөз андай кудайга ишенгендерди коркутчу.

Миң тогуз жүз отуз үчүнчү жылдын май айларынын аяк чениндеги шатыраган кара нөшөрлүү бир түнү эки караан ошо мазарга кирди. Алардын колдорундагы камчыларына караганда аттары ары тоонун бир кычыгында калгандай.

Алар киргенде мазардын ичиндеги эки киши тартып жаткан тамекилеринин отторун өчүрүүгө шашылып калышты. Экөө эки кычкка какайып катып, дымын чыгарбоого тырышты. Тыштан киргендер шарт ширеңке чагып жарык кылды эле, сакалдары сапсыйып өскөн, кийимдери жыртылган эки киши көздөрүн жалдыратып тиктешти.

– А-а, мында белең? Ойлогом, ушундан башка кайда болмок эле деп. Отурган экенсиң жыргап? – деди эшиктен келгендин бири деле сөзүнүн ар бирине уу себе сүйлөп. – Отур мындай! Эми экөөбүз тең карышкырбыз.

Сүйлөгөн киши тиги какайып тургандын отурушуна күтпөй эле өзүнө ылайыктуу жерден орун алды. Аны

менен келгендин бети-башынын жарым-жартылайы таңылуу эле. Алаңгазардай болгон эме экен, лакыйып келип тиги сүйлөгөндүн жанына катарлашты.

– Сени мында ким чакырды? – деди алиги какайып турган киши.

– Сен чакырдың. Акдамбылда чакырды. Келдим. Сыйыңды көрсөт.

– Мына сыйым!

– Нагандын үнү тарс этти. Акдамбылда атып жиберди. Кандай жеткенин ким билсин, аздан кийин Акдамбылда алиги алаңгазардайдын астында жатты, кыйк-чыйк этип. Кол серпүүгө шайы келген жок. Үстүндө басып жаткан алаңгазардай эме чочкодой күчтүү көрүнөт, тигинин карыларын сындырып жибере жаздап алчыды.

– Чак күкүрт! Өлө элек бекен карачы. Болжолу өлгөндөй болду, – деди ал тишин кычырата, тиштене сүйлөп.

– Айваныңы кой де, Эшмат! Өлүп баратам.

– Өлүп баратыптыр. Өлө элек экен. О-о дүйнөнү бир көргөзүп кайра тарт. Акесин тааный элек тура, – деп Эшмат жигитине буюрду.

– И! деген үндөн соң Акдамбылданын дымы чыкпай калды. Алаңгазардай эме деле эчтеме көрбөгөн, билбеген эмече тигинин үстүнөн туруп газетага тамеки орой кетти.

– Жаан катуулап келдиби, Эшмат аке? Тыңшаңчы, бир. Менин кулагым оңдуу эшитпейт. Бирдеме жалмалап алабызбы? Шишени ачайынбы, же арылай түшкөндө ачканым оңбу?

Акдамбылданы басып жыгылганда үңкүрдөгү башка дагы бир киши жылт коюп эшикке кеткен, андан дарек болбоду.

Эшмат тиги алаңгазардайдын суроосуна жооп бербей, ширеңке чагып Акдамбылданын өңүн карады. Ал купкуу. Эки таноосу кыпчылып, деми муунуп калган.

– Бүткөн го болжолу. Азырак жашай турсун деген элем, эми мейли. Ажалы жеткенден соң өлгөнү дурус. Ач шишеңди! Ушундай жаанда тийбеген анын пайдасы

качан тиет. Жөкөрү жоголдубу безип? Ким экен, тааныбадыңбы?

– Жок. Тааныганда эмне, тааныбаганда эмне? Бир макулук чыгар. Коюндан сууруп чыккан шишени алаңгазардай киши чоң таманына бык бир койду эле, пробкасы атылып, анча-мынча арак «быр» этип оозунан чыкты. Арак Эшматтын колуна төгүлдү эле, колун жалап жиберди.

– Иттин таттуусу ай! Баягыдай эле тура. Жут!

– Сен жутуп маа бер.

– Жут дейм!

– Мен жутсам калбай калат.

– Калтырбачу болсоң!..

Ошол кезде Акдамбылда эсине келип үшкүрдү. Анын үшкүрүгү деле адамдын үшкүрүгүнөн башкача, чоң жылаандын кышылдаганындай чыкты.

– Ажыдаар ойгонду, – деп алаңгазардай айтты эле:

– О-о дүйнөгө барып кайта келип калдыбы? Жүрө турса болот эле ошоякта, биз алдагыны жутуп алгыча, – деди Эшмат.

– Күчүңү маа чыгарасыңбы, Эшмат? Илик-жарма сендей болобу?

– Бир кезде сен күчүңү маа чыгаргансың. Сапма-сап болот. Отур мындай! Сүйлө. Менден зордуктап алган справкаларды Уркуянын колуна кантип түшүргөнүңү айт? Бетимди ачууга кошул-ташыл болгонуңу айт. У-у эш-шек! Сени муунтуп өлтүрүш аздык кылат. Кадага сайып жол боюна коюш керек, өткөн-кеткендер көрүшсүн.

Акдамбылда баягы бир түндөсү барып коркутуп справка алып кеткендей эмес, шылпыйып жели чыгып калыптыр. Эшматтын сөзүнө жооп кайтара албады. Алаңгазардай жутуп жаткан арактын табышын тыңшап тамшанды.

– О-ох, кандым! Ме!

Алаңгазардай арак куюлган шишени Эшматка суна бергенде Акдамбылда колдон шап жармашты. Эшмат бир

жактан кирди. Экөөнүн колу шишени ары-бери тартышып жатканда арактан анча-мынчасы төгүлүп калды.

- Жутуп берейин азырак.
- Балаа жут. Башыңды жут!
- Атаң арактан өлгөнбү, Эшмат? Токтосоң.
- Токтойунбу? Тур э ары!

Эшмат чыканак менен коюп калганда Акдамбылда кулап кетти. Шишедеги аракты бүтүндөй жутуп, шишени ыргытып жибергенде Акдамбылда улутунуп алды.

Аракка ала күү болуп алган соң Эшмат менен алаңга зардай киши Акдамбылдага сөйкөнө башташты. Кайда жүрүп, кайда турганына дейре терип-тепчип сураштан жадашкан жок. Тиги жооп бербеген ой-боюна коюшпайт. Акырындап сырын чубашат. Анын берген жообуна караганда ал басмачы менен айылдагы калган-каткан кулактардын ортосундагы чабарман экен. Бирин экинчисине байланыштырып турат имиш.

- Кайда ал басмачылар? Кимдер алар? Пансаты ким?
- Бул суроону маа бербе, Эшмат. Андайды айтпасымды билип туруп мени бөөдө кыстап кычаштык кылба. Андан көрөкчө, канча кишисиңер, кошулгула бизге. Алды менен касам ичип ант бересиңер. Болбосо биздин төрөнү көрбөйсүңөр.

- Төрөңдүн маа кереги жок. Өзүм төрө. Буерде сөздү чоюп отургандай акеңдин үйү эмес. Айт, жарайсыңбы бир ишке? Жарасаң ана, жарабасаң мына. Ага жарасаң алтын десең алтын, катын десең катын. Эмне дейсиң думанам?

- Ууртам арак аяп жаткан киши алтын бермек беле. Эмне иш ал?

- Шумкар кашты жайлаш керек.

- Эмне! Аның менен жумушум кайсы менин? Кулакка тартса ал сени тартты. Мени тааныбайт ал. Мен аны тааныбайм. Өчүндү өзүң ал.

- Сеники, меники жок, тап күрөшүндө. Бүгүн мени тартса, ал эртең сени кармап алып атат. Билсең сени ушу алга келтирген так ошо. Эмне дээр экенсиң эми.

– Аны өлтүрмөк түгүл, кара жанымды багалбай жүрөм.

Эшмат менен Акдамбылда (Чачтуу думана) кыйлага тартышты. Жедеп Эшмат кыстап туруп алганда тиги жылып эшикке чыкты. Жаан мурдагыдан бетер көнөктөп куюп жаткан болчу. Аздан соң үч караан мазардан тоону карай эрбең-сербең этип чубап баратышты. Шаркыраган суунун табышы алардын шыбырын жашырып, жаап турду. Берегинде дупүйгөн караан тоо болуу керек. Тоосу кайсы, асманы кайсы, чындыгында оңдуу билинбейт.

Шаркыраган чоң суунун боюна жетишкенде Эшмат жанындагы алаңгазардайга жаңсап койду эле, ал шап Чачтуу думананы желкеден алды. Ныгыра мыжып койгондо тиги чыңырып жиберди.

– Эшмат, өлтүрсөң өлтүр, сенин малайың боло албайм!

– Ошондой де?

– Жадап кеттим, карышкыр турмуштан. Сообума калгыла, өлтүрүп кеткиле. Өзүмдү өзүм өлтүрбөй киши колдуу болоюн, кур дегенде. Э-эй, мусулмандар, жайлап кеткиле. Тетиги аска түбүндө атым турат, жанагыга бербей жетелеп кеткиле. Ал анык карышкыр. Маа тилегени кырсык анын.

Ал айткан кишиси эбак эле келип, бул үчөөнүн эмне кылып жатканын көрүп, сөздөрүн угуп, ташта жашынып карап, аңдып туруптур.

– Мен карышкыр, сен кой экенсиң да? Карышкыр экениң чын болсо, мен сени жешим керек. Тургула мындай!

Алаңгазардайдын колун силкип жиберип тиги киши чачтуу думананы камтый кармап сууга карай басты. Аздан кийин «а!» деген үн чыкты, болжолу бычак урду көрүнөт. Анан, Чачтуу думана чалп этип сууга түштү. Күрпүлдөп жаткан урма сууга анын түшкөнү, түшпөгөнү бир тыйын болуп, эмне түшүп, эмне агып жатканы билинбей, күркүрөп-шаркырап каадасынча чамынып жатты. Жаан мурдагыдан катуулады. Ар кайсы жыбыт бирден өзөн болуп калдырап-шалдырап, кайда барсаң тушардан чыккан суу.

Чачтуу думананы өлтүргөн киши коштошкон жок тигилер менен, караңгыга сиңип кетти. Мындай караган тигилердин көзүнө, сууга киргендей окшоду. Анысы да боюн сууга таштадыбы? Суудан чабак уруп аркы өйүзүнө чыгып кеттиби? Караңгыда кантип чабак урду? Чабак уруп чыгууга болобу ушинтип ташкындап жаткан урма суудан? Ким билсин...

– Жүрү. Жанагынын атын алабыз.

Эшмат жөкөрүн ээрчитип алып аттарына барышты да, минип алып тоо карай шөпөңдөштү. Солдойгон алардын караандарын эч ким көргөн жок. Бирин-бири ээрчиген табышмактуу эки караандын ар кадамы сыр болчу.

Бир жерге жеткенде жакын эле жанынан ат окуранды. Жанагынын аты ушубу, же дагы бирөөлөр таш астында жашынып турушабы? Неге окуранды? Болжолу бирдеме көрдү го? Балким ээсин көргөндүр? Ээсин көрсө... Ээси чачтуу думана болсо, ал өлгөн жокпу? Агып кеткен, бычак жеген эме кантип келсин? Балким берки-сидир?.. Анысы болсо атты бере койбос. Мындай турмуш атсыз жүрүштү көп жактырбайт...

Мындай ойлор Эшматты тытмалады. Азга, алиги ат окуранган жактан көз албай тикирейди. Эчтеменин шеги билинбейт.

– Баралыбы, жокпу? Айтчы дос.

– Бар десең барам, барба десең барбайм.

– Сен билип келе коёсуңбу? Мен мында тура турайынбы? Чаап алчудай болуп экөөбүз бирдей барганда эмне?

– Адашып кетпейин, мою нөшөрдө?

– Адашпайсың. Мен ушу жерден жылбайм.

Алаңгазардай эме чалпылдата бастырып Эшматтан бөлүндү. Аздан кийин баягы ат дагы окуранды, Мына келет жок, ана келет жок, Эшмат жөкөрүн күтө берип өтмө-катар суу болуп, калчылдап үшүй баштады. Кеткен киши кайтпайт. Атынан чакырууга болбойт, бирде бирөө укса шекшип калууга мүмкүн. Колго түшсө ишбалдасы чыкпайбы. «Атты алып качып кетти го? Да-

йым ушундаймын мен. Эч бир ак ниет досум жок. Аш менен урганым таш менен урат. Анан калса өзүм айыптуу. Капкайдагы азган-безгендерди тегерегиме топтойм. Кайда ташкан пайдам? Ошону айтсаң?! Колдон келбеген ишке бекер кириштим. Акыры минтип тентип калдым. Ит көрбөгөн кордукту көрүп карышкыр жүргөн жол бастым. Эртең деген менде жок. Бүгүн менен жашап калдым. Ушундан көрөкчө мени кескени жакшы эле, – деп келатып Эшмат чоочуп кетти, – кек албай туруп түрмөгө түшпөйм. Ал катынды муундабай туруп, – деген сөз эң түпкүрүнөн чыкты. – Шайтандай болуп жанагы чачтуу думананын жолукканын кара. Чала болот ошого! Көп зыян кылды мага. Ой, жанагы житип кеттиби жерге? Келбейби? Таң атып кете турган болду го. Эмне кылсам? Бир баш калкалар жай болсо кана! Атаңдын көрү, эмне деп дөөдүрөп отурам? Маа баш калкалар жай болчу беле. Мына менин жатар жайым, көрөр түнүм, ичер суум. Мага күндү кудай буюрган эмес. Ооба, биз кулактар түндүн элибиз. Төк жамгыр! Сыздат сөөгүмдү! Мен дагы далайдын сөөгүн сыздаткам. Ыйламсырап коём дагы, ары ойлоп, бери ойлоп. Көрмөкмүн да ушу күндү. Эмнесине кайгырам?» – дегиче болбой баягы атка кеткенди эстеди. Ал келбей турганын анык билди. Эми Эшмат коркту. Ал жанында жүргөндө тоодой дем эле. «Келбейт. Мага ким келмек эле. Менин сөзүмдү укчу эми ким бар?».

Эшмат шөпөндөтө желдирип тоо этектей батыш жакка баратты. Кайда барарын билбей жөн эле башы оогон жакка жөнөдү. Жаан дагы күчөп жаады.

Бир кыштактын четине жеткенде астынан атчан киши чыгып:

- Сен ким? – деди.
- Мен.
- Мен деген ким?
- Кимди тааныйсың?
- Эмне жүрөсүң кара түндө?
- Сен эмне жүрөсүң?

- Мени менен жумушуң болбосун?!
- Сенин да жумушуң болбосун.
- Тартчы бери мындай. Эшмат эмессиңби?

Эшмат атка камчыны шак уруп, сабаган бойдон кетти. Тиги киши аны кубалады. Көзгө сайса көрүнгүс караңгыда кантип табат, жоготуп жиберди.

Аттын эркине коюп талааны талаа, адырды адыр билбей жүрүп отуруп Эшмат карайган бир жерге жетип токтоду. Күмбөз экен. Ошого баш калкалап азга тургандан кийин асмандын арты суюла баштады. Бириндеп жылдыз көрүндү. Тоо жактан урган жел деле жагымдуу сезилди. Күн ачылардын кабарчысы ошол эмеспи. Жаан басылды. Жаан басылар замат атына минип Эшмат төмөн жактагы кыштакка кетти.

Булутка төөнөлө жылып асмандан ай көрүндү. Айдын нуру Эшматка жаккан жок. Анын чыкпай коё турушу жакшы эле ал үчүн.

4

Эшмат айыл кеңешинин төрагасынан алынып камалгандан кийин, анын ордуна тура калган Анаркулдун Шарибинин да зыяндуу бети ачылып кесилген кездерден тартып Уркуя келген ал ишке. Ошол күндөн тарта жаны ачылган, бети ачылган кулактар, бети ачылууга жакын калгандары биригип алышып эмнелерди гана кылбады дейсиң. Уркуянын баскан-турганын аңдып калышты. өзүлөрүнө окшогондордун бир тобун тегеректерине тартышып жан алакетке түшүп кармашты. Бияк-тияктан келген уполномочен болобу, айтор колуна иш келет дегендердин баарысын жолдон тосуп туруп эле үйлөрүнө чакырышчу болду. Үйлөрүнө болбосо бирөөнүн ыктуу үйүн таап чакырып болгон сыйын аяшпай жатышты. Уркуя үчүн ар бир баскан кадам буттан чалган каршылык. Бирок ал такыр баш ийбеди. Биринин артынан экинчиси кулакка тартылып кеткен, же болбосо кылган кылмыштары үчүн ке-

силген Эшмат, Шарип, Мадалы, Козу, Таштын Бегалысы, Токтосун сыяктуулардын айылда калган тамырлары, туугандары ачыккан чымын болуп жабылышты. «Эшмат кол курап алып басмачы болуп кетиптир. Күн сайын Меркет-Муркутка бир келип кетет экен. Уркуянын сазайын колуна бере турган күн аз калыптыр. Уркуя бир жакка кете турбаса болбойт», – деген ар кыл сөздөрдүн чындыгы бар экенин билип турса да Уркуя сыр билгизбөөгө тырышып зымпыйып жүрдү. Дегеле айылда коркунуч жок, бардык айыл адамдары ага дос өңдөнүп мурдагыдан бетер атын алчактата бастырды. «Этият бол. Кеч киргенде жер которуп жатып жүр. Кокус жандан кечкен эмелер бир мандем кылып салбасын», – деген кай бирөөнүн сөзүнө Уркуя кулак какпады. «Уркуяны өлтүрсө, башка Уркуя чыгат. Мени өлтүрүп коюп жер үстүндө жашачу ким экен. Келип көрүшсүн даап, эмне кылар экенмин. Мага кол салчу киши али туула элек», – деп сыртында катуу-катуу сүйлөгөн менен, атайылап кечке маал элге көрүнө келип үйүнө кирген менен ичинде коркуп, ал тургай эшиктен ит үрүп калса селт баш көтөрүп, жанында жаткан Колдошту ойготчу болду. Түндөсү талаа кыдырып иш текшерип жүргөндө дагы тизгинди жыя кармап, эки жактан чыккан табышка сак. Мадымардын Тешебайы, Камбарниса, Гайвалы, Мамаша, Хашиф өңдүү жакын саналуу кишилер менен сүйлөшкөндө тике айталбаган менен сөз арасында кыйытып, азыр кыштактагы абал кыйын экенин кулактар аракет кылып жатканын, бир балекетке даярданып жатканын эскертип, сак болгула дечү. Мамаша Уркуянын сөзүнө түшүнүп аркы Караванга көчүп кетишин сураган. Уркуя болсо: «Жашынган кулактардай, качкын-безгиндерден коркуп, мен дагы айылдан кетмек белем, Качса ошолор качсын. Мен буерден эч кайда жылбайм. Мен кетсем эл эмне дейт? Бир балакет болгон жаткан экен деп менин артыман жөнөшпөйбү. ОГПУ эртең эле качкандарды кармап келип түрмөгө камайт. Басмачынын «дейт дейтинен» башка күчү жок», – деп шаңк-шаңк сүйлөп калчу.

Ошондой күндөрдүн биринде, миң тогуз жүз отуз үчүнчү жылдын июнь айынын баштарында бул 1-май айыл кеңешине эгин даярдоо боюнча эки уполномочен келди Бахтыбаев дегени Киробкомдон Үсөнов дей турганы райкомдон болчу. Алар келген эки күн өтпөй эле Уркуя үчөөнүн ортосунда биринчи чарпышуу болду.

Бир сутка бою Уркуя уйку көрбөй талаада болуп, чаңдап, ачып, анын үстүнө, күн өткөнбү мурдунан кан кетип талмоорсуп үйүн көздөй келатса астынан эки уполномочен чыгат. Жоолугунун учу менен мурунунун канын дембелеп аарчый берип, үйгө тез жетип жууштун камында болгон Уркуяны бура бастырбай токтотушту. Салам айтып өтө бергенине карабастан кеңсесин карай чакырды. Уркуя бир аздан кийин барайын дегенине тигилер көнүшкөн жок. «Бизди тоотпойт экенсиз? Сиз көөп калган экенсиз?» – деп какшыкташты. Сөз мизи курчуп отуруп акыры анын башка жагына да тийишти.

– БАКинин мүчөсү болуш оңойбу? Биз менен сүйлөшкүңүз келбейт го? Жөнөкөй эле жүргөн полномочен менен сүйлөшүп кереги эмне? – деп экөө эки жактан жаалашты. Уркуянын ызасы келди.

– Өтө катуу кетпеңиздер. Өзүм тууралу айткыла. Жогору жакка тийбегиле. Жаман болсо мен жамандырым. БАК айыптуу эмес. Бул эмне деген кеп, экөөңөр эки жактан чыгып какшыктап? Азыр эле барайын дебедимби. Силер барып аттан түшкүчө артыңардан жетип калам, – деди жылмайып туруп, мурдун жоолугунун учу менен баса. Ансайын тиги экөө катуулашты. Качып жаткандай көрүштү. Алдап кетип калып, келбечүдөй өңдөндү.

– Сиз кеңсеге отурбай калгансызбы? Кечке чейин тапканыбыз жок. Талаага көчкөнбү кеңсеңиз? – Бахтыбаев эми катуу эле кекетти.

– Кеңседе отуруш азыр болбойт. Эгин оруу кеңседе болмок беле. Өзүм башында турбасам... – деп Уркуя сөзүн айтып бүткүчө:

– Бияк-тияктан келген полномочендер сизди кайсы буудайдын түбүнөн табат? Ким менен чымчылашып жатканыңызды кайдан билебиз, – деп Үсөнов орой сүйлөдү.

– Этият кылыңыз жигит?! Сизди мен буудай түбүнө чакырганым жок! Эмне деп турасыз?!

– Эгер мен чакырсамчы?! Башка чакырсагы?!

Уркуя Үсөновду кадала карап, бардык айтар сөзүн көзүнөн чыгарды. Ошол кезде Уркуянын мурдунан кан катуу агып, салаасынан куюлуп кетти.

– Кармабаңыздарчы. Мурдумду жууп алып келейин, токтой туруңуздарчы.

– Неге канайт мурун? Койгон го бирөө муштум менен. Ороңдоп бир тийгенсиз го. Элге мамиле кыла билиш керек. Орой деп уктум, бетке чабар. Өзүңүз БАКинин мүчөсү болуп туруп ороңдогонуңуз жарабайт, – деди Бахтыбаев тултук бетин ого бетер тултуйта кабагын бүркөп. Ал эч кандай Уркуянын оройлугун уккан эмес. Өзүнө каяша айтып жатаканына жини келди. Жогору жактан келгенин билип туруп бөйпөлөктөбөгөнүнө чыр-тыйды. Ким экенин таанытып, окутуп коюу максатында болду. Анын үстүнө бул айылга келгенден бери Уркуя аны конокко чакырган эмес. Ал чакырбаган менен эки күнү эки жерден кой союлуп, ал үйлөрдө бирге отуруп тамак жегендерден ар түрдүү сөздөр уккан. Алардын берген тамактарынын даамы алиге бул экөөнүн таңдайларынан кете элек. Балким ошол даам таңдайларын такылдатып жатканын ким билиптир.

Кажылдашып отуруп түшүндүрө албасын билген соң Уркуя атына камчы уруп:

– Азыр келем, – деп коюп жүрүп кетти.

Бахтыбаев менен Үсөнов бирин-бири карап ийин куушуруп калышты.

– Көпкөн да? – деди Үсөнов камчы менен кончун чапкылай берип. – Канга салам бербей калды дейт тим эле мурдун көтөрүп. Обкомдон келген сизге ушинтип мамиле кылат анан, бизге эмне... Кашкайып туруп гана жүрүп

кетпедиби. Деген экен дейт, деген экен дейт... катындан кагуу жеген экен дейт... «Бөдөнөнүн үйү жок кайда барса бытпылдык»... Кайсы бактын түбүнө конор экенбиз жолдош Бахтыбаев? Катын соорусун салып басып кетти го. Айтканым келдиби? Деле чыны чай бербейт үйүнөн эч кимге. Элтең-селтең эткен эри бар Колдош деген. Өзү казан кармайт экен катынын чоң кылып коюп.

– Койчу! Алиги коммунист деген эмеби?

Анан ким болмок эле? Үйүндө бир татар бар. Казандан келген. Хашиф дейби, башиф дейби, аты мээме кирбейт. Чиркейдей илмейген эме жүрөт «Кызыл Аскер» калкосунда. Бекер жүргөн жок ал чиркей. Ой, Уркуянын мыт-тайымдыгы о-ой. Билет да бирдеме чыгар жерди. Калкоздун бугалтири. Кылт эткендин баарын жеткирип турбайт бекен. Анан...

– Койчу. Ал кайдан келген эме экен? Казандан дейсиңби? Ким жиберген аны биякка? Ошончолук жерден тентип мында не кылып жүрүптүр?

– Үкүнүн уясын тапкан эме бовойт бекен. Уркуя менен каш кагышып калабы кээде. Карашканы жаман, капырдын. Бойдок, зүлкүлдөгөн эме. Үйүндө жүрсө жаманбы. Уркуя угуттуу зайып... ха, ха, ха!

– Айткан менен болобу, көзү...

– Байкаган турбайсызбы, жолдош Бахтыбаев. Атаңдын көрү, айлыбыз жакын болбоспу, айланып туурга конбоспу...

– Сен жигит!.. Катын жандуу белемсиң.

– Оозуңдун айлансын, аксакал! Райкомдун полномочуну болуп туруп андай ишке барбай калайын. Жалган экен дейт, талаада конуп калган экен дейт... Журтта калган короздой болуп экөөбүз, аксакал... А-а, мындай... ой, сен качан келдиң эле? Тыңшап турган белең биздин сөздү? Эски малдын көзүндөй болгон эргул, салоом алейкум?

Үсөнов сүйүнүп кетип Абдылданын Тешебайына умтулуп кол сунду. Тешебай элтең-селтең этип шаша басып, тигинин колун алууга камынды, Ак жүзүндө бир тал кылы

жок болгон соң, бетиндеги ийрилген бырыштар даана көрүндү. Ырсыя жылмайган менен, ийилип-чоюлуп мамиле кылган менен Бахтыбаевдин көзүнө ал мээримсиз учурады. Сунган колун кайдыгер кармап басып кетти, кеңсе жакка. Уркуянын кетип калганы бир болсо, кайда түнөө деген суроо эки болуп, эки күч кысып, капа. Эми аз убак өтсө Герейт-Шорондогу туугандарыңа алып бар деп Үсөновго айтканы турат. Герейт-Шорон менен Меркет-Муркут катарлаш эмеспи. Балыктай колдон суурулган Үсөнов эми эле ээрчитип барып курганда бир улакты кантип бирөөнө көтөрүп чаптырбасын деп ниеттенет.

Үсөнов менен Тешебай эбактан тааныш. Ара-торо бул кыштакка келе калганда эзилишип сүйлөшө турган. Тар кыядан колдой турган эр деген ойдо Үсөнов Тешебайга бийик баа берчү. Өзү уполномочендигине карабастан аны менен кадимкидей элди тамашалаша сүйлөчү. Азыр да ошентип мамиле кылды. Аркы-берки кирди-чыкты сөздөрдөн баштап келип ишине өтү. Элүү башы болуп арааны жүрүп турганда Тешебай кантип өз иштеген ишин жаман десин. Калп-чынын койгулаштырып Үсөновдун оозун ачырып салды. Бул кыштактагы элүү башылардын ичинен айтымына караганда анын иши дурус болуп көрүндү.

– Эмне турасыңар мында, бирөөнү күткөнсүп?

Уркуя келмек эле.

– Келем деп коюп жүрүп кеттиби? Айтарын айтып коюп, анан кийин желкемин чуңкуру көрсүн кылат. Келбейт. Эртең талаадан табасыңар. Бактын көлөкөсүндө жаткан болот бутту чоюп. Атаң көрү деги ырыстуу экен. Ишинин дайыны жок, анан жылуу сөздүн баарысы анын айланасына үйүлөт. Ак кишилерди камап деле жатат, кубалап деле жатат. Күнөөсү чачынан көп, анан камырдан суурулган кылдай болуп илинчеги жок чыгат. Бактылуу менен байлашпа, таалайлуу менен талашпа. Арга канча, көрүп турсаң да күнөөлөрүн айтууга ооз кулпулуу. Башка бирөө ушундай күнөө кылсынчы? Сөөгү ач талаада калмак эбак эле. – Тешебай кызарып-татарып

сүйлөдү. Өнү жылмайып турган менен көзүнөн уу кайнайт. Ар бир сөзүнүн артын корсулдаган күлкү менен коштоп коёт. – Жеңем кандай? Сиз биякта Уркуяга көз артып жүргөндө жеңеме саламдашканы бирөө келбес, хе, хе, хе... Төшөк кур болбогону жакшы. Сууп турасыңарбы, кечке ары-бери чабыттап чарчаган эмелер? Таң ашырат Уркуя силерди. Таң ашырып алып эртең чабат. Тиги киши ким, чоочун окшойт. Эки-үч күн мурун көрүп калдым айылдан. Биздин райондуктун баарын таанычу элем, мен тааныгандан эмес.

– Тшш... Ал чоң. Обкомдон. Полномочун.

– Бая эле айтпайсыңбы. Уят эмеспи мында тургузуп, кеңсени кайтартып коюш. Уркуя жалаң бул эмес мындан каттакандарды кеңсени кайтарткан. – Үсөновго көзүн кыса тигини көргөздү. – Эт жеп, бөдөнөнүн сүтүнөн иччү немеби?

– Сырын жакшы билбейм. Мындай карасам ачык-айрым киши. Ай, кагып койбосо десең.

Элең-селең эткен Тешебай амалга кирди. Үсөновго кол шилтеп токтой тур деген белги берип Бахтыбаевге карай басты.

– Ассалоом алейкум, аксакал!

– Алик.

– Аман-эсен турасызбы, аксакал?

– Сонун.

– Тааныбасты сыйлабас деп... сизди байкабай бизди кудай уруп.

– Кечирим.

– Сиздей аксакалдардын астынан өтүүгө, адепсиздик кылууга батына албай эле... Айып этпессиз келип салам бергеним үчүн.

– Кечирим.

– Уркуя келем дегендир. Ай кекээрлүү катын сизди башкадай көргөн экен э. Далайдын обуроюн төктү ал, ушинтип ары-бери бастырып кеңсе сактатып. Ал Караван жакка кетип баратат, – деп Тешебай калп айтты.

Бахтыбаевдин чоң денеси ток тийгендей солк этти. Жалт карап алып Абдылда уулун тиктеди. Ал көз ирмебей турат. Аны көргөндө тиги бурала түштү жашык талдай болуп. Ачуусунун чындап келгени ошол.

– Бу тартибиңер кандай, жолдош Үсөнов? Биз тамаша эмеспиз го, көчөдө жүргөн? Жерден чукусаң да таап кел. Аны менен катуу сүйлөшүп туруп...

Бахтыбаев муштумун түйүп ары-бери басты. Ал учурдан пайдаланбай койсунбу Абдылданын Тешебайы. Ансайын кыжырына тийип, бир катар сөздүн башын кылтыйтты. Анын айтымына караганда Уркуяда күнөө көп. Бир гана Меркет-Муркут эмес башка айылдын элдери дагы анын кылган адам чыдагыс күнөөлөрүн бетине коюп берүүгө даяр турушкан имиш. Абдылда уулунун чөнтөгүндө бир чеңгел арыз бар көрүнөт.

– Айтайын дейм, оозум барбайт, аксакал! БАКинин мүчөсү. Киши өлтүрүп койсо да күнөөгө тарталбайсың. Көрүп туруп көз кайнайт, айта берип сөз кайнайт. Бармагыңы тиштеп тим болосуң, – деди Тешебай мурдагыдан бетер кыжырланта сүйлөп. Бахтыбаев ширеңкени чарт чагып папирос күйгүздү. Ал анын ачуусунун аябай келгени.

– Көрүнбөйбү алиги, карачы, Үсөнов!

Үсөнов жолго чыгып, колун маңдайына серепчилей калып карады.

– Дарек жок.

– Кеттик.

– Дагы азырак күтсөк кантет?

– Кеттик.

– Балким, келип калар, аксакал!

– Кеттик.

– Тетиги ал эмеспи?

– Кеттик.

Бахтыбаев түз эле атына барды. Андан мурун жетип Тешебай чылбырды чечти. Атына минип бастыра бергенде Үсөнов жөн эле минтип калды:

- Аксакал, бу киши сизден өтүнө албай турат.
- Уруксат.
- Ылайык тапсаңыз, үйдөн бир даам татып кетсе экен деп турат.
- Ылайык.

Тешебайдын көктөн тилегени жерден табылды. Эки мейманды үйүнө ээрчитип кетти.

Уркуя алар кетер менен келсе Бахтыбаев менен Үсөновдун ордунда Күлайым турат. Анын көйнөктөрү далдалынан бөлүнүп кеткен. Бетинин эки жери томуюп калыптыр. Аябай ыйлаган экен, көздөрү шишик. Уркуяны көргөндө эт бетинен кетип чуркады. Жетер замат бетинен жыгылды. Солкулдап ыйлагандай болсо дем ала албайт.

Уркуя аттан түшө калып келинди ордуна тургузду.

– Кечир, эже! Мен сизден сыр жашырганым үчүн кечир, эже!

– Турчу. Жүрчү. Кандай сыр ал? Жашыра турган жөнүң кандай?

Кеңсеге ээрчитип барып, азга келиндин эркине койду Уркуя.

Ыйлап-ыйлап басылгандан кийин Күлайым мындай деди:

– Айтканыңыз туура экен. Мен Козуну эр деп бекер ойлоп жүрүптүрмүн. Көзүм ачылды эми. Ал менин ажалым, душманым!

– Козу сени урдубу?

– Ооба. Мен андан качып чыктым.

– Ал буерде жок дебедиң беле? Кантип калп айттың? Кайда азыр?

– Качып кетти. Билбей калдым кайда кеткенин.

– Жалган! Анткорлонбой түз айт! Билесиң аны сен. Дагы жашырып жатасың?!

– Кечке жаным жетпесин калп айтсам, билбей калдым кайда кеткенин. Огород бойлоп чапкан бойдон кетти.

– Чыккынчы! Мен сенин мындай экениңди билген эмес элем. Ишенчү элем сага, жумушчунун кызы деп. Жаңылган экенмин. Ай, Гайвалы! Гайвалы! Чап тезирек

парторугка! Кулактар айлыбызда эле жүрүптүр де! Бардык активдерди атка мингизгиле! Кыштакты тосуш керек курчап! Жөнө!

Күлайым мындай болот деп ойлогон эмес. Коркуп калды. Азыр эле эл кыштакты тегеректеп, Козуну кармап келип сабап жатышкандай сезилди. Атына камчыны кайта-кайта уруп таскактатып жүрүп кеткен Уркуяны карап азга турган соң бет алды жакка басып кетти.

Жыйырма чакты киши бат эле атка минип, мындан андан көрүнүп кыштактын ар кайсы жагына чабышты. Каттын-калач эмне болуп кеткенине түшүнүшпөй элендешти.

– Бул эмне экен, ботом, – деп бир бөкчөңдөгөн кемпир сурады эле, эшек арабага эмеректерин артып бул айылдан башка жакка биротоло көчүп бараткан Кодоң:

– Кутурган карышкыр чыгыптыр, – деп коюп эшегин союл менен кулакка бир салды – Хы, кыйкылдаган арам! Ат көрсө да бакырат, ит көрсө да бакырат.

«Кутурган карышкыр чыгыптыр» – деген сөз заматта айылга тарады. Союл, айры, дагы ошо сыяктуу колуна тийген нерсесин көтөргөн кары, жаш андан-мындан көрүндү. Көчөдө ойноп жүргөн балдарын эне-аталары үйгө кубалашты.

– Өлүгүңү көрөй-үн! О-о боор оору, үйгө бас! – деген сыяктуу үндөр адаттагыдан башкача көрүндү. Аңгыча:

– Карышкыр бир баланы өлтүрө чайнап кетиптир, – деген сөз тарады. Кыштактын четиндеги ооруп жаткан бир абышка өлүп эл чур этти эле, ошо карышкыр чайнаган балага өкүрүп жаткандай көрүштү.

Бир топ катын ошо чуу чыккан жакка басышты. Ошол тапта Гайвалы атын алка-шалка терге түшүрүп сабап өттү. Катындар чурулдап-чуркурап андан сурашкан менен айткан жок.

– А-ай, Жабылды жакка кетти! Чапкыла артынан!

Ар кай жактан жыйылып отуруп жыйырмачакты киши аттарын кара терге түшүрүп Жабылды тарапка бет алышты.

Күлайым үйүнө барууну ойлогон жок. Сарайдын жанындагы чоң көчөгө түшүп алып кетип баратты. «Козуну экинчи көзүм көрбөсүн. Качыш керек. Чыккынчы деди мени Уркуя. Ал туура айтты. Неге мен жашырдым. Неге мен кулактардын кылып жатканын көрүп туруп айтпадым? Мен кимди калкаладым? Бүгүн айтайын деп атайы келсем да айталбадым. Айткыча Уркуя кетип калды. Эми мен аны көрбөйм. Айталбайм. Айткан менен ал мага ишенбейт. Ишеничтен кеткен соң адамдыктан кеткениң», – деп ойлоду Күлайым. Көзүнө бирде качып бараткан Козу, бирде баягы түнү сойгон кой, бирде дагы бирөөлөр көрүнүп, башы маң. Аңгыча туурадан бир келин:

– Качып баратасыңбы? Эриң менен кошо айдайт деп коркконсуң го? Кайда барып кутуласың? – деп үнүн чаңкылдатты. – Кармап келет эриңди эми эле. Көрдүңбү тиги соёлонгон атчандарды?

– Эмне! Алар карышкыр кууп жүрүшөт, – демиш болду Күлайым.

– Эриң карышкыр эмей эмне? Анын кылбаганы калган жок. Өлүгүндү көрөйүндү кармап келсинчи, кулагын маминтип толгоп туруп жулуп алайын. Байлап турган иригими көз көрүнө эле жеп койбодуңарбы, сыздагып, боздотуп туруп. Убалым уктатпас экөөңөрдү!

Келин сөгүнүп, тили барган сайын чалкандуу чыгып, катуулай басып келип калганда Күлайым качты. Тиги келин артынан түшүп кууп алды:

– Карма-а, өлүңү көрөйүн уурунун катынын!

Жанга күч келгенде адам күлүк болуп кетет. Куюндай бырыксып качты Күлайым кыштактан узагыча.

Күлайым ошондон туура жүрүп отуруп Токторбайга барды. Токторбай ушу кезге дейре жалынып-жалбарып жүрүп алып кете алган эмес. Күлайымды көргөндө анын демейде зыңкыйып, карышкырдын мойнундай болуп бүгүлбөгөн денеси, тим эле сагыздай чоюлуп кетти. Ордунан ыргып туруп, кучагын жайып тосуп алды. Аздан кийин экөө ээн-эркин болушуп үйдө отурушту. Күлайым

бул үйгө өмүрү биринчи кирип отурганына карабастан чоочуркаган жок. Далай жылы мында тургандай ар бир буюм анын көзүнө тааныш учурады. Балким ал өмүрүндө биринчи жолу эркин дем алганы ушудур...

– Сүйүү деген болбойт деген элем, болот тура. Сен сүйүүсүң го, – деди Күлайым Токторбайдын чаар өңүнө телмире тиктей берип.

5

Кыштактын тоо жагындагы калың бактуу бир жепи-рейген боз тамдын ичи күү-күү болуп, төрт-беш киши биринен экинчиси сөз талаша сүйлөп жатты. Аракка ичи кызыган эмелердин көздөрүнө эчтеме көрүнбөй, айтылган сөздүн баары баатыр. Тултук бетин буржуйтуп Бахтыбаев төрдө. Анын катарында ороктой иймейип Үсөнов. Бахтыбаевдин бир сөзүн онго айлантып жиреп отурат. Эки киши чай, арак куят. Отурушуна, тигилерге кылган мамилелерине караганда бу дасторкондогу даамдар, ичилип жаткан шарап алардын апкелгени. Эрини желки, жапкак көзү, тизесине ээгин коюп бөдөнө болуп бөгүп калган. Беркиси сайраган короз бөдөнөдөй сороёт. Түтүндөй болуп ээгинен ылдый созулган көк сакалы сакал эмес эле бирдеме жабышып тургандай. Өзү ошондой көрүнгөн менен үнү деле жоон. Баарыдан да ал Бахтыбаевге бөтөнчө көңүл бөлөт. Ал эмне сурабасын, койнунан кагаз сууруп чыгып тигиле сунат. Бахтыбаевдин астына беш-алты барак кагаз жатып калыптыр. Бахтыбаев болсо бирөөнү алүгүнчө окуп чыга элек.

– Ушу даамдан эп этсеңиз, аксакал! Сиз кайда, биз кайда. Буюрган насипти кудай айдап жеткирет. Бизге окшогон тууганыңыздын сунган колун какпасаңыз, аксакал! Дыйканбыз биз, кетменди чоңунан көтөргөн. Баары маңдай тер менен бүткөн. Эл тамыры жер тамырынан көп деген ырас. Сүрүштүрүп келдик эле, бир уруудан чыктык. Мындан кийин келип жүрүңүз. Башка жанга

барбай түз эле келе бериңиз. Үйүбүздүн кейпи жаман болгон менен үй ичиндеги ээсинин пейли жакшы, – деп түтүн сакал көзүн кыбыңдатты. Жапкак көзү башын дембелеп ийкеп кубаттады. Үсөнов ыржайып күлүп Бахтыбаев ишенип жатканына ыраазы. Абдылданын Тешебайы көсөө бетин мисирейтип каны кызуу. «Мунусуну окуңуз, эми анысын окуңуз. Дагыңкысы дагы чыгат. Ак кишинин күнөөсүн көтөргөндөй биздин жаныбызга не күч келиптир. Бу катындын кылбаганы калган жок. Ана колдору турбайбы, далайларынын», – дейт ал улам эле дасторкондун үстүнөн артыла кол серпип, Бахтыбаевдин астында жаткан кагаздардын ар кайсысын сөөмөй менен сайгылап.

– Мунуңар арабча экен. Мен окуй албайм. Дааналап окугулачы, эмне деп жазылганын мунун, – деди бир малда. Бахтыбаев бышыксынып. Андагылардын баары бир үндөн чур этти. Баягы түтүн сакал мурдагыдан бетер сороё түштү.

– Бери кыла калыңыз.

Кагазды колуна деле эптүү кармап алып ондон солду карай көз жүгүртө баштады. Анын отурушу, кагаз кармашы кадимки молдого окшоду.

– Ошондо эмне жазылыптыр, окучу.

– Мунусун окуюн дедим эле.

– Оноусун оку дейм. Ал э аркысыны.

– Шашпаңыз, Тешебай аке! Ага жетебиз.

– Оку дегенди окуй бербейсиңби, анаке, мынаке дегенди коюп.

Анын айткан сөзүн эки кыла алган жок. Ошо Абдылданын Тешебайы көрсөткөн кагазды сууруп алды.

– Бул кагазда эмне дейт?

– Биринчи Май айыл кеңешинин райиси Уркуя Салы келини июнь айынын он бешиде Караван кыштагындагы базарда жүрүп... дей баштаганда эле Абдылда уулунун көзү чакырайды:

– Жакында эле экен да?

– Он бешинчи июнда дебедиби. Бузба, окусун, – дейт Үсөнов чыдабай.

– Жөнөтүңүз.

– Базарда жүрүп Муркут кыштагынын адамы Ибра-им уулу Мамай деген дыйканды коркутуп-үркүтүп опу-залап туруп жүз токсон алты сом пулуну алган, – деген жерге барганда түтүн сакал окуганды токтото коюп отур-гандарга айлана карады. «Эми эмне дейсиңер?» – деген суроо көзүнөн байкалып калды. Бахтыбаев ормоё түштү. Үсөнов аны карап ырсыды. Абдылданын Тешебайынын тили «с» дан бошобой жатты. Ушу эле Мамайбы? Бу кайсы Мамай?

– Сиз билбейсиз жолдош, Үсөнов, аны, онобу четте ту-рат. Делдегей мамай дейбиз аны. Оозундагы жемини тарт-тырган эме көрүнгөнгө, – деп жапкак көз сөзгө аралашты.

– Ошобу, берки Мамайбы, алиги калемпир пуруш? Бар экен го ошондой киши? – деп Бахтыбаев айылдагы кишиден тааныгансып, калп эле сурап калды.

– Сизге жаңылыш айткан болуу керек. Калемпир пу-руш Мамай деген жок буерде. Бир эле Мамай бар, – деп Тешебай оңдоду.

– Жеткире оку аягына. Пулду неге алыптыр? – деди Бахтыбаев тактап билгиси келип.

– Окубайсыңбы чойбой, аксакал артын түшүнбөй кал-ды, – деген жапкак көздүн сөзүн Тешебай жиреп кетти.

– Аягына шыдыр чыгып токточу, бекет-бекет кыл-бай, алакандай кагаздын сөзүнү.

– Буудай сатканы үчүн коркутуп туруп акчасыны тар-тып алган, – деди жазылгандын арасына өз сөзүн кошо окуп, түтүн сакал.

– Өз колунан алыштырбы пулуну?

– Сулайман уулу деген аркылуу алыштыр, Бахтыбаев аксакал! Өз колунан албай калсын ал катын. Сагызган-дан сак эмеспи. Анча-анчасыны билбесе Уркуя боло бе-кен. Токсон алты сомуну мага берди. Анын уруксаты боюнча мен үйгө кеттим.

Абдылда уулун Бахтыбаев жалт карап алды:

– Сизге бердиби?

– Ооба. Коркту. Алды-кийни ооз басты болсун дегени ал. Андай ишти жашырбай калайын, көрүп туруп.

– Ичип койсоңуз, аксакал!

– Ошентелиби?

– Ошентели, аксакал! Ал сөз дагы айтылат. Айта берсе «Манас» ал катындын кылган жомогу.

– Кой. «Манастан» айлансын. Ким коюптур ага «Манасты».

Түтүн сакал жерге чыйт түкүрдү.

– Деген экен дейт, элди талап жеген экен дейт, – деди Үсөнов, Абдылда уулуна көз кыса берип. Тешебай «байкатпа» деген белги берип эрдин тиштеди. Ошол тапта бир Бахтыбаевден бөлөгү жалаң жаңсоо менен сүйлөшө калышты. Бахтыбаев кабагын бүркөп ойлуу. Каарын ал Уркуяга кантип төгүү чаарасын ойлоп жатканы. Чырт кыял, чап-чаң эме болчу, чоң тойгузуп туруп, шилтеп койгон кишинин кылычы болгон. Анын көзүнө Уркуя жөн эле ээн жердин бөрүсү көрүндү. Ушундай аялды неге көтөргөнүн, мындан бөлөк бирөө табылбай калгансып буга жабышканын жактырбай, кетирилген ката эсебинде баалады. Дагы анын кылган күнөөлөрүн көбүрөөк угууга, анын бетин ачууга кыялданып калды.

– Дагы эмнесин билесиңер? – Сурады Бахтыбаев, ээк көтөрө. Жүз токсон алты сом кеп эмес. Өмүрзак деген кулактын кызыгын уксаңыз чачыңыз тик турат, – деген Тешебайдын сөзү Бахтыбаевди мурдагыдан бетер жандандырды. Кашын бийик көтөрүп тыңшап калды.

– Аксакалдын ден соолугу үчүн ичели. Алып жибергиле баарыңар!

– Тешебай акем туура айтат. Кеттик!

Отургандарга аралаш Бахтыбаев чыныга аз бөксө аракты тартып жибергенде өзөгүнө көк таш куюлгандай болуп шылына түшүп токтоду. Азга көзү ыкшыя түштү. Сыр билгизбөө максатында артына карай дувалга сүйөнө

кетти эле, ар кыймылын жазбай тиктеп турган Абдылда уулу жаш баладай ордуна ыргып туруп мараптан, ичине пахта салган сүйрөйгөн эки жаздыкты апкелип, меймандын аркасына кыстарды. Эмне коюп, аркасы эмне болуп жатканын кароого шайы келбеген Бахтыбаев мюнун кылжыйта буруп коюп, көзүн ачкан да жок:

– Тын... тын, – дегенге араң жарап, эриндери бүлк этти. Үйдөгүлөрдүн баарысы жылмайышты.

Бахтыбаев үргүлөп турганда кың дечү ким экен. Кулак кескендей үй ичи тымтырс. Каалганы ачып башпактаган кемпирди баягы түтүн сакал кол шилтеп кайта артына кубалады. Ага болбой, тамактын бышып калганын, алып келүү, алып келбөөнү сурайын деген кемпир дагы кагуу жеди. Тешебай тарбалаңдап жетип барып, кемпирди жөөлөй чыкты да, каалганы жапты. Азга жым-жым болушту. Тешебай ошондон ары эшикке кетти окшойт.

Кайдан-жайдан келгенин ким билиптир, бир маалда үйгө туруп калыптыр. Аябай кирдеген, арыктаган. Чачы өсүп желкесине түшөт. Үстүндөгү кийиминин тамтыгы чыгып кеткен.

– Аны мында эч ким күткөн эмес. «Жакшы жүрүп жаткан ишти буздук болду», – дегендей бардыгы чоочуп кетишти. Аны колдон алып жетелеген бойдон бардыгы дарбып эшикке чыгышты.

– Кет! Көзгө көрүнбөй кет азыр.

Үсөнов дагы Бахтыбаевге карай жамбаштаган. Ал дагы көрбөй калды. Ал көргөн күндө да эчтеме демек эмес.

– Кубалайсыңарбы? Отуруп кетейин азыраак. Тамак аяйсыңарбы менден, Тешебай?

– Кет дейм. Тамак эмес, кеп башка. Төрдө жаткандарды көргөн жоксуңбу?

– Көрдүм. Үсөндүн куйтусу жатат. Жанындагы ошонун түгөйүдүр көп болсо.

– Тссс! Ал чоң. Обкомдон келген эме. Тагдыр чечип жатабыз. Сенин камыңды көрүп жатабыз, – деп баягы

түтүн сакалы Эшматты колдон алды. – Өчүңү алганы жатабыз.

Өзөгүм карарып өлүп баратам.

– Материалдар итабар болду. Мээсине куюп жатабыз.

– Өзөгүм карарып өлүп баратам дейм. Бирдеме бергилечи, жалмалайын.

– Мындай кишини Мекеге беш барып таппайсың, Эшмат аке! Өзү баштап сөгүп кирди. Үсөнов жарады ишке. Аркандап байлап апкелип берди. Жылбайт ,эми. Моюн толгосо пулга сатып алабыз, пулга.

– Ач кадырын ток билбейт, оору кадырын соо билбейт. Ой, берсеңер боло бирдеме!

– Ачсыңбы? Жүрү. Тоёсуң. Арак көп. Яциги менен алдыргам. Ичесиң. Жейсиң. Анан айтып коёюн, ичериңи ичип, жээриңи же, токтобой чыгып кет. Ишти бузуп коёсуң. А-а, айтканым келдиби? Мына бу Тешебай чекене киши эмес дедим беле? Байкадыңбы? Эмне дейсиң эми?

– Койчу бай болгур. Бирдеме шам-шум эттиргилечи.

Эшматты үйгө киргизишкен жок. Эшиктен жедирип, ичирип туруп жолго салышты.

Бахтыбаевдин башкалардан бир өзгөчөлүгү – кичине көз илинтип алса, масы тарай түшчү. Куш уйку салып азга жаткан соң көзүн ачты. Үйдө эч ким көрүнбөйт, мышыкча кыркырап жаткан Үсөновдон башка. Ала-сала түшүнбөй: «Кайдамын? Бул эмне жатат мында? Түнбү? И-и, дасторкон экен. Кайда кетишкен? Тамак жебей калганбы? Улак союп жатыпшады беле? Өзүлөрү жеп алышкан экен ээ. Мобу да жеген эмес окшойт, – деп ойлоду ал аябай өкүнүп. – «Тамак жебедикпи. Эт сугунтушпадыкпы ал түгүл. Эмне деп отурам мен?»

Эшикти акырын ачып кемпир карады эле, жаман каалга «чы-ыйк» этип, кадимки ач мышыкча мияулады. Бахтыбаев нан жеп жатканын көрдү. Коркуп эшикти жаап жиберди. Аз өтпөй эле эшикте жүргөндөр кирип келишти. Үчөө үч жактан жаалашып Бахтыбаевге шыйпаңдаша кетишти. «Сиздин уйкуңузду бузбайлы деп жылып

тышка чыккан элек. Эс алып калдыңызбы? Кечке иш үстүндө чарчаган кишиге уйку жакшы. Азыр оокат келет», – дешти. «Оокат келет», – деген сөзгө Бахтыбаев таңыркап карады.

– Жебедик беле оокатты. Таң аткыча убара болуп силер...

Ошол тушта ойгоно калган Үсөнов сөз эмне жөнүндө болуп жатканын дароо түшүндү.

– Сизге окшогон аксакалдарга, тамак түгүл, керек болсо жанын курман чаап жиберет бу кишилер. Жалганбы, ыя? Туура айтамбы, ыя?

– Бизди өзүңүздөй көрүңүз аксакал. Мал керек болсо мал, пул керек болсо пул... керекке жарап койчу кишибиз. Адамга адам керек.

Түтүн сакал киши баягы биринчи көргөндөй эмес деле өктөм сүйлөдү.

«Пул» деген сөз Бахтыбаевдин кулагына жакшы угулду. Андай чакта баягы кагаздар эске түшпөй койсунбу...

– Жанагы кулактын артын айтпай калдыңыбы?

– Өмүрзак кулакпы? Өзүм кармадым аны, мына мен кармадым. – Сөздүн машы тие түшкөнгө Тешебай күүлөнүп, кызарган төшүн муштай берип сүйлөдү. – Уркуяга жетелеп бардым дагдактатып. Сүйүндү дейсиңби кулак кармап келди деп. Андан эч жамандык көргөн эмес имиш. Мунайым кулак имиш Өмүрзак. Коё бердиртти десем ишенесизби, аксакал? Өлүп кетейин калп айтсам, коё бердиртти. «Кете бер, көзүмө көрүнбөй!» – деп кол шилтеп койду. Мен эле эмес ал жерде. Садык келини, Чынкара келини дегендер кошо бар болчу. Алардын оозун жабыш үчүн акча керек болбойт бекен. Баягы маа берген токсон алты сом кана? Андай немени эсинен чыгарбайт ал катын. Жүз сом сурады менден. Бербей көр. Желимдей жабышат сага. Жанымдан төрт сом кошуп бердим. Эмне кыласың?! Эртеси күнү алиги эки катындан сурасам, элүү сом гана бериптир го. Зык-кымдан мындай зык-кымды көргөн эмесмин чиркин. Бирөөнүн

акчасын бирөөнө бергенден калтырайт. Элүү сомду жеп кеттиби ошентип?

– Ушу чынбы?

– Энемди алайын калп болсо, аксакал! Көрөйүн деген күнүм бар менин да. Андан башка былыктарын угуңуз, – деп кызарып-татарып Тешебай оозунан көбүк чачырата баштаганда анын сөзүн жиреп түтүн сакал:

– Сулаймандын Абдулласынын коюн айта кет, – деп эскертти.

– Мына, бул айтып жатабы? Отуз экинчи жылы, 6–7-июнь күнү мал каттоо болгон. Абдулла дегендин коюнан чоочун кой чыккан. Бирөө апкелип катып койгон да. Жакын-жукунунуку болуу керек. Билесиз го өзүңүз, андайлар көп болот. Азыр деле бар. Уркуя ач кенедей жабыша калды. Өңөртүп барып союп жеди. Төрт кадак эт, бир кадак май берип жибериптир маа. Эмне кылам, бир жактан келсем катыным айтат, ушундай болду деп. Өзүм болгондо берген эти менен майын көтөрүп алып өкүмөткө бармакмын. Мен жаманмын, андайды көрүп чыдай албайм. Ак болуш керек адам өкүмөткө.

– Мойнуна коё аласызбы ушуну?

– Коём, аксакал. Ооз ачырбайм. Эр болсо танып көрсүнчү. Күбө алып келем бултандаса. – Бир табакка титиреп эт келди. Бүлбүлдөгөн чырактын жарыгында эттин буусу билинер-билинес болуп көрүндү. Аракты аябай ичип өзөктөрү күйгөн эмелер жылаанча жалмаңдашты. Табак ортого коюлду. Устукандарды бөлүштүрүп болгондо Тешебай сөзүн улады: – Биз кармайбыз кулактарды. Уркуянын салаасынан жылмышып чыгып турат. Мына, кечээ эле жакында болгон окуя: Кошматтын Акматы деген кулак кармалды. Карматпай жипти жүргөн. Бирөө өлүү десе, бирөө тирүү дешип, изи билинген эмес. Аны кармап албайбызбы аңдып жүрүп. Дагы Уркуя каргаша ишке. Бирдеме ыроолосун жанынан үмүт этсе, дейт Уркуя алаканын жышынып. Кырк сегиз сому бар экен, апкелип бердим. Бошонду да кетти, кармалган кулагыбыз. Ушундай, аксакал! Алсам, жулсам деп турат.

– Деген экен дейт, деген экен дейт, кулактан пара жеген экен дейт.

Үсөнов жото жиликти мисилдете мүлжүй берип кобурап койду.

– Сиз неге арачы болдуңуз ага?

– Болбой көрчү, аксакал, мойнуңу жулуп алат ал катын. Анын сырын билбейт турбайсызбы. Обкомдон келген сизди теңсинбей бастырып кетти анан... Диркиреп турабыз, көзүнүн агы менен тең айланып. Бул сыр сөөгүбүз сөпөт болгуча жан кишиге ооздон чыкмак эмес. Сизди кудай бизге туш кылган үчүн ишенгендигибизден айтып жатабыз аксакал.

Тешебайдын бул сөзү Бахтыбаевди мурдагыдан бетер курчутту. Өзгөчө «теңсинбей» дегени катуу тийди. Колунан келген жамандыкты аябай турган болду. Береги жалдырап турган чын эле ыдык көрүп, ак жерден кор болгондор өңдөндү.

– Мен жийиркенип калдым бул катындан. Дагы эмнеси бар? Төкпөй-чачпай айткыла. Менден тартынбай сүйлөгүлө.

– Аксакалдан тартынбагыла. Керек болсо аны эртең эле айдап чыгат ишинен. Обкомдон келген киши... аттырып жиберем десе да колунда, – деди Үсөнов сөздүн кыюусу келгенде ырбата сүйлөп: – Семирген экен дейт, семирген экен дейт... анан, бир күнү сөөгүн иттер кемирген экен дейт.

– Көрүп турасың, тил кыска. Кызыганды кымыз чыгарат. Өткөн жазды өзүңүз билесиз. Ачарчылык болбодубу? Үрөндөн он эки бут жүгөрү артты. Ушу отургандар баарысы билет аны. «Кызыл Аскер» калкозунуку болчу. Сатып жиберип балканактай эки уй, бир бээ, бир эчки алды. Калкозго өткөргөн жок. Бир деме десе: «өз акчама алгам» деп тумшугу менен бир тиет. Кулактан опус кылып алынган мал болчу баарысы. Ушинтип атат биздин айылда аксакал. Өзүңүзгө окшогон калыс киши киришпесе, Уркуянын шиши толуп кетти.

– Кулактан?

– Ооба, кулактан алынган. Кааласаңыз ээрчитип келип берейин, көргөн кишилер ыйлап турбайбы айтып, мындай алкы бузук катынды көргөнүбүз жок деп.

– Эки уй, бир жылкы, бир эчки... о-хо, кантип батты экен ичине?

– Төө батып кетет анын ичине кому менен. Аны тим эле көтөрмөлөп жүрүшпөйбү, – деп келаткан Тешебайды бөлүп:

– «Жандоочу кийик аттырат», – деген экен дейт, боор бышырып жеген экен дейт, – деп койду Үсөнов.

– Жанагы Колдош деген эр сөрөйү көрүп туруп унчукпайт. Катынынан коркот, көзүн карап жалдырап. Андай аягы жеңил катынды...мен эри болсом... Арундун Эшматы деген кулак убактылуу набактан бошотулуп келе калса... аны айтса дагы ушак болот, сизге айтууга милдеттүүбүз аксакал, кырманга бир түнү кошо түнөдү. Мына, түрүү жүрөт, Жаңыгүл келини экөөбүздү кароолчу кылып койду уялбай. Кулда кулак жок, эмне кыласың, айтканын аткарбасаң балаага калдың. Чакчайып таң атырдык экөөбүз, шырп эткен жакка кулак түрүп. Элүү башы, он башы дегендери барбы? Кулундай жумшайт го чиркин.

– Айыл кеңешинин райиси болсо, кулак менен ойнош болсо!..

– Ошол эле дейсизби аксакал? Кечээ эле он тогузунчу июнда кылган күнөөсү үчүн аны сотко бериш керек. Анын көөнү, иште эмес. Өкүмөткө тыйынча жакшылык кылайын деген оюнда жок. Иштин ушинтип кайнап турган чагында Камбарниса менен Сулайман уулу деген биригаттарды, дагы бир тобун ээчитип алып Тактекке шапар тээп кеткенин кандай дейсиз? Барып алып оюн-күлкү курушат. Той болуп кетет өзүнчө эле алардын жүргөн жери. Мал союлат, арак ичилет. Дагы эмне эмнелер болот... Камбарнисага ыластик чапан, Сулайман уулуна топу, бир жоолук берген. Өзү ошо той ээсинен үч жүз

сом акча, көйнөктүк баркыт алып кайткан. Муну эмне десек болот аксакал? Бул кимдин кишиси? Кантип ишенебиз мындай эмеге? Тентип кеткибиз келет көрүп туруп, заарканып.

– Неге айтпадыңар. тийиштүү жерге?

– Айтып көр эр болсоң!

– Сизге окшогон чоңдор киришпесе, биздин сөздү чымын чаккандай көрбөйт. Бардыгын колуна алып койгон.

– Так, так... ушунун баары чын, э?

– Чын эмей! Керек болсо өз колум менен жазып, колумду коюп берейин. Далай кожолук качып кетпедиби, мунун каарына чыдабай. Кечээ эле бир ак ниет киши кетти, Кодоң деген.

– Калкоздо беле ал?

– Өтөм деп жүргөн. Түрүн көргөндө жылып жөнөдү.

Кодоңго окшогон бир катар кишилердин атын атады. Анын ичине качып жүргөн кулактар да кирип кетти. Кээсинин атын, атасынын атын эки бөлөк айтып, эки киши кылып көргөздү. Булардын сөзүн уга берип Бахтыбаев өзүнчө ойдо: «А-а Мухамед», – дейт ал өз ичинен өз атын чакыра берип. – Мындай зыяндуу киши менен кармашпай эмне кылып жүрөсүң? Өйдөлөгүң келсе ушундай менен кармаш. Араң турушканын көрдүңбү мобулардын бычакка уруна албай? Жандарына жапаа баткан турбайбы. Эртеден баштап ишке киришиң керек».

Баш мүлжүп жаткан Бахтыбаевдин колундагы башы Уркуя болуп тиктейт. Көзүн сүзүлтө карап какшыктагансыйт. Анан теңсинбей бастырып кетет. Бахтыбаевдин кыжыры келип баштын каңылжарын жулуп алат. Эки көз даде карап турат. Ал мындан мурда баш жеп көргөн эмес. Андан ары эмне кыларын билбей табакка таштайт. Түртүп жанындагы Үсөнов Жорого шилтейт: Ал лып иле коюп калган-каткан куйкасын жеп кирет. Бир көзүн этияттык менен чыгарып алат да, көздөшүп жүрөлү деп айтып туруп Абдылданын Тешебайына берет. Тешебайга андай мамиле жакпай койсунбу, кыр-

гыйдай илип алып оозуна салат. Баш мүлжүбөй эле алар баш аркылуу Уркуя туурасында сүйлөшүп жаткансыйт.

Бет маңдай жаккы бөлмөдөн бала ыйлайт.

– Бас жаагын аркынын, аксакалдын кулагынын курун албай, – дейт түтүн сакал. – Энеси жокпу жаныда?

– Сүт чыкпай жатат эмчегиден.

Тыштан киркиреген кемпирдин үнү түтүн сакалдын ачуусун келтирет.

– Кара желин катындан жаман нерсе жок. Балага сүт сурап аягың жыртылат.

– Сиздин зайбыңызбы?

– Зайбым. Катындан кудай айтпады. Өзүмө окшогон бир немени алсам, тууп берет деп, ара тууп салып кебезге ороп зорго багып жүрөбүз. Эми балача ыйлап калды. Адам болуп кетер.

Түтүн сакалдын сөзүнүн төркүнүн Мухамед андаган жок. Анын токол жөнүндө сөз кылып жатканын сезбеди. Бул отургандын ичинде эки катындуу болот деп анын үч уктаса түшүнө кирмек эмес. Анын эси-дарты бүтүндөй Уркуя. «Ушунча күнү мында жүрсөм чакырып бир чай берүүгө жарабаган эмени!.. Мына, адам деген мобулардай болсун. Үстүмө үйрүлүп түшүп, берер даамын таппай турат. Райисти ушундайлардан кылуу керек. Арамдыктан башка колунан келбеген бир катынды көтөргөн болуп. Айыл кеңешинин тагдырын анын колуна берген болуп. Элди минтип кан какшатып ыйлатып. Жок, тизгинин тартуу керек», – деп ойлоду ал.

– Сиз Уркуянын күнөөлөрү жөнүндө жазып берем дедиңизби, бая?

– Жазам. Ким болбосун жазат. Эми эле жазып берейин кааласаңыз, аксакал!

Тешебай колун аарчып камына кетти.

– Эртең. Сыз менен жазыңыз.

– «Курчулун» калкоз мүчөлөрү да чуркурап турат аксакал.

– Жазышсын. Эртең эртең менен кагаз менин колумда болсун. Бул маселени райкомго коём. Кандай анын баш териси, жолдош Үсөнов?

– Жаман эмес. Мен кулакка тартууга сунуш кылгандардан жок дей элек. Андан да бир кызыгы... Уркуя ага да соорусун салып койгон жайы бар окшойт. Буга не дейсиз, Мухамед аке?

– Сонун! Кармаш керек ошо жеринен! Көп жойлогон түлкүнү!.. Дакладнойду сиз жазасыз, жолдош Үсөнов! Бул жабыр тарткан кишилердин арызы негизинде, катырып жазыңыз. Жылбас болсун. Кандай дейсиз?

– Колкосун жулуп албаймбы жазуунун.

– Ушундай сүйлөштүк, ээ?

– Бир айтасызбы, миң айтасызбы аны.

– Менин качырып кирген жоом жеңилбей койгон эмес. Бир катынга алым жетпесе, Обкомдун өкүлү болбой эле коёюн.

– Кудай өзүңүзгө кубат берсин, аксакал!

Эртеси эртең менен чай ичилип болгондо Бахтыбаевдин астында ичине бирдеме төмпөйүп түйүлгөн шайы жоолук жатты. Бир сырдын четин сезген Мухамед аке ичинен жымыйып койду.

– Кагаз даяр болду бекен түндөгү? – деп компойду.

– Даяр. Жоолуктун ичинде, аксакал.

Жоолукту Мухамед аке алып чөнтөккө катты да, жөнөп калды. Анын ичинде эмне бар экенин андан кийин өзүнөн башка жан билген жок. Ошондон түз эле райкомго барды. Түндөгү ачуусуна дагы ошондой эки ачуу кошулуп райкомго кирди. Сөздү түз эле:

– Безабразие! Бардыгын талкалап жатса көрбөйсүңөр. Силердин көзүңөр каякты карап жүргөн, жолдош Ибраимов? – деп баштады. Ибраимовдун көзү чакырая түшкөнүн көрүп андан бетер күчөндү. Ким жөнүндө сөз болуп жатканын, эмне күнөөлөрдүн бетин ачканын атпай туруп көпкө кыжырланды. Ибраимовдун жаны чыгып, жүдөп

бүтүп калды. «Ал ким?» – экен деп айтууга жарабай жер карады. Кезегинде гана:

– Ошондой кемчилик бар, аксакал. Ыракмат сиз жардам кылганыңызга. Колдон келгенин аянбайбыз мындан ары, – деген болду.

– Ойногунуз келет экен, турмуш менен?! Кулактарды калкалагандар башчылык кылып жаткан жерди уш-шу кезге дейре көрбөгөндөн кийин, түздөн түз ал силердин саясы сокурлугуңар! Сиз деле баргансыз, жолдош Ибраимов, ал жерге, көргөнсүз кайнап жаткан былыкты, билмексен болуп бастырып кеткенсиз! Анын беделинен коркконсуз? Тайманбай туруп бетин ачууга жараган эмессиз! Азыркы партия таккан биздин милдет кылтыйган катанын тумшугу чыккан жерди чоң өтүктүн наалысы менен балчайта басыш болуп саналат. Буга кандай дейсиз? Же сиздин айылга мындай көрсөтмө жете элекпи, жолдош секретарь?

– Ырас. Жеткен.

– Эгер жеткен болсо ушундай кылууга ким укук берген силерге? Көрүп, билип туруп билмексенге салып кылтыйып жүргөнүңүз үчүн сизди партиядан чыгарыш керек. Билесизби кандай күнөө кылгаңызды?

– Ката бар. Билем, аксакал!

– Биле туруп, партбелетти чөнтөккө салып жүрүп... Угуп коюңуз керт башыңыз менен жооп бересиз. Сизди эшек такаласын деп койгон эмес мында. Райондогу ишти оңдосун, былык-чылыктын бетин ачсын деп койгон. Мынабу киши жөнүндө маселе даярдаш керек! Мындайлар биздин киши эмес. Кой терисин жамынган кулактарды калкалаган, турмуштук жактан бузулган мындай эмени...

Бахтыбаев Уркуя ким экенин, кандай чоң иштерди жүргүзүп жатканын билбей туруп түндөгү бир отурушта уккандарынын баарын чын кыла сүйлөп тилинин жетишинче жамандады. Ибраимов чоочуп калды. Тезирек Салы келининин маселесин карабаса таяк жечүдөй сизди. 1-Май айыл кеңешине атайын бекитилген уполномо-

чен Үсөновго катуу тапшырды. Бир дагы каяша кыла албастан Бахтыбаевдин айтканын бүтүндөй кайталады. Ошол күндөн тарта Уркуянын үстүнөн катуу сөз жүрө баштады.

6

«Бахтыбаев менен Үсөновдор чакырып киши сурап жатат», – деген сөз айыл ичине катуу тарады. Кеңсеге чакырганын кеңсеге, кеңсеге келбегенин үйүнөн сурап бир топ чаңдатып жиберди. Эшмат менен Мадалы баштаган кулактардын тобу астыртадан жетекчилик кылды. Кимди чакырып суроо жөнүндө Абдылданын Тешебайы аркылуу күнүн күн, түнүн түн айтып турду. Кулактардын, басмачылардын укум-тукумдары биринен сала экинчиси шумдуктай сөздөрдү айтып Уркуянын үстүнө көө шыбап жатышты. Бахтыбаев менен Үсөнов уккандарынын баарысын калтырбай дептерлерине жазып, айыл ичиндеги азган-тозгон, качкын-безгин, кулак-чунактардын жагына биротоло өтүштү. Үсөнов өзү да кулактын баласы эмеспи, тек жагынан да Уркуяга тиш кайраган кеги болсо жан талашпайбы, башка бардык ишти унутуп коюп Уркуянын артынан сая түштү. Отуз үчүнчү жылдын июль, август айларынын бир күнүн да бошко кетирбей аңдышты, Уркуянын баскан-турганынын баарын эсепке алып жүрүштү. Канчалык катыра кубалаган менен эчтеме тырмактарына илинген жок. Баягы Абдылданын Тешебайы жазып бергенден артык шек болбоду. Бирок Уркуяны жоготуш үчүн ошол эле боло тургандыгына көзү жеткен Бахтыбаев менен Үсөновдун мурдун балта кеспей, айылда жүргөндө атайы кырдана бастырышып, Уркуяны көрүп, ага жолуга калганда кылдан кыйкым таап жемелеп, какшыктап, коркутуп-үркүтүп кетүүнү адатка айлантышты. Уркуя да алардан тилин тарткан жок. Бир жерде Үсөновдун атасы кулак экенин, кулактарга тартып жатканын бетке чаба сүйлөдү эле, андан кийин тиги мурдагыдан бе-

тер өчөшүп калды. Андан соң эле экөө так Уркуяга жакын саналуу дегендерди чакырып, эгер алар бултактай турган болсо Уркуя менен кошо чараларын көрө тургандарын эскертишти. Муштумдарды катуу түйүп столдорду карсылдата мушташты. Бир балаасын илип алышкан экен деген ойдо, анын үстүнө область менен райондон келген чондор болсо жалтайлабай койсунбу, кай бирлери баш ийип беришти.

Август айынын аяк чени болчу. Бахтыбаев «Кызыл Аскер» колхозунун кеңселеринде, райистин ордуна отурду. Колхоздун башкармасы Мамаюнус уулу Гайвалы ага келген киши болуп, өз кабинетинен тийиштүү ордун ала албай улага жакта отурат. Бахтыбаев папиросту деле алчыланта тиштеп, аны оозунан алып, оңдоп тиштөөгө шайы келбей жалаң тиштери менен ары бери түрткүлөйт. Папиростун түтүнү көзүнө киргенде бети-башын бырыштырып-тырыштырып калат. Чоң кызыл блокнотту стол үстүнө таштап коюп баятадан бери Гайвалыдан уккандарды жазып жатат. Тамакка түзүк тойгонбу, ондуу жакшы дем ала албай ынтыгат. Кезегинде кекирип калса, арактын жыты бур дей түшөт.

– Демек, сиз Салы келинин актайт экенсиз да? Так, так! Жаныңыз экөө экен. Атаңыздын аты ким? Атаңыз барбы, жокпу? Сиз оңбогур соонун тукуму окшобойсуз? Басмачы болгон эмеспи атаңыз?

– Чааракер болгон.

– Ошондой. Билгем. Басмачынын баласы гана ушундайларды колдойт дегем. Бул сөзүңүздү танбайсыз. Тандырбайбыз. Канча жылы жүргөн басмачылар менен?

– Басмачыга кошулган эмес. Басмачыдан азап чеккен. Чааракер болгон дейм.

– Эми эле өзүңүз айтпадыңызбы, басмачыда болгон деп.

– Качан? Айтканым жок.

– Ну, ну? Эми айтканыңызды эми танып, анан айтканыңызды анан танып отурганыңыз жакшы эмес. Ким койгон сизди райис кылып?

– Эл.
– Билебиз? Неге сиз тегиңизди жашырасыз?
– Жашырганым жок. Сураңыз элден.
– Сурадык. Уркуя менен кандай жакындыгыңыз бар?
– Эч кандай. Иш жүзүндө болбосо, башка жакындыгыбыз жок.

– Үрөндөн арткан он эки бут жүгөрү тууралуу неге районго билдирген эмессиз өз учурунда? Кандай акыңыз бар, калкоз мүлкүн чачууга?

– Он эки бут жүгөрү?

– Салы келини кампадан алып кеткен жок беле? Эки уй, бир ат, бир эчки алган жок беле акчасына? Сиз ушуну билбейсизби?

– Алган эмес бир тоголок да жүгөрү. Калкоздун уюн жазында чөп жок арыктап өлө турганда багып берем деп алганы чын. Аны кайта жаз чыкканда өткөргөн. Андан башканы билбейм.

– Токтот, былжыраган сөздү! Сиз менен Бахтыбаев сүйлөшүп отурат! Обком сүйлөшүп отурат сиз менен! Сиздин Уркуя сүйлөшүп жаткан жок!

Бахтыбаев столду тарс муштады. Үстүндө жаңы ак кители бар болчу, жибектен жасаткан, сыя чачырап булганып калды. Бир жак бети дагы карара түштү. Бетин жүз аарчысы менен сүртүп алды эле, ачуусу келип кайта чөнтөгүнө салды. Кителин чымчый кармап, бир жак сөөмөйү менен черткилеген болду. Гайвалы былк этпей тиктеп турат.

– Жууңуз, аксакал, – деди аздан соң Гайвалы чайнекке суу апкелип. Канчалык самындап жууган менен бети, колундагы сыянын жугу чыкпай туруп алды. Акыры жадаганда ошо кара бет боюнча «ишке» киришти.

– Эмне дейсиз эми?

– Чын айтам, аксакал! Ал киши кампадан жүгөрү...

– Токтот! Чакыр бугалтирди! Ким мында бугалтир? Силерде кайсы жакшылыктуу бугалтир болот дейсиң. Жердин түбүнөн келген бир качкындыр. Фамилиясы ким?

- Кимдин?
- Бугалтердин дебедимби?
- Хамидүп Хашиф.

– Ногойбу? Кайдан келген бу тоонун башына? Кайда бассаң качкын-бозгун... Эмне кылып. жибергенсиңер калкозду? Силерди барбы?! Көзүңөрдү ачыш керек. Коомдун мүлкүн талоонго түшүрөсүңөрбү? Кулактын куйруктары бийлеп жатат бuerди! Жылаандын уюгун өрттөгөндөй кылып... Кайдан келген дейм алиги, ким эле, бугалтир... атына да тил келбейт. Эмне издеп келиптир жердин түбүнөн буякка? Кулактын баласы да жер куруткан?!

– Путевка менен келген артта калган районго. Обком комсомолдун путевкасы менен...

– Калп! Эч кандай путевка! Мен кандай билбейм, андай путевка менен кетип жаткандарды. Кыбыраган бардык иш мага белгилүү обкомдогу, – деп жөн эле мактана сүйлөдү Бахтыбаев. Гайвалынын өңү өчүп кетти. Уркуянын актыгын билчү. Өзү кампадан бирдеме алмак түгүл, бирде бүрөөнүн шегин алып калса артынан сая түшүп жазалоочу. Кампада эгин толуп турган көп учурда үйүндө жалам талканы жок турганын көп көргөн. Кимде ким шыкак берип, кампадан ала койбойсузбу, деген сөзүн уга калса жаны чыгып кетчү... «Көпчүлүктүн мүлкү ыйык мүлк. Ага кол салууга эч жандын акысы жок», – деп азгырган кишини жаман көрчү. Хашиф болсо бир тыйынды тышка ооштурбаган так киши. Калыстык жагынан андай киши чанда чыгат. Бул экөөнү кабаттай жамандап жатышы Гайвалыга катуу тийди. Ооз ачырбай орондоп жаткан эмеге кантип каяша берерин билбей күйшөлүп калды. Жүдөп, арга болсо кетүүгө тырышып турду. «Уркуяга каарын төгүп тооруп жаткан эме, мени камгактай учурат го», – деген ой кылт көңүлүн чертип өттү.

- Чакрыайынбы бугалтерди?
- Чакыр.

Гайвалыга так ушу жетишпей турган. Сүйүнүп чыгып кетти. Аздан кийин илмие басып кеңсеге Хашиф кирди.

Адеп менен сылык учурашып тыштан кирген жигиттин алиги алынган жок. Алик алуунун ордуна Бахтыбаев анын башынан аягына дейре сынайт тиктеди. Улам карайт да, анан блокнотуна бирдемелерди жазат. «Так, так» деген сөзү бир канча ирет кайталанып кетти. Сөздү эмнеден баштарын билбей дендароо боло түшкөндөй түрү бар. Баягы ала-сала келгендегиден масы тарап калганбы, же алдында турган жигиттин баш териси чыйрак экенин байкадыбы, күүлөнгөнү, оңураңдап тумшугу менен бир тийгени жок.

– Сиз Хамидовсузбу?

– Ооба. Бухгалтер.

– Бугалтир деген кандай экенин билерсиз?

– Анча-мынча билебиз, аксакал!

– Анча-мынча эмес, көп билиш керек. Ошо анча-мынча билгениңиз үчүн калкоз мүлкү талоонго түшүп отурат.

Күтүүсүздөн уккан сөз Хашифтин купкуу бетин кызартты. Селт эте түшүп, өзүн өзү токтотту. Дагы эмне сөз чыгар экен деп сабырдуулук менен чыдады. Бахтыбаев болсо андан ары сөзүн улабай баягы кызыл блокнотун барактап улам бирдемелерди арасынан таап алат да, эриндерин бүлкүлдөтө окуп калат.

– Талоонго түшүп дедиңизби?

– Бул эмне, бул? Кайда жүргөнсүз муну көрбөй ушу кезге чейин?

Бахтыбаев колунун сырты менен блокнотун чапкылай кетти. Блокнотто эмне барын билүүгө шашылып Хашиф турат. Тигил айтпайт. Жөн эле купуя сүйлөйт. Бир кезде чыдабай кетти да:

– Ал эмне, айтыңызчы? – деди Хашиф.

– Эмне үчүн Салы келини он эки бут жүгөрүнү кампадан алат? Эмне үчүн андан түшкөн акчага мал сатып алат? Эмне үчүн андай былыкы ишти бугалтир билбейт?

– Ким айтат аны? Бул провокация. Кулактардын иши бул. Мен жакшы билем ал кишини. Анын үйүндө жатып жүрүп жакында эл башка үйгө көчтүм. Андай ишке бас-

пайт. Кампадан бир тоголок да жүгөрү тышка чыккан жок. Ал жөнүндө керт башым менен жооп берем. Калп болсо текшерип көрүңүз, – деп сөз эмне жөнүндө болуп жатканын билген соң Хашиф тилин тартпай тике айтты. Тыкылдаган бу жигитти азыртадан кагып койбосо баш ийбей турганын байкаган Бахтыбаев:

– Сиздин үстүңүздөн арыз бар. Кайдан келгенсиз? – деп сурады.

– Казандан келгем. Кандай арыз? Текшериниз күнөө кылган болсом. Мен эгер кылмыш кылган болсом, керт башым менен жооп берем. Эч кимди каралабайм. Бирок сиздин Уркуяны жамандаган сөзүңүз туура эмес.

– Токтот! Сиз кимдин алдында турасыз?

– Билбейм. Бирөө мага бакырып жатат. Сиз өзүңүз кимсиз? Мен сизди тааныбайм. Мени кордоого акыңыз жок. Качып жүргөн күнөөкөр деп турсаңыз керек. Мен момундай кишимин, – деди да Хашиф обком комсомолдун путевкасын Бахтыбаевдин астына таштады. – Эмне үчүн мага орондойсуз? Чындык сөздү айтканга терикпеңиз. Оңурандап коркутпаңыз.

Так ошол кезде кеңсаларга Уркуя кирди. Хашиф аны көргөндө эркекп ыйлап жибере жаздады. Бүгүн жолугушкан көрүнөт, Уркуя менен Бахтыбаев учурашкан жок.

– Эмне отурасыз мында, Хашиф? – Сурады Уркуя.

– Бул киши мени суракка алып жатат. Айтпайт эмне экенин. Тегими тескейт менин. Качкын деп ойлосо керек мени.

– Алтымыш камсамол өз каалоолору менен Татарстандан келген. Жардам берүү үчүн келишкен булар. Ошолордун бири Хашиф. Бул жакшы бала. Алдагы астыңызда жаткан обкомдун кагазы, – деп Уркуя бухгалтерди күбөлөндүрүп өттү. Бахтыбаевге ал сөз жаккан жок. Бети-башын чамбыл ала кылып алая карады.

– Мен кандай билгеним жок, анан буларды, – деген болуп Бахтыбаев Хашифтин кагазын өзүнө кайтарды. Кагазын алып, Хашиф чыгып кетти. Ал кетер менен Уркуя Бахтыбаевди сөзгө алды. Бир канча убактан бери

айыл ичинде сөз тарап кеткенин, материал жыйнап жүрөт, жакында жазага тарткан жатат деп укканын айтты. Экөө катуу сүйлөшүп калды.

– Жолдош Бахтыбаев, күнөөм болсо өзүмө айтсаңыз боло. Эмне үчүн менин сыртымдан бычып иш жүргүзөсүз? Обком сизди ошон үчүн жибергенине ишенбейм. Мен сиз менен атайы сүйлөшкөнү келдим. Райисти кысмака алгандай акыңыз барбы? – деп бетке чаба сүйлөдү.

– Менин эмне кылып, эмне койгонум менен ишиңиз болбосун жолдош Салы келини!

– Эмне үчүн ишим болбойт? Сиз жардам берүүнүн ордуна тоскоолдук кылып жатасыз. Обкомдон көргөзмө барбы, мени текшер деген?

– Обкомду жайына коюңуз.

– Сиз жайына коюңуз. Обкомдун атын сатып жүрөсүз. Билебиз сиздин кимдер менен коюндашып жүргөнүнүздү. Кулактарды тегерегиңизге топтоп алып кууруп жатасыз айылды. Мен обкомго жазам. Билдирем сиздин кандай иштерди жүргүзүп жатаканыңызды. Бу бойдон калтырбайм!

– Мен сизди кызматтан айдатып, партиядан чыгартам!

– Тилиңиз тишиңизге күбө болсун!

– Болсо болсун!

– Пансаттын баласы менен дос болосуз. Анын сөзүн угасыз! Ак кишилерди куугунтуктайсыз! Мен сиздин ак ниет экениңизге ишенбейм. Ал түгүл сизди жолдош деп айтууга оозум барбайт. Эмне үчүн биз менен сүйлөшпөй капкайдагы кулактын ордосунда жүрөсүз?

– Сиздин көзүңүзгө бардыгы кулак көрүнөт. Кулак эмесиңиз ким?

– Жаңылышпасыз. Кедейди кедей, кулакты кулак деп ажыратууга жарайбыз. Сизге жарабайбы ошентүү, жолдош Бахтыбаев! Эпилдеп эки жагыңыздан чыккан, үйрүлүп үстүңүзгө түшкөндүн баары сизди сатып алат окшойт.

– Кимди сатып алат? Ушул сөзүңүз үчүн барбы?..

– Колуңуздан келгенди аябасыңызга көзүм жетет. Колуңуз булганып, тилиңиз күйүп калган сиздин. Канкор-

дун балдары бурап жатканда, биздин сөз кулагыңызга тыйынча угулбайт. Иштей бериңиз, оюңузга келгенди. Сиздин ары чоюп, бери чойгонуңуз менен боло бербес мыйзам деген. Сизден жогоркулар, калыс кароочулар дагы табылар! Жооп берерсиз кези келгенде. Ак куурай эместирбиз, басып кетсе сынып калгандай. Бир айтарым: мында эл чакырып суракка алчу болбоңуз. Дүрбөлөң түшүрбөңүз айыл ичине. Текшерсеңиз жөндөп текшериниз. Жалган ушактарды тарата бербейсиз.

– Ушак таратканым жок. Сизге окшогон булганган кишини көрүп туруп жазага тартпасам, партиялык абийирим уктатпайт мени! Тыйып жүрүңүз алкыңызды?

– Сиздин абийириңиз меникиндей болсо, сиздин алкыңыз менин алкымдай болсо пайдалуу иш кылат элеңиз, атайы ишенип Обком жиберген соң. Жаатка кирбейт элеңиз. Душмандарга малай болбойт элеңиз. Сиз калыңыз ар кимге тергөө жүргүзүп, бизде убак жок, ишке кетебиз. Таппайсыз эчтеме менден!

Уркуя жай гана тышка басып чыкты. Аны токтотууга тырышып айткан тигинин сөзүн укпай койду. Бахтыбаевдин бетинен түгү чыгып, мурдагыдан бетер кысырандайт. Блокнотуна жазып алганын барактайт. Мындай катуу кагуу айылдан жебеген эме жалындап күйүп турат. Терезеден караса, Уркуя бирөөгө иш тапшырып, колун серпе сүйлөп жатат. «Тигини, кыйратып салгансып, карасаң?! Шашпай тур, эсебинди колуңа бере албасам элеби? Сендик алым бардыр», – деп кобурады. Так ошо чакта Абдылданын Тешебайы эшиктен башпактап:

– Аш даяр болуп калды, аксакал, – деди.

7

Беш айлык боюнда бар Уркуя, сентябрь айынын ысык аптабына карабай жанын таштап иштеп жүрдү. Атка жүрө албаганда жөө басып, жөө чарчаганда ошо жеткен жерине азырак тыныгып алып, кайта эле иш менен алек.

Күйөөсү Колдоштун: «Жаныңды бир аясаңчы. Ушинтип жүрүп майып болуп калбагын», – деген сөзүнө жылмайып гана тим болуп койчу. Колдош айткан сөзү өтпөй, чебелектеп кала берчү. Боюнда бар экенин билгизбөөгө, эч кимге арызданбоого тырышчу. Бир караган көзгө байкалбагандай, баланы жылма көтөргөн Уркуянын боюнда бар экенин өзгөчө сырттан келгендер байкашпайт. Билгендери деле беш айлык болуп калды деп ойлошпойт. Андай чакта сөз тарабай койсунбу? «Уркуя ишке көңүл кош болуп кетти. Бахтыбаевден коркуп калган окшойт», – деп чыгарышты. Бахтыбаев менен Үсөновдор райондун чоңдорун бүтүндөй колуна алышып, Уркуяга тиштерин кайрашып Бахтыбаевдин үстүнөн Обкомго кагазды жазып жиберүүнү канчалык ойлосо да, күндө эртең менен отуруп Уркуя ушунчага чойду. Анын үстүнө ал Бахтыбаевдин өтө эле катуу кетерине ишенген жок. «Ак кишини кантип эле каралап жиберисин», – деп ишенимдүү жүрдү.

Күндөрдүн биринде, кечке жакын Бахтыбаев менен Үсөнов аттарын алка-шалка терге түшүрүп район жактан келер замат өздөрү тааныган айрым кишилердин колдоруна бир топ адамдардын тизмесин беришип, шашылыш түрдө чакырты баштады. Бияк-тияктан кырк бир кишини чогултуп алышып, жыйналыш ачып жиберешти. Айыл кеңешинин төрагасы Уркуя менен сүйлөшкөн жок. Сүйлөшүү мындай турсун, чакырбай да коюшту. Баягы Тажыбайдын Абдылдасы жыйналышты башкарып, Сыдыкуп, Райымкул уулдары мүчө болушту. «Токтом № 15» деген болуп бирөө деле колун эпилдетип жазууга шашылат. Бир канча барак кагазды сол колуна кармаган Бахтыбаев өңүн кара көк кылып ачуулуу сүйлөйт. Дегеле бир кишини ооз ачырбай кагып-силкип, тиштээк аттай чунаңдайт. Карала турган маселе эгин айдоо тууралуу колхоз башкармасынын баяндамасы, экинчиси колхоздун ички иштерин сыноо болсо, биринчи эки маселеге токтолбой эле, кезектеги маселеге өтүүнү талап кылды. Түз эле сөздү Бахтыбаев Салы келининен баштады. Башын силкилдетиپ сүйлөгөндөй болсо,

угуп отургандар жандан түңүлүштү. Бир карыя кол көтөрүп суроо берүүгө умтулду эле:

– Эмне суроо? Түшүнбөй жатасызбы? Мен кыргызча сүйлөп жатам? – деди оозунан көбүгүн чачып.

– Сурообузду берели. Уркуяны биз жакшы билебиз, – деп баягы киши ордуна тура баштаганын көрүп Бахтыбаев бакырып жиберди:

– Отур! Ким бул, адепсиз? Калкалагың келип турган го Салы келинин?! Жаз катчы, атасынын атын! Буга окшогон Салы келининин куйругун түп тамырынан бери кыймайынча жарыбайбыз. Тур бери? Отурба дейм, ой киши!

Ал киши экинчи турган жок. Жыйналыштагылар жандан түңүлүп калышты. Эл ичинде күбүр-шыбыр сөз. Бир андай, бир мындай дешет. Уркуянын күнөөсү көп болбосо мынчалык каарданышпастыгын айтышат. Элдин үнүн кан буугандай токтотуп салып Бахтыбаев бакылдайт. Сөөмөйүн тынымсыз силкилдетип, бет маңдайында отурган айры сакал кишини сөгүп жаткансыйт. Ал киши тигинин сүрүнөн жалтанат. Акырын ордуна жылып артка кетүүгө камынат.

– Кайда барасың дөңкөндөп? Ой айры сакал, сага айтып жатам! Жакпай жатабы сөзүм?

Айры сакал бөдөнөдөй бөгөт.

– «Курчулун» калкоз мүчөлөрүнүн айтканы боюнча, – деп Бахтыбаев үнүн баркылдатат. Баягы Абдылданын Тешебайы жазган арыздагынын баарысын төкпөй-чачпай айтып жатат. Ырдай жаттап алган экен, кагаз бетин карабай сүйлөйт. Анын сөзүн кубаттап Абдылда уулу, Райымкул менен Сыдыкуптар кезегинде сөз кошуп калышат. Бияк-тияктан шыбырашкандарды энеден сөгүп жиберүүдөн кайра тартпай жоошутуп турушат.

Бахтыбаев көпкө сүйлөйт. Сөзүнүн жыйынтыгына караганда Уркуяны кызматынан алып, партиядан чыгарууну талап кылат. Отургандардын көбү чур этип токтойт. Алардын түрүн байкай койгон Абдылда уулу столду чоң муштум менен тарс коюп:

– Жаныңар ачыш турабы? Кимде ким Салы келинине боор тартат экен, аябайбыз! Салы келининин куйругу катарында жоопко тартабыз. Ким сүйлөйт? – дейт күшүлдөп. Күрөө тамырлары чыпалактай көпкөн Абдылда уулунун сөзүнөн кийин кол көтөрүп сүйлөй коюш оңой беле. Алкымына бирдеме кептелгендей болуп баары жым. Арга түгөнгөндө бет алдында турган бирөөнү сүйлө деп кысташат. Ал көшөрүп болбойт. Акыры Мамаюнус уулуна жабышат.

– Неге сиз кампадан он эки бут жүгөрү бердиңиз? Айтыңыз элге жашырбай. Эгер мүлтүлдөйт экенсиз, сотко кетесиз, коомдук мүлккө сук кол салган зыянкеч катарында. Жакындык кылсаңыз Уркуяга өз кампаңыздагы эгинден бериңиз. Калкоз мүлкүнө тийбеңиз дейбиз.

Бахтыбаев Гайвалыга сөз бербей бакылдап сөгө берди. Гайвалы каны кызуурак жигит эле, тигинин сөзүнүн уусуна чыдабай кетти окшойт, ордуна тура калып:

– Алган эмес жүгөрү! – деп бакырды.

– Жаз, сөзүнүн бирин калтырбай! Алган эмес деп турганын көрдүңөрбү? Кимди калкалап жатканыңызды ойлоп сүйлөңүз! Битбазар эмес буер, соодалашып отургудай. Уркуя-муркуяң менен кошо кабаттап туруп... Эмне дейсиз, сөзүңүздүн акырында?

– Мен сүйлөгөнүм жок. Кандайча акыры болуп калат?

– Сүйлөбөсөңүз деле белгилүү, эмне айтарыңыз. Колдойм деңизчи, Салы келинин?!

– Салы келинин мында чакырмайынча эч сөз айтпайм. Анын сыртынан сындоого акыңар жок, – дегенге араң жарады. Кагып ооз ачырбай жатты. Мадымар уулу ордуна козголду. Ага деле сөз бербөөгө тырышкан болчу, моюн сунган жок. Айтарын айтып алды. Кыска сүйлөгөн менен катуу сүйлөдү:

– Кулакка кылчу мамилени ак кишиге кылып жатасыңар. Мен каршымын бүтүндөй. Пансаттын, баш кесердин баласы, алдагы Абдылданын Тешебайы жыйналышты башкарып отурганына таң калам, – деген жерине келгенде жыйналыш баштыгы:

– Токтот жалган ушакты! Сен басмачы! – деп бакырды. Чатак ырбап баратканынан улам тезирек бүтүүгө тырышып, будалай салып чечим чыгарышты.

– Алынсын, Салы келининин колундагы эки сыйыр, эки торпок, бир кой! Көтөргүлө колуңарды! Сен эмне, көтөрбөйсүңбү? Райкомдун көрсөтмөсүнө каршысыңбы? Чык мындай ачыкка, каршымын деп!

Бахтыбаев менен Үсөновдордун каары кол көтөрүүгө андагыларды аргасыз кылды.

8

Уркуя үйүндө. Айниса апасын катуу кучактап калган. Энеси анын чачынан акырын сылайт. Эки жашка жакындап калган Кеңеш деген баласы эчтеме менен иши жок, жалпак мис табакты камчы менен чапкылап отурат. Чапкан сайын табак каңк этет. Анын каңк эткени балага кызык. Энесин иштен чыгарганы, кызматынан алып тыштаганы, жакында райкомдо партиядан биротоло чыгаруу маселесин коё турганы ага жетпейт. Үйдө болгон апасынын камчысын алып, жанында жаткан көрүнгөн нерсени чапкылаган адатын дагы карматып отурат. Колдош башын жерге салаңдатып босогого сүйөнүп кумсарат. Бүбүкан апанын баягы калдалаңдап басып жүрчү каадасы тыйылган. Үйдөгүлөрдүн кими эмне айтпасын, ошого ишене тиктейт. Тактага сүйөнүп катып отурат. Ооруган бүркүттөй үксөйүп төрдө отурган Уркуянын аталаш агасы Өмүрзак. Анын катарындагы чекир көз Зулум. Уркуя тууралу чатак кабар Бешбурканга түндө эле жетип, аттуу, жөөлүү болуп таң саарынан келишкен. Кара сакалын салаалап сылай, сүйлөгөндөрдү астыртадан кулуя карап Маткурбан отурат.

– Закондо жок минтиш. Солчулдардын кылыгы бул. Жоопсуз калышпайт, мындай иштери үчүн, – дейт дүмүргө көчүгүн коюп отурган Хашиф. Ал дагы бир катар сөздөрдү айтат. Анын сөзүн кээси кунт коюп укса, кээси башка түшкөн алааматтан айласы кетип үрөйү учат.

– Башын жулуп алам андай кулактын баласынын!
Үсөн дегенди билебиз! Ал кимди гана эзген жок!

Зулумдун чоң таноосу дердеңдеп, көздөрү тике караган жагына шибегедей сайылат. Барбайган манжалары жоон болуп тарбаңдай шилтелет.. Чоподон жасагандай одуракай бети сүрдүү көрүнөт. Далай жылы басмачылар менен кармашкан, шахтыда иштеп далай канын берген, ачуулуу эме ыза болгондуктан ошентип отурат. Уркуя анын күпүлдөшүн жактырбайт. Кабагын акырын чытып, кой дегендей аны карайт. Зулум болсо буулугуп калган эмече бакылдайт. Үсөнөвдун кылган кылыктарын айтат. Аңгыча Уркуянын үнү чыгып, калгандардын баарысы тымтырс болот.

– Андай сүйлөгөн бовойт, Зулум аке! Араң турган жалаакорлор пайдаланып кетишет. «Башын жулам», – деп жатат деген сөздү таратышат. Артык баш сүйлөбөңүз. Күч менен албайт, закон менен алат. Ишибиз ак болгон соң неден коркобуз. Мени жутуп жибере алышпайт. Бүкүлү өтпөйм алардын алкымынан, – дейт Уркуя кызара сүйлөп. Айниса апасынын көзүн тиктейт. Көзүндө кылгырган жашты байкайт. Сезимдүү кыз катуу кучактап апасынын көзүнөн өбөт. Ал анын аяганы. Жашын эч ким көрбөсүн дегени. Кантсин, башка колунан келери эмне?

– Кагылайын алтын кызым, ойночу эшикке барып, – деп кызын өөп, жыттагылайт. Айниса апасынын жанынан жылар түрү жок. Сүйлөнгөн сөздөрдүн баарысын байкап, кабагы бүркөө. Эмне болуп кетер экен, дегендей түрү бар. Катуурак сүйлөгөндү жандана тиктеп калат.

– Ойнобойм. Сенин жаныңда болом, апа! Сени эмнеге жаман көрүшөт? Сен жакшы апамсың. Мен жакшы көрөм сени. Атам жакшы көрөт. Ушу отургандар баарысы жакшы көрөт. Камбарниса апам, Гайвалы акем да жакшы көрөт. Баары, баары жакшы көрөт. Үсөнүп жаман. Анын айтканы калп, – деп Айнисанын таттуу тили былдырай баштады. Анын сөзү таасир берип, чиркин эненин жүрөгү элжиреп кетти. Бир тамчы жаш Уркуянын көзүнөн мөлт этти. Аны байкатпоо үчүн башын ар-

тына буруп жиберди. Эрдин тиштеп ыйын басты. Бирок Айниса көрүп калды. Энесинин бетинен, көзүнөн өпкүлөп жиберди. Мойнунан бекем кучактап алып чопулдатышы бөтөнчө эле. Мындагылардын киминин гана боору аны көрүп жашыбады дейсиң. Эсине кирип калган кыз билip жатпайбы. Ал кезде ким кандай сүйлөгөнү кулагына кирбей, Уркуя такыр башка нерсени ойлоду: отуз экинчи ачарчылык жылы. Жиликтин чучугу үзүлүп бардык эле киши «алда-колдо» менен араң турган. Арпанын асты кыярып келатканына кубанып элдин көзү талаадан өткөн кез. Андай чакта түндөсү кап көтөрүп талаага чыкчуулар, арпанын башын кылтактап уурдачулар аз болгон эмес. Бир күнү таңга маал талаа кыдырып келатса арпанын ичи кыбырайт. Уркуянын бет маңдайында бир караан эрбеңдейт. Ал кемпир экен токсонго чыккан. Жалгыз уулу өлүп, бир үйдө коколой башы калганын билчү. Жан далбас кылып, кошунасы кап көтөрүп жөнөгөндө, аны ээрчип бу дагы келген тура. Кемпирдин түрүн, кылып жатканын көргөндө Уркуя эч сөз айталбайт. Колунан орогун алып, өзүн үйүнө ээрчитип апкелет да, үйдө болгон жарым бутча арпасын бүтүндөй салып берип жөнөтөт. Так ошо кемпир эсине түшөт. Ал өткөн жылы өз ажалынан эле өлгөн. Бир чеңгел боз топурак басып жатып калды. Ал тууралуу сөз ушу кезге дейре айтылып жүрөт. Уркуянын боорукерлигин эл эскеришет. «Өзүң өлүп калсаң эмне болот эле ошондо, болгон даныңы бирөөгө берип коюп ошондо?» – деп сурашкандардын үндөрүн угат. Ызасы келет. Алкымына жаш кептелет. «Бул кандай жорук? Түк күнөөм жок, көрсөтүп жаткан кордуктары бул. Эмне кылам? Районго барсамбы? Райком Ибраимов өзү баштап күрөшүп жатканда... Борборго бергеним оң болот го. Ырас айтам, бир жардам кылса ошолор кылат. Бул бечаралар кайдан угушту? Убара болуп эмне келишти? Жер-суунун баарына угулган экен го. Эбактан бери эле сөз таратып жиберешкен тура. Дүрбөлөң түшүрбөө керек. Катуу туруш керек. Көз жа-

шымды бекер көргөздүм буларга. Айнисанын сөзү сөөгүмө жете түштү», – деп ойлоду. Отургандарды эми айлана карады. Зулум баягыдай эле оозунан көбүк чачып күпүлдөп жатыптыр. Өмүрзак көзүн сүзүп, инисин сабырдуулукка чакырып отурат. Кээде баары жапырт чур этсе, биринин сөзүн бири угушпайт. Уркуянын кылган иштерин, ак ниеттүүлүгүн терип-тепчип козгошот. Көбүнчө калыс киши катарында Хашифти күбөгө тарта сүйлөшөт. Хашиф өңүн купкуу кылып кумсарат. Көк көзүндөгү оттор жылтылдайт. Кезегинде гана ыктуу сөзгө жооп берип, көп айтылган сөздү кулак сыртынан кетирет. Сөлпү башын бир жагына кыйшайта ойлоп, Уркуядан кем кайгырбай турат. Колдош баарыдан чебелектеп, сүйлөгөн сайын сары чырайы бырышып-тырыша калып кайта жазылат. Жыйналышта Уркуяны жамандап сүйлөгөндүн ар киминин ата-тегин укуп-чुकуп сүйлөйт. Алардын кылган айыптарын ашкерелейт. Килеңдеп айылда жүргөн Абдылданын Тешебайына каарын чачат. Киши өлтүргүч Мадалыны сөгөт. Ал дагы ошо жыйналышта болуптур. Сүйлөптүр төшүн муштагылап. Токтосун, Бегалылар катуу турушуптур. Алардын баарысы бузуку экенин айтат. Сүйлөгөн сайын кандай ойлоп жатат дегендей Уркуяга көз кыйыгын салат. Уркуя улам тыйып турат, болбосо чапчаң эме эми эле барып жаңжал чыгаруудан тартынар эмес.

Бир маалда, баягы мис табакты чапкылап ойноп жаткан Кеңеш камчы менен колун чаап алып үнүнүн болушунча ыйлады. Анын ыйы үйдөгүлөрдүн сөзүн бөлдү. Айниса чуркап барып бөбөгүн көтөрүп алды. Так көтөрүп алууга анын шайы жетпей, эки колдон жерге сүйрөлтө кармап эшикке карай кетти.

– Баргыла. Дүрбөлөң чыгарып кереги жок бекерге. Эчтеме деле болгон жок. Кулактар душмандыгын көрсөтүп жатышат. Анысынан эчтеме чыкпайт. Партия мен жакта. Мен актыгыма, партияма ишенем.. Чаап алат бекен мени кулактар, жасалма күнөө коюп?

Уркуя ордуна турганда баарысы кагынып-силкинип тура жөнөштү. Үйдө өздөрүнөн бөлөк эч ким калган жок. Баланын ыйлаганы басылып, баягы мис табакты кайрадан чапкылап кирди. Анын чендейген курсагы чамбыл ала болуп чыттанат. Өсүбүрөөк калган чачынан чылпылдап тер чыгат. Эчтеме менен иши жок, колунда камчы, астында табак болгонуна ыраазы. Айниса болсо бирдеме айтаар бекен дегендей апасынын көзүн тиктейт. Апасы күлүмсүрөп турат. Ошо күлүмсүрөгөнү жакшы. Антип күлүмсүрөгөн кезде апасы татынакай. Өзгөчө уурттарына түшкөн бырыштарын жактырат. Көңүлүндө ал бырыштарды санайт. Ошол бырыштар аркылуу жылмаюу агып келаткансыйт. Андай кезде көзү бир бөтөнчө көрктүү болуп кетет. Кирпиктери былк этпей, анын ары жагындагы карек туптунук. Минтип турган учурунда Уркуя апасынан сөз да сурабайт, мойнуна да асылбайт, өпкүлөбөйт дагы. Так апасына окшоп жылмайгысы келет. Андай чыгабы жылмайышы, чыкпайбы аны билбейт. Кызы атайылап туурап жатканын эне байкайт. Билмексенге салат. Антишин жактырат. Такыр кабак бүркөбөшүн, каалаганын жакшы жөрөлгө катары баалайт. «Айнисам чоңойсо боорукер, шайыр болот», – деп ойлойт. Өз башынан өткөргөн кыйын күндөрдү, жакыр жаш кезин ага каалабайт.

Жаман болду. Эртең көрөр күнүбүз эмне болот? Кулактар таш боор, аяшпайт, – деп келатканда:

– Аябай эле койсун кулактар. Алардан ырайым күткөн эмесмин эч качан. Мен дагы аябайм. Жөн отурчу, баланын жүрөгүн түшүрөсүң. Барчы, Айниса, эшке. Ойночу, – дейт Уркуя кызын алаксыткан болуп Айниса ан сайын апасын кучактайт. Эшикке кетүүнү каалабайт. Апасынын кулактар жөнүндө дагы бирдеме дешин самайт. Кулактар душмандык кылып жатканын түшүнүп турат. Мадалы жөнүндө сөз боло калганда чоң балта менен бычырата эт чаап жаткан аны элестейт. Кабагы бүркөлөт. Кулак деген ошондой болот экен дейт. Атасы эч качан анткенин көргөн жок.

– Кулактар жаман. Чоң бычак менен мал соёт, – деп Айниса эринин чормойтот. – Мен көргөм. Барч эттирип башты эки жарат экен. Мадалы деген ошентет. Ошо кулак ээ, апа?

– Ооба, кулак.

– Мен чоңойгондо кулактарды бар эмеспи? Айылга жолотпой ал-ы-ыс кубалап ийем. Жаман көрөм кулактарды. Алар басмачыларга болушат, – дейт Айниса, энатасынан уккандарын кайталап. Уркуя кызынын сөзүнө ыраазы болот. Бүбүкан апа такыр сөзгө аралашпай казан аяк жакта жүрөт. Жумабай каза тапкандан бери мында көчүп келген. Колдоштун үй ичине, балдарына каралашкан ошо.

– Чай ичип алсаңарчы, балдар!

Бүбүкан апанын сөзү Айнисага деле жага бербей калды. Ордунан ыргып туруп ашкана жактан бир момпосуй алып келди. Аны акырын апасынын оозуна салды. Уркуя кызына ыраазы болуп катуу кысып өптү.

– Ме гой, – деди тиштеген боюнча момпосуйду кызынын оозуна сала берип.

– Сен кулактардан коркпойсуң, ээ апа?

– Кулактар куруп калсын. Алардан эмнеге коркмок элем.

– Сен аларды айылдан кууп жибересиң ээ, апа?

– Ооба айланайын.

– Мына, апам кууп жиберет! Кулактан апам коркпойт!

– деп Айниса алакандарын чапкылап бийлеп жиберди.

Астыга самоор жаңы келгенде эшиктен эки-үч аттын түрсүлдөгөн табышы чыкты. Аңгыча так эшик астынан:

– Уркуя барбы? Чыга кал бери! – деген Абдылда уулунун үнү угулду. Бир балекет болгону турганын байкаган Колдош:

– Уркуя жок. Эмне жумушуң бар? – деген болду.

– Бармын!

Уркуя эшикке чыгып, атчан төрт кишини көрдү. Алардын башында баягы Бахтыбаев. Үсөнов көчөдө калыптыр. Эки киши болуп алар короого кирүүдөн даай албай турат.

Уркуяга эч ким учурашкан жок. «Сен сүйлө» – дегендей тыштагылардын баарысы бир бирин карап калышты. Бахтыбаев акырын Абдылда уулуна көз кысты. Ал ороң этип:

– Уй кана? – деди.

– Кайсы уй?

– Калкоздун ую.

– Калкоздо болбойбу калкоздун ую.

– Сиздеги ую кайда дейм калкоздун?

– Калкоздун ую жок менде.

– Калкоздун жүгөрүсүнө сатып алган уючу?

– Кандай жүгөрү?

– Сиз кампадан алган он эки бут жүгөрү болбойбу.

– Он эки бут жүгөрү алыпмынбы? Ага уй сатып алыпмынбы?

– Он эки бут жүгөрүгө эки уй, бир бээ, бир эчки алганыңызды айтам.

– Он эки бут жүгөрүгө ошонун баарысы келет бекен?

Мындай суроону күтпөгөн Абдылда уулу какала түштү. Жооп бере албай мукактанды.

– Кеп баасында эмес, алганыңыз жөнүндө сөз болуп жатат. Бериңиз уйду. Каршылык көрсөтсөңүз башкача сүйлөшөбүз, – деп Бахтыбаев күпүлдөдү. Абдылда уулу жанданып калды.

– Эмне дейсиз эми? Алгыла короодон уйду! Кажылдашып отурууга убак жок. Ай, эмне деп жатам мен?

Ээрчип келген кишинин бири уйканага кирип, анда байлануу турган уйду жетелеп чыкты. Эчкини чечип жиберди эле, какылдап какшап маараган бойдон жибин сүйрөп тышка качты. Аны бир киши кубалап кармай албай жүрдү.

–Ташта!

Уйду тиги киши короонун ортосуна жетелеп келгенде Колдош чыга калып ач айкырык салды.

– Таштабайт!

– Таштайт! Мен таштатам!

- Катыныңа бакыр!
- Басмачылар! Кулактар!
- Оозуңа карап сүйлө, Колдош! Ким басмачы?
- Сен! Атаң Абдылда паңсат болгон, сен басмачы!
- Айда уйду эшке! Мунун сүйлөп турганын!
- Ташта дейм!

Колдош чепеңдеп чуркап барып уйду жибинен алды. Жетелеп бараткан киши экөө жулкулдаша түштү. Эринин оюна койсо жандан кечип турат. Уркуя сак эле:

– Колдош, тийбе. Алышсын. Кийин жооп беришет. Чатак чыгарба. Жалаа жаап араң турган эмелердин чырагына май тамызба, – деди такыр ачууланганын байкатпай оор басырыктуу сүйлөп: – Алам дегендеринин баарысын бер. Багып тургула ошо уйду алпарып. Жоготсоңор төлөмөрүнө каларыңарды унутпагыла.

– Эмнеге берем? Бул менин адал малым!

– Колдош! Ачуу – шайтан, акыл – дос. Уруш менен жеңе албайсың. Алам дегендеринин баарысын бер. Басмачылар ыйлабай коюшту беле?

– Сиз бизди басмачы дейсизби? Бул сөзүңүз үчүн сизди мен жазага тарттырам. Обкомдун полномочунун басмачы деш эмне экенин билип коюңуз!

– Обком сиз эмес.

– Мен Обком! Мен!

– Ишенбейм. Эгер чын эле сиз болсоңуз, Обкомго жарыбаппыз.

– А-а, уктуңарбы Обкомго сөз тийгизгенин?

– Мен обкомго эмес, сизге сөз тийгизип жатам. Сиз кулак окшойсуз!

– Менби? Ушу мен кулак бекенмин? Айда уйду! Чыгаргыла үйдөн! Үйүн кампага айланткыла! Ой, эмне турсаңар? Мен эмне деп жатам?

Колдош буркан-шаркан түшө баштаганда Уркуя акырын колунан кармады.

– Үн чыгарба. Оюна келгенди кылышсын.

Калч-калч этип Колдош дубалга сүйөнүп отурат. Бүбүкан байбиче бир чай чыныны колуна кармаган бойдон жатып калды. Айниса:

– Бербейм уюмду! Ташта уюмду! Ата, уюмду алып баратышат. Апаке, эчкими кубалап жүрүшөт! – деп чаңырып уйдун куйругуна жармашып көчөдө баратат. Капкайдагы бир чоочун кишилер жетелеп баратканын мал да болсо сезип, уй улам үйүн карап өңгүрөп мөөрөп калат. Ан сайын Айниса чыркырап ыйлайт. Эки жактагы кошуналар эшик алдынан башпакташып күбүр-шыбыр. Эшикке чыгуудан коркуп турушат.

Биякка келерден мурда эле ким эмне кылууну бөлүштүрүп коюшкан окшойт, бири уй жетелеп, бири эчкинин артынан түшсө, калгандары Уркуянын үйүндөгү эмеректерин баш аламан алып тышка ыргытып кирди. Баарыдан дагы далай азапты башынан өткөргөн Бүбүкан апанын күйбөгөн жери күл. Тишин кычырата ичтен сызат. Бука челигендей болуп үй ичи бырыксып чакчелекей. Казан-аяктар калдырап чынылар сынды. Самоор жыгылып, ысык суу агып жатты. Камчы-манчысы менен баланы Айниса көтөрүп алып тышка кетти. Чатак чоңго ырбап жатканын байкап баягы чыркыраган үнү басылып, жаагы жап болду.

– Көп кордобогула. Өзүбүз чыгаралы, бүлүндүрбөгүлө бүтүн буюмдарды. Таман акы, маңдай терибиизден курап тапкан эмеректерге андай мамиле кылбагыла, – деди Уркуя бир маалда чыдай албай. Үйдү челип ырытып жаткандар тартына түштү.

Аздан кийин Уркуя менен Колдош эмеректерин жөө ташып башка бир жесир катындын үйүнө көчүп киришти. Алардын үйү буудай төгүлгөн кампага айланды да калды.

Миң тогуз жүз отуз үчүнчү жылдын жыйырма сегизинчи сентябры. Каарын чачкан бүгүнкү күн Уркуянын жүрөгүнүн толтосуна бычак ургандан катуу болгон.

Кара баркыт чыптамасынын, демейде чыпыйып бүчүлөнүп жүрчү жаркыраган ак седептерин бүчүлөбөгөн. Жүрөгүнө тушташ, чыптамасынын ичиндеги кипкичине чөнтөгүнүн оозу дагы ачык. Аны эрикпей отуруп тиккен ак жип чубалат. Анда, жүрөгүнүн кагуусун күн-түнү тыңшап Уркуянын партбилети жатчу. Жүрөк сырын мүнөт сайын текшерип турчу партбилет эми Ибраимовдун столунун тартмасында калды. Кантип берди аны Уркуя? Аны өзү да билбей калды. Чөнтөгүн апчып бир булкканы эсинде, анан караса, Үсөнов кармап турат жылмайып. Бахтыбаев тике карай алган жок. Дембелеп суу ичип, ары бери басып турду. Такыр башка кишиге карматууну ыраа көрбөгөн партбилетти Ибраимов менен Үсөнов кармады. Дагы канча киши кармалап көрөрүн ким билсин...

Бая райкомго келатканда күн ачык беле? Бу жаан кайдан келди? Жаанбы, же Уркуянын жашыбы? Капкара булут асманга туруп алганын карасаң! Эшматка окшойт чаарайып! Заматта жоголуп кетти.

Дале чыптаманды бүчүлөгөн жоксуң. Бардыгынан кымбат заттан ажыраган соң, сага баары бир болдубу, Уркуя? Ат мингениңи да байкабай калдың. Райкомдун жанында турган бир карыя түшүп калган камчыңы алып келип берди. Камчынын түшкөнү, ал киши алып келип бергени сен үчүн түш. Кайда баратканыңы билесиңби? Тар көчөгө түштүң, аякта кимиң бар? Көз алдыңдан Үсөнов, Бахтыбаев, Ибраимовдор кетпей койду го. Абдылданын Тешебайы менен кармашып келатасың, оюңда...Ал алчысынан түшүп турбайбы. Атайы Мадалыны Тактекке жиберип материал жыйнатканын, Эшмат, Козу, Токтосун, Шариптер артынан калбай аңдыганын эстеди. Жоолугу желкесине түшүп кеткен. Жаан шатыратып төгүп турат. Бу жаандын кубаты кетип калганбы?

Кайда келгенсиң, Уркуя? Атың эбактан бери арык боюнда оттоп жүрөт го. Атайы келген жоксуң. Санаа айдап ушунда алып келди. Көзүңү ачып карачы айлананы. Эгини орулган талаа жатат. Жаан жаады менен анда

бир жан жок. Момунда бирөө эшекчен арык бойлоп келатат. Анын ордуна сен дагы эле Эшматты көрдүң. Ал баш калкалар жай табалбай качты... Аны кубалагандай өңдөндүң... Сен аябай суу болдуң. Ушунчалык мүнкүрөгөндөй бош белең? Экөөбүз сүйлөшөлүчү.

– Мынчалык шалкайып кала турган жөнүң кайсы Уркуя?

– Шалкайганым жок. Күч жыйнап жатам.

– Ушинтип да жыйнамак беле күчтү? Боюңду жыйып, айланаңы карасаң боло.

– Айлана мени карап турганы да жетет. Менден үмүт эткен жер, мени медегер туткан жер жалооруп карашын мен сүйүп турат дейсиңби. Баарын жер берген. Партбилетим да жерден өнүп чыккан. Ал жердей күчтүү болчу. Жүрөгүмдүн кагышын тегиздечү. Ысык менен суук, кайгы менен күлкү бардыгын сиңирген белеттин орду бош калды. Жүрөгүмдүн орду бош калгандай сезип турганымды байкасаң боло. Үмүт, умтулуш, жеңиш, айтор, бардыгы ошондо жатчу. Жүрөгүмү баскан болуп аны кармап көрүүнү адатка айлантып алгам. Райкомдон чыккандан бери далай мертебе эски адатым боюнча басып көрдүм жүрөгүмдүн тушун. Партбилетим түгүл, жүрөгүмдүн какканы сезилбейт.

– Чагылган тийип, береги келде кылып өстүргөн бир түп талдын тымтыракайын чыгарып жиберди. Ушундайды көрдүң беле, Уркуя?

– Жалгыз тамыры калса кайта өнүп чыгат ал дарак. Белеттен ажыраган мени айтпайсыңбы...

– Сен үмүт менен жашачу элең, аның кана?

– Баары белеттин ичинде болчу. Өзүмдө эчтеме калбай калды окшойт.

– Сени көрсө душмандарың күлбөйбү, Уркуя?

– Көрбөсүн деп ушу жерге келдим. Жердин көзүн көрмөйүн үйгө кантип барам.

– Жердин көзү болобу?

– Көзү болбосо кантип жашап турмак эле. Ал мага жылмайып карайбы, түнөрүп карайбы, көрүшүм керек.

– Ана карачы! Жердин көзү ушул эмеспи?

– Кана?

Асмандагы булут чарт-чурт жарылган муз өңдүү бытчыты чыкты. Күн көрүндү. Күндүн нуру бардыкты жылмайтты. Күндүн бетинен Уркуя Колдош менен өзүн көрдү. Колдош Уркуяны көтөрүп алыптыр...

– Көрдүңбү?

– Көрдүм. Ал сүйүүм менин. Менин бардык тилегим ошондо, жарыкта. Колдош экөөбүз ошо күндөн эки тамчы болуп жерге түшкөнбүз. Анан жерден өнүп чыкканбыз. Тамырыбыз жерде экенин билбегендер бизди коркутуп-үркүтүп жатышат. Жер эмнеден коркот? Ачууланса силкинип коёт. Аны кайдан билсин алиги артыбыздан аңдыган душмандар?

– Өзүңдү жер эсептейсиңби, Уркуя?

– Чыккан жерим жер, барар жерим жер, жер болбогондо эмнемин. Ошондуктан муңбасмын. Жаан көрөм, бороон көрөм, анан жаркыраган күн көрөм. Чагылгандын огу жердин бир тал мурутун күйгүзгөндүр көп болсо. Карачы мобу мейкинди. Кеңдиги ай! Ал менин пейлим! Карачы мобу жердин чоңдугун! Ал менин күчүм!

– Элтең-селтең эткен Колдоштун эмнесин жакшы көрөсүң?

– Ошо элтең-селтең эткени жакшы. Башкалардын бири да антип элтең-селтең эте албайт.

– Сен аны сүйөсүң. Сүйүү деген эмне?

– Сүйгөн кишиден сура эмне экенин. Сүйүү деген «баланча-түкүнчө» дегендин айтканына ишенбейм. Сүйүү күч жеткис, сөз жеткис нерсе. Күч жеткен, сөз жеткен сүйүү кичинекей болот. Чоң, түк ой менен камтууга келбеген, жердей кенен, сулуу, улуу сүйүүлөр жөнүндө тилеген жакшы. Билсең, адамдын өз жаратылышы сүйүү.

– Партиядан чын эле чыгарыштыбы сени?

– Жок. Белетимди тартып алышты. Алар чөнтөгүмдөгү белетимди тартып алышты, ниетиме жазылган белетимди тартып алууга күчтөрү жеткен жок.

– Азаматсың, Уркуя!

– Антип айтсаңыз мен таарынып калам. Мактана турган эчтемем жок. Адамдын баарысы, өзгөчө өзүн коммунист эсептегендер ошондой болуу керек. Партиянын ишине жан-дили менен берилгендиги үчүн мактанса, өзүн коммунист эсептебей эле койсун, андай киши. Белет алгандан тарта коммунист деп эсептебестен, биротоло ал ишке пейлин салгандан тарта коммунист эсептеген дурус. Партбилети менен чайкоочуларча мамиле кылгандар жокпу?

– Сен алсыздык кылдың. Күчтүү болсоң чыгарышпайт эле.

– Калп айтасыз. Мен күчтүү болгон үчүн чыгарышты. Душмандар алсыз киши менен күрөшпөйт. Күчүмдү чыңап коюшту, кетирмек түгүл. Ким менен кантип күрөштү мурдагыдан бетер билип калдым. Билсеңиз, ушул күндөрдө досторду да сынап алдым. Үч түрдүү дос көрдүм. Аш дос, иш дос, баш дос деп атадым алардын түрлөрүн. Аш дос менен иш дос кадам сайын табылат. Баш дос табылуу кыйын. Баш дос бирөө эле экен, а да болсо Колдош. Мен минтсем, «ал эриң» деп айтарсың. Бардык эр баш дос боло албайт. Мен көргөн азапты тең бөлүшүү кайда. Мадымардын Тешебайы, Адынанын Мамашасы, Мамаюнустун Гайвалысы да баш дос боло алышпады. Көрсө алар иш дос экен. Коркуп калышты ачык чыга алышпай. Балким жаңылышаармын, балким кези келгенде катуу турушар... Ачык чыкса алар талоонго түшүп калышканы турат. Бир эсептен күч сактаганы оң. Бардыгын бир күнү сүйлөтүп, кийинкиге эчтеме калтырбай коюш жакшы эмес. Ал эми Колдош экөөбүздүн бактыбыз бир күнү туулган. Биздин тагдырыбыз, таалайыбыз эгиз. Ал мага эмнеси менен жагарын билбегеним үчүн кызык. Кокус билип калсам анчалык татуу болбос беле.

– Күрөшүүнүн ордуна неге башты жерге саласың?

– Күрөшүм эми башталды, анык күрөшүм. Ушу башты жерге салып турушумдун өзү чоң күрөш. Багынган койгонуму эртеңки күн белгилейт.

– Мобу келаткан ким? Колдошпу?

– Ооба.

– Ал кантип тапты, мында жүргөнүңүздү?

– Кызык экенсиз. Табалбаса Колдош, баш дос болобу. Жер сүйлөгөндөй болду. Тереңден акыл чыгып жаткансыды. Дүйнөдөгү бардык нерсе күлүңдөп тиктеди. Демек эч нерсе кайгырбаптыр. Уркуя партиядан чыкпаганы ошо. Жөн эле партбилетин тартып алышкан тура.

Асмандагы кара булутту шамал бырыксытып айдаганын карасаң! Шамал кайдан чыкты? Колдош келди. Тизесине дейре шалбырап суу, баткак. Өтүгүн чечип, колуна кармап алыптыр. Биринчи сөзү эмне болор экен?

Колдош сөз айтуунун ордуна асманда жаркырап учуп бараткан күндү тиктейт. Баягы көргөн таңкы күндү эсине түшүрдү го!..

Эки жакка баткак чачып бирөө келди атчан. Ал Абдылданын Тешебайы жиберген киши. Уркуянын атына келди. Уркуя эмне дээр экен. Жолго чейин бир топ жер.

Тиги киши жетер замат аттан түшө баштаган Уркуяны сыйлаган түрдө карай берип:

– Жолго жетип алсаңыз эже, – дейт тиги атка келген киши.

– Сизде айып жок. Алып кете бериңиз. Ат көтөрүшүн оордогон менен жер көтөрүшүн оордошпойт, оордош колдорунан келбейт. Ат болбосо жер минип барам. Жер жеткирет мени.

Атты жетелеп тиги киши кетер замат Колдош баягы бир кыз кезинде көтөргөндөй Уркуяны так көтөрдү. Жаанга былчылдап эзилген эгин талаасында арыштай басып баратты. Күн эбегейсиз жаркырап тийип берди. Асмандан бүркүт учуп өттү. Эмнеге мынча ал суктана тиктеди? Таң калдыбы, ыразы болдубу? Эмнеси болсо да алыс-алыс учуп жеткен жерине ал айта барат, Анын көзүндө бул экөөнүн сүрөтү калды.

Бир денедө үч жүрөк кагып баратканын карачы. Уркуянын, анын боюндагы ымыркайдын, Колдоштун жүрө-

гү чогулуп Колдоштун үстүндө баратат. Жүрөктөр ырдайт. Жүрөктөр бир бири менен сүйлөшөт. Ким суктанбасын муну көрүп!

– Ырдаймбы Уркуя?

– Сен качан ырдачу элең, Колдош?

– Өмүр бою ырдап келатам. Өңүмдө түгүл түшүмдө да ырдайм.

– Мен уга элекмин го.

– Күндө угасың, Уркуя. Менин ырым көз карашымда. Саа кылган мамилемде.

– Мен айтар сөздү айттың. Дагы сүйлөчү.

– Кай бир түндөрү ойгонуп алып тиктей берем, тиктей берем... Караңгы түндө көрүп тургансыйм. Дем алып жатышың бүтүндөй ыр. Үйдүн ичи жылуу, жарык болуп кетет. Сүйүү деген ушубу деп коём.

– Мен айтар сөздү айттың. Сүйлөчү.

– Кечээ сага талаадан апкелген гүлдестени албайт элем. Муну карасам да сенин көзүң күлүндөп турат, аны карасам да сенин көзүң күлүндөп турат, бардыгын жыйнап көтөрүп алдым. Сен кыдырып кеткен талаада көзүңүн мээрими калган эмеспи.

– Мен айтар сөздү айттың. Дагы сүйлөчү.

– Атын алып кетти. Бизди кыйналсын дешти, ылайда жөө басып. Бизди турмуш көндүргөнүн кайдан билишсин.

– Апам эмне деп жатат?

– Унчукпайт.

– Унчукпаганы жакшы. Жарыктыктын көзү ыйлаганда дагы күлүндөп турат.

– Мына, жолго чыктык. Ырдап берем эми.

– Түшөйүнчү. Көргөн киши эмне дейт.

– Уркуяны көтөрүп алыштыр дейт. Көтөрүп алып келечке баратат дешсин. Экөөбүз бир-бирибизди өмүр бою көтөрүп, алга сүрөп келатабыз.

– Ырдасаң ырда.

Колдош ырдады. Ал үнүн кыңылдатып чыгарды. Ал сүйүү жөнүндө ырдады. Бирде калкып, бирде зыпыл-

дап, бирде толкуп чыккан анын үнүн айлана укту. Айланасын тоо курчаган эгин талаасы мурдагыдан сулуу, кең боло түштү. Ыр канаты экөөнү тең көтөрүп баратты. Уркуянын пейлин бул ыр так ушу талаадай кеңейтти. Колдоштун ыры батып бараткан күндүн ысыгына эрип кетти. Ошол тараптын баарысы ырга айланып калгансыды. Сүйүшкөн жардын сүйлөгөн сөзү, ырдаган ыры, баскан-турганы, кылык-жоругу бүтүндөй ыр болот тура.

– Мен сенин бул ырыңды өмүр бою угуп келаткансыйм, Колдош. Бир сөзүн калтырбай жатка билгенсыйм.

– Бул ырды мен сенден үйрөнгөм. Сен бүтүндөй эле ырсың.

– Өзүм басайын. Өзү басканда жердин күчү, кеңдиги, туруктуулугу сезилип турат.

– Бирде жигит төө минет, бирде жигит жөө жүрөт. Баягы кан жол, баягы баса жүргөн бут.

– Ана ай чыкты, Колдош.

– Ал баары бир күн эмес. Айга каткан сүйүү салкын болот Биз күнгө катканбыз.

Уркуя чөнтөгүнө кол салганда урунган бир газетаны жерге таштады.

– Ал эмне, Уркуя?

– Жыйырманчы сентябрдагы «Советская Киргизия», «За какие грехи» деген болуп... Жамандап жазган болуп... Бир сөзү чын болсо десең.

– П. В. деген киши жазыптыр. Ким болду экен?

– Кулак да. Өзү кулак болбогон менен кылган иши кулактын иши. Абдылданын Тешебайы эмне айтса, баарын жаза бериптир.

– Кийин, сенин ишиң акталганда, ушулардын баарысы жоопко тартылса болду го. Киши өлтүргөндү да атып коюунун ордуна кээде толуп жаткан мыйзамды таап сактап калмайы бар.

– Күндү карачы! Жерди эритип жиберди.

– Ал менин ырым.

– Дүйнөнүн оту ыр. Жер шары жалаң ырдан турат. Топурактын жыты ыр буркурап турат. Адамдын жүрөгү өмүр бою ырдап кагат.

– Дүйнө ыр болгон үчүн сүйкүмдүү, ошондуктан танбайсың. Ыр болбосо, баары муздак болор эле.

– Жылдыздар күндөгүдөн бүгүн көп экен. Быжырап, сулуу экен, карачы!

– Дагы көбөйөт. Алар атайы бизди көргөнү чыгышты. Биз аларга кичине-кичине күн болуп көрүнөбүз. Биз чын эле күнбүз.

– Күн!

– Күн!

– Жашоонун өзү күн.

– Ырас, жашоонун өзү күн.

10

Кар лапылдатып жаап жатат. Бороондун боздогону да бөтөнчө. Жагууга отун жок. Жепирейген жаман кепеде Колдош менен Уркуя эки баласын белчесинен жуурканга ороп сандалда отурушат. Үйдүн ортосуна жасаган сандалдагы чок буттарын жылытып, сууктан арачалайт. Болбосо өзгөчө Айниса менен кичинекей Кеңеш эбак томугуп кетер эле.

Буттарды сандалга сунуп коюп отурган бул үй-бүлөнүн сөзү эбак айтылып бүткөндей тымтырс. Кезек кезек Айниса тынчтыкты бузуп бирдеме деген болот. Анын айткан кай бир сөздөрү гана кулакка кирбесе, көпчүлүгү айтылган бойдон жоопсуз калат. Бүлбүлдөгөн билик шам үйдүн ичин араң жарык кылат. Акталбаган үй ичи киргилт тартып, сандалды айлана отургандардын кебетеси албарстыдай көрүнөт. Уркуя менен Колдоштун кабактары бүркөө. Бүгүн январдын сегизи болуп калгыча жакшылык жышааны болгон жок. Бияк-тиякка кылган аракетинен эчтеме чыкпады. Мындай чакта өткөн-кеткендер эске түшөт. «Эмне үчүн минтет райкомдун катчысы

Ибраимов? Мен ага өткөн жылы июнда арыз бербедим беле?Мадалы, Эшмат, Шарип Козу, Абдылда уулунун мага көз караштары коркунучтуу экенин айткан элем. Мени булар соо коюшпай турган түрдөнөт дегем. Берилген арыз каралууга тийиш эмеспи. Неге карашпайт? Ибраимовдун өзү ушулар менен байланыш болуп жүрбөсүн?» – деп ойлойт. Колдоштун ою такыр бөлөк жакта: «Уркуяга кыйын болду. Ай-күнү жетишип турганда мындай алаамат башка түшүп, же үйүбүз жок, бирөөнүн жаман кепесине баш калкалап качанга дейре чыдайбыз? Атаганат, жарк этип акталып калар күн кана. Жадырап, жайнаган күнү аман-эсен көз жарса кана. Курсагындагы ымыркай дүйнөгө келгенде кабагыбыз жарык болор күнү бар бекен. Эл катары, андай улуу күндө барпалактап жыт чыгарып, келим-кетим болуп, тарттырып жиберген үйүбүздү кайта алып, опур-топур болор күн келсе? Келгендерди тосуп, кеткендерди узатып жүрсөм кана. Ай, ишенбейм. Ишеничтен күнөм санап баратам. Биринчи күндөрү бат эле акталчудай, кайта ордун алчуудай, баягыдай ишине кирчүдөй өңдөнгөн. Кулактар кутурган карышкырдай даңкандап көчөдө жүрүшөт. Уркуя каматкандардын баары бошонуп алышты. Баарыдан кыйыны – Уркуянын кабагы бүркөлүшү. Барган сайын түнт болуп, көөнү ачылбачу болду. Сыртында маа билгизбөөгө тырышкан менен, калп эле кара күчкө андай-мындай деген менен, акталуудан үмүтүн үзүп бараткандай. Маа окшоп бакырып жибербеген менен ачуулуу болуп баратканы кабак чытыганынан билинип турат. Боюнда бар эме бияк-тиякка жол жүрүп аракет кылууга да жарабайт. Өзүм аракет кылайын дейм, ыгын билбейм. Азыр абалыбыз кыйын. Эртеңки күн эмне болот? Кулактар муну менен жөн жатышпайт. Дагы бир шумдукту ойлоп табышат. Ак жердөн күйүүдөн азап эмне бар? Же башка кай бирөөлөр өңдөнүп калкоз мүлкүнө кол салса десең. Эчтемеден эчтеме жок туруп...» деп ойлогон Колдош аялына көз салса, ал жылмайып турат. «Кудай

жалга, жылмайды. Бир жакшылык болот экен», – деп өз ичинде сүйүндү. Үйдүн ичи жарык боло түштү. Атаганат адамдын кабагындай, күлүп, кубанып турган кезиндей жарык эмне бар дейсиң дүйнө жүзүндө.

Түрдүү ышкырык салып бороон эшикте ызылдайт. Терезе деп аталган тешикке тыгып койгон жаман жаздыкты шамал учура койду. Кар бурганактап үйдүн ичине кирди. Кичинекей Кеңеш бакырып ыйлады. Колдош бекитүүгө тырышты. Уркуя ордуна араң козголуп бороонду тиктеди. Топонду куюн сапыргандай болуп, карды бырыксытып кирип жатат шамал. Бул кар эмес эле, ызгаар эмес эле өзүнүн көрүп жаткан күнү окшойт. Мындан жаман сууктарда калганда чым этпеген Уркуя, терезеден кирген суукка чыйрыга түшкөнүнө ызаланат. «Тим кой урсун! Бырыксий берсин! Колунан келгенди кылып алсын. Дагы ары жакта калган-каткандарын ээрчите келсин!» – деп айткысы келет. Эки баласы көгөрүп-татапырып жуурканга житип кеткенин көрүп, тым болот. Эрбең-сербең этип Колдош терезени бүтөйт. Күңк-мыңк этип бирдеме деген болот. Анын сөзү Уркуянын кулагына кирбейт. Кандайдыр бир узак жол элестейт, дүкүлдөтүп поездде кетип бараткансыйт. Бүбүкан апа үшүп, эбак катып калган эмече тиги бурчта соксоёт. Кың деп сүйлөп койбойт. Күүгүмдөн бери козголгон жок. Сыңар тизелеген боюнча мелтирейт. Ал бүтүндөй бир дүйнөнү аралап жүргөнүн ким билиптир...

– Кар ээлигип кетти го жарыктык. Мындай кышты көрө элек болчумун көп жылдан бери, – деп кобураган болуп Колдош терезени бүтөгөндөн кийин баягы ордуна келип жылаңайлак бутун сандалга салды. Сөздү дагы Айниса чыгарды. Бүгүн мектепте бир өзүнө окшогон кыз аны ызалаган. Апасынын куугунтукталып жатканын айтып шылдыңдаган.

– Апа, сен чын эле эми айылдан кетесиңби? – деп сурады.

– Ким айтат аны?

– Бир мени менен окуган кыз: «Апаңы кубалап жиберет. Ал кулак болот. Түрмөгө салат баарыңарды. Сен түрмөдө кантип жатасың?» – деди. Мен уруштум. Оозго муштап калдым. Апам кетпейт дедим. Биз кулак эмеспиз, силер кулаксыңар дедим. Ачуума тиет, жөн койсом. Уруп-уруп салдым. Ыйлап жиберди. Анан, апасы келатат бир маалда. Качып кеттим. Мен жеткирбейм анын апасына. Жакшы кылыптырмынбы апа? – деп сураарын сурап коюп, анысын дароо унутту да, кайта башкага түштү:

– Мен чоң-чоң болгондо сени багам. Кантты көп-көп апкелип, чай менен берем, ээ апа?

– Бересиң кагылайын. Тилегиң болоюн. Сен бакпаганда анан мени ким багат. Сен чоңойгондо билимдүү болосуң. Душмандардан биздин өчтү аласың. Көрбөйсүңбү кулактар күч алып басмырлатып турганын. Тоокканадай үжүрөгө камалып калбадыкпы. Эртеңки сабагыңа даярданар жериң болсочу кур дегенде. Ушул кезди эсиңен чыгарба. Душмандар кандай ырайымсыз болорун билип жүр. Ырайымсыз бол душманга.

– Ырайымсыз болом. Мен чоңойгондо аларды камап-камап салам. Бүбүкан апа катып калбаптыр.

– Жатсаңарчы балдар, – деп үнүн каргылдантты бир маалда.

– Сен бардыкка ырайымсыз болбо, душманга эле ырайымсыз бол.

– Ошентем апа.

Баштарына жаздык коюшуп, ошо отурган жерлеринде эле кыйшай кетишти. Сандалдын чогу өчүп калган менен орду муздай элек. Ал көпкө дейре муздабайт. Бут жылуу турса адам суукка үшүбөйт эмеспи.

Ошо отурган жеринде бир жууркан жамынып кыйшайган Бүбүкан апаны Айниса шам өчкөндөн кийин жомок айтып бер деп кыйнады. Ушундай кыйын күн башка түшүп турган суук түндө эмненин жомогу. Кемпирдин жомокко түгүл эчтемеге көңүлү келбейт. Такыр көшөрүп болбой койгондо «ач экен, ток экен, бар экен,

жок экен... бир абышка, кемпир бар экен», – деп үнүн каргылдант баштаганда эшик тарсылдагандай болду. Шамал уруп жатат дегиче болбой бирөө Колдоштун атынан чакырды. Майрыйып-чойруюп араң турган эшик илинген эмес, илгичи деле жок болчу. Ачылып кетти, да, артынан бир караан көрүндү.

– Жатып алдыңар беле? – деди эшиктен келген киши, чарт эттире ширеңке чага берип. – Колдош барсыңбы?

Келген Адынанын Мамашасы экен. Кыйладан бери дайынсыз болуп кетти эле, келгени дурус болду.

Баягы билик шам кайта күйүп, бардыгы баш көтөрүштү.

– Түндө келгениме капа. болбо, Уркуя! Күндүз келсем бирде бирөө көрүп, эл оозунда элек барбы, алда кандай сөз чыгарат деп түндө келдим. Кырсык буттан чалганда тетир карап кетти дебе, шарт ошондой. Сактанбасак болбойт. Саа ойлогонду кулактар маа ойлобойт дейсиңби. Өзүңөр билесиңер, басмачынын колуна түшүп кетип, күн сайын жан кулактын учунда жүргөндө, иле менен аман калдым го. Коёндун далысын ачып кирдим, төлгөчү болуп. Арам иштүүлөр коркок болот. Андай-мындай десең иштене берет. Дал тамак астыга келгенде кокуй жоо жакадан ала турган болду, деп дүрбөтөр элем. Тамактарын жебей качышчу. Жандарын жай алдырбай турганымын. Ошентип отуруп бир күнү далайын курчаттырып салдым кызылдарга. Ошондо өлбөгөн азыр өлмөк белем. Коркту деп ойлобогула, күч сакташ үчүн келбей жүрөм. Күнөөгө жаап жиберипшесин, Уркуяга жамап туруп бир тобубузду дейм. Учур келсе бетке айтабыз. Бабырап отурбай келген ишимди айтайын. Обкомго Тройкага арыз бериш керек экен Уркуя. Алар калыс текшерет деп уктум. Азыр дагы кеч эмес. Кемесия келсе биз турабыз го. Кантип эле ак кишини ак деп айтууга жарабайлы. Өзүңөр бара албасаңар, алпаруучу кишини табуу милдети менде, – деди Мамаша. Ушуну Уркуя ойлогон эмес. Көңүлү жарык боло түштү. Андан соң Обкомдун астындагы Тройкага арыз жазып отурушту.

– Эмнеден баштасак?

– Үч-төрт айдан берки көргөн кордуктан баштаса кантет?

– Жок. Кемесия келсе көрөт! Сөздү чоюп отурбай ток этер жерин айтканыбыз оң. Орусча жазылса сонун болор эле.

Кыргызча алды менен жазып алсак, орусчалата салыш кыйын эмес. Хашиф турбайбы. Күн десең күн, түн десең түн жаза салат. Азыр чакыра салсак кантет?

– Кой Мамаша, бороон түндө дүрбөтүп болбойт. Бардык менин үстүмөн жазылган материалдар мага каршы уюшулган жаатчылыктан келип чыккан. Арун уулу Эшмат, ага окшогон бир топ кулактардын кыянатчыл үгүтү. Алар мени жок кылгысы келген. Ошол максат менен жыйналыш өткөрүшкөн. Анда менин тагдырым жөнүндө маселе карашып, чечим кабыл алышкан. Тап күрөшүндө катуу кармашкан жалгыз аял деп жек көрүшөт мени. Ушундан артыктын кереги не. Кемесия келип калса терип-тепчип болгондун баарын айтпай жаныбыз жокпу.

Сөздү сулуулап отурушкан жок. Уркуянын айтканындай кылып арызды кыска жазышты.

* * *

Арыз текке кеткен жок. Аз убак өткөндө Обкомдун көчмө Тройкасы келди да, Уркуянын үстүнөн жазылган бардык материал кара ниеттик, душмандык менен жүргүзүлгөн ушактын негизинде түзүлгөн экендигин далилдеп, кайта Уркуяны партия катарына калтырып кетти.

Уркуя акталгандан кийин бардык баягы кыр дана түшкөн кулактар кайта шыйпаңдай баштады. Жолобой калгандары кайта айланчыктап Колдоштун үйүнө үйүр болуп кетишти. Ошол кезде Уркуяны Борборго жөнөтүүгө камынып жүргөн, Колдош. Күндөрдүн биринде Куба-Сай станциясына дейре жөнөтүп барып, Ошко узатууну Анаркулдун Шарибине тапшырып, өзү зарыл иши чыгып айылда калды. Станцияга жетер замат эле Шарип арак

ичип, кызып калды.

– Канчага өткөрдүң жасалгаларыңы? Алтын, күмүш сөйкө, билериктерин көп деп уккам, акчаны боолап алдыңбы? Эмне кыласың акчаны, же бизге окшоп арак ичпесең, – деди тийише, сөйкөнө сүйлөп.

– Кой, Шарип, аш ичкенде акыл менен ичкен оң. Көргөн киши эмне дейт?

– Эмне десе ошо десин. Өз башым өзүмдө. Сен ачуума тийсең барбы? Өлтүрүп коём, жиним келсе!

– Сен өлтүргөнгө өлүп калгандай мен улак белем. Ооздон чыккандын баары сөз бекен?

– Эмне, коркомунбу? Өлтүрө албаймбы? Моминтип эле өлтүрүп салсам чаап аласыңбы мени?

Кончунан чоң канжарын Шарип жарк сууруп алып таптаганда Уркуя бакырып качты. Ай-күнү жетишип турган бечара кайдан катуу чуркамак эле, жер арбыбайт. Үнүнө күч чыгарат. Станцияда иштеген бир абышка чуркап жетип:

– Ташта бычагыңы! – дебегенде оңдурбайт болчу.

Ошо бойдон Уркуя Борборго жөнөбөй калып, кечинде үйүнө келсе, Колдош:

– Кеткен жоксуңбу? – деп чоочуп кетти.

– Душманыма ишенип кошуп жибересиң. Ак көңүлдүгүң качан калат сенин. Өлтүрүп коё таштады Шарип. «Токтосун экөөбүз» – деп баратып сөзүн чолок кайырды. Экөөлөп мени жайламак болушкан окшойт.

Уркуянын көзүнөн жаш агып кетти. Колдош күнөөсүн мойнуна алып, башын жерге салды.

11

– Жаңы туулган баланын сөзү болобу, болбойбу?

– Абдан болот.

– Койсоң. Төрөлгөнүнө беш күн болгон ушу Колдош менен Уркуянын ымыркайынын сөзү бар дегени турасыңбы?

– Билсең, анын сеникинен көп сөзү бар.

– Обу жок калп айттың э.

– Карабайсыңбы, маа ишенбесең. Ана, Колдоштун кобураганын тыңша, жалынып-жалбарып үйрүлүп үстүнө түшүп жатат. Чымчымга келбеген мурдун өзүнчө сөз кылды. Чоң ата, эне, таята, таенесинен тартып өзүнө, Уркуяга чейин далай жакын кишилердин атын атады. Алардын өң-түстөрүн элестеп өткөрдү. Мурунун бирөөнө окшоштурду, таенесинин мурдуна окшоштурду белем. Кабагын, көзүн өзүнө, окшоштурду. Канча кылган менен эркек бала өзүнө окшогону, өзгөчө кабагы менен көзү өзүнө окшогону ага жагат го. Эринин тим эле Уркуянын эрини деди. Ары жакта жалаяк жууп отурган Айнисанын ичи тартынбай койгон жок. Кур дегенде бир жери окшосо болбойт беле. Окшоштукту эки-үчөөнө бөлүп берип атасы, ага арттырбады. «Жуубай коёрмун жалайыгын», – деп Айниса, өз ичинде кайнады. Уркуянын кыраакы сезими байкабай койсунбу. Колдоштун жаңылып жатканын эскертип, ымыркай так эле Айнисанын өзү экенин айтты. Айнисага ошо керек. Чуркап барып, баланы чымчып өөп жаткан атасынын. колун какты. «Кимге окшош экенин жакшылыктуу билбейт, анан соороткон болуп коёт. Өзүмө бер», – деди. Ырас эле, ага окшош белем. Бири чоң, бири кичине эки бала. окшошо түштү. Же баланын балалыгынан окшоштугу болобу.

Колдош таппаган сөздү Айниса тапты. Ай, баланын санаасындай, баланын тилегиндей кенен нерсе барбы! Кичинекей ак чүпөрөктү төрт бурч кылып, бүктөй салды. Ал ак мектеп. Куурайдын башына бир кичине айрым чүпөрөктү байлай салды. Ана, ал басып баратат. Ал кайдан өзү бассын. Айниса колу менен бастырып жатат. Ал так ушу бешикте жаткан ымыркайдын мектепке бараткан кези. Коңгуроо болду окшойт, чуркады го болжолу. А-а, Айниса эбак эле мугалим тура. Ана, папкасын көтөрүп келбедиби. Ымыркай кечигип калды, эми эмне болор экен? Ана, эшик ачылды. Башпактаган бөбөгүн Айниса каардуу тиктеди. Бөбөгү кирүүгө даай

албай турду. Ымыркай аңгыча ыйлап жиберди. Эси-дар-ты мектепте болуп жаткан Айниса бөбөгү бешикте жатканын эсинен чыгарып жибериптир. «Ыйлаба, кир» – десе.болобу. Эне-атасы анын сөзүнө маани берген жок.

Бала ыйлады. Бул үйдөгүнүн боюн чымыратты. Ушунчалык жакшы угулду. Баланын үнү ай! Ушунчалык айыпсыз, ушунчалык тунук!

Бешикке эңкейип Уркуя баласын эмизе кетти. Жаныканы калбай бала эмчекке жабышып кылкылдатгыш соруп кирди. Эне бала эмизип жатты. Ал ак сүтүн эмизип жатты. Сүт элеби? Тилегин, тазалыгын, үмүтүн, адал эмгегин эмизип жатты. Эненин көзү баланын чопулдаган эрининен кетпеди. Жүрөктүн күчү, келечеги сүт менен кошо ийилип, саалып жатты. Анын денеси алтындай эриди. Аңгыча бала тойду. Бул арада Колдош эмне деди, Айниса эмне деди, Бүбүкан апа эмне деди? Укпай калды Уркуя. Аны ымыркай такыр бир башка, тынчтык, тамыры балкылдап, көлкүлдөп каккан кызык дүйнөгө алып кетти. Болжолу, бала энесин аз убакка эритип, чайкап, мурдагыдан жашартып, тазалап, чыңдап алды. Бала эмип жатканда кулакка угулбаган, жалаң жүрөк, сезим өпкүлөгөн миңдеген ыр саптары кубалашып денесинде ырдап, кан тамырлары менен агып жүрдү. Балага ийип берип, эне энеден кайта бир туулду. Анын көзүндөгү учкун да эрип кетиптир. Мөлт этип жерге төгүлгөнү турганын карасаң. Беттеринин кызыл нурларынын демейде ары тереңде жашынып жаткандары кайкып, калкып үстүнө чыгыптыр. Пай-пай, эненин адам билбес сырын бала тышка серпип чыгат белем!..

Колдош бурчта чөгөлөп отурат. Анын жылмайышы бөтөнчө. Ошо жылмаюусунда толуп жаткан сыр бар. Жыйырма тогузунчу январда Уркуя төрөп, бир чечилген бечара. Опур-топур көбөйүп, эл кумурскадай чубаганына ыраазы болгон. Атаганат, анын тилеги менен эл тилеги бир тура. Бир кезде, Уркуя жок жалаадан азап тартып жүргөндө, так ушундай тилек тилеген. Катын-

калач айтып отурган сөздөрдүн көбүн ошондо өзү сүйлөгөн. Алардын, сөздөрүн Колдош кулагына жазып алды. Аны күн сайын, саат сайын, ай сайын укса жадабайт. Эми дагы ошону угуп отурат.

Үй толо аялдын ичинен чачы куудай, тиши буудай болгон бир байбиче башын ийкеп, Уркуяга карай күлүндөйт. Анын айтар сөзү белгилүү. «Ушу сени ушунча азапка салар эби жок эле. Челкейип боюнда бар кезинде ары, бери кубалап...»

– Жаман болсо да өз үйгө жетеби. Ишиңер ак эле, минтип бапырап отурасыңар. Өз төрүндө көз жарганы жакшы болбодубу Уркуянын. Ботом бирөөнүн үйүндө киренди кирип отуруп... койчу, анын жүзүн ары кылсын. Деле көнбөйт экенсиң ботом. Ары өтүп, бери өтүп эле биякты карасам кайрылгым келет. И-ий, атаң көрү кантейин! Жок эмеспи Уркуя дейм. Кампага айлантып салышпады беле үйүн дейм. Боздоп, сыздап кетет жүрөгүм. Ушундай абалга келтиргендин жилигин чагып-чагып жибергим келет. Ал кайда антер менде. Тиякка барсаң да күбүр-шыбыр, биякка барсаң да күбүр-шыбыр. Бир-бир жамандыгын уксамчы дешет баары. Борбордон чоң келиптир, райондон чоң келиптир, кыйыктап жатыптыр дешет. Эмне дейсиң. Эмне кылса. өз эрки. Бизден кыйын билгени бардыр деп тим болосуң. – А-айланайын, Уркуям! Өмүр берсе ырысың алдыда. Кайта калыбыңа келип минтин төрүң бапырап турат. А-ай Бүбүкан байбиче! Кудайга жалына бер байкуш, бактың бар экен, Актан күйүп кеткендер деле болот. Өзү киришпегенде Уркуя дагы сандалат болчу, – дейт бир кемпир моюнду созо, элге угуза сүйлөп.

– Бээ сойсоң боло Колдош, мындай алчыңан кайра түшүп турганда! Казы-карта чайнатсаң боло, тишим кычышып турат, – дейт бир королу чымчыктай борсойгон кичине зайып.

– Ушу сенин бармактай кардың тойбойт! – деп аны бирөө кагат.

Ал кезде эки-үч зайып эшиктен кирет. Баланын бетин жаба калат кармап турган Айниса. Жулкунуп-улкунуп эле качырып көргөнү келаткан кара катындын астын колу менен тосо:

– Көрүндүк бер. Көргөзбө Айниса, бөбөгүңө көрүндүк бербесе, – дейт бирөө.

– Көрүндүк бербей эмне, мен элден кем бекенмин. Уркуянын уулун көрүндүк бербей кантип көрөйүн ботом, Мына көрүндүк, обол мурун баланы көрсөткүлөчү.

Баланы көрөт, мурдунан чымчып өбөт.

– Эне-атаңдын ырысы бол. Уктап жатпайбы мемиреп. Ай Кеңеш! Бөбөктүү болгонуңу билесиңби? Алайымбы бөбөгүңү?

– Ие! Бербейм! Апа, алам деп жатат!

Кеңеш чындап эле коркуп, бөбөгүнүн жанына келет. Тосуп чыркырайт.

Так ушуларды эстеп Колдош жырғап отурат. «Бала болсо да жаман сөздү билет. Ыраа көрбөйт башкага», – деп коёт Колдош.

Уркуя ымыркайга көйнөк тигин отурат. Келечегине кам көрөт. Айниса бала терметет. Бала ыйлабаса деле терметип жатат. Ал ошо бешик терметип отуруштан ырахат алат. Бүбүкан апа Айнисанын айрылып кеткен көйнөгүнүн ийин тигишин жөрмөйт. Ал ортодо Кызыл-Кыя жөнүндө сөз болот. Колдош жаңы эле андан келген.

– Мамаша менен кеңешсем, Караванга көчсөңчү деген ой айтат. Ылайык көрүп калдым анын оюн. Үй издеп, көчсөк кантет, Колдош? – дейт Уркуя.

Колдош жер карап азга отурган соң, анын сөзүн колдойт:

– Райымкулдун Акматы жолугуп, так ушундай ой айтты. Сени менен дагы сүйлөштүм дейби. Кичине бала торолгуча чыдабасак болбойт го, – деп Колдош оюндагысын айтат.

– Жаткылачы балдар.

Бүбүкан апа анда-санда үн чыгарчу балдарына. Айткан сөзү эки болчу эмес. Анын сөзүнөн кийин үйдөгү-

лөрдүн баарысы: «жат жаттан кабар келсе, уйкунун мазасы кетет», – дегендей болушту.

Уркуя эшикке чыкты. Айдын жарыгын! Каткан кар жарк-журк этип жуунуп, тазаланып жаткандай. Айыл тыптынч. «Январь өтүп, февралга айланды. Үчүнөн төртүн карай кетип баратат. Эртең ымыркайдын төрөлгөнүнө алты күн. Бат эле чоңоёт, бат эле адам болот. Мунун заманы биздикиндей болбойт. Эшикке чыкса сам элеңдеп эки жагымды карап, дагы кайдан балакет чыга калбасын деп жанды кулак учуна кармаган, ар кадамы кармаш менен өткөн биздей кайдан болсун. Бах, жердин сулуулугу ай! Мындай сулуу түндү көптөн бери көрө элекмин. Койчу, мындай түн болуп эле жүрөт го, мен байкабай калып жүргөндүрмүн. Иш деп жүрүп далайды байкабай калып жүрөм. Илгери айылдын адамдары көбүнчө дөңдө отуруп күн өткөрүшөр эле. Биз чоңдордун жанынан өтүп кээде карасак, баягы мындан мурда уккан эле сөздөрү, баягы эле адамдар көрүнчү. Алардын күнү кеч кирбей зарыктырчу. Отура берип күндөн жадап кетчү. Неге ошентипчү? Ооба, ал оокаттуулар болчу. Томаяктардын күнүндөй кыска күн жок болчу. Иштеген ишин бүтпөй калып, таң саарынан кайра туруп, шашып баратчу. Менин атам ошентчү. Ошенткен менен этеги эки болгон эмес. Таалай аларга жылмайып коюп качып, кармайын дегенде жылт коюп жок болуп жүрүп отурчу. Закым окшош болчу, өмүр бою жеткирбеген. Эми ошо томаяктар кырданып турат. Анык эл ошо томаяктар тура көрсө. Адам эмгектениши менен адам эмеспи. Бу кимдин ити, жаагын жанып какшанган? Биздин ит эмне болгон? Байлалуу ордунда турабы, же?...» деп ойлоду Уркуя. Ызгаардын илеби ага сезилген жок. Бая бала эмизген бойдон көкүрөгүн топчуланган эмес. Чыптамачан тышта жүрдү. Баскан сайын кыртылдаган кардын үнүн! Те түштүктө Тактөк, Көүзан тоосун карачы, асмандан өсүп жерге түшкөнсүп! Атаганат, ошол тонун боорунда кыз чагы калды го. Жакыр болсо да жак-

шынакай кыз чагы калды! Ал тоого далай чыкпадыбы. Адырандап агып жаткан кашка суусунан жата калып ичкен кездеричи! Ушунчалык таттуу болуп, көңүл чайкап кетчү. Мүнөздү ошо суудан, күчтү ошо тоодон алган бейм, Уркуя. Сулуулукту так ошо туулган жери берген да. Уркуяны чакырып жаткандай каратканы ошондон. Көк шиберге сойлоп уктаганда... өзү да шиберге айланып калчу. Эчтеме астына салбай ошентип жерге жатып жүрүп жердин кубатын боюна сиңирип алган тура. «Мени тиктеп турасың. Мени унутпайсың. Унута турган болсоң мендей кыз табат белең Тактек? Менин энем Бүбүканбы, сенби? Энемдин, менин энем да сенсиң. Энем экөөбүздү эгиз туугансың, Тактек! Ким койду экен Тактек деп? Аты сонун. Башка сонун жайлардын аты кулагыма анчалык кирбейт. Меркет-Муркут десе, баары бир Тактектей болбойт. Айнисага, Кеңешке, анан бешикте жаткан ымыркайга Меркет-Муркут Тактектен жакшы угулат. Береги жылжып аккан кара суу Тактектин адырандаган тоо суусунан артык сезилет. «Киндик кирим жууган жер», – деп ошондуктан айтат тура», – деп ойлоп Уркуя туулган айлынан көз албай турду. Көптөн бери баралбай калган. Таарынып жаткандай сизди. Сезиминин түпкүрүнөн чыккан бир күч ошо жакка чакырды. Орду-түбү жок болуп урап калса да баягы өзү төрөлгөн жаман тамдын ордуна бир отурса, кыйшайып жатса, баягы тоого чыкса, чуркаса, кенен-кенен дем алса, кадимкидсй жата калып суу ичсе!.. Кур дегенде жарым саатка бала болсо!.. Шордуу атасынын мүрзөсүнө баш ийип өтсө...

Тагдыр ошо экен, дагы азырак жарык көрүп турган жок. Уркуянын ал жөнүндө көп ойлогон ою ичинде калды. Ата-эненин карызын акташ үчүн кезегинде кант, чай алып барыш аздык кылат. Бүтүндөй бир чок дүйнөнү тартуулса да аздык кылат. Аны билет Уркуя. Ошо тилегине жетпей калды. Эми кара чым басып калган атасын үшкүрүнүп ойлоодон башка арга жок. «Уркуя! Оу, жакшы кызым! Көрүнүп койчу мындай, кайдасың?» –

деп зоңк этер эле атасы, азга көзүнө чалдыкпай калса. Бир күндө миң айланып өзүн курмандыкка чалып жалынчу. Дүйнөдө кызына келаткан түрдүү балекетти жолдон тосуп өз мойнуна жүктөөгө даяр эле. Бапырап-тапырап тамак-ашы төгүлүп жатпаган менен пейили төгүлүп турчу. Ошондуктан ток эле Уркуя. Ошондой атасы да жердин астында калды. Келет экен, кетет экен адам деген. Не болсо да андай ата дүйнөгө экинчи туулбайт.

Уркуя көчөдө басып баратты. Тигинде Жабылды кыры дүңкүйүп жатат. Суукту суук билбей уктап жаткан жандуу нерсеге окшойт. Анын башы чыгышта, куйругу батышта өңдөнөт. Каякты караса да баарысы чакырып жаткансыйт. Жалаң Тактек эмес, бул аймак бүтүндөй төрөгөн го Уркуяны. Бул аймак эле эмес, бүт аалам төрөгөн го Уркуяны.

Айдын жарыгы эми нөшөрлөп жаады. Мындай ай нуру жааган түндөрдүн сулуулугун айтпа! Айдын нурун кийинип бараткан Уркуя. Ал эми ырдап жиберсе!

Асмандан жылдыз учту. Анын куйругу чубалжып далай жерге сүйрөлдү. Аздан соң анын изи да калган жок. Болгон нерсе жоголдубу, же башка бир жакшы дүйнөгө учуп кеттиби? «Адамдын өмүрү мындай болбойт. Ал башка дүйнөгө учуп кетпейт өлсө. Ал өлгөндөн кийин да элде жүрөт Бирөөнүн сөзүндө, бирөөнүн көзүндө, бирөөнүн ишинде жашайт. Такыр жоголо турган болсо адам туулмак беле. Элдин өмүрү бирине экинчиси тизилишкен, чаташкан тор. Андан эч киши чыга качпайт. Баары бир, бир көзүнө илинип калат», – дейт Уркуянын ою. Мындай өзү менен өзү кеңешкен кездер жакшы. Өз оюн өзү кашкалап, жоруптап, анан чечтеп жатпайбы.

Колдош Уркуянын артынан удалаш эле эшикке чыккан. Кыз кезинен бетер аялына тигиле тиктеп турганын кара. Азыр Уркуя бүткүл көркүн чачкан кездей сезет ал.

– Ай сулуу ээ Уркуя?

– Ай сулуу эмес, жер сулуу. Айга өмүр бышмак беле.

– Айга өмүр бышмак беле?..

– Сен сулуусуң баарынан. Адам сулуу.
Анча-анчасына чейин Колдош ойлогон эмес.
– Бала ыйлап жатат Уркуя.
– Бала эмес, шамал.
– Мага бала ыйлагандай угулду.
– Мага ай экөө болуп кеткенсип турат.
– Түндө жаман да жакшы көрүнөт. Биздин тамдын сулуулугун!

– Антип айтпа, Колдош. Байыр алып турган соң, жаман болобу. Жүрү жаталы. Биз бармайын апам бурчта катып отура берет.

Кеңешти коюндарына алышып, Уркуя менен Колдош супага жатышты. Супа терезе жакта болчу. Андан баш көтөрүп караганда короонун ичи алакандагыдай көрүнчү.

– Мен таенем менен жатам. Таенемди жакшы көрөм, – деп Айниса кемпирдин төшөгүнө жүгүрүп кирди. Алар төмөнкү капшытта, жерде. Ортодо бешик. Аяктан да, бияктан да сооротуу үчүн ошондой коюшту. Үй ичи тым-тырс. Жаткандан аз убак өтпөй бала ыйлап, чуркап жетип Айниса терметти. Ага ошо эле керек белем, ыраазы болуп тып басылды. Ал сооронуп калгандан кийин да азга терметип туруп Айниса таенесинин койнуна кетти. Кемпирдин каржайган арык, чоң денесин кучактап жатып жүрүп көнүп калган. Аны менен жатканда уйкусу абдан таттуу. Бул үй-бүлө жаткандан кийин сүйлөшчү эмес. Ошондуктанбы, бат укташчу.

Түн бир маал болуп калган эле. Үйдөгүлөрдүн баары уйкуда болчу. Короодон ат табышы түрсүлдөп, бирөөлөр келгендей болгонун Айниса сезип бала эмеспи, ага маани бербей кайта үргүлөдү. Аңгыча дүп-дүп этип бир-экөө аттан түшкөнсүдү. Бул табыштан бешикте жаткан ымыркай менен Кеңеш гана ойгонгон жок, калгандарынын баарынын көзү ачылды. Бир балаа болуп кетчүүдөй сезилген бул жоруктан чоочуп баш көтөрүп Уркуя карай бергиче каалга карс-карс этти, да, кулап түштү. Ай-уй дедирүүгө чама келтиришпей үчөө-төртөө атылып үйгө

кирип келишти. Бирөөнүн колунда жалтылдаган чоң канжар. Калгандарынын колдорунда таяк. Калдайган бирөө бетин жоолук менен таңып алыптыр.

Төшөктөн ыргып туруп бакырууга камынган Бүбүкан. апаны бирөө таяк менен кош колдоп төбөгө басып калды эле, солдоюп кулап, дымы чыкпай калды. Кемпирдин эки колун жоолук менен чие таңып оозуна чүпөрөк тыгып, өзү жамынып жаткан жуурканын башына кептеп салды. Айниса бүрүшүп, ошо таенесин чүмкөгөн жууркандын коңулунда. Тигилердин кыбыр эткен кыймылын кыя кетирбей, ай жарыгына салып карап жатат.

– Колго түштүңбү, жыла-ан? – деди кирип келгендин бири, бычагын жаркылдата Уркуяны карай басып. Уркуя баш көтөрө калды.

– Жылаан сендей болот, тилинен уу, бычагынан кан диркиреп! – деди Уркуя тилин тартпай. Ал кезде үйгө киргендин бирөө Колдош менен алышып калган. Анын шилтеген бычагынын Колдош мизинен кармап, кызылала кан жая бергенине карабай тырмышат. Темир чеңгелдей болгон күчтүү кол анын билектерин бириктире кармап сындырып баратат:

– Отур тизе бүгүп астыма! Жаныңды тартар жан алгычың келди! Айт ыйманыңды! – дейт ал кезде баягы Уркуяны качырган эме тишин кычыратып.

– Душманыма тизе бүгүп көргөн эмесмин! Тоз-зоку! – дейт Уркуя.

– Эмне акийнек айтышкандай аны менен, чал курмандыкка! – дейт бетин пардалап алган бирөө.

– Сыйыр бет пардаңды! Мени тике кара эр болсоң?! Көзүң көзүмө чалдыкса өрттөнүп кетет! – деп Уркуя чап чачтан алган каракчыга каарданат.

– Акча кана? – дейт бетине парда тартынган эме.

– Акча жок.

– Бар акча. Билерик-сөйкөлөрүңү саткансың, үч миң сом бар. Чыгар акчаны бери!

– Акча жок. Керек болсо аркы уйду ал.

– Акча!... Мобу кекиртект кантер экен, бербесең?!..

Кыйкылдата чоң кол менен муунта бири кармап, бири бычак мизи менен алкымга тарта баштайт.

– Кан соргуч, сой, муузда!

– Соём!

– Эл калат, мен өлсөм!

– Элби? Сенин элинди!...

– Акча дейм!?

– Акча, акча?!... Жаны керек мага шуркуянын! Жаны!... деп берки кыдыгый бойлуу чымыр эмеси Уркуянын чачынан апчый кармап супадан сүйрөп түштү. Уркуя ич көйнөкчөн эле. Сүйрөлүп келатканда көйнөк дырт этип айрылып кетти. Эбелектей болуп, эки жырткычтын колунда Уркуя, өйдө, ылдый серпиле берди. Коңур чачы айдалысына төгүлүп, терезеден тийген ай жарыгына салып караганда, кара баркыт жапкандай көргөздү. Бул учурду тиктеп, жууркандын коңулунан аңдыган Айнисанын көзү ирмелбей, катып калгандай болду. Анын дени өлүп, демин ичине тартып, кың дебеди. Суу тийген кирпичи болуп бүрүшүп, жууркандын бир гана бүктөмүнө сыйды.

– Тартасыңбы кулакка?! – деди алиги кыдыгый бойлуу, чымыр эме, Уркуяны сүйрөп, үйдүн дал ортосундагы сандалдын жээгине алып келип, кадимки койчо анын оозун колу менен кемээчтей кармай берип.

– Тартам! Дагы... дегенден артык Уркуя сүйлөй алган жок. Күчтүү кол аны тумчуктура кармады.

– Тарт кулакка!

Кыдыгый бойлуу чымыр эме канжар менен Уркуяны алкымга коюп алды. Уркуя кың этип унчуккан жок. Туптунук, таптаза каны диркиреп ай жарыгына чагылышып жалт-жулт эткенин Айниса даана көрүп жатты. Колдош канча кармашкан менен тигилерге алы жеткен жок. Дал босогонун жанында койчо мууздалып кыркырап-шыркырап жатты. Үйдүн ичи кан жыттанып кетти.

Күрсүйгөн эме сандыкты бир чабуу менен эле быркыратты. Капкагы майдаланып жерге түштү. Апчый-ап-

чий кармап, сандыктын ичиндеги буюмдарды, кийимдерди эшикке ташып, биринен сала экинчиси кирип, чыгып жатышты. Жууркан, төшөк, тамак-аштан, күрүчкө, майга дейре, айтор колго илингенден кыя өтүшпөдү. Эшик астына жеткенде, оозун байлаган шоона үзүлүп кетип, баштыктан өрүк чачылды. Дабырап, үйдүн ичине өрүк толо түштү. Бирөөнүн чоң буту Айнисанын колун тепсеп өтгү эле, кыз кың дебей, жер менен жер болуп жата берди.

Үй ичин тайгандай шимшип, тазалап, өлтүрчүүсүн өлтүрүп, алчуусун алып эшикке чыгышканда Айниса суусардай суурулуп акырын ордуна турду да, лып супага секирип чыкты. Эшик астындагы килийсанын тирөөчтөрүндө жулунган эки ат байлануу туруптур. Үйдөн алып чыккан буюмдарды шашып-бушуп таңып жатышат. Шапа-шупа таңып, атка арта салышты да, чаптыртып атка минген бойдон шарт жүрүп кетишти.

Айниса калч-калч этип, эмне кылар айласын таппайт. Апкаарып үйгө араң кирди. Төрдөгү бешик ыргып барып улагага жатып калыштыр. Эне, атасынын өлүгүнө даай албаган Айниса, четтей басып таенесине жетти. Кемпирдин колу аркасына катып калгандай. Чие байланган жоолукту тырбалаңдап колу менен чечейин десе, алы келбеди. Жан алекетке түшүп, тиши менен чечип кирди. Колун чечип, анан караса, оозуна чүпөрөк тыгып коюшуптур. Чүпөрөктү алып ыргытканда кемпир үшкүрүп жиберди.

Аздан кийин экөө эки жагынан чыгып, Колдоштун бооруна кысыла, арчындалып байланган колдорун чечүүгө кылган аракеттеринен эч натыйжа чыккан жок.

Колдоштун эң акыркы коркурагын уккан соң Бүбүкан апа чыдабай эшикке жүгүрүп чыкты:

– Союп кетти-и-и! Кырып кет-ти-и!

ТӨРТҮНЧҮ БӨЛҮМ

1

Жарты кесим лимондой болуп асманда ай баратат. Анын нуру астында береги аткананын короосу, кыштын суугуна тоңгон, иретсиз жаткан андагы комгоктор, жакшы тырмалбаган, баш аламан чачылган кашектер да өзүнчө сулуу көрүнөт. Атканада байлалуу турган он беш аттын күртүлдөтүп чөп жегени угулат. Анда-санда бирде бирөө бышкырган болот. Анысы санаасыз, ток экенин белгилейт. Мындай тынч түндө караңгы аткананын ичинен чыккан андай бышкырык кызык угулат.

Аткананын короосуна кире бериштеги жаман кепеде эки атчынын кобураганы угулат. Анын бири Бектемирдин Бакири, аны эл «Силкип кой» деп аташат. Бала кезегинде талаада эгинин оруп кеткен аңыздан машак терип жүрүп бир башты кармап алса кара курт бар экен, чагып, өлдүмталдым менен зорго жаны калган. Ошондон бери колуна эмне кармабасын силкип, текшерип калмай адаты. «Силкип кой» деген сөз ошондон калган. Анын жанындагы Абдынын Ишматы. Аны айылдагылар «Сакал» дешет.

Эсине түшө калды белем, Бакир койнунан бирдеме алып каадасынча силкип жиберди эле, оролгон жоолуктун ичинен бир алма топ жерге түштү. Айдын жарыгына салып бат эле таап алды да, эки-үч мертебе катуу силкип, анан белиндеги курун чечти. Курун дагы кагып силкти. Ошондон кийин гана алманы ага аябай сүртүп, таза болгонун текшерип айдын жарыгына салып көрдү. Алманын кабыгы жылтырап турду. Анын сырын билген Ишмат таңыркаган жок. Ушу кыштын күнү алма кармап турганы гана кызык көрүндү. Аздан соң Бакир алманы маки менен тарактайдан бөлүп кирди. Ай жарыгына салып тептегиз бөлүп болгон соң:

– Ке. Маңа бирөө берди. Кызыл-Кыядан апкелиптир, бая. Жытын буркурап. Ишмат ашынам менен чогуу жейин деп апкелдим. Алкымыман өтпөдү. Ке же. О-о бир жылы... деп капкайдагы бир тарыхка түшүп кетти. Ко-роосунда баягы бир жылы беш түп алмасы болуптур. Айтымына караганда андай алма оңой менен чыкпайт. Тим эле бир чакырым жерге жыттары буркурап турчу экен. Анын сөзүн тамшана тыңшап Ишмат жатат. Алманын буркураган жыты эшиктин ачыгынан ургансыйт. Көйкөлгөн ырандуу алма арасында жүргөнсүйт. Аңгыча топ этип бир чоң алма башына тиет. Чоочуп кетип караса, Бакир дагы эле сүйлөп жатат. Ишмат чоң кара сакалын манжалары менен бириндете тарайт. Чала байкаганга ал алкымын эки колдоп тырмап жаткандай көрүнөт. Анын ошентмей адаты. Атка чөп салып жатканда дагы ишин таштай коюп сакалына асылып калат. «Жулуп таштайсың, койсоңчу азга. Тынчтык берсеңчи азга, байкуш сакалга», – деп Бакир аны тамашалаганын койбойт. «Эр кишинин кусуру сакалында», – деп Абды уулу деле кенебейт.

Бакир сунган бир жука тилим алманы берки колуна ала берип:

– Эй, кара курт! – деп койду.

– Кана!

Бакирдин колундагылары ыргып, өзү андан бетер так түйүлүп кетти. Чарчап, зордугуп келген аттай силкинип, анан бардык жерде жаткан төшөнчү аталган чапан-чупандарын кагып жиберди. Ишмат билмексен болуп бир тилим алманы оозуна салды да, анан сакалы менен алыша кетти.

– Тамаша кылам. Кыштын күнү кара курт болчубу. Жат жайыңа. Жанынын таттуусуна не бересиң?!

– Ой, айван! Ой, кесел! Билип туруп кылганың ушубу? Сенин курсагыңы эше теппесем элеби?!..

Чуркап келип жаса-буса тепкен болду. Антип опуза кылганынан берки былк эткен жок. Таңдайга салган бир ти-

лим алманын ширесин шимип жаркыраган ай жарыгын тиктеди. Андан башка Бакир дагы эмне деди, уккан жок. Аздан соң курбусу келип жайына жатып калганын көрдү.

– Алмаңан кичи?

– Бербейм. Балекет же!

– Балекет дегениң алмадай таттуу болсо, бере бер.

Жейм.

– Ме. Коркутпай жүр, бычак ыргып, бирөөбүзгө тийсе эмне болот.

– Эмне болмок эле, өлөбүз. Ажал жетсе, алмага какап деле өлөт.

Ошо кезде бир ат окуранды. Ал бирдемени сезгендей, чоочугандай болуп окуранды.

– Астында чөбү барбы? Алып баратып, адатыңча силкип салган болбогун, башка жакка.

– Салгам. Сакалыңы тырмалабай, ишенбесең, көрүп кел барып.

– Чычалап кетесиң да анан, тамаша кылам. Экөөбүз жайлык менен сүйлөшпөй калганбызбы. Күн суук болуп турат, э? Чапаныңын бирин берчи Бакир?

– Пайдасы тийбеген бир боо жүндүн кереги не. Сакалыңы жамын.

– Суктанып жатасың го. Азырак бөлүп берейимби.

– Тырмалап отурбай эле койдум. Өзүңө буюрсун.

– Эй!

– А!

– Жөн жат.

– Тамашаңы кой дейм, Ишмат. Жиниме эми тийсең барбы?..

– Жиндисиңби?.. Мен кара курт көрүнүп турамбы көзүңө? Жүдөгөн кара курт чаккан, болбосо жылдырбай салмак.– Ишмат тигинин кыжырына тие бермей адаты. Эркинче сүйлөдү. Бакир жайына койду. Баягы маки менен тарактайдан бөлүп алган алмасын эрикпей бир тилимден оозуна салып, шимип жатты. Айдын шооласы жаман кепенин боорунда жылып, бирдеме издеп

жүргөнсүдү. Тамдын боорундагы мыкта илинип турган камчы даана көрүндү. Ай нуру ошо камчыга келип катып калды. – Карачы, ай шооласын. Сага окшоп кагынып-силкинип жатты эле, эми тынчып калды. Сени туурап жатат дебесин деп уялды.

– Сени менен тең карагай эбак куурады. Сен куурабас болдуң, Ишмат! Элүү сегизге чыктың, эбиреп ээгиң тынбайт, пайгамбар жашына келгенде тартсаңчы тизгиниңи.

– Сени менен тең карагай көйкөлүп турат. Бала эмес-сиңби сен. Элүү жетиде кезимде мен тестиер баладай болчумун.

Экөө ар түркүн жактан чымчышып, капкайдагы кычыткы сөздөрдөн сүйлөп жатышты. Сарай кайтарып жаткан соң, уктап калбоо максатында ошентишти. Кичинекей терезенин сынык көзүнөн ыркырап урган ызгаар күндөгүдөн бөтөнчө суук. Өзгөчө Бакир чебелектейт. Шырымал эки чапанды бирин экинчисине үлөштүрө жамынып, кымтыланып тынчы кетет. Ишмат былк этпей ай нурун тиктейт. Айдын нуру акырын жылып, үй ичиндегини кылдаттык менен байкап жаткансыйт.

Аткана, айлана соккон чоң коргондун бетине жамай салынган. Дал чоң көчө жагында дарбаза бар болчу. Дарбазада кулпу. Кулпуну кечинде Бакир өзү бекиткен.

– Дарбаза бекиген, э Бакир?

– Бекиген. Ишенбесең көрүп кел. Эмне, бекибей калгансып турабы? Айтып берчүүң бар эле, бирдеме деген жокпу? Ой, тырмабачы бай болгур, сакалыңы! Алдырып салбайсыңбы, антип кордук тартканча.

– Кана тырмаганым? Тарап атса...

– Кол менен тармак беле. Тарак сатып албайсыңбы. Карт-карт этирип, котур болгон эмече... Куйкам курушат уккан сайын.

– Куураган кабыктай болгон куйкаң курушканда кантет? Куйкаңан кесип алса кан чыкпайт, э, Бакир?

– Отко бышкан май карындай сенин, куйкаңан кан дир дей түшөт. Биздин башта кайдан кан болсун...

Эки ат тебиштиби, түрс-түрс этип, анан бирөө чыңырып кишинеп жиберди. Эки атчы тең орундарынан ыргып турушту. Барса, бардыгы жайланып калышыптыр, күртүлдөтүп чөп жеп жатышат. Караңгы болгон менен атчылардан аттар чочушпады. Эң аркы четте турган темгил көк жорго гана чөп сурагандай окуранды. Ырас эле астында чөбү жок экен.

Аттын тер жыты мурунга уруп, беденин жыты менен кошул-ташыл болот. Мал жандуу кишилерге мындай жыт жагымдуу.

– Салып койдуңбу, Бакир?

– Ооба.

– Беркилердин астын текшердиңби?

– Менин райисим өңдөнбөй, өзүң текшерип койсоң боло. «Анака кылдыңбы, мынака кылдыңбы?» – деген болуп токчойбой.

– Кара курт чагып алат, ха-ха!

– Өлгөнүндө күл!..

– Бакир чындап ызаланат. Аны сезген Ишмат асты-үстүнө түшө баштайт. Акыры Бакир жибип, жоошуп келатканда алиги темгил көк жөнүндө, ал быйыл канча жашка чыкканы жөнүндө сөз болот. Беркиден кеп билгендей дымак менен Ишмат:

– Төрт азый быйыл, – дейт.

Ал туулганда Бакир жылкычы болчу. Көз алдында чоңойгон. Тигинин көз көрүнө шыпыртып жатканына жаны күйөт. Канчалык далилдейин деген аракетин кагып Ишмат деле укпайт. Атайылап эле шылдыңдай баштаганын сезген соң Бакир:

– Дөөдүрөй бер, тилиңин жетишинче, – деп эшикке жүрүп калат.

– Ким дөөдүрөгөн?

– Сен!

– Сен!

– Жок, сен!

– Дөөдүрөгөн андай эмес, мындай деп туруп!

- Эмне, урасыңбы?
- Бас каңкылдабай!
- Сен бас каңкылдабай!

– О-о, эргул, тултуюп калган тура, бултуюп калган тура. Ой, эми өлсөк топурак салышпай калдыкпы? Бирибизди бирибиз карашпай калдыкпы? Бир сарайга иштебей турган болуп калдыкпы? Ажырашпай берип кет эми? Кур дегенде жаңкы алмаңын калганын ташта бери. Ой, сагынасың, саргаясың мени ойлоп. Ким менен иштейсиң мен жок болсом? Ким менен урушасың мен жок болсом, кажылдашып көнүп калган жаның? Бир күндө бир жолу урушуп албасаң башың ооруйт го. Мен билем го. Мен атайы башың айыксын деп ошондой чыр чыгарам го. Ошондоймун го... Кана, карап койчу! Тилдеп койчу! Сөккөнүң жакшы. Сендей эч ким сөгө албайт. Энеңе ыракмат, жалаң уу тил үйрөткөн, – деп Ишмат атчы Бакирдин асты, артына чыгып, буттан чала баштады. Колтук астынан аткып кытыгылап көрдү. Бакир такыр жооп бербей, катуулай басты. Ошо бойдон келип кепеге кирди да, жамбаштай кетти.

Жай күнү жаап өткөн мисал бул экөөнүн урушканы да, табышканы да бат. Курбу, курдаштык деген сонун го!..

Баягы айдын нуру чыгыш жакка ооп баратат. Ишматтын көзү ага кадалат. Караңгыда кайсалап бирдеме издеген алакан болуп ай үй ичинен бирдеме таппай жүрөт. Кечээ, анын мурунку күнү деле ушинткен. Бирок бүгүнкүдөй жарык эмес болчу.

Алай-дүлөй болгон жаан түндөрү бул эки жылкычынын тынчы кетип, ар кайсы шырп эткен табышка кулак түрмөк. Мындай ай жарыкта алар бейкапар. Кобурашып жатып асты менен Бакир уктады. Анын коңуругу Ишматтын кулагын кырып, ачуусун келтирди. Мынчалык тез уктап кетерин билгенде андан мурун көз жумбайт беле. Уттуруп койгонуна ичи күйдү. Канчалык кыялданып ойготууга кылган аракетти ордуна чыкпады. Минтип уктап жатканда кокус кол тийсе бакырып турат.

Жүрөгү түшүп калса токо наалатына каламбы деп саксынат. Бакир болсо ошонусун жакшы пайдаланат. «Мени уйкуман чоочутпа. Кокус чоочуп кетип жинди болул калсам жооп бересиң», – деп калчу.

Эмнегедир ошо уктай албай жаткан кезде Ишматтын оюна атасы Абды түштү. «Кыйнал жаштайыңда! Сөөгүндөн тер чыгар жаштайыңда! Карыганда жашаганыңа жеңил болот. Уйкудан ут өмүрдү. Уйкуга ырысыңы уттуруп койбо. Уйкучунун бир аты оору», – деп тике карап тургансыды. Анан ал жоголуп талаада ырпалган буудай көзүнө көрүндү. Буудай аралап ээр токумчан ат чуркап баратты... Анан... андан кийин эмне болгонун билбей калды. Уйку акырын келип чүмкөп алды.

Кепенин жаман каалгасы илинген эмес. Бир маалда желп этип урган желден улам ачылып калды. Андан кирген ызгаар да эки атчыны ойгото алган жок. Бири ичке, бири жоон эки коңурук жарыша чыгып дуэтке айланды. Бакир түшүндө бирдеме деп балдырап кимдир бирөөнү сөктү. Ишматтын колу уктап жатканда дагы, бирөө уурдап кетчүдөй болуп, сакалында.

Бир маал. Дарбазага салынган кулпу ка-арч эте түшүп, анын артынан дарбаза ачылды. Сынган кулпу ыргып барып жолго түштү. Ар түрдүү кийимчен үч-төрт адам жан алекетке түшүп чуркашып бияк-тиякка бөлүндү. Мылтыкчан бирөө түз эле баягы Ишмат менен Бакир жаткан кепеге жетти. Калгандары атканага жымырылды. Атканадагы аттар окуранып, кишинеп, дүрбөп калышканын эки атчы сезген жок.

– Жаткыла кыймылдабай! Башыңарды көтөрбөгүлө! Баш көтөрсөңөр ыргыта атам!

Ушинтип баягы мылтыкчан каардуу сүйлөгөндө эки атчынын көздөрү умаштай ачылды. Акырын көз кыйыгын жиберип Бакир карады эле, сунулуп атылууга даяр турган мылтыктын оозу көрүндү. Бирөөнүн сүлдөрү турат. Үндөрүн өзгөртүп алып анын ары жагында бир экөө сүйлөшөт. Кыймылдаса ат», – деп буйруп жаткансыйт.

Ишмат андан беш бетер жанынан коркуп, жер менен жер болуп жабышып калды.

– Чүмкөгүлө башыңарды! Мен качан мылтык атмайын козголсоңор өлдүңөр. Мылтык атылган соң чыга берсеңер болот, – деп дагы айтты алиги мылтык таптап турган эме. Эки атчынын баштары чапандарына чүмкөлө түштү. Калчылдап экөө тең коркуп, сөз чыгарууга жарашкан жок. Түрсүлдөгөн аттардын табышы дарбазадан чыккандай, алыстан кеткендей болду. Мылтык дагы эле атылган жок. Мылтык атылмайынча баш көтөрсө өлүп калуудан коркуп экөө дымын чыгарышпай жатышат. Арадан бир саатча өттү. Ишмат акырын чапан астынан караса терезеде эч ким көрүнбөйт. Каалга жабылып калган. Тымтырс.

– Бакир, Бакир дейм, – деп үнүн акырын чыгарды.

– Жат, өлөсүң. Мылтык атылат дебедиби. Жандан кечкен эмесиң го сен.

– Карасаң, эч ким жок.

– Жат дейм, мылтык атылгыча.

– Кетип калышкан окшойт.

Ишмат табыш чыгарбай басып каалгага жетти. Тышынан бекитип салышыптыр, түртүп көрсө былк этпейт. Аны билген соң түз эле терезеге келди.

– Эшик бек бекен?

– Көтөр бутумдан терезеге. Терезеден чыкпасам болбойт. Ишмат терезеден ыргып түштү да каалганы ачты. Короо ичи көзүнө аңгырап, негедир жаман көрүндү. Бирдемени сезгендей жүрөгү алкымына кептелип, элеңдеп эки жагын каранды. Атканадагы аттардын тынчы кетип жатканы сезилди. Аздан кийин эки атчы жарк-журк эттирип ширеңке чагып атканада жүрүштү.

– Кара көз кашайыптыр, Бакир!

– Ай Ишмат, тору айгыр жок. Бияктан эки ат жок. Саначы жакшылап.

– Тандап туруп мыктыларын алган тура. Кайран айгыр, айгырдай айгыр болсочу.

– Кудай у-ур, ээрлер кана? Жүгөндөр кана ой? Току-нуп, жүгөндөн алып минип кетишкен тура. Чурка тиги Досбай уулуна! Айт! Кабарда болгон ишти. Өлдүк өлдүк. Жөнө дейм Абдубайга.

– Жиндисиңби, кантип барам жалгыз, басмачы жакадан алып турганда, Жүрү сен дагы.

– Барсаң, кудай албайт.

– Сени кудай алабы? Жанынын таттуусун мунун?! Эмне деп отурасың?

– Бабырабай бас. Жүрү!

Эки атчы ээрчишип алып Досбайдын Абдыбайы дегенге жетишти. Кабарды укканда төшөгүнөн атып туруп кийине кетти.

– И-ий каран күн! И-ий катүгүн! Сойгон тура! Кырган тура! Уйкудан өлгөн торпокто-ор, музооло-ор! Кагырап куураган дүмүрлө-өр! Силерди эмне кылсам уш-шу! Итке салып ийсемби, отко салып ийсемби, силерди эмне кылсам?.. Быды-быды этип, буду-буду этип коюшат! Коңурук тартып жаткансыңар ээ, корулдап! Отургула эми, тизеңерди кучактап!..

Беркилер эмес, атты өзү уурдаткандай күйкөлөктөп Абдыбай капаланды. Атчыларды өз үйүнө отургузуп, чуркаган бойдон Уркуяга кетти.

– Ээ маңги баштар! Уркуяга барбай маа келгениңер кандай, маа? Мен Уркуя эмесмин го. Колуман эмне келет менин? Отургула окшошуп эми. Кайсы бетиңер менен Уркуяга көрүнөсүңөр, үч бирдей атты уурдатып жибердик деп. Мен барайын, мен кабарлайын, – деди кетип баратып Абдыбай, артына бурула калып. Кобураганы басылбай отуруп алыстады. Уркуянын үйү аткананын жанында болчу. Аз убак өтпөй эле кайта келди. Калч-калч этет, аягы менен тик тура албай.

– Эмне? Эмне болду мынчалык сага Абдыбай?

– Эмнеси курусун, болгону менен бомуран калсын?!.. Тозок, тозок! Кырып, кетиптир кокуй, союп кетиптир кокуй!

– Союп? Кимди ботом? Сойгону эмнеси?

– Уркуяны эри менен кошо мууздап кетиптир. Мууз-дап дейм! Өлтүрүп дейм! Кырып кетиптир дейм! Мыкаачылар! Көркөөлөр! О-о таш боорлор!

Абдыбай муунуп, кысылып бараткандай көйнөгүнүн жакасын тытынып, күйүп-бышып жатты. Бакир, Колдошко аталаш тууган эле, кайгылуу кабар укканда селдейе түшүп анан:

– О, эсил кайран бир бо-орум! О-о, жан бо-рум! – деп буркурап боздоду. Ишмат да көз жашын аарчып, эмне кылар айласын таппай дабдырады. Аңгыча Уркуянын үйү тараптан чыңырган баланын, зоңкулдап ыйлаган кемпирдин үнү чыкты. Ушунчалык татынакай айлуу түндө андай кайгылуу үндүн чыгышы эң жаман угулду. Ай жарыгы киргилт тарта түштү. Асманга булут пайда болуп, ай кулк жутулду. Жер бетин тарбайган көлөкө чүмкөп алды. Те көчөнүн аркы бетиндеги бир үйдүн ити улуду. Балким Арундун Эшматынын ити болуу керек. Ал кийинки күндөрдө үйүнүн бери жагындагы келде кылып өстүргөн чоң талдын дүңкүйгөн түбүнө отуруп алып улуганы улуган. Жакын жанындагылардын кулагынын кужурун алып жибергенде чыдабай: «ээнди жут, башыңды жут!» – деп кошуна кемпир таяк алып кубалап калчу. Анын улуганы деле күндөгүдөн башкача, муңдуу чыгып жатканын карасаң!..

Баягы чыңырган кыз баланын үнү эми мурдагыдан даана угулду:

– Айланайын апаке! Кагылайын апаке! Атаке!

– О-о, шордуу кыз, Айнисанын үнү го... Боздоп жатпайбы, сыздап жатпайбы шоруң курган шор-ду-у...

Бакир Айнисанын үнүн угууга жүрөгү чыдабай кулактарын басып калч-калч этти. Анын үнү бүткүл кыштакка сиңип калды. Жалаң кыштакка эмес, тарыхка сиңип калды. Ал үн эмес эле эне-атасын өмүр бою жоктогон эстелик. Ал эне-атасын жоктоо гана эмес душмандарга каргыш. Ал жүрөктөн чыккан өкүл сөз. Ал жек көрүүнүн барып турган бийиктиги!

Баягы улуп жаткан ит бир маалда «каңк» эткен үн чыгарды да, ошондон соң дымы чыкпай жок болду.

– О-о, жан кызым! О-о, алтын кызым, Уркуя!

Бул Бүбүкан байбиченин үнү. Ал эшикке чыкты окшойт, айткан сөздөрү даана угулду. Кемпирдин үнү менен кошо арман айылга каптады. Кубатын, үмүтүн, эң акыркы таалайын жоготкон бул үн сөөк сыздатты. Өмүрүндө каранар карманары, жалгыз кызы Уркуя болсо, аны көз алдында басмачылар муздап кетсе, кантет ал байкуш ыйлабаганда! Чарт жарылып кетпей күлк-бүлк этип кагып турган дагы анын жүрөгүнүн эрдигин айт!

Ишмат Абды уулунун оюна түрдүү нерселер келип, кетип жатты. «Кимдер өлтүрүштү?» – деген суроо аны тытмалады. «Токточу. Таштын Бегалысы... Мага атчы Чонокор уулу айтты беле? Бегалы атканага келди деди беле? Далайдан бери качып жүргөн эме, келип калышында кеп бар? Аткананы карашында кеп бар. Канча күн болду анын мында желгенине? Он күн. Бүгүн минтип уурдалып отурат, эки кишини муздап кетишти...» деп ойлоду ал.

– Урушта туруш жок, Бакир! Сен мында аттарды көзөмөлдө, мен Гайвалыга жетейин.

– Ошент. Мейлиң, – деди Бакир ыйлап жатса да этекжеңин көнгөн адаты боюнча силкине берип.

Бакир атканага кирип, аттарды байкаса, баарысы тең дүрбөлөңдүү баштарын көтөрүшүп, те Колдоштун үйү жактан чыккан ыйды тыңшайт. Билип жатышат жаныбарлар, бир кайгы болуп турганын.

Биринчи эле жеткен аттын моюнун кучактаган бойдон Бакир көз жашын көлдөттү, Бирде Уркуянын, бирде Колдоштун жоруктары көзүнө көрүнүп туруп алды. Кан сасып кетти аткана ичи... «Байкушум, Колдошум, калдаң-салдаң эткен, ырас эле өлдүңбү, кургурум? Ырас эле сенин көзүңү көрбөй калдымбы түбөлүк? Маткурбан кантер экен укса. Эми жетилгенде ушундай болмок белең кургурум? У-у, чиркин дүйнө, ушунчалык беле адамдын жаны? Бир күндүк эле беле адамдын өмүрү? Бүгүн бол-

гон, эртең жок болуп калганы ушубу? О-о, Уркуя? Садагаң болоюн келиним, алтын эмес белең!» – деп Бакир угуза эле сүйлөдү. Анын муңун аттар тыңшады, чөп жебей туруп калышты. Бирөө кошкуруп, кандайдыр бир жаман жөрөлгөнү сездирди. «Олдо байкуш Айниса ай, дагы чыңырды ээ! Убал болду го шордууга. Же бир борбуй эти каткан болсочу. Эки жашар Кеңеш кантет? Бешиктеги ымыркайы кантет? Алтымыштан ашып, көр оозунда турган Бүбүкан кантет? Бул эмне деген кордук?» – деп дагы ойлоду. Баргысы, канжалап жаткан кайран кишилерди көргүсү келген жок. Алардын өлүп жатканын көрсө өмүр бою ошондо ажырачуудай, андан көрө көрбөй турса, азыраак түңүлбөсө, ошо да кубаттай сездди. Ошентип турганда баягы Уркуя минип жүрчү боз жорго бошонуп качты. Сарайдан шарт чыгып шаңгырап кишинеп коё берди. Жеткиси, бирөөнү көргүсү, көрүп алып санаасын тындыргысы келди. Ат түз эле Уркуянын үйүнө кетти. Балким чыңырып жаткан Айнисанын үнүн, тааныгандыр, ал чыкырса алда кайдан чуркап барчу, балким бир балекет болгонун сезгендир...

Ат үйгө жеткенде дегеле аттардан башка кошкуруп, бышкырып, анан чыңырып-чыңырып кишинеди. Ошо бойдон ал эч кимге карматпай ошол тегеректен кеткен жок.

2

– Качан!

«Үч атты уурдап кетти», – деген атчы Ишматтын сөзүнөн улам Гайвалы бакырып жиберди. Токтоло элек, жыйырма эки жашар жаш жигит, анын үстүнө бир дандан көбөйгөн үрөндөй болуп, бардыгы он беш ат болсо бирдей уурдалып отурса, баарыдан да эң жакшы көргөн айгыр уурдалып жатса, райистин күйбөгөн жери күл болду. Андай ачуусу чындап келгенде анын сулуу өңү кубарып-кумсарып, оозунан кирген чыкканын билбей бакылдачу. Жакалап жибере жаздап, уруп жибере жаздап ат-

чыны демиткенин көрүп Хашиф унчуккан жок. (Хашиф ошо кезде Гайвалыныкында жатчу). Ачуусу чукул келген менен бат тарачу. Ошондон улам жайына койду. Атчы Ишмат үч аттын уурдалганын эле айтты, андан чоң мүшкүлдү айта элек. Айтуудан даабай, заарканып турду. Эми айтууга кыялданган менен башкарма Гайвалы ооз ачырбады. Каматып, кестирип жиберерин көп кайталап жатат. Качан болсо ушинтип уктап калыша тургандыгын козгойт. Ишмат актангысы, бүгүн эле кара басып уктап калышканын, айдын жарыгынан улам коопсунбагандыктарын айтмакчы болот. Ан сайын тигинин жини келет. Көзүнө сөөмөйүн такап, уруп жиберүүгө даяр. Чатак чоңго ырбап кетпесин үчүн Хашиф арага түшөт. Анын токтоол мүнөзү, орундуу сөзү Гайвалынын мизин кайтарат.

– Уксаң, обол мурун сөзүмдү. Сакалымы сыйласаң, кур дегенде, – дейт атчы айласы кеткенде сакалын ала сүйлөп.

– Кыркылып калсын сакалың!

– Катуу кетпе үкөм анчалык. Сен деле биздей карырысың. Сакал жайын билбесең тиги Мамаюнус атаңан сура, – деп атчы айтканда төшөгүнөн баш көтөрүп Гайвалынын атасы Мамаюнус үнүн киркиретет:

– Гайвалы балам, ачууну шайтанга берген. Уурдатайын деди дейсиңби, кырсык деген ошо. Баргыла, куугунтуктагыла! Из чалгыла! Калмырзаны ээрчитип ал, из кууганга жакшы ошол. Дың суутпай издегиле. – Гайвалынын атасын айылдагылар «кирки» дешчү. Тышында ошентип акыл айтып турган менен ичинде айласы куруп эле турат. «Эми баламы тындырбай чакырат. Аякка сүйрөйт, биякка сүйрөйт. Жазага тартып койбосо десең, кара көздү кашайтып», деп ойлоп жиберүүгө жетишти. Мындан эки жыл мурунку бир күн эсине түштү. Ушул эле Гайвалысы, анда дагы актив болчу. Бирөөдөн ыза көрүп алып, үйүнө келип: «О-о, жалгыз болгуча жаралбай калсамчы. Кубаланып кетсем ак жерден, издеп барар кимим бар? Атам болсо бу, оозуң кайсы десе мурдун көрсөткөн.

Кантем мен? Кордук көрүп жүрүп кантип күн көрөм?» – деп кадимкидей эле ыйлаган. Ошентип алып эртеси күнү эле баягы активдигин улаган, кулактар менен күрөшүүдөн жадаган эмес. Ошондон дал ушу кезге дейре Мамаюнус баласынын кулагынын кужурун алат. «Түш райистиктен. Кара жумуш эле иште. Эл башкаруу оңой эмес. Бири ага таарынат, бири буга таарынат, бардык кишиге жакпайсың. Бир күнү шоп этип навакка отуруп калсаң мен шордуунун көргөн күнү эмне болот», – дечү. Өзгөчө Арундун Эшматы түрмөдөн качып кетти деген күндөрдө түн баласы уйку бербей баласынын кулагын дыңылдаткан. «Ачууну шайтанга берген», – деп баласын сабырдуулук кылууга чакырып турган менен анысы азга эле чыдайт. Аздан кийин дүрбөлөң салганды ошондон көрүп ал. Ал бир ээликчүү болсо тизгинин тартуу кыйын. Киркиреп улам-улам какырынып-түкүрүнүп алып башына түшкөндүн баарын сүйлөйт. – Тургула, бакылдашып мында отурбай! Урунт жолдорго киши чаптыргыла!

– Жөн отурчу, жарыктык. Сен билгенди мен деле билем.

– Билбейсиң сен. Билгениң ушубу? Уурдалбайт болчу билгениң чын болсо. Жакшыраак атчы тандап алат элең, билген болсоң. Өлдүң эми. Камайт алып барып навакка. Айтканым келди. Кой, ташта бул ишти десем болбой жүрүп түбүмө жетмек болдуң. Түшүм жаман болчу кийинки күндөрдө, – деди Мамаюнус кирилдеп-киркиреп.

Гайвалы колуна тийген кийимди шаша кийинип кобурсобур. Эмне деп жатканы билинбейт. Ишмат эшик жаккы бурчта катып турат. Жалгыз гана Хашиф эчтеке болбогондой калбаат кыймылдайт. Ишматтын башынан жеме кетпейт. Гайвалы түгүл Мамаюнус дагы каарып, капкайдагы анын чабал жактарын укуп-чукуйт. Ичин өрттөп, тепкилеп турган кайгылуу окуяны эми айтууга аргасыз болот.

– Кара көз кашайып калды, – дейт Ишмат чоң сакалын салаалап каадасынча сылай берип. – Уркуя менен Колдошту басмачылар муздап...

– Таш жаагыңа!

Гайвалы Ишматты жакадан алып муунта кармады да, силкип жиберди. Үй ичи азга мууна түштү. Үйдөгүлөрдүн жүрөк кагуусу токтоп калды белем тынымга...

– Чын. Кара көз кашайды. Экөөн тең койчо мууздап кетишиптир.

Аны укканда Мамаюнустун киркирегенин айтпа. Баласын баштагыдан бетер каарып кирди.

– Бер райистикти. Кетмен чап дейм жөн эле. Өлтүрүп коёт сени да. Аны өлтүрүп жаткан басмачылар сени соо коймок беле, балам сөзүмдү ук!

Мамаюнустун сакалы диркиреп, үнү киркиреп, денеси калч-калч. Тигилердин өлгөнү бир тең, анын сөзү бир тең болуп Гайвалынын жүрөгү түшүп калды. Кулагына бирөөлөрдүн кыйкырган үндөрү угулгандай болду. Эшик түрсүлдөгөнсүдү. Башы айланып, эси чыгып калды. Атчы Ишматты ээрчитип эшикке чыкканда Айнисанын үнү кулагына шак дей түштү. Бири жоон бири ичке эки үн дуэт болуп боздоп, сыздап жатты. Түрдүү ой Гайвалыны талап кирди. Оюнда өлтүргүчтөрдү издеп баратты! Артында келаткан Ишмат бирдемелерди айтып кобураганын укпайды. Өзү менен өзү алек. «Кечээ Шарип менден ат сурады? Неге сурады атты? Бя, ошол кылгылыкты кылып жүрбөсүн? Сураарын сурады, кайта келген жок. Неге? Шек бар ошондо Дагы... токточу... Ой, баса, ө-өгүнү... атаңдын көрү, булар чогулуп алып өлтүрүшкөн болбосун?.. Токточу, жакшылап эстейинчи. Атаңдын көрү э-эй, Эшматтын баягында айткан сөзү... «Бир жолу Уркуяны чындап эле өлтүрөйүн дедим эле. Калың камышка жашынып жатсам келатат боз жоргосун көшүлтүп. Ыргып астынан чыксам, жанында чоочун киши бар экен. Канжарымды ыргытып жиберсем аттын бакайына тийди», – дебеди беле. Анан... дагы эле ошондой ойдосуңбу? деп сурасам, «жок, ал оюмду унуттум», – деп койду. Кимдин колуна келет анан, ушу Эшматтын колуна келбегенде.

– Байкуш Айнисанын үнү, – деди атчы Ишмат, Гайвалыга атайы угуза сүйлөп.

– Ыя! Кимдин дедиң? И, Айнисанын үнү дейсиңби? Чыркыраган үнү сөөк сыздатты. Мындай үндү такыр уккан эмес. Арттарак калган Хашиф узун бутун саржандай басып каткан карды кытыратат. Ары ойлосо да, бери ойлосо да кечээ Кызыл-Кыяга барганы эсине түшөт. Жолдо карай ал Анаркулдун Шариби менен бир келген. Шарип кызуу болчу. Көзүнөн каны кайнап, далай ойго келгис сөздү сүйлөгөн. Хашифтин токтоолугу болбосо, анын далай мертебе тийишкенин салкын кандуулук менен суутпаган болсо айылга жеткиче далай мертебе жакалашмак. Баарыдан дагы Шариптин ырдаган ыры Хашифтин көкөйүндө калган. Канчалык көңүл салбоого тырышкан менен болгон эмес. Шарип Уркуя жөнүндө ырдаган. Ал ырды өзү чыгарганын айтып мактанган. Аттын үстүндө ары жакка бир ооп, бери жакка бир ооп келатып:

«Капкара көзүң оёрмун,
Каныңа сенин тоёрмун,
Алкымың койчо мууздармын,
Этиңди тилип туздармын», –

деген. Муну ырдаганда ал ырахаттанып, көзү кутурган иттин көзүндөй жалындап турган. Хашифке ыкыс берип тийишкен. «Сен билесиң ээ, Уркуя кандай катын экенин? Үйүндө жатып жүрдүң, колунан даам таттың, билесиң ээ?» – деп аты менен нечен жолу жөөлөй бастырган. Хашиф жылмайымыш этип тим болгон. Эми Хашифтин кулагына ошол сөздөр угулду, ошол кез көрүндү. «Неге ырдайт, көңүлүндө көптөн бери ойлогону болбосо? Шарип өлтүрдү. Эшмат өлтүрдү. Мен уккам анын Гайвалыга айтып жатканын. Дагы ким бар буларга кошулган?» – деди Хашифтин ою. Ушунчалык ичи-боору эзилп, Уркуя менен Колдошту, аяп баратты. Кечээ эле шаңкылдап күлүп, жаркылдап иштеп жүргөн замандашынын алкымы кесилип жатышын ыраа көргөн жок. «Жок, өлгөн эместир. Балким жаны бардыр. Кичине эле жаны калса доктурга жеткирсек... Айыкса, баягыдай иштешсек... Ай, өлгөн го чын эле. Тиги ыйлаган Аини-

санын үнү... Чын эле өлүп калабы? Чын эле кара жердин астына көмүлөбү? Кантип эле ушунчалык сонун киши өлөт? Жок, өлбөйт! Өлбө Уркуя! Сенсиз айыл жетим болот. Эл сага үйрөнүп калган. Кимге барат акыл сурап сен жок болсоң?» – деп дагы ойлоду. Кобураган бирөөлөрдүн үнүн укту. Алардын сөздөрү кайгы аралаш чыкты. Эки сөзүнүн бири Уркуя жөнүндө болду. Сөөк сыздаткан кичине кыздын үнү бир эле үйдөн эмес, бул кыштактын бардык үйүнөн чыккансыды. Айдын нуру нур, эмес эле Айнисанын жашы болуп себилди...

– Гайвалы аке!

– А!

– Бирге баралы, токтоңуз.

Хашиф Уркуялардыкына жалгыз баруудан чындап эле коркту.

Бардыгы суук көрүнөт. Эшик астындагы эки тирөөчтүн бетинде кан турат. Аттын издери кашкайып жерге түшкөн экен. Канга боёлгон бир канжар, балта, тыт жыгачынан жасалган төрт жарака союл. Күндө келгенде жадырап-жайнап туручу үйдүн кейпи кете түшкөн. Кире бериштеги эшик астында Колдош жатат. Анын колу арчындалып ийinine таңылган. Дырдай жылаңач. Башы терисине болор болбос гана илинип калыптыр. Дубалга жакын, супанын жанында Уркуянын сөөгү жатат. Ич көйнөкчөн. Бурапалган баягы коңур чачы уйпаланып, канга боёлгон. Көзү ачылып, бирөөнү тиктеп тургандай. Ал көздү тике кароо кыйын. Колдоштун оң жак колунун бармагы бычактын мизине кесилип кетиптир. Мыкачы менен кармашкан окшойт. Бурчта Бүбүкан отурат көз жашын көлдөтө буркурап. Айниса ага жабышып калыптыр. Эки көзү энесинен өтүп, эриндери титирейт. Бетин жаш жууп, чачы үксөйүп кеткен. Улам-улам эле ал эне-атасын айтып бакырып калат. Жаңы эле чачын алдырган атасынын кан боёгон тоголок башын кароодон коркот. Эшиктен кирип келген Гайвалы менен Хашифке жалдырайт. «Ушинтип союп кетишти. Эне-атамды кыркыратып союп жатканын көзүм

менен көрүп турдум. Кантейин, ажыратып алууга күчүм жеткен жок», – дегенсыйт. Үйдүн ичи бүтүндөй кан. Чак-челекейи чыгып эмеректер чачылып жатат. Жууркан, төшөк гана тургай супанын үстүнө салган тактайлары дагы аңтарылып калыптыр. Бир бурчта төгүлгөн өрүк.

– Кайсы убакта болду, бул окуя? – деген суроону Гайвалы Бүбүкан апага муунуп туруп араң берди.

– Түндө – деди кемпир, калтырап. – Ушинтип калдык балам! Шордуу башым, шорум арылбаган жан экенмин...

Мындай кезде адам эмне кыларын билбей далдырап калат. Селдейип катып калган Гайвалыны Хашиф чыканакка түртө берип, айыл кеңешине кабар кылууну эскертти.

Таң аткыча эки өлүктү тиктеп кан тамырлары комуздун кылындай чоюлуп турган Бүбүкан байбиче Гайвалыны көргөндө эррекеп кеттиби, боюн таштап жиберди. Карган жүрөк ирмемге токтой калды. Моюну шылк этип кулап баратты. Оозунан чыккан көбүгүн Айниса жоолук учу менен аарчып жиберди. Тигилердин тигинтип жатканы аз келгенсип эми таенеси өлүп кетеби деп корккон бармактай кыз Бүбүкан апаны жаткыза коюп сууга чуркады. Чыныга суу куюп алып жетти. Гайвалынын далдыраганын ушундан билгиле, ошо да эсине келбей делдейип калыптыр десең.

– Өлбө эне! Мен кантем эне, өлбө!

Бир-эки жолу суу ууртаган соң кемпир көзүн ачып:

– Өлбөйм кагылайын. Коркпо секети болоюн, – деп Айнисаны бооруна кысты.

Эшиктен аттын табышы чыкты. Ал үй айлана басып жүргөн баягы Уркуянын боз жоргосу.

– Айван да болсо билип жатат. Айланчыктап кетпей койду жарыктык.

Гайвалы үйдөн чыгып баратып анда-мында жаткан төрт таякты көрдү. Бая кирип баратканда жөн эле таяк катары баалаган болчу. Эми анын жүрөгүнө бирдеме урунду. Жүрөгү шуу этип кетти. «Ушундай жараканы кайдан көрдүм эле жакында? Токточу...» дейт Гайвалы ой-

лой берип. Үч эле күн мындан мурун Таштын Бегалысынын энеси өлгөн. Таштын энеси Рабия менен Гайвалынын атасы Мамаюнус бир тууган болсо Рабия өлүп жатса Гайвалы барбайбы. Ошондо Бегалынын үйүнөн көргөн тыт жыгачынын узун-узун жаракалары эсине келди. «Муну эмнеге кыйдың?» – деп сураган Гайвалы. «Отунга, – деп жооп берген. Бегалы, – Карып калды. Отундан башкага жарабай калды».

Гайвалынын ачуусу келди. «Бегалы өлтүргөн тура. Эшмат, Шарип болуп өлтүрүшкөн тура. Таяктар ошол Бегалыныкы. Жердин түбүнө житип кеткенсип дайынсыз жоголду эле, калкоздун төрт жүз сом акчасы менен бир атын жоготкондон бери, катчы болуп туруп, үч төрт күндөн бери дардаңдап көчөдө басып калды. Кайда жүрдү? Кайдан келди? Неге качып жүрдү? Неге коркпой келди? Акмак, таякты ушул алып барган тура. Бул айылда мунукунан башка картаң тыт жок. Ырас эле, бардыгы жаш, калган кишилердин тыт жыгачтары. Таяк болсо Бегалыныкы. А балтачы, бычакчы? Ата көрү, бычак менен балтаны жакшылап карабадым, э? Барып карасамбы? Коё тур, кайда качмак эле. Көрөрмүн. Андан көрөкчө из кубалаш керек. Калмырза жакшы кубалачу эле изди, ошого барып...» деп ойлоду Гайвалы.

3

Хакимов деген учинспектордун үйү менен кеңсеси бир болчу. Арактуу шише көрсө ээрчип кетчү жан эле. Таң саарынан келген Шарип менен Эшматтын алып келген бөтөлкөлөрүн биринен сала экинчисин бошотуп, алардын айткан сөзүн кайталап, аларды тилинин жетишинче мактап жаткан кези. Чекир көзүн жашылданта тиктей берип бирде Эшматты, бирде Шарипти колу түртөт.

– Мына, карасаң, тапанча бекен? Кармасаң коркпой эле. Керек болсо бар эмеспи, атууга кетем силер үчүн. Дос жандуумун мен. Эмне? Бирдеме дединби сен мага?

Айт Эшмат, сен бирдеме дедиң. Алдагы оозуң кыбырады. Сен, батыракеси, мени менен ойнобо. Ыйлаактаган көзүңү... түйрүп коём көзүңү! – Хакимов столду керилип туруп муштады. Эшмат, Шарип экөөнүн тең көзү ачыла түштү. – Арак дегенди керебеттин астына солоп койбо-соңор барбы?!.. Силерге окшогон кулактардын чокусуна ойноп коём! Чокусуна, так мобу чокусуна, – деп келип Шариптин дал чокусуна төөмөтөк алды. – Мен катуу ойнойм ушундай. Э-эй, эски райис! Арак, куй, ара-ак! А, куйганды үйрөнүп келаткансыңбы? – Хакимов үй ичинде темтеңдеп ары-бери басты. – Бүгүн катын таап бербесеңер барбы? Эки эле нерсени жакшы көрөм: катын, акча. Акча менен катын эгиз туулган. – Шарип жөтөлүп калды эле Хакимов акшыя карады. – Токтот! Менин алдымда жөтөлчү болсоң дегенимди... Учук эмессиңби сен? Айт, мен учук бар жерге жолобойм. Ой Шарип! Сени үч бир тууган дейби?

– Ооба.

– Эң улууңар Топчубай дейби?

– Ооба.

– Токтосун экөөңөр кылгылыкты кылып, азабын Топчубай тартат дейт э? Туура айттымбы?

– Ушак сөз. Биз эски батырактарбыз.

Хакимов чайпала басып келип Шариптин бет маңдайына турду. Балта кыйган терек жыгылып келаткан кезиндей болуп бурала түштү. Анан муштумун бийик көтөрүп туруп урмак болду эле, Эшмат кармап калды.

– Туура кылдың. Муштасам мээси чачырай түшөт. Иниңби, агаңбы, алиги Токтосун деле мак-калдата сүйлөйт экен сөздү. «Бирде бар да, бирде жок, бирде ачка, бирде ток», – деп коёт оно-у күнү. Көзү жаман капырдын. Куй!

Шарип бөтөлкөдөгү арактан чыныга куйду эле, Хакимов өлгөн бука көздөнө карап туруп, кол шилтеп, өзү ичишин сурады. Шарип тартынган жок. Качып жүрүп, бирде ачка, бирде ток болуп жүрүп Эшматтын аябай

арыктаганы Шариптин көзүнө эми даана, көрүндү. Аракты жутуп жиберип караса, бет маңдайында арбактай болуп Эшмат чаарат.

– Ич. Дөөдүрөбө. Тилиңе сак бол, – дейт Эшмат Шарипке гана угуза сүйлөп. Тышта бирөө кобурады эле селт эте түшүштү. Эшматтын колуна арак куюлган чынысы ыргып кете жаздады. Конок конгондой болуп кызарган анын бүтүгүй көзүндө бир уу турду. Аздан кийин жерге тамып кетчүүдөй болуп ал уу көзүндө кайнады.

– Дос, – деп Шарип Хакимовго сүйлөгөн менен Эшматка көз кысып бирдеме айтты. Көз кысканын Хакимов байкап калды.

– Жо-гол, арак-марагың менен! – Хакимов жерде турган бир шише аракты тээп жиберди. Арак ыргып барып дубалга тийди, сынган жок. – А-а-а, көрдүңбү сынбай калганын? Арак сынбайт. Кишини тепсем сындырам бир жерин. Эмне келдиңер эле? Арак бергени элеби, же бирдеме сурап жүрөсүңөрбү? Эшмат сенин көзүң жаман. Уу бүт-түндөй эле көзүң, кыжы-кыжы этип кайнап турган. Акчаңар барбы?

– Жок эле акча.

– Эмне? Жок деген сөздү кулагым укпайт! Ташта канча болсо баарын мындай! Акча, катын... Жаным ушу экөөндө. Ой, катын табасыңарбы, жокпу?

– Табабыз, аксакал!

– Табасың. Таппачу болсоң?!.. Өз катының барбы? Бир түнгө эчтеме болбойт берип турсаң. Кудай дей бербейсиңби мага окшогон кишиге берсең катыныңды. Кыскачак-аксың го шайтан, көзүң чимирик болуп кетти катының жөнүндө айтканда. Силерди мен жакшы билем. Күнөөкөрсүңөр экөөңөр тең. Качкынсыңар. Кааласам азыр эле... деп Хакимов ышкырыгын чыр дедиртип койдү. – Жалдырап жатып каласыңар жатчу жайга. Арак алып келип турушуңар керек а көрөкчө мага ушинтип. Кой сойбойсуңарбы?

– Соёбуз, аксакал!

– Мындай, сөз жагат маа. Семиз койдун эти, анан... түндөсү сулуу катын... катынды иттей жакшы көрөм. Мени сатып алгыңар келсе катынга шилтеп койгула.

О-о-у, бириң майиз, бириң бал,
Бириң кайың, бириң тал...

Үн келбейт. Ичимде толгон ыр жатат. Үнүм болгондо... диркиретет элем катындардын алтымыш тамырын аралата ырдап. Көзүм жаман менин. Кандай катынды бир тиктесем, жалдырап туруп калат. Өх, оноу күнү бир катын көрдү-үм... ак чыны тиштенип турат кысталак, жаркырай күлүп. Атаганат, жүз катыным болсо... Илгерки падышалардай болуп бир четинен... эх, кээде ойлоп отуруп өзүм хан болуп кетем! Уркуя сулуу ээ?

Уркуя деген атты укканда Эшмат менен Шарип дирт эте түштү. Бирин-бири карап алды. Экөө тең бүткөн боюн байкап, иретке келтире кетишти. Экөөнүн тең өңдөрү өчө түштү. Ага болбой Хакимов Уркуя сулуу экенин билүүгө тырышты. Тигил экөөнүн оюн уккусу келди. Берки экөө курдан күлүмүш этип ырсыыйышты.

– Чыныңы айтчы, Эшмат, Уркуяга жеттиңби, жокпу?

– Жок.

– Киши болбой кал.

– Ичиңиз, аксакал!

– Мен бир кадала карачу болсомбу?.. катындын катыны дагы... Сыртында компоюп турган менен Хакимов аракты көтөрө албайт экен. Кезекти төрт кыдыртканда эле дайнын таппай калды. Саксынып отурушкан менен берки экөө дагы мас болуп калышты. Былдырап бир деме ырдаган болуп темтеңдей басып барды да, Хакимов керебетке кулады. Шарип менен Эшмат моюн алышып скамейкада отурушту. Хакимов аздан кийин уйкуга кетип кыр эткенде:

– Айтканым келдиби? Акыл бар бекен? Куп келиштирдикпи? – деп Эшмат тигиге шыбырады.

– Тсс...

– Эми барбы? Эми барбы?..

– Тссс... дейм Эшмат.

Эшмат Шариптин мойнунан кучактап алып, бетинен өпкүлөйт, берки качат. Башын силкилдетип, жүрөгү айлана, таштап жиберчүдөй араң турат. Ошентип отуруп Шариптен мурун Эшмат үргүлөп кетти. Ээгин столго сүйөп кор тартты. Бул кебетеси менен түндө чырма этип уктаган эмес. Башын келжеңдете аны карай берип Шариптин кыжыры келди. Бирдеме деген болуп кобурады. Анысын Эшмат тургай өзү түшүнгөн жок. Аздан кийин ал дагы Эшматтын артынан жөнөдү...

...Эшмат чалкалаган асканын боорунда тырмышып барат. Кылт этип буту тайыса күм-жам болуп ар кайсы аскада бирден мүчөсү илинип калчудай жаман жай. «Эми кутулдум. Эми жете албайсың. Эми табалбайсың», – дейт угуза сүйлөп. Салаңдаган бир арчаны кармап тырмышып жатып тектирчеге чыгат. Караса Уркуя турат. Эки колунда килейген эки кара чаар жылаан. Эшматты күтүп ошондо турган экен. Экөөнү тең, Эшматты карай ыргытат. Жылаандын бири мойнуна оролот да, чага баштайт. Экинчиси так көзгө чагат. «Көзүм, көзүм! Көр болдум!» – деп кыйкырат. Уркуя келатат, кыпкызыл болгон бир шишти таптап. «Калган экинчи көзүңө матырамын ушуну», – дейт ал суна берип. Эшмат бакырып колу менен жаңсайт. Анын колу Уркуяга эмес, катарында үргүлөп кеткен Шарипке тиет. Шарип кулап кетет. Эмне болуп жатканын түшүнбөй Эшмат чаарая карайт. «Уркуя кана? Бул эмнеси, мында Шарип жатканы? Уркуя Шарипке айланып калдыбы? Мен кайдамын? Масмынбы? Уктаганмынбы? Түш көрдүмбү? Өңүмдө түгүл түшүмдө тынчтык бербес болду го Уркуя. Соосунда тургай өлгөндөн кийин да тынчтык... деп келатып эрдин тиштеди. Кулап калган Шарипти жаман көрдү. «Киши эмес ушу. Ак куурайдан алы жок, – деди Шарипти тарта берип. Тигинин башы шылкылдап, дайнын таппады. Өңөргөн иттей тырышканын. Ушундай менен дос болсоң кимди жарытмак».

Эшмат үй ичин айлана карады. Мурдагыдан соолуга түштү. Хакимов керебетте сулк жатат. Нагандын кунда-

гы кабынан чыгып турат. Бир эле топчуну чыгарса ал наган Эшматтын колунда болгондой. Эшматтын жүлжүгү көзү ачылып, анын ичинен жылтыраган эки нерсе көрүнөт. Эки тамчы ылай сууга окшоп карактерин кара. Акырын басып барат. Башы айланып, керебетке жакындаганда Хакимовду баса жыгылды. Мас болгон менен сак жаткан экен шап наганын кармады. «Ким? Кет!» – деди элтең-селтең этип. Бутун өбө жыгылган Эшматты көргөндө ою ордуна келди. Акырын буту менен аны бетке тээп койдү. «Ичкенди билбеген соң неге былжырайт? Тур э ары, кишинин таманын жыттабай! Эй, Шарип! Төө коңуздай тоңкоюп тигиниси кантет?»

Хакимов Эшматты ары-бери жулкулдатып көрдү. Эшмат өлгөн эмече эсин жоготту. Чындыгында тигинин эмне кылганынын баарысын билип жатат.

Хакимовдун оорусу бар болчу. Үйдөгү арак түгөнмөйүнчө жаны тынчу эмес. Ашынган тамекичиге окшоп көп түндөрү түн ортосунда ойгонуп алып иччү. Канчалык ичпесин, кокус бир иш чыгып калганда бастырып кетмейи бар. Таң атпай ичип отурушу да ошондуктан болуу керек. Анын үстүнө кийинки кездерде ал Эшмат, Шарип, Козу, Мадалы, Бегалылар менен жуурулушуп кеткен. Көп күндөрдү ээрчишип өткөрүшүп, көп түндөрдү бирге узатышчу. Биринен болбосо экинчисинен чыгып, эмне сурабасын даяр болуп тургандыктан аларга жакындашты. Алар айыл ичинде коркпой жүрүшүнүн себеби ошондон.

Хакимов тигил экөөнүн тең мас болуп жатканынан пайдаланып керебет астындагы шиеден бирди алды да, чыныга куюп убара болбой эле оозунан жутту. Анын жутуп жатканын көргөн киши суу ичип жатат дегендей, деле ичиркенип койгон жок. Шиедегини бир топ бөксөртө жутуп туруп, калганын катып таштады. Ач карын ичкендиктенби, өзөгү шылынып баратты. Көчөдө бака-шака. Андан-мындан эл чыгып, бирине экинчиси кошулуп отуруп, көбөйүп баратат. Баарынын кабакта-

ры дүрбөлөңдүү. Бир жаш келин көзүнүн жашын көлдөтүп ыйлап алыптыр. Ачык терезеден алардын сөздөрү даана угулду.

– Качан өлтүрүштүр?

– Түндө түн ортосунда дейт.

– Түн ортосундабы, же андан эртеби?

– Түн ортосунда деп уктум.

– Балдарына тийбептирби?

– Үч баласы соо дейт. Байкуш Айниса керекке жараптыр дейт го. Таенесинин таңылган колун ошол чечиптир. Баарын көрүп жууркандын астында жаткан экен.

– Тааныптырбы өлтүргөндөрдү?

– Көрүп жаткан болсо тааныбай коймок беле? Өлтүртөндөрдү билесиңби деп сураса, култуюп унчукпай койгон имиш. Коркуп жаткан го. Кези келгенде айтат.

– Козуну көрүп бакырып жибериптир дегени кандай?

– Анысын укканым жок.

– Ой баскыла! Аркы баланы ары бар де!

– Болбой жатат барам деп.

– О, жарыбагыр, жалчыбагыр, анда эмне бар, кан күйүп жаткан жерге. Биз бала кезде өлүк чыккан үйдөн коркчу элек, бу жарыбагыр өлүк чыкса чуркап жетет. Жогот ары, үйгө камап сал. Тирмиңдеген кудай соккурдун өлүк көргүчүнө не бересиң!

– Ай, ботом тетигилер ким ыя? Жээгине кара кармаган туу алып чыгыштыбы?

– Окуучулар. Маалимдери баштап баратышпайбы. Аза күтүшкөнү турбайбы желектин башын жерге ийип алышкан тура.

– А-а-таны арман дечи. Адам кунунда жок эмес беле Уркуя. Экинчи эми андай келин туулуш кайда. Кээде жолугуп калсаң алда кайдан шаңкылдап... Улууну эне, жеңе деп, кичүүнү сиңди деп... атаны арман күн десеңчи. Баягы ачарчылык жылы. Үйүмдө жалам талканым жок, тиштин кирип соруп турган кезим. Айлам кетип туруп бара калдым Уркуяга...

– Баягыны дагы айттыңбы. Укпадык беле аныңы миң бир жолу.

– Э өлүгүндү көрөйүн, укпасаң кой, сенден башкасы угат. Бас ой абышка!

– Эшмат, Козулар эле өлтүрдү.

– Бас өлүгүңү көрөйүн, жаагыңы!

Так ушу сөздү Эшматтын кулагы чалып, көзү ачыла түштү. Уктап жаткан Шарипти бир тепти.

– Сасып уктап жатат, жоо чаап келгенсип. Эшикти карачы.

– Эл. Кайда барат булар?

– Билбейм.

Хакимов алардан көп билгендей болуп:

– Өлтүрүп кетиптир деп баратышат.

– Өлтүрүп? Кимди өлтүрмөк эле. Болбогон сөз. Кел ичебиз. Түрүүлүктө бир күн жашасаң да жыргап, куунап ал. Тур, Шарип! Керебеттин астынан ал калган шишелерди!

– Ой, мында эчтеме жок.

– Жоголуп кал?! Чөнтөгүңдөгүңү чыгар!

Шариптин ич чөнтөгүндө бир шише арак бар болчу. Сууруп чыгып алаканына бир койду.

Жаңы ачылган арактан бир кезек ичкен соң Хакимов баягы каадасынча керебетке кулады. Нагандын кундагы оркоюп кабынан чыгып, Эшматтын көз жоосун алды. Шарипке көзүн кысып аны көрсөттү эле, тиги «жолобо» дегендей колун жаңсады.

– Тигилерди көрдүңбү?

– Өлгөнгө баратышат.

– Элдин түрү жаман.

– Жакшы эле.

– Ич.

– Сен ич.

– Арактын даамы кан даамданат.

– Таш жаагыңа!

Ошол кезде, дагы бир топ киши көчөдөн өтө берди. Үнү жоон бирөө таркылдап, атайы Эшматты көрүп туруп сүйлөгөндөй болду:

– Белгилүү ким өлтүргөнү? Камалат. Жазасын алат өлтүргүчтөр! Уркуя менен Колдоштун каны текке кетпейт! Ой, баскыла! Тетиги окуучулар менен аралаш баралы! Ой жеңе! Акеме айттыңбы? Уктубу?

– Акең алдында баратпайбы, каңкылдабачы.

– Ыя! Кана! Билбесем, көрбөсөм...

– Сенин көзүң көрчү беле.

– Канча ат уурдалыптыр дейт? Төртөө дейби?

– Үчөө эле.

– Үчөө эле деп коёт?! Он бешин тең уурдаса ыразы болот белең?

– Мен уурдагансып оңураңдайсың да.

– Уурдасаң уурдагандырысың, кайдан билдим.

– Былжыраба жөнү жок!

Эшмат менен Шарип биринин колун бири кармаган бойдон бүрүшүп, тилдери буулуп калды. Эшматтын көзүнө тапанчанын кундагы дагы чалдыкты. Алууга кыялданып ордунан туруп жөнөгөндө эшиктен аттардын түрсүлдөгөн табышы чыкты.

– Отур! Отур дейм!

– Өзүңчү?

– Мас болуп кал!

Эшмат Шариптин катарына отуруп моюнун шылкыйтты. Аңгыча эшиктен эки-үч киши кирип келишти. Аларды баштап жүргөн Райимкул уулу Ахмат. Көзүнөн от чагылышкан, жыйырма төрт жашар жигит болчу ал. Оттон, суудан тайманбай турган кези. Бул айылдагылардын көбүнө атты ошо койгон. Күрүч-пуруш Эшмат, киркирек Мамаюнус, алаңгазар Козу деген сыяктуу аттарды ошо тараткан. Өз кесиби мугалим болгон менен бир топтон бери айыл кеңешинин катчысы болуп иштеп жүрөт. Эртең менен Уркуя, Колдош жөнүндөгү кабар ага жеткенде барып көрөр замат түз эле районго телефон чалган. Учинспектор Хакимовго тапшырабыз, деген сөздү угуп алып келип отурганы.

Үй ичинде иретсиз жаткан шишелерди, адам кейпинен кетип уктаган үчөөнү көргөндө, Ахматтын каны арашан болуп кетти.

– Тур!

Камчысын бүктөп туруп столду тарс бир салды эле, Эшмат менен Шарип көздөрүн селт ачышты. Айдап кетчүдөй жаалары катуу турган кишилерди көрүп экөөнүн тең үрөйү учуп кетти.

– Ышкын түп мурут! Жытташып калыпсың го Эшмат күрүч-пуруш менен. Кейпиңи карачы! Адам болбой кал! Тур!

Столду камчы менен, дагы тарс бир койду. Ошондо гана барып Хакимов ойгонду.

– Уркуя менен Колдошту мууздап кетишиптир басмачылар. Өлтүргөндөрдү издеп табууну сизге тапшырды район, жолдош Хакимов.

– Киши өлтүргөндү издеп тапкандай мен ит эмес. Өзүңөр таап алгыла. Эс алып жатам мен.

– Эй Бөдөнө! Бабактабай жөн сүйлө! Сенин алдында айыл кеңешинин катчысы турат!

– Мен ит эмес шимшип барып тапкандай!

– Сен учинспекторсуң. Сага район тапшырды. Күнөөкөрлөрдү таап беришиң керек!

– Уркуя менен Колдошту мууздап кетишиптир дейсиңерби? Эшмат кабагын чытып кайгырган болду.

– Ооба, мууздап кетишиптир.

– Аны өлтүргөндөрдү издеп кереги жок. Дапдаана эле турат. Гайвалы, Мадымар уулу. Башчылары ошолор, калгандарын өзүңөр табасыңар. Орун талашып өлтүрдү да. Так ошолорду камаш керек, жолдош Хакимов. Алардын кылбаганы калдыбы, буз-зукулар!

Эшмат ызырына сүйлөгөндө оозунан көбүгү чыга түштү.

– Сен өлтүрүп жүрбөгүн, Эшмат?! Шарип экөөңөр өлтүргөн болбогула?!

Ахматтын сөзүнө Эшмат чычалаган жок. Кыт-кыт күлүп тим болду. Шарип селдейе түшүп кайра жазылды.

– Киши өлтүрмөк түгүл тоок мууздай албайм, – деди аздан соң Эшмат.

Ахматтын эсине мындан аз эле күн мурун Уркуя менен жолукканы, сүйлөшкөнү түштү. Каравандан үй таап беришин сураган. Эшмат, Козу, Мадалы, Шарип, Токто-сундардан коркорун айткан. «Булар мени соо кылбайт», – деп көзүн жашылданткан. Ай күнүнө жетишип турган кош кабат келин ийнинен тынып араң сүйлөгөн. Сезиминин тереңине. катылган катуу коркунуч сыртка чыкканы, сүйлөшөр, кеңешер кишилери бар экенине ыраазы болгону байкалган. Ахмат үй табууга убада берген. Бирок аз күн өтпөй төрөп калып, көчпөй тура турууга аргасыз болгон. Ошол Уркуя айткандардын экөө мына. «Булар качан мас болууга үлгүрүштү? Таң атпай мында кайдан келишти? Кандай эле Хакимов менен жытташып, айкалышып калды? Эч кандай жакындыгы болбосо, достугу болбосо мында жата турган кандай жөнү бар? Бале-кетти ушулар кылган го? Түндөгү кишинин канына забын болгонун жууп жатышат го?» – деп ойлоду Ахмат. Хакимов деле кебелер эмес. Ким өлүп, ким койгону менен иши жоктой мурдун балта кеспей керебетке дагы кыйшай кетти.

– Тур! Тур! Үч жолу айтам, турбачу болсоң районго кабар кылам. Киши өлтүргүчтөргө жардамчы катары күнөөлөтөм сени!

– Бар. Күнөөлөтө бер. Мен түндө иштеп чарчагам. Эс алуум керек. Билгениңи кылып ал! Мен сенин карамагыңда эмесмин.

– Барбайт экенсиң да?! Издебейт экенсиң да?! Жат. Ич арак. Качкындар менен дос бол?!

Ахмат камчысын бүктөп туруп өз кончун тарс чапты.

– Өлтүргөндөрдү камай бергиле. Эмнесин издегендей алардын. Белгилүү, – деди Эшмат.

Ахмат шарт эшикке чыкты. Ээрчип келген кишилер менен кошо аздан кийин кыштакты көздөй баратышты.

– Соо эмес булар. Отурган түрлөрү жаман. Шегим бар. Таң атпай арак ичип мас болуп... Көздөрүн карабайсыңбы, кыпкызыл болуп. – Ахмат атын камчы ме-

нен моюнга чаба берип сөзүн улады. – Келбей көрсүн алиги короз бөдөнөдөй бакылдаган Хакимов! Кынына киргизем аны кечтен калбай! Келбей көрсүнчү!

Ахматтын көзүнө Уркуянын ажарлуу жүзү көрүндү. Ал көзүн жоодурата тиктеп, үй таап берүүнү сурап тургансыды. «Ай, кайран келин! Неге айтар замат үй таап бербедим экен. Неге төрөсө да болбой көчүрүп кетпедим экен. Балким көчүп кетсе өлбөй калат эле. Ата шордуунун тилектери ай! Жетпей калбадыбы тилектерине. Окусам, билимдин кудугун казсам дечү эле. «Окуй берип, окуй берип мүргүп жыгылып калсам» дечү эле. Тилекке жетсе эмдиги жылы шаарга кетмек болчу. Жетпей калды тилегине. Жанагы үйдө отурган экөө канын ичти. Алардын аңдып жүргөнүн райкомго дагы билдиргем деген. Эмне үчүн Ибраимов көңүл бурбайт? Эмне үчүн? Көңүл бурмак түгүл кайта партиядан чыгарып... Кулактарга сатылып... Эмне болду эми? Өлдү да калды, кайран кишилер. Калдаңдаган бечара Колдошту айтпайсыңбы, түк ичинде кири жок эле», – деп келаткан Ахматтын оюн топтошкон элдин кажы-кужусу бөлдү. Жыйырма чакты колхозчулар чогулуп алып Уркуянын үйүн көздөй баратат. Бирөө муштумун бекем түйүп алып уу тил менен сөгүнөт. Күн чакчайып өйдөлөп баратат. Аңгыча бир канча атчан киши те Караван жактан көрүндү.

- Булар ким?
- Өзбекистандан го.
- Алар кайдан угушту?
- Түндө эле жеткен да. Келбей коёбу. Делегаттарын жиберген го.
- Козуну көргөнүңөр барбы?
- Отурбайбы буркурап ыйлап.
- Ыйлап? Көзүң аккыр о-у!
- Мадалы кадимкидей эле өкүрүп түштү. Көз жаштары талаалап кетиптир.
- Аларды көрүп Айниса чыңырып ыйлады дейт, ыраспы?

– Укканым жок.

Топ киши ушинтип сүйлөшкөн бойдон Ахматтардын жанынан өтө беришти.

Бир карыя Ахматты көрө коюп атайы токтоду:

– Ахмат балам, тапкыла басмачыларды. Минтип отурса жан койбойт го. Уурдалган аттардын изинен адашып калышыптыр. Киши басып койду, болбосо өзүм кубалаганда табат элем. Издегиле, балам, Ахмат!

Ага жооп берүүнүн ордуна Ахмат үйдөн чыккан Хакимов, Эшмат, Шариптерди тиктеди. Хакимову атчан, берки экөө жөө. Ээрчишип Уркуяныкын карай жөнөштү. «А-а, ийинден суурулуп чыктыңарбы? – деди Ахмат аларды кыжырын кайната тиктеп, – ким коёт ушундай кишилерди учинспектор кылып? Башынан аягына чейин арак сасыйт!.. Тетиги экөө менен бирге өлтүрүшкөнүн кайдан билдим? Айткан сөздөрүн кара, «өлтүргөн кишилерди таап алгыла», – деп? «Ит эмесмин», – деп коёт уялбай. Булар соо эмес. Кантип коёсуң мойнуна? Үстүнөн чыкпаган соң, далил жок болгон соң... далил... Кантип далил жок? Айтпадыбы Уркуя, кимден коркорун. Ошо жетишпейби? Дөөдүрөп айтып жүрөт го Абдылданын Тешебайы, «Советская Киргизия» газетасына чыккандын баарын кайталап. Партиядан чыгарышты, кызматынан алдырышты, үйүнөн кууп чыгып, үйүн кампага айландырышты. Уркуяны багынтабыз дешти. Багындыбы Уркуя? Жок. Так ошо сандалып жүргөн кезинде да күрөшүн тыйбады. Мадалыны так ошо сандалып жүргөндө кулакка тарттырды. Ал бизге күрөшүүнүн, үлгүсүн калтырып кетти. Уркуя! Сенин жолуңду жолдойбуз биз! Сен жалгыз эмессиң. Артыңда элиң калды. Ишиң өлбөйт сенин», – дегенде көзүнө жаш кылгырды. Дагы шөпөңдөй бастырган Хакимовдун кабыргадай бүкүрөйгөн кебетесин көрдү. Моюну шылкылдап баратат окшойт анын...

Ахматтын оюн бөлгөн баягы Адынанын Мамашасы болду. Туурадан чыкты ал атын булоолонтуп. Эми эле угуштур. Айлындагылардын баарысын түп көтөрө алып

келатыптыр. Энтигип алыптыр бечара, сүйлөөгө тили күрмөлбөй. Суукка томугуп калды дей турган анын кетесин көргөн киши.

– Кайран Уркуя! Кайран Колдош! – деди ал көз жашын шыпыра берип. – Ушундай болмок белеңер шордуулар?!..

Анын сөзү Ахматка жаккан жок. Кагып койду:

– Алар шордуулар эмес! Өлтүргөндөр анык шордуулар! Айласы кеткенде кылган жоруктары душмандардын. Бирин өлтүрөт, миңи калат! Экисин өлтүрөт, эки миңи калат. Онун өлтүрөт, он миңи калат! Калайык калк өлбөйт бүтүндөй!

– Боорум ооруп жатпайбы, кантейин.

– Бооруң ооруса күрөш. Тап издеп, өлтүргөндөрдү! Ошентип бооруңу оорут! Өбөктөп ыйлап боор оорутпа! Уркуя ыйлаганды, жашыкты жаман көрчү! Ооба, Уркуя ошондой болчу! Өзүңдөй көрүп жүрөсүң го элдин баарын, басмачынын колуна түшүп кеткенде коёндун далысын ачып жан сактаган. Уркуя далы ачкан эмес! Ал турмушка жол ачкан! Канын, жанын аяган жок ал биз үчүн! Биз үчүн дейм!

Ачуусуна чыдабай Ахмат аттын жалынан жулуп-жулуп алып оозуна салды да, кадимки күрөшкө түшкөн балбандай чайнай кетти. Дагы көзүнө Уркуя көрүндү. Ал кимдир бирөөнүн арыз-арманын угуп отургандай болду.

– Эскини териштирбеңиз, үкөм! Мен басмачыга сатылып кеткен эмесмин ошондо. Жан сактоонун түрдүү жолу болот. Антпесем башым мүнөттө кыя чабылып калмак. Эми пайда келтирип жатам го өкүмөтке, – деди Мамаша Ахматка таарына сүйлөп. Анын сөзүн Ахмат укпай калды. Эки көзү тиги айылга житип кеткен Хакимов менен Эшмат, Шарипте. Аңгыча дагы Уркуянын үнү кулагына угулат. «Үй таап бер Ахмат. Көчүп кетпесем болбойт», – дегенсийт.

– Издеп жатасыңарбы өлтүргөндөрдү? – деди Мамаша дагы санаасы чыдабай.

– Издеп жатабыз. Сага окшоп издеп жатабыз?!.. Тетигине, кетти го ат жалына жаба кусуп өбөктөп!.. Хакимовбу, бөтөлкөбү, ким билсин анысын!.. Мас кызылдай. Ошого тапшырган иш кантип оңунан чыксын. Өзү кошо өлтүрүшкөнбү деп корком. Көзү жаман капырдын!

– Кармушин келмейин эчтеме чыкпайт.

– Сенин сураганыңы бере бермек беле. Районго телефон чалдым десең. Үргүлөп бирөө отурат. Деле кылы кыйшаяр эмес, бул окуяга. Маани берген жок ой. Ишенесиңби, маани берген жок. Чуу чыгарыш керек эле. Бүткүл районду түп көтөрө аттантыш керек эле. Тапшырганы Хакимов. Атын жөн эле бөтөлкө койсо, шиш кекиртектин. Кокосу ары бери сороктоп турат экен сүйлөсө. Уш-шул кебетеси менен ал душманды камабайт, сени менен мени камайт.

Мамаша дагы ыйлады. Анын чүңкүл көзүнүн терең түпкүрүнөн жылтырап жаш көтөрүлүп, көз чанагына толуп, эми мөлт төгүлүп келатты. Ал Ахматты тиктесе бетинин түгү чыгып каардуу. Ошонун өңүн тиктей берип жашын таратты.

4

Тополоң. Кылкылдаган эл чар тараптан келип жатат. Бардыгынын кабагы бүркөө. Уркуя менен Колдоштун тууган-туушкандары бүт чогулган. Беш-Буркандан дагы келип калышыптыр. Кээси көз жашын көлдөтүп ыйласа, кээси каарын төгүп сөгөт, душманды каргайт, кандай болбосун кармаларын, жазасын аларын айтат. Аталаш агасы Өмүрзак Кеңешти астына алып эшикте отурат. Оң колу алмак-салмак баланын маңдайын сылаган менен ою башка жакта. Уркуянын атасы Жумабайды, анын жаштайынан өткөргөн жакырчылык турмушун, эми баш көтөрүп келатканда өлүп калганын эстейт. Анан... о-о баягы бир жылдар эске түшөт. Андагы көргөн кордуктун жүзүн ары кылсын. Байкуш Жумабай кур-

жунду мойнуна асынып алып кайыр сурап жүрбөдүбү? Ушу Зулум менен Уркуяны эки жыл бою кайырчылык кылып бакпадыбы. Ал эми бул өрөөндө Жумабай аралаштырбаган баткак калган жок, ал баспаган жок кана? Ал Уркуячы! Кийин Колдошко тийгенде деле экөө бирдей байга батырак болушту. Кой багышты. Ошондой оор күндө жүргөн менен кабагым-кашым дешкен жок. Илгери бир шыпыр: Баланча деген токойдо жалгыз канат өрдөктөр болот экен. Кокус бирдемеден корккондо бирине бири сүйөнүп алып учуп кетет экен» – деген экен. Ошонун сыңары эки бакыр биригип, бирине-бири канат болгон. Кийин чалгыны өскөн, көкөлөп учкан. Эми чалкыган кенен дүйнө болуп турганда бир гана түн тыптыйпыл кылып салды.

Хакимовдун буйругу боюнча Көк-Жар деген жерден келген санитарка Самадунова моюндары кыйылып жаткан Уркуя менен Колдоштун аяк-биягына чыгып караган болуп, Бүбүкан апанын шишип кеткен башына йод сүйкөгөн болуп, Хакимовдун айтканын аткарууга тырышып жүрдү.

– Жаз акт, – деп Хакимов ага бир барак кагаз сунду эле, чала сабат экенин айтып азырак кыйыктанган менен акыры баш ийип, бирдемелерди чиймелеп, ак кагаздын бетин тарбыл ала кыла кетти. Хакимовдун айтканын кайталап жатты. Баш-аягын жыйыштырып келсе жарым бетке жетпеген актыда сөзүнөн көп ката болуп заматта кол коюлду да, Хакимовдун чөнтөгүнө жашынды. Актыны чөнтөгүнө салган соң Хакимов шектүү кишилерди камоого киришти.

Козу жан талашып үй ичиндеги канды жууп-тазалап жүрөт. Кыштын ушу суугунда, өзү жеңил эле кийингенине карабастан, боргулданып тердеп алган экен. Колу кыбырап иш кылып жаткан менен эки көзү улам эле Бүбүкан менен Айнисага кадалат. Аларды астыртадан кылыйып карайт. Анын көзүн көргөндө бетин буруп кетип жаткан Айнисадан коркуп турат. Эшикте Шарип менен Эшмат

өкүрүп жатат. Көз жаштары булактап кеткен. Токтосун болсо ар кай жерде чачылып жаткан тыт союлдарды буту менен тепкилеп бир жерге чогулта берип көчөгө чыкты. – Сабыр кылгыла Жазуудагыны көрбөскө чаара канча. Бирөөнүн ажалы оттон, бирөөнүкү суудан деген ушу. Булардын ажалы киши колдуу экен, кантебиз, – деп Мадалы Эшмат менен Шариптин колдоруна суу куят.

– Оңбосун душман, оңбосун, – деп Эшмат бети, колун жууйт.

– Шейит болду бул экөө тең. Киши колдуу өлгөн шейит болот. Эй, көп кармабай көмүп жиберген оң. Өлгөндүн иши. көмгөн деген бар. Баргыла, бейит казчуулар. Убал эмеспи өлүккө, – дейт Абдылданын Тешебайы төшүн дагы айта элден бийигирек көөдөн көтөрүп.

– Мындайга кылган жардам сооп болот. Аянбайлы эчтеме бул шейиттерден. Эй эл, журт! Кепини менин мойнумда болсун, калганын башкаңар тапкыла. Кайран Уркуя аял кунунда жок эмес беле, – деп Эшмат кепинге кетет. Мүрзө казуу үчүн Козу менен Шарип, дагы башкалары жөнөйт. Аңгыча Гайвалынын үйү жактан бакашака үн чыгат. Эл ичи дуу-дуу боло түшөт. Баягы Хакимов Гайвалы менен бакылдашып жатат.

– Тиги эмне экен?

– Камаганы жатат.

– Гайвалыныбы?

– Мадымар уулун камап салды. Гайвалыга эми келди камаганы.

– Өкүмөттүн укуругу узун. Кармалбай коймок беле.

Эки-үч кишинин минтип сүйлөшкөнүн угуп Эшмат менен Шарип токтой калышты.

– Камунисмин деп коёт жанагы Мадымардын Тешебайы! Өлтүргөнү киши, атыш керек андай мыкаачыны! Мамаша дагы соо эмес, Бардыгын кылган ошо. Басмачыга бал китепчи болгон эмеден түңүлө берген жакшы. Ошону камаш керек эле ири алдында, – деди Эшмат. элге атайы угуза айтып. Анын сөзүн Шарип колдоду.

– Кармалат го. Таппай коймок беле өкүмөт, деп койду. Тапанчасын Хакимов колуна кармап алып Гайвалыны айдап баратты. Гайвалы:

– Аз убак берсең, кийим-кечегимди алайын, – дейт.

– Бас, бас! Кийим-кечек... Түрмө жылуу. Өлбөйсүң үшүп! – деп Хакимов нагандын кундагы менен желкеге түртөт.

Ой мусулман, аялдасаң азырак, Алып алайын кийимимди.

– Уркуяны өлтүргөндө ысыдың беле? Эми үшүп жатасыңбы, сволочь, бас!

– Мен эмес өлтүргөн! Оозуңа карап сүйлө!

– Бас, бас! Кол кайырсаң атам.

– Атуу сенин колуңда эмес.

– Атам!

– Мен эмес киши өлтүргүч! Эшматты кама! Токтосунду кама! Өлтүргөн таяктары жатат Уркуянын үйүндө!

– Эмне? Кандай таяк?

– Тыт таяк. Андай таякты мен Бегалынын үйүнөн көргөм.

– Бас, бас! Жалаакор. Сотко барганда айт таяктарыңды! Таяк-маяк!.. – Хакимов Гайвалыны түртүп жиберди. Каны кызуу жаш жигит ызага чыдай албай качырып барып Хакимовго бир тийди. Хакимов көктү карай бир атты. Ошол кезде аркадан Гайвалынын атасы Мамаюнус кирип келип калган. Үнүн киркиретип бирдемелерди айткан болуп кучактап калды баласын.

– Балам! Ушуну көрмөк белем кокуй!

– Ой, эмне болду ата сага?

– Эмне болгону менен курусун!.. Иштебе десе болбойсуң, жолобо десе болбойсуң, эми күнүм не болот? О-о жалгызым, маа топурак салып кет. Кудай сенден бир ууч топурак буюрбаганы ушубу, тирүүлөй көмөт деген ушубу? – деди Мамаюнус баласын этектен ала жыгылып.

– Тур нары! Эмне болгон чал, бутка чалынып?!

– Кайда алпарасың? Экинчи көзүн көргөзөсүңбү, жокпу?

– Камайм. Ак болсо чыгат, кара болсо атабыз!

– Эмне?

– Атабыз дейм. Кандай эле укпай калдың. Ак жүр дебейсиңби анан балаңды. Бас, бас! Эмне кылчактайсың.

Бир аял чапан алып келди эле аны Хакимов алдырбай койду.

– Түрмө жылуу дейм! Бирдеме берүүгө тыюу. салам! Жолобогула!

Туш тараптан көргөн бир топ киши өзүнчө сүйлөшүп, ар ким ар башкача жорусту.

– Ушу өлтүргөн бекен? – деп бири айтса.

– Шектенгенин камабайбы, – деди экинчиси.

– Мадымар уулун бая эле камаган, – деп башкасы айтты.

– Жалаң эле камунистер камалып жатат. Ушуга көзүм жетпей турат.

– Тияктан сегизи камалды деп айтты бирөө.

– Сегизи? Козу бар бекен?

– Козуң мүрзө казганы кетти.

Эшмат кепиндик стампулду колтугуна кысып алып, пашып Уркуянын үйүн карай кетти.

– Кепин көтөрүп калыптыр го тиги! Берешен болуп чыгып кетиптирго тиги! – деген бир абышканын сөзүнөн улам:

– Өзү өлтүрүп, өзү ыйлагандар аз бекен. Шегим бар ушундан, – деди капкара кемпир. – Кантип колдору барды экен, койчо мууздаганга? Дидаары курусун капырлардын. Убалы уктатпасын үч баласынын. Байкуш Бүбүкан нес болгон эмече эле делдейип калыптыр.

Гайвалыны айдап, арбаң-тарбаң этип анын артынан Мамаюнус ээрчип, көчө боюнан элдер карап, түрдүү сөздөр айтылып...

Бир көчөдөн бурула бергенде Гайвалынын астынан карпа-курпа Шарип чыкты.

– Мен кепил болом, берип кет, жолдош Хакимов, – деди, андан эч ким сурабаса деле өзүнөн өзү айтып. – Ай Гайвалы, айт, кепилдикти алсын де. Бирге өскөн элек кантип сенден аяйын кепилдикти. Аз өтсө кечигесиң, су-

ран. Сенин кадырың болбосо да менин кадырым үчүн таштап кетер.

– Бас, бас! Эмне кылчактайсың артыңа? Атаңы кудай алмак беле, келатат. Ай чал, бар үйүңө! Ак болсо келет балаң, соо болбосо атылат, – дейт Хакимов деле кенебей сүйлөп. Кетмен көтөрүп бараткан Козу алыстан ага жаңсап бирдеме десе, жок дегендей белги берип баш чайкайт.

– Түртпө. Түртүүгө акың жок, – дейт Гайвалы, Хакимовго акаарат кылып. Шарип менен Хакимовдун көз карашын байкайт. Ал экөө көз ымдашып сүйлөшкөндөй өңдөнөт. «Кандай эле Шарип барктуу болуп чыгып кетти Хакимовго? Булар качантадан бери тааныш эле? Шарип менен да, Эшмат менен да ээрчишип калыптыр, экөө тең күнөөкөр экенин билбей койдубу? Күнөөкөр менен достошкон так ушунун өзү күнөөкөр болуп жүрбөсүн? Деги бул кайдан келди экен? Атаңдын көрү, ак жерден камалып... жалаа менен кесилип кетсем кандай болот? Тиги сакалынан жашын агызып зарлап калган атам кантет? Артымда же туяк калсачы. Мындай окуянын опурталы көп болот. Чын эле ак жерден күйүп кетемби? Парторгду да камаса, жалаң эле коммунисттерди камаса... бул эмне болуп баратат деги? Өлтүргөндүн ана башы ушу Хакимов болуп жүрбөсүн?» – деди Гайвалы өз оюнда.

– Бас, бас. Эмне башты жерге саласың?

– Басып баратпаймбы. Эмне желкелейсиң?

– Желкелегенди көрө элек экенсиң?! Желкелермин дагы?! Андан көрөкчө тез мойнуңа ал. Ким-ким болуп өлтүргөнүңөрдү жашырбай айт.

– Жок! Мен өлтүргөн эмесмин! Кишини басмачылар, пансаттар өлтүрөт! Мен басмачы эмес! Менин атам чааракер болгон! Мен акмын!

– Бас-бас бакырбай. Ак болсоң кутуласың. Кара болсоң атыласың. Бир эле ок жалынат.

– Сен оозуңа карай сүйлө! Капкайдагы кулактарды тегерегиңе топтоп алып!.. Арак ичесиң кулактардан! Ак кишилерди камайсың!

– Оозуң жаман экен сенин жигит?! Оозуну жыра коюп салайымбы кундак менен?! Айт барып, кулак менен арак ичет экен деп. Түшүрүп ташта колуңан келсе ишимден?!

– Айтам. Бул жоругуң жерде калбайт. Ушу сендик эле алым болбособу?!

Гайвалы чыңдап эле канын кызытты. Аркадан жетип калган атасы анын сөзүнөн чоочуп кетти. Унчукпасын суранды.

– Бас-бас!

– Баспайм.

– Баспасаң, атам!

– Колуңдан келсе атып көр!

– Кой балам, кежирленбе! Атса атып коёт, колунда куралы бар эме! Иштебе десе болбой, ырайис болуп, айткан тилди албай жүрүп кара көздү кашайттың го. Үч бирдей атты кантип төлөйбүз эми катүгүн!

– Барчы, ата, нары! Момунун айдаганынан сеники өттү го. Кудай албайт мени. Ат уурдалса уурдаткан киши жооп берет. Киши өлгөн болсо өлтүргөндөр жооп берет. Эмнесине күйгүлтүк тарткандай. Ак кишини кеспейт сот.

– Бас-бас. Андан көрөкчө тиги Шариптин сөзүн ук. Кепилге алганы жатат, мүнөзүң жарашса ойлонуп көрөбүз... а-а, кандай дейсиң жигит? Жан таттуу болсо антерсиң, таттуу болбосо...

– Керек эмес анын кепилдиги мага! Андай күнөөкөрдү Кепилге тартпаймын. Эртең өзүм эле чыгып келем.

Шарип Гайвалынын сөзүн укканда мурдунан сөгүнүп алып жолго түштү.

Ар кайсы кыштактан топтошкон эл Уркуянын үйүн карай бет алып кетип жатты. Аларды карап туруп Шариптин деми кысылды:

– Мындай болорун кайдан билдик. Карасаң, жабыла чаап келип жатышканын?! Мүрзө казыш керек. Көмүш керек тезирек. Жигин билгизбей жоготуш керек. Азамат Хакимов! Камасын, аттырсын баарысын! – деди ал арыштай басып мүрзөнү карай баратып.

Уркуянын үйүнө жакын эле жерде, чыгыш жагында, кыштактын арасында көрүстөн бар болчу. Баягы бир жылы басмачылар көз көрүнө келип чак түштө атып кеткен беш эркек, эки зайыптын сөөктөрүн ошо жерге коюшкан. Андан бери ал көрүстөнгө өлүк коюла элек болчу. Кыштактын арасы деп ага өлүк коюу тыйылып калган. Жакындыгына карап Козу менен Мадалы ошо жерден казышты. Демейде жалынса мындай ишке барбаган эмелер. эми мойнунан терин шорголотуп иштеп жатышты.

– Эки мүрзө казабызбы, же бир көмөбүзбү? – дейт, бети-башы чаң болгон Козу, жанында жер чукуп жаткан Мадалыга бурулуп.

– Таш оозуңа, айбан! Эки деген эмнеси, бир казабыз. Чыгышка бир казанак, Батышка бир казанак. Эки чанак казыш үчүн канча убакыт кетерин билбейсиңби? Каз чамдабырак, – деп Мадалы аны капталга түрттү Козунун муундары калч-калч. Баягы килейген денеси кичирип көрүнөт. Ак куурайдай алы калбай, сайган менен күрөгү жерге жакшы кирбей, айтор иштеп жарыта албай койду. Мадалы деле кебелбейт. Күрөктү жерге мылгыта сайып топуракты ырахаттана тышка ыргытат.

– Канды жакшы жуудуңбу? Калч-калч этет колуң, карап турсам. Эмнеге антип жатканыңы билбейм, – дейт Мадалы акырын сүйлөп. – Андай чакта шек алдырсаң өлгөнүң да.

– Айнисанын көзү жаман экен каапыр. Кадала карайт. Таанып калганбы дейм. Таанып калган болсо өлдүк. Таенесине бирдеме деп шыбырады жарыбагыр, мени карай баш шилтей берип. Жаным чыкты. Ошондон бери муунумдун калчылдаганы басылбайт.

– Киши болбой кал. Чычкандай кыздан коркуп, ушу сени эмне десе болот. – Мадалы ойлоно калып, кайта сөзүн улайт: – Жайлаш керек эле. Бала дебедикпи. Тирмийип, көзү жаман чын эле. Мени дагы шектүү карады. Керек болсо азыр дагы кеч эмес. Кемпирдин башы баш эмес, таш белем. Өлбөй калыптыр.

– Андан коркпойм. Тааныбайт эч кимибизди. Бале-кет кыздан чыкпаса экен. Жашабай жатып, чондор билбегенди билет. Таенесине суу ала чуркап жатканын карасаң.

Бирөөнүн табышы чыкканда экөө тең жаагын жапты. Аңгыча Шарип келди. Казылып жаткан мүрзөнү байкап туруп:

– Күрөк мизин аябагыла. Терең казгыла. Кайра чыкпагандай болсун. Козу сага эмне болгон калчылдап? Сай батыра-батыра! Шейит болгон эмелердин сообун аласың, жакшы иште. – деди.

– Бабырабай, түш бери. Күчүндүн баары сөзүңө чыккан. Биздин бригад өндөнүп, «күрөк мизин аябагыла», – деген болот. Эшмат кайда жүрөт? Куркулдап арак жутуп жатабы дагы бир жерде? – деди Козу Шарипти кекете сүйлөп. – Токтосун союлдарды буту менен тээп жатканын кишилер байкап калды деп корком. Бекер алганбыз ошонукунан. Таанып коюшса өлдүк.

– Кантип тааныйт. Тын жыгачы жок бекен башка жакта. Каз дөөдүрөбөй, Эшмат карап жаткан жок. Кепин даярдап жүрөт. Түзүк иштелип жатат бардыгы. Хакимов азамат экен. Баягыларын баарысын камап жатат. Акыркысы кылып Гайвалыны алып кетти. Ой иттей шылдыңдадым дейсиң?! Кепилдикке алайын деп койдум кыр дана сүйлөп. Кыйылат, көзүн жалдыратып мыт-тайым. Атасы арбаңдап ээрчип алыптыр. Кудуаа кааласа тилек келет. Өзүбүздүн колго тиет бийлик.

Шарип мүрзөнүн тышында туруп кобурап жатты. Анын сөзүн Мадалы жактырган жок. Эки сөз менен катыра сөктү эле, жаагы жап болду. Жер түрткөн момолой көздөнүп Козу отура калды.

– Каз жалакайланбай. Жаталактанып, эмне сага.

Мадалы дагы Козуну күрөктүн учу менен бөйрөккө түрттү. Бир канчадан бери чыдап, айткандарын кулак кырынан кетирип турган эме, ушу жолу арына келди. Мадалынын күрөгүн кагып жиберди.

- Тарт ары!
- Ие!
- Тийбе мага. Каным кайнап турат, кокус!..
- Эмне, өлтүрөсүңбү?
- Өлтүрөм. Ушу жерге сени көмөм. Молдогазы акемдин кунун алам. Анын куну – сенин башың.
- Башым сенин чөнтөгүңдө, бекен?!
- Тарт э ары!

Козу Мадалыны чоң муштум менен бир койду. Мадалынын башы казанакка кире түшүп, көчүгү тоңкоюп калды.

- О!
 - Күрөк сабын када кылып сайып коёрмун көчүгүнөн!
- Үрбөй жүр.

Мадалы казанактан шарт чыгып, көзүн акырайтты. Ирмемге экөө тиктеше түштү. Анан алкым талаштыра Козуну бир койду. Ага Козу жыгылган жок. Шап жакадан алып муунтту да, чоң тизе менен курсакка желип-желип койду. Мадалынын өңү көгөрүп, оозунан көбүгү чыга түштү.

- Өлтүрөсүңбү?
- Өлтүрөм. Казанактын ары жагынан казанак казам, көмүп салам. Акемдин кунун алам.

Үстү жактан карап турган Шарип:

- Киши келатат, – дебегенде экөөнүн бири өлүп бири калат беле...

«Киши» дегени эки эчки кайтарып жүргөн бала болчу. Тигилердин урушун басуу максатында гана Шарип шылтоо тапкан. Киши жогун билген соң экөө кайта эле сөз менен да, кол менен да мыкындаша кетти. Эми Мадалы Козунун кырына чыкты. Оозу жеңил экенин, көрүнгөнгө эле «Уркуяны өлтүрөбүз, басмачы болуп кетбиз», – деп айта бергенин күнөөлөдү.

– Кесириң тийбесе экен деп корком. Бүгүн бир жерде сөз болду деп уктум, сенин келжирегениңди айтып.

– Керек болсо өзүм айтам. Мадалы муздады дейм сотко барып, эмне кыласың. Жадап кеттим. жашоодон.

Түрмө жакшы бу көрө мага, түрмө! Өлгөнү турам бычакка урунуп, жиниме тийбе!

– Өлө бер. Өлөм деп коркутат мени.

Шалак-шалак этти Козунун муштуму Мадалынын жонуна. Мадалынын көңүлү караңгылай түшүп басылды. Шарип жогорудан кыжынып:

– Токтот! Болбосо, экөөңөрдү тең өлтүрө чабам! – деди.

Аздан соң Мадалы менен Козу момолой окшоп казган топурактарын тышка ыргыта кетишти. Канчалык ойлобоюн десе болбой эле Козунун көзүнө Айниса чалдыгат. Ал кулуя карап турат. Козунун жүрөгү опкоолжуйт. «Таанып калса керек. Ал кыз жаман. Чоңдон сезимдүү балекет ал. Соо койбойт бизди. Эмне кылуу керек? Аны дагы... Жок, эми антиш колдон келбейт. Аларды багып калышты эми. Андан көрөкчө... Эмне андан көрөкчө? Арга жок. Бардыгы бүттү. Карачы, минтип көр казып жатам. Бир кезде бай элем. Көпкөн элем заманында. Көр казуу деген ойго келчү эмес. Өзүм каалап келдим минтип. Өзүм эмес, күнөөм айдап келди. Эх шайтан кыздын көзү, дагы тиктеп турбайбы. Бул мени соо койбойт. Бул, кыз мени жутат. Кудай ай эмне кылганда кутулам бу балекеттен? Кайдан кирдим экен бул ишке? Эмне болот эртеңки күн? Эртеңки күн... эмне болсо ошо болсун. Менин эртеңки күнүм барбы. Баарынан ажыраган кишимин. Өзүм да жокмун ал тургай. Рас болду! Ошентип өч алган жакшы. Эми мобу мыкаачыдан өч алам. Аныбы?.. Жөргөмүштөй таман астына басам. Бир тамчы гана кан калат бут алдында. Шарип кеттиби? Шарип! Жок. Кеткен экен», – деди ал ою менен акыркы сөзүн аралаштыра, угуза сүйлөп. – «Сени мен баары бир өлтүрөм Мадалы. Ажалың менден. Акемдин кунун албай тынбайм. Канга-кан», – деди ал угуза сүйлөп. Мадалы бирдеме айтмакчы болуп келатып тигинин канын кызытпоону каалады. Аңгыча бирөөлөрдүн өкүрүп келип түшкөнүн угушту. Козунун көзүнө дагы Айниса көрүндү. Ал эми кадала карады. Эриндери кыбырап, сөккөндөй болду. «Атандын көрү, ушу кыздын көзү

шилиме жетип... жеп салды жанымды. Жан алгычым ушу болот го менин», – деди анын ою.

– Биз өлдүк, Мадалы! Атылабыз.

– Дөөдүрөбөй, каз бат.

– Мүрзөнү Уркуя менен Колдошко эмес, өзүбүзгө казып жатабыз.

– Эмне эле мынча бабырайсың. Казбасаң кетсеңчи, бай болгур.

– Бай болуп бүткөм, жарыган эмесмин. Бай түгүл кулак болгом. Уруу болгом, жарыган эмесмин. Эми өз көрүмдү өзүм казып жатам.

– Жинди болгондон соосунбу?

– Жанагы Шарип менден ачык ооз. Кечээ Кызыл-Кыядан келатып Уркуяны сөгүп ырдаптыр. – Бирөөнүн табышы чыккандай жалт кулак түрүп Козу тышка көңүл бөлдү. Эч ким жок. – Хашиф менен бир келатып ырдаптыр. Хашиф жаман. Ал чиркейдей илмейген ногой жаман. Анан... Айниса түпкө жетет. Мен андан коркуп калдым. Баса, документтерин алды дедиң ээ? Шарип Хакимовго берди дедиң ээ? Керек болот ал бизге.

Козунун сөзү Мадалыны да коркутуп койду. Өзүн өзү алаксытып кыңылдап ырдайын деди эле, чыккан жок. Тердеп кетти. Кадимки өлүм астындагы жан тер окшоду. Көңүлү караңгылап, башы айланды. Чекеси менен казанактын жээгин сүзүп азга турду.

– Өх! Болбой турам.

– Каз көрүңдү өзүң.

– Ириген ооздон чириген кеп чыгат. Койсоңчу, Козу!

– Козу койгон эмес, койбот да. Көрдүңбү мобу муунду? Минтип күнөөкөр гана калчылдайт. Күнөөкөрдүн жатар жайы белгилүү: түрмө же мүрзө. Экинчисинде отурам. Мен кетпейм мындан. Сени ала жатам. Тиги дүйнөдө көңүлдүү болот. Мен нурдун кызын алып бейишке чыгам. Сен мага касапчы болосуң. Мойдунга касапчы болгондон кантип жакшы болбосун маа касапчы болгон. Анан кыйыктанчу болсоң мал сойбой, маминтип

этинди чымчымдайдан күн сайын оюп алып отуруп жазалайм.

Козу Мадалыны бөйрөктөн чымчып алды. Тигинин кытыгысы катуу экен, бакырып жиберди. Шарип кетип калган. Булардын жоругун көргөн жок. Мадалы даап беркиге сөз кайтарбады. «Тарт тизгиниңи, Мадалы! Артык баш бир сөз чыгарба. Каны кызуу жаш жигит өлтүрүп коюудан тартынбайт. Этинди кесип алса да кың дебе», – деп өзүнө өзү акыл айтты. Козу анын сырын билип кырына чыгып алды. Капкайдагы коркунучтуу сөздөргө түшүп кетти. Баягы басмачылардын кутуруп турган кезинде кайсы басмачы кимди кантип кыйнап өлтүргөнүн айтып жатты. Мадалы уккусу келбеген оюна койбой атайы өзүнө каратып алат да, терип-тепчип айтат. Кезегинде күрөк менен ныкып коёт.

Мадалы бир маалда тышка чыгууга камынды эле, Козу аны этектен тартып түшүрдү.

– Суу ичип келейин, коё бер, Козу.

– Атаңдын канын ич. Колдош менен Уркуя суусунуңду кандырган жокпу? Тойгон жоксуңбу? «Өх, ушул катындын чыгына кол салсам, эки дүйнөдө арманым жок», – дечү эмес белең. Казысы таман бээ союп жатат дейт, барып же?! А-а тоюнбасаң алиги бешиктеги баласын же!

Козунун сөзүнөн Мадалы уулугуп кетти.

– Мен эмес аны баштаган, – деди.

– Мен бекен анан баштаган? Эшмат экөөңөр. Абдылданын Тажыбайы, көрүнгөн жакка чапкылап үстүнөн ушак жыйнаган. «Басмачыга чыгып кетебиз. Эркибизче жашайбыз. Бул өкүмөт көпкө чыдай албайт, биздин колго да карга чычат», – дегенсиң. Кана өкүмөт кыйрап кеткени? Саамайлуу думанаң кана? Эркиндик алып келген жок го?! Денесин курт жеп эбак сөөгү сөпөт болду. Мен мынчалыгына барбайт болчумун. Силердин тилиңерди алам деп ушу абалга келдим.

– Кайсы абалга дейсиң, Козу? Камалып калгансып сүйлөйсүң да. Камап жатат го камоочуларды. Аттыра-

быз баарысын бирден терип. Элүү башы болосуң. Жыргайсың шордуу. Ишибиз минтип оңолуп турганда ырк бузбасаң. Сыр билгизбей зымпыйып калуунун ордуна... кызык экенсиң Козу.

– Көзүмө Айнисанын көзү көрүнүп туруп алды. Ал менин башымды жутат. Эртең менен караганы шектүү.

– Сени мен эр жүрөк экен десе, коёндон коркок белең. Бекер дос болгон экенбиз сени менен.

– Мен эч кимиң менен дос болгон эмесмин. Ууру менен ууру дос болсо башы канжыгада, кулак менен кулак дос болсо каны көөкөрдө. Менин көңүлүмдү жакшылап албасаңар, эми эле айтам. Айтканым үчүн акталам. Өлүгүңөрдү тепсеп кетем кааласам. Акча керек. Көп акча керек маа. Бересиңерби же?..

– Сабыр кыл, Козу! Өзүң көрүп турасың...

– Укпайм! Маа акча керек! Акча!

– Чүш-ш-ш эл угат. Эмне болгон буга?

– Эмне болгонумду биле элексиңби? Көрбөй турасыңбы? Өз мүрзөмдү өзүм казып жатам дегенимди унутуп калдыңбы? Сени көрүмө кошо ала жатам деген жокмунбу?

– Ай байке, байке! Жан ооога!

– Кудай мындай туш келтирбеспи сени. Тилиңди сууруп алып!..

Тыштан кобураган үндөр чыкты. Беш-алты киши келип калды. Мадалынын жаны эми ордуна турду.

5

Кара таандай кайнаган калк Уркуянын үйүн курчап кабактары суз. Эшмат, Шарип, Токтосундар бүгүн элпек болуп чыгып кетишти. Өлүктөрдү көмүүгө керек болгон эмне сурабасын таап келип жатышты. Мындай караганга тим эле өлүк ээси өңдөнүшөт. Чоң чайнекке суу куюп алып Эшмат өлүктөр жаткан үйгө кирди. Артында кепин көтөрүп келаткан Шарипке көз кысып, «тез бас» дегендей белги берди. Бир киши табытка деп түптүз төрт

бакан өңөрүп келди да, кызылала сызма менен арчын-дап кирди.

Аздан кийин Эшмат менен Шарип кайра чыгышты. Жыйырма чакты киши эшик астына котолоп келип, үй ичинде эмне болуп жатканын көрүүгө кызыгып турушкан. Колунун сырты менен Эшмат түртө берип:

– Пош-пош! Эмне, өлүк көргөн жок белеңер? Ары болгула дейм! – деди.

– Жеп ийчүүдөй жутунасыңар... Ой сакал! Тарт мойнуну! – деп Шарип бир куркугуй моюн карыяны жекирди. Карыя Шарипти көздөй жылып барат. Суюк ак сакал мурутту дирт-дирт этет. Өрүктүн сөөгүндөй төмпөйгөн көзү жумулгансып турганы менен ачыгы эле ошо. Колундагы таягына сүйөнө басып тигинин жанына келет.

– Бирдеме дедиңби маа? Кайталачы?! Сөзмөр элең, сүйлөчү?! – дейт карыя Шариптин көзүнө көзүн такай сүйлөп. – Тфу! Кулактардын ити! Кет! Эй ириң көз! (Антип Эшматты айтты). Өлүк башкарып калдыңбы? Качан Уркуяга тууган элең? Адам болбой калгыла, Маткурбан, адам болбой калгыла! Ушуларга башкартып коюп карап отурганыңарга жол болсун! Маткурбан! Өмүрзак! Кайда алиги, Зулум?

Абышканын сөзүнөн эл дуу-дуу. Шалкайып жылдызы түшүп отурган Уркуя менен Колдоштун тууган-туушкандары жапырт турушту.

– Тышка чыккыла короодон! Эй байбиче, сизге айтып жатам!

Чылбырын үзө басып, эшик астына, баягы Уркуя минчү боз жорго келди. Кабыктай катып жараган экен жаныбар. Чоң туяктары менен жер чапчып шаңгырап кишенеп турду. Бир даары анын келишин жактырган жок. Бир даарынын боору ачыды. «Ээси өлгөнүн билип жатат жарыктык. Жылкы акылдуу болот», – деди. Бир киши кармаын деди эле тиштеп, тепкилеп жолоткон жок. Кезегинде кошкуруп коюп качып карматпай турду.

– Ай чыпка сакал! Эмне кубалайсың аны? Сенин ордуну талаштыбы а жорго? – деди алиги карыя, ар бир

сөзүн бөлүп-бөлүп кекете сүйлөп. Андан соң атка тийген жан болгон жок.

Бир маалда райондон эки киши келди. «Тигиниси Ыскаков, аркысы Каримов» – дешип калышты аларды тааныган кай бир активдер. Ал кезде өлүктөр табытка салынып, жөнөшкө даяр болуп калган.

– Кандай? – деп сурады Каримов оозунан арагтын жытын буркурагып жетип келген Хакимовдон. – Канча киши камалды?

– Камадым бир тобун, сволочтардын! Доктур келип акты. жазды. Сөөктөрү көмүлсүн деди.

– Кайдан келди доктор?

Көк-Жардан. Текшерип чыкты баарын. Тезирек көмүш керек дейт.

– Неге тезирек?

– Ким билсин анысын. Өзүм доктур болбогон соң... Көм десе көмөбүз да. Жугуштуу оору айылга тарабасын дейби. Биз билбеген сырлары көп болот тура доктурлардын. Бүгүндөн калса инфекция жайылат дейби. Тилим да келбейт сөзүнө.

– Камалгандын ичинде кимдер бар?

– Мадымар уулу бар, башкасы бар.

– Парторгбу? Өлтүрүшкөн бекен?

– Күнөөсү болбосо камалабы. Андай сволочторду!..

– Сен жигит, ичкенден соосуңбу? Оосуң буркурайт...

– Ит болоюн, ичкеним жок. Бозо ичкем кичине. Баары даяр болду көмүүгө. Сиздерди күтүп турган элек. Мүрзөсү эбак бүткөн казылып. Өзүм көрүп келдим, жакшы казылды.

– «Жакшы казылды!..» Мүрзө эмес, өлтүргөндөрдү кармоо керек. Мүрзө каз дедик беле сени?

– Камап жатам. Дагы камайм бир тобун. Камунсмин деп жүргөндөрдүн баары соо эмес экен. Калкоздун райисинен тарта камадым. Барбайм дейт кажылдап. Барбай турган эмени... камадым көзүн жылтыратып түрмөгө.

– Гайвалыныбы? Шегим бар ошо өлтүргөнүнө.

– Өлтүргөн эле. Өлтүрбөсө камаймбы.

– Бар. Элди байка. Күнөөкөрдүн кейпи башкача болот элден.

– Байкап жатам.

Каримов менен Исаков келгенден тарта Эшмат, Шарип, Токтосундар элди четтеп калышты. Улам келип дубал үстүнөн үй жакты карап калганы болбосо, элди үйгө жолотпой башкарган болуп тышта.

* * *

Сан саат эл эки курмандын сөөгүн көрүстөндү карай алып баратышат. Уркуяны көтөргөн алты кишинин экөө Эшмат менен Шарип. Эшмат астында, Шарип артында. Катарлаш бараткан кишини Эшмат шаштырып:

– Бас. Өлүктү тез жеткирген жакшы. Желе жүрү, – дейт. Анын сөзү менен берки жанын таштап желип барат. Эшматка Уркуянын сөөгү коргошундай оор сезилет. Ийнинен кандайдыр бир тонна жүк баскандай болот. Бүткөн боюнан тер агып, башкалардан бөтөнчө булоолонуп баратат. Түрүүсүндө сакадай көрүнчү эле, өлгөндө чоңоюп кеткенби? Батырак жетсек, көздөн далда кылсак болот эле. Карыш жердин узарып кеткенин кара. Ийним оюлуп баратат», – деп ойлойт. Шарип кайшалактап чыга качат. Анын ордуна Маткурбан келет. Биринен сала бири колдошуп табыттарды учуруп баратышат. Баягы боз жорго келалат Уркуянын сөөгүн ээрчип. Айдап чарчашканда тим коюшту. Жаныбардын көздөрүнөн жаш кадимкидей мөлт-мөлт этип тамчылап жатат. Аны көргөндүн баарысы ыйлашты. Эшматтын бүтүйгөн көзүнөн жаш тыйылбай койду окшойт, улам эле бет аарчысы менен жүзүн сүртүп отурду.

– Ай, тиги Айнисаны жетелегиле!

Айниса таенесине жармашып келатып жыгылып кеткен, сөз ошо жөнүндө болду. Кыздын өңү купкуу. Эриндери куураган кабыктай кеберсип, тырмактай эле болуп калыптыр. Апасынын жанында жыгылып, туруп, эки көзү табыттан өтөт. Кичине болсо да билип жатат,

акыркы сапарга узатып жатканын, мындан ары такыр таппай каларын. Эки жашар Кеңеш менен ымыркай эски кишинин колунда. Кеңеш элдин көптүгүнө, эмне болуп жатканына башы маң, улам ыйлап коюп кайта басылат. Аны көтөрүп бараткан аял ал ыйлаган сайын бети башынан өпкүлөп: «Билип жатпайбы-ы, сезип жатпайбы, бооруң түшкүрдүн боору. Кантип билбесин энеси муздалып жатканын», – деп калат. Бүбүкан апада сөз жок. Башка түшкөн оор кайгыдан майышып, эки зайыптын коштоосунда зорго баратат. Онтогонун, ыйлап жатканын ким билсин, кезегинде «о-о» деген үн чыгарат. Демейде өлүк көмүүгө аялдар барчу эмес эле, бүгүн бир катар аялдар да жүрүшөт. Бир оокумда Бүбүкан апа көз ачып, жакын калган көрүстөндү көрдү. Ошондо чыдабай кетти:

– Жан кызым, седептен тактым, сулуулап, а-ха, ха!
Жан кызым, чыптама тиктим жылуулап, а-ха, ха!
Жан кызым, боз жорго минсе о-ой, жарашкан, а-ха!
Жан кызым, болжолсуз эле-эң багы ашкан, ах-ха!
деп кошо кетти.

Ал эненин ички сыры. Ушул сөздө анын бардык айтары. Андан ары кошууга шайы жеткен жок. Эмне дээри айтпаса да билинип турду. Деңиздей төгүлүп кетүүгө даяр турган армандын башталышы гана ошо. Буулугуп, муунуп турган мындай чакта сөз менен кошо жүрөктүн күкүмдөрү ыргыйт. Кемпир көз алдыда куурап, соолуп баратты. Көзүнөн жаш чыккан жок. Жашы түндөтөн бери соолуп калгандай болду. Бүбүкан эмес эле куураган бир арча ыйлады белем. Жашы гана түгүл анын денедеги каны да тамчы калбай кургап калды беле...

– Сабыр этиңиз байбиче. Жазуудагыны көрбөскө чара барбы...

– О эл! Калайык калк! Каргагыла өлтүргөндөрдү! Узаба дегиле! Жашаба дегиле! О эл, каргагыла! Элге казган

көрүнө өзүлөрү жатсын дегиле!

Бүбүкан апа башынан жоолугун алып ыргытты. Ысып күйүп кетти белем, көйнөгүнүн көкүрөгүн тытынып желге тосту. – Айниса! Жалгыздан калган туяк! Атаң менен апаңды көммөк болду-у шордуу!..

Кемпирдин эси ооп кетти. Үч-төрт киши аны ары алып барып жаткызышты. Батыш жактан дыркырап шамал жүрдү. Тал-теректердин баштарынын баарысы мүрзөнү көздөй ийилди. Асманда бир бүркүт учуп баратты. Ал канатын кээде гана ирмеген болуп асмандын түпсүз кеңдигинде зуулдайт. Эки көзүн жерден албайт. «Барчын көмүп жатышкан эле» – деп балким ойлоп кеткенин ким билиптир анын...

Кырт эткен таш чыкпаптыр экөөнүн бейитинен. Топурак беттенишип Мадалы менен Козунун турганын карасаң!..

Көмөр алдында митинга кылууну эч ким ойлогон эмес болчу. Өзүнөн өзү митинга башталып кетти. Бая бир Шариптин бетине түкүргөн куркугуй моюн абышкадан сөз жарылды. Бир чеңгел топуракты чоң колуна апчый чеңгелдеп алып мүрзөгө келер замат Уркуянын жанына кеткен. Өлүктөн көзү өтүп азга турган соң ал сүйлөп кирди. Ал сөздү жалгыз уулунун тагдырынан баштады. Маңдайына бүткөн жалгызын бир кезде басмачылар атып салыштыр. Андан аз убак өтпөй кемпири каза таап, эми үйдө жалгыз экен. Ары, бери өткөндө, көргөндө өз ичинен ыраазы болуп, кубанып, жакын сезип, жакын гана тургай кызындай көрүп жүргөн экен Уркуяны. Эми ошо кызынан ажыраганын айтты. Ал гана эмес бардык эле айыл чолпондой кызынан ажыраганын айтты.

– Калжайган башымды ийип астыңда турам, кызым! Сага бир ууч топурак салганы турам, кызым! Эл унутпайт, жер унутпайт сени! Суунун шарында жүрөсүң, күндүн жарыгында жүрөсүң, эгиндин толкунунда жүрөсүң, кызым! Сенин жүрөгүң бизде калды, кызым! Биз эми айлыбызды Уркуя деп атайбыз. Уркуянын эли, Уркуянын жери

деп жүрөбүз. Арабыздан бир жалын жүрөк кыз өткөн, таза жүрөк кыз өткөн, таң көңүлдүү кыз өткөн деп жүрөбүз! Кыздуу болсок атын Уркуя коёбуз, уулдуу болсок Колдош коёбуз! Унутпайбыз такыр сени! Бизге ыраазы бол! – деп келип абышка топуракты өөп-өөп алды. Эл дуу этти. «Кызыл Аскер» колхозун бүгүндөн тарта Салы келини Уркуя атына коюуну айтышты.

– Уркуя!

– Уркуя! – деген сөздөр кадимки деңиздин толкуну мисал мүрзө үстүндө ары-бери чайпалып, эл ыргалды. Элдин жүрөктөрү толкундады, бардыгынын ташкыны чогулуп бир толкунга, бир шапшапка айланды. Уркуя менен Колдоштун жүрөктөрү жердин астында калбай эле ушундагы ак тилек менен кайгыны бөлүшүп отурган бардык замандаштардын жүрөктөрүнө сиңип, өмүр бою өчкүс болуп, тирүү кандарга кубат берчү күч өңдөндү. Уркуянын сөөгү топуракка улам басылган сайын анын даражасы улам бийикке, кол жеткис көккө көтөрүлө берди. Анын топурагына сиңип элдин көз учкундары калды. Жүрөктөрүнүн ысык илептери, кагуусу, күчү калды. Балким эми ошондуктан Бүбүкан менен Айниса ыйлашкан жок. Башты бийик көтөрүп эл менен кошо баратты.

Асманда эки буркүт баратат. Алар кайдан чыга калды? Уркуя менен Колдош өлбөй эле эки буркүткө айланып өмүр бою учуп, дүйнөгө эрдиктин шаңын таратчуудай болуп көрүнгөнүн карасаң!..

Уча бергиле буркүттөр! Улам бийикке, улам алыска учула! Канатыңар учкан сайын чыйрала, жетиле, кубатына келе берсин! Кылымдан кылымга канат каккыла! Бир кылымды экинчи кылымга, жаңы, мурдагыдан алда канча жакшы кылымга улагыла! Бүгүн көргөнүңөрдү эскере жүргүлө, айта жүргүлө! Жүрөгүңөр алсыз болсо Уркуя менен Колдоштун жүрөгүнөн кубат алгыла! Уча бергиле буркүттөр!

Кайда барсаң Уркуя менен Колдош жөнүндө сөз.

Бир топ киши камалып, дагыңкысын, дагы камап жаткан кез. Эшмат, Шарип, Мадалы, Козулардын күнү тууду. Алар көз көрүнө эле конторго келип: «Уркуя менен Колдошту өлтүргөн басмачылар камалышты, айыл бузукулардан тазарды, эми кайта бизди калкозго алгыла. Биз жакшы актив болобуз. Калкозду анык сатсиалчы кылабыз. Уркуяны өлтүргөндөрдүн түп тамырынан бери кыркабыз», – дешти. Аткана, кампа, колхоздун конторлорунан айланчыктап чыкпай, ал тургай кай бир иштерди тим эле башкарып калышты. Алардын сырын билет эмеспи айыл ичи, чоочубай коюшкан жок. Өзгөчө Эшмат менен Шарип ээликти. Ээрчишип алып үйдөн үйгө кыдырып тамак жасатып жеп, арак алдырып ичип, айттагандай болуп жүрүштү.

Камбарниса, Уркуяны өлтүрүп кеткенден бери үйүнөн көп алыс чыкпай калган. «Уркуя өлдү. Эми анын жакын досторун өлтүрөт экен», – деген сөз тарап кеткен. Ошондуктан Камбарниса жалгыз болбой, үйүндө болсо да бир-эки аялды жанына алып, кобурашып отуралы дейт. Бүгүн дагы анын үйүндө эки аял. Анын бири Курбан деген зайып, экинчиси күйөөсү Жуманын карындашы Үрү. Саңдалга буттарын салып коюп, бая кечтен бери Уркуя жөнүндө кобурашып отурушат. Уркуя менен Колдошту кулактар өлтүрүп кеткендигин кабарлап Кыргыз Обкому билдирүү жарыялап, сүрөтү менен кошо көңүл айтуу жарыялаган. Камбарнисалар так ошо газетаны карап отурушат. Анда Уркуя, буралган коңур чачынын үстүнөн Анжиян топуну баса кийип, деле кебелбей отурат. Төшүндөгү эки седеби ашпак болуп жаркырайт.

Сүрөттү тиктей берип Камбарниса капкайдагы алыс калган бир күндү эстейт. Анда Уркуянын акеси той берип Тактекке чакырышкан. Уркуя жалгыз барбай, Камбарнисаны ала кеткен. Ошондо кайдан келгенин ким билсин, Эшмат пайда болгон. Уркуя менен аския айтышып

какшыктап, коркутуп отурган. Ошонун акыры келип ушундай балаага туш кылганын эстейт Камбарниса. Көз алдына Эшматтын каканактаган көзү тартыла түшөт.

– Жума, акем келеби? – деп сурайт Үрү баятадан бери айтылган сөздөрдөн чын эле коркуп. Жума деген анын агасы милиционер болчу. Кызыл-Кыяда иштечү.

– Бүгүн келем деген эле. Кечигип калды. Келсе жакшы болот эле. Бая көчөдөн Эшмат жолугуп бир катар сөздөр айтты. Коркуп да калдым өзүм. Ошондон жаман корком деги, – деди Камбарниса.

– Эшикти уруп жатабы бирөө?

Жетимишке келген Уркуянын кайненеси Тажы ийрелендей басып дарбаза ачууга кетти. Үйдөгүлөрдүн үрөйү учуп коркуп калышты.

– Ким бу, күүгүмдө тарактаткан? Жырталаңдап Эшмат келип калбаса десең.

– Эмне акысы бар эле Эшматтын мында, – деп аялдар сүйлөшүп оозду жыйгыча эшиктен, Эшмат менен Шарип кирип келди. Экөө тең мас. Эч кимди көздөрүнө илишпей, кур, дегенде жетимиш жашка барган Тажы байбичени капарына алышпай, отурган аялдардын ар кимине тийишип, зөөкүрдүк кыла башташты. Жума менен Камбарнисанын чекеге баскан он үч: жашар туягы Бердибай Эшматты камчы менен чаап жиберди. Ага да болбой тигил экөө оюна келгенин оттоп сүйлөштү:

– Уркуя өлдү, көрдүңбү? Керек болсо сен да Уркуядай болосуң. Биздин айтканыбызды кыйбасаң... Эй катын, уктуңбу эмне деген сөздү?

Эшмат үнүнүн болушунча бакылдап коркутуп жаткан кезде эшиктен Жума келди. Жумага да моюн бербей жежектешти эле:

– Эшикте начальник турат, каматып салам, болбосо кеткиле, – деп айткан Жуманын сөзүнөн корккондуктан гана кетишти.

– Булар соо эмес. Ээлигип кетишти булар Уркуя өлгөндөн кийин. Келип турсаң боло, Жума, тез-тез, – деп Камбарниса эрине өпкөлөдү.

– Хакимовду шектүү катарында алып ташташты. Анын ордуна ОГПУдан Кармушин деген келди. Жакшы болду. Хакимов ишти былгытып жиберди эле, эми жакшы болду, – деди Жума.

7

Ак жерден камалып жаткандардын набактан чыгышына бир нерсе себеп болду: Кайназар уулу Асан дегендин ую уурдалган. Уй жоголгондон эки күндөн кийин Асан Фергана базарына чөп сатканы барса, анын жоготкон уюн Козу базарда соодалашып, бирөөгө бергени жатыптыр. Козуну Асан чап кармап алат да, аябай сабап кирет. Камчыга уулукканда Козу: «Мени куткарсаң, Уркуя менен Колдошту өлтүргөндөрдү айтып берем», – деп жалынат. Ошо эле күнү Козу баш болуп жети киши камалат. Анын ичинде Мадалы, Эшмат, Шарип, Токтосун дагы бар.

Ошондон дал миң тогуз жүз отуз төртүнчү жыл, март айынын он бирине дейре сурактын үстүнө сурак, текшерүү үстүнө текшерүү болуп далай киши чакырылып, далайлары менен далайы беттешти. Эки күндөн бери айыл дүрбөп: «Борбордон атайы көчмө сот келиптир, Уркуяны өлтүргөндөрдү кесет экен», – дешип жатышкан. Бүгүн Эски-Ноокаттын борборуна ар кайсы жактан аттуу, жөөлүү болуп эл чубап жатканы да ошондуктан. Жалаң Кыргызстан эмес, Кыргызстанга чектеш Өзбекстандын бир катар колхоздорунан атайы кишилер бөлүнүп делегация келишти. Ударник колхозчу аялдардын слетуна катышып жаткандардан дагы бир тобу жүрүшөт. Ошондон азырак мурун Борбордо өткөн так эле ошондой слеттун катышуучуларынын атынан бир тобу кол коюп Уркуяга ант берген, анын ишин улай тургандыктарын, анын атын эч качан унутушпай турганын айткан ачык катты жанагы мындагы болуп жаткан слеттон келген аялдардын башчысы алып, аялдарга окуп берип жатты. Бул кайгылуу окуя жетпеген жер калбаса керек. Эски-Ноокаттын дал орто-

сундагы чайкананы жүз айланып курчаган эл процесс баштала электе эле толуп алышкан. Уркуянын өлүмүнө жооп кылып паранжысын алып ыргытканы атайы келгендерге угуза айтып жар салган бир аял, даңкадап ары-бери басты. Ал келатканда астындагылар жарыла берип ага жол ачышты. Паранжыдан кутула элек кай бир өзбек зайыптары аны суктана карашты. Отуздарга барган сулуу аял экен, атлас көйнөктү буластата андан-мындан бир көрүнүп, кезегинде ээкти көтөрө сүйлөп коюшу ушунчалык бактылуу. Чайкананын айланасында, милиционерлер, жүрүшөт. Чоң креслолор коюлуп, чайкана адаттагыдан башкача, сүрдүү. Балдар бактын баштарына эмитеден эле чыгып, орун алышкан. Бакты сыңдырасыңар деп кууган бир абышканын сөзүн деле тыйыңга алар кебетелери жок. Каяктан келген аялдар болбосун эркектер алдыга өткөрүп жиберип жатышат. Бир мектептин балдары бүтүндөй катарга тизилишип, колдоруна желек кармап келишти. Элди тартипке, салып өзүнөн өзү шайланган карыялар жүрөт. Процесс чоңго ырбарын белгилеген бул сүр ал аймакка күчтүү таасир берет.

- Качан болот экен сот?
- Болот дейт азыр.
- Күнөөкөрлөр мында бекен?
- Мында болбосо сот кылмак беле?
- Өлтүргөндөрдүн баарысы жаш дейт ыраспы?
- Эң эле улуусу отуз төрттө экен.
- Арты жыйырма үчтө дейби?
- Паңсаттар да.
- Уркуянын кызы келди дейби?
- Тигине. Таенеси менен турбайбы.
- Кана, кана?
- Тепсеп кетесиңби кишини? Тигине! Көзүң көзбү, жаранын ордубу?
- Таенеси ушу бекен? Бүбүкан деди беле? Карыган киши тура. Ажалы жокко сөз жок деген ушу, өлбөй калган тура.

Ушинтип элдин четинде турган узун бойлуу кулагы катуу менен кыдыгый киши сүйлөштү. Ошол чакта эл ичи аарыдай дуулдап, ыргала түштү.

– Сот келатат!

Отургандар орундарынан туруп, тургандар сот келаткан жакка карашты. Арттагылар астына ыкташа, бою кичинелер кедендеп бийик жер издеп чуркап, бардык көз чайканага кадалды. Аздан кийин Козу, Эшмат, Баймат, Шарип, Токтосун, Бегалы, Тешебай дегендерди айдап келип отургузушту.

– Момолой чычкан көздөнгөн тиги чаары ким? Эшмат деген ошо эмеспи?

– Эшмат ошо.

– Дидаары суук экен.

– Тетиги кашкулактай дугдуңдаганычы?

– Касап Мадалы.

– Тигинисичи, бука моюн?

– Козу дейт. Чакчаңдаган неме эле, жинди улак көздөнгөн, кармалган экен акыры. Каратып туруп эле жеп койбодубу байлап турган иригимди. «Көп жойлогон куу түлкү, колго түшпөй койчу эмес».

– Соту тетиги го. Жаш жигит экен. Тил биле турган эме го?

– Татар болсо билбейби.

– Татар? Ким деген эме экен ыя?

– Кулагымы жеп койдуң го, жөн отурчу. Тайгин.

– И... тиги дугдуйган карачы? Прокурор го? Жоломанов деген ошо болуу керек. Тиги заседателди билем, Мамады уулу, беркиси Султан келини. Сот катуу боло башталды. Ой, Бахтыбаевби тетиги! Үсөн уулу экөөнү тең кызматтан алды дейт ээ?

– Соттойт го аларды.

– Райком жок го?

– Ыргып кеткен эчак.

– И! Сурай баштады. Сулуу жигит... ким бул?

– Мамаюнус уулу Гайвалы.

– Эмне деп сурады сот?

– Кулагымы жеп салды, ары турчу? «Эшмат менен Бегалы бир жерде арак ичип отуруп...» деп жатат. Арт жагын угузбай салдың э. Эки саат бою калкоз сарайында жүргөн экен Бегалы.

– Эмнеге ыя, эмнеге?

– Эмнеге?.. Өзүнөн сурабайсыңбы, мен Бегалы белем саа?! Жер оңтоюн карап жүргөн болбойбу, ат уурдаар астында.

– Мыт-тайым о-ой... Дагы эмне деди. Бирөөнү көргөзүп жатат. Ким ал?

– Тим турчу. Эшмат!

Гайвалыны көпкө сурады. Андан ары улам башка күбөлөр келип жатты. Тарас бойлуу жаш келиндин үнү чаңкылдап, сөздөрү кээде угулса, кээде угулбай жатты.

– Кулайымбы ыя, Кулайымбы? Токторбай дегени анын астында сүйлөп өткөн эмеспи? Козунун бетин ачты э катырып? О-хо, бош келбейт бу келин. Канча жолу дейт ыя? Эки жолу жыйналыш чакырышкан дейби, Уркуяны өлтүрүү тууралуу Куба-Сайда? Биринчи жыйналышы ошондо өткөн экен э? Тфу! Булар атайы эле даярданып жүрүп... Эмне деди ыя? Ууру эле дейби? Келин болбосоң коё кал!

– Бабырабачы.

– Эмне, эмне? «Бир күнү таң заарынан келди дейт Козу. Бүткөн бою чаң дейт. – Уркуяны өлтүрө албай калдым деп кайгырды, – дейт. Таппай калыптыр дейт, андан кийин дагы өлтүргөнү барып. Уркуя командировкага кетип...»

– Сот бирдеме деди., Эмне деди ыя?

– Бийик турган сен укпасаң, мен кайдан.

Биринен сала бири өтүп күбөлөр күнөөкөрлөрдүн беттерин ачып жатышты. Бир маалда эл күү этти, көрсө Уркуянын кызы Айниса келиптир.

– Эне-атамды ким өлтүргөнүн билем деди. Тынч турчу ой. Сен кобурабачы, анын айтканын бүтүн кайталап турайын.

– Айтканыңан да какшыгың өтүп кетти. Мына, унчукпадык... и, айт эми.

– «Үйдүн ичи жарык эле. Мен таенем менен жаткам. Бөбөгүм апам менен жаткан. Үйдөгү бака-шакадан чоочуп ойгондум. Үйдө уурулар бар экен. Асты менен таенемди башка чапты. Унчугууга шайы келген жок, таенемин колун таңып салышты. Мен жуурканга жашынып калдым. Колдорунда таяк, бычак бар болчу».

– Сот суроо берди. Эмне деди ыя?

– Укпай калдым кийинки сөздөрүн.

– «Атамды Мадалы мууздады» дейт. Атамдын көрү ээй, касапчы? Ана, көрсөттү сөөмөйү менен. Кагылайын, кыз болбосоң коё кал э! Токточу түртпөй! Колун ким байлады дейт? Эшмат дейби? Эшматты көрсөтүп жатат. Өлтүрдү э, шермендени?

– Ким алып чыкты дейт андай-мындайды үйдөн?

– Козу.

– Күрсүйгөн доңуз десе?!

– Эшикте эки ат турган дейт. Бир жолу алып чыгып эле, атка арта салып жүрүп кетишиптир.

– Дагы ким өлтүргөнүн сот сурады окшойт. Аз-замат, бардыгын көрсөттү. «Токтосун көтөрүп баратканда өрүктөр чачылып кетти» – дейт. Ой, угузсаңар боло.

– Ийиним талып кетти, таянбачы, бай болгур!

– Бүттү го сурап кызды. Мамаша келди, Мамаша. Ата эргул. Кыйын тажик экен ушу.

– Чоюндай жылтырайт тим эле. Эмне дейт? Тартчы мурдуну ары!

– Мурдума асылып калдың го?!

– Сөзү жакшы угулбай жатат. Караванга көчүп кетсем жакшы болор эле», – деген экен. Ыя, токтосоң, кызык сөз айтты эле, укпай калдым э.

Күбө, күбө, күбө...

Күнөөкөрлөрдүн жообу, жообу, жообу...

Үч күнү катары менен сот болду.

Үч күнү бирдей кайнаган калың эл кеткен жок.

Он үчүнчү күнү өкүм чыкты.

Эл тарады.

Шамал жүрдү. Ал шамалбы, элдин каарыбы? Эмнеси болсо да бул шамал башкача болчу.

Баягы бири кыска, бири узун эки киши элдин асты болуп кетип баратты. Такыр четте турушкан менен бардыгынан так, көп уккан ошолор окшойт, кай бирлери алардан сурап жатышты.

– Атууга ким ким кетти?

– Эшмат, Мадалы, Козу.

– Неге үчөөнү эле атат?

– Аны соттон сураңыз.

– Калгандарычы?

– Шарип он жыл, Токтосун сегиз жыл.

– Неге андай?

– Кедей болгон тура.

– Кедей?! Күнөөсүнө карай кесиш керек болчу. Атыш керек болчу. Анык эле кедей болсо колдобойбу Уркуяны. Өлтүрүп жатса ал кедей эмес басмачы. Басмачынын баарысы басмачы. Ырас алданганы болот, аны байкоо керек. Шарип кантип алдансын?! Абдылданын Тешебайы неге акталгандай жөнү бар? Кылгылыкты кылган ошо да. Бахтыбай уулу менен Үсөн уулдары неге соттолбойт? Өлтүрүү деген, бычак менен союу гана эмес, баштап, жиреп бергени чын болсо, өлтүргөндөн кем жаза албоого тийиш.

– Сотко айтпайсыңбы, маа эмне акырандайсың?

– Сот деген эл. Элдин оюн угууга тийиш сот.

– Закон деген бар, экөөбүздөн мурун жазылып калган. Айткан менен болбойт досум, көп ооз көптүрбөгөн жакшы.

– Өгүнү бирөөнү соттоду. Өлтүрүп коюптур бирөөнү мас болуп туруп. Мастыгын эске алып туруп... кызык, мастыгын эскергенин карасаң?! Демек мас болуп өлтүрө берсе болот экен да?! Мас болгондорго жеңилдик болот экен да?! Мас болуш керек экен да бирөө менен чатакташканда?! Туура эмес бул. Мас болгону үчүн кайта ка-

туу айыптаса боло. Мас болбой жүрсүн үчүн ошентсе боло. Соо болуп туруп өлтүрсө, балким... эх, айта берсе кызык, кээ бир закондун пункттарын кайта карап чыкса болор эле. Кедей кедей... кедей экени чын болсо кылган иши кедейдин иши болсун. Өзү кедей болуп, иши басмачынын кылганы болсо ал кедей эмес эле басмачы эмеспи. Атыш керек да андайды.

- Эй, карачы асманды!
- Бүркүт. Экөө экен. Кайда баратат булар?
- Келечекке.
- Уча бергиле бүркүттөр!..

МАЗМУНУ

НАСИРДИН БАЙТЕМИРОВ	3
---------------------------	---

ЫРЛАР

ТӨРТ САПТАР	6
-------------------	---

АР КЫЛ ЫРЛАР

МЕН СИЛЕРГЕ	54
ЧЫН УШУ	55
ТӨГҮЛҮП ӨТТҮ ЖАЙКЫ ЖААН	56
ЧОКУГА ЧЫГЫП КАРАДЫМ	56
ТЕРЕК ТУРАТ	57
МЕНИН ЖАШЫМ СУРАБА	58
АПТАП	59
БУЛБУЛ ТИЛИ	60
СҮЙҮҮ ЭЗЕЛТЕН	61
ӨМҮРҮМ МЕНИН	62
ЖОКПУ?	63
ТООНУН СУУСУ	64
ЧАТЫРАП ТУРДУ КАРАГАЙ	65
АДАМДАР	66
ТОО САЛТЫНА КӨНӨЙҮНЧҮ	67
КАРЫШКЫР	68
КЕТПЕ ДЕЙТ	68
ЖАНДЫРГАН ҮМҮТ ОТУСУҢ	69

СЕНИН АТЫҢ	70
БАБАЛАРДЫН ҮНДӨРҮ	71
АРПАЧЫ ЧЫМЧЫК САЙРАСА	72
КЕЛСИНЧИ ТОЛКУН, КЕЛСИНЧИ	73
ДЕГИ БЕКЕМ ЭКЕНМИН	74
КЕТЕТ КҮНДӨР	75
ДЕП КОЙ	76
ЖИГИТТИККЕ УЧУЛГАМ	77
СЕН МЕН ҮЧҮН	78
НЕСИНЕ АНЫН КАЙГЫРАМ	79
ЖАЗСАМ ЭЭ!	79
КЕЛДИҢ ГО ЖАЗ	80
ӨЛТҮРГҮЛӨ СОГУШТУ	81
ЭСИМДЕ	81
АДАМЗАТТЫН ӨМҮРҮ	82
СЕН КЕЛГЕНДЕ	82
СЕН ЖОК КЕЗДЕ	83
АККУУ УЧТУ	84
ЖАМГЫР ТӨКТҮ	85
ЖАЙЛОО КӨРГӨМ	86
ЫРДАП БЕРЧИ	87
СЕН ЖУМШАСАҢ	88
БОЗ ҮЙ ТУРАТ	89
МӨНДҮР ТҮШТҮ	90
ЖООГАЗЫН	91
ТОЛКУН	92
СЕН ЭКӨӨБҮЗ	93
СЕН ЭКЕНСИҢ	94
КЕЛЧИ ЖАНЫМ	95
БИР ЭЛЕ	95
КАБАГЫҢДЫ БҮРКӨБӨЧҮ	96
БИЗ ДА СЕНДЕЙ ТОЛКУН ЭЛЕК	97
БИР КЕЗДЕ	98
ЖАЗ	99
ДЫЙКАН	100
ЧЕРТЕГӨР КОМУЗ АБЫШКА	101
ЖЕР	105
ЭНЕ ЖӨНҮНДӨ ОЙ	111

КЫЗ	112
УКТАП ЖАТАТ	113
ЭГИЗ ӨҢДҮҮ	113
КУРБУЛАР	114
МЕН МАС БОЛДУМ	115
СОГУШ ТАГЫ	116
ФРУНЗЕ	116
ЧАБАЛЕКЕЙ	117
БУЛУТ КЫЗЫ	118
КӨРӨСҮҢ	118
МЕНИН АПАМ	119
БАЛА ЧАК	119
ТООНУН ЖЕЛИ	122
МЕН СОҢ-КӨЛГӨ БАРГАМЫН	122
ЖАЙЛООДО	123
АЙТПАЧЫ	124
ТОО ИЧИ	124
КҮН КҮНДҮГҮН БИЛГИЗДИ	125
АТАГАНАТ ЖАШТЫК АЙ	125
БАСЫП ӨТКӨН ЖОЛУНА	126
БАЙКАЧЫ	127
КЫЗЖАН А-АЙ	127
СҮЙҮҮ ӨРТТӨНҮП ЖАТАБЫ?	128
УСТА ӨТКӨН	128
БААТЫР ЭЛЕМ ҮЙҮМДӨ	129
ЖЕР	129
КОМУЗ ЧЕРТСЕ	130
ЖАҢЫ ҮЙ АЛДЫМ	131
АК БУЛУТ	132
ТАШБАКА	132
МЕКЕНИМ МЕНИН АСМАНДА	134
ЭКИ АЙЛЫБЫЗ ЖАНАША	135
ЖАШТЫК КЕЗ	136
ДАГЫ БИР ЖОЛУ ЖАЗ КЕЛДИ	136
КАПТАСА ТУМАН ЖЫЛГАГА	137
БАЛКИМ ТАГДЫР	138
СУУСУНАН ЖУТУП АЛГАНДА	138
ЖАЙ ТАППАЙМ ЖАНГА СЕН ДЕСЕМ	140

ЖАЗ КЕЛСЕ	143
БИР КӨЗ КАРАШ	145
КЫРГЫЗСТАН ЖАКШЫ ЖАЙ	146
БАР ТИЛЕГИМ	146
ЭЭ, АКЫНДАР!	147
ЖАЛГЫЗ БОЙ КЕМПИР	148
АШУУБУЗ БИЙИК АСАБА	149
ЭЛ ИЧИ	149
ӨМҮР ӨТҮП БАРАТАТ	150
ЖИГИТ АА-А-АЙ!	150
МЕНИН ЭНЧИМ	151
ЭЛИМ ҮЧҮН	152
ДҮЙНӨ	153
ТОО ТҮНҮ	153
БАЙЛЫК ЖӨНҮНДӨ	154
ӨМҮР ДЕГЕН	155
ЫСЫК-КӨЛ	156

ПОЭМАЛАР

АК-БАШАТ	158
ТОРГОЙ КҮҮСҮ	169
КӨЛ КАЗАЛ	175

ТАРЫХ ЭСТЕЛИГИ (РОМАН)

БИРИНЧИ БӨЛҮМ	184
ЭКИНЧИ БӨЛҮМ	277
ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ	476
ТӨРТҮНЧҮ БӨЛҮМ	577

Адабий-көркөм басылма

Окурмандын китеп текчесине

17-том

НАСИРДИН БАЙТЕМИРОВ

Тандалган чыгармалар

Чыгышына жооптуу *Акматалиев А.*

Түзгөндөр: *Сардарбекова Э., Мусаева А.*

Тех. редактор: *Жанышбекова А.*

Корректорлор: *Сардарбекова Э., Мусаева А.*

Компьютердик калыпка салган *Өмүров Б.*

Терүүгө 04.05.16 берилди. Басууга 28.06.16 кол коюлду.

Кагаздын форматы 60x84¹/₁₆.

Көлөмү 40,25 б.т. Нускасы 600. Заказ № 24.

«Басма-полиграфиялык комплекс «Принт Экспресс» ЖЧК

басмаканасында басылды

Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Профсоюз к. 49.